

Az emberi méltósághoz való alapjog

Összehasonlító jogi elemzés a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlat tükrében

Dr. Zakariás Kinga Rita

Doktori értekezés

Témavezetők:

Dr. Jakab András egyetemi tanár

Dr. Frivaldszky János egyetemi tanár

Budapest, 2016

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Jog- és Államtudományi Kar

Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

Tartalom

Bevezetés	8
1. Az emberi méltóság elméleti alapjai	10
1.1. Cicero és a <i>dignitas</i> fogalma	10
1.2. Az emberi méltóság keresztény személete – Aquinói Szent Tamás elméletén keresztül	11
1.3. A reneszánsz emberi méltóság fogalma	12
1.4. A felvilágosodás kori természetjog „saját személyünkön való joga”	12
1.5. KANT emberi méltóság fogalma	13
1.6. Konklúzió	14
2. Az emberi méltóság az alkotmányban	15
2.1. Az emberi méltóság a <i>Grundgesetz</i> -ben	15
2.1.1. Szövegtörténet	15
2.1.2. Az emberi méltóság jogi természete	17
2.2. Az emberi méltósághoz való jog az Alkotmányban és az Alaptörvényben	21
2.2.1. Szövegtörténet	21
2.2.2. Az emberi méltóság jogi természete	25
2.3. Az emberi méltóság a nemzetközi dokumentumokban	26
2.3.1. Szövegtörténet	26
2.3.2. Az emberi méltóság jogi természete	27
2.4. Konklúzió	27
3. Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének keretei a német és a magyar alkotmánybírási gyakorlatban	29
3.1. Az alapjogok értelmezésének általános keretei a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában	29
3.1.1. Az alapjogok tárgyi védelmi köre	29
3.1.2. Az alapjogok funkciói	32
3.1.2.1. Az állami beavatkozást elhárító funkció	33
3.1.2.2. A védelmi kötelezettség	33
3.1.2.2.1. A Lüth ítélet és a horizontális hatály (<i>Drittwirkung</i>) problémája	34
3.1.2.2.2. Az abortusz határozatok és a védelmi kötelezettség	36
3.1.2.2.3. A védelmi kötelezettség megalapozása	37
3.1.2.2.4. A védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciója	38
3.1.2.2.5. Az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség szubjektivizálódása	41

3.2. Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságai a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában	42
3.2.1. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre.....	42
3.2.2. Az emberi méltósághoz való jog funkciói.....	43
3.2.2.1. A hagyományos alapjogi funkciók.....	43
3.2.2.2. Az emberi méltóság sajátos funkciója: az objektív értékrendszer megalapozása	44
3.3. Az alapjogok értelmezésének általános keretei a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	46
3.3.1. Az alapjogok tárgyi védelmi köre	46
3.3.2. Az alapjogok funkciói	48
3.3.2.1. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettsége	48
3.3.2.1.1. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének megalapozása.....	51
3.3.2.1.2. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének dogmatikai konstrukciója	51
3.3.2.2. A védelmi kötelezettség megjelenése az Alkotmánybíróság gyakorlatában ..	53
3.3.3. Konklúzió.....	55
3.4. Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságai az Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	56
3.4.1. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre.....	56
3.4.2. Az emberi méltósághoz való jog funkciói.....	58
3.4.2.1. Az emberi méltósághoz való jog védelmének sajátosságai	58
3.4.2.2. Az emberi méltóság mint az Alkotmány értékrendjének egyik alappillére	59
3.4.3. Konklúzió.....	61
4. Az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi köre a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban	63
4.1. A személyi védelmi kör a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	63
4.1.1. A méhmagzat.....	63
4.1.2. A meghalt ember	68
4.2. A személyi védelmi kör a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában	71
4.2.1. A magzat	72
4.2.2. A meghalt ember	75
4.2.3. A közösségek méltósága	77
4.2.4. A jogi személyek.....	81
4.1.3. Konklúzió.....	82

5. Az emberi méltósághoz való jog tartalma a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban	84
5.1. Az emberi méltósághoz való jog tartalma a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában.....	84
5.1.1. Az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának viszonya	84
5.1.2. Az emberkép szerepe az emberi méltósághoz való jog tartalmának pozitív meghatározásában	87
5.1.2.1. A <i>Grundgesetz</i> emberképe	87
5.1.2.2. Az emberkép formula mint a <i>Grundgesetz</i> emberképe	89
5.1.2.3. Az emberkép formula megalapozása	90
5.1.2.4. Az emberkép funkciója	92
5.1.2.4.1. Általános korlát	93
5.1.2.4.2. Az emberi méltóság tartalmának meghatározása?	95
5.1.3. Az emberi méltósághoz való jog tartalmának negatív meghatározása	96
5.1.3.1. A lehallgatási határozat	98
5.1.3.2. Az életfogytig tartó szabadságvesztés ügy	101
5.1.3.3. A légi közlekedés biztonságáról szóló törvénnyel kapcsolatos ügy	103
5.2. Az emberi méltósághoz való jog tartalma az Alkotmánybíróság gyakorlatában ...	106
5.2.1. Az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának viszonya	106
5.2.2. Az emberkép formula megjelenése az Alkotmánybíróság gyakorlatában	111
5.2.2.1. Az Alkotmány emberképe.....	111
5.2.2.2. Az Alaptörvény emberképe.....	113
5.2.2.3. Az emberkép funkciója	116
5.2.2.4. Konklúzió	117
5.2.3. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének negatív meghatározása az Alkotmánybíróság gyakorlatában	117
5.2.3.1. A börtöncella méretéről szóló határozat.....	119
5.2.3.2. A közterület életvitelszerű lakhatásra való használatáról szóló határozat	120
5.2.3.3. A majomhasonlatra építő politikai reklámfilmről szóló határozat.....	123
5.2.3.4. A negatív meghatározás szűk értelmezése	125
5.2.3.5. Konklúzió	125

6. A szellemi-erkölcsi személyiség identitásának védelme a német és magyar alkotmánybíróági gyakorlatban	127
6.1. Az emberi méltóság és a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog kapcsolata a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában	127
6.1.1. Az általános személyiségi jog	129
6.1.1.1. Az általános személyiségi jog megalapozása.....	129
6.1.1.2. Az általános személyiségi jog normatív tartalma.....	130
6.1.1.2.1. A magánszférához való jog	132
6.1.1.2.2. Az önazonossághoz való jog	137
6.1.1.2.2.1. A származás megismeréséhez való jog	137
6.1.1.2.2.2. A névjog	140
6.1.1.2.3. Az önábrázoláshoz való jog	141
6.1.1.2.3.1. A kimondott szó védelméhez való jog	142
6.1.1.2.3.2. A saját képmáshoz való jog.....	143
6.1.1.2.4. Az önrendelkezési jog	145
6.1.1.2.4.1. Az információs önrendelkezési jog	145
6.1.1.2.4.2. Az informatikai rendszerek bizalmasságának és integritásának védelméhez való jog.....	148
6.1.2.3. Az általános cselekvési szabadság	149
6.2. Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában	153
6.2.1. Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog megalapozása	153
6.2.2. Az általános személyiségi jog normatív tartalma.....	154
6.2.2.1. A magánszférához való jog	155
6.2.2.2. Az önazonossághoz való jog	159
6.2.2.3. Az önrendelkezési jog	163
6.2.2.3.1. Az információs önrendelkezési jog	164
6.2.2.3.2. A saját képmáshoz való jog.....	165
6.2.2.3.3. Az egészségügyi önrendelkezési jog.....	167
6.2.2.3.4. Az egészségügyi önrendelkezési jog tartalma az életvégi döntéseknél	169
6.2.2.3.5. A perbeli önrendelkezési jog.....	173
6.2.2.3.6. A házasságkötés szabadságához való jog.....	174

6.2.2.4. A testi-lelki integritáshoz való jog	175
6.2.2.5. Az általános cselekvési szabadság	175
6.3. Konklúzió.....	177
7. Az egyén test-lelki integritásának védelme a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban	179
7.1. Az emberi méltósághoz való jog és az élethez, valamint a testi épséghez való jog kapcsolata a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában	179
7.1.1. Az élethez és testi épséghez való jog alanyi oldala.....	182
7.1.1.1. Az élethez való jog alanyi oldala	182
7.1.1.2. A testi épséghez való jog alanyi oldala	183
7.1.2. Az élethez és testi épséghez való jog korlátozása	183
7.1.2.1. Az élethez való jog korlátozása.....	184
7.1.2.1.1. Halálbüntetés	185
7.1.2.1.2. A rendőri löfegyverhasználat	187
7.1.2.1.3. Az élet feláldozása mások megmentése érdekében.....	188
7.1.2.2. A testi épséghez való jog korlátozása	189
7.1.2.2.1. A kínzás.....	190
7.1.2.2.2. A bűnüldözés érdekében elrendelt korlátozások	191
7.1.2.2.3. A testi épséget sértő egészségügyi beavatkozások.....	192
7.1.2.2.4. Ártalmatlan beavatkozások	193
7.1.3. Az élethez és testi épséghez való jog tárgyi oldala	194
7.1.3.1. Abortusz	194
7.1.3.2. Terrorista erőszakcselekmények	202
7.1.3.4. Környezeti ártalmak	203
7.1.3.4. Eutanázia	205
7.2. Az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog kapcsolata az Alkotmánybíróság gyakorlatában	207
7.2.1. Az oszthatatlansági doktrína	208
7.2.2. Az élethez való jog alanyi oldala	209
7.2.3. Az élethez való jog korlátozása.....	211
7.2.3.1. Halálbüntetés	211
7.2.3.2. A rendőri löfegyverhasználat	214
7.2.3.3. Az élet feláldozása mások megmentése érdekében.....	216

7.2.4. Az élethez való jog tárgyi oldala.....	217
7.2.4.1. Abortusz	217
7.2.4.2. Eutanázia	220
7.2.4.3. Környezetvédelem.....	225
7.3. Konklúzió.....	226
8. Az emberi méltósághoz való jog mint az emberek közötti jogegyenlőség és a megélhetéshez szükséges létminimum alapja	229
8.1. Az emberi méltósághoz való jog és az általános jogegyenlőségi klauzula viszonya a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban.....	229
8.2. Az emberi méltósághoz való jog és a szociális jogállamiság elvének kapcsolata a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban.....	230
8.3. Konklúzió.....	233
9. Az emberi méltósághoz való jog érinthetetlensége	234
9.1. Az emberi méltóság érinthetetlensége körül kibontakozott vita Németországban .	234
9.1.1. Előzmények	234
9.1.2. A német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata a célkeresztben.....	237
9.2. Az oszthatatlansági doktrína kritikája.....	239
9.3. Konklúzió.....	247
Záró megjegyzések	249
Szakirodalom	252

Bevezetés

Az értekezés tárgyát az európai nemzeti alkotmányokra legnagyobb hatást gyakorló¹ német alkotmány (a továbbiakban: *Grundgesetz*) 1. cikk (1) bekezdésében és a korábbi magyar Alkotmány 54. § (1) bekezdésében, illetve az új Alaptörvény II. cikkében garantált emberi méltósághoz való jog értelmezése képezi. Abból a tézisből indulok ki, hogy az emberi méltósághoz való jog normatív tartalma résztartalmakból áll, amelyek az alkotmánybíróági gyakorlatban bontakoznak ki. Ezzel a méltóság formális koncepciója² mellett foglalkozok állást és ennek keretében mutatom be az emberi méltóság jogi jellegét, az alkotmánybíróági gyakorlatban az emberi méltóság értelmezésére kidolgozott fogalmi rendszert,³ végül annak tartalmát és korlátozhatatlanságát.

A dolgozat első bevezető fejezetében az emberi méltóság fogalmának eszmetörténeti beágyazottságára tekintettel a méltóságfogalom mögött rejlő tradíciók rövid ismertetésére vállalkozom. A gazdag filozófiai hagyomány a dolgozat keretein belül azonban csak olyan mértékben és terjedelemben kerül bemutatásra, amennyiben az emberi méltóság mint alapjog megértéséhez szükséges. Az egyes méltóság koncepcióknak az emberi méltósághoz való jog értelmezésére kifejtett hatását nem vizsgálom, csupán utalok arra az alkotmánybíróági gyakorlat bemutatása során, amennyiben az a szakirodalomban már bizonyítást nyert.

A dolgozat második fejezetében ismertetem a *Grundgesetz*, az Alkotmány és az Alaptörvény emberi méltóságra vonatkozó szövegrészét, feltárva a szöveg keletkezéstörténetét is. A normaszöveg bemutatása nem öncélú, célja annak a bizonyítása, hogy már az alkotmányozó alapjogként tételezte azt. A fejezet lezárásaképpen az emberi méltóság nemzetközi jogban és az európai uniós jogban való megjelenését vázolom fel azzal a céllal, hogy rávilágítsak az emberi méltóság szabályozásának hasonlóságaira és különbségeire, különös tekintettel arra, hogy azok mintául szolgáltak az Alkotmány és az Alaptörvény számára.

¹ MC CRUDDEN, Christopher: Human Dignity and judicial interpretation of human rights. *The European Journal of International Law*, Vol. 19. No. 4., 2008, 665.

² ENDERS az emberi méltóság jogi fogalmának elemzése során három méltóság koncepciót különböztet meg: a materiális, a formális és a metafizikai-kritikus koncepciót. A materiális koncepció az emberi méltóság normatív tartalmát közvetlenül az emberi méltóság fogalomból bontja ki. Ezt a koncepciót a legtisztább formában Németországban Günter DÜRIG képviselte. A formális koncepció az emberi méltóságot normatív résztartalmakból és azok érvényesülési módokból illeszti össze. Ennek a koncepciónak az előfutára Adalbert PODLECH, aki az emberi méltóságot öt komponensre bontotta, amelyek normatív tartalma az alkotmány egyéb rendelkezéseire támaszkodik. A harmadik, metafizikai-kritikus koncepciónak nevezett elmélet nem jön számításba az emberi méltóság jogi fogalmának tárgyalása során, mivel alapvetően tagadja, hogy az emberi méltóság fogalomból – bármilyen módon is – normatív tartalom kinyerhető. ENDERS, Christoph: *Die Menschenwürde in der Verfassungsordnung. Zur Dogmatik des Art. 1 GG*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1997, 6-9. A magyar szakirodalomban az emberi méltóság – különböző eszmetörténeti előzményekből merítő – materiális koncepciója jelenik meg FRIVALDSZKY János, KIS János, GYÖRFI Tamás, TÓTH Gábor Attila és TÓTH J. Zoltán munkáiban, a formális koncepció pedig DELI Gergely – KUKORELLI István legújabb közös tanulmányában. A materiális koncepció legújabb megfogalmazását adja: DUPRÉ, : *The age of dignity. Human rights and constitutionalism in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2015. 21-23, 167-168.

³ Az alkotmányjog fogalmi rendszerének jelentőségéhez lásd: JAKAB András: *Az európai alkotmányjog nyelve*. Budapest: Nemzeti Közszerológiai Egyetem, 2016, 71-75.

Az értekezés harmadik fejezete arra vállalkozik, hogy bemutassa az alapjogok értelmezésének általános fogalmi kereteit, majd ennek tükrében az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságait. A dolgozat a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatát tekinti kiindulópontnak, mivel az általában véve és kifejezetten az emberi méltósághoz való jog tekintetében is⁴ jelentős hatást gyakorolt a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatára.⁵ Ezért a magyar alkotmánybírósági gyakorlatot a német gyakorlat tükrében vizsgálja, bemutatva a hasonlóságokat, a különbségeket, valamint ezek okát.

A dolgozat legterjedelmesebb részét az emberi méltósághoz való jog normatív tartalmának bemutatása képezi. Ennek során egyrészt azt vizsgálom, hogy milyen hatása van az emberi méltósághoz való jog sajátos, az alapjogok rendszerét megalapozó funkciójának a jog tartalmára, másrészt hogyan (milyen eszközökkel, módszerekkel) határozza meg a Szövetségi Alkotmánybíróság és az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog tartalmát a konkrét ügyekben, harmadrészt az emberi méltósághoz való jog egyéb alapjogokkal való kapcsolatának elemzése során milyen résztartalmak azonosíthatók be általános módon az alkotmánybírósági gyakorlatban. Az élethez és méltósághoz való jog különleges viszonyára tekintettel a dolgozat utolsó fejezetében vizsgálom meg, hogy az emberi méltósághoz való jog valóban abszolút módon érvényesül-e a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban.

⁴ BRUNNER, Georg – KÜPPER, Herbert: Der Einfluß des deutschen Rechts auf die Transformation des ungarischen Rechts nach der Wende durch Humboldt-Stipendiaten: Das Beispiel Verfassungsgericht. In: Holger Fischer (szerk.): *Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung. Das deutsch-ungarische Beispiel*. München: Oldenbourg, 2005, 421-449.

⁵ Catherine DUPRÉ szerint a magyar Alkotmánybíróság „az emberi méltóság értelmezését majdnem teljes egészében a német esetjogból importálta” (máshol: „számos aspektusát”), ugyanakkor „az importálás nem imitálás”, a magyar Alkotmánybíróság úgy építette be a német gyakorlatot, hogy szervesen illeszkedjen a magyar alkotmányos rendbe, így a következtetések különböznek az eredeti mintától. DUPRÉ jelentős értelmezésbeli hasonlóságokra (az általános személyiségi jog azonosítása az emberi méltósághoz való joggal, anyajog jellege, szubszidiaritása) és különbségekre (az emberi méltóság és az élethez való jog viszonyában: egység vagy hierarchia) mutat rá, amelyeket a kiindulópontnak tekintek. DUPRÉ célja ugyanakkor a jogi importálás stratégiájának a bemutatása, amit az emberi méltóság magyar alkotmánybírósági gyakorlatán keresztül illusztrál, ezért nem mutatja be átfogóan és teljes körűen az emberi méltóság normatív tartalmát, illetve értelmezésének fogalmi kereteit, csupán a méltóság német gyakorlatból átvett egy megjelenési formáját (általános személyiségi jog). A német gyakorlatot is csak olyan mértékben mutatja be, amilyen mértékben a magyar importálási stratégia bizonyítása igényli. DUPRÉ, Catherine: *Importing the Law in Post-Communist Transitions. The Hungarian Constitutional Court and the Right to Human Dignity* Oxford: Hart 2003, 63-86. A könyv ismertetését lásd: JAKAB András: Buchbesprechung. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (ZaöRV)* Vol. 64. 2004, 243-253.

1. Az emberi méltóság elméleti alapjai

Az emberi méltósághoz való jog a második világháborút követően nyert elismerést a különböző nemzetközi dokumentumokban és nemzeti alkotmányokban. Az emberi méltóság fogalma azonban gazdag filozófiai hagyományokra vezethető vissza. Az emberi méltóság fogalmával az alkotmányozó két és fél évezred filozófiatörténetét emelte be az Alkotmányba.⁶ Bár a dolgozat az emberi méltóságra vonatkozó alkotmánybíróági gyakorlatot vizsgálja, a fogalom esztétörténeti beágyazottságára tekintettel elengedhetetlen a méltóságfogalom mögött rejlő jelentősebb tradíciók ismertetése. Különösen mivel a méltóság jogfilozófiai értelme hatással van a méltóság jogi fogalmának meghatározására is.⁷ Mindazonáltal a gazdag filozófiai hagyomány a dolgozat keretein belül csak olyan mértékben és terjedelemben kerül bemutatásra, amennyiben az emberi méltóság mint alapjog megértéséhez szükséges.⁸ Az egyes méltóság koncepcióknak az emberi méltósághoz való jog értelmezésére kifejtett hatását az alkotmánybíróági gyakorlat bemutatása során vizsgálom.

1.1. Cicero és a *dignitas* fogalma

A méltóság (*dignitas*) fogalma a római közgondolkodásban egy bizonyos társadalmi státushoz kapcsolódó tulajdonság volt, amelyet származással, kiváltságokkal, illetve érdemekkel lehetett megszerezni. A méltóság tehát nem az emberhez, hanem a társadalmi ranghoz kapcsolódott, és ennek megfelelően nem illett meg mindenkit, sőt el lehetett veszíteni és vissza lehetett szerezni.⁹

A méltóság a sztoikus filozófiában – Cicero munkájában – jelent meg először egyetemes emberi tulajdonságként, amely az embert kiemeli a többi élőlény közül. Cicero ugyanis kétféle, természet által rendelt szerepet különböztet meg az emberben: „Az egyik mindenkivel közös, amennyiben mindnyájan részesei vagyunk az észnek és azoknak a jeles tulajdonságoknak, melyekkel az állatokat fölülmúljuk. Ebből ered minden erkölcsiség, illendőség, s benne kereshető a kötelesség kifejtésének helyes módszere. A másik egyéni adomány. Ugyanis valamint a testek nagyon különböznek egymástól [...], úgy a lelkek is ép oly nagy, sőt még nagyobb változatosságot tüntetnek fel.”¹⁰ Az embert tehát racionális-lelki

⁶ BODO, Pieroth – SCHLINK, Bernhard: *Grundrechte Staatsrecht II*. Heidelberg: C.F. Müller, 2004, 88.

⁷ LORZ, Ralph Alexander: *Modernes Grund- und Menschenrechtsverständnis und die Philosophie der Freiheit Kants. Eine staatsrechtliche Untersuchung an Maßstäben des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland*. Stuttgart – München – Hannover – Berlin – Weimar: Richard Boorberg Verlag, 275-.

⁸ A méltóság jogfilozófiai értelmének bemutatása, a releváns filozófusok és írások kiválasztása során FRIVALDSZKY János munkáját vettem alapul. FRIVALDSZKY János: Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai perspektívában – különös tekintettel a jogalanyisághoz és az élethez való jog aktuális kérdéseire. *Acta Humana* 2014/1. 7-33.

⁹ VIKTOR, PÖSCHL – PANAJOTIS, KONDYLI: Würde, in: OTTO, BRUNNER – WERNER, CONZE – REINHART, KOSELLECK: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. 7. kötet Stuttgart: Klett-Cotta, 1992, 637-639.

¹⁰ CICERO: *A kötelességekről*. Budapest: Franklin Társulat, 1885. (fordította: Csengery János) Idézi: FRIVALDSZKY 2014, 16-17.

(erkölcsi) természete teszi az állatnál, minden élőlénynél magasztosabbá.¹¹ Cicero hangsúlyozza, hogy a mindenki számára közös természete révén minden ember hasonló Istenhez, tehát minden ember azonos méltósággal rendelkezik, ezért minden ember egyforma tiszteletet érdemel.¹²

1.2. Az emberi méltóság keresztény személete – Aquinói Szent Tamás elméletén keresztül

Az emberi méltóság abszolút értelmű értékének elterjedéséhez a kereszténység járult hozzá a legnagyobb mértékben.¹³ A keresztény világnézet bibliai gyökerekből táplálkozva¹⁴ az emberre úgy tekint, mint aki Isten képmása, s akinek teste a „föld porából” fejlődött ki, de személyes szellemi lelke Isten egyedi teremői műve. Fontos gondolat, hogy a kereszténység nem csupán a lélek értékét állítja, hanem az emberét.¹⁵ Az ember pedig test és lélek egységeként ragadható meg, szabad akarattal rendelkezik és halhatatlanságra van rendelve, de lényegének beteljesítéséhez egy másik világban jut el.¹⁶

Az Ószövetségben fokról-fokra jelenik meg az ember egyetemes méltóságának gondolata. A radikális fordulatot az Újszövetség jelenti, az evangéliumokban Jézus Krisztus, az Isten fia és a Messiás azonosítja magát minden emberrel.¹⁷

A keresztény gondolkodók tehát az emberi méltóság alapjának az ember istenképiségét (*imago Dei*) tekintették, amelyből a természetes emberi jogok fakadnak.¹⁸ Már Aquinói Szent Tamás szerint a személyi méltóság alapozta meg az ember végső transzcendenciáját a politikai társadalommal szemben. Az ember – Szent Tamás szerint – test és lélek összetettségéből álló szubsztancia, s mint ilyen szabad, ura önmagának és önmagáért létezik.¹⁹ Ugyanakkor nemcsak magáért való személy, hanem mint természettől fogva politikai lény része a politikai közösségnek mint egésznek. A rész a természet rendelése szerint az „egész”-et szolgálja, de ez nem jelenti azt, hogy az egyes ember pusztán funkcionális lenne a társadalom mint egész érdekében, amelynek részét képezi, és amelynek így feláldozható lenne.²⁰

¹¹ FRIVALDSZKY 2014, 17.

¹² BARCSI Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája*. Budapest: Typotex, 2013. 31.

¹³ FRIVALDSZKY 2014, 19.

¹⁴ Az ember istenképiségének első megjelenése a Szentírásban a Teremtés könyvében található: Isten megteremtette az embert, saját képmására, az Isten képmására teremtette őt, férfinak és nőnek teremtette őket. Isten megáldotta őket, Isten szólt hozzájuk: »Legyetek teremtmények, szaporodjatok, töltsétek be a földet és vonjátok uralmatok alá. Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és minden állat fölött, amely a földön mozog« (Genézis, 1, 27-29. Idézi: BARCSI 36.

¹⁵ Ugyanakkor Szent Ágoston Platon filozófiájának hatására az embert azonosította a lélekkel. BARCSI 37-38.

¹⁶ BOLBERITZ Pál: *Isten, ember, vallás a keresztény filozófiai gondolkodás tükrében*. Budapest: Ecclesia, 1981, 268, 272, 279.

¹⁷ BOLBERITZ Pál: Az emberi méltóság keresztény szemléletéről in: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *A mi alkotmányunk*. Budapest: KJK-Kerszöv 2006. 355.

¹⁸ FRIVALDSZKY 2014, 19–20.

¹⁹ BARCSI 39, 43.

²⁰ FRIVALDSZKY 2014. 20.

1.3. A reneszánsz emberi méltóság fogalma

A reneszánsz nem szakadt el a keresztény teremtéstörténetről, de az emberi méltóság alapjának az ember szabadságát tekintette. Általában Giovanni Pico DELLA MIRANDOLA „Az ember méltóságáról” című írására szokás hivatkozni az ember többi teremtménnyel szembeni kitüntetett szerepének a szabad akarat képességére alapozása kapcsán.²¹ Kérdéses azonban, hogy írása mennyivel járul hozzá a méltóság jogi fogalmának értelméhez.²² A gondolati újdonsága abban foglalható össze, hogy az ember önmagát a reneszánsz kortól olyannak tételezi, mint aki szuverén döntése nyomán szinte bárminek megformálhatja önmagát, és éppen ebben áll a csodálatra méltó természeti jellemzője.²³

1.4. A felvilágosodás kori természetjog „saját személyünkön való joga”

John LOCKE elmélete szerint az állam szuverenitása, pontosabban a kormányzati hatalom a polgároktól származik, megbízási szerződés révén.²⁴ Az állam szuverenitása voltaképpen a „saját személyünkön való jog”²⁵ kiterjesztése. A tökéletes szabadság természeti állapota LOCKE értelmezésében ugyanis: autonóm rendelkezés magunkkal és javainkkal.²⁶ Locke elméletében az ember természetes jogosultnak tekintett „tulajdona” tág értelemben magában foglalja az élet, a szabadság és a magántulajdon javait: „Bár a föld és az összes alacsonyabb rendű teremtmény közösen minden emberé, mégis mindenkinek tulajdona a saját személye. Ehhez senkinek nincs joga, csak magának.”²⁷ A tulajdon és szabadság közötti összefüggés LOCKE-nál abból származik, hogy az ember azáltal „emelkedik ki” a természet által nyújtott körülményekből, hogy munkáját egyesíti valamely tárggyal, és így a termék is az ő tulajdonává válik, amely tulajdon szükséges az élethez.²⁸

²¹ TÓTH Gábor Attila: Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog. In: HALMAI Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003, 258. LEMBCKE, W. Oliver: *Die Würde des Menschen frei zu sein. Zum Vermächtnis der „Oratio de hominis dignitate” Picos della Mirandola*. In: GRÖSCHNER, Rolf – KIRSTE, Stephan – W. LEMBCKE, Oliver (szerk.): *Des Menschen Würde – entdeckt und erfunden im Humanismus der italienischen Renaissance*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, 159.

²² SCHULZ, Lorenz: Das juristische Potential der Menschenwürde im Humanismus. In: GRÖSCHNER – KIRSTE – LEMBCKE (szerk.) 2008, 43. Catherine DUPRÉ ezzel szemben a szabadság és méltóság fogalmának összekapcsolását Giovanni Pico della Mirandola művéhez köti, és abban az *imago dei* paradigma újragondolását látja. DUPRÉ, Catherine: *The age of dignity. Human rights and constitutionalism in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2015, 30-33.

²³ FRIVALDSZKY 2014, 21.; PÖSCHL – KONDYLI 661.

²⁴ FRIVALDSZKY János: John Locke: a kormányzat a tulajdonjog biztosítására jött létre megbízási szerződéssel. In: FRIVALDSZKY János: *A jogi gondolkodás mérföldkövei a kezdetektől a XIX. század végéig*. Budapest: Szent István Társulat, 2013. 211-240.

²⁵ FRIVALDSZKY 2014. 25.

²⁶ SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983. 96. Hivatkozással John LOCKE Két értekezés a polgári kormányzatról c. munkájára.

²⁷ John LOCKE: Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról. Budapest: Gondolat Kiadó, 1986, 58. John Locke az embert a „saját személye tulajdonosaként” leíró koncepciójáról lásd: TATTAY Szilárd: Az emberi személy mint „önmaga tulajdonosa”: a dominim sui fogalmától a self-ownership eszméjéig. In: MENYHÁRD Attila – GÁRDOS-OROSZ Fruzsina (szerk.): *Személy és személyiség a jogban*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016. 13-32.

²⁸ SÓLYOM 1983, 96.

A szabadság és a tulajdon „egyenlő rangon kezelendő”,²⁹ a kettő viszonya pedig az, hogy a szabadság a tulajdonra épül.³⁰ A „saját személyünkön való tulajdon” egyet jelentett az önrendelkezéssel, az eredeti szabadsággal, amely magában foglalta az élethez és annak fenntartásához való jogot is.³¹ A „tulajdonos” és a „szabadság” azonosítása az ókori és középkori tanokkal szemben, amelyek alapvetően az ember társas-szociális természetéből indultak ki, egy mérsékeltbb individualizmusához vezetnek, ami JHERINGnél egoizmusá sarkosodik.³²

1.5. KANT emberi méltóság fogalma

KANT erkölcsfilozófiájában az emberi méltóság az ember, mint értelemmel bíró (racionális), erkölcsösen cselekvő (morális) lény önrendelkezésének (autonómiájának) kifejezésévé vált.

KANT volt az első, aki az emberi méltóságot nemcsak erkölcsi, hanem jogi értelemben is megfogalmazta.³³ KANT emberi méltóság fogalmának az alapja az autonómia: „Az autonómia tehát az emberi és minden eszes természet alapja”.³⁴ Az autonómia KANT szerint a maga számára kötelező törvények alkotásának képességét jelenti. Az emberiség „méltósága éppen abban a képességben rejlik, hogy általános törvényhozó tud lenni, ámbar csak azzal a feltétellel, hogy egyúttal alá is van vetve ugyanennek a törvényhozásnak.”³⁵ Az embernek, mint eszes lénynek a méltósága abban áll, hogy „csak annak a törvénynek engedelmeskedik, amit egyúttal maga ad önmagának.”³⁶ Ugyanakkor „minden eszes lénynek, mint öncélnak egyúttal általános törvényhozónak is kell tekintenie magát valamennyi törvény szempontjából, amelynek valaha is alá lehet vetve, mert éppen maximádnak ez az általános törvényhozásra való alkalmassága tünteti ki mint öncélt. Ugyanígy, ez a méltósága (prerogatívája) [...] azt hozza magával, hogy maximáját mindenkor saját nézőpontjából, egyúttal azonban minden más eszes, tehát törvényhozó lény (akik ennél fogva személyek) szempontjából is meg kell fogalmaznia”³⁷ Ebből következik a kategorikus imperatívusz első formulája: „Cselekedj úgy, mintha maximáidnak egyúttal (az összes lény) általános törvényéül kellene szolgálnia.”³⁸ Ezen kategorikus törvény érvényességének belátásában ragadható meg az eszes természet méltósága, érdemessége.³⁹

Amikor KANT egyetemesen érvényes, kategorikus gyakorlati alapelvet (törvényt) keres rámutat arra, hogy az csak akkor lehet érvényes, ha van valami, aminek létezése

²⁹ SONNEVEND Pál: A tulajdonhoz való jog. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.) 2003, 639.

³⁰ SÓLYOM 1983, 108.

³¹ SÓLYOM 1983, 123.

³² FRIVALDSZKY 2014, 26.

³³ FRIVALDSZKY 2014, 22.

³⁴ Immanuel KANT: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* In: Immanuel KANT: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája* [ford. Berényi Gábor] Budapest: Gondolat 1991, 70.

³⁵ KANT 74.

³⁶ KANT 68.

³⁷ KANT 72.

³⁸ KANT 72.

³⁹ KANT 73.

önmagában abszolút értékkel bír: ez az eszes természet, vagyis az ember, amely objektív értelemben vett öncélként létezik: „Feltéve azonban, hogy van valami, aminek létezése önmagában abszolút értékkel bír, ami mint önmagában vett cél, meghatározott törvények alapja lehet, nos, akkor ebben, és csakis ebben lelhetjük fel egy lehetséges kategorikus imperatívusz, azaz gyakorlati törvény alapját.”⁴⁰ A kategorikus imperatívusz második formulája ennek megfelelően a következőképpen hangzik: „Cselekedj úgy, hogy az emberiségre, mind a saját személyedben, mind bárki máséban mindenkor mint célra, sohasem mint pusztán eszközre legyen szükséged.”⁴¹ Az emberiségnek s általában az eszes természetnek, mint objektív öncélnek ezen elve nem a tapasztalásból ered, hanem a tiszta észből kell erednie. Ezen elv az emberiséget nem az ember szubjektív céljának, azaz tárgynak tekinti, hanem objektív öncélnek, amely törvénynek „minden szubjektív cél legfőbb korlátozó feltételének” kell lennie.⁴²

KANT kifejezetten „velünk született méltóságunk”-ról,⁴³ illetve „elveszíthetetlen méltóságunk”-ról (*dignitas interna*)⁴⁴ ír. Ebből az emberi méltóságból fakad a tisztelet kötelezettsége önmagunk és minden eszes lény iránt, amely megkövetelhető az összes többi embertől is: „A személyében lévő emberiség a tárgya annak a tiszteletnek, amelyet az összes többi embertől megkövetelhet, de amelytől önmagát sem szabad megfosztania.”⁴⁵ KANT ezzel bevezeti a *homo noumenon* fogalmát, megkülönböztetve „a személyében rejlő emberiség iránt elkötelezettségre képes lényt”-t⁴⁶ az eszes természeti lénytől (*homo phaenomenon*).

1.6. Konklúzió

A felvázolt filozófiai elméletek nem határozzák meg az emberi méltóság fogalmát, de rámutatnak az emberi méltóság garanciájának különböző aspektusaira. A római *dignitas* fogalom az ember hivatallal és teljesítménnyel megszerzett társadalmi rangját jelentette, amely az emberi méltóságot nem az emberrel eleve együtt járó minőségként fogta fel, hanem egyéni teljesítményként. Ezzel szemben a keresztény elmélet és a Kant erkölcsfilozófiáján alapuló természetjogi elmélet szerint az emberi méltóság egy meghatározott emberi tulajdonság, az embert az állatvilágból kiemelő minőség, amely nem függ a konkrét személy egyedi tulajdonságaitól. Bár a két elmélet számos elemében eltér egymástól, ez a közös pont megalapozza az emberi méltóság német és magyar alkotmánybírószági gyakorlatban kibontakozó fogalmát.

⁴⁰ KANT 60.

⁴¹ KANT 62.

⁴² KANT 64.

⁴³ KANT 535.

⁴⁴ KANT 552.

⁴⁵ KANT 552.

⁴⁶ KANT 533.

2. Az emberi méltóság az alkotmányban

2.1. Az emberi méltóság a *Grundgesetz*-ben

2.1.1. Szövegtörténet

Az emberi méltóság hosszú évszázadokon átívelő eszmétörténetéhez viszonyítva az emberi méltóság alkotmánytörténete pusztán néhány évtizedes múltra tekinthet vissza. A német alkotmánytörténetben először a Weimari Birodalmi Alkotmány 151. cikk (1) bekezdésében jelent meg az emberi méltóság, méghozzá annak szociális aspektusa: „A gazdasági élet rendjének a mindenki számára méltó lét biztosítása céljából meg kell felelnie az igazságosság elvének. Ezen határok között kell az egyes emberek gazdasági szabadságát biztosítani.” Az emberi méltóság nem az alkotmány élén kapott ugyan helyet, de mégis áthatotta annak egy részterületét. Az emberhez méltó lét gazdasági-társadalmi életre vonatkoztatott garanciája jelöli ki az egyén szabadságának határait. A rendelkezés jelentősége, hogy nyilvánvalóan mintául szolgált az 1945 utáni tartományi alkotmányok számára.⁴⁷

Az 1945 utáni német tartományi alkotmányoknak mind a preambulumban,⁴⁸ mind az alapjogi katalógusában⁴⁹ megtaláljuk az emberi méltóságra való hivatkozást. Az emberi méltóság nem csupán a klasszikus szabadságjogok kontextusában jelenik meg, hanem a gazdasági renddel összefüggésben is, vagy más kontextusban.⁵⁰ Az alkotmány elfogadása előtti tartományi alkotmányok az emberi méltóság elismerésével a *Grundgesetz* emberi méltóság cikke számára építőkockául szolgáltak. Különösen nagy hatással volt a *Grundgesetz* emberi méltóság garanciájára a bajor Alkotmánybíróságnak a bajor Alkotmány 100. cikkéhez kapcsolódó korai gyakorlata.⁵¹ A bajor Alkotmánybíróság elismerte, hogy „[a]z ember, mint személy a legértékesebb szellemi és erkölcsi értékek hordozója, és olyan erkölcsi önérteket testesít meg, amely nem veszíthető el, és amely az állam és a társadalom minden politikai és jogi behatásával szemben önálló és érinthetetlen.”⁵²

⁴⁷ HÄBERLE, Peter: § 20. Die Menschenwürde als Grundlage der staatlichen Gemeinschaft. In: ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland (HdSdBD)*, I. kötet, Heidelberg: C.F. Müller Verlag, 1995, 817.

⁴⁸ Például Baden-Württemberg Alkotmányának előszavában: „[...] az emberek szabadsága és méltósága biztosításának szándékától vezérelve”

⁴⁹ Például: Bajorország Alkotmánya 100. cikk „Az emberi személy méltóságát a törvényhozásban, közigazgatásban és igazságszolgáltatásban tiszteletben kell tartani.”; Hessen Alkotmány 3. cikk „Az ember élete és egészsége, becsülete és méltósága sérthetetlen.”; Bréma Alkotmánya 5. cikk 1. bekezdés „Az emberi személy méltóságát elismerik és az állam tiszteletben tartja.”

⁵⁰ Például: Bajorország Alkotmánya 151. cikk 1. bekezdés „[...] az emberhez méltó lét biztosítása mindenki számára [...]”; Hessen Alkotmánya 30. cikk 1. bekezdés „A munkakörülményeket úgy kell kialakítani, hogy azok biztosítsák a munkavállaló egészségét, méltóságát, családi életét és kulturális igényeit.”

⁵¹ HERDEGEN, Matthias: Art. 1. In: MAUNZ, Theodor – DÜRIG, Günter (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*, I. kötet, München: C.H. Beck, 2009, 11.

⁵² BayVerfGHE 1 II, 29 (32), idézi: STERN, Klaus: § 97 Die Unantastbarkeit und der Schutz der Menschenwürde In: STERN, Klaus: *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. IV./1. kötet München: C. H. Beck, 2006, 14.

A *Grundgesetz* szövegét előkészítő Parlamenti Tanács az emberi méltóság tiszteletének követelményét az alaptörvény élére állította, „az 1945 májusában megsemmisített államrenddel szemben álló, új állami lét szellemének kifejezésre juttatása érdekében”.⁵³ Mind a Parlamenti Tanács számára alapul szolgáló alkotmány-tervezetet előkészítő, Herrenchiemseeri Konventnek nevezett szakértő testület, mind a Parlamenti Tanács számára meghatározó volt az emberi méltóság alkotmányba való felvételekor a második világháború előtti, alatti és utáni félelmetes történésekre való emlékezés, a nemzetszocializmus és sztálinizmus embert megvető magatartása. Ennek az időszaknak az iszonyatát, az emberi méltóság aligha felülmúlható sérelmét félreérthetetlenül el kellett ítélni.⁵⁴

A Herrenchiemseeri Tervezet 1. cikke erre tekintettel a következőképpen szólt: „(1) Az állam van az emberért és nem az ember az államért. (2) Az emberi személyiség méltósága sérthetetlen. A közhatalom minden megnyilvánulási formájában köteles az emberi méltóságot tiszteletben tartani és védeni.”⁵⁵ Kisebb módosításokkal a második bekezdés szövege vált a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésévé.

Mindazonáltal hosszú út vezetett a végleges változatig, a különböző bizottságok számos alternatívát tárgyaltak meg és vetettek el. Ezek közül kiemelésre érdemes az 1. cikk (1) bekezdésének Theodor HEUSS nevéhez fűződő változata: „Az ember méltósága az állami rend védelme alatt áll.” Ez a megfogalmazás megfelelt annak a Heuss-i elképzelésnek, hogy a méltóság minden értelmezés nélkül álljon az alkotmány elején. A szakirodalom gyakran idézi HEUSS-nak azt a szállóigévé vált mondatát, miszerint az emberi méltóság „nem értelmezett tézis” (*nicht interpretierte These*). A fenti megfogalmazás alapján azonban nem volt egyértelmű, hogy az emberi méltóságot kifejezetten ki kell vonni az állam rendelkezése alól. A javasolt szövegből nem tűnt ki, hogy az ember méltóságának jogi elismerése elsősorban tiszteletet követel az államtól.

Felmerült a vitában az emberi méltóság és a természetjog viszonyának az (1) bekezdésben való konkrét meghatározása is: „Az ember méltósága a mindenkit örök időktől, a természetnél fogva megillető jogokon alapul.” Ezzel a természetnél fogva az embert megillető joggal szemben kívánta HEUSS az emberi méltóságot, mint „nem értelmezett tézist” szembe állítani, amelyet a „következő alapjogoknak” kell majd konkretizálniuk.⁵⁶

A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének emberi méltóság klauzulájának elfogadását tehát nagy vita előzte meg, az elfogadott normaszöveg azonban azóta változatlan: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Annak tisztelete és védelme minden állami hatalom kötelessége.”

⁵³ HERDEGEN 2009, 11.

⁵⁴ STERN 2006, 13.

⁵⁵ DREIER, Horst: Art. 1 Menschenwürde, Menschenrechte, Grundrechtsbindung. In: DREIER, Horst (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*, I. kötet, Tübingen: Mohr Siebeck, 2004, 153.

⁵⁶ A norma keletkezéstörténetéhez lásd: ENDERS 1997, 404-442.

2.1.2. Az emberi méltóság jogi természete

A jogirodalom a *Grundgesetz* élén álló emberi méltóság kiemelkedő értékét egyöntetűen elismeri, amit a következő meghatározások jól alátámasztanak: „az objektív jog legfőbb alkotmányos elve”,⁵⁷ „az alkotmány legmagasabb értéke”,⁵⁸ „a jogrend fix pontja”,⁵⁹ „a legfőbb érték meghatározó alkotmányos elv”,⁶⁰ „az alkotmányos értékrend alapvető elve”,⁶¹ „rocher de bronze”,⁶² „az alapjogok alapja”,⁶³ „oszlop az alkotmányjogi diskurzus áradatában”,⁶⁴ „alap norma”,⁶⁵ „az állam legitimációs normája”,⁶⁶ „vezérmotívum”,⁶⁷ „az alkotmánymű alaptétele”,⁶⁸ „természetjogi alapvető elv”,⁶⁹ „archimédeszi pont”.⁷⁰

Az emberi méltóság alapvető jelentőségének elismerése mellett azonban a normativitása és alapjogi jellege vitatott. A vita oka az emberi méltóság klauzula szemantikai nyitottságában és sajátos struktúrájában keresendő. Az emberi méltóság fogalom jelentése ugyanis sokrétű és annak – ahogy a fentiekben bemutattam – nincs a jogirodalomban általánosan elfogadott meghatározása. Ezen túlmenően a *Grundgesetz* szövege az emberi méltóságot nem jogként tételezi, így felmerül a kérdés, hogy az pusztán alapelv, objektív jogi norma (jogelv) vagy alapjog (szabály).⁷¹

⁵⁷ DÜRIG, Günter: Art. 1 In: MAUNZ, THEODOR – DÜRIG, Günter: *Grundgesetz Kommentar. I. kötet* München: C. H. Beck, 1958, 6.

⁵⁸ HERDEGEN 2009, 7.

⁵⁹ DI FABIO, Udo: Art. 2. Abs. 2. In: MAUNZ – DÜRIG, 2004, 20.

⁶⁰ STERN, Klaus: § 58. Die Menschenwürde als Fundament der Grundrechte. In: STERN, Klaus: *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland. III/1.* München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1988, 23.

⁶¹ uo. 28.

⁶² STERN 2006, 21.

⁶³ BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: Menschenwürde als normatives Prinzip. Die Grundrechte in der bioethischen Debatte. In: BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: *Recht, Staat, Freiheit. Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte*, Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006, 391.

⁶⁴ BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: Die Würde des Menschen war unantastbar. In: BÖCKENFÖRDE 2006, 387.

⁶⁵ HÄBERLE 1995, 348.

⁶⁶ HÖFLING, Matthias: Art. 1. In: SACHS, Michael (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. München: C.H.Beck Verlag, 2009, 94.

⁶⁷ PAPIER, Hans Jürgen: Die Würde des Menschen ist unantastbar. In: Rainer GROTE (szerk.): *Die Ordnung der Freiheit: Festschrift für Christian Starck zum siebzigsten Geburtstag*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2007, 372.

⁶⁸ NIPPERDY, Hans Carl: Die Würde des Menschen. In: NEUMANN, Franz Leopold – NIPPERDY, Hans Carl – BETTERMANN, Karl August (szerk.): *Die Grundrechte. Handbuch der Theorie und Praxis der Grundrechte*. II. kötet, Berlin: Dunker&Humblot, 1968, 14.

⁶⁹ uo. 2.

⁷⁰ RENSMANN, Thilo: *Wertordnung und Verfassung. Das Grundgesetz im Kontext grenzüberschreitender Konstitutionalisierung*. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 2007, 48.

⁷¹ Ronald DWORKIN alapján logikailag két típusú normatív rendelkezés különböztethető meg: a jogelv és a szabály. A kettő közötti különbséget JAKAB András úgy foglalja össze, hogy a szabály „mindent vagy semmit” alapon működik, azaz vagy vonatkozik az esetre vagy nem, de amennyiben vonatkozik rá, akkor azt alkalmazni kell. Ezzel ellentétben az elvek nem igényelnek feltétlen érvényesülést, mivel azoknak súlyuk van és több ellentétes elv esetén nem választani kell, hanem az elvek súlyának megfelelően mérlegelni. JAKAB a dworkini értelemben vett jogelvet fölösleges fogalomnak tartja a jogalkalmazás leírásához, mivel azok felfoghatók bizonytalan jelentésű, a jogalkalmazás által konkretizálандó szabályként. JAKAB András: *A magyar jogrendszer szerkezete*. Budapest-Pécs, 2007, 52-64.

A vita kiindulópontját a *Grundgesetz* 1. cikk három bekezdésének eltérő értelmezése képezi. Az emberi méltóság klauzulát követő (2) bekezdés az emberi jogok elismerését deklarálja: „A német nép ezért [az eredetiben nincs kiemelés] hitet tesz a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok, mint a világon minden emberi közösség, béke és igazságosság alapja mellett.” A (3) bekezdés pedig az alapvető jogok kötelező erejét rögzíti: „A következő alapjogok [az eredetiben nincs kiemelés] közvetlenül kötelező jogként kötelezik a törvényhozót, a végrehajtó hatalmat és az igazságszolgáltatást.” A vitában szerepet kap még a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdésének lényeges tartalom garanciája (*Wesengehaltsgarantie*),⁷² valamint a *Grundgesetz* 79. cikk (3) bekezdésének örökkévalósági klauzulája (*Ewigkeitsklausel*).⁷³

Az eltérő értelmezés alapján három álláspont körvonalazódik a szakirodalomban: 1) az emberi méltóság pusztá deklaráció; 2) az emberi méltóság objektív jogi norma; 3) az emberi méltóság alanyi alapjog.⁷⁴

A *Grundgesetz* 1. cikke (1) bekezdésének normativitását kevesen vitatják.⁷⁵ Például ENDERS „heurisztikus elvet” vagy pusztá „alapelvet” lát az emberi méltóság garanciájában, amely a jogi normával ellentétben nem rendelkezik kötelező erővel.⁷⁶ Ezzel szemben meggyőzőbb az az álláspont, miszerint – annak ellenére, hogy a *Grundgesetz* 1. cikk (3) bekezdése a közvetlen jogi kötőerőt a „következő alapjogok”-ra vonatkoztatja –, az emberi méltóság garanciája is kötelező jogi norma. STARCK találóan jegyzi meg, hogy az emberi méltóság klauzulájának kötelező ereje egyrészt az 1. cikk (1) bekezdésének második mondatából ered, amely az államhatalom legfőbb kötelezettségévé teszi a méltóság tiszteletét és védelmét. Másrészt közvetetten a *Grundgesetz* 79. cikk (3) bekezdésének örökkévalósági klauzulájából, amely az 1. cikkben „lefejtett alapelveket” kivonja az alkotmánymódosítás lehetősége alól, ezáltal az emberi méltóságot még az alkotmánymódosító hatalom számára is kötelező joggá téve. Az alapelv fogalom használata nem jelenti az emberi méltóság garanciájának gyengítését, csupán annak fontosságát juttatja kifejezésre.⁷⁷

⁷² *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdés: „Az alapjog lényeges tartalma semmilyen esetben nem korlátozható.”

⁷³ *Grundgesetz* 79. cikk (3) bekezdés: „Az Alaptörvénynek a Szövetség tartományokra osztását, a tartományok alapvető közreműködését vagy az 1. és 20. cikkben lefejtett alapelveket [az eredetiben nincs kiemelés] érintő módosítása nem megengedett.”

⁷⁴ Sajátos álláspontot képvisel ALEX, aki a jogelv elmélet (*Prinzipientheorie*) keretében – a szabályok és elvek megkülönböztetése révén – arra a következtetésre jutott, hogy a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének első mondata két normát tartalmaz: egy emberi méltóság elvet és egy emberi méltóság-szabályt. ALEX, Robert: *Theorie der Grundrechte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006, 95.

⁷⁵ Kezdetben GRÖSCHNER is azt az álláspontot képviselte, hogy az 1. cikk (1) bekezdés egy deskriptív bevezető mondat. Lásd: GRÖSCHNER, Rolf: Menschenwürde als Konstitutionsprinzip der Grundrechte. In: SIEGETSLEITNER, Anne – KNOEPFLER, Nikolaus (szerk.): *Menschenwürde im interkulturellen Dialog*. Freiburg – München: Karl Alber Verlag, 2005, 18. Időközben azonban megváltozott Gröschner álláspontja, az 1. cikk 1. bekezdése nem előíró jellegű szabály ugyan, a dacos normativitása abban a figyelemztetésben nyilvánul meg, miszerint az axiómaként előírt emberi méltóságot az Alaptörvény szabadságpárti alkotmányos rendje alapvető elemeként kell elismerni. Lásd: GRÖSCHNER, Rolf: Des Menschen Würde – humanistische Tradition eines Verfassungsprinzips. In: KIRSTE, Stephan – W. LEMBCKE, Oliver (szerk.): *Des Menschen Würde – entdeckt und erfunden im Humanismus der italienischen Renaissance*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, 232.

⁷⁶ ENDERS 1997, 403.

⁷⁷ STARCK, Christian: Artikel 1 In: V. MANGOLDT, Hermann – KLEIN, Friedrich – STARCK, Christian: *Das Bonner Grundgesetz. Kommentar*. München: Franz Vahlen Verlag, 1999, 47.

Az emberi méltóság normaként való kezelése mellett azonban az alapjogi jellege továbbra is vitatott.⁷⁸ Elsősorban DÜRIG utasította el az alapjogi jelleget, azzal, hogy az egyes alapjogok magukban foglalják az emberi méltóság alanyi jogi tartalmát, amelyet a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdésének lényeges tartalom garanciája véd. DÜRIG ezzel viszont azonosította az alapjogok lényeges tartalmát az emberi méltósággal, holott a lényeges tartalom garanciája csupán a törvényhozó hatalmat köti, míg az örökkévalósági klauzula az alkotmánymódosító hatalmat is.⁷⁹

Mindazonáltal a szakirodalomban uralkodónak mondható az alapjogi jelleget igenlő álláspont.⁸⁰ Az alapjogi jelleg mellett elsősorban NIPPERDEY foglalt állást,⁸¹ akinek a nézeteit STARCK vitte tovább. Starck szerint az 1. cikk nyelvtani értelmezése nem ad egyértelmű választ az emberi méltóság jogi természetére. A rendszertani értelmezés viszont az alapjogi jelleget támasztja alá: az emberi méltóság garanciája ugyanis az alapjogok alcímet viselő első fejezet része. Az 1. cikk (3) bekezdés „következő alapjogok”-ra való utalásából arra lehetne következtetni ugyan, hogy az emberi méltóság nem alapjog, de meggyőzőbb NIPPERDY nyomán STARCK értelmezése, aki az 1. cikk három bekezdésének együttes értelmezéséből arra a következtetésre jutott, hogy az (1) bekezdés az alapjogok forrásaként maga is alapjog, „mivel a *Grundgesetz*-ben benne lakozik a jogok hatékony érvényesítésének félreérthetetlen tendenciája, amely különösen a 19. cikk (4) bekezdés⁸² alapvető jogvédelmi garanciájában jut kifejezésre.”⁸³ Ennek megfelelően a *Grundgesetz* 93. cikk (1) bekezdés 4a. pontjában⁸⁴ szabályozott alkotmányjogi panasz eljárásnak ki kell terjednie az alapjogi fejezetben nevesített összes jogra, így az emberi méltósághoz való jogra is. NIPPERDY ezért tarthatatlannak tartotta az alapjogi védelem megtagadását, ha az nem konkretizálódik a következő alapjogokban. STARCK annyiban egyetért a NIPPERDEYt ért kritikákkal, hogy a „következő alapjogok” lefedik az emberi méltóság minden aspektusának védelmét, mégis elengedhetetlennek tartotta az emberi méltóság alapjogi jellegének elfogadását, mert a méltóság garanciája pontosan az ember alany mivoltát védi, így a norma célja nem lehet más mint az alanyi jog biztosítása.⁸⁵ HÖFLING – a Herrenchimseei Tervezet alapkoncepciójára utalással, miszerint az állam van az emberért

⁷⁸ A GG 1. cikk (1) bekezdés alapjogi jellege ellen, például: BRUGGER, Winfried: *Menschenwürde, Menschenrechte, Grundrechte*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1997, 9.; DÜRIG 1958, 5.; DREIER 2004, 207-209.; GEDDERT-STEINACHER, Tatjana: *Menschenwürde als Verfassungsbegriff. Aspekte der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zu Art 1. Abs. 1. Grundgesetz*. Berlin: Dunker&Humblot, 1989, 172.

⁷⁹ GEDDERT-STEINACHER 180.

⁸⁰ GG 1. cikk (1) bekezdés alapjogi jellege mellett, például: HÄBERLE 1995, 355.; HERDEGEN 2009, 19.; HÖFLING 2009, 79.; JARASS, Hans D.: Art. 1. In: D. JARASS, Hans –PIEROTH, Bodo: *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. München: C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2000, 41.; PIEROTH – SCHLINK 2004, 81.; STERN 1988, 26.

⁸¹ NIPPERDY 1968, 12.

⁸² *Grundgesetz* „19. § (4) Ha valakinek a jogait az államhatalom megsérti, rendelkezésére áll a bírói út. (...)”

⁸³ STARCK 1999, 48.

⁸⁴ *Grundgesetz* „93. cikk (1) A Szövetségi Alkotmánybíróság dönt az alábbi ügyekben: 4/a. az alkotmányjogi panaszokról, amelyeket bárki benyújthat, kifogásolva, hogy a közhatalom megsértette valamely alapvető jogát, vagy valamely, a 20. cikk (4) bekezdésében, a 33., 38., 101., 103. és 104. cikkben foglalt jogát;”

⁸⁵ Ezt az érvet ALEXYS dolgozta ki részletesen a szubjektivizálódási elméletében (*Subjektivierungsthese*). ALEXYS, Robert: *Grundrechte als subjektive Rechte und als objektive Normen*. In: ALEXYS, Robert (szerk.): *Recht, Vernunft, Diskurs. Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1995, 277-278.

és nem az ember az államért – úgy fogalmaz, hogy egyenesen rendszerellenes lenne az emberi méltóságot mint a rendszert megalapozó alapvető normát pusztán objektív jogszabályként értelmezni.”⁸⁶ Csak az alapjogként értelmezett emberi méltóság biztosítja ugyanis az alkotmánymódosító törvények elleni alkotmányjogi panasz benyújtásának lehetőségét.⁸⁷ Ezen túlmenően csak így juthat érvényre az emberi méltóság, mint objektív jogi normából fakadó védelmi kötelezettség.⁸⁸

Ezzel szemben DREIER nem tartja meggyőzőnek sem a nyelvtani, sem a rendszertani értelmezést. Az „I. Az alapjogok” cím alatti elhelyezés – álláspontja szerint – egyrészt pontosan olyan kevés jelentőséggel jár az alapjogi jelleg szempontjából, mint az 1. cikk (1) bekezdés második mondatának tiszteletre és védelemre való utalása. Másrészt az 1. cikk (2) bekezdésének „ezért” szava ugyanúgy nem támasztja alá az 1. cikk (1) bekezdésének alapjogi jellegét, mint az 1. cikk (3) bekezdésének „következő alapjogok” kitétele. Az 1. cikk (2) bekezdése csupán az emberi méltóság és az emberi jogok közötti legitimációs összefüggésre utal, anélkül, hogy bármit is mondani kívánna az emberi méltóság normatív jellegéről. Az 1. cikk (3) bekezdése sem szolgálhat érvként az alapjogi jelleg mellett: egyrészt nem az összes következő cikk tartalmaz valódi alanyi alapjogot; másrészt az első fejezeten kívül is találunk az alapjogokkal azonos rangú jogokat; harmadsorban az emberi méltóság objektív jogi kötőereje már az 1. cikk (1) bekezdésének második mondatából következik, így nem lett volna szükség annak az 1. cikk (3) bekezdésében való megismétlésére.⁸⁹

DREIER az alapjogi jelleget az emberi méltóság garanciája egyediségére, ezen belül annak különleges norma-struktúrájára hivatkozva tagadja, ezt követően azonban kifejti, hogy az emberi méltóság alapjogok rendszerébe való besorolása annak a beláthatatlan következményekkel járó relativizálásához (mérlegelhetőségéhez) és ennek eredményeként annak gyengítéséhez vezethet.⁹⁰ DREIER ezzel összekapcsolta az alapjogi jelleg és abszolút érvényesülés igényének vizsgálatát. A különböző szakirodalmi álláspontok csoportosítása⁹¹ során TEIFKE kimutatta, hogy a kettő között nem figyelhető meg kizárólagosság.⁹² Ennek megfelelően az emberi méltóság korlátozhatatlansága nem döntő érv sem az alapjogi jelleg mellett sem ellene. Az emberi méltóság abszolút volta körüli szakirodalmi vitát az emberi méltóság sérthetetlenségére vonatkozó alkotmánybíróági gyakorlat elemzése során mutatom be.

⁸⁶ HÖFLING, 2009, 79.

⁸⁷ STARCK 1999, 49. Ezzel szemben GEDDERT-STEINACHER szerint nincs „perelhetőségi hézag” (*Klagbarkeitslücke*), mivel az alkotmányjogi panasz az emberi méltósággal való összefüggésre hivatkozással bármelyik alapjogra alapozható. Megjegyzendő, hogy az emberi méltóság fogalmat szűk értelemben, minimum garanciaként értelmezi. GEDDERT-STEINACHER 169.

⁸⁸ STARCK 1999, 49.

⁸⁹ DREIER 2004, 208.

⁹⁰ DREIER 2004, 208.

⁹¹ TEIFKE az emberi méltóság alapjogi jellege és annak abszolút volta közötti összefüggés vizsgálata során a szakirodalomban négy alapállást különböztetett meg: 1. alapjog és abszolút (többségi álláspont, pl. PIEROTH – SCHLINK, HÖFLING); 2. nem alapjog és abszolút (pl. DÜRIG, ENDERS); 3. alapjog és relatív (pl. KLOEPFER); 4. nem alapjog és relatív (pl. BRUGGER). TEIFKE, Nils: *Das Prinzip der Menschenwürde. Zur Abwägung des Höchststrangigen*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2011, 87-89.

⁹² TEIFKE 89.

A Szövetségi Alkotmánybíróság – a pro és kontra érvekre való hivatkozás nélkül – kezdetektől alapjogként kezelte a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésében foglalt emberi méltóság garanciáját.⁹³ Ám ritkán mondta ki *expressis verbis*, hogy az emberi méltóság alapjog.⁹⁴ STERN szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság azért gondolta, hogy megspórolhatja az indokolást, mert a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése legtöbbször más (megkérdőjelezhetetlen) alapjogokkal összefüggésben jelenik meg.⁹⁵

Összefoglalóan megállapítható, hogy az emberi méltóság normatív jellege az emberi méltóság klauzula második mondatában minden állami hatalom számára előírt tisztelet és védelem köteleességéből ered, amit megerősít az örökkévalósági klauzula. Az emberi méltóság klauzula nyelvtani értelmezése nem támasztja alá az emberi méltóság alapjogi jellegét, mivel a *Grundgesetz* azt nem kifejezetten jogként tételezte, de mind a rendszertani (elhelyezés az alapjogi fejezet élén, a következő alapjogokra utalás), mind a történeti (Herrenchimseei tervezet), mind a teleologikus (az ember alanyi minőségének hatékony védelme) értelmezése az alapjogi jelleget támasztja alá. Az alapjogi jellegtől független kérdés az emberi méltóság abszolút (korlátozhatatlan) módon való érvényesülése.

2.2. Az emberi méltósághoz való jog az Alkotmányban és az Alaptörvényben

2.2.1. Szövegtörténet

A magyar alkotmánytörténetben törvényi szinten első ízben az 1946. évi I. tv., a köztársasági törvény preambuluma kodifikálta az állampolgárok „természetes és elidegeníthetetlen” jogait. A jogok alapjaként a természetjogi álláspontot elfogadva felsorolta a legfontosabb emberi jogokat. A méltóság fogalma a méltó emberi megélhetéshez való jogban jelent meg. Ennek a jognak az intézményes védelmére, tehát független bíróság jogvédelme alá helyezésére azonban a gyakorlatban a rendszerváltásig nem került sor. Az emberi alapjogok hatályosabb védelméről szóló 1946. évi X. tv-ben sem, bár a törvényjavaslat tárgyalása előtt⁹⁶ a Magyar Közigazgatási Bíróság elnöke felhívta a nemzetgyűlési képviselők figyelmét az akkori törvény mulasztásaira.⁹⁷ Jogsérelem esetén tehát az állampolgároknak gyakorlatilag nem volt hova fordulniuk jogorvoslatért.

A szocialista felfogás szakított a polgári demokrácia emberi jogi felfogásával és a pozitivistá felfogásnak megfelelően az állampolgári jogok fogalmát vezette be.⁹⁸ Az 1949. évi XX. törvény VIII. fejezete is az „Állampolgárok jogai és kötelességei” címet viselte és

⁹³ BVerfGE 1, 332 (347); 12, 113 (123); 15, 283 (286); 28, 151 (163); 28, 243 (263); 61, 126 (137).

⁹⁴ Erre példa: BVerfGE 109, 133 (151): „A fennálló veszély miatti biztonsági őrizet az egyén közösséghez való kötöttségére tekintettel nem ütközik a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének alapjogába.” Lásd még: BVerfGE 28, 151 (163); 28, 243 (263); 61, 126 (131). Legutóbb: BVerfGE 125, 175 (222) – Hartz IV.

⁹⁵ STERN 2006, 62.

⁹⁶ 1946. május 9-én.

⁹⁷ RÉVÉSZ T. Mihály – FÖGLEIN Gizella: A polgári demokratikus köztársaság. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest: Osiris 2007, 263.

⁹⁸ Állampolgári jog az, amit az állam polgárai számára biztosít. Az emberi jogokat az elképzelés első magyar kidolgozója, Szabó Imre nem tartja jogi fogalomnak, az emberi jogok „emberiek” ugyan, de nem jogok, mihelyt jogok lesznek belőlük, már nem „emberiek”, hanem „állampolgáriak”, vagyis állampolgári jogok. Lásd: SZABÓ Imre: *Az emberi jogok*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1968. 24. idézi JAKAB András: A szocializmus jogdogmatikai hagyatékának néhány eleméről. *Iustum Aequum Salutare* 1/ 2007. 200.

az emberi jogokat nem említette, helyette a dolgozók és állampolgárok jogait szabályozta. A fejezetben belül feltűnő a szabadságjogoknak, illetve a gazdasági, szociális és kulturális jogoknak a „helycseréje”.⁹⁹ A leginkább szembeeső azonban az olyan alapvető jogoknak, mint az élethez, kínzástól mentes bánásmóddhoz, a tisztességes bírói eljáráshoz, a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog kimondásának a teljes hiánya az Alkotmányban.

Az 1970-es években a szovjet álláspont módosulása, az „emberi jogok szocialista koncepciójának” kidolgozása Magyarországon is az állampolgári jogok új elméleti megítélését hozta. Elméletben valóban megjelent a személyi szabadságjogok megerősítése iránti igény és a jogtudomány¹⁰⁰ hivatalosan is elismerte, hogy az állampolgári jogok nem egyszerűen az állam által garantált jogok, hanem objektív követelmények a szocialista állammal szemben. Egyszersmind rögzítették, hogy ez a megközelítés nem jelenti az állampolgári jogok természetjogi felfogásához való visszatérést.¹⁰¹ Ezt az ideológiai változást kívánták jelezni az 1972-es alkotmánymódosítással. Ez jut kifejezésre abban, hogy az állampolgári jogokat és köteleességeket a társadalmi rend után, az államszervezet felvázolása előtt szabályozták a VII. fejezetben, valamint a dolgozók jogai, mint alkotmányjogi kategóriának a megszüntetésében, még ha ez utóbbi nem is sikerült maradéktalanul. Az állampolgárok személyi szabadságjogainak köre is módosult. A magyar Alkotmány 1972. évi revízió során megállapított új szövege 57. §-a említést tett az élethez való jogról.¹⁰² Az élethez való alanyi jogot azonban nem biztosította, csak az élet intézményes védelmét garantálta állampolgárai számára. Az állam életvédelmi kötelezettségének úgy kívánt deklarátíve eleget tenni, hogy összekapcsolta a szociális jogokkal, de ezek is az államcélok szintjén maradtak. Bekerült ugyan a módosítással az Alkotmány 54 § (1) bekezdésébe, hogy „A Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat”, itt azonban nem az emberi jogok koncepciójának elismeréséről van szó, hanem a különböző nemzetközi egyezmények dokumentumaiban foglalt alapjogok elfogadásáról.¹⁰³ Tehát az emberi jog nemzetközi jogi és nem alkotmányjogi kategória. Magyarország az 1950-es évektől kezdődően a rendszerváltásig számos, az élethez és emberi méltósághoz való jogot is tartalmazó emberi jogi egyezményhez csatlakozott, ezeknek a ratifikálása azonban csak a kirakatpolitika részét képezte. Habár a kihirdetést követően ezek az egyezmények a magyar jogrendszer részévé váltak, mivel a jog nem rendezte a belső jog

⁹⁹ A törvény magyarázata a sztálini retorikának megfelelően – miszerint a gazdasági és szociális jogok a szocialista rendszer pillérei közé tartoznak – nyilvánvalónak tartja, hogy az állampolgári jogoknak e jogok az alapjai és csak ezekre épülhet fel a többi alapjog. „A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Az 1949. évi XX. törvény és magyarázata” *Jogtudományi Közlöny* 1949, 94.

¹⁰⁰ SCHMIDT Péter (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest: BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség 1976, 87.

¹⁰¹ Ennek indoklására bevezeti a kommunista államelmélet a politikai hatalom és az államhatalom közti különbségtételt és megpróbálja megmagyarázni, hogy az állampolgári jogok nem a politikai hatalom, hanem az államhatalom korlátját képezik. Az államhatalom áll ugyan a politikai hatalom középpontjában, de annál kevesebb, hiszen a politikai hatalom a proletáriátus diktatúráját jelenti, amely végső soron az állampolgári jogokat teremti. A politikai hatalmat magát a társadalmi erőviszonyok hozzák létre és így a társadalmi törvények kötik az állampolgári jogok megfogalmazását is. Uo. 88-89.

¹⁰² 57. § (1) A Magyar Népköztársaságban az állampolgároknak joguk van az élet, a testi épség és az egészség védelméhez. (2) Ezt a jogot a Magyar Népköztársaság a munkavédelem, az egészségügyi intézmények és az orvosi ellátás megszervezésével, az emberi környezet védelmével valósítja meg.

¹⁰³ SCHMIDT 90.

és nemzetközi jog viszonyát, nem adott választ arra, miként oldható fel a kettő konfliktusa, nem volt mód gyakorlati érvényesítésükre.

Az 1989-90-es alkotmányozás során az 1949. évi XX. törvény tartalmilag megújult. Az 1989. évi XXXI. törvény a Magyar Köztársaságot független demokratikus jogállammá nyilvánította [Alkotmány 2. § (1) bekezdés], mely elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogait, melyek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége [Alkotmány 8. § (1) bekezdés]. A jogállamiságnak való megfelelés tartalmi értelemben magába foglalja az alkotmány valamennyi rendelkezésének egyidejű érvényesülését, beleértve az emberi jogok, így az élethez és emberi méltósághoz való jog tiszteletben tartását és védelmét is. A gyakorlatban azokban az esetekben, ahol a konkrét alapjogok sérelme merül fel, az alkotmányossági vizsgálat tárgya nem a jogállamisággal való ellentét lesz, hanem a vizsgálat a nevesített alapjog oldaláról történik.¹⁰⁴ A módosított Alkotmány XII. fejezete „Alapvető jogok és kötelességek” a polgári és politikai, valamint a gazdasági, szociális és kulturális jogok szinte teljes katalógusát felölelte. Formailag azonban továbbra is őrizte a szovjet típusú diktatúra hagyatékát. Az alapvető jogok és kötelességek nem az Alkotmány első fejezetében nyertek szabályozást, mint a nyugat-európai demokratikus jogállamokban, hanem az Alkotmány végén.¹⁰⁵ Amikor azonban az alkotmányozók az élethez és az emberi méltósághoz való jogot¹⁰⁶ az alapjogi katalógus élén helyezték el, a második világháborút követően elfogadott nemzetközi emberi jogi dokumentumokat vették alapul. Az alapjogok megszövegezésében is a nemzetközi jogi mintákat követték. Az élethez való jogot tételező szövegrész szinte szó szerint megegyezik a PPJNE 6. cikkének 1. pontjával,¹⁰⁷ az önkényesség fogalmát pedig az Egyezmény 2. cikk 1. pontjának második mondatához¹⁰⁸ igazítja.¹⁰⁹ Az emberi méltósághoz való jog esetén az Egyesült Nemzetek alapokmányának bevezetője, az EJENY, a PPJNE, valamint az Egyezmény 3. cikke szolgálhatott modellként a magyar szabályozás számára. Ezekben a nemzetközi dokumentumokban az emberi méltóság központi értéknek, a méltóság tisztelete pedig magasabb rendű elvként funkcionál. Így a modellkövetés az emberi méltóság Alkotmányban való nevesítésében valamint az élethez kapcsolásában mutatkozott meg. A magyar Alkotmány azonban sajátos módon az emberi méltósághoz való jogot az élethez való joggal együtt alapjokként szabályozza:

¹⁰⁴ BALOGH Zsolt – HOLLÓ András (szerk.): *Az alkotmány magyarázata*. Budapest: KJK KERSZÖV 2002, 36.

¹⁰⁵ Megjegyezzük, hogy az alapjogok alkotmányi elhelyezése nem technikai jellegű, alkotmányszerkezeti kérdés: az alkotmány első fejezetében való szabályozás azt az alaptörvényi filozófiát érvényesíti, amely szerint az állam és a polgár viszonyában az utóbbi, tehát az állampolgár a meghatározó tényező. Lásd: SÁRI János: *Alapjogok, Alkotmánytan II.* Budapest: Osiris, 2004, 31.

¹⁰⁶ Az 1949. évi XX. törvény 54. § szövegét az 1989 évi XXXI. törvény 34. § állapította meg, hatályos 1989. X. 23-tól.

¹⁰⁷ A 6. cikk 1. pontja így rendelkezik: „Minden emberi lénynek veleszületett joga van az életre. Ezt a jogot a törvénynek védelmeznie kell. Senkit nem lehet az életétől önkényesen megfosztani.”

¹⁰⁸ A 2. cikk 1. pontja így rendelkezik: „A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát. Senkit nem lehet életétől szándékosan megfosztani, kivéve, ha ez halálbüntetést kiszabó bírói ítélet végrehajtása útján történik, amennyiben a törvény a bűncselekményre ezt a büntetést állapította meg.”

¹⁰⁹ Az alkotmányozók ezen szándékának vélelmezése alkalmas annak a jogtudomány részéről elhangzott kritikának a kivédésére, miszerint az élethez és emberi méltósághoz való jog komolyabb elvi megfontolás nélkül került be az alkotmány szövegébe. Igaz ugyan, hogy az alkotmányozó nem foglalt állást a Btk.-ban szabályozott halálbüntetés élethez és emberi méltóságot sértő mivoltáról, de az önkényesség fogalmának egy lehetséges értelmezését nyújtja ezzel.

„54. § (1) A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.

(2) Senkit nem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni, és különösen tilos emberen a hozzájárulása nélkül orvosi vagy tudományos kísérletet végezni.”

Az Alaptörvény előkészítése során született alkotmánykoncepcióban¹¹⁰ már az Alapvető rendelkezések 1. pontjában megjelent az emberi méltóság: „Magyarországon minden hatalom forrása a politikai nemzet, azaz a nép, melynek egymásért felelősséggel tartozó tagjai egyenlő és elidegeníthetetlen méltósággal bírnak.” Az emberi méltóságról szóló pont pedig az Alapvető jogok és kötelezettségek című első fejezet élén a következőképpen szól: „1. Alapvető emberi jogként minden ember életét, fogantatásától kezdve védelem illeti meg. Az emberi élet és méltóság sérthetetlen.” Az alkotmánykoncepció – ellentétben a korábbi Alkotmánnyal – csupán az élethez való jogot tételezte alapvető jogként ugyanakkor az élethez és az emberi méltósághoz való jog sérthetetlenségét tartalmazta, ezzel hitet téve az emberi méltóság, mint jog felett álló érték tisztelete és védelme mellett. Az alkotmánykoncepció újdonsága, hogy az élet védelmét a fogantatástól kezdve rendelte volna el, mégpedig – az élet és méltóság sérthetetlenségéből következően – abszolút módon, amiből a teljes abortusztilalom következett volna. Az élethez való jog korlátozhatatlansága feltehetően pont a teljes abortusz-tilalom elkerülése miatt maradt ki a 2012. január 1-jén hatályba lépett Alaptörvényből.¹¹¹

Az Alaptörvény már a preambulumban kifejezte elkötelezettségét az emberi méltóság tisztelete mellett: „Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság”.

A „Szabadság és felelősség” című első fejezet tartalmazza az alapjogi katalógust. Az alapjogok az államszervezeti rész előtt kaptak helyet, ezzel jelezve, hogy az állam és az állampolgár viszonyában az utóbbi, tehát az ember a meghatározó tényező. Az I. cikk képezi az alapjogvédelem alapját azzal, hogy az államhatalom legfőbb kötelezettségévé teszi az alapjogok tiszteletét és védelmét: „AZ EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani.” Az I. cikk (2) bekezdése az egyéni jogok mellett hangsúlyozza a közösségi jogokat is. A (3) bekezdés pedig kiterjeszti a természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkozó alapvető jogok gyakorlását a jogi személyekre is.

A II. cikk az alapjogi katalógus élén tartalmazza az élethez és az emberi méltósághoz való jogot: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.”

Az emberi méltóság sérthetetlenségének kimondásával¹¹² összefüggésben értelemszerűen kimaradt az Alaptörvény II. cikkéből az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt „önkéntesen” kitétel, amely teret adott az élettől és az emberi méltóságtól történő

¹¹⁰ Az Országgyűlés 2010-ben a 47/2010. (VI. 29.) OGY. határozattal eseti bizottság felállításáról döntött az új alkotmány kidolgozása érdekében. Az Alkotmány-előkészítő eseti bizottsága által készített koncepcióterv: Magyarország alkotmányának szabályozási elvei. In: JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG-ORAC, 2011. 344.

¹¹¹ Erre utal az Alaptörvény II. cikkéhez fűzött indoklás, amely kihangsúlyozza: „Az emberi élettel egy mondatban, de attól elkülönítve említi a magzati életet, amelyet a fogantatásától kezdve védelem illeti meg.”

¹¹² Az Alaptörvény II. cikkének első mondata (Az emberi méltóság sérthetetlen) szó szerinti átvétel az Európai Unió Alapjogi Chartája 1. cikkéből (Az emberi méltóság sérthetetlen. Tiszteletben kell tartani, és védelmezni kell.), mely utóbbi szintén átvétel a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséből (Az emberi méltóság sérthetetlen. Annak tisztelete és védelme minden állami hatalom kötelessége.)

nem önkényes megfosztásnak. Ugyanakkor a sérthetlenségének – az alkotmánykoncepcióval szemben – kizárólag az emberi méltósághoz kapcsolása az élethez és emberi méltósághoz való jog egymáshoz való kapcsolatának a megváltozására utalhat, amely felveti az élethez való jog korlátozhatóságát.¹¹³ Ugyancsak kimaradt az Alaptörvény II. cikkéből az Alkotmány 54. § (1) bekezdésének „veleszületett” fogalma, és beépült a szövegbe – az Alkotmánybíróság magzati élet védelmére vonatkozó későbbiekben bemutatott gyakorlata alapján – a magzati élet védelme. Lényeges változás, hogy az Alaptörvény az élet védelmét a fogantatástól biztosítja, amely felveti a magzat és az embrió közötti különbségtétel alkotmányosságának kérdését. Az Alaptörvény emberi méltóságra vonatkozó II. cikkének megszövegezése tehát változott ugyan, de a korábbi Alkotmány szövegének lényeges elemei (élethez és méltósághoz való jog alapjogként való tételezése és együtt említése), valamint szerkezete (egy cikkelyen belül) megmaradt. Feltűnő azonban, hogy az emberi méltóság két megfogalmazásban is megjelenik az Alaptörvény II. cikkében. Ezért felmerül a kérdés, hogy a különböző megfogalmazások nem az emberi méltósághoz való jog korábbi alkotmánybírósági gyakorlatban kibontakozó két aspektusát tükrözik-e.

Az emberi méltóság ezen túlmenően máshol is megjelenik az Alaptörvényben. A XVII. cikk (3) bekezdés kiemeli a méltóság munkahelyi védelmét: „Minden munkavállalónak joga van az egészségét, biztonságát és méltóságát tiszteletben tartó munkafeltételekhez.” A XXII. cikk kimondja: „Magyarország törekszik arra, hogy az emberhez méltó lakhatás feltételeit és a közszolgáltatásokhoz való hozzáférést mindenki számára biztosítsa.” Végezetül a 37. cikk (4) bekezdése biztosítja – az Alkotmánybíróság pénzügyi tárgyú törvények felülvizsgálatára vonatkozó hatáskör-korlátozásának fenntartása mellett¹¹⁴ – a központi költségvetésről, annak végrehajtásáról, az illetékekről és járulékokról, vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvényeknek a legfontosabb alapjogokkal, elsősorban az élethez és az emberi méltósághoz való joggal összefüggésben való vizsgálatát.

2.2.2. Az emberi méltóság jogi természete

A korábbi magyar alkotmány az emberi méltóságot kifejezetten jogként tételezte. Ennek ellenére az alkotmánybírósági gyakorlatban is két felfogás jelent meg az emberi méltóság fogalmának a jog rendszerében való elhelyezésére: az egyik megközelítés a jog felett álló értéknek,¹¹⁵ a másik alanyi jognak¹¹⁶ tekintette. A két említett felfogás Magyarországon azért nem konkurált egymással, mivel az Alkotmánybíróság már működése legelején megállapította, hogy az élet és a méltóság, mint erkölcsi értékek az Alkotmányba történő beemelésük révén jogi értékekké válnak, amelyek alapjogként való tételezésük révén

¹¹³ DELI Gergely – KUKORELLI István: Az emberi méltóság alapjoga Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny* 2015/7-8. 340.

¹¹⁴ A Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról szóló 2010. évi CXIX. törvény módosította az Alkotmánynak az Alkotmánybíróság hatáskörét megállapító 32/A. §-át, korlátozva a testület pénzügyi tárgyú ügyekben való felülvizsgálatának lehetőségét. Ezt a rendelkezést vette át az Alaptörvény 37. cikk (4) bekezdése.

¹¹⁵ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 95. DR. LÁBADY Tamás és DR. TERSZTYÁNSZKY Ödön párhuzamos indokolása

¹¹⁶ KIS János: *Az abortuszról. Érvek és ellenérvek*. Cserépfalvi, 1992. (a továbbiakban: KIS 1992 a.) 200.

pozitív jogi követelmények is egyben. Az más kérdés, hogy az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog két aspektusának megfelelően különbséget tett annak a korlátozhatatlan és korlátozható tartalma között, és elsősorban az utóbbi jelent meg alanyi jogok formájában. Ez nem vonja kétségbe az élethez való joggal egységben szemlélt korlátozhatatlan emberi méltóság alapjogi jellegét. Az Alkotmánybíróság az élethez és emberi méltósághoz való jogot értelmező egyik legelső és legjelentősebb határozatában, a halálbüntetés eltörléséről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozatban egyértelműen alapjognak tekintette, amelynek lényeges tartalmát korlátozta az élet szankcióként történő állam általi biztosan bekövetkező elvétele.

Az Alaptörvény II. cikkének szövege két megfogalmazásban is tartalmazza az emberi méltóság garanciáját: az egyik az emberi méltóságot – a *Grundgesetz* emberi méltóság klauzulájához hasonlóan – nem jogként tételezi, a másik azt – a korábbi Alkotmányhoz hasonlóan – jogként tételezi. Az emberi méltósághoz való jog ezzel egyértelműen két dimenzióban jelenik meg az Alaptörvényben. Az alkotmány szövege alapján arra nem lehet választ adni, hogy az emberi méltóság két megjelenési formája között a normativitás és az alapjogi jelleg tekintetében van-e különbség. Az alkotmánybírói gyakorlat pedig egyáltalán nem tulajdonított jelentőséget a kétféle megfogalmazásnak. Ezért abból indulok ki, hogy a gyakorlat az emberi méltóság alapjogi jellege tekintetében nem változott.

2.3. Az emberi méltóság a nemzetközi dokumentumokban

2.3.1. Szövegtörténet

Az Egyesült Nemzetek Alapokmányának preambulumaival veszi kezdetét az emberi méltóság feltétlen érvényesülést kívánó elvként rögzítése, amely már itt az emberi jogokkal szoros összefüggésben jelent meg. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának preambuluma abból indul ki, hogy „az emberiség családja minden egyes tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon”, ezért az 1. cikkében az emberi méltóság átfogó védelmét biztosítja: „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van.” A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya preambulumban elsőként jutatta kifejezésre, hogy az emberi méltóság az emberi jogok alapja azzal, hogy „az emberi közösség valamennyi tagja veleszületett méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak az elismerése” mellett kimondta: „ezek a jogok az emberi lény veleszületett méltóságából erednek”. Az Európa emberi jogi alkotmányként identifikált Emberi jogok európai egyezménye¹¹⁷ nem említi ugyan kifejezetten az emberi méltósághoz való jogot, annak meghatározott magatartásokkal szembeni védelmét azonban biztosítja (3. cikk kínzás tilalma, 4. cikk rabszolgaság és kényszermunka tilalma, Tizenharmadik kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikk a halálbüntetés eltörlése). Az Egyezmény 8. cikkében biztosított magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog is szorosan összefügg az emberi méltóság védelmével. Az Európai Unió Alapjogi Chartájának bevezetője deklarálja,

¹¹⁷ SONNEVEND Pál: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye mint Európa Emberi Jogi Alkotmánya. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Szent István Társulat, 2012, 334-341.

hogy „az Unió az emberi méltóság, a szabadság, az egyenlőség és a szolidaritás oszthatatlan és egyetemes értékein alapul”.¹¹⁸ A charta „Méltóság” címet viselő első fejezetének 1. cikke – az európai alkotmányokra nagy hatást gyakorló német Alaptörvény 1. cikk (1) bekezdésével megegyezően – deklarálja az emberi méltóság sérthetetlenségét és egyúttal kimondja, hogy tiszteletben kell tartani, és védelmezni kell. Ugyanakkor a Charta modern és átfogó alapjogi katalógusa az emberi méltóság sérelme nemzetközi jogi dokumentumokból ismert eseteinek tilalma mellett reagál a legújabb kihívásokra is az orvostudomány és a biológia területén [pl. az emberi lények szaporítási célú klónozásának tilalma 3. cikk (2) bekezdés d) pont].

2.3.2. Az emberi méltóság jogi természete

Az emberi méltóság védelme az Európai Unió országainak alkotmányaiban vagy a bírói gyakorlatban általánosan elismert, ezért annak normativitását kevesen kérdőjelezi meg, az azonban vitatott, hogy az emberi méltóság az alapjogok forrásaként maga is alapjog-e. Az Európai Konvent elnökségének az Alapjogi Charta szövegéhez fűzött magyarázata kettős jelleget tulajdonít az emberi méltóságnak:¹¹⁹ „az emberi méltóság nem csupán egy az alapjogok közül, de a többi alapjog kiinduló pontjául is szolgál. (...) egyetlen, a Chartában megállapított jog sem gyakorolható úgy, hogy az mások emberi méltóságát sértene, továbbá az emberi méltóság az e Chartában megállapított jogok lényeges tartalmának része. Ezért akkor is tiszteletben kell tartani, ha az adott jog maga korlátozott terjedelmű.” Az Európai Unió Bírósága pedig már a biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló ítéletében kimondta: „Az Európai Unió Bíróságának kötelessége az intézmények jogi aktusai közösségi jog általános alapelveivel való összhangjának vizsgálata során az emberi méltósághoz és a személyi sérthetlenséghez való jog biztosítása.” (2001. 10. 09, ügyszám: C-377/98, 70. msz.)

2.4. Konklúzió

A *Grundgesetz* szövege az emberi méltóságot nem jogként tételezi [1. cikk (1) bekezdés], így felmerült a kérdés, hogy az pusztán alapelv, objektív jogi norma (jogelv) vagy alapjog (szabály).

A fentiekben bemutattam, hogy a *Grundgesetz* 1. cikk három bekezdésének eltérő értelmezés alapján három álláspont körvonalazódik a szakirodalomban: 1) az emberi méltóság pusztán deklaráció; 2) az emberi méltóság objektív jogi norma; 3) az emberi méltóság alanyi alapjog. A Szövetségi Alkotmánybíróság kezdetől alapjogként kezelte a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésében foglalt emberi méltóság garanciáját anélkül azonban, hogy az alapjogi jelleget megindokolta volna.

¹¹⁸ PACZOLAY szerint „fontos előrelépés a Nizzai Szerződéshez képest, hogy »elvek« helyett »értékek« szerepelnek a Lisszaboni Szerződésben, ami egyrészt értékelvű választás, másrészt ezen értékek jogi jellegét hangsúlyozza.” Paczolay Péter: Az emberi jogok egyetemesége. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – LANDI Balázs – Pogácsás Anett: *(L)ex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Pázmány Press, 2014, 503.

¹¹⁹ Hasonlóan: VOET VAN VORMIZEELE, Philipp: Titel I Würde des Menschen, In: SCHWARZE, Jürgen (szerk.): *EU-Kommentar*, Baden-Baden: Nomos, 2012, 2616.

Álláspontom szerint az emberi méltóság normatív jellege vitathatatlan, az az emberi méltóság klauzula második mondatában minden állami hatalom számára előírt tisztelet és védelem kötelességéből ered, amit megerősít az örökkévalósági klauzula. Az emberi méltóság klauzula nyelvtani értelmezése nem támasztja ugyan alá az emberi méltóság alapjogi jellegét, de a hagyományos jogértelmezési elvek (rendszerint, történeti, teleologikus) az alapjogi jelleget támasztja alá.

A magyar alkotmány (mind a korábbi Alkotmány, mind az Alaptörvény) kifejezetten jogként tételezte az emberi méltóságot, ezért annak alapjogi jellege annak ellenére nem kérdőjelezhető meg, hogy az Alaptörvény szövegében az emberi méltóság két megfogalmazásban (jogként és nem jogként) jelenik meg.

Tehát amíg az emberi méltóság a nemzetközi dokumentumokban – az Alapjogi Charta kivételével – magasabb rendű elvként vagy értékként jelenik meg, azt mind a *Grundgesetz*, mind a korábbi Alkotmány és az Alaptörvény alapvető jogként tételezi.

3. Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének keretei a német és a magyar alkotmánybírószági gyakorlatban

Az emberi méltósághoz való jog különleges helyet foglal el az alapjogok között, mégis indokolt az értelmezés általános kereteinek bemutatása elsősorban azzal a céllal, hogy fény derüljön az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságaira a német és a magyar alkotmánybírószági gyakorlatban. Másodsorban pedig nem hagyható figyelmen kívül, hogy az emberi méltósághoz való jog az alkotmánybírószági gyakorlatban általában nem önmagában, hanem más – a *Grundgesetz*-ben különálló rendelkezésben szabályozott – alapjogokkal (személyiség szabad kibontakoztatásához való jog, élethez való jog) összefüggésben jelenik meg.

3.1. Az alapjogok értelmezésének általános keretei a német Szövetségi Alkotmánybírószág gyakorlatában

3.1.1. Az alapjogok tárgyi védelmi köre

Az alapjogokkal kapcsolatos vizsgálódás alapja a jogirodalom és joggyakorlat által általánosan elismert korlátozás/korlát-modell, (*Eingriff/Schranken Modell*) más néven *korlátozás modell* (*Schrankenmodell*), amely az alapjogok normatív szerkezetén belül három elemet különböztet meg: a tárgyi védelmi kört (*sachlicher Schutzbereich*),¹²⁰ a korlátozást (*Eingriff*) és annak igazolását (*Rechtfertigung*). Ez a modell a tág értelemben vett védelmi körből indul ki, amelynek tartalma az igazolható mértékig korlátozható, azaz különbséget tesz az első látásra (*prima facie*) széles védelmi kör és az igazolt korlátozás eredményeképpen kapott effektív vagy definitív tartalom (*Gewährleistungsgehalt*) között („a külső jog teóriája”). Ezzel szemben a preformált modell (*Präformationsmodell*) szerint az alapjogok védelmi köre és normatív tartalma azonos, azaz csak a vizsgált állami magatartásra vonatkozó, értelmezéssel meghatározott végleges tartalom létezik („a belső jog teóriája”).¹²¹

A külső valamint a belső jog elméletét képviselők között a vita ma már csak arról folyik, hogy a korlátozás/korlát-modell alkalmas-e arra, hogy minden egyes alapjogi vizsgálat alapjául szolgáljon vagy bizonyos esetekben előnyben kell részesíteni a belső jog elméletének azon megoldását, hogy a kollíziót a védelmi kör szintjén oldja meg. A belső jog elméletének megfelelő argumentáció két összefüggésben merül fel: egyrészt egyes alapjogi tényállások, és ezen belüli magatartások pontosítása céljából (pl. az általános cselekvési

¹²⁰ Herbert KÜPPER a német „*Schutzbereich*” fogalom fordítására a „védelmi kör” kifejezést használja, mivel a magyar „hatály” kifejezésnek jogforrástani többletjelentése van. KÜPPER, Herbert: A gyülekezési alapjog Magyarországon és Németországban. *Jura* 2008/1. 103. 6. l.

¹²¹ A kétféle modell részletes bemutatását és kritikáját lásd BOROWSKI, Martin: *Grundrechte als Prinzipien*. Baden-Baden: Nomos, 2007, 29, 161-165. A preformált modell a Gertrude LÜBBE-WOLFF nevéhez fűződik. Lásd: LÜBBE-WOLFF, Gertrude: *Die Grundrechte als Eingriffsabwehrrechte. Struktur und Reichweite der Eingriffsdogmatik im Bereich staatlicher Leistungen*. Baden-Baden: Nomos, 1988, 27.

szabadság esetében); másrészt az ún. korlátozhatatlan alapjogok (*vorbehaltlos gewährleistete Grundrechte*) esetében.¹²²

Az alkotmánybíróági vizsgálat általában a korlátozási modellnek megfelelően a háromlépcsős teszt (*Drei-Schritt-Prüfung*) keretén belül zajlik,¹²³ amelynek kiindulópontját minden esetben annak az alapjognak a megjelölése képezi, amelynek a tárgyi védelmi körébe az ember életszférájának védelmet igénylő területe tartozik. Az alapjog tárgyi védelmi körében tanúsított magatartások, bármilyen formában is valósulnak meg (cselekvés, a cselekvés mellőzése vagy pusztá hogylét) jelentik az alapjog gyakorlását.¹²⁴

A *Grundgesetz* néhány rendelkezése a jogok „sérthetlenségét” (*Unverletzlichkeit*) írja elő, de egyúttal megengedi azok korlátozását.¹²⁵ Ebből egyértelműen kiderül, hogy meg kell különböztetni az alapjogok korlátozását (*Eingriff*) azok megsértésétől (*Verletzung*). A két fogalom közti különbségtétel kulcsfontosságú az emberi méltóság „érinthetlenségének” értelmezése szempontjából.

A *Grundgesetz*-ben garantált alapvető jogok általában korlátozhatók, a törvényhozónak ugyanis csak így van lehetősége az emberek közötti konfliktusok rendezésére, azaz a különböző jogok gyakorlásából eredő kollízió feloldására. A rendelkezések jelentős része ezért jogkorlátozási klauzulát (*Vorbehaltsklausel*)¹²⁶ tartalmaz, amely meghatározza az alapjogok korlátozásának formai és tartalmi feltételeit, vagyis eleve tartalmaz korlátot (*Schranke*). Ennek megfelelően a háromlépcsős teszt második lépése a jog korlátozásának meghatározása. A Szövetségi Alkotmánybíróság szerint jogkorlátozásnak minősül minden olyan állami magatartás, amely az egyénnek az alapjog (tárgyi) védelmi körébe eső viselkedését részben vagy teljesen ellehetetleníti, függetlenül attól, hogy ez a hatás szándékosan vagy gondatlanságból, közvetlenül vagy közvetetten, *de jure* vagy *de facto*, parancsra és erőszakkal vagy anélkül következik be.¹²⁷

¹²² CORNILIS, Matthias: *Die Ausgestaltung der Grundrechte*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2005, 41.

¹²³ PIEROTH – SCHLINK 3.

¹²⁴ PIEROTH – SCHLINK 53.

¹²⁵ pl. *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés második mondatában biztosított személyi szabadság, a 10. cikk (1) bekezdésben garantált levél-, posta- és távközlési titok védelme, valamint a lakás 13. cikk (1) bekezdésben garantált védelme.

¹²⁶ HALMAI – TÓTH értelmezésében a jogkorlátozási klauzula az alapjog korlátozásának lehetőségeit tartalmazó általános vagy speciális szabályt jelent, amely az alapjogok korlátozásának lehetséges indokait általános módon vagy egyes alapjogok vonatkozásában írja elő. A jogkorlátozási klauzula ebben az értelemben a jogkorlátozás tartalmi követelményeinek megállapítására korlátozódik, holott az elsősorban formai követelményeket tartalmaz. HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: Az emberi jogok korlátozása. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: *Emberi jogok*. Budapest: Osiris, 2003, 124. POZSÁR-SZENTMIKLÓSY az alapjog-korlátozási klauzula kifejezést használja az alapjogkorlátozásra felhatalmazást adó előírásokra. Az alapjog-korlátozási klauzulákkal összefüggésben három alapvető szabályozási megközelítést rajzol fel. Megkülönbözteti a bírói jogértelmezés által kidolgozott implicit jogkorlátozási klauzulákat, az általános klauzulákat, amelyek az egyes jogok sajátosságaitól függetlenül határozzák meg az alapjog-korlátozás lehetséges célját és mértékét, valamint a meghatározott jogokhoz kapcsolódó speciális jogkorlátozási klauzulákat. POZSÁR SZENTMIKLÓSY Zoltán: *Alapjogok mérlegen. Az általános alapjogi tesztek dogmatikája*. Budapest: HVG-ORAC, 2016, 22-23.

¹²⁷ BVerfGE 105, 279 (301). Hivatkozik rá: PIEROTH – SCHLINK 61.

A jogkorlátozási klauzulákban foglalt korlátozási fenntartások (*Gesetzesvorbehalten*)¹²⁸ az alapjog korlátozását általában csupán ahhoz a formai feltételhez kötik, hogy az alapvető jogok korlátozásának szabályait törvény állapítja meg (*einfaches Gesetzesvorbehalt*). A *Grundgesetz*-ben vannak azonban olyan rendelkezések, amelyek az alapjog korlátozását tartalmi megszorításokat megfogalmazó minősített korlátozási fenntartástól (*qualifizierten Gesetzesvorbehalte*) teszik függővé.¹²⁹ Az alkotmányban foglalt korlátozási fenntartások – az abban megjelölt keretek között – lehetőséget biztosítanak a törvényalkotónak az alapjogok korlátozására (*Eingriff*), illetve a végrehajtó hatalom ez irányú felhatalmazására. Az alapjogok korlátozásának határát a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott¹³⁰ arányossági teszt (*Verhältnismäßigkeitsprinzip*)¹³¹ képezi, amely ily módon a korlátok-korlátja (*Schranken-Schranke*).¹³² Tehát az alapjogok általában nem tiltják önmagában a korlátozást, csupán a megfelelő indok nélküli korlátozást.

A korlátozás meghatározását követően, a vizsgálat harmadik lépéseként kerül sor annak vizsgálatára, hogy a korlátozás igazolható-e (*Rechtfertigung*). Ha korlátozás nem igazolható, akkor áll fenn a jogsérelem. Tehát az alapjog sérelme a háromlépcsős vizsgálat eredményeként az alapjog semmivel sem igazolható korlátozását jelenti.

Vannak azonban olyan alapjogok, az ún. korlátozhatatlan alapjogok, amelyek nem tartalmazzak jogkorlátozási klauzulát,¹³³ azok a Szövetségi Alkotmánybíróság szerint mégsem abszolút jogok. A Szövetségi Alkotmánybíróság elutasította ugyan a többi alapjog normaszövegében megjelenő korlát átvitelét (*Übertragung von Schranken*) a korlátozhatatlan alapjogokra,¹³⁴ de – az alkotmányos korlát (*verfassungsimmanente Grundrechtsschranke*)¹³⁵ fogalmának bevezetésével – elismerte a korlátozhatatlan

¹²⁸ SAJÓ András az alapvető jogok korlátozási lehetőségeit vizsgálva a német alkotmányban a tartalmi megszorítás, illetve a felhatalmazás törvényi korlátozásra kifejezést használja. SAJÓ András: A »láthatatlan alkotmány« apróbetűi. A magyar Alkotmánybíróság első ezerkétszáz napja. *Állam és Jogtudomány* 1993/1-2. 60-61. Ezek helyett a törvényi fenntartás kifejezést használom, mivel ez jobban kifejezi annak lényegét: az alkotmány azzal a fenntartással biztosít bizonyos alapjogokat, hogy azokat a törvényalkotó korlátozhatja. A korlátozás módjára és indokaira vonatkozóan a törvényi fenntartáshoz kapcsolódó jelző (egyszerű vagy minősített) ad iránymutatást.

¹²⁹ Pl. a *Grundgesetz* 5. cikk (2) bekezdése a véleményszabadság korlátjaként kifejezetten nevesíti az egyéni becsületet.

¹³⁰ A Szövetségi Alkotmánybíróság által kimunkált arányossági teszt POZSÁR-SZENTMIKLÓSY szerint „kiemelkedő nemzetközi karriert futott be,” mivel beépült az Európai Bíróság, az Emberi Jogok Európai Bírósága, majd számos alapjogok védelméért felelős bírói fórum gyakorlatába. POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 28.

¹³¹ Az arányossági teszt három lépcsőben történik: 1. a jogkorlátozás alkalmas-e az alkotmányos cél elérésére (*Geeignetheit*); 2. a jogkorlátozás szükséges-e az alkotmányos cél elérésére, vagyis elérhető-e a cél más, kevésbé korlátozó módon (*Erforderlichkeit*); 3. a jogkorlátozás arányos-e abban a szűkebb értelemben, hogy nem okoz-e súlyosabb hátrányt, mint amit el akar hárítani, és elviselhető mértékű-e, azaz nem ró-e elfogadhatatlan terhet az egyénre (*Angemessenheit vagy Zumutbarkeit*). HALMAI – TÓTH 2003, 129. Az arányossági vizsgálatról átfogóan lásd: POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 137-206.

¹³² PIEROTH – SCHLINK 66.

¹³³ Pl. a *Grundgesetz* 4. cikkben biztosított lelkiismereti és vallásszabadság, az 5. cikk (3) bekezdésben garantált művészetek szabadsága, és a tudomány szabadsága

¹³⁴ BVerfGE 30, 173 (192); 32, 98 (107)

¹³⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság a fenti alkotmányos korlátot a korlátozhatatlan alapjogokban benne rejlő korlátnak tekinti. BVerfGE 39, 334 (367)

alapjogok és a többi alapjog egymással szembeni mérlegelésének lehetőségét.¹³⁶ Ennek értelmében a korlátozhatatlan alapjogok korlátozása akkor igazolható, ha az szükséges az alapjogok és alkotmányos célok érvényesüléséhez (*kollidierendes Verfassungsrecht als Eingriffsrechtfertigung*).¹³⁷

A jogirodalomban létezik olyan álláspont is, miszerint az alapjogokkal és alkotmányos célokkal való ütközés (*Kollision*) nem csupán a korlátozás igazolása keretében merülhet fel, hanem eleve meghatározhatja a korlátozhatatlan alapjog (tartalmi) védelmi körét (*kollidierendes Verfassungsrecht als Schutzbereichsbegrenzung*).¹³⁸

Az alapjogok (tárgyi) védelmi körének és korlátozásának fogalma ugyanis egymásra vonatkoznak, ezért minél tágabb az alapjogok védelmi köre, annál nagyobb a korlátozás lehetősége, minél szűkebb annál kevésbé sérti az állam az alapjogokat.¹³⁹

3.1.2. Az alapjogok funkciói

Az alapjogok funkciói arra a kérdésre adnak választ, hogyan védi az alapjog a (tárgyi) védelmi körébe tartozó magatartásokat.¹⁴⁰

Georg JELLINEK szerint az egyén az állammal szembeni státusa alapján különböző közjogi igényeket támaszthat az államhatalommal szemben. JELLINEK három státust különböztet meg, amelyek az egyénnek az állammal szembeni pozícióját határozzák meg. A *status negativus* az egyéni szabadság területét jelenti, ahol nem érvényesül az állam hatalma, ahova a közhatalom nem avatkozhat be. A *status positivus* arra vonatkozik, hogy az egyén az állam pozitív cselekvése nélkül nem tudja szabadságát biztosítani, önálló létezésének fenntartásában az állam szerepvállalására, állami szolgáltatásokra, állami védelemre van utalva.¹⁴¹

Az egyén állammal szemben támasztott igényei alapján megkülönböztethető az alapjogok két funkciója: az állami beavatkozást elhárító funkció és a védelmi kötelezettség. Az alapjogok funkciói pedig megalapozzák az alapjogok két oldalának megkülönböztetését:

¹³⁶ A Szövetségi Alkotmánybíróság az alkotmányos korlát dogmatikai konstrukcióját az alkotmány egységéből és az általa védett értékrendszerből vezette le. [BVerfGE 28, 243 (261)] ENDERS kiemeli, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság néhány határozatban jogi-logikai, valamint államelméleti alapon bontotta ki a korlátok szükségességét: egyrészt az egyes jogi pozíciók relativitásából [BVerfGE 77, 240 (253), másrészt az állami rend működőképességéből kiindulva [81, 278 (292)]. ENDERS 1997. 103-104.

¹³⁷ BÖCKENFÖRDE elismeri ugyan a korlátozás modell létjogosultságát azon alapjogok esetében, amelyek jogkorlátozási klauzulát tartalmaznak, de elutasítja a korlátozhatatlan alapjogokban benne rejlő korlátokra vonatkozó uralkodó álláspontot. Álláspontja szerint ezekben az esetekben – a belső jog elméletének megfelelően – a kollíziót a jog tartalmán belül kell feloldani. BÖCKENFÖRDE, Ernst Wolfgang: Schutzbereich, Eingriff, Verfassungsimmanente Schranken. *Der Staat*. 2003/1. 165.

¹³⁸ PIEROTH – SCHLINK 76. Ennek az értelmezésnek a létjogosultságát tagadja, mivel az egyrészt megfosztja a korlátozhatatlan alapjogokat a speciális védelmi funkciójuktól, másrészt a (tárgyi) védelmi kör meghatározását bizonytalanná teszi. SACHS szerint sem meggyőző ez a megoldás. SACHS, Michael: Die Grundrechte. Vorbemerkungen zu Abschnitt I. In: SACHS, Michael: *Grundgesetz. Kommentar*. München: C. H. Beck, 2009, 56.

¹³⁹ PIEROTH – SCHLINK 58.

¹⁴⁰ GRAF VON KIELMANSEGG, Sebastian: Grundfälle zu den allgemeinen Grundrechtslehren. *JuS* 2009/1. 20.

¹⁴¹ Jellinek megkülönbözteti a *status activus* is, amely arra utal, hogy az egyén az állami döntéshozatalban, az államhatalom gyakorlásában való részvétellel egyéni szabadságát gyakorolja és ezáltal megőrzését is biztosítja. PIEROTH – SCHLINK 21. hivatkozással JELLINEK munkájára: JELLINEK, Georg: *System der subjektiven öffentlichen Rechte*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1919, 87, 94.

az alapjogok szubjektív oldala a joggal való élést biztosítja, az alapjogok objektív oldala pedig állami kötelezettséggént jelenik meg.

3.1.2.1. Az állami beavatkozást elhárító funkció

A Szövetségi Alkotmánybíróság a szabadságjogok hagyományos funkciójának kiemelkedő jelentőséget tulajdonított, amikor Lüth ítéletben megállapította:

„Kétség kívül az alapjogok elsősorban arra vannak rendelve, hogy az egyén szabadságszféráját oltalmazzák; azok az állampolgár állami beavatkozást elhárító jogai (*Abwehrrechte*) az állammal szemben. Ez következik mind az alapjogok eszméjének szellemtörténeti fejlődéséből, mind azokról a történelmi előzményekből, amelyek az alapjogok alkotmányos szabályozásához vezettek az egyes államokban [BVerfGE 7, 198 (204)]”.

STERN szerint az állami beavatkozást elhárító jogok (*Abwehrrechte*) az alapjogi rendelkezések által biztosított alanyi jogi pozíciók, amelyekbe való állami behatás tilos, és amelyek megalapozzák a jogosultak negatív igényeit.¹⁴² Tehát a szabadságjogok állami beavatkozást elhárító jogként biztosítják az egyén szabadságszféráját az állam beavatkozásaival szemben, vagyis a *status negativus*.

Míg a *Grundgesetz*-ben garantált alapvető jogok állami beavatkozást elhárító funkciójára – az emberi jogok keletkezéstörténetére és szellemtörténetére tekintettel – azok megfogalmazásából lehet következtetni,¹⁴³ addig a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés második mondata az emberi méltóság „tisztelete” kifejezéssel kifejezetten előírja az állam negatív, tartózkodási kötelezettségét.¹⁴⁴

3.1.2.2. A védelmi kötelezettség

A „védelem” kifejezés a leggyakrabban használt fogalom az alapjogok értelmezése során, mivel a szó nyelvtani értelme szerint minden alapjog védelmet nyújt az állam beavatkozásával szemben. Az alapjogoknak az állami beavatkozást elhárító funkciójából arra következtethetünk, hogy az állam védelmi kötelezettsége az egyén alanyi jogának az ellentétpárja. Az állami beavatkozást elhárító kötelezettségből ugyanakkor az államnak csak a be nem avatkozásra vonatkozó negatív kötelezettsége következik, így az abból adódó védelmet meg kell különböztetni az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettségtől.

A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés második mondata az emberi méltóság „védelme” kifejezéssel előírja az állam pozitív, védelmi kötelezettségét is.

¹⁴² STERN, Klaus: § 109 Idee und Elemente eines Systems der Grundrechte. In: ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul (szerk.): *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland V.* Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 2000, 70.

¹⁴³ Pl. „A hit és lelkiismeret szabadsága, valamint a vallási és világnézeti meggyőződés szabadsága sérthetetlen. [Grundgesetz 4. cikk (1) bekezdés]; „Mindenkinek joga van személyisége szabad kibontakoztatásához [...]” [Grundgesetz 2. cikk (1) bekezdés]

¹⁴⁴ PIEROTH – SCHLINK 83.

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a védelmi kötelezettség az alapjogok tárgyi oldalából folyó pozitív kötelezettség az alapjogok tevékeny védelmére.¹⁴⁵ Az alapjogok tevékeny védelme elsősorban azok magánszemélyektől származó veszélyekkel szembeni védelmét (*Schutz vor Gefahr*) jelenti, de az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség később kidolgozott dogmatikai konstrukciója magába foglalta a Szövetségi Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában kidolgozott egyéb alapjogi funkciókat is: az intézményvédelmet (*Einrichtungs- oder Institutgarantien*), a teljesítési jogokat (*Leistungsrechte*) és a részvételi jogokat (*Teilhaberechte*).¹⁴⁶

Az alapjogok védelmének kérdése visszavezethető a horizontális hatály problémájához.

3.1.2.2.1. A Lüth ítélet és a horizontális hatály (*Drittwirkung*) problémája¹⁴⁷

Elsőként a magánjog és az alapjogok viszonyában merült fel a kérdés, érvényesülnek-e az alapjogok a magánjogi jogalanyok egymás közti jogviszonyaiban. Az Alaptörvény 1. cikk (3) bekezdése előírja ugyan, hogy mindhárom hatalmi ágat közvetlenül hatályos jogként kötelezik az alapjogok. Ez az alapjogokhoz való közvetlen kötöttség még azonban semmit nem árul el arra vonatkozóan, hogy az alapjogok milyen konkrét módon befolyásolják a magánszemélyek egymás közti jogviszonyait.

Az alapjogok érvényesülésének kérdése a magánjogi viszonyokban 1945 után az alkotmányjogi diskurzus egyik legjelentősebb kérdése volt. A képviselt nézetek az alapjogok közvetlen alkalmazásától az alapjogok hatásának tagadásáig terjedtek.¹⁴⁸ De alapvetően két nézet állt szemben egymással: a közvetlen horizontális hatály tana (*unmittelbare*

¹⁴⁵ KRINGS, Günter: *Grund und Grenzen grundrechtlicher Schutzansprüche*. Berlin: Duncker&Humblot, 2003. 20.

¹⁴⁶ PIEROTH–SCHLINK 26.

¹⁴⁷ A fogalmat Ipsen alkotta meg (lásd: IPSEN, Hans-Peter: Gleichheit. In: NEUMANN, Franz L. – NIPPERDEY, Hans Carl – SCHEUNER, Ulrich. (szerk.): *Die Grundrechte*, II. Berlin: Duncker&Humblot, 1954. 143.) és meghonosodott a külföldi szóhasználatban is. Thilio RENNSMANN szerint amikor a külföldiek a német „Drittwirkung” szót használják, ez bizonyosan a német jogtudomány által ezen a területen véghezvitt úttörő teljesítmény elismerésnek is köszönhető. RENNSMANN 2007, 68. A „Drittwirkung” (harmadik személlyel szembeni hatály) fogalom – a zárójelben feltüntetett magyar fordítással – a magyar szakirodalomban is megjelent. HALMAI–TÓTH 100. A témában írt – doktori értekezésként elfogadott – monográfia a jogirodalom által használt terminológia egységesítésének céljával bevezette a horizontális hatály fogalmát. GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: *Alkotmányos polgári jog? Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban*. Budapest–Pécs: Dialog Campus, 2011, 15-16.

¹⁴⁸ Az alapjogok közvetlen alkalmazása, valamint az alapjogok hatásának tagadása elleni érveket magyarul lásd: SONNEVEND Pál: Az Alapjogi bíraskodás és korlátai. *Fundamentum* 1998/4. 80. Az Alkotmány közvetlen alkalmazhatósága és a félretételi jog elleni és melletti érvekhez lásd: JAKAB András – VINCZE Attila: 70/K. § Alapjogok érvényesíthetősége a bíróságokon. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest: Századvég, 2009, 2670-2678. Az aktuális vitához lásd: VINCZE Attila: Somody Bernadette (szerk.): *Alapjogi bíraskodás – Alapjogok az ítélkezésben*. (Budapest: L'Harmattan, 2013.) *Állam és Jogtudomány* 2014, 104-109.

Drittwirkung) és a közvetett horizontális hatály tana (*mittelbare Drittwirkung*).¹⁴⁹ A Szövetségi Alkotmánybíróság számára egy polgári per kínált lehetőséget az állásfoglalásra, amelyben a véleménynyilvánítás szabadsága [*Grundgesetz* 5. cikk (1) bekezdés] kapcsán a BGB 826§ jó erkölcs fogalmának értelmezése merült fel.¹⁵⁰

A Lüth – ítélet¹⁵¹ az első és egyben legjelentősebb határozat, amelyben megjelenik az alapjogok és a magánjog viszonyának problémája.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az alapjogok és a magánjog viszonyának problémájában abból indult ki, hogy: „Vitatott az az alapvető kérdés, hogy az alapjogok hatnak-e a polgári jogra és ez a hatás hogyan nyilvánul meg.”¹⁵² A választ a Szövetségi Alkotmánybíróság látszólag nyitva hagyta: „Most sincs lehetőség az alapjogok úgynevezett horizontális hatálya vitakérdésnek (*Drittwirkung*) a részletes kifejtésére.”¹⁵³ A határozat az „úgynevezett” kitételrel jelezte a fenntartását a horizontális hatály (*Drittwirkung*) fogalommal szemben, ez azonban nem jelenti azt, hogy a testület ne fejtette volna ki az álláspontját, hiszen határozatában megfogalmazta az alapjogok magánjogban való érvényesülésének máig érvényes alaptételeit.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a Lüth ítéletben abból a felismerésből, hogy az alapjogok egy objektív értékrendet alkotnak, amely minden jogágba kisugárzik azt a következtetést vont le, hogy a jogszabályokat, konkrétan a polgári jogi előírásokat az alapjogok szellemében kell értelmezni.

Az alapjogok polgári jogba való beáramlása a generálklauzulákon keresztül történik, amelyeket az alapjog polgári jogba való „betörési pont”-jának (*Einbruchsstelle*) neveznek.¹⁵⁴

A Szövetségi Alkotmánybíróság ugyanakkor leszögezte, hogy ez a kisugárzó hatás (*Ausstrahlungswirkung*) nem korlátozódik a generálklauzulákra: „Egyetlen polgári jogi rendelkezés sem állhat ellentétben az alapjogi értékrenddel, mindegyiket ennek szellemében kell értelmezni.”¹⁵⁵

¹⁴⁹ NIPPERDEY, a Szövetségi Munkaügyi Bíróság (BAG) elnöke az alapjogok magánjogi viszonyokban való széleskörű érvényesülését vallotta. A közvetlen hatály tana (*unmittelbare Drittwirkung*) értelmében a magánszemélyek az alapjogok kötelezettjeinek minősülnek és az alapjogok bíróság előtt közvetlenül érvényesíthetőek. Lásd: NIPPERDEY, Hans Carl: *Grundrechte und Privatrecht*. Krefeld: Scherpe, 1961, 13-17.; a BAG gyakorlatából BAGE 4, 274. DÜRIG beavatkozott az alapjogok magánjogban való érvényesülése körül kibontakozó vitába és megnyerte mind a német Szövetségi Alkotmánybíróságot, mind a szakmát a közvetett hatály tanának (*mittelbare Drittwirkung*), amely szerint az alkotmányban biztosított alapvető jogok elsősorban a törvények generálklauzuláinak közvetítésével kerülnek alkalmazásra a magánszemélyek egymás közötti jogviszonyaiban. Ennek megfelelően a törvényhozó, valamint a bírói hatalom az alapjogok kötelezettje, a magánszemélyek nem. Lásd: DÜRIG, Günter: *Grundrechte und Zivilrechtsprechung*. In: MAUNZ, Theodor (szerk.): *Festschrift für Hans Nawiasky*. München: 1956, 157. 176-190.

¹⁵⁰ Az ügy tényállása szerint Erich Lüth szociáldemokrata újságíró 1950. szeptember 20-án a német filmhét megnyitóján a Hamburgi Újságíró Klub elnökeként beszédében a híres náci propaganda-film rendező és forgatókönyvíró Veit Harlan új filmjének (*Unsterbliche Geliebte*) bojkottjára szólított fel. A hamburgi Tartományi Bíróság (*Landesgericht*) a film gyártója és forgalmazója által benyújtott keresetnek helyt adott, mivel a bojkott felhívást jó erkölcsbe ütközőnek ítélte. BVerfGE 7, 198 (199-201)

¹⁵¹ BVerfGE 7, 198

¹⁵² BVerfGE 7, 198 (204)

¹⁵³ BVerfGE 7, 198 (204)

¹⁵⁴ Szövetségi Alkotmánybíróság 7, 198 (205) Hivatkozással a V. MANGOLDT, Hermann – Klein, Friedrich (szerk.): *Das Bonner Grundgesetz. Kommentar*. korabeli kiadására.

¹⁵⁵ BVerfGE 7, 198 (205)

A Lüth ítélet érdeme, hogy a minden jogágba kisugárzó objektív értékrendszer (*objektive Wertordnung*) kidolgozásával megalapozta az alapjogok kétrétegűségét: az alapjogok alanyi és tárgyi oldalának megkülönböztetését:

„Az alapjogok, mint objektív normák tartalma a magánjogban az ezt a jogterületet közvetlenül uraló előírások [megj. generálklausulák] közvetítésével bontakozik ki.” [BVerfGE 7, 198 (205)]

A Lüth ítélet után nem mutatható ki továbblépés a közvetett horizontális hatály elméletében.¹⁵⁶ A horizontális hatály probléma azonban nem tűnik el teljesen a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatából, de paradigmaváltás történt. Az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség (*grundrechtliche Schutzpflicht*) megjelenésével az első abortusz határozatban az alapjogok objektív dimenziója alapozza meg az alapjogok törvényi jogban,¹⁵⁷ így a magánjogban való érvényesülését. A korábban a horizontális hatály körébe tartozónak minősített határozatok a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata a védelmi kötelezettség funkciójával oldja meg.¹⁵⁸

3.1.2.2.2. Az abortusz határozatok és a védelmi kötelezettség

Az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség, mint az alapjogok új funkciója a Szövetségi Alkotmánybíróság 1975. évi első abortusz határozatában jelent meg.¹⁵⁹ Az előzmények jelentőségéről megoszlik a szakirodalom álláspontja. Günter KRINGS szerint annak a jelentősége csekély,¹⁶⁰ míg Thilio RENSMANN az első abortusz határozatban a korábban megpendített alapjogi dogmatika akkordjának visszhangját látta, ugyanakkor jelképesen rámutatott arra, hogy az az alkotmánybíróságok nemzetközi koncertjén a dobverést jelentette, amely az abortusz probléma előtörésével majdnem egy időben jelentkezett.¹⁶¹

A Lüth ítéletben már valóban megjelent az alapjogok tárgyi oldalának azok alanyi oldalától való megkülönböztetése, de a Szövetségi Alkotmánybíróság az objektív oldalból közvetlenül és csak a bíróságokra vonatkozóan vezette le az alaptörvénynek megfelelő értelmezés kötelezettségét. A védelmi kötelezettség (*Schutzpflicht*¹⁶² v. *Schutzverpflichtung*)¹⁶³ alapjogi funkciónak a nevesítésére, és annak a magánszemélyektől származó veszélyek elleni védelemre (*Schutz vor Gefahr*) való kiterjesztésére először az első abortusz határozatban kerül sor.

A Szövetségi Alkotmánybíróság ebben a határozatában közvetlenül a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének első mondatában garantált élethez való jogból levezethetőnek ítélte

¹⁵⁶ MAYER, Matthias: *Untermaß, Übermaß und Wesengehaltsgarantie*. Nomos: Baden-Baden, 2005, 31.

¹⁵⁷ A német szakirodalom az egyszerű jog (*einfaches Recht*) kifejezést használja.

¹⁵⁸ A közvetett hatály és a védelmi kötelezettség tanának (*Schutzpflichtenlehre*) egymáshoz való viszonyát a német szakirodalom különbözőképpen értékeli. A védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciójának egyes prominens támogatói egyenesen elutasítják a horizontális hatály bevonását a védelmi kötelezettség értelmezésébe. A módosult dogmatikai alap kritikájához ld. GÁRDOS-OROSZ 59-61.

¹⁵⁹ BVerfGE 39, 1

¹⁶⁰ KRINGS, Günter: *Grund und Grenzen grundrechtlicher Schutzansprüche*. Berlin: Dunker & Humblot, 2003, 62-66.

¹⁶¹ RENSMANN 186.

¹⁶² BVerfGE 39, 1 (42, 45)

¹⁶³ Szövetségi Alkotmánybíróság 39, 1 (1. alaptétel, 42)

az „állam minden emberi élet védelmére irányuló kötelezettségét” [BVerfGE 39, 1 (41)]. Ezzel a Szövetségi Alkotmánybíróság már előre vetítette a védelmi kötelezettség alkalmazása kiterjesztésének perspektíváját. Nem csupán a kifejezetten az emberi méltóság védelmére előírt kötelezettségből, hanem az egyes speciális alapjogokból is következik az állam védelmi kötelezettsége. Ennek ellenére a Szövetségi Alkotmánybíróság a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés második mondatában kifejezetten előírt védelmi kötelezettségre is hivatkozott, mivel az emberi méltóság védelmét kiterjesztette a magzatra is.¹⁶⁴ A magzat védelmének terjedelmét mindkét esetben – a Lüth ítéletben kidolgozott objektív értékrendre hivatkozással – az alapjogok objektív oldalából olvasta ki: „Ezért a keletkező emberi élet állami védelme és annak terjedelme már az alapjogok objektív oldalából kiolvasható [BVerfGE 39, 1 (41-42)].” Az objektív kötelezettség pedig abban nyilvánul meg, hogy az államnak védenie és támogatnia kell a keletkezőben lévő életet, „ami elsősorban azt jelenti, hogy meg kell óvni azt a mások általi jogtalan korlátozástól [BVerfGE 39, 1 (42)]”.

Mindazonáltal az 1993. évi második abortuszhatározatban¹⁶⁵ a magzat védelmére vonatkozó állami kötelezettség levezetésében az első abortuszhatározathoz képest hangsúlyeltolódás figyelhető meg, amennyiben a Szövetségi Alkotmánybíróság a védelmi kötelezettség alapját az emberi méltóság védelmét kifejezetten előíró 1. cikk (1) bekezdés második mondatában látta, amelynek tárgyát – és ebből kifolyólag a védelem mértékét – a *Grundgesetz* 1. cikk (2) bekezdése határozza meg.¹⁶⁶

3.1.2.2.3. A védelmi kötelezettség megalapozása

A *Grundgesetz* az 1. cikk (1) bekezdés második mondatában előírja az emberi méltóság védelmét. A *Grundgesetz*-nek csupán egy rendelkezése utal még az alapjogok védelmére [a 6. cikk (1) bekezdés a házasság és család védelmére], két további cikke pedig az alapjogok biztosításáról rendelkezik [a 4. cikk (2) bekezdés a vallás szabad gyakorlásának, a 14. cikk (1) bekezdés a tulajdon garanciája]. Ezért felmerül, hogy az emberi méltósághoz való jog, mint az objektív értékrend alapja képezi-e a fogódzót a védelmi kötelezettség levezetéséhez is. A védelmi kötelezettség alkotmányos alapja meghatározásának ugyanis különös jelentősége van annak személyi és tárgyi védelmi köre szempontjából.¹⁶⁷

A szakirodalomban elérő nézeteket találunk a védelmi kötelezettség megalapozására. DÜRIG szerint a védelmi kötelezettség kizárólagos alapja a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése. Míg az első mondat az állam negatív magatartását írja elő, addig a második mondat már tartalmazza a pozitív cselekvés kötelezettségét is, amely kiterjed a magánszemélyekkel szembeni védelemre is. Az állam védelmi kötelezettségében az emberi méltóság abszolút védelme nyilvánul meg. DÜRIG ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a védelmi kötelezettség is az állami beavatkozást elhárító jog feladata.¹⁶⁸ SCHWABE szerint sincs a védelmi kötelezettségnek az alapjogok állami beavatkozást elhárító funkciójától

¹⁶⁴ BVerfGE 39, 1 (41)

¹⁶⁵ BVerfGE 88, 203

¹⁶⁶ BVerfGE 88, 203 (251)

¹⁶⁷ GEDDERT-STEINACHER 96.

¹⁶⁸ DÜRIG 1958, 3-5.

különálló jelentősége. Álláspontja szerint a magánszemélyek magatartását is az államnak kell felróni, így az alapjogok alanyi oldalából következik az alapjogok harmadik személyekkel szembeni védelme.¹⁶⁹

A Szövetségi Alkotmánybíróság az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség alapján az objektív értékrendszer középpontjában álló emberi méltóság védelmének a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés második mondatában előírt kötelezettségét tartja. Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog garantálja a jog védelmét a magánszemélyek behatásával szemben, illetve abból az állam teljesítési kötelezettsége, illetve teljesítési jogok is levezethetők.

A „következő alapjogok” védelmének terjedelmét viszont nem az emberi méltóságból, hanem az érintett speciális alapjogok objektív oldalából olvassa ki. A speciális alapjogok ugyanúgy az ember létszférájához tartozó értékeket védenek, mint az emberi méltóság, amely ezen értékek alapja és forrása. Így a konkrét alapjogból fakadó védelmi kötelezettség dogmatikai alapja ugyan az emberi méltóság, amely az objektív értékrendszer alapjaként meghatározza az alapjogok tárgyi oldalának védelmi körét, de az abból kiolvasott védelem terjedelme nem korlátozódik az emberi méltóság magra. Annak terjedelmét az az érték határozza meg, amelynek a védelmére irányul, és így az alapjogok objektív oldalának terjedelme nem válhat parttalaná. Az egyén csak akkor élvez védelmet, ha az őt ért jogsérelem a védett jogi tárgy egészét veszélyezteti.¹⁷⁰ Az emberi méltóság tehát közvetetten járul hozzá a védelmi kötelezettség terjedelmének meghatározásához azáltal, hogy az objektív értékrendszer alapja.¹⁷¹

3.1.2.2.4. A védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciója

A védelmi kötelezettség mint az alapjogok funkciójának létezését a szakirodalom is alapvetően elismeri,¹⁷² annak dogmatikai konstrukciója ugyanakkor vitatott. A következőkben felvázolom a védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciójának sajátosságait az állami beavatkozást elhárító funkcióhoz képest.

Az alapjogoknak a magánszemélyek egymás közti jogviszonyaiban való érvényesülésének a sajátossága, mivel szinte minden alanyi jogosultság visszavezethető az alapjogokra, az alapjogok ütközése és ezzel „háromszög konstellációk” (*Dreieckskonstellationen*)¹⁷³ keletkezése. Az alapjogok és a törvényi jog viszonya

¹⁶⁹ SCHWABE, Jürgen: *Die sogenannte Drittwirkung der Grundrechte: zur Einwirkung der Grundrechte auf den Privatrechtsverkehr*. München: W. Goldmann, 1971, 56. Hasonlóan MURSWIEK, Dietrich: *Die staatliche Verantwortung für die Risiken der Technik: verfassungsrechtliche Grundlagen und immissionsschutzrechtliche Ausformung*. Berlin: Dunker&Humblot, 1985, 91.

¹⁷⁰ STEINBEIS-WINKELMANN, Christine: *Grundrechtliche Freiheit und staatliche Freiheitsordnung. Funktion und Regelungsgehalt verfassungsrechtlicher Freiheitsgarantien im Licht neuerer Grundrechtstheorien*. Frankfurt a.M.-New York: Peter Lang, 1986, 123.

¹⁷¹ CLASSEN, Claus Dieter: Die Ableitung von Schutzpflichten des Gesetzgebers aus Freiheitsrechten. Ein Vergleich von deutschem und französischem Verfassungsrecht sowie der europäischen Menschenrechtskonvention, *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart Neue Folge* (JöR NF) 36. kötet Tübingen: J.C.B. Mohr, 1987, 30, 39.

¹⁷² STERN. 2000, 80.; ISENSEE, Josef: § 111 Das Grundrecht als Abwehrrecht und als staatliche Schutzpflicht. In: ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland (HdSdBD)* V., 226.; PIEROTH – SCHLINK 27.; JARASS 21-22.; DREIER, 2004, 85.; RUFFERT 141.

tulajdonképpen három résztvevő közötti jogviszony (*Rechts-Dreieck*): jogalany 1., jogalany 2., állam (törvényhozó, bíróság).¹⁷⁴ Ebben a konstrukcióban elvi szinten az alapjogi konfliktus a jogalanyok egymás közötti viszonyában is fennáll. A magánszemély jogaiba két oldalról, egyrészt az állam, másrészt egy harmadik magánszemély avatkozik be. Az állam annyiban avatkozik be, amennyiben állampolgára számára kötelező erővel előírja, hogy milyen magatartást tanúsítson a többi állampolgárral szemben. A másik oldalról a harmadik személy közvetlen behatása fenyeget.

A „háromszög konstellációkban” azon túl, hogy az alapjogok megfelelő védelmet nyújtanak-e az állam beavatkozásával szemben, felmerül az a kérdés, hogy az állam köteles-e biztosítani az alapjogok érvényesülését a magánszemélyek egymás közötti viszonyaiban.

Ez utóbbi kérdésre a Szövetségi Alkotmánybíróság a Lüth ítéletben igenlően válaszolt. Az első abortusz határozat pedig az állami beavatkozást elhárító jogok (*Abwehrrechte*), illetve a védelmi kötelezettség (*Schutzpflicht*) fogalmai révén megkülönböztette az alapvető szabadságjogok két funkcióját. Amíg az állami beavatkozást elhárító jogok az egyén szabadságszféráját az állami korlátozással (*Eingriff*) szemben garantálják, addig a védelmi kötelezettség azt a harmadik személy behatásával (*Übergriff*)¹⁷⁵ szemben védi.

A testület a „háromszög konstellációkban” egyrészt azt vizsgálja, hogy az egyén alapjogaiba történt állami beavatkozás igazolható-e, másrészt, hogy az állam a harmadik személy behatásai elleni védelmi kötelezettségének eleget tett-e. Ezekben az esetekben, amelyekben két alapjog jogosultja áll egymással szemben és a kettőjük közötti konfliktusban az állam közvetítő szerepet tölt be, különös hangsúllyal merül fel a kérdés, milyen alapjogi mércék mentén kell a konfliktust feloldani. A különös hangsúly oka, hogy a védelmi kötelezettség elsődleges címzettje a törvényhozó, akit széleskörű mérlegelés (*Beurteilungsspielraum*) illet meg.

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a második abortusz határozat előtt nem mutatható ki a mércéknek olyan logikus sorrendje, mint az állami beavatkozást elhárító jogok esetében az arányossági elv (*Verhältnismäßigkeitsprinzip*), vagy más néven mértéken felüli korlátozás tilalma (*Übermaßverbot*).¹⁷⁶ Az első abortusz határozatban megjelenő mércék között olyan kritériumok jelennek meg, mint az alapjog által védett jogi tárgy jelentősége és a lényeges tartalom korlátozásának tilalma,¹⁷⁷ a konkuráló alapjogi pozíciók

¹⁷³ A háromszög konstellációkat az állam azon magatartására tekintettel, hogy az állampolgárok számára kötelező módon előírja, hogy viszonyuljanak a másik személy alapjogaihoz horizontális hatályú konstellációknak (*Drittwirkungskonstellationen*), illetve az alapjogi jogviszonyban – a vertikális viszonyokhoz képest – részt vevő több személyre tekintettel többpólusú jogviszonyoknak (*mehrpoleige Rechtsverhältnisse*) is nevezik. POSCHER, Ralf: *Grundrechte als Abwehrrechte, Reflexive Regelung rechtlich geordneter Freiheit*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2003. 228.

¹⁷⁴ ISENSEE, Josef: *Das Grundrecht auf Sicherheit, Zu den Schutzpflichten des freiheitlichen Verfassungsstaates*. Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1983. 34.

¹⁷⁵ Mivel az alapjogsértő személy rendszerint maga is egy másik alapjog jogosultja, feltéve, hogy az alapjogsértő magatartása valamelyik alapjog védelmi körébe tartozik, a szakirodalom kidolgozta a behatás (*Übergriff*) kifejezést, mint a korlátozás (*Eingriff*) fogalom komplementáris/kiegészítő fogalmát. Az alkotmánybírósági gyakorlat körülményebbén fogalmaz, amikor a magánszemélyek általi korlátozásról (*Eingriffen von Seiten anderer*) szól [BVerfGE 39, 1 (42); 46, 160 (164); 53, 30 (57); 56, 54 (73); 88, 203 (251)]. Az első abortuszhatározat a „beavatkozás” terminust ellenkezőleg az állam általi korlátozásra alkalmazza BVerfGE 39, 1 (37).

¹⁷⁶ PIEROTH – SCHLINK 67-70.

¹⁷⁷ BVerfGE 39, 1 (42)

kíméletes kiegyenlítése (*schonender Ausgleich*),¹⁷⁸ arányossági elv,¹⁷⁹ elvárhatóság.¹⁸⁰ A környezeti ártalmak (vegyi fegyverek telepítése, zajártalmak) elleni védelmet megalapozó határozatok viszont szigorú mércét állítottak a védelmi kötelezettség megsértésére hivatkozó alkotmányjogi panaszok befogadása elé. A Szövetségi Alkotmánybíróság ugyanis kimondta, hogy a védelmi kötelezettség megsértése csak akkor szolgálhat alkotmányjogi panasz alapjául, ha az kétségtelenül megállapítható és a törvényalkotó a fennálló védelmi kötelezettség ellenére elmulasztott intézkedni vagy nyilvánvalóan alkalmatlan eszközt választott.¹⁸¹

A második abortusz határozat a fenti követelményeket relativizálta dogmatikai újítása a szükséges mértéken aluli védelem (*Untermaßverbot*) mérceként való bevezetése:

„A védelem módjának és terjedelmének a konkrét esetben való meghatározása a törvényhozó feladata. Az alkotmány a védelmet célként írja elő, de nem határozza meg annak megvalósítását a konkrét esetben. Mindazonáltal a törvényhozónak figyelembe kell venni a mértéken aluli védelem tilalmát; ebben a tekintetben alá van vetve az alkotmánybírósági kontrollnak [BVerfGE 88, 203 (254)].”

A Szövetségi Alkotmánybíróság a mértéken aluli védelem kifejezést minden további magyarázat nélkül – Josef Isenstetter-re utalással – egyszerűen átvette a szakirodalomból.¹⁸² A benne foglalt kritériumok nagyon hasonlítanak a „fordított arányossági vizsgálatához”:

„A szembenálló jogtárgyakra tekintettel lévő, megfelelő védelem szükséges; fontos/meghatározó, hogy mint olyan hatékony legyen. A törvényalkotó által hozott intézkedéseknek elegendőnek kell lenniük a megfelelő és hatékony védelemhez [BVerfGE 88, 203 (254)].”

A Szövetségi Alkotmánybíróság a védelmi kötelezettségből fakadó jogkövetkezmények megállapítása során rámutatott arra, hogy a törvényalkotó mérlegelésének határa szűkebb annál, mintsem hogy az emberi élet védelmére vonatkozó kötelezettségnek olyan intézkedések megfelelnek, amelyek nem teljesen alkalmatlanok vagy elégtelenek.¹⁸³ A testület ezzel korrigálta a korábbi gyakorlatát és egyúttal jelezte, hogy fenntartja magának a jogot, hogy a törvényalkotó kezdetben túlságosan szélesen értelmezett mérlegelését szigorú vizsgálat alá vonja.

Tehát a szükséges mértéken aluli védelem esetén – a szemben álló jogi tárgyak figyelembevételével mellett – hasonlóan a szükséges mértéken felüli korlátozás tilalmához az alkalmasság (hatékony), szükségesség (szükséges, elégséges) és az arányosság a meghatározó kritériumok.¹⁸⁴

Az államot mind az állami beavatkozást elhárító funkció, mind a védelmi kötelezettség megvalósítása során mérlegelés illeti meg, amelyet a Szövetségi Alkotmánybíróság hasonló mércék alapján vizsgál felül. A Szövetségi Alkotmánybíróság ezzel biztosítja a védelmi kötelezettségnek az állami beavatkozást elhárító joggal azonos intenzitású védelmét.

¹⁷⁸ BVerfGE 39, 1 (43)

¹⁷⁹ BVerfGE 39, 1 (47)

¹⁸⁰ BVerfGE 39, 1 (48)

¹⁸¹ BVerfGE 56, 54 (80) – reptéri zajártalom; 77, 170 (214) – vegyi fegyverek telepítése; 79, 174 (201) – közlekedési zajártalom.

¹⁸² ISENSEE 2000, 233. A Szövetségi Alkotmánybíróság kiemelte, hogy a kifejezést először CANARIS használta.

¹⁸³ BVerfGE 88, 203 (263)

¹⁸⁴ MAYER 44.

3.1.2.2.5. Az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség szubjektivizálódása

A Schleyer határozat alapjául szolgáló alkotmányjogi panasz befogadásában nyilvánult meg az első jele annak, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság nem zárta ki a védelmi kötelezettség szubjektivizálódását.¹⁸⁵ A környezeti ártalmakkal kapcsolatos határozatokban pedig az alkotmányjogi panaszok befogadására előírt szigorú mérce sem tartotta vissza a BVerfG-et attól, hogy megnyissa a lehetőséget a védelmi kötelezettség megsértésének érvényesítésére. Az alkotmányjogi panaszok befogadása – a szigorú feltételektől függetlenül – különösen fontos a védelmi kötelezettség érvényesítésére szolgáló alanyi jogosultság levezetése szempontjából. A vegyi fegyverek telepítéséről szóló határozatban a Szövetségi Alkotmánybíróság az élethez és testi épséghez való jog értelmezése során kifejezetten kimondta, hogy a védelmi kötelezettség megsértése megvalósítja az alapjog sérelmét:

„Ha ezt a védelmi kötelezettséget megsértik, az egyúttal megvalósítja a 2. cikk (2) bekezdés első mondatában garantált alapjog sérelmét, amely ellen az érintett alkotmányjogi panasz segítségével védekezhet BVerfGE 77, 170 (214).”

A védelmi kötelezettség szubjektivizálódásának eljárásjogi alapját a Szövetségi Alkotmánybíróságról szóló törvény (*BVerfGG*) 92. §¹⁸⁶ és 95. § (1) bekezdése¹⁸⁷ képezi, amelyre tekintettel a jogalkotó mulasztása is a 90. § szerinti alkotmányjogi panasz¹⁸⁸ alapjául szolgálhat. Mindazonáltal a védelmi kötelezettségének nem feleltethető meg a sérelmet szenvedett fél alapjogi igénye a jogsértés abbahagyására, csupán az állam törvényalkotási kötelezettsége az áldozat hatékony védelmére. A védelmi kötelezettség a jogsértés megtiltásával¹⁸⁹ a magánszemély számára csupán negatív horizontális hatályt eredményez, és pozitív hatást az állam számára. Tehát a védelmi kötelezettséget az állampolgárok irányába a törvényi jog közvetíti.¹⁹⁰ Az alapjogok tárgyi oldalából következő védelmi kötelezettség általában csak így – közvetett módon – válik kifogásolható alanyi joggá.

¹⁸⁵ KRINGS 66.

¹⁸⁶ BVerfGG „92. § A panasz indokolásában meg kell jelölni a sérülni vélt jogot, valamint az állami szerv vagy hivatal azon cselekvését vagy mulasztását, amely az állított jogsérelmet okozta.”

¹⁸⁷ BVerfGG „95. § (1) Ha az alkotmányjogi panasznak helyt adnak, a határozatban meg kell állapítani, hogy az Alaptörvény mely előírása és milyen államhatalmi aktus vagy mulasztás révén sérült. [...]”

¹⁸⁸ BVerfGG „90. § (1) Bárki a BVerfG-hez fordulhat azt állítva, hogy az államhatalom egyik alapjogát vagy a *Grundgesetz* 20. cikk (4) bekezdésében, 33., 38., 101., 103. és 104. cikkében garantált jogát sérti.”

¹⁸⁹ POSCHER szerint a jogállamiság követelményéből fakad a magánszemélyek alapjogokba való beavatkozásának tilalma, ill. a magánszemélyek közötti konfliktusok rendezésének követelménye, ezért nincs szükség a védelmi kötelezettségre a magánszemélyek egymás közti viszonyaiban. A hárompolúsú jogviszonyok megoldhatók a hagyományos állami beavatkozást elhárító funkció keretében. POSCHER 383.

¹⁹⁰ ISENSEE 2000, 226.

3.2. Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságai a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

3.2.1. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre

Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének keretei jelentős mértékben eltérnek a többi alapjog esetében alkalmazott alkotmányértelmezési gyakorlattól, mivel az alapjogi norma struktúrája két szempontból is eltér a többi alapjogtól. Egyrészt a védelmi köre azoknál elvontabb,¹⁹¹ mivel az emberi méltóság fogalma mögött két és fél évezred filozófiatörténete áll, amely során az különböző jelentéstartalmakkal gazdagodott, és ezek nyilvánvalóan hatottak a fogalom jogi értelmezésére is.¹⁹²

Másrészt az emberi méltóság a többi alapjoggal szemben érinthetetlen. Az „érinthetetlen” (*unantastbar*) kifejezést a *Grundgesetz* még egy esetben használja az alapjogok megsértésének tilalmára: az alapjogok lényeges tartalma vonatkozásában [*Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdés].

Az emberi méltósághoz való jog értelmezésére vonatkozóan ebből az a következtetés adódik, hogy az emberi méltósághoz való jog korlátozása nem igazolható, vagyis az alapjog bármilyen törvényi korlátozása egyúttal annak megsértését jelenti.

Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog szerkezetében nem lehet elkülöníteni a tárgyi védelmi kört és a korlátot. Az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlansága következtében a *prima facie* védelem és a végleges védelem, azaz a tárgyi védelmi kör és a normatív tartalom sem választható szét. Ilyen módon az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre általános módon nem határozható meg, csupán egy vélelmet állíthatunk fel az emberi méltósághoz való jog szűk értelmezése mellett. Azt ugyanis az alkotmánybíróság vagy tágan értelmezi, és gyakran felhívja a jogesetek megoldására,¹⁹³ ezzel kockáztatva annak „aprópénzre váltását”, vagy abszolút módon érvényesül.¹⁹⁴ Tehát az alapjog védelmi körének meghatározása nem önmagában az alapjogi norma szemantikai nyitottsága miatt okoz nehézséget, de nem is önmagában annak érinthetlensége miatt, hanem azért, mert egy absztrakt jog igényel abszolút védelmet.

A szűk értelmezés melletti vélelmet – az *argumentum a contrario* elve alapján megerősíti a Szövetségi Alkotmánybíróság 1957. évi híres Elfes-ítélete, amelyben a testület

¹⁹¹ Az emberi méltósághoz hasonló elvont fogalom az egyenlőség, amelynek köszönhetően a *Grundgesetz* 3. cikkének egyenlőségi klauzulája sem az emberi élet meghatározott szféráiban érvényesül, hanem általános módon. Az alapjog (tárgyi) védelmi köre ebben az esetben sem körülhatárolható, csupán annak a tartalma. PIEROTH – SCHLINK 54.

¹⁹² PIEROTH – SCHLINK 84. A szerzők második érvként arra hivatkoznak, hogy a társadalom mindenkori politikai, gazdasági és kulturális állapotától függ, hogy az emberi létben mi minősül különösen veszélyeztetettnak, vagy védelemre szorulónak. Álláspontom szerint ennek az érvnek – különös tekintettel a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatára – az emberi méltóság megsértése szempontjából van különös jelentősége, bár az alapjog védelmi köre és annak megsértése között nyilvánvalóan összefüggés van.

¹⁹³ Kloepfer abból a felismerésből, hogy az emberi méltóság klauzula abszolút volta a védelmi kör szűk értelmezéséhez és ezáltal annak gyakorlati használhatóság szempontjából való értéktelenségéhez (praktische Wertlosigkeit), vonta le azt a következtetést, hogy az alapjog gyakorlati jelentőségének biztosítása érdekében el kell ismerni a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének korlátozhatóságát. KLOEPFER, Michael: *Leben und Würde des Menschen* In: BADURA, Peter – DREIER, Horst (szerk.): *Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht* II. Tübingen: Mohr Siebeck, 2001, 77.

¹⁹⁴ HÖFLING 2009 81. Az „apró pénz” kifejezést DÜRIG használta először. DÜRIG: 1958, 15.

a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés védelmi körének tág értelmezése során a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog korlátozásának terjedelméből indult ki. A határozat indokolása szerint a *Grundgesetz* a személyiség szabad kibontakoztatását nem használhatja szűk értelemben, ellenkező esetben ugyanis nem lenne értelmezhető, hogy az miként ütközne az ott felsorolt korlátokba: az erkölcsi törvénybe, mások jogaiba, vagy az alkotmányos rendbe, mely utóbbi magában foglalja az összes alkotmánykonform normát.¹⁹⁵ „Pontosan ezek, az egyén, mint a társadalom tagja elé állított korlátok mutatják, hogy a *Grundgesetz* a 2. cikk (1) bekezdésében az általános cselekvési szabadságot tág értelemben használja.”¹⁹⁶ Tehát a Szövetségi Alkotmánybíróság az Elfes- határozatban az alapjog védelmi körét annak korlátaiból kiindulva úgy határozta meg, hogy az egyént korlátok között ugyan, de széles körű általános cselekvési szabadság illeti meg. Abból, hogy a személyiség kibontakoztatásához való jog tartalmazza a legkiterjedtebb korlátokat és ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság az általános cselekvési szabadságot a legátfogóbb alapjognak (*Auffanggrundrecht*) tekintette, az a következtetés adódik, hogy az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre szűk kell, hogy legyen, vagyis viszonylag kevés élethelyzetben merülhet fel annak a sérelme, mivel egyáltalán nincs lehetőség mérlegelésre.

3.2.2. Az emberi méltósághoz való jog funkciói

3.2.2.1. A hagyományos alapjogi funkciók

Az emberi méltósághoz való jog esetében nem állapítható ugyan meg általános módon, milyen élethelyzetek, magatartások tartoznak a tárgyi védelmi körébe, amennyiben azonban azt nem tartjuk üresnek, érdemes megvizsgálnunk hogyan védi az emberi méltósághoz való jog a konkrét esetekben megnyilvánuló végleges tartalmát.

Az emberi méltósághoz való jognak, mint általában a szabadságjogoknak a fő funkciója az állami beavatkozás elhárítása (*status negativus*). Az emberi méltósághoz való jog biztosítja azt az életszférát, amelybe az állam egyáltalán nem avatkozhat be. Az emberi méltósághoz való jog ezen túlmenően a többi alapjoghoz hasonlóan pozitív módon is védelemben részesíti az alapjog jogosultját.¹⁹⁷

STARCK szerint már az emberi méltóság *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés első mondatában kimondott sérthetlensége az emberi méltóság garanciájának átfogó, magánszemélyekkel szembeni érvényesülését hangsúlyozza, amelyet a második mondat az állami kötelezettség tekintetében csupán még egyszer kifejezésre juttat.¹⁹⁸

HÖFLING szerint abból, hogy a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés második mondata az alkotmányban egyedülálló módon az alapjog mindkét oldalának (német szóhasználattal: dimenziójának) tiszteletét, illetve védelmét előírja, az következik, hogy az emberi méltósághoz való jognak nem csak az állami beavatkozást elhárító funkciója, hanem a

¹⁹⁵ BVerfGE 6, 32 (36)

¹⁹⁶ uo.

¹⁹⁷ COSTA BARBOSA, Ana Paula: *Die Menschenwürde im deutschen Grundgesetz und in der brasilianischen Verfassung von 1988. Ein Rechtsvergleich*. Berlin: Lit Verlag, 2008, 49. Az emberi méltósághoz való jog funkcióiról magyarul lásd: KLICSU László: Az emberi méltóság a német Alkotmánybíróság egyes döntéseiben. *Iustum Aequum Salutare* 2010/4. 127-133.

¹⁹⁸ STARCK 1999, 51.

védelmi funkciója is az alapjog szubjektív oldalához tartozik. Ennek megfelelően az emberi méltóság alanyi oldala kiterjed az emberi méltóság magánszemélyekkel szembeni védelmére is. Az objektív kötelezettséggel szemben ebben az esetben az érintett alanyi jogi igénye áll a védelem közvetlen érvényesítésére.¹⁹⁹

Ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóság klauzulában kifejezetten szabályozott védelmi kötelezettségből egy ellátási igény (*Leistungsanspruch*) vezetett le a létminimum biztosítására.²⁰⁰ „A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése az emberi méltóságot érinthetetlennek nyilvánítja, és arra kötelez minden állami hatalmat, hogy tartsa tiszteletben és védelmezze (vö. BVerfGE 1, 97 (104); 115, 118 (152). A norma alapjogként nem csupán az állami beavatkozásokat elhárító jog. Az államnak az emberi méltóságot pozitív módon védelmeznie is kell (vö. BVerfGE 107, 275 (284); 109, 279 (310). (...) Ezzel a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséből fakadó objektív kötelezettséggel szemben az alapjog jogosultjának az ellátási igénye áll, mivel az alapjog minden egyes ember méltóságát védi (vö. BVerfGE 87, 209 (228) és az ilyen szükséghelyzetben csak anyagi támogatással biztosítható.”²⁰¹

Tehát az emberi méltóság az egyetlen alapjog, amely mind az állami beavatkozást elhárító funkciót, mind a védelmi kötelezettséget szubjektív alapjogként biztosítja.

3.2.2.2. Az emberi méltóság sajátos funkciója: az objektív értékrendszer megalapozása

Az emberi méltósághoz való jogot az alapjogok rendszerében betöltött szerepe kiemeli a többi alapjog közül. Az emberi méltósághoz való jog ugyanis nem csupán egy az alapjogok közül, hanem megalapozza az alapjogok által alkotott objektív értékrendszert.

A Szövetségi Alkotmánybíróság már az 1952. évi SPR-ítéletben – a német neonáci párt betiltásának indokolásában – összekapcsolta az emberi méltóság és az abból következő szabadság, illetve egyenlőség értékét az alkotmányos renddel:

„A pártok demokratikus államokban betöltött különös jelentősége nem igazolja kizárásukat a politikai életből akkor, ha egyes előírások, vagy akár (egész) alkotmányos intézmények ellen küzdenek, de akkor igen, ha a szabad demokratikus jogállam legfelsőbb értékeit meg akarják rendíteni. Ezek az alapértékek alkotják a szabad demokratikus államrendet, amelyet a *Grundgesetz* az államrenden – az „alkotmánynak megfelelő renden” – belül alapvetőnek tekint. Ez az államrend azon az elképzelésen alapul, hogy az ember a

¹⁹⁹ HÖFLING 2009, 93.

²⁰⁰ Tobias AUBEL szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság a Hartz IV. határozatban egy új alapjogot, az emberhez méltó létminimumhoz való jogot vezetett le. Az új alapjogot az állami beavatkozást elhárító jogoktól való elhatárolása érdekében szavatossági jognak nevezi (*Gewährleistungsrecht*). Ez a jog nem kizárólag a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséből vagy a 20. cikk (1) bekezdésében foglalt szociális jogállam elvéből következik, hanem a két alkotmányos garancia elválaszthatatlan kapcsolatából. Ebben a kapcsolatban az emberi méltóság garanciája az ellátási igény alapja és ez határozza meg a tartalmának mércéit. A szociális jogállamiság kiegészíti az emberi méltóság garanciáját, amely során egyrészt erősíti, tágítja az ellátási dimenziót, másrészt dinamikusan alakítja a mindenkorai társadalmi viszonyoknak megfelelően. AUBEL, Tobias: Das Gewährleistungsrecht auf ein menschenwürdiges Existenzminimum. in: EMMENEGGER, Sigrid – WIEDEMANN, Ariane (szerk.): *Linien der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts – erörtert von den wissenschaftlichen Mitarbeitern*. 2. kötet Berlin: De Gruyter, 2011, 274-279.

²⁰¹ BVerfGE 125, 175 (222) – Hartz IV.

teremtés rendjében saját önálló értékkel rendelkezik és a szabadság és egyenlőség az állami egység tartós értékei. Az államrend ezért értékekhez kötött rend.” [BVerfGE 2, 1 (12)]

Az Szövetségi Alkotmánybíróság az 1958. évi híres Lüth ítéletben már kifejezetten a *Grundgesetz* alapjogi fejezetét tekintette értékrendszernek:

„Hasonlóképpen igaz azonban, hogy a *Grundgesetz*, amely nem akar értéksemleges rend lenni [...], az alapjogi fejezetében felállított egy objektív értékrendszert és pontosan ezáltal jut kifejezésre az alapjogok érvényesülésének megerősödése [...]. Ennek az értékrendszernek, amelynek középpontjában a társadalomban szabadon fejlődő személyiség és annak méltósága áll, alkotmányos alapelvként érvényesülnie kell minden jogterületen; innen kap irányelveket és impulzusokat a törvényalkotás, közigazgatás és bírói hatalom.” [BVerfGE 7, 198 (205)]

Az emberi méltóságra hivatkozás jelentősége az alapjogi értékrendszer megalapozása szempontjából kettős: egyrészt az ember önértékéből következő szabadsága és egyenlősége szintén értékek, amelyre tekintettel az államrend értékekhez kötött, másrészt ezek az értékek, amelynek középpontjában a személyiség és annak méltósága áll, maguk is egy értékrendszert alkotnak.²⁰²

Az emberi méltóság úgy alapozza meg az alkotmány egységét és az általa védett értékrendszert, hogy – az emberi méltósághoz való jog tartalma alpont alatt részletesen kifejtettek szerint – minden alapjog lényeges tartalmának a részét képezi.²⁰³

Az értékrendszer ezért – az emberi méltósághoz való jog abszolút elsőbbségét leszámítva –²⁰⁴ nem jelent értékhierarchiát az egyes alapjogok között.²⁰⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság a későbbi határozataiban megerősítette az alapjogi értékrendszert megalapozó gyakorlatát.²⁰⁶ Mindazonáltal 1975-től a Szövetségi Alkotmánybíróság értékrendszerre vonatkozó érvelése háttérbe szorult, amit STERN szerint Konrad HESSE alkotmánybírói tevékenységéhez köthető, aki tagadta, hogy az alapjogok „az alkotmányon belül vagy a mellett különálló rendszert alkotnak.”²⁰⁷ Ez a változás leginkább a munkavállalók egyetértéséről szóló 1979. évi határozatban szembetűnő,²⁰⁸ amelynek HESSE volt az előadó alkotmánybírája.²⁰⁹ A határozat rögzítette: a munkavállalóknak a vállalkozások gazdasági és személyzeti döntéseibe való széles körű beleszólása a gazdaság

²⁰² BECKER ezt a következtetést az emberképre vonatkoztatva vonja le, de álláspontom szerint az emberkép elemek az emberi méltóság jogi fogalmának pozitív elemei, így a következtetés az emberi méltósághoz való jogra vonatkoztatható. BECKER, Ulrich: *Das 'Menschenbild des Grundgesetzes' in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*. Berlin: Dunker & Humblot, 1996, 120.

²⁰³ Ennek keretében az „alkotmány egysége” (*Einheit der Verfassung*) azt a törekvést jelzi, hogy az „alkotmányos rendszer” (*verfassungsmäßige Ordnung*) egyes elemei között jelentkező jogi logikai ellentmondásokat fel kell oldani, míg az objektív értékrendszer közvetlenül mércét állít. SACHS 2009, 70.

²⁰⁴ BVerfGE 75, 369 (380); 107, 275 (284); 115, 118 (152)

²⁰⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata szerint az élet „legfőbb érték” (*Höchstwert*) [BVerfGE 115, 25 (45); 115, 118 (139)], mégsem élvez abszolút elsőbbséget a többi alapjoggal szemben. Lásd a második abortusz-határozatban [BVerfGE 88, 203 (253)].

²⁰⁶ BVerfGE 21, 362 (372); 24, 119 (144); 28, 243 (261); 30, 1 (19); 30, 173 (193); 34, 269 (287); 35, 202 (225); 37, 57 (65); 49, 24 (56); 52, 223 (247).

²⁰⁷ STERN 2000, 64.

²⁰⁸ A korábbi határozatokban a rendszer kifejezést felváltotta a „rendszerek” (*Ordnungen*), „objektív-jogi értékeket tartalmazó rendelkezések” (*objektiv-rechtlicher Wertentscheidung*), „érték mint mérce” (*Wertmaßstäben*) megfogalmazás. BVerfGE 35, 79 (114); 49, 89 (142); 53, 257 (298)

²⁰⁹ STERN 2000, 65.

területén lényeges változást eredményez. Ennek ellenére már a vizsgálat mércéinek számbavétele során elhatárolódott az értékrendszer gondolatától azzal, hogy az egyes alapjogok, illetve a köztük lévő összefüggések fontosságát hangsúlyozta,²¹⁰ és „a gazdaság alkotmányának intézményi összefüggéseit”, valamint „az alapjogok védelmi- és rendszertani összefüggéseit” kifejezetten elutasította.²¹¹

A munkavállalók egyetértéséről szóló határozat felveti a kérdést, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság szakított-e az értékrendszer gondolatával. A későbbi gyakorlat ezt nem támasztja alá, mivel a Szövetségi Alkotmánybíróság a későbbi határozataiban²¹² állandó gyakorlatként hivatkozik az „értékrendszer” elméletére.²¹³ Ezt támasztja alá az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának egymáshoz való viszonya is. Mindaddig, amíg az emberi méltósághoz való jog az alapjogok magját képezi és ennél fogva az alapjogok korlátozása esetén mérceként működik, vitatható, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság szakított volna az értékrendszer gondolatával.

Az emberi méltósághoz való jogot tehát az alapjogi értékrendet megalapozó funkciója kiemeli a többi alapjog közül, amelyek állami beavatkozást elhárító és védelmi funkcióval rendelkeznek. Különösen igaz ez, mivel az emberi méltósághoz való jog – ahogy a fentiekben bemutattam – jelentős szerepet tölt be a védelmi kötelezettség megalapozásában.

3.3. Az alapjogok értelmezésének általános keretei a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában

3.3.1. Az alapjogok tárgyi védelmi köre

Az alapjogok szerkezetét a magyar alkotmányértelmezési gyakorlat közvetlenül nem vizsgálja feltehetően mivel a korábbi Alkotmány nem tartalmazott sem általános, sem speciális jogkorlátozási kritériumokat.

Az Alkotmány eredeti – 1989. évi XXXI. törvénnyel megállapított – szövege tartalmazott ugyan az alapjogok korlátozásának formai²¹⁴ és tartalmi feltételeit²¹⁵ általánosan meghatározó jogkorlátozási klauzulát. Azt az alkotmány módosításáról szóló

²¹⁰ „Az alkotmányossági vizsgálat mércéi az egyes alapjogok, amelyek kijelölik a törvényalkotó szabadságának alkotmányos kereteit és határait a [munkavállalók] széles körű egyetértésének bevezetése esetében. Ezeket nem lehet az érintett alapjogok és a többi alapjog védelmi köre közötti átfedések, egymás kiegészítése és egyéb összefüggések, valamint a *Grundgesetz* alapvető elveinek figyelembe vétele nélkül értelmezni [BVerfGE 50, 290 (336)].”

²¹¹ BVerfGE 50, 290 (336)

²¹² BVerfGE 93, 85 (95); 94, 268 (285); 98, 365 (395); 107, 104 (118)

²¹³ Az elmélet szóhasznált ellenére az értékrendszer gondolata a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában nem egy alapjogi teória megalapozására szolgál. SACHS 2009, 52.

²¹⁴ Alkotmány „8. cikk (2) Alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat kizárólag alkotmányerejű törvény állapíthat meg.” Ez a szabály tehát az alapjog korlátozáshoz alkotmányozói többséget (minősített kétharmadot, azaz az összes képviselő kétharmadának szavazatát) írt elő. A 4/1990. (III.4.) AB határozat pedig rendelkező részében alkotmányos követelményként mondta ki: „Alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat kizárólag alkotmányerejű törvény állapíthat meg, tekintet nélkül arra, hogy e jogokra és kötelezettségekre nézve milyen jellegű szabályokról van szó.” ABH 1990, 28.

²¹⁵ Alkotmány „8. cikk (3) Alapvető jog gyakorlása csak alkotmányerejű törvényben megállapított olyan korlátozásnak vethető alá, amely az állam biztonsága, a belső rend, a közbiztonság, a közegészség, a közérkölc vagy mások alapvető jogainak és szabadságának a védelme érdekében szükséges.”

1990. évi XL. törvény módosította: a korábbi rendelkezések helyett egyrészt bevezette azt a formai követelményt, hogy az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg,²¹⁶ másrészt német mintára az alapjogok lényeges tartalma korlátozásának tilalmát [korábbi Alkotmány 8. cikk (2) bekezdés]. Ez utóbbi szabály azonban nem helyettesíti az alapvető jogok korlátozásának indokait megnevező korábbi rendelkezést, mivel csupán a korlátozás maximális mértékére utal.²¹⁷ Tehát a korábbi Alkotmány nem határozta meg általánosan az alapvető jogok korlátozásának elfogadható indokait és speciális tartalmi megszorításokat sem tartalmazott. SAJÓ András szerint ezzel az alkotmány szövege a szabadságjogok egyik legszélsőségebbi védelmét tette lehetővé, amely különösen feltűnő a *Grundgesetz*-el összevetve.²¹⁸ ÁDÁM Antal is arra a következtetésre jutott, hogy szakítani kellene ezzel a szabályozással, és ehelyett célszerű lenne az alapjogok tartalmához igazodó, differenciált korlátozási feltételeket és módokat meghatározni.²¹⁹ Erre azonban az Alaptörvény hatályba lépéséig várni kellett.²²⁰

Jogkorlátozási klauzula hiányában az Alkotmánybíróságra hárult az a feladat, hogy az alkotmánybírósági vizsgálat keretében kidolgozza az alapjogok korlátozhatóságának szempontrendszerét. Éppen ezért a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában a korlátozási modellnek megfelelő háromlépcsős teszt felborult, a hangsúly az alapjogok – német arányossági teszthez hasonló – szükségességi-arányossági tesztjének²²¹ megfelelően a korlátozás igazolására helyeződik. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy az Alkotmánybíróság teljesen figyelmen kívül hagyta volna, hogy a védelemre igényt tartó magatartás egyáltalán a hivatkozott alapjog védelmi körébe tartozik-e. Az

²¹⁶ Ugyanakkor egyes alapvető jogok szabályozásához a módosított Alkotmány minősített többséget (a jelen lévő képviselők kétharmadának szavazata) írt elő. Az Alkotmánybíróság a minősített többség követelményét azonban csak az adott alkotmányi rendelkezés közvetlen végrehajtásaként megalkotott törvényre vonatkoztatta, amely az illető alapjog érvényesítésének és védelmének irányát határozta meg. Tehát a minősített többség előírása nem zárta ki, hogy az illető alapjog érvényesítéséhez szükséges részletszabályokat egyszerű többségű törvény határozza meg. 4/1993. (II.12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 64.

²¹⁷ GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: 8. § Alapjogok korlátozása. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I.* Budapest: Századvég, 2009, 413.

²¹⁸ SAJÓ András: A „láthatatlan alkotmány“ apróbetűi. A magyar Alkotmánybíróság első ezerkétszáz napja. *Állam és Jogtudomány* 1993/1-2. 60-61. Hivatkozik rá: GÁRDOS-OROSZ 2009, 413. 105. l.j.

²¹⁹ ÁDÁM Antal: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás.* Budapest: Osiris, 1998, 57.

²²⁰ Az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdése általános formai és tartalmi követelményeket is megfogalmaz az alapjog korlátozással szemben: „Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.“ Ezen túlmenően az Alaptörvény speciális korlátozási fenntartást is tartalmaz pl. az Alaptörvény IX. cikk (4) és (5) bekezdése a véleménynyilvánítás szabadságával szembeni korlátként kifejezetten nevesíti mások emberi méltóságát, illetve a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának megsértését.

²²¹ A teszt alkalmazása a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában [pl. 30/1992. (V. 25.) ABH 1992, 167, 171.] a német mintához hasonlóan három lépésben történik: 1. indokolja-e másik alapvető jog vagy egyéb alkotmányos érték védelme a jogkorlátozást; 2. a normaalkotó a korlátozás során az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt választotta-e; 3. megfelelő arányban áll-e egymással az elérni kívánt cél fontossága és az ennek érdekében okozott alapjogsérelem súlya. A gyakorlatban azonban a fenti lépések nehezen választhatók szét és a fogalmak keverednek. GÁRDOS-OROSZ 2009, 424. POZSÁR-SZENTMIKLÓSY szerint az Alkotmánybíróság gyakorlatában az arányossági teszt alkalmazása során – az egyértelmű németországi módszertani hatások ellenére – következetlenségek figyelhetők meg. POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 29.

Alkotmánybíróság állandó gyakorlata ²²² során érdemi alkotmányossági összefüggés hiányára hivatkozva elutasítja az indítványt, ha azt állapítja meg, hogy a védelemre igényt tartó magatartás nem tartozik a hivatkozott alapjog védelmi körébe. ²²³

3.3.2. Az alapjogok funkciói

A korábbi Alkotmány és az Alaptörvény a „tisztelet” és „védelem” kifejezéseket – a *Grundgesetz*-el ellentétben nem az emberi méltósággal hanem – az alapvető jogokkal összefüggésben használja. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság megkülönbözteti az állam alapjogok tiszteletére irányuló kötelezettsége (a jogok szubjektív, alanyi oldala) mellett az azok védelméről való gondoskodás kötelezettségét is (a jogok szubjektív, tárgyi oldala).

3.3.2.1. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettsége

Az Alkotmánybíróság – német mintára – az első abortuszhatározatban vezette le az Alkotmány 8. § (1) bekezdésben foglalt „védelem” kifejezésből az állam objektív, intézményvédelmi (a konkrét esetben életvédelmi) kötelezettségét. ²²⁴ Látszólag a magyar gyakorlat követte a német mintát azzal, hogy a védelmi kötelezettség részévé nyilvánította az államnak azt a kötelezettségét, hogy tevőlegesen is biztosítsa az egyéni alapjogok érvényesüléséhez szükséges feltételeket. ²²⁵ A konkrét határozatban azonban az alapjog tárgyi oldala – a német gyakorlattal szemben – teljesen elszakadt annak az alanyi oldalától, és kizárólag az alapjogot, mint alkotmányos értéket manifesztáló jogintézmény objektív védelmére irányult. ²²⁶ Az Alkotmánybíróság ezzel összemosta a pozitív állami

²²² Az Alaptörvény hatályba lépését követően a korábbi gyakorlatot a 3009/2012. (VI.21.) AB határozat erősítette meg. {Indokolás [52]}

²²³ A 997/B/2005. AB határozat megállapította, hogy a meghalt személy emlékének megőrzése és a légtér kijelölése között nincs alkotmányjogilag értékelhető összefüggés, ezért az emberi méltósághoz való jog sérelmének megállapítására irányuló indítványt elutasította. ABH 2008, 3136, 3144. Az Alkotmánybíróság legújabb gyakorlatában az alkotmányos összefüggés hiánya az alkotmányjogi panasz visszautasításához vezet abban az esetben, ha egyértelmű, hogy az érintett alapjog sérelme emiatt fel sem merül. A 3076/2015. (IV. 23.) AB végzés megállapította, hogy a konkrét esetben a késedelmi kamatról szóló rendelkezés nem vet fel alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdést az emberi méltósághoz való joggal kapcsolatban. {Indokolás [23]} Abban az esetben, ha az összefüggés hiánya csupán az alapjog védelmi körének vizsgálatával állapítható meg, a testület a korábbi gyakorlatának megfelelően elutasítja az alkotmányjogi panaszt. Ennek megfelelően az 24/2014. (VII. 22.) AB határozat megállapította, hogy a pszichiáter szakorvos bizottsági jelenléte az egészségügyi ellátás visszautasításának vizsgálata során és a kezelőorvos emberi méltósága, és ezen keresztül az Alaptörvény II. cikke között alkotmányjogi összefüggés nem állapítható meg. Indokolás [122]-[124]

²²⁴ 64/1991. (XII. 17) AB határozat, ABH 258, 262-264. Gárdos-Orosz szerint a védelmi kötelezettségnek két része van: egyrészt tevőlegesen biztosítja az állam az alapvető alanyi jog érvényesülését, másrészt az állam az alapvető jogot mint alkotmányos érték érvényesülését manifesztáló jogintézményt védi. GÁRDOS-OROSZ 82.

²²⁵ „Az állam kötelessége az alapvető jogok «tiszteletben tartására és védelmére» a szubjektív alapjogokkal kapcsolatban nem merül ki abban, hogy tartózkodnia kell megsértésüktől, hanem magában foglalja azt is, hogy gondoskodnia kell az érvényesülésükhöz szükséges feltételekről.” 64/1991. (XII. 17) AB határozat, ABH 258, 262.

²²⁶ „Az alapjog jogosultja illetve az állam különböző szempontjai és feladatai miatt az alapjog alanyi jogi illetve objektív oldala nem feltétlenül fedi egymást. Az állam – általános és objektív szempontjaiból következően – a szubjektív alapjog által védett körön túlmenően is meghatározhatja ugyanazon alapjog objektív, intézményes védelmi körét.” 64/1991. (XII. 17) AB határozat, ABH 258, 262-263.

kötelezettségek két megnyilvánulási formáját: az alapjogok védelmére létrehozott jogintézmények (pl. házasság, egészségügyi intézményhálózat) működtetésével megvalósuló objektív, intézményi védelmet, amely személytelenül – az intézmény közvetítésével – védi az egyént és az alapjogok magánszemélyekkel szembeni közvetlen egyéni jogvédelmét.

A szigorú szétválasztás az első abortuszhatározatban érthető, hiszen az Alkotmánybíróság kifejezetten arra az esetre dolgozta ki az állam objektív életvédelmi köteletségét, ha az országgyűlés nem ismeri el a magzat jogszerűségét.²²⁷

Az Alkotmánybíróság értelmezésében egyes alapjogoknak egyáltalán nincs is alanyi csupán tárgyi oldala.²²⁸ A 28/1994. (V. 20.) AB határozat szerint az egészséges környezethez való jog (Alkotmány 18. §) önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó. A környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelezései teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére. E jog sajátossága folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia.²²⁹

Az Alkotmánybíróság kezdeti gyakorlatában az Alkotmány 70/D. §-ában rögzített egészséghez való jogot is önmagában alanyi jogként értelmezhetetlennek, tartalmilag üresnek tartotta, amely csupán állami kötelezettségként fogalmazódik meg.²³⁰

Az alanyi és tárgyi oldal és az abból fakadó állami kötelezettségek szigorú szétválasztása némiképp oldódik azokban az ügyekben, amelyekben – eltérően az abortuszhatározatoktól – az állami kötelezettséggel szemben konkrét alanyi jog áll. Így a véleménynyilvánítás szabadságával szemben az Alkotmánybíróság elsősorban az egyéni jogok (becsület, méltóság, élet) sérelmének veszélyére hivatkozott a gyűlöletre uszítás büntetőjogi tényállásának alkotmányossági vizsgálata során.²³¹ Ezek a jogok azonban – annak ellenére, hogy az emberi élethez és méltósághoz való jog védelmi körébe tartoznak – nem alanyi alapjogként jelentek meg, hanem a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását igazoló, a büntetőjogi tényállás közvetlen tárgyaként szereplő köznyugalomnak súlyt adó, legitim jogalkotói célként. Az Alkotmánybíróság tehát nem ismerte fel, hogy

²²⁷ „Az 54. § alapján az államnak általában, személytelenül, statisztikai sokaságként »mindenki« számára kell az élet védelméről intézményesen gondoskodnia. [...] Az abortusz esetében azonban nem személytelen kockázatról, hanem előre meghatározott egyedi élet szándékos kioltásáról van szó. Ez az individualitás akkor is fennáll, ha óvatosságból pusztán »potenciális életről« beszélünk. Ezért a terhességmegszakítást csak akkor lehet az 54. §-ból folyó relatív, intézményes életvédelem hatálya alá tartozónak venni, ha a magzat individualitását jogilag nem ismerik el. Az abortusz mint tett egyediségét és szándékosságát nem lehet megszüntetni, ezért a személytelenséget kell a másik oldalon a végletekig fokozni.” 64/1991. (XII. 17) AB határozat, ABH 258, 263-264.

²²⁸ BRAGYÓVA szerint az alapvető szabadságjogok a jogilag megengedett és tilos határát kijelölő szerepkörökben nemcsak klasszikus szabadságjogok lehetnek, hanem (és szerinte főleg) intézményi garanciák. Az intézményi garancia, amelynek létezése csak az alkotmányos jogok körében tekinthető viszonylag újnak, mivel az alkotmány eleve teljes egészében „intézményi garancia“, itt azért játszik jelentős szerepet, mert számos alkotmányos jog lényegét tekintve intézményi garancia (pl. a tulajdonjog, a család és a házasság alkotmányos védelme). BRAGYÓVA András: *Az új Alkotmány egy koncepciója*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA ÁJI, 1995, 69.

²²⁹ ABH 1994, 134, 138.

²³⁰ 56/1995. (IX. 15.) AB határozat, ABH 1995, 260, 270.; 261/B/1997. AB határozat, ABH 1998, 689, 692-693.

²³¹ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 179. Megerősítette: 12/1999. (V. 21.) AB határozat,

ezekben az ügyekben hárompólusú jogviszonyokról van szó, amelyekben az egyik magánszemély alapjogával szemben egy másik magánszemély alapjoga áll, amelyet az államnak (a konkrét esetekben: bíróság) egymással szemben kell mérlegelnie. Ezt támasztja alá a „közösségek méltóságára” való hivatkozás is. A testület a véleménynyilvánítás szabadságával szemben ugyanis több határozatában felhívta a „közösségek méltóságát” az alapjog korlátozásának igazolására,²³² de hosszú ideig nem foglalt egyértelműen állást arról, hogy az csupán egy elvont érték vagy konkrét alapjog, illetve kinek a joga (a közösségé vagy a tagoké).

Ezen túlmenően ezekben az ügyekben is felbukkan az alanyi és tárgyi oldal és az abból fakadó állami kötelezettségek szigorú szétválasztása. Az Alkotmánybíróság a 46/2007. (VI. 27.) AB határozatban²³³ és különösen a 165/2011. (XII. 20.) AB határozatban²³⁴ egyértelműen szétválasztotta az egyéni jogvédelmet és az intézményes védelmet.²³⁵ Ezekben az esetekben a szigorú szétválasztás oka nem az alapjogok állami beavatkozást elhárító és védelmi funkciójának az elhatárolása, hanem az az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT), illetve a Médiatanács hatósági jogköréből fakad. Az Alkotmánybíróság szerint „egyéni jogainak érvényesítéseként az emberi jogaiban, méltóságában sértett személy a polgári jog és a büntetőjog szabályai szerint indíthat eljárást.” A testület ezektől az eljárásoktól határolja el az emberi jogok médiahatóság általi védelmét, amelyet „sajátos intézményvédelmi eljárás”-nak tart.²³⁶ Álláspontom szerint nem az állami eljárás típusa, hanem a védelem alanya irányában tanúsítandó állami magatartás (korlátoz vagy védelmez) közvetlen vagy közvetett jellege mutat irányt az alapjogok két oldalának elválasztásában. Ennek értelmében nem létezik „alanytalan” méltóságvédelem, csupán az alanyi jog intézmény közvetítésével megvalósított védelme.²³⁷

²³² 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 167, 181.; 14/2000. (V. 12.) AB határozat, ABH 2000, 83, 95.

²³³ „Az ORTT (...) a közigazgatási eljárás során annak megállapítására jogosult, hogy a műsorszolgáltató az emberi jogok tiszteletben tartásával tevékenykedik-e, és az egyes műsorainak témája, jellege, nézőpontja nem sérti-e az emberi jogokban megjelenő alapvető értéket.” ABH 2007, 592, 606.

²³⁴ „A kötelezettséghez [emberi jogokban megjelenő értékek védelme] kapcsolódóan a médiahatóság által kialakított gyakorlat szerint is a hatóság ugyan nem a védett jogok személyhez fűződő oldalának védelme érdekében, de egyedi esetben is fellép a műsorszolgáltatókkal szemben. [...] Az audiovizuális média ugyanis – hatásánál fogva akár egy műsorszámával is – lényegesen nagyobb rombolást tud végezni az emberi jogok, különösen az emberi méltóság tiszteletének kultúrájában. Erre tekintettel indokolt, hogy a hatóság – e jogok intézményes tartalmát érintő körben – a már meglévő személyiségi jogvédelem mellett a közösség érdekében felléphessen a jogsértővel szemben, akár egyetlen műsor vagy műsor rész alapján. [...] A megalázó, kiszolgáltatott helyzetben lévő emberekkel való bánásmódot szabályozó rendelkezés – amellyel, hogy a személyiségi jogvédelmi képesség hiányára vagy korlátozottságára utal – az emberi jogok megsértésének olyan eseteit fedi le, amelyek súlyosan veszélyeztetik az emberi méltóság intézménye tartalmának érvényesülését.” ABH 2011, 478, 512-513.

²³⁵ KOLTAY András: Az emberi jogok, az emberi méltóság és az alkotmányos rend védelme a magyar médiaszabályozásban. In: *Medias Res* 2012/1. 50.

²³⁶ 165/2011. (XII. 20.) AB határozat, ABH 2011, 478, 512.

²³⁷ Az emberi méltósághoz való jog szubjektív és objektív védelmének elhatárolásával az „alanytalan” méltóságvédelem médiahatósági védelme mellett érvel: TÖRÖK Bernát: A Legfelsőbb Bíróság ítélete az emberi méltóság sérelmét megállapító médiahatósági határozatról. Az emberi méltóság hatósági védelmének kérdései a médiajogban. *Jogesetek Magyarázata* 2012/3. 62. KOLTAY András: Az emberi méltóság védelmének kérdései a médiaszabályozásban és a joggyakorlatban. In: MENYHÁRD Attila – GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: *Személy és személyiség a jogban*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016, 202-208.

3.3.2.1.1. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének megalapozása

Míg a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a védelmi kötelezettség alapja az emberi méltóság, addig a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában látszólag az alapjogok védelmére vonatkozó általános kötelezettség. Az Alkotmány 8. cikk (1) bekezdésének „védelem” szavából fakad az államnak az a kötelezettsége, hogy „az egyes alanyi alapjogok biztosítása mellett az azokkal kapcsolatos értékeket és élethelyzeteket önmagukban is, azaz ne csupán az egyes egyedi igényekhez kapcsolódóan védje, s a többi alapjoggal összefüggésben kezelje.”²³⁸ A különbség oka az, hogy a *Grundgesetz*-ben nincs az alapjogok védelmére vonatkozó általános szabály, a „tisztelet” és „védelem” kifejezetten az emberi méltóságra vonatkoztatva jelenik meg (Grundgesetz 1. cikk második mondat), a korábbi Alkotmányban és az Alaptörvényben azonban ezek a kötelezettségek minden alapjogra vonatkoznak [korábbi Alkotmány 8. cikk (1) bekezdés, Alaptörvény I. cikk (1) bekezdés].

A különbség álláspontom szerint csak látszólagos. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének alapja ugyanis az alkotmányos rend, mint ellentmondásmentes rendszer.²³⁹

Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének terjedelmét pedig az az érték határozza meg, amelynek a védelmére irányul.²⁴⁰

Az értékek pedig az Alkotmánybíróság gyakorlatában – a későbbiekben bemutatottak szerint – ugyanúgy egy értékrendszert alkotnak, mint a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában, amelynek az alapja az emberi méltósághoz való jog.

3.3.2.1.2. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének dogmatikai konstrukciója

Az alapjogok alanyi és tárgyi oldala közötti lényeges különbség az, hogy az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettsége mögött nem áll alanyi jog, ezért az állam feladata az alapjog védelmére szolgáló intézményrendszer (pl. egészségügyi intézményhálózat, közszolgálati rádió és televízió felügyelete és vezetőik kinevezése) működtetése.

Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének dogmatikai konstrukciójához igazodott az Alkotmánybíróság gyakorlatában megjelenő sajátos alapjogi teszt is: „[...] az intézményvédelem alkotmányos követelménye (mérceje) nem a szükségesség és

²³⁸ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 262.

²³⁹ „Az állam számára az alapjogok védelme csupán része az egész alkotmányos rend fenntartásának és működtetésének. Ezért az állam úgy alakítja ki az egyes alapjogok megvalósításához szükséges jogszabályi és szervezeti feltételeket, hogy mind a többi alapjoggal kapcsolatos, mind pedig egyéb alkotmányos feladataira is tekintettel legyen; az egyes jogoknak az egész rend szempontjából legkedvezőbb érvényesülését teszi lehetővé, s mindezzel az alapjogok összhangját is előmozdítja.” 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 262.

²⁴⁰ „Ez a köteletség nem merül ki az egyes emberek egyedi életvédelmében, hanem általában az emberi életet és létfeltételeit is védi. Ez utóbbi feladat minőségileg más, mint az élethez való egyéni alanyi jogok védelmének összeadása: »az emberi élet« általában – következésképp az emberi élet mint érték – a védelem tárgya. Ezért az állam objektív, intézményes életvédelmi köteleossége kiterjed a keletkezőben lévő emberi életre is, csakúgy, mint a jövő generációk életfeltételeinek biztosítására.” 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 263.

arányosság, hanem a mindenkori intézmény alkotmányos feladatai megvalósításához igazodik.”²⁴¹

Ezért az Alkotmánybíróság az 52/1997. (X. 14.) AB határozat rendelkező részében megállapította, hogy a népszavazás tárgyában hozott döntés ellen a jogalkotónak biztosítania kell az Alkotmánybírósághoz irányuló alkotmányjogi panasz lehetőségét. A testület döntését azzal indokolta, hogy „[a]z intézményvédelem olyan sajátos védelmi eszközök és intézmények törvényi kialakítását követelheti meg, amelyek működése bizonyos pontjain alkotmányos követelménnyé válik a bírói jogorvoslat.”²⁴²

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában azonban azokban az esetekben, amikor az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettsége az alapjogban megnyilvánuló érték harmadik személyekkel szembeni védelmét hivatott biztosítani, a szükségességi-arányossági vizsgálat szolgáltatja a formális keretet.

Az Alkotmánybíróság már az első abortusz határozatban kimondta – a magzat személytelenségének végletekig fokozása mellett –, hogy a törvényalkotónak a terhesség megszakítás feltételeinek megállapításakor mérlegelnie kell az anya önrendelkezéshez való jogát és az élethez való jogból folyó, a magzatra is kiterjedő állami életvédelmi kötelezettséget. A mérce ebben a határozatban egységesen mind az alanyi jog, mind az objektív, intézményvédelmi kötelezettség vonatkozásában a „minimális védelem” biztosítása, azaz a jogalkotó nem hagyhatja figyelmen kívül a „szemben álló jogok” egyikét sem.²⁴³ Tehát a testület kidolgozott ugyan egy új mércét az állami kötelezettség számonkérésére, de ebben a határozatban tartalmi vizsgálat hiányában még nem válik szét az alapjog alanyi és tárgyi oldalára vonatkozó mérce.

A 28/1994. (V. 20.) AB határozat rendelkező részében mondta ki, hogy „az egészséges környezethez való jog a Magyar Köztársaságnak azt a kötelezettségét is magában foglalja, hogy az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.”²⁴⁴ Az Alkotmánybíróság a szükségességi-arányossági mércét alkalmazta a második abortuszhatározatban is. A 48/1998. (XI. 23.) AB határozat rendelkező részében állapította meg, hogy a súlyos válsághelyzet vizsgálatáról a törvényhozó alkotmányosan kizárólag akkor mondhat le, ha a magzati élet védelmére irányuló, megfelelő ellensúlyt képező rendelkezéseket is megállapít.²⁴⁵ Az „elkerülhetetlen” és a „megfelelő” kitétel egyértelműen a korlátozás szükségességének kritériumát jelöli, ez azonban – a német gyakorlathoz hasonlóan – a szükségességi-arányossági teszthez képest fordított vizsgálat, hiszen az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének teljesítése során nem az a

²⁴¹ ABH 1997, 331, 344. Utalással a média különböző fajtáival szembeni alkotmányossági követelményeket megfogalmazó 37/1992. (VI. 10.) AB határozatra (ABH 1992, 227). Ebben a határozatban azonban az állami szervektől és az egyes társadalmi csoportoktól való szabadság követelménye, azaz a sajtószabadság beavatkozást elhárító funkciója és a harmadik személyekkel szembeni védelmi funkciója nem válik szét (ABH 1992, 227, 231.).

²⁴² ABH 1997, 331, 344.

²⁴³ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, ABH 258, 274.

²⁴⁴ ABH 1994, 134.

²⁴⁵ ABH 1998, 333.

kérdés merül fel, hogy a beavatkozás túl ment-e a szükséges mértéken, hanem az, hogy elkerülhetetlen-e a védelem csökkentése, illetve megfelelő-e a védelem.

A német típusú valódi (bírói döntés ellen irányuló) alkotmányjogi panasz hiányában a korábbi Alkotmányhoz kapcsolódó alkotmánybíróági gyakorlatban az alapjogok ütközése – megmaradt az állam-állampolgár vertikális viszonyának keretében (az ütköző alapjog csupán legitim jogalkotói célként jelent meg a hivatkozott alapjog korlátozásának igazolására), vagyis a vizsgálat – az abortusz határozatok kivételével – egyoldalú volt.

3.3.2.2. A védelmi kötelezettség megjelenése az Alkotmánybíróság gyakorlatában

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépését – a valódi alkotmányjogi panasz bevezetését – követő kezdeti gyakorlatában sem ismerte még fel, hogy az alapjogok ütközése alanyi jogok ütközését jelenti, amelyekhez eltérő állami feladat (negatív és pozitív) társul, ezért kétoldalú vizsgálatot követel.

Az internetes oldalak fenntartójának a kommentekért való felelősségéről szóló 19/2014. (V. 30.) AB határozat a személyiségi jogokat a véleménynyilvánítás szabadsága sérelmének vizsgálata körében „indokolt cél”-nak, illetve „igazolható cél”-nak tekintette,²⁴⁶ de azt nem tekintette a véleménynyilvánítás szabadságához hasonlóan alapjognak és nem vizsgálta, hogy a bíróság a magánjogi jogvitában a véleményszabadsággal ütköző alapjogot megfelelő védelemben részesítette-e.²⁴⁷ Az önkényuralmi jelképek használatáról szóló 4/2013. (II. 21.) AB határozatban már összekapcsolódik az „alapjogok védelmében fennálló intézményvédelmi kötelezettség” és a „legitim cél”, de a határozat – a konkrét normakontroll hatáskörnek megfelelően – itt sem konkrét egyéni alapjog védelméről szól, hanem „az emberi méltóság és az alkotmányos rend, illetve értékek” védelméről.²⁴⁸

Kivételként említhető az 1/2015. (I. 16.) AB határozat, amelyben a többségi határozat indokolása megállapította, hogy a vádlottat felmentő bírói döntés azért sértette a peres felek ügyében eljáró ügyvéd emberi méltóságát,²⁴⁹ mert alaptörvény-ellenesen kiterjesztette a véleménynyilvánítás szabadságát azzal, hogy pusztán az ügyvédi minősége miatt közszereplőnek tekintette, aki túrni köteles, hogy a vádlott az iwiw felhasználói adatlapján kutyaként tüntesse fel {Indokolás [39], [45]}. Bár a határozat a releváns alkotmányossági

²⁴⁶ 19/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [63]

²⁴⁷ DR. PACZOLAY Péter párhuzamos indokolása is a jogaiban sértett fél személyiségvédelméhez feltétlenül szükséges jogvédelem vizsgálatát, az alkotmányos egyensúly alapjait jelentő distinkciók megtételét hiányolta. Indokolás [75]

²⁴⁸ Indokolás [61]

²⁴⁹ Az 1/2015. (I. 16.) AB határozat az indokolásban megállapította ugyan az emberi méltósághoz való jog sérelmét, a rendelkező részben a bírói döntés megsemmisítésének alapjaként mégsem az Alaptörvény II. cikkére és IX. cikk (4) bekezdésére, hanem a VI. cikk (1) bekezdésére hivatkozott. Ezzel szemben SÜLYÖK Tamás alkotmánybíró szerint közvetlenül maga az emberi méltóság, az „emberi mivolt” (az alapjog érinthetetlen magja) sérült. DR. SÜLYÖK Tamás alkotmánybíró párhuzamos indokolása, Indokolás [94] Ezzel mind a többségi határozat, mind a párhuzamos indokolás eleve kizárja a véleményszabadság védelmi köréből az emberi méltóságot sértő magatartásokat, tehát a két alapjog egymással szembeni mérlegelését a védelmi kör szintjén dönti el.

mércéket kétségtelenül nem alkalmazta helyesen,²⁵⁰ legalább felismerte, hogy a konkrét ügyben az emberi méltósághoz való jog és a véleménynyilvánítás szabadságának ütközése merült fel {Indokolás [26]}, amelyet a bíróságnak egymással szemben kellett mérlegelnie, az Alkotmánybíróság pedig azt vizsgálta, hogy a bíróság az ütköző alapjogokat az Alaptörvénnyel összhangban értelmezte-e {Indokolás [33]}.

A valódi alkotmányjogi panasz bevezetésével tarthatatlanná vált az állam alapjogokból fakadó védelmi kötelezettségének szigorú elválasztása az alapjog alanyi oldalától, és az ennek megfelelő egyoldalú vizsgálat, hiszen az alapul szolgáló bírósági eljárásban részt vevő felek szemben álló alanyi jogosultságai rendszerint visszavezethetők az alapjogokra. Ennek a felismerésnek a jegyében az Alkotmánybíróság legújabb gyakorlatában már felbukkan a védelmi kötelezettség német jogrendszerből ismert konstrukciója.

A 13/2016. (VII. 18.) AB határozat az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdéséből vezette le az állam harmadik személyek behatásai elleni védelmi kötelezettségét:²⁵¹

„Az államot azonban az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdése alapján nem pusztán az a kötelezettség terheli, hogy az alapjog gyakorlóját megfelelő eszközökkel megvédje az állami beavatkozástól. Különösen a gyülekezési jog esetében az államnak a harmadik személyek elleni védelmi kötelezettségének is eleget kell tennie (ld. ellentűntetők). Ezekben az esetekben, amelyekben az alapjog két jogosultja áll egymással szemben, a kettőjük közötti konfliktusban az állam közvetítő szerepet tölt be.

Hasonló konkuráló alapjogi pozíciók találkoznak a békés gyülekezés gyakorlása során a gyülekezési jog helyszínén tartózkodó személyek vonatkozásában (pl. mozgásszabadság, magánszférához való jog), amely esetekben a megfelelő alapjogi mércék alkalmazásával a konfliktust fel kell oldani.” {Indokolás [50]-[51]}

A védelem terjedelmét pedig az érintett speciális alapjog tárgyi oldalából („otthon nyugalomának védelme”) olvasta ki és ennek alapján állapította meg a határozat rendelkező részében, hogy „az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdését sértő mulasztásban megnyilvánuló alaptörvény-ellenes helyzet áll fenn annak következtében, hogy a törvényalkotó nem szabályozta a magánszférához való alapjog és a gyülekezéshez való alapjog kollíziója esetén a kollízió feloldásának szempontjait és annak eljárási kereteit.”

Bár az Alkotmánybíróság nem hivatkozott kifejezetten a német gyakorlatra, az új dogmatikai konstrukció minden elemében, sőt megfogalmazásában is a német gyakorlatot követi. Ebben a konstrukcióban az alapjogi konfliktus a jogalanyok egymás közötti viszonyában merül fel, amelyben az államnak közvetítő szerepet kell betöltenie, mivel az egyik magánszemély alapjogát veszélyezteti a másik magánszemély alapjog gyakorlása. A

²⁵⁰ PACZOLAY Péter szerint a határozatnak nem a véleménynyilvánítással érintett személy státuszából kellett volna kiindulnia, mivel az önmagában nem dönti el az alkalmazandó alkotmányossági mércék kiválasztásának kérdését, hanem azt kellett volna értékelnie, hogy a bíróság nem vizsgálta, az ügyvédi hivatású személyt érintő véleménynyilvánítás bármilyen módon kötődik-e a közvitához. Tehát a konkrét ügyben a bíróság PACZOLAY szerint azért terjesztette ki tévesen a véleménynyilvánítás szabadságát, mert az ítéletben foglalt tényállásból semmi nem utal arra, hogy a kifogásolt megjegyzések a közügyek megvitatásához kapcsolódtak volna. DR. PACZOLAY Péter alkotmánybíró párhuzamos indokolása, Indokolás [69] Ezzel PACZOLAY fenntartja a lehetőséget, hogy a véleményszabadság a közügyek vitatása körében akár az emberi méltóságot is sértő kijelentésekre is kiterjedjen azzal, hogy a jogsértés ebben az esetben nem igazolható, tehát a két alapjog egymással szembeni mérlegelést a korlátozás igazolhatóságának szintjén dönti el.

²⁵¹ Megerősítette: 14/2016. (VII. 18.) AB határozat, Indokolás [65]-[66]

határozat alapjául tehát a német alapjogi dogmatikában kidolgozott „háromszög konstelláció” szolgál, amelyben az alapjogok két jogosultja áll egymással szemben.

Az Alkotmánybíróság egyrészt felismerte, hogy a két alapjoggal összefüggésben az állam egymással ellentétes kötelezettségekkel rendelkezik: az egyik alapjog gyakorlóját meg kell védenie az állami beavatkozástól, a másik alapjog jogosultját pedig meg kell védenie az alapjogát gyakorló másik személytől (aki az alapjog jogosultja és az állam vertikális viszonyában harmadik személyként jelenik meg). Ezzel továbblépett az alapjogok alanyi és tárgyi oldalának szigorú szétválasztásán és az alapjogok tárgyi védelmi körét megnyitotta a harmadik személyek behatásai elleni védelem számára. Másrészt kidolgozta a védelmi kötelezettség érvényesülésének kereteit is azzal, hogy a német mintát követve a védelem meghatározását a törvényhozó, annak konkretizálását pedig a jogalkalmazó feladatává tette. Sőt meghatározta a mércét is: a lényeges tartalom korlátozásának az elve mellett hivatkozott a konkuráló alapjogi pozíciók kíméletes kiegyenlítésének (*schonender Ausgleich*) elvére is:

„Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint ezekben az alapjogilag konkuráló esetekben a jogalkotó felelőssége, hogy megfelelő támpontokat adjon a jogalkalmazóknak ahhoz, hogy az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdéséből fakadó védelmi kötelezettségnek hatékonyan eleget tudjanak tenni. A védelem meghatározása tehát a törvényhozó, annak konkretizálása a jogalkalmazók feladata. A védelmi kötelezettség teljesítése során mind a törvényhozónak, mind pedig a jogalkalmazóknak figyelembe kell vennie azt, hogy egyik alapjog lényeges tartalma sem korlátozható, másrészt pedig arra kell törekedniük, hogy a konkuráló alapjogi pozíciók az arányosság elvének megfelelően kíméletes kiegyenlítésre, méltányos egyensúlyba kerüljenek (*fair balance, schonender Ausgleich*). Ezek tekintetében az Alkotmánybíróság továbbra is kontrollt gyakorol.” {Indokolás [55]}.

3.3.3. Konklúzió

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban – a német alkotmánybírósági gyakorlathoz hasonlóan – az alapjogokkal kapcsolatos vizsgálódás alapja a vertikális (állam-állampolgár közötti) viszonyokban általában az alapjogok (tárgyi) védelmi körének és korlátozásának megkülönböztetése, az alkotmányossági vizsgálat magját pedig az alapjog állami beavatkozást elhárító funkcióját érvényre juttató szükségességi-arányossági vizsgálat képezi.

Az alapjogok magánjogi jogviszonyokban való érvényesülését a német alkotmánybírósági gyakorlatban az állam harmadik személyek behatása elleni védelmi kötelezettsége biztosítja, amelynek vizsgálatára a német Szövetségi Alkotmánybíróság egy fordított arányossági vizsgálatot dolgozott ki, amely biztosítja az alapjogok mindkét funkciójának és ezzel az alapjogok alanyi és tárgyi oldalának azonos intenzitású védelmét.

A magyar alkotmánybírósági gyakorlat – német mintára – kezdettől megkülönböztette az alapjogok két oldalát, de az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének kidolgozásával szigorúan elválasztotta azokat. Az ún. valódi alkotmányjogi panasz bevezetése, a bírói döntések alkotmányossági felülvizsgálata azonban elengedhetetlenné tette az alapjogok alanyi és tárgyi oldala szigorú szétválasztásának a feladását, mivel ebben a konstrukcióban két jogalany alapjoga és az állam azokkal kapcsolatos eltérő kötelezettségei ütköznek. Az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének dogmatikai konstrukciója a védelmi kötelezettséggé bővítése révén alkalmassá vált az alapjogok magánszemélyek behatásaival szembeni védelmére abban az esetben is, ha a

védelemre igényt tartó személy jogalanynak minősül. A német gyakorlatból átvett mércék pedig biztosíthatják az alapjog két funkciójának azonos intenzitású védelmét is feltéve, hogy az Alkotmánybíróság az alkotmányjogi panasz eljárásban nem csupán azt vizsgálja, hogy az egyik magánszemély alapjogainak az állam (bíróság) általi korlátozása a másik magánszemély védelme érdekében igazolható-e, hanem azt is, hogy az állam (bíróság) a harmadik személy behatásai elleni védelmi kötelezettségének eleget tett-e. A vizsgálat kerete tehát a korlátozható alapjogok esetében az alapjog beavatkozást elhárító funkciójának érvényesülése kapcsán a szükségességi-arányossági vizsgálat, a védelmi kötelezettség érvényesülésével összefüggésben pedig a fordított szükségességi-arányossági vizsgálat. Ezzel a vertikális viszonyokban alkalmazott teszt a horizontális viszonyokban megduplázódik.

3.4. Az emberi méltósághoz való jog értelmezésének sajátosságai az Alkotmánybíróság gyakorlatában

3.4.1. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre

Az emberi méltósághoz való jog értelmezése elé a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában elsősorban azért gördül különösen sok nehézség, mert a *Grundgesetz*-el ellentétben az élethez és a méltósághoz való jogot mind a korábbi Alkotmány, mind az Alaptörvény együtt említi: minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz. Lényeges különbség a két alkotmány szöveg között, hogy az Alaptörvény II. cikkéből kimaradt az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt „önkéntesen” kitétel, amely teret adott az élettől és az emberi méltóságtól történő nem önkényes megfosztásnak, és az Alaptörvény II. cikk első mondata – a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséhez hasonlóan – már csupán az emberi méltóság sérthetetlenségét deklarálja.²⁵²

A két jog egymáshoz való viszonyának kibontásakor az Alkotmánybíróság az emberi lét egészét érintő első határozatában, amelynek nem kisebb volt a tétje, mint a halálbüntetés alkotmányosságának megítélése, abból indult ki, hogy az „emberi élet és az emberi méltóság elválaszthatatlan egységet alkot és minden mást megelőző legnagyobb érték”.²⁵³ Ez a felfogás alapot adott az oszthatatlansági doktrína megfogalmazására, melynek értelmében az élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog.²⁵⁴ Az oszthatatlansági doktrínából elvileg az következik, hogy az emberi méltósághoz való jognak nincs az élethez való jogtól különálló tartalma és fordítva: az élethez való jognak sincs az emberi méltósághoz való jogtól elkülönülő tartalma.

²⁵² Az Alaptörvény két helyen használja a „sérthetetlen” kifejezést: az emberi méltóság sérthetetlenségének deklarálása mellett (II. cikk), az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogainak tiszteletét és védelmét az állam elsőrendű kötelezettségévé teszi. A sérthetetlenség mindkét esetben az alapjog korlátozhatatlanságát jelenti azzal, hogy az alapjogi sérthetetlenség csak az alapjog lényeges tartalmára vonatkozhat és ennyiben eltérő „sérthetetlenség-koncepciót” takar. DELI Gergely – KUKORELLI István: Az emberi méltóság alapjoga Magyarországon. *Jogtudományi Közlöny* 2015/7-8. 340.

²⁵³ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 93.

²⁵⁴ Az oszthatatlansági elv első kinyilvánítása része a 23/1990. (X. 31.) AB határozat többségi indokolásának [ABH 1990, 88, 93.], részletes kidolgozása DR. SÓLYOM László párhuzamos véleményében található [ABH 1990, 88, 104-107.]

Ugyanakkor az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog későbbiekben bemutatandó személyiségvédelmi funkciójára hivatkozással – a német Alkotmánybíróság gyakorlatából kiindulva – az emberi méltósághoz való jogot már működése legelején azonosította az általános személyiségi joggal.²⁵⁵

Az emberi méltóság két megjelenési formájára tekintettel az Alkotmánybíróság kidolgozta azt is, hogy milyen összefüggésben érvényesül az emberi méltóság korlátozhatatlansága. Arra az álláspontra helyezkedett, hogy az emberi méltósághoz való jog csupán az emberi státusz meghatározójaként, csak az élettel együtt fennálló egységben abszolút és elválaszthatatlan egysége határozza meg a sajátos emberi státuszt.²⁵⁶ Ezért anyajog mivoltából levezetett egyes részjogosítványai az Alkotmány 8. § (2) bekezdése szerint – a szükségességi-arányossági teszt alapján, a lényeges tartalom kivételével – korlátozhatók.²⁵⁷

Tehát az emberi méltósághoz való jog két formában jelenik meg az Alkotmánybíróság gyakorlatában:²⁵⁸ egyrészt az emberi lét egészét védő, az alapjogi rendszert megalapozó abszolút jogként, másrészt a személyiség fejlődését védő relatív jogként.²⁵⁹ Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog normatív szerkezete a két megjelenési formában eltérő.

A korlátozhatatlan emberi méltósághoz való jog szerkezetében ugyanúgy nem lehet elkülöníteni a tárgyi védelmi kört és a korlátot, mint a német gyakorlatban és így a *prima facie* védelem és a végleges védelem megegyezik. A lényeges különbség az, hogy az oszthatatlansági doktrínából elvileg az következne, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jognak nincs önálló, az élethez való jogtól független tartalma. A korlátozható emberi méltósághoz való jog, vagyis az általános személyiségi jog szerkezetében a többi alapjoghoz hasonlóan elkülönül a tárgyi védelmi kör és a korlát, így ebben az esetben az a kérdés merül fel, mit jelent a lényeges tartalom követelménye. Tekintettel arra, hogy az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog általános személyiségi joggal való azonosítása révén az Alkotmányban nem nevesített alapjogot kreált, amely – a későbbiekben bemutatottak szerint – megfelel a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott általános személyiségi jognak, azt külön tárgyalom.

²⁵⁵ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42, 45.

²⁵⁶ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 308.

²⁵⁷ 75/1995. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1995, 376, 383.

²⁵⁸ DELI és KUKORELLI szerint az emberi méltóság az Alkotmánybíróságnak a Alkotmányhoz kapcsolódó korábbi gyakorlatában háromszintű rendszert képezett. A rendszer első szintjén az érinthetetlen emberi méltóság állt, amelyet a testület „meghatározhatatlan fogalomként” fogott fel, és csupán a második szinten határozott meg bizonyos alapfunkciók mentén ún. beszámítási pontokat, amelyekből a harmadik szinten az egyes konkrét alapjogokat levezette. DELI – KUKORELLI 341-343, 347.

²⁵⁹ BALOGH Zsolt szerint az emberi méltósághoz való jog két dimenzióban van jelen: egyrészt mint az alapjogi dogmatikai rendszert megalapozó jog (egyfajta absztrakció, amelynek mégis tulajdoníthatók alapjogi jellemzők), másrészt az emberi méltóságból levezetett jogok formájában (alanyi jogok). BALOGH Zsolt: Az emberi méltóság: Jogi absztrakció vagy alanyi jog. *Iustum Aequum Salutare* 2010/4. 38. TÓTH Gábor Attila is megkülönbözteti az Alkotmánybíróság gyakorlatában a méltósághoz való jog két megjelenési formáját: az általános személyiségi jog képében megjelenő, korlátozható emberi méltóságot és az élethez való joggal együtt megjelenő, abszolút érvényesülést kívánó emberi méltóságot. TÓTH Gábor Attila: Egy nehéz eset: a könnyű halál. *Beszélő* 1996/6-7. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/egy-nehez-eset-a-konnyu-halal>

3.4.2. Az emberi méltósághoz való jog funkciói

A magyar alapjogi dogmatika az emberi méltósághoz való jog funkcióinak megjelölésekor nem arra ad választ a német dogmatikához hasonlóan, hogyan védi az alapjog a védelmi körébe tartozó magatartásokat, hanem az emberi méltóság személyiségvédelmi és egyenlőségi,²⁶⁰ illetve nem komparatív és komparatív funkciójának²⁶¹ kibontásakor az emberi méltóság tartalmának meghatározására tesz kísérletet. Ezért felmerül a kérdés, hogy mi az emberi méltósághoz való jog funkciója.

BALOGH Zsolt szerint a tiszteletben tartás (mint negatív oldal) és védelem (mint pozitív oldal) ugyanúgy része az emberi méltóságnak, mint más alapjogoknak.²⁶² Az emberi méltósághoz való jog az egyént megillető jogként (negatív alapjogként) mindenképpen biztosítja a nemzeti alkotmányok és a nemzetközi jogi dokumentumok által nevesített tilalmak érvényesülését (kínzás, kegyetlen, megalázó és embertelen bánásmód tilalma, a szolgaság és rabszolgaság tilalma és a hozzájárulás nélkül végzett orvosi kísérlet tilalma).²⁶³ De az emberi méltóság megjelenik úgy is, mint tevőleges állami kötelezettség, olyan állami feladat, amely az emberi méltóság külső feltételeinek a megteremtésében ölt testet (intézményvédelem). Az emberi méltóságra is vonatkozik tehát az alapjogokra általában irányadó alkotmányi tétel, hogy az állam elismeri és védi a sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogokat.²⁶⁴

A magyar alapjogi dogmatika más ért ugyan az emberi méltósághoz való jog funkcióin, mint a német, de önmagában abból, hogy az alkotmány az emberi méltóságot jogként tételezi, már következik, hogy az rendelkezi az alapjogok mindkét funkciójával. Felmerül a kérdés, hogy a két funkció az emberi méltóság esetében a többi alapjoghoz hasonlóan az alapjog két oldalának megkülönböztetéséhez vezet-e.

3.4.2.1. Az emberi méltósághoz való jog védelmének sajátosságai

A korábbi Alkotmány 8. § (1) bekezdése és az Alaptörvény I. cikk (1) bekezdése az alapvető jogokhoz kapcsolja a „tisztelet” és „védelem” kifejezéseket, így ezekből a rendelkezésekből nem vonható le konklúzió az emberi méltóság védelmének sajátosságáról.

Az emberi méltóság sérthetlenségéből azonban – a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséhez hasonlóan – kiolvasható az emberi méltóság garanciájának átfogó, magánszemélyekkel szembeni érvényesülése is.

BALOGH szerint az emberi méltósághoz való jogból, mint az alapjogi rendszert megalapozó jogból, amelyet egyfajta absztrakciónak tekint, közvetlenül alanyi jogosultság nem következik ugyan, az emberi méltósághoz való jognak mégis tulajdoníthatók alapjogi

²⁶⁰ Elsőként DR. SÓLYOM László párhuzamos indokolása a 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz, ABH 1990, 103-104.

²⁶¹ „Az emberi méltósághoz való jog azt fejezi ki, hogy az ember különleges megítélésre és bánásmódra méltó lény, ezért bizonyos bánásmódokat tilos alkalmazni az emberekkel szemben (személyiségvédelmi – nem komparatív funkció). Emellett a méltósághoz való jognak az is részét képezi, hogy minden embert másokkal egyenlő személyként kell kezelni, vagyis az egyes emberek és embercsoportok között tilos indokolatlan, ésszerűtlen különbséget tenni (egyenlőségi – komparatív funkció).” TÓTH 2003, 269.

²⁶² BALOGH 2010. 38.

²⁶³ BALOGH 2010. 39-40.

²⁶⁴ BALOGH 2010. 43.

jellemzők. Az emberi méltósághoz való joggal szembeni állami kötelezettség ugyanis vitathatatlanul fennáll, amely megalapozza az alapjog objektív, intézményvédelmi oldalát. Az Alkotmánybíróság gyakorlatából példaként hozza fel a megélhetési minimum biztosításának állami kötelezettségét.²⁶⁵ BALOGH szerint tehát elkülöníthető az emberi méltósághoz való jog alanyi és tárgyi oldala, a megélhetési minimum biztosítását pedig az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségéhez sorolja. Hasonlóképpen a DELI – KUKORELLI szerzőpáros szerint az emberi méltóság második (a beszámítási pontok) szintjén az emberi méltóság objektív, intézményvédelmi kötelezettsége a megélhetési minimum, a hajlékhoz való jog, az egészséges környezethez való jog és legfontosabbként a diszkrimináció tilalma az alapjogokon kívüli egyéb jogok tekintetében.

Anélkül, hogy itt részletesen vizsgálnám az emberi méltósághoz való jog normatív tartalmát, álláspontom szerint a megélhetési minimum példáján bizonyítható, hogy az emberi méltósághoz való jog alkotmánybírói gyakorlatában nem különül el élesen az alapjog két oldala, és így annak két funkciója sem.

Az Alkotmánybíróság a német Szövetségi Alkotmánybírósághoz hasonlóan az emberi méltósághoz való jogból – az állami beavatkozást elhárító funkció elismerése mellett – levezetett egy ellátási igényt a létminimum biztosítására.²⁶⁶ Ebből az következik, hogy az emberi méltósághoz való jog a magyar alkotmánybírói gyakorlatban is alanyi alapjogként biztosítja mind az állami beavatkozást elhárító funkciót, mind a védelmi funkciót, amelyet a szakirodalom az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének tekint. A védelmi kötelezettség a létminimum biztosítására – a szakirodalmi álláspontokkal szemben – egy teljesítési igényt jelent, amelyet kétségtelenül csak a szociális intézményhálózat közvetítésével érvényesíthet az egyén. Ez mégsem pusztán objektív intézményvédelem, mivel ezt az igényt az egyén – az objektív intézményvédelmi kötelezettséggel szemben – az alkotmány alapján közvetlenül kikényszerítheti.

3.4.2.2. Az emberi méltóság mint az Alkotmány értékrendjének egyik alappillére

Az emberi méltósághoz való jog további sajátossága, hogy az alapjogok hagyományos funkciói mellett egy különös funkcióval is bír: az alapjogok által megtestesített értékrendszer alapja.

Az Alkotmánybíróság hosszú ideig tudatosan nem hivatkozott az Alkotmány értékrendjére, helyette az egyes alapjogokban „rejlő” értéktartalmat fejtette ki és ezzel megteremtette az alapjogok közötti összefüggéseket („az egyes alapjogok konzisztens rendszerét”). Az Alkotmánybíróság „az Alkotmány feltételezett értékrendjétől” való tartózkodás ellenére – melynek oka az ideologikus vagy politikai érvek igénybevételeinek elkerülése volt –,²⁶⁷ az alapjogokban manifesztálódó értékek tartalmának kifejtésével, amelyek révén az államrend értékekhez kötötté vált, de különösen az alapjogok lényeges tartalma és az emberi méltóság közötti összefüggés megteremtésével értékrendszert

²⁶⁵ BALOGH 2010. 38.

²⁶⁶ 37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011, 225, 235.

²⁶⁷ SÓLYOM 2001. 144.

teremtett,²⁶⁸ amelynek központjába az autonóm (emberi méltósággal rendelkező) személyt helyezte. Bár az Alkotmánybíróság kétségtelenül tartózkodott attól is, hogy az emberi méltóság abszolút fogalmát meghatározza,²⁶⁹ mivel ez a kísérlet – az emberi méltóság normatív tartalmánál bemutatottak szerint – nem járt sikerrel, az emberi méltóság, mint egyetemes érték az alapvető jogok legbensőbb tartalmaként megalapozza az alapjogokban megtestesülő értékrendszert.

Az emberi méltósághoz való jogra vonatkozó húsz éves joggyakorlatot összefoglaló 37/2011. (V. 10.) AB határozatban az Alkotmánybíróság – az élethez való jogra hivatkozás nélkül – megállapította:

„Az emberi méltóság minden tárgyi jog megalkotásánál és alkalmazásánál a legfőbb alkotmányos vezérlő elv, az alkotmányos alapjogok, értékek és kötelezettségek rendszerének a tényleges alapja. Az alapjogoknak anyagi tartalma van, és ez a tartalom az emberi méltóságból ered. Az egyes alapjogokat kifejezetten az emberi méltósággal, mint »anyajoggal« összefüggésben, azzal együtt, arra tekintettel kell értelmezni.”²⁷⁰

A szakirodalom is az emberi méltóságot tekinti az emberi jogok anyajogának, amely mint ilyen „nemzetközi méretekben elismert és a vonatkozó nemzetközi okmányok és az alkotmányok többsége által kifejezésre juttatott maxima”,²⁷¹ „a civilizált nemzetek egyik jogi fundamentuma”,²⁷² „a jog alapvető, univerzális, objektív, ugyanakkor nem a saját rendelkezése folytán létező sajátossága”.²⁷³

Az Alkotmánybíróság végül a kitüntetések adományozásáról szóló 47/2007. (VII. 3.) AB határozatban²⁷⁴ végleg²⁷⁵ feladta az „Alkotmány értékrendjétől” való tartózkodást. A határozat rendelkező részében megállapította: „Az alkotmányos értékrend az Alkotmányban, mint normában megjelenő, illetve az Alkotmányból levezethető értékek összessége.”²⁷⁶ Az indokolásban pedig részletesen kibontotta az alkotmányos értékrend tartalmát megkülönböztetve az elsődleges (alapvető), és a leszármaztatott, valamint a

²⁶⁸ BALOGH Zsolt: Alapjogi tesztek az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: Halmai Gábor (szerk.): *A megtalált alkotmány? A magyar alapjogi bíráskodás első kilenc éve*. Budapest: Indok, 2000, 124.; GÁRDOS-OROSZ 2009, 417-418.

²⁶⁹ Az emberi méltósághoz való jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában döntően az általános személyiségi és a belőle kiolvasott különös személyiségi jogok formájában jelenik meg.

²⁷⁰ 37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011, 225, 244.

²⁷¹ ÁDÁM 64.

²⁷² TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen. Értekezés a magyar alkotmányról*. Budapest: Osiris, 2009, 130.

²⁷³ VARGA Zs. András: Alkotmányunk értékei. A fogalmi keretek. *Iustum Aequum Salutare* 2009/1. 102.

²⁷⁴ A határozat elemzését lásd: BITSKEY Botond: Hosszú távon megéri alkotmányosnak lenni. Két közjogi eset. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál: *Viva vox iuris civilis Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*, Budapest: Szent István Társulat, 2012, 86-88.

²⁷⁵ A tartózkodás többször megtört. Az igazságtételtől szóló 11/1992. (III. 5.) AB határozat szerint: „Magyarország jogállammá minősítése ténymegállapítás és program egyszerre. A jogállam azáltal valósul meg, hogy az Alkotmány valóban és feltétlenül hatályosul. [...] az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat. Ez a jog uralma, ezzel lesz az Alkotmány valóságossá. A jogállam megvalósítása folyamat. Az állami szervek számára alkotmányos köteletség ezen munkálkodni.” ABH 1992, 77, 80.; Az önkényuralmi jelképek használatáról szóló 14/2000. (V. 12.) AB határozat kifejezetten kimondta: „Az alkotmány nem értéksemleges, az Alkotmánynak van értékrendje.” ABH 2000, 83, 95. Ezeket a határozatokat Schanda szabályt erősítő kivételnek tartja. SCHANDA Balázs: Házasság és család – alkotmányi értékek. In: KOCSIS Miklós – ZELLER Judit (szerk.): *A köztársasági alkotmány 20 éve*. Pécs: PAMA, 2009, 48. 5lj.

²⁷⁶ ABH 2007, 620, 621.

közvetítő értékeket. Elsődleges (alapvető) értékeknek az Alkotmányban normatív módon meghatározott értékeket, leszármaztatott értékeknek az előbbiekből értelmezéssel megállapított értékeket, közvetítő értékeknek pedig az egyes jogági kódexekben megjelenő elsődleges és leszármaztatott értékrendet kifejező értékeket tekintette.²⁷⁷ Az Alkotmányban foglalt elsődleges és leszármaztatott értékek egy hierarchikus értékrendet alkotnak, amelynek „csúcán” az emberi méltóság áll.²⁷⁸ A határozatból nem derül ki egyértelműen, hogy az emberi méltóság önmagában áll-e az alkotmányos értékrend csúcán, vagy az élethez való joggal egységben, mivel összemosza az emberi méltóság két megjelenési formáját.²⁷⁹

A konkrét ügy vonatkozásában ebből azt a következtetést vonta le, hogy „a kitüntetési eljárás (adományozás) folyamatában valamennyi résztvevő alkotmányos kötelessége a Magyar Köztársaság alkotmányos értékrendjének (...) érvényesítése a kitüntetések adományozása során.”²⁸⁰ Ezt a kötelezettséget az Alaptörvény kifejezetten beépítette a köztársasági elnök jogállásának szabályozásába.²⁸¹

Az Alaptörvényben tehát kifejezetten megjelenik az „Alaptörvény értékrendje” fogalom, és a „Szabadság és felelősség” fejezet – sok esetben hasonló vagy akár változatlan megszövegezéssel –²⁸² tartalmazza az egyetemes értékek védelmét. Ugyanakkor az Alaptörvény – a későbbiekben bemutatottak szerint – más emberképpel rendelkezik, mint a korábbi Alkotmány, ebből következően jelentős különbségek lehetnek az alapjogok értelmezésében.

3.4.3. Konklúzió

A fentiekben bemutattam, hogy az emberi méltósághoz való jog értelmezése rendkívül nehéz, mivel az alapjogi norma struktúrája két szempontból is eltér a többi alapjogtól. A magyar alkotmánybírósági gyakorlat sajátossága, hogy az emberi méltósághoz való jog két formában jelenik meg: egyrészt az emberi lét egészét védő, az alapjogi rendszert megalapozó abszolút jogként, másrészt a személyiség fejlődését védő relatív jogként. Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog normatív szerkezete a két megjelenési formában eltérő. Az

²⁷⁷ ABH 2007, 620, 636.

²⁷⁸ ABH 2007, 620, 637.

²⁷⁹ „Az Alkotmányban foglalt hierarchikus értékrend »csúcán« az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt emberi élethez és méltósághoz való alapjog helyezkedik el, amely számos további alkotmányos alapjog alapja és forrása, az alkotmányos alapjogok egyik »anyajoga«. Az emberi élethez való alkotmányos alapjog abszolút (korlátozhatatlan) voltából fakad a halálbüntetés (alkotmányos) tilalma. [23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88.] Az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt emberi élethez és méltósághoz való jogból levezetett, az egyént megillető önrendelkezési jog számos további, az Alkotmány XII. fejezetében szabályozott alapvető alkotmányos joghoz (értékhez) köthető. Ide sorolható – többek között – a véleménynyilvánítás szabadsága [Alkotmány 61. § (1) bekezdés], a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága [Alkotmány 60. § (1) bekezdés], a hírnévhez, a magánlakás sérthetetlenségéhez, valamint a magántitok és a személyes adatok védelméhez való jog [Alkotmány 59. § (1) bekezdés].” ABH 2007, 620, 637.

²⁸⁰ ABH 2007, 620, 639.

²⁸¹ Alaptörvény 9. cikk (4) A köztársasági elnök f) törvényben meghatározott kitüntetések, díjakat és címeket adományoz, valamint engedélyezi külföldi állami kitüntetések viselését. (7) A köztársasági elnök a (4) bekezdés f) pontjában foglaltak teljesítését megtagadja, ha az Alaptörvény értékrendjét sértene.

²⁸² Az Alaptörvény szövegének változásához lásd: JAKAB 2011., ...

első megjelenési formájában ugyanúgy ahogy a német gyakorlatban az emberi méltóság tárgyi védelmi köre és a normatív tartalma azonos.

Lényeges különbség a német és a magyar alkotmánybírósági gyakorlat között, hogy az oszthatatlansági doktrína értelmében az emberi méltóságnak nem lehet az élethez való jogtól önálló tartalma. A korlátozható emberi méltósághoz való jog, vagyis az általános személyiségi jog szerkezetében a többi alapjoghoz hasonlóan elkülönül a tárgyi védelmi kör és a korlát, így ebben az esetben az a kérdés merül fel, mit jelent a lényeges tartalom követelménye. Az emberi méltósághoz való jog védelmének sajátossága a német gyakorlatban, hogy az emberi méltóság alanyi oldala kiterjed az emberi méltóság magánszemélyekkel szembeni védelmére is. Az emberi méltóság sérthetetlenségéből a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban is kiolvasható az emberi méltóság garanciájának átfogó, magánszemélyekkel szembeni érvényesülése is. Ezen túlmenően az emberi méltósághoz való jogot az alapjogi értékrendet megalapozó funkciója kiemeli a többi alapjog közül, amelyek állami beavatkozást elhárító és védelmi funkcióval rendelkeznek.

4. Az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi köre a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban

4.1. A személyi védelmi kör a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének norma szövege az embert nevezi meg a méltóság jogosultjaként.²⁸³ A Szövetségi Alkotmánybíróság értelmezésében az ember biológiai létezése önmagában megnyitja az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi körét. Ily módon összekapcsolódik az emberi méltósághoz való jog és a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésében garantált élethez való jog személyi védelmi köre. Ennek alapján egyértelmű, hogy az Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog jogosultjának meghatározásakor a biológiai ember fogalomból indul ki, amelynek értelmében ember minden egyed, mely genetikai értelemben a *homo sapiens*-hez tartozik.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az „Ördögök tánca” c. horrorfilm betiltását vizsgáló határozatban a film szereplőire (zombivá átváltozott emberek) tekintettel azt állapította meg, hogy: „Az emberi méltóság [...] nem csupán a mindenkor ember egyéni méltósága, hanem az ember mint teremtmény méltósága. Mindenki rendelkezik vele, tekintet nélkül tulajdonságaira, teljesítményére és társadalmi státusára. Annak is sajátja, aki testi vagy szellemi állapota miatt nem tud értelem szerint cselekedni [BVerfGE 87, 209 (228)].” Ebből az a következtetés is levonható, hogy az emberi méltósághoz való jog jogosultja maga az emberiség, nem a konkrét személy.

„Az emberi teremtmény méltósága” (*die Würde des Menschen als Gattungswesen*)²⁸⁴ fogalom azonban az emberi méltósághoz való jog tartalmára és nem a személyi védelmi körére utal: az ember személyében lévő emberiség iránti tisztelet kötelezettsége fogalmazódik meg benne.

4.1.1. A méhmagzat

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1975. évi első abortusz határozatban elismerte, hogy az élethez való jog védelmi köre kiterjed a magzat életére is. A *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése az „élet” kifejezéssel az ember biológiai létezésére utal, ezért felmerült az élet normatív fogalmának az élet biológiai fogalmával való azonosítása. A Szövetségi Alkotmánybíróság az élet fogalmának kiterjesztő értelmezését a jogértelmezés hagyományos módszereivel támasztotta alá. Kiindulópontként rögzítette, hogy az élethez való jog *Grundgesetz*-be való felvételének oka a nemzeti szocialista rezsim tetteire való reakció: „értéktelen életek elpusztítása”, a „végső megoldás” és „likvidálás”. Ennek megfelelően a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének első mondata hitet tett az emberi élet

²⁸³ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az alapjogok (személyi) védelmi köre csak akkor terjed ki a jogi személyekre, ha „az alapításuk és tevékenységük a természetes személyek személyisége szabad kibontakoztatásának a megnyilvánulása különösen, ha az a jogi személyek mögött álló emberekre való »áthatás« révén értelmesnek és szükségesnek tűnik.” BVerfGE 21, 362 (369)

²⁸⁴ BVerfGE 87, 209 (228)

mint alapvető érték mellett.²⁸⁵ A rendelkezés nyelvtani értelmezése során az élet biológiai fogalmát vette alapul:

„Az élet az emberi személy történeti létezése értelmében biztos biológiai-élettani ismeretek szerint legalábbis a fogantatást követő 14. naptól (beágyazódás, egyénvé váls) fennáll. [...] Az ezzel elkezdődött fejlődési folyamat folytonos, nem mutat fel éles változást és a különböző fejlődési szintek pontos elhatárolása lehetetlen. Az a megszületéssel sem válik befejezetté; például az emberi személyiségre jellemző tudati jelenségek hosszú idővel a születés után jelentkeznek. Ezért nem korlátozható a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése első mondatának védelme sem a megszületés utáni »kész« emberre, sem az önállóan életképes magzatra. Az élethez való jog mindenkit megillet, aki »él«; a születés előtt fejlődő élet egyes szakaszai vagy a meg nem született és a megszületett élet között nem lehet különbséget tenni. »Mindenkire« a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondata értelmében »minden élő« jelent, másként kifejezve: minden élő emberi személyt; „mindenkire” tehát a még meg nem született emberi lény [BVerfGE 39, 1 (37)].

A Szövetségi Alkotmánybíróság azt az ellenvetést, miszerint a „mindenkire” kifejezés mind a köznap, mind a jogi nyelvben²⁸⁶ általában a „kész” emberi személyre vonatkozik a rendelkezés céljára hivatkozással hárította el: az emberi lét állami beavatkozásokkal szembeni biztosítása nem lenne teljes, ha nem foglalná magában a „kész élet” első lépcsőfokaként a meg nem született életet (teleologikus értelmezés).²⁸⁷ Az élet fogalom tág értelmezésének alátámasztását szolgálta a rendelkezés szövegtörténetének részletes bemutatása is, amelyből az a következtetés adódott, hogy a „mindenkinek joga van az élethez” megfogalmazás kiterjed a magzat életére (*das „keimende” Leben*).

A Szövetségi Alkotmánybíróság a minden ember életére kiterjedő védelmet közvetlenül a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének első mondatából vezette le, de kimondta, hogy az emberi méltóság tiszteletét és védelmét előíró rendelkezésből is következik, mivel a fejlődő életre kiterjed az emberi méltóság védelme:

„Ahol emberi élet van, azt megilleti az emberi méltóság; annak nincs jelentősége, hogy hordozója tudatában van-e méltóságának vagy ő maga meg tudja-e óvni. A kezdetektől az emberi létben benne foglalt potenciális képességek²⁸⁸ elegendőek az emberi méltóság megalapozásához [BVerfGE 39, 1 (41)].”

Tehát a Szövetségi Alkotmánybíróság a potencialitás érvével támasztotta alá azoknak (jelen esetben a méhmagzat) emberi méltóságát, akik testi és szellemi állapotuknál fogva nem képesek az autonóm cselekvésre. Az emberi nemhez tartozás önmagában elegendő az

²⁸⁵ BVerfGE 39, 1 (36)

²⁸⁶ BGB 1. § „Az ember jogképessége a születéssel kezdődik.” De a porosz ALR szerint „Az emberiség alapvető jogai a fogantatástól kezdve megilletik a meg nem született gyermekeket is.”

²⁸⁷ BVerfGE 39, 1 (37)

²⁸⁸ KIRSTE szerint: „Az emberi méltóság tartalma a potencialitás, amelyből az önmeghatározás és önmagáért való felelősség fakad. Ő maga azonban nem csupán potenciálisan, hanem aktuálisan mindig jelen van. Potenciális a szabad tevékenység, amelyek aktualitását a következő alapjogok védik. A szabad tevékenységre való képesség, még akkor is ha az soha nem mutatkozik, kiemeli az embert és maga a képesség nem lehet a szabad tevékenység eredménye.” KIRSTE, Stephan: Menschenwürde und die Freiheitsrechte des Status Activus. Renaissancehumanismus und gegenwärtige Verfassungsdiskussion. In: GRÖSCHNER, Rolf – KIRSTE, Stephan – W. LEMBCKE, Oliver: *Des Menschen Würde – entdeckt und erfunden im Humanismus der italienischen Renaissance*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008.

államnak az emberi méltóság tiszteletére és védelmére vonatkozó kötelezettsége megalapozására.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1993. évi második abortusz-határozatban megerősítette, hogy a meg nem született esetében „egyéni, genetikai identitásában és ezáltal egyediségében és felcserélhetetlenségében immár kész, tovább nem osztható életről van szó, amely nem csupán a növekedés és fejlődés folyamatában válik emberré, hanem emberként fejlődik [BVerfGE 88, 203 (251-252)].” Ezt az életet megilleti az emberi méltóság, amelyet a határozat a magzat esetében is az önmagáért való létként (*Dasein um seiner selbst willen*) határoz meg. A magzati életet méltóságánál fogva illeti meg az élethez való jog védelme:

„Ez az élethez való jog, amelyet elsősorban nem annak az anya általi elfogadása alapoz meg, hanem a meg nem születettet léténél fogva megilleti, alapvető és elidegeníthetetlen jog, amely az emberi méltóságból ered; meghatározott vallási és filozófiai meggyőződésektől függetlenül érvényes, amelyekről a vallási-világnézeti szempontból semleges állam jogrendje nem is ítélezhet [BVerfGE 88, 203 (252)].”

A Szövetségi Alkotmánybíróság ugyanakkor nyitva hagyta azt a kérdést, hogy az emberi élet már a megtermékenyüléssel létrejön-e, ahogyan az orvostudomány állítja,²⁸⁹ vagy csupán a beágyazódással. Ennek oka nyilvánvalóan nem az embrió és a méhmagzat közötti minőségi különbség, ezt ugyanis az első abortusz határozat érvelése, miszerint az emberi élet fejlődésében bármilyen cezúra önkényes, kizárja.²⁹⁰ A második abortusz-határozat arra utalt, hogy a terhesség-megszakítás, különösen annak büntetőjogi szabályozása szempontjából csak a beágyazódás időpontja releváns.²⁹¹

A szakirodalmi álláspontok a meg nem termékenyített petesejt emberi méltósághoz való jogának elismerésétől, ill. az élethez és méltósághoz való jognak a megtermékenyítéstől a beágyazódáson át az agyműködésig, a magzat megmozdulásáig, sőt az öntudat kialakulásának kezdetei megnyilvánulásáig rendkívül szerteágazóak.²⁹² A szakirodalomban uralkodó felfogás szerint az élethez való jog védelme már a fogantatástól megilleti az embert.²⁹³

Az embrió emberi méltósághoz való jogáról szóló vitában alapvetően négy érv merült fel. Az emberi nemhez tartozás argumentuma szerint az embrió emberi méltósággal rendelkezik, mivel a *homo sapiens*-hez tartozik. A kontinuitás argumentuma arra hivatkozik, hogy az embrió fejlődése folytonos, abban nincs cezúra. Az identitás argumentuma szerint az embrió és a felnőtt ember identitása megegyezik. Végül a potencialitás argumentuma szerint az embrió is rendelkezik az emberré válás lehetőségével.²⁹⁴ Az ellenérvek az utóbbi két argumentumhoz kapcsolódnak: egyrészt a beágyazódás előtt nem beszélhetünk sem individuumról, sem oszthatatlanságról, mivel a sejtek pluripotensek, bármilyen emberi

²⁸⁹ BVerfGE 88, 203 (251)

²⁹⁰ Hasonló következtetésre jut GEDDERT-STEINACHER, aki szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság azért választotta a beágyazódás időpontját a védelem kezdetének megjelölésére, hogy a beágyazódást akadályozó fogamzásgátlókat ne kriminalizálják. GEDDERT-STEINACHER 63.

²⁹¹ BVerfGE 88, 203 (251)

²⁹² Összefoglalóan: DI FABIO 2004, 28. 4. lj.

²⁹³ STARCK 1999, 282; LORENZ, Dieter: § 128 Recht auf Leben und körperliche Unversehrtheit. In: ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland (HdSdBD)* VI. 9.; STERN 1988, 1057; SCHULZE-FIELITZ, Helmuth: Art. 2. Recht auf Leben und körperliche Unversehrtheit. In: DREIER, Horst (szerk.): *Grundgesetz Kommentar I.* 361-362.

²⁹⁴ Összefoglalóan: TEIFKE 94.

szervvé átalakulhatnak, illetve a blastocyta stádiumú embrió szétválhat és így ikrek keletkezhetnek; másrészt a blastocyta stádiumú embrió a beágyazódás és az anya szervezetének közreműködése nélkül nem válhat „kész” emberré.²⁹⁵

Az embriók védelméről szóló törvény²⁹⁶ embriónak tekinteti tág értelemben a megtermékenyített, fejlődőképes emberi petesejtet az [petesejt és hímivarsejt] összeolvadástól valamint valamennyi totipotens embrionális össejtet, amely egyénné fejlődhet.” [ESchG 8.§ (1) bekezdés] Az embrióvédelmi törvény 2. § (2) bekezdése pedig büntetéssel sújtja a testen kívül létrejött embrió beültetéstől eltérő célra való felhasználását.

A törvény megítélése a szakirodalomban vitatott.²⁹⁷ HERDEGEN szerint a megtermékenyített petesejtet nem illeti meg – a beágyazódott petesejthez hasonló módon – a (részleges) jogképesség, mivel az élethez való jog megköveteli a jogalanyiságot, de annak védelme az emberi méltóság tárgyi oldalából kiolvasható.²⁹⁸ MURSWIECK is az emberi méltóság előhatásának (*Vorwirkung*) tekintti a megtermékenyített petesejt beágyazódás előtti védelmét, és tagadja, hogy annak védelmére az élethez való jogból bármilyen kötelezettség származna.²⁹⁹ SCHULZE-FIELITZ szerint viszont az embriót csak az élethez való jog védelme illeti meg, amely az emberi méltósággal szemben korlátozható.³⁰⁰

Kétségtelenül a be nem ágyazódott petesejt túlélési esélyei bizonytalanok, illetve az élet keletkezése várandósság nélkül nehezen elképzelhető,³⁰¹ a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatából azonban, miszerint az emberi élet fejlődésében bármilyen cezúra önkényes, az következik, hogy nem lehet különbséget tenni az embrió és a méhmagzat alkotmányos védelme között.

Egyetértek GEDDERT-STEINACHER-el, aki szerint a petesejt és a hímivarsejt egyesülése az a „döntő pillanat”, amelyben a petesejt és a hímivarsejt „puszta” biológiai létéből az egyéni „emberi” életté válás minőségi ugrása lezajlik, amely révén az emberi egyed „spontán” fejlődése elindul.³⁰² Ezért az embriót ugyanúgy megilleti az emberi méltósághoz való jog, mint a méhmagzatot. A Szövetségi Alkotmánybíróság az abortusz határozatokban azt a kérdést sem döntötte el, hogy a méhmagzat maga az alapjogok jogosultja-e vagy jogképesség hiányában „csak” az alkotmány objektív normái védik az élethez való jogában.³⁰³ MURSWIECK felhívja a figyelmet arra, hogy a védett jogi tárgyat meg kell különböztetni az alapjog személyi védelmi körétől (*personelle Schutzbereich*).³⁰⁴ A

²⁹⁵ Ezért MURSWIECK – annak elismerése mellett, hogy a megtermékenyítés előtt is emberi életről van szó – azt javasolná, hogy jogilag különbséget kell tenni a megtermékenyített petesejt és a beágyazódott petesejt között, és az élethez való jog védelmét ez utóbbira kell korlátozni. MURSWIECK, Dietrich: Art. 2 Freie Entfaltung der Persönlichkeit, Recht auf Leben, körperliche Unversehrtheit, Freiheit der Person.. In: SACHS, Michael (szerk.): *Grundgesetz. Kommentar*. München: C. H. Beck, 2009, 149.

²⁹⁶ *Gesetz zum Schutz von Embryonen (ESchG)* 1990. december 13.

²⁹⁷ Az embrióvédelmi törvény kritikáját magyarul lásd: NAVRATYIL Zoltán: *A varázsló eltöri pálcáját? A jogi szabályozás vonulata az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukív klónozásig*. Budapest: Gondolat, 2012, 226-228.

²⁹⁸ DI FABIO 2004, 32.

²⁹⁹ MURSWIECK 2009, 162.

³⁰⁰ SCHULZE-FIELITZ 2004, 376.

³⁰¹ STARCK 1999, 45.

³⁰² GEDDERT-STEINACHER 64.

³⁰³ BVerfGE 39, 1 (41)

³⁰⁴ MURSWIECK 2009, 149.

Szövetségi Alkotmánybíróság kiterjesztette ugyanis az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körét (*sachlicher Schutzbereich*) a magzati életre, de nem döntött a magzat jogállásáról.

A szakirodalomban uralkodó álláspont szerint a magzat – legkésőbb a beágyazódástól kezdve – az élethez való jog vonatkozásában jogképesnek tekintendő.³⁰⁵ A magzat jogalanyiségének indoka – a magzat életének védelmére felhozott indokok mellett – a védelem hatékonysága.³⁰⁶ STARCK felhívja a figyelmet arra, hogy a magzati élet védelmének elismerése nem ok arra, hogy azt megfosszák az emberi méltóság védelmétől, ahogyan azt egyes szerzők javasolják.³⁰⁷ Ez ugyanis megnyitná a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés harmadik mondatában foglalt jogkorlátozási klauzula alkalmazásának lehetőségét.³⁰⁸ Ráadásul ellentmond a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatának, amely szerint a magzatot megilleti az emberi méltósághoz való jog.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az abortusz határozatokban valóban nyitva hagyta a magzat jogalanyiségének kérdését, de abból, hogy megilleti az emberi méltósághoz való jog az a következtetés vonható le, hogy a magzat jogképes, még akkor is, ha érdekeit nyilvánvaló módon másnak kell helyette érvényesíteni. Az emberi méltósághoz való jog esetében ugyanis a védelmi kötelezettség funkciója is az alapjog szubjektív oldalához tartozik. Ettől függetlenül a Szövetségi Alkotmánybíróság a védelmi kötelezettségre vonatkozó későbbi gyakorlatában elismerte, hogy az élet és testi épség védelmére vonatkozó kötelezettségből (*Schutzpflicht*) védelmi jog (*Schutzrecht*) fakad a védelem közvetett érvényesítésére. Tehát a német gyakorlatban a magzatot – az Európában elterjedt gyakorlattal ellentétben –³⁰⁹ megilleti az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog.

³⁰⁵ DI FABIO 2004, 30; MURSWIEK 2009, 149; LORENZ 2000, 8.; SCHULZE-FIELITZ 2004, 365-366.

³⁰⁶ MURSWIEK 2009, 149.

³⁰⁷ STARCK 1999, 283. Utalással: Reinhold ZIPPELIUS-ra, Albert PODLECH-re, Horst DREIER-re.

³⁰⁸ STARCK 1999, 283.

³⁰⁹ Az Emberi Jogok Európai Bizottsága az eltérő európai megközelítésekre tekintettel három lehetőséget vázolt fel a magzat jogállása tekintetében: az Egyezmény 2. cikke nem vonatkozik a magzatra, elismeri az élethez való jogát az abban meghatározott korlátozásokkal, vagy a magzatnak abszolút joga van az élethez. Az utóbbi lehetőséget – elsősorban az anya élethez való jogára tekintettel – elvetette, de nem tartotta szükségesnek a fennmaradó lehetőségek közötti választást. (X. kontra Egyesült Királyság, 1980. 05.13., kérelemszám: 8416/79.) RAINEY, Bernadette – WICKS, Elizabeth – OVEY, Clare: *The European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2014, 165-167. Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint a minden ember (*everyone*) kifejezés nem zárja ki, hogy a meg nem született emberi életre kiterjedjen az élethez való jog védelme, de az európai konszenzus hiányára hivatkozva az élethez való jog kezdetének megítélését a tagállamok mérlegelésére bízta (*margin of appreciation*). (Vo kontra Franciaország, 2004. 07. 09., kérelemszám: 53824/00, msz. 82, 84.; Evans kontra Egyesült Királyság, 2007. 04. 10., kérelemszám: 6339/05, msz. 54.) GRABENWARTER, Christoph: *European Convention on Human Rights. Commentary*. München – Oxford – Baden-Baden – Basel: C.H.Beck – Hart – Nomos – Helbing Lichtenhahn Verlag, 2014, 14.

4.1.2. A meghalt ember

Az Szövetségi Alkotmánybíróság nem foglalkozott a halál beálltának a kérdésével. A halál – a szakirodalomban uralkodó álláspont szerint – az agyműködés leállásával áll be.³¹⁰ A szakirodalom egyes jeles képviselői szerint azonban a halál beálltának az agyműködés leállásához kötése alkotmányellenes, az agyhalott szerintük ugyanis egy haldokló ember és nem pusztán egy holttest.³¹¹ Ennek a kérdésnek a szerv- és szövetátültetésnél van jelentősége, mivel arra csupán a halál beállta után és csak meghatározott körülmények esetén van lehetőség.³¹²

Az élet vége azonban a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában nem jelenti egyúttal az emberi méltóság védelmének végét is. A testület az 1971 évi Mephisto határozatában elismerte az emberi méltóság *post mortem* védelmét, amellyel kitolta az emberi méltóság védelmét az életen túlra.

Az ügy tényállása szerint a jelentős színészi karriert befutott Gustav Gründgens örökbefogadott fia és egyedüli örököse, a Klaus Mann „Mephisto – egy karrier története” című regényének publikálását és terjesztését kifogásolta. A száműzetésben megírt regény egyike az első Harmadik Birodalomról írt munkáknak.³¹³ A regény egy Hendrik Höfgen nevű kispolgári származású, nagyravágyó, tehetséges, de opportunistá, perverz szexuális hajlamú, a nemzeti szocialista hatalom cinikus, kíméletlen szimpatizánsaként ábrázolt színész karrierjét mutatja be. A regény számos részlete, így például a színész megjelenésének, arcvonásainak, az általa játszott szerepeknek, színdaraboknak a sorrendje, különösen a Mephisto-szerep átvétele, valamint a porosz állami színház intendánsi szerepébe való felemelkedés, megegyezik Gründgens külső megjelenésével és életrajzával. Gründgens halála után az örökbefogadott fia, miután eredménytelenül tiltakozott a könyv kiadása ellen, bírósághoz fordult. Az első fokú bíróság a keresetet elutasította azzal az indokolással, hogy Gründgensnek a regény által sértett személyiségi jogai annak halálával megszűntek. A másodfokú bíróság azonban elutasította a fenti érvelést, és a fellebbezésnek helyt adó határozatában megállapította, hogy a természetükönél fogva nem átruházható személyiségi jogok jogalany hiányában nem állnak ugyan fenn, ugyanakkor a jogrend – az elhunyt vagyonáról való rendelkezési joga tiszteletben tartása, a kegyeleti jogok stb. révén – a halálon túlmutató személyiségvédelmet biztosít. A BGH megerősítette, hogy csak a halál utáni személyiségvédelem reménye biztosítja az ember élete során az általános személyiségi jog érvényesülését.³¹⁴

³¹⁰ GEDDERT-STEINACHER 72. GEDERT-STEINACHER szerint a halál beálltának az agyműködés megszűnéséhez kapcsolása azokban az esetekben, amelyekben az agy még részlegesen működőképes, pl. kómában lévő betegek, vagy agyvelő-koponyahányos (anencephalia) újszülött esetében, az eutanázia problémára tekintettel megkérdőjelezhető.

³¹¹ HERDEGEN 2009, 41.; MURSWIECK 2009 147.

³¹² JOBBÁGYI Gábor: *Orvosi jog. Hippokratésztől a klónozásig*. Budapest: Szent István Társulat, 2007, (a továbbiakban: JOBBÁGYI 2007 a.) 81-86.

³¹³ A történeti háttér leírását lásd: ZU SODINGEN, Beate Schultze: BVerfGE 30, 173 – Mephisto. Die Freiheit der Kunst und der postmortale Ehrenschatz. In: MENZEL, Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung*. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, 169-170.

³¹⁴ A BGH már az 1954. évi Cosima-Wagner határozatában elismerte a halál utáni személyiségvédelmet azzal, hogy kimondta: a személyiség védendő értékei túlélnek az alany halállal megszűnő jogképességét. BGHZ 15, 249 (259)

A Szövetségi Alkotmánybíróság – a Szövetségi Bírósággal szemben – kifejezetten az emberi méltósághoz való jogból vezette le a személyiség halál utáni védelmét:

„Ellentétes lenne az emberi méltóság érinthetetlenségének minden alapjog alapjául szolgáló alkotmányos követelményével, ha az embert, akit személy voltánál fogva megilleti a méltóság, a halála után becsmérelhetnének vagy megalázzhatnának. Ennek megfelelően a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésében minden állami hatalom számára az egyén emberi méltóságának védelmére előírt kötelezettség nem ér véget a halállal BVerfGE 30, 173 (194).” Az általános személyiségi jog halál után védelmét kifejezetten elutasította:

„Mindazonáltal a személyiségi jogok halál utáni továbbhatását meg kell tagadni, mivel ennek a jognak [személyiség szabad kibontakoztatásához való jog] alanya csak élő személy lehet; annak halálával megszűnik ennek az alapjognak a védelme. A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében garantált alapjog elengedhetetlen előfeltétele a legalább potenciálisan vagy a jövőben várhatóan cselekvőképes személy léte BVerfGE 30, 173 (194).”

Ez a megkülönböztetés arra utal, hogy a testület az ember mint teremtmény méltóságából vezette le a személyiség post mortem védelmét. A szakirodalom elutasítja a személyiség *post mortem* védelmének kizárólag az emberi méltóságra alapozását,³¹⁵ anélkül azonban, hogy figyelembe venné, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság az általános személyiségi jog [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése az 1. cikk (1) bekezdésével összefüggésben] magánjogi joggyakorlatban kidolgozott konstrukcióját csupán a későbbi Soraya határozatban emelte alkotmányos rangra³¹⁶ A kritika mégis jogos, mert a Szövetségi Alkotmánybíróság a korai gyakorlatát a későbbiekben nem differenciálta.

A 2001. évi Wilhelm Kaisen határozatban megállapította:

„A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése egyrészt az elhunyt tisztelet iránti igényét biztosítja a becsmérléssel és megaláztatással szemben. Másrészt védelmet élvez az erkölcsi, személyes és társadalmi érvényesülés iránti igény, amelyet az érintett az életútjával vívott ki.”

A konkrét eset tényállása szerint a parlamenti választásokon indult szélső jobboldali párt Wilhelm Kaisen fényképével kampányolt azzal a lózunggal, hogy ha a volt polgármester élne, rájuk szavazna. A testület kizárólag az emberi méltóságra alapozta az immár halott emberről kialakított életkép védelmét, amely az adott ügyben az emberi méltóság védelmi körének szűk értelmezése mellett a véleményszabadság elsőbbségéhez vezetett.³¹⁷

Egyetértek a szakirodalomban uralkodó állásponttal, miszerint a halál utáni személyiségvédelem alapja az általános személyiségi jog.³¹⁸ Az emberi méltósághoz való

³¹⁵ HÖFLING 2009, 97; HERDEGEN 2009, 41; DREIER 2004, 178.

³¹⁶ „Az alapjogok által alkotott értékrend középpontjában a szociális közösségen belül szabadon kibontakozó személyiség és annak méltósága áll. Őt az államhatalom részéről tisztelet és védelem illeti meg (*Grundgesetz* 1 és 2 cikk). Ilyen védelmet elsősorban az ember privát szférája igényelhet, az a terület, amelyen belül az ember egyedül kíván maradni, döntéseit saját felelősségére kívánja meghozni, és nem kívánja, hogy bármilyen módon háborgassák. Ezt a védelmi célt szolgálja a magánjogban az általános személyiségi jog; a személyiségvédelemben lévő joghézagot tölti ki, amely az egyes személyiségi jogok elismerésétől függetlenül fennállt és az idők folyamán különböző okokból egyre inkább érezhetővé vált BVerfGE 34, 269 (281).”

³¹⁷ A Szövetségi Alkotmánybíróság (Első Tanács 1. kamara) visszautasította Wilhelm Kaisen lányának az alkotmányjogi panaszát arra hivatkozva, hogy az – a Mephisto határozatra tekintettel – nem vet fel alapvető alkotmányjogi jelentőségű kérdést, Szövetségi Alkotmánybíróság NJW 2001, 2957 (2959) – Wilhelm Kaisen határozat

³¹⁸ HERDEGEN 2009, 41.; DREIER 2004, 178.; HÖFLING 2009, 97.; GEDDERT-STEINACHER 71.

jog önmagában ugyanis nem alkalmas a *post mortem* védelem időbeli fokozatosságának és az elhunytak személyében rejlő sajátosságok kifejezésére.

Ennek szemléltetésére jó példa a rendes bírósági gyakorlatból az Emil Nolde festményeinek hamisításáról szóló ügy. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata oda vezetett, hogy a bírósági gyakorlat a Mephisto-határozat után a magánjogi személyiségvédelmet már nem az elhunytak általános személyiségi jogából, hanem a személyiség méltóságának védelméből vezeti le. Az Emil Nolde ügyben a legfelsőbb bírói fórum megerősítette a másodfokú bíróság azon álláspontját, miszerint a személyiség GG 1. cikk (1) bekezdésén alapuló jogi védelme nem ér véget a halállal, ellenkezőleg, az általános érték- és tisztelet iránti igény (*allgemeine Wert- und Achtungsanspruch*) továbbra is fennáll, oly módon, hogy az elhunyt tovább élő személyiségképét védi a súlyos ferdítések ellen. Helytállónak találta a konkrét esetben azonban azt a megállapítást is, miszerint a festmények hamisítása – tekintettel a festő életművére – alapvetően sérti a művész védett személyi szféráját. Kifejtette, hogy a hamisítványok – minőségüktől függetlenül – alkalmasak arra, hogy a személyiségi jog kisugárzásának tekinthető életmű eltorzításával sértsék a művész halála után is fennálló hitelét és megítélését. A halál utáni személyiségvédelem érvényesíthetősége tekintetében rögzítette, hogy annak időtartama nem állapítható meg általános jelleggel, hanem az egyedi eset körülményeitől függ. A sérelem intenzitása mellett figyelembe kell venni a művészi alkotás mögött álló személy ismertségét és jelentőségét. A védelmi igény ugyanis az elhunyt emlékének halványulásával egyenes arányban enyészik el, és idővel az életkép meghamisíthatatlanságához fűződő érdek is csökken. A maradandó alkotást maga után hagyó alkotó művész tekintélye és nagyra becsültsége – ellentétben az előadó művészekkel akik, mint például egy színész vagy rendező, általában csak a kortársai emlékezetében élnek – évtizedekkel a halála után is fennállhat, anélkül, hogy személyi vonatkozás elveszne. Ezért a bíróság a konkrét ügyben megállapította, hogy egy Emil Noldehoz hasonló kaliberű festő esetében, aki a német expresszionizmus legnevesebb képviselői közé tartozik, három évtizeddel a halála után is el kell ismerni a fennálló védelmi igényt.³¹⁹

A *post mortem* védelem ezzel szemben az élő ember általános személyiségi jogának a halálon túlmutató „utóhatása” vagy „visszaverődése”, illetve „kisugárzása”,³²⁰ mivel a védett jogi tárgyhoz (életkép) nem tartozik jogalany, így az csupán az alapjog – Szövetségi Alkotmánybíróság későbbi gyakorlatában kidolgozott – tárgyi oldalából közvetetten levezethető jogosultság. Igaz ugyan, hogy elsősorban az érintett élő ember érdeke, hogy a róla kialakított képet a halála után ne hamisítsák meg, illetve ne rendelkezzenek a holttestével sem tetszés szerint.³²¹ De közvetetten a túlélő hozzátartozóknak és mindazoknak az érdeke is, akiknek emlékezetében az elhunyt él, és még közvetetebben az egész emberiségnek is érdeke fűződik ahhoz, hogy az embert emberi mivoltában még halálában se gyalázzák meg. Tehát a halott személy nem tartozik az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi körébe, de az élő emberek érdekei a halál után is az általános személyiségi jog tárgyi védelmi körébe vonhatók.

³¹⁹ BGHZ 107, 385

³²⁰ GEDDERT-STEINACHER 71.

³²¹ GEDDERT-STEINACHER az emberi méltóságot az individuumhoz kapcsolja. Számára elfogadhatatlan az absztrakt „emberkép” védelme, mivel abban az emberi méltóság pusztá erkölcsi értéké degradálását véli felfedezni, amely a mindenkor társadalmi és politikai konvenciók függvénye. GEDDERT-STEINACHER 71.

4.2. A személyi védelmi kör a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában

Az Alkotmány alapjogi fejezete a jogok jogosultjait különbözőképpen határozta meg. Különbséget tett a mindenkit, a magyar állampolgárokat, az ország területén élőket megillető jogok között. Az élethez és emberi méltósághoz való jog az 54. § (1) bekezdése szerint minden embert megillet, az 54. § (2) bekezdése értelmében pedig egyetlen embert sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó büntetésnek alávetni.

Az emberi jogokra vonatkozó nemzetközi egyezményekkel összhangban³²² az Alkotmány minden ember jogképességét, azaz jogalanyiságát, jogi értelemben vett személy voltát elismerte,³²³ amiből az Alkotmánybíróság azt a következtetést vonta le, hogy az „ember” normatív fogalomná lett.³²⁴ Ugyanakkor felismerte:

„A jogképesség olyan végletes absztrakció, amelyben már nincs semmi kizárólagosan emberi. A jogképesség formális minőség. [...] Ezért az ember jogi alaphelyzetéhez hozzátartozik két »tartalmi« alapjog is, amely a jogképesség formális kategóriáját kitölti, és a »személy« emberi minőségét kifejezi: az élethez és az emberi méltósághoz való jog.”³²⁵

Tehát az Alkotmánybíróság gyakorlatában az élethez és emberi méltósághoz való jog fejezi ki a „személy” emberi minőségét, tölti ki a jogképesség formális kategóriáját. Így a jogi értelemben vett ember, a személy fogalma összekapcsolódik az emberi méltósághoz (és az élethez) való jog tartalmával.

Az Alkotmánybíróság az élethez és emberi méltósághoz való jog értelmezésével megállapította ugyan, hogy a normatív ember fogalom tartalmilag nem meghatározott, és csupán azt a követelményt állította fel, hogy az ember eddig elért jogi pozíciójából semmit sem lehet visszavenni. A jogi ember fogalom legfontosabb tartalmi elemének az elvont egyenlőséget tette, amelyhez képest másodlagos kérdésnek tekintette a jogalanyiság kezdetét.³²⁶ Ugyanakkor az élethez és emberi méltósághoz való jog értelmezésében használt emberkép – a későbbiekben bemutatottak szerint – mégis pozitív tartalommal töltötte meg az emberi méltóság jogi fogalmát, és ezzel a személy absztrakt és elvont fogalmát lényegi – az embert az élővilágból kiemelő – ismérvvvel ruházta fel: rendelkezik az autonóm viszonyulás képességével. Így az Alkotmánybíróság az ember fogalom körüli vitát nem

³²² EJENY 6. cikk, PPJNE 16. cikk.

³²³ A pandektista hagyomány személy fogalma összemosza a jogképesség és a jogalanyiság kategóriáját, így az ember a jogképesség megszerzése révén válik személlyé, vagyis a jogrendszer alanyává. Ez FRIVALDSZKY szerint oda vezet, hogy az emberi személynek nem természetes alanyi jogai vannak, amelyeket az állam annak méltósága okán elismer, hanem minden személyhez fűződő alapvető jog a jogképesség kategóriáján keresztül végül is az állami akaratától függ. FRIVALDSZKY 2014, 31-32.

³²⁴ MAJTÉNYI Balázs szerint az Alkotmánybíróság az első abortusz határozatban „a jogképességnek az Alkotmányban történő szerepeltetéséből kiindulva a polgári jogi egyenlő terjedelmű jogképesség és jogegyenlőség alkotmányjogi fogalmát összekuszálva” próbált a személyek jogalanyiságára mindenkor használható fogalmat találni. MAJTÉNYI Balázs: 56. § Jogképesség. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest: Századvég, 2009, 2000.

³²⁵ 64/1991. (XII. 17) AB határozat, ABH 1991, 258, 267.

³²⁶ 64/1991. (XII. 17) AB határozat, ABH 1991, 258, 270.

oldotta meg,³²⁷ azt a törvényhozóra bízta, de állást foglal a jogi ember fogalom biológiai ember fogalom irányába való kiterjesztheségének alkotmányossága kérdésében. Megállapította, hogy a jogi ember fogalom esetleges kiterjesztése³²⁸ ennek a felfogásnak megfelelően a születés előttre nem változtatná meg a jogi ember fogalom alapvető jellemzőit, tehát végrehajtható az Alkotmány keretei között, nem tenné szükségessé az alapjogok átfogó értelmezését.³²⁹ A testület figyelmeztetett arra, hogy az absztrakt egyenlőséget ez a kiterjesztés nem érinti; ha elismeri, akkor fejlettségére és minden más tulajdonságára való tekintet nélkül kell elismernie jogalanynak.³³⁰

4.2.1. A magzat

Az Alkotmánybíróság az első abortusz határozatban rögzítette, hogy az ember fogalmának másik elemét képezi, hogy jogalanyisága a születéssel kezdődik. Az Alkotmánybíróság ezzel azonosította azt a kérdést, hogy a magzatot megilleti-e az élethez való jog azzal a kérdéssel, hogy jogalany-e a magzat.³³¹

A magzat jogalanyisága eldöntésének alkotmányjogi akadályát az Alkotmány 54. § (1) bekezdés „veleszületett” fogalmának a többféle értelmezése jelentette. A fogalom értelmezése nem jelenik meg a határozat többségi indokolásában, a párhuzamos véleményekből azonban kiderül, hogy az a testületen belül nem volt egységes.

Egyik álláspont értelmében az alkotmány a veleszületett kifejezéssel határvonalat kíván húzni a megszületett ember, az emberi élet és az ún. „potenciális élet” (magzati élet) közé és csak az előbbiről rendelkezett.³³² Ebből az álláspontból az következik, hogy a magzat jogalanyisága fennállásának feltétele az alkotmányi szintű törvényhozási döntés meghozatala.

Ehhez közeli álláspont szerint a magyar jogrend a magzati életet védendő értéként kezeli, de a magzatot nem tekinti jogalanynak, jogi értelemben embernek, hanem önálló,

³²⁷ A szakirodalom a jogi és biológiai ember fogalom mellett megkülönbözteti az ember társadalmi – erkölcsi fogalmát is, amely tágabb (elyben nemcsak a *homo sapiens* biológiai specieshez tartozókra terjed ki) is és szűkebb (nem minden genetikailag az emberi fajhoz tartozó egyedre vonatkozik) is a mindennapi vagy biológiai fogaloménál. KIS János szerint az Alkotmánybíróság sem a biológiai hanem az erkölcsi – társadalmi értelemben vett embernek tulajdonítja az élethez és emberi méltósághoz való jogot. Ehhez lásd KIS János: Az Alkotmánybíróság az élethez való jogról. *Jogtudományi Közlöny* 1992/4. (a továbbiakban: KIS 1992 b.) 130-132. GYÖRFI Tamás A tulajdonságok nélküli ember elmélete. *Fundamentum* 1998/3. 29. FRIVALDSZKY elhatárolódik az „erkölcsi személy” kategória használatától, amennyiben azt a biológiai ember fogalom szűkítésére használják. Ezen túlmenően az emberi „faj” terminus használata helyett az „emberi nem” fogalmat ajánlja, mivel minden emberi személy kivétel nélkül egyugyanazon „emberi nem”-hez tartozik. FRIVALDSZKY 2014, 8-11.

³²⁸ KILÉNYI Géza lehetséges szabályozási alternatívaként veti fel a magzati lét *sui generis* jogi védelem alatt álló értéként való kezelését, amely nem feltétlenül azonos a magzati lét egész tartalma alatt. (64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 278-279.)

³²⁹ KIS János szerint az ilyen kiterjesztés az alkotmány ember fogalmának gyökeres átértelmezését tenné szükségessé és nem maradna más használható értelmezés, mint az ember genetikai, biológiai fogalma. KIS 1992/4. 132, 133.

³³⁰ KIS János szerint a magzat feltétel nélküli jogképességének elismerése kikerülhetetlenné tenné a jogképesség fokozatainak bevezetését. uo.

³³¹ GYÖRFI 1998, 38. 17. lábjegyzet Ez a megállapítás annak ellenére helytálló, hogy a határozat a magzat jogalanyisága előkérdéséről beszél.

³³² 48/ 1998 (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998, 333, 368-369. DR. HOLLÓ András párhuzamos indokolása

sajátos közjogi jogtárgynak. Az ember az anyatesttől elvált, megszületett ember, aki a hatályos jog szerint jogképes. A veleszületett fogalmat a hatályos jog az anyatesttől való elválás és nem az anyatestben való fogantatás mozzanatához köti.³³³

Ezzel a véleménnyel élesen szembenálló álláspont szerint a veleszületettség nem születéssel szerzett, hanem elidegeníthetetlen, az emberrel „velekeletkezett”, azaz a létéből, ember voltából eredő jogot jelent. Az Alkotmány alapján semmivel nem igazolható, hogy a még meg nem születettnek nincs joga az élethez és az emberi méltósághoz.³³⁴

A testület megosztottsága vezetett annak rögzítéséhez, hogy „az Alkotmányból nem következik, hogy a magzat jogalanyiságát el kell ismerni, de az sem, hogy ne lehetne a magzatot jogilag embernek tekinteni.” Ugyanakkor a határozatból ennek az ellenkezője derül ki: a magzat jogalanyiságának kérdése eldönthető lett volna az Alkotmány értelmezésével azt azonban az Alkotmánybíróság nem vállalta fel, mivel az addigi magyar jogrendszer felfogását érdemben megváltoztatta volna.

A magzat jogállásának – az Alkotmánybíróság határozatával szembeni – átértékelésére tett kísérletet a Bajai Városi Bíróság első fokú ítélete, amikor megállapította, hogy „a méhmagzat életkorát élő felperesnek az alkotmányban biztosított emberi élethez való jogát” a tervezett terhesség megszakítás sérti, ezért az abortuszkérelmet hatálytalanította (ún. „dávodi ügy”).³³⁵ A Bács – Kiskun Megyei Bíróság, miután a nem jogerős ítélet után a terhesség megszakítása megtörtént, megszüntette az eljárást és az első fokú ítéletet hatályon kívül helyezte. Jogerős határozatában azt is kimondta, hogy a hatályos magyar jogban a magzat nem jogalany, így nem illeti meg sem az élethez és az emberi méltósághoz való jog, sem a perbeli jogképeség.³³⁶

Az Alkotmánybíróság első abortusz határozatát követően megalkotott magzatzvédelmi törvény nem terjesztette ki az ember jogalanyiságát a megszületés előtti időre, ezért a testület a második abortuszhatározatban már azt rögzítette, hogy a törvényhozó nem ismerte el a magzat jogalanyiságát.³³⁷ A születés kitüntetett szerepe melletti legfontosabb érv tehát az, hogy a jogalkotó azt tette meg releváns határvonalnak.³³⁸ Egyetértek GYÖRFI azon álláspontjával, hogy jobban illeszkedett volna az Alkotmánybíróság emberképéhez, ha a magzatot a fogantatástól kezdve felruházta az élethez való joggal. Meggyőző az az érvelés, hogy az Alkotmánybíróságnak a hatályos szabályozás és saját emberképének összeütközésekor ez utóbbit kellett volna választania, mivel a testületet a közönséges törvények nem kötik, de saját esetjoga, az abban kidolgozott fogalmak, igen.³³⁹ GYÖRFI vitatja, hogy amennyiben a magzatnak lehetnek jogai anélkül, hogy az élethez való jog

³³³ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 331-332. DR. ZLINSZKY János párhuzamos indokolása

³³⁴ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998, 333, 363-364. DR. LÁBADY Tamás különvéleménye

³³⁵ A Bajai Városi Bíróság ítéletét kivonatossan közli *Fundamentum* 1998/3. Az ítélet bírálatát lásd uo. HALMAI Gábor: Az alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban. uo. 77-81., HANÁK András: Egy különös abortusz után. Uo. 82-88. A dávodi ügy elemzését lásd még JOBBÁGYI Gábor: A dávodi abortuszper. *Jogtudományi Közlöny* 11/12/2002. 465-473.

³³⁶ BH 1998. 372.

³³⁷ 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998, 333, 339.

³³⁸ GYÖRFI 1998, 30.

³³⁹ GYÖRFI 1998, 29-30.

megilletné, miért ne lenne jogképes. A jogképeség nem jelenthet minden jogképes entitás számára azonos jogokat.³⁴⁰

Az Alkotmánybíróság az ember biológia fogalma helyett – az élet biológiai fogalmából indult ki a megfogant, keletkezőben lévő emberi élet objektív, intézményes védelmének kidolgozása során: „Biológiai (főleg genetikai) szempontból az egyedi emberi élet nem a születés és halál, hanem a fogantatás és halál közötti egységes folyamat.”³⁴¹ Ez a magzat személyként való felfogását az Alkotmánybíróság többségi álláspontja szerint egyre természetesebbé teszi, mégis csak – a biológiai értelemben vett – emberi élet relatív védelméig jutott el.³⁴²

Az Alkotmánybíróság egyértelműen hibázott akkor, amikor az abortusz szabályozása alkotmányosságának érdemi feltételeit függővé tette attól, hogy a magzat jogilag ember-e, van-e alanyi joga az élethez és a méltósághoz, mivel az Alkotmányt az egyszerű törvény alá rendelte. Már az első abortuszhatározatból is az derül ki, hogy a magzat jogalanyiségének elismerése nem tekinthető eleve és szükségképpen alkotmányellenesnek, ezért az Alkotmánybíróságnak fel kellett volna vállalnia, hogy alkotmányértelmezéssel eldönti a magzat jogalanyiségának „előkérdését”. Az adott helyzetben megoldás lehetett volna a „megoldás hiánya” is. A magzat jogalanyiségának kérdését nyitva lehetett volna hagyni, mert a védelmi kötelezettség e nélkül is kibontható volt.

Az Alaptörvény I. cikke – a korábbi Alkotmánnyal ellentétben – általánosan meghatározza az alapjogok jogosultjait. Az (1) bekezdés értelmében az alapvető jogok a nagybetűs (emberi méltósággal rendelkező) EMBER-t illetik meg. A II. cikk második mondata értelmében az alapjogok élén álló élethez és az emberi méltósághoz való jog pedig mindenkit megillet. A minden ember jogképeségére való utalást az Alaptörvény XV. cikk (1) bekezdése változatlanul tartalmazza.

A II. cikkből – ahogyan már hivatkoztunk rá – kimaradt a régi Alkotmány 54. § (1) bekezdésében szereplő „veleszületett” fogalom, amelynek értelmezése – a fentiekben bemutatottak szerint – az Alkotmánybíróságon belül sem volt egységes. Az Alaptörvény a „veleszületett” fogalom kihagyása ellenére – azzal, hogy eltért a magzat alkotmánykoncepcióban képviselt emberként való felfogásától – nyitva hagyta az emberfogalom körüli vitát. Mindazonáltal az Alaptörvény hallgatása (nem mondja, ki, hogy a magzat ember), és a magzati élet relatív intézményes védelme – a korábbi alkotmánybírósági gyakorlat ismeretében –³⁴³ arra utalhat, hogy a jogi emberfogalom második elemét képezi továbbra is, hogy jogalanyiséga a születéssel kezdődik. A jogi emberfogalom azonban formális, így nem alkalmas arra, hogy az élethez való jog érvényesülésével kapcsolatos tartalmi kérdésekre választ adjon. Ezért az Alkotmánybíróság már az első abortusz határozatban elmozdult a biológiai ember fogalom irányába, amit az Alaptörvény

³⁴⁰ GYÖRFI 1998, 38. 17. lábjegyzet

³⁴¹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 271.

³⁴² LÁBADY Tamás szerint az ember biológiai és normatív fogalma elválaszthatatlan, így az Alkotmány alapján értelmezhető. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 280. KILÉNYI Géza ezzel ellentétben kifejtette, hogy az emberi élet jogi kezdetének megállapítása nem természettudományi szakkérdés, a jognak emellett egyéb társadalmi szempontokat is figyelembe kell venni. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 278.

³⁴³ Ennek a felfogásnak a kritikáját lásd. FRIVALDSZKY János: *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól – emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság*. Budapest: Pázmány Press, 2015, 7-12.

beteljesített az élet „fogantatástól” biztosított védelmének megfogalmazásával.³⁴⁴ Ezért felmerül az embrió és a magzat státusa közötti különbség alkotmányossága,³⁴⁵ amely a testen kívül létrejött és be nem ültetett embrió védelmében is változást eredményezhet.³⁴⁶

Az Alaptörvényben a „fogantatástól” biztosított védelem ezen túlmenően – az abban képviselt határozott értékrendnek megfelelően³⁴⁷ – többet jelent, mint az anya önrendelkezési jogával konkurráló személytelen, objektív, intézményvédelmi kötelezettség, ami a jövőben az állam életvédelmi kötelezettségének tartalmában eredményezhet változást.

4.2.2. A meghalt ember

Az Alkotmánybíróság megvizsgálta az élet végével kapcsolatos kihívásokat is, de problémamentesnek tekintette az a kérdést, hogy meddig is illet meg valakit az élethez való jog. A testület szerint az abortusztól eltérően a halálbüntetés és eutanázia esetén nem vitás, hogy akinek az élete feletti rendelkezéséről szó van, ember.³⁴⁸ A mai jog ember fogalmának harmadik elemét képezi tehát, hogy jogalanyisága a halállal megszűnik. Mivel a halál folyamat, kérdés, hogy mikor válik ez a folyamat visszafordíthatatlanná. Ma világszerte

³⁴⁴ Ezzel szemben SCHANDA Balázs szerint ebben a tekintetben az Alaptörvényben visszalépés történt az alkotmánykoncepcióhoz képest. Míg az alkotmánykoncepció egyértelművé tette, hogy a megfogant embernek joga van a védelemre, a végleges szövegben az ember-magzat szóhasználat kettőssége azt fejezi ki, hogy a védeni rendelt magzatot nem tekinti emberi jogok alanyának. A magzat fogalom megjelenése gyengíti az egységes ember-fogalmat, amelyben az ember biológiai és jogi fogalma egybeesik. SCHANDA Balázs: Keresztény vagy semleges? Az Alaptörvény identitásának kérdése. *Magyar Jog* 2015/3. 133-134.; SCHANDA Balázs: Élet és értékek az új Alaptörvényben. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – LANDI Balázs – POGÁCSÁS Anett (szerk.): *(L)ex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Pázmány Press, 2014, 508-510.

³⁴⁵ Az Eütv. definíciója szerint: „165. § a) embrió: minden élő emberi embrió a megtermékenyítés befejeződése után a terhesség 12. hetéig, b) magzat: a méhen belül fejlődő emberi lény a terhesség 12. hetétől.” Ennek megfelelően emberi lényről csak a tizenkettedik héttől beszélhetünk, ha a magzat az anyaméhben van, az anyatesten kívüli embrió tehát nem emberi lény. NAVRATYIL 2012 102-103. Az Eütv. a szerint tesz különbséget ugyanazon embrionális élet között, hogy az fizikailag hol helyezkedik el, testen belül vagy testen kívül. Navratil szerint ebből fakad az „a ritka jogi kuriózum, hogy míg az anyatesten belül fejlődő embrióval kapcsolatban a jogszabályok a személy mivolttal kapcsolatos fogalmakat használnak – például jogképesség, gyámság –, addig az anyatesten kívüli embrióval összefüggésben viszont dologi, tulajdonjogi kategóriákat.” NAVRATYIL Zoltán: Az anyatesten kívüli embrió mint „jogi személy”? Egyes szabályozási alternatívák problémái az asszisztált reprodukció során létrehozott anyatesten kívüli embrió tekintetében. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – LANDI Balázs – POGÁCSÁS Anett (szerk.): *(L)ex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Pázmány Press, 2014, 404.

³⁴⁶ Az Eütv. kritikájához lásd: JOBBÁGYI Gábor: Az élethez való jog alakulása. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter: *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990-2005*. Budapest: Gondolat, 2007, 254-255, 257-258.

³⁴⁷ Catherine DUPRÉ az Alaptörvény II. cikkének és R. cikk (3) bekezdésének az együttes olvasatából azt a következtetést vonta le, hogy az alkotmányozók a méltóság úgynevezett determinisztikus megközelítését választották, amely a Nemzeti hitvallásban megfogalmazott kulcsszavakra (pl. család) tekintettel „dermesztően emlékeztet Európa sötétebb alkotmányos múltjára.” Az a „determinisztikus definíció” szerinte különösen problematikusá válik a magzat fogantatástól kezdődő védelme miatt, mivel az az abortuszt különösen korlátozó megközelítést tesz lehetővé, „a nő méltóságának erősen megkérdőjelezhető képét rajzolja fel”, illetve az embrió védelmével „figyelmen kívül hagyja a prenatális élet fejlődésének biológiai valóságát annak különböző szakaszaiban.” DUPRÉ, Catherine: Az emberi méltóság a 2011-es magyar Alaptörvényben. *Fundamentum* 2011/4. 24, 26-27. DUPRÉ, Catherine: Human Dignity: Rhetoric, Protection and Instrumentalisation, in: TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Constitution for a Disunited Nation – On Hungary's 2011 Fundamental Law*, Budapest-New York, Central European University Press, 2012, 145-146, 152-156.

³⁴⁸ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 268.

elfogadott, hogy a halál időpontjának beállta az agyhalál és a magyar jog szerint ez az agy működésének teljes és visszafordíthatatlan megszűnése esetén következik be.³⁴⁹

GYÖRFI szerint amennyiben az Alkotmánybíróság az agyhalál uralkodó álláspontját fogadja el, szembe kell néznie az inkonzisztencia vádjával. Ebben az esetben ugyanis a magzatot nem lehet a fogantatásától kezdve emberi életnek tekinteni, mint ahogy a bírák tették. Ha viszont a testület ragaszkodik ahhoz, hogy a magzat élete a fogantatásától kezdve emberi élet, az élet határát a másik oldalon is ki kell tágítani a mai halál fogalomnál távolabbra, vagyis az ember, mint biológiai rendszer rendszerként való funkcionálása irányába.³⁵⁰

Az emberi méltósághoz való jog tehát a többi joghoz hasonlóan az embert életében illeti meg. Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint mégsem szűnik meg a halállal a méltóság, mivel elismeri a kegyeleti jog alkotmányos védelmét. Az azonban nem teljesen egyértelmű, hogy a testület az emberi méltóság melyik megjelenési formájából vezette le a kegyeleti jog alkotmányos védelmét. Az 997/B/2005. AB határozat egyrészt – német mintára – kimondta:

„A kegyeleti jog a meghalt ember méltóságának visszamenőleges megsértését tiltja. A kegyeleti jog nem tartozik az általános személyiségi jog hatálya alá, ez utóbbi ugyanis az élő személyek védelmét hivatott ellátni. Ezzel szemben a kegyeleti jog az emberi méltósághoz való jog részeként érvényesül, az emberi méltósághoz való jog részleges továbbélését jelenti a halál bekövetkezte után. A kegyeleti jog részben az emberi méltóság egykori meglétéhez kapcsolódó védelmi igényt foglal magában, amely az elhunyt személyt az emberi nemhez való tartozás alapján illeti meg. A kegyeleti jog – mint az emberi méltósághoz való jognak a halál után is fennmaradó eleme – az elhunyt személy élete során megszerzett erkölcsi, személyes és társadalmi megítélésének védelmét biztosítja.”³⁵¹

A német minta – néhol szószerinti – átvétele érhető tetten mind az általános személyiségi jog halál utáni védelmének tagadásában és annak indokolásában (élő személyek védelme), mind a kegyeleti jog emberi méltóságra alapozásában és annak indokolásában (emberi nemhez tartozás, élet során megszerzett erkölcsi, személyes és társadalmi megítélés védelme). Ennek ellenére a határozat következő bekezdése már az elhunyt általános személyiségi jogának *post mortem* érvényesüléséről szól.³⁵² A határozat a

³⁴⁹ Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 202. § A nemzetközi gyakorlat szerint az agyhalál a következő tünetek együttes fennállása esetén állapítható meg: a spontán légzés és a szív működés hiánya (ez volt a korábbi halál megállapítási időpont), az izomzat teljes ernyedtsége, mély eszméletlenség, a szemreflex hiánya és abszolút egyenes vonalú, stimulálás ellenére is változatlan EEG (elektroenkefalográf) lelet. Az agyhalál megállapítása a halottból történő szerv- és szövetátültetés esetén különösen fontos, főként, hogy a magyar jog e területen áttért 1999-ben a feltételezett beleegyezés elvének alkalmazására, amely szerint, aki nem tesz határozott alakítások mellett tényleges nyilatkozatot az átültetés ellen, annak szervei, szövetei halála után szabadon felhasználhatók. Lásd: JOBBÁGYI 2007 a., 81.

³⁵⁰ GYÖRFI a fenti orvosi meghatározásokból eredő inkonzisztenciák elkerülésére a halál normatív, de morálisan releváns (vagyis a tudat végleges elvesztéséhez kötött) definícióját ajánlja. GYÖRFI 1998, 30-31.

³⁵¹ ABH 2008, 3136, 3142.

³⁵² „A polgári jogi szabályozás megoldása, amely a kegyeleti jogot a hozzátartozók személyiségi jogaként rendeli védeni, látszólag ellentétben áll azzal, hogy a kegyeleti jog alkotmányjogi értelemben az elhunyt általános személyiségi jogának a megjelenése. Az elhunyt személy már nem képes jogai védelmére, így a jog a hozzátartozók által a halottról őrzött és védett személyiségkép megsértését, mint a hozzátartozó személyiségi jogát védi. A kegyeleti jog, mint a hozzátartozók személyiségi joga ezáltal a törvényi szabályozás szintjén csupán visszatükrözi az Alkotmány szintjén biztosított általános személyiségi jog *post mortem* érvényesülését.” ABH 2008, 3136, 3142-3143.

polgári jogi és büntetőjogi szabályozásban megjelenő kegyeleti jogot a túlélő hozzátartozók személyiségi jogának tekinti, amely – a német szakirodalomból ismert – álláspontnak megfelelően „csupán visszatükrözi az Alkotmány szintjén biztosított általános személyiségi jog *post mortem* érvényesülését.” A visszatükröződés – lefordítva az alapjogi dogmatika nyelvére – azt jelenti, hogy a jogai védelmére már nem képes elhunyt személy általános személyiségi jogából fakadó állami védelmi kötelezettség sugárzik ki a túlélő hozzátartozók általános személyiségi jogára, és alanyi jogi tartalommal tölti meg azt, amelyet a Ptk.³⁵³ és Btk. vonatkozó szabályai alapján érvényesíteni tudnak.

Az emberi méltósághoz való jog két aspektusa elhatárolásának nehézségét az okozza, hogy az Alkotmánybíróság nem egyeztetette össze az emberi méltóságot és az általános személyiségi jogot elhatároló német modellt a saját, emberi méltóságot az általános személyiségi joggal azonosító gyakorlatával. A Szövetségi Alkotmánybíróság ugyanis – álláspontom szerint helytelenül – kifejezetten az érinthetetlen emberi méltóságból vezette le az elhunyt személy *post mortem* védelmét, elutasítva annak az általános személyiségi joghoz kapcsolását. Ebből indul ki a fenti határozat is azzal, hogy a kegyeleti jogra a túlélő hozzátartozók általános személyiségi jogaként tekint.

4.2.3. A közösségek méltósága

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmányhoz kapcsolódó gyakorlatában többször hivatkozott a „közösségek méltóságára”, anélkül azonban, hogy megjelölte volna a jogosultak körét. Ezért felmerül a kérdés, hogy a közösség mint jogi személyiséggel nem rendelkező személyösszesség az emberi méltósághoz való jog alanya-e.³⁵⁴

A fogalom először a gyalázkodás büntetőjogi tényállását [korábbi Btk. 269. § (2) bekezdés] alkotmányellenessé nyilvánító 30/1992. (V. 26.) AB határozatban jelent meg. A testület az egyéni jogok sérelme veszélyének hiánya miatt találta alkotmányellenesnek a köznyugalmat önmagában, elvontan védő tényállást, ugyanakkor a határozat indokolásának végén megjegyezte: „Az Alkotmánybíróság határozata szerint a közösségek méltósága a véleménynyilvánítási szabadság alkotmányos korlátja lehet. Nem zárja ki tehát a határozat azt, hogy erről a törvényhozó akár a gyűlöletre uszítás tényállásán túlmenően büntetőjogi védelemmel is gondoskodik. A közösségek méltóságának hatékony védelmére azonban más jogi eszköz, például a nem vagyoni kártérítés alkalmazási lehetőségeinek a bővítése is alkalmas.”³⁵⁵ Az Alkotmánybíróság a gyűlöletre izgatás, valamint a becsmérlési tényállást [korábbi Btk. 269. § (1) és (2) bekezdés] megsemmisítő 18/2004. (V. 25.) AB határozatában az utóbbi tényállást arra hivatkozva semmisítette meg, hogy azt a jogalkotó az emberi

³⁵³ A kegyelet magánjogi kérdéseire lásd: ZLINSZKY János: A kegyelet magánjogi kérdései – személyi jog, vagyoni jog, és kötelezettség *Polgári jogi kodifikáció (PJK)* 2005/2. 12-15. GÖRÖG Márta: A kegyeleti jog gyakorlásának jogosultjairól és az érvényesíthetőség időbeli korlátairól *Polgári jogi kodifikáció (PJK)* 2005/2. 15-19.

³⁵⁴ VARGA ZS. András szerint a társadalom mint közösség nem statisztikai egyedek sokasága, hanem az összetartozás folytán van közös méltósága, amely tagjai személyes méltóságából fakad. VARGA ZS. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest: Századvég, 2015, 204. VARGA ZS. András: Méltóság és közösség. In: HALUSTYIK Anna – KLICSU László (szerk.): *Cooperatrici Veritatis. Ünnepi kötet Tersztyánszky Vasadi Éva 80. születésnapja alkalmából*. Budapest: Pázmány Press, 2015, 90.

³⁵⁵ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, ABH 1992, 167, 181. Megerősítette a „gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmény” büntetőjogi tényállását megsemmisítő 12/1999. (V. 21.) AB határozat, ABH 1999, 106, 109.

méltóság sérelmének megkövetelésével materiális bűncselekménnyé tette ugyan, de – az emberi méltóság védelmében igénybe vehető korábbi polgári és büntetőjogi eszközökkel ellentétben – a sértett felismerhetőségét, azonosítását nem követelte meg, így a köznyugalmat csupán elvontan védte volna.³⁵⁶ A fenti határozatokból az derül ki, hogy a közösség elleni izgatás büntethetőségét a köznyugalom önmagában nem, csak az egyéni jogok sérelmének a veszélye alapozza meg. Az azonban már nem világos, hogy ezek az egyéni jogok milyen viszonyban vannak a „közösségek méltóságával.”³⁵⁷

Az Alkotmánybíróság a tiltott önkényuralmi jelképekről szóló 14/2000. (V. 12.) AB határozatában – ellentétben a közösség elleni izgatásról szóló korábbi határozatokkal – többek között³⁵⁸ azzal az indokolással utasította el a büntetőjogi tényállás [korábbi Btk. 269/B. §] megsemmisítésére irányuló indítványt, hogy „büntetőjogi védelem alá vonható a közösségek méltóságát sértő, köznyugalmat veszélyeztető magatartás, ha ez nem kifejezetten meghatározott, azonosítható személy ellen irányul; a kitűzött cél elérése érdekében elvben nincs más és enyhébb eszköz, mint a büntetőjogi szankció.”³⁵⁹ Ez a határozat tehát kifejezetten a közösség méltóságával igazolta a véleménysszabadság korlátozását, a korábbi határozatoktól való eltérést pedig a sértettek széles körével magyarázta, amely kiterjed a „súlyos sérelmet szenvedett személyek”, az „üldözéseket túlélők”-től a hozzátartozókon át „a demokrácia értékei mellett elkötelezett közösségek”-ig,³⁶⁰ különösen, hogy „a jelképet egyszeri ránézéssel meg nem állapítható számú személy észleli.”³⁶¹ Ez utóbbi körülmény a nagy nyilvánosság előtti elkövetésből következik, amely ugyanúgy része a közösség elleni izgatás tényállásának is, így ez az érv nem ad magyarázatot a korábbi gyakorlattól való eltérésre, a közösségek méltóságának közvetlen védelmére. A testület észlelte ugyan, hogy az Alkotmány 54. § (1) bekezdése az „ember” jogaként határozta meg az emberi méltósághoz való alapvető jogot, a közösség védelmét – annak kifejtése nélkül, hogy a közösség közvetlenül, saját jogon vagy közvetetten, tagjai emberi méltóságának érintettsége révén az emberi méltósághoz való jog jogosultja –, mégis az Alkotmány 70/A. §-ára, az emberek egyenlőségét biztosító, a diszkrimináció tilalmát kimondó rendelkezésére és az 54. § (1) bekezdésében foglalt emberi méltósághoz való alapvető jogra alapozta.³⁶² A jogosulti kör pontos meghatározásának hiánya arra vezethető vissza, hogy a testület összemosta az emberi méltósághoz való jog két aspektusát és az alapjogot korlátozó magatartásokat is. Nem határolta el „a totalitárius eszmékhez kapcsolódó embertelenségek”-et, amelyek az emberi minőség kétségbe vonásával nyilvánvalóan az emberi méltóság sérelmét jelentették, azok „megisméltlődésének rémé”-től, a „fenyegetettség-érzet”-től, amely egyéni érzékenységtől függ, így – annak mértékétől

³⁵⁶ 18/2004. (V. 25) AB határozat, ABH 303, 319.

³⁵⁷ KOLTAY a határozatok elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy a hangsúly nem a közösség jogaira, vagy az egyén kizárólag közösségben létező jogaira helyeződik ugyan, de a közösségek méltóságának létezését – említés szintjén – a határozatok elismerték. KOLTAY András: A közösségek méltóságának védelme. *Iustum Aequum Salutare* 2005/1. 156.

³⁵⁸ Ehhez járul még az Alkotmány 2. § (1) bekezdésében említett jogállam demokratikus volta, továbbá a 2. § (3) bekezdésének a hatalom erőszakos megszerzésére irányuló tilalma. ABH 2000, 83, 96.

³⁵⁹ 14/2000. (V. 12.) AB határozat, ABH 2000, 83, 95.

³⁶⁰ ABH 2000, 83, 96-98.

³⁶¹ ABH 2000, 83, 97.

³⁶² ABH 2000, 83, 98.

függően – nem feltétlenül éri el az alapjogok korlátozásának abszolút határát, hanem megmarad az általános személyiségi jog szükségességi-arányossági teszt alapján való korlátozhatóságánál.

Ezzel szemben KUKORELLI István különvéleményében abból indult ki, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jog az általános személyiségi jog egyik megnyilvánulása, amely az egyén társadalmon belüli önmeghatározásának eszköze, így kizárólag az egyénekhez kapcsolódhat. Ezért tagadta, hogy a „névtelen közösség” az emberi méltósághoz való jog jogosultja lehetne, ugyanakkor elfogadta a „foglyul ejtett közönség” (a sérelmet szenvedetteknek nincs módjuk kitérni a közlés elől) büntetőjogi védelmét.³⁶³

A nemzeti jelképek megsértéséről szóló 13/2000. (V. 12.) AB határozatban az Alkotmánybíróság elsősorban a korábbi Alkotmány nemzeti jelképeket védő 75. és 76. §-aira hivatkozással utasította el a büntetőjogi tényállás [korábbi Btk. 269/A. §] megsemmisítését, de hivatkozott a szimbólumok és az egyén, valamint a közösség viszonyára is: „A szimbólumok egyrészt kifejezték a jelvényt használó egyének meghatározott közösséghez való tartozását, másrészt kifejele megjelenítették az adott közösség egészét is.”³⁶⁴ A határozat tehát nem hivatkozott ugyan kifejezetten a „közösségek méltóságára”, de nyilvánvaló, hogy legalább közvetett módon elismeri azt. Bár csak az egyén lehet a jogok gyakorlója, ezek a jogok kizárólag a közösségbe tartozás miatt illetik meg, és visszahatnak a közösségre is.³⁶⁵

ERDEI Árpád párhuzamos indokolásában a „közösségek méltóságának” nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint a többség, szerinte ugyanis az önmagában megalapozza a tényállás alkotmányosságát. Ugyanakkor a jogosultak körének differenciálására is felhívta a figyelmet. A nemzeti jelképek többségi indokolásban kifejtett kettős jelentéstartalmából kiindulva, – miszerint azok „egyrészt az államiság, az állami szuverenitás külső megjelenési formáinak tekinthetők, másrészt a nemzethez, mint közösséghez való tartozás kinyilvánításának az eszközei is.”³⁶⁶ különbséget tett az állam polgárainak közössége és a magyar nemzet közössége között és mindkét esetben – kimondatlanul ugyan, de – az elvont közösséget tekintette az emberi méltósághoz való jog jogosultjának.³⁶⁷ Ezzel szemben HARMATHY Attila párhuzamos indokolásában az „országához tartozás érzését” tekintette az emberi méltósághoz való jog, mint általános személyiségi jog tartalmának,³⁶⁸ amely csupán az egyénhez köthető, így a közösség csupán közvetetten jogosultja az emberi méltósághoz való jognak.

Az Alkotmánybíróság korai gyakorlata tehát elismerte, hogy a közösségek az emberi méltósághoz való jog jogosultjai, az azonban nem teljesen egyértelmű, hogy a közösség saját jogon, közvetlenül tarthatott igényt az emberi méltóság védelmére, vagy csupán a közösség tagjai tarthatnak igényt – a közösséghez tartozás okán – a tiszteletre és védelemre. A bizonytalanság oka az volt, hogy a testület összemosta az emberi méltósághoz való jog

³⁶³ ABH 2000, 83, 107-108.

³⁶⁴ 13/2000 (V. 12.) AB határozat, ABH 2000, 61, 67.

³⁶⁵ Hasonlóan: KOLTAY 2005, 161.

³⁶⁶ 13/2000 (V. 12.) AB határozat, ABH 2000, 61, 67-68.

³⁶⁷ ABH 2000, 61, 73.

³⁶⁸ ABH 2000, 61, 77.

személyi és tárgyi védelmi körét, és ez utóbbi körben nem tisztázta, hogy az emberi méltósághoz való jog melyik aspektusáról van szó.

Az Alkotmánybíróság végül a Btk-t módosító törvény új gyalázkodási tényállását megsemmisítő 95/2008. (VII. 3.) AB határozatában, valamint a Ptk-t módosító törvény új személyiségi jogsértési tényállását megsemmisítő 96/2008. (VII. 3.) AB határozatában rendezte a kérdést. A 95/2008. (VII.3.) AB határozat – az emberi méltósághoz való jog két aspektusának elhatárolását követően –³⁶⁹ rögzítette: „A jog [az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog] alanya tehát az egyén, ő léphet fel becsületének, méltóságának védelmében. Nem magának a közösségnek, mint meghatározatlan személyek összességének vagy a tagoktól elváló szervezetnek van méltósága, hanem a közösséget alkotó egyének emberi méltósághoz való alanyi joga érdemes a védelemre.”³⁷⁰ A 96/2008. (VII. 3.) AB határozat pedig ehhez azt tette hozzá, hogy bármilyen közösséghez tartozás az egyén személyiségének meghatározó eleme lehet, de az emberi méltóságból kibontott alapjogok csak az egyénhez kapcsolhatók, ezért a „közösségek” méltósága önálló alapjokként nem értelmező.³⁷¹

Az Alaptörvény szövege azonban a közösségek szerepét illetően jelentős mértékben megváltozott, ami újabb kihívás elé állította a testületet. A régi Alkotmány 8. §-ához képest új elem az Alaptörvény I. cikk (2) bekezdésének közösségi jogokra való utalása. A IX. cikk (5) bekezdése pedig a véleménynyilvánítás szabadságának korlátjaként kifejezetten nevesíti a közösségek méltóságát.³⁷²

Az Alkotmánybíróság a Btk. 269/B. § (1) bekezdés „ötágú vöröscsillag” fordulatát megsemmisítő 4/2013. (II.21.) AB határozatában teljesen figyelmen kívül hagyta a „közösségek” méltóságára vonatkozó korábbi gyakorlatát, és a jogállamiságból folyó jogbiztonság egyik elemére, a normavilágosságra hivatkozással megsemmisítette a 14/2000. (V. 12.) AB határozatban még alkotmányosnak ítélt rendelkezést.³⁷³ LENKOVICS Barnabás különvéleményében az emberi méltóságra hivatkozással az elutasítás mellett foglalt állást, de a korábbi értelmezéssel szemben („szűken vett individuális méltóság”, azaz az általános személyiségi jog és „az absztrakt emberfogalom és az ahhoz kapcsolt absztrakt méltóság”, vagyis a jogi emberfogalom és a tartalmilag üres emberi méltóság) többretegű méltóságvédelmet kívánt felvázolni, amelynek „[t]örténetileg részét képezi a magyar nemzet méltósága, a jelent illetően a társadalmi közösség méltósága, minden egyes áldozat kegyeleti méltósága, a túlélő hozzátartozók személyi méltósága, a jövő generációk méltósága”.³⁷⁴ Látni kell, hogy LENKOVICS valójában az emberi méltósághoz való jog védelmének korábbi értelmezési keretei között maradt (az emberi méltóság két megjelenési formájának normatív

³⁶⁹ 95/2008. (VII.3.) AB határozat, ABH 2008, 782, 789.

³⁷⁰ ABH 2008, 782, 790.

³⁷¹ 96/2008. (VII. 3.) AB határozat, ABH 2008, 823-824. Korábban hasonlóan: KOLTAY, aki szerint a „közösségnek »saját« méltósága ugyanúgy nem lehet, mint a jogi személyeknek. Tagjai emberi méltóságának azonban van egy olyan megnyilvánulási formája, amely kizárólag az adott közösségbe tartozás által létezik. Amikor »közösségek« méltóságáról beszélünk tehát, akkor valójában tagjainak, a közösségbe tartozás miatti különleges méltóságáról van szó. Ez pedig – mivel elválaszthatatlan az egyéni emberi méltóságtól – méltó lehet a védelemre.” KOLTAY 2005, 164.

³⁷² Az Alaptörvény negyedi módosítása 2013. április 1-jei hatállyal egészítette ki a IX. cikket a (4)-(5) bekezdésekkel.

³⁷³ 4/2013. (II.21.) AB határozat, Rendelkező rész

³⁷⁴ 4/2013. (II.21.) AB határozat, DR. LENKOVICS Barnabás alkotmánybíró különvéleménye [132]

tartalmát lásd később), és csupán az emberi méltóságához való jog jogosult körét bontotta ki, az egyén és közösség méltósága viszonyában fenntartva a korábbi gyakorlatot azzal a megállapítással, hogy „az egyes emberek méltósága a közösségek méltóságává összegződik és új jogi minősítést nyer.”³⁷⁵ Tehát az emberi méltósághoz való jog jogosultja LENKOVICS értelmezésében is az egyén, a „községek méltósága” csupán az egyéni jogok összessége.

Az Alkotmánybíróság a nemzeti szocialista, és kommunista rendszer bűneinek tagadásáról szóló 16/2013. (VI. 20.) AB határozatában már tekintettel volt a véleménynyilvánítás szabadságának az Alaptörvény negyedik módosítása során beiktatott korlátaira és egyúttal fenntartotta azt a hosszú évek alatt kikristályosodott álláspontját, miszerint a közösségek méltósága önálló alapjogként – az emberi méltóság személyhez kötöttsége miatt – nem értelmezhető, de a közösség tagjainak méltóságvédelmét a közösségre tekintettel biztosítja.³⁷⁶ Az Alkotmánybíróság a konkrét becsület napi rendezvényt megtiltó közigazgatási és bírói döntést megsemmisítő 14/2016. (VII. 18.) AB határozatában azonban ismét teljesen figyelmen kívül hagyta az Alaptörvény IX. cikk (4)-(5) bekezdésében foglalt tartalmi korlátokat.³⁷⁷ Az alkotmányellenes mulasztás megállapítása csupán általános módon utal a gyülekezési joggal „konfliktusba kerülő alapjogok” védelmének szükségességére, mégis az Alaptörvény VIII. cikk (1) bekezdés sérelmére hivatkozott.³⁷⁸

4.2.4. A jogi személyek

Az Alkotmánybíróság már a működése legelején kimondta, hogy az alapjogok rendszerint a jogi személyekre is vonatkoznak, így az alapjogok alkotmányos védelmét általában a jogi személyek is érvényesíthetik.³⁷⁹ Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint e szervezetek cselekvési autonómiája is védelmet élvez. Ez a védelem nem azonos a természetes személyek alkotmányos jogait megillető védelemmel. Míg az emberi méltósághoz való jog abszolút jellegű, feltétlen és elidegeníthetetlen jogként illeti meg az embert, és csak az embert, az egyesület, vagy a gazdasági társaság autonómiája az adott szervezet céljához, rendeltetéséhez kötött. Mivel az Alkotmány alapvető jogként ismeri el az egyesülési jogot, a vállalkozás, így a gazdálkodó szervezetek alapításának és a gazdasági, társadalmi érdekek védelmére irányuló szervezetek alakításának szabadságát, ezért az államnak az e jogok gyakorlására létrehozott szervezetek önállóságát is tiszteletben kell tartania.³⁸⁰ A jogi személyek tehát nem hivatkozhattak az emberi minőség védelmét garantáló emberi méltóságra, de az Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott általános személyiségi jog tartalmi elemét képező általános cselekvési szabadság sérelmére igen.

A jogi személyek autonómiájának alapja az Alaptörvény hatályba lépését követően az I. cikk (4) bekezdés, amely kifejezetten a jogalanyiséggel rendelkező szervezetek (nem természetes személyek) vonatkozásában mondja ki azt, hogy a törvény alapján létrehozott

³⁷⁵ uo. [126]

³⁷⁶ 16/2013. (VI. 20.) AB határozat, Indokolás [48]

³⁷⁷ DR. VARGA Zs. András alkotmánybíró különvéleménye, Indokolás [135]

³⁷⁸ DR. STUMPF István alkotmánybíró különvéleménye, Indokolás [119]

³⁷⁹ 21/1990. AB határozat (ABH 1990., 73, 81.); 7/1991. (II. 28.) AB határozat (ABH 1991, 22, 25.), 28/1991. (VI. 3.) AB határozat (ABH 1991, 80, 114.)

³⁸⁰ 24/1996. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1996, 107, 111.

jogalanyok számára is biztosítottak azok az alapvető jogok, valamint őket is terhelik azok a kötelezettségek, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak. A 25/2012. (V. 18.) AB határozat szerint: „Ebből az alaptörvényi szabályozásból következően az ember (a természetes személy) önrendelkezési jogának és cselekvési autonómiájának alapja az Alaptörvény II. cikke, míg a jogalanyisággal rendelkező szervezetek autonómiáját az Alaptörvény I. cikk (4) bekezdése biztosítja.”³⁸¹ Tehát az általános cselekvési szabadság továbbra is megilleti a jogalanyisággal rendelkező szervezeteket is.

Közjogi jogi személyek azonban, mivel állami feladatot látnak el, egyáltalán nem lehetnek a méltósághoz való jog alanyai.

4.1.3. Konklúzió

Az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi köre a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban lényegesen eltér a német gyakorlattól. A Szövetségi Alkotmánybíróság az első abortuszhatározatban az emberi méltósághoz való jog jogosultjának meghatározásakor a biológiai ember fogalomból indult ki. Értelmezésében ugyanis az ember biológiai létezése önmagában megnyitja az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi körét. Az emberi nemhez tartozás pedig megalapozza a méhmagzat emberi méltóságát is, amelynél fogva őt is megilleti az élethez való jog védelme is.

Ezzel szemben az Alkotmánybíróság az első abortuszhatározatban a jogi ember fogalomból indult ki, amelyet elválasztott a biológiai ember fogalomtól azzal, hogy kimondta: a jogi ember fogalom egyik elemét képezi, hogy jogalanyisága a születéssel kezdődik. Ennek értelmében csupán a jogképes ember rendelkezik élethez és emberi méltósághoz való alanyi joggal. Az Alkotmánybíróság elmozdult ugyan a biológiai ember fogalom irányába azzal, hogy elismerte: a magzat az emberi lényként létezés okán tarthat igényt közvetett védelemre, de az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének intézményével szigorúan elválasztotta az alapjog alanyi és tárgyi oldalából folyó védelmet.

Bár a Szövetségi Alkotmánybíróság nem döntötte el azt a kérdést, hogy a méhmagzat maga az alapjogok jogosultja-e vagy jogképesség hiányában „csak” az alkotmány objektív normái védik az élethez való jogában, abból, hogy a magzatot megilleti az emberi méltósághoz való jog az a következtetés vonható le, hogy a magzat az alkotmánybírósági gyakorlatban jogképes. Az emberi méltósághoz való jog esetében ugyanis nem lehet elválasztani az alapjog alanyi és tárgyi oldalát, mivel a konkrét egyénben rejlő érték megegyezik a minden emberben benne rejlő értékkel, így amikor az állam az egyén méltóságát tiszteletben tartja, egyúttal az egész emberi nem méltóságát is védi és fordítva. Ezen túlmenően a Szövetségi Alkotmánybíróság a védelmi kötelezettségre vonatkozó későbbi gyakorlatában elismerte, hogy az élet és testi épség védelmére vonatkozó kötelezettségből védelmi jog fakad a védelem közvetett érvényesítésére.

Egyik testület sem foglalt még állást az embrió emberi méltósághoz való jogának kérdésében. A Szövetségi Alkotmánybíróság nyitva hagyta azt a kérdést, hogy az emberi élet már a megtermékenyüléssel létrejön-e vagy csupán a beágyazódással. Ugyanakkor az ember biológiai fogalmából az következik, hogy az embrióra ugyanúgy kiterjed az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi köre, mint a magzatra.

³⁸¹ Indokolás [45]

Az Alkotmánybíróság sem vizsgálta ezt a kérdést, mivel az abortusz probléma megítélése szempontjából nem volt releváns. Az Alaptörvény azonban ebben a tekintetben jelentős változást hozott, mivel deklarálja, hogy a magzat életét a fogantatástól védelem illeti meg. Az Alaptörvény szövegéből, de az emberi méltóság egyenlőségéről szóló alkotmánybírói gyakorlatából is az következik, hogy az emberi élet fejlődésében bármilyen cezúra önkényes, tehát nem lehet különbséget tenni az embrió és a méhmagzat alkotmányos védelme között. Ha a méhmagzatot megilleti az emberi méltósághoz való jog, akkor az embriót ugyanúgy megilleti. Ha pedig a méhmagzatot nem illeti meg, akkor az embriót sem. A normatív ember fogalomból az következne, hogy egyiket sem illeti meg. Ezért az embrió ugyanolyan korlátozott védelemben részesülhet, mint a magzat. Az Alaptörvény azonban a „fogantatástól” biztosított védelemmel – az ember jogi fogalma mellé – beemelte az alkotmányba a biológiai ember fogalmát.

A halott ember nem jogalany, a Szövetségi Alkotmánybíróság mégis elismerte az emberi méltóság *post mortem* védelmét, mégpedig úgy, hogy azt közvetlenül az emberi méltósághoz való joghoz kapcsolta és kifejezetten elutasította az általános személyiségi jog halál után védelmét. Ezt a gyakorlatot vette át az Alkotmánybíróság azzal a különbséggel, hogy nem választotta el egyértelműen az emberi méltósághoz való jog két aspektusát, ezért felfedezhető benne az a német szakirodalomban uralkodó álláspont is, miszerint a halál utáni személyiségvédelem alapja az általános személyiségi jog. Álláspontom szerint ez utóbbi álláspont helyes, mivel az emberi méltósághoz való jog önmagában nem alkalmas a *post mortem* védelem időbeli és tárgyi fokozatosságának kifejezésére.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában felmerülő sajátos kérdés, hogy a közösségek az emberi méltósághoz való jog alanyai-e. Erre a kérdésre az Alaptörvény és az ahhoz kapcsolódó alkotmánybírói gyakorlat egyértelmű választ ad: az emberi méltósághoz való jog csak az egyes személyeket illeti meg.

A jogi személyeket mindkét alkotmánybírói gyakorlatában csupán azok az alapvető jogok illetik meg, amelyek természetüknél fogva nem csak az emberre vonatkoznak, így az ember érinthetetlen lényegét, vagyis az emberi minőséget védő abszolút jog értelemszerűen nem illeti meg őket. Ugyanakkor e szervezetek is rendelkeznek különböző alapjogokkal, melyek gyökere az ember személyisége szabad kibontakoztatásához való joga.

5. Az emberi méltósághoz való jog tartalma a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban

5.1. Az emberi méltósághoz való jog tartalma a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

5.1.1. Az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának viszonya

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltóság – a *post mortem* védelem kivételével – nem önmagában jelenik meg, hanem valamelyik konkrét alapjoggal összekapcsolva, a speciális alapjog lényeges tartalmának részeként. Ezért tisztázni kell az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának viszonyát.

A kiindulópontot a *Grundgesetz* szövege képezi, amely két helyen tartalmazza az „érinthetetlen” kifejezést: az emberi méltóság klauzulában [1. cikk (1) bekezdés első mondat] és az alapjogok lényeges tartalma vonatkozásában [19. cikk (2) bekezdés]. A két előírás közötti lényeges különbség az, hogy az emberi méltóság tisztelete és védelme – az örökkévalósági klauzulára tekintettel [79. cikk (3) bekezdés] az alkotmányozót is köti, míg az alapjogok lényeges tartalma csupán a törvényhozót. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az alapjogok lényeges tartalma – az emberi méltósághoz való joghoz hasonlóan – korlátozhatatlan.

A testület a *Grundgesetz* 12. cikk (1) bekezdésében garantált foglalkozás szabad megválasztásához való jog értelmezése során kimondta: „az alapjog lényeges tartalmát a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdésének egyértelmű megfogalmazása szerint «semmilyen esetben» nem szabad korlátozni; az a kérdés, hogy a korlátozás kivételesen mégis milyen körülmények között megengedhető, tárgyitalan [BVerfGE 7, 377 (411)].”

A *Grundgesetz* 6. cikk (1) bekezdésének értelmező határozatában – amelyben levezette a házasságkötés szabadságát arra az esetre is, ha az egyik házasulandó fél külföldi, és a külföldi jog nem ismeri a házasság felbontásának intézményét – a lényeges tartalom garanciájában a „legkülsőbb határt” („*äußerste Grenze*”) látta, amely a törvényhozó hatalmának határt szab azokban az esetekben, amelyben a korlátozás megengedett.³⁸² Hasonlóan fogalmazott a gerincevelői folyadékból (likvor) való mintavételről szóló határozat, amikor megállapította: „a testi épség korlátozása előtt [...] is létezik egy abszolút határ, amelynek átlépése az alapjog lényeges tartalmának sérelmét jelentené [BVerfGE 16, 194 (201)].” Tehát a lényeges tartalom a korlátozható alapjogok esetében a korlátok-korlátját (*Schranken-Schranke*) jelenti.

Ezekből a határozatokból azonban még nem derül fény a lényeges tartalom és az emberi méltóság egymáshoz való viszonyára. Ennek személtetésére a leginkább a magánszféra védelmét vizsgáló határozatok alkalmasak, mivel annak védelmét a Szövetségi Alkotmánybíróság – ahogy a későbbekben részletesen bemutatom – a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének és a 2. cikk (1) bekezdésének egymásra vetített értelmezéséből bontotta

³⁸² BVerfGE 31, 58 (69)

ki. Így ezekben az esetekben egyértelműen jelentkezik a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog két megjelenési formájának (általános személyiségi jog és általános cselekvési szabadság) az emberi méltóság magja és lényeges tartalma közötti különbségtétel. A Szövetségi Alkotmánybíróság korai gyakorlatában még összemosódik ugyan a két tartalom,³⁸³ de a magánélet alakításának érinthetetlen területének (*unantastbares Bereich privater Lebensgestaltung*) megalapozását követően már egyértelműen szétválík.

A betegekre vonatkozó orvosi dokumentáció lefoglalásáról szóló határozat kimondta: „Az alapjog [megj. *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés] tartalmának és terjedelmének meghatározása során figyelembe kell venni, hogy az 1. cikk (1) bekezdésének alapszabálya értelmében az emberi méltóság érinthetetlen és minden állami hatalommal szemben tiszteletre és védelemre tart igényt. Ezen túlmenően a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdése szerint a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében szabályozott alapjog lényeges tartalma sem korlátozható [BVerfGE 32, 373 (378)].”³⁸⁴ A magánélet alakítása érinthetetlen területére vonatkozik az a tilalom, hogy még nyomós közérdek esetén sem korlátozható, nincs ugyanis helye az arányosság elve szerinti mérlegelésnek.³⁸⁵

Az alapjogok lényeges tartalma³⁸⁶ és annak az emberi méltósághoz való viszonya a szakirodalomban vitatott. A két norma egymáshoz való viszonya tekintetében három álláspont bontakozik ki: az egyik szerint az emberi méltóság tartalma és az alapjogok lényeges tartalma azonos, a másik szerint kiegészítik egymást, a harmadik szerint a lényeges tartalom az alapjogok esetében magában foglalja az emberi méltóság magot.³⁸⁷

DÜRIG szerint a lényeges tartalom garanciája csupán az emberi méltóság védelmére szolgáló „jogtechnikai záró kapocs” (*gesetzstechnische Schlußklammer*), amely a „következő alapjogok” határtalan korlátozása ellen nyújt védelmet. „Az egyes alapjogok emberi méltóság tartalma általa [lényeges tartalom garanciája] nyer védelmet.”³⁸⁸ Ezt a védelmet az örökkévalósági klauzula az alkotmányozó hatalommal szemben is biztosítja.³⁸⁹

A lényeges tartalom és az emberi méltóság komplementer védelmét valló felfogások a szerint különíthetők el, hogy a lényeges tartalom védelmét az alapjogok tárgyi, a méltóságot pedig azok alanyi oldalához kapcsolják, vagy a lényeges tartalom védelmét relatívnak, a méltóság védelmét pedig abszolútnak tekintik.³⁹⁰

³⁸³ BVerfGE 6, 32 (41) – Elfes; 27, 1 (6) – Mikrocenzus

³⁸⁴ BVerfGE 34, 238 (245) – Tonband (hangfelvétel); 80, 367 (373) naplófeljegyzések felhasználása büntetőeljárásban

³⁸⁵ BVerfGE 34, 238 (245) – Tonband (hangfelvétel)

³⁸⁶ POZSÁR-SZENTMIKLÓSY a lényeges tartalom négy féle megközelítését különbözteti meg: absztrakt vagy konkrét meghatározás mindkét esetben tartalmi elemek rögzítésével, negatív meghatározás az alapjog – korlátozás megengedhetőségéről való döntéssel, pusztán szimbolikus szerep. A jogirodalmi megközelítések közül kiemeli ALEXI megközelítését, aki elhatárolja egymástól a lényeges tartalom abszolút és relatív felfogását. A relatív felfogás értelmében az alapjogok lényeges tartalma az arányossági vizsgálat eredménye, a lényeges tartalom abszolút elmélete szerint viszont a konkrét esettől függetlenül elve adott. ALEXI megkülönbözteti még a lényeges tartalom egyéni szempontokhoz igazodó szubjektív és azoktól független objektív megközelítését. POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 209-212.

³⁸⁷ GEDDERT-STEINACHER megkülönbözteti a lényeges tartalom és a méltóság identitását, illetve komplementaritását valló tanokat, de ő maga egy harmadik álláspontot képvisel. GEDDERT-STEINACHER 181-189.

³⁸⁸ DÜRIG 1958, 7.

³⁸⁹ DÜRIG 1958, 7.

³⁹⁰ GEDDERT-STEINACHER 183.

GEDDERT-STEINACHER szerint a lényeges tartalom és az emberi méltóság nem azonos, de nem is egészítik ki egymást. A lényeges tartalom garanciája és az örökkévalósági klauzula az alapjogok lényeges tartalma védelmének – az alapjogok mindkét oldalára kiterjedő – egységes, de lépcsőzetes rendszerét biztosítják, amelyben a lényeges tartalom a törvényhozó számára korlátozhatatlan, de az alkotmányozó által korlátozható, az emberi méltóság viszont az alkotmányozó számára is abszolút határt szab.³⁹¹ A lényeges tartalom az alapjogok esetében magában foglalja a méltóság magot. Álláspontját egyrészt a két tartalomnak az alkotmánybírói határozatok szövegében történt megkülönböztetésével, másrészt a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdése és 79. cikk (3) bekezdése címzettjei közötti különbséggel támasztja alá.³⁹²

A védelem fokozatossága valóban kiolvasható a *Grundgesetz*-ből, de a lényeges tartalom és a méltóság mag absztrakt megkülönböztetése az alkotmánybírói határozatokban csak a deklaráció szintjén jelenik meg. Azokban az ügyekben ahol az alapjog sérelme alkotmánymódosítással összefüggésben merül fel, a Szövetségi Alkotmánybíróság eleve azt vizsgálta, hogy a magatartás megvalósítja-e az emberi méltósághoz való jog sérelmét.³⁹³ A Szövetségi Alkotmánybíróság korlátok-korlátjára vonatkozó gyakorlata pedig azt támasztja alá, hogy a törvényalkotó alapjogsértése esetén a lényeges tartalom és az emberi méltóság mag azonos. Ha ugyanis a lényeges tartalom a korlátozható alapjogok végső korlátját képezi, az emberi méltósághoz való jog pedig a korlátozhatatlan alapjogok esetében tölti be a korlátok-korlátja szerepet,³⁹⁴ nehezen belátható, hogy a korlátozhatatlan alapjogok törvényalkotóval szembeni védelme miért korlátozódna az emberi méltóság magra, míg a korlátozható alapjogok védelmének az alapjog lényeges tartalma szab határt. Mindazonáltal az emberi méltósághoz való jog értelmezése szempontjából elegendő azt rögzíteni, hogy az minden alapjog korlátozhatatlan magját képezi.

A szakirodalom az emberi méltósághoz való jog tartalmát olyan szférák azonosítása révén határozza meg, amelyekben az emberi méltóság az alapjogok lényeges tartalmaként különösképpen megnyilvánul.³⁹⁵ Egyetértés van abban, hogy az emberi méltósághoz való jog biztosítja az egyén testi-lelki integritását, a szellemi-erkölcsi személyiség identitását, az emberek alapvető egyenlőségét, és a megélhetéshez szükséges létminimumot.³⁹⁶

³⁹¹ Ugyanakkor GEDDERT-STEINACHER szerint az emberi méltóság az alkotmányértelmezés transzcendens mércéjeként abszolút. GEDDERT-STEINACHER 188-189.

³⁹² GEDDERT-STEINACHER 180-181.

³⁹³ BVerfGE 30, 1 (25-26) – lehallgatási határozat

³⁹⁴ Pl. az evangélikus testvéri egyesület ügyben az emberi méltóság képezte a vallásszabadsága korlátozásának határát: „A vallásszabadság keretein belül felmerülő konfliktust sokkal inkább a *Grundgesetz* értékrendje, valamint ezen alapvető értékrend egysége értelmében kellene megoldani. A vallásszabadság az alapjogi értékrend részeként a tolerancia követelményéhez tartozik, különösképpen a GG 1. cikk 1. bekezdésében garantált emberi méltóságra vonatkoztatva, amely legfőbb értéként uralja az alapjogi értékrendet [BVerfGE 32, 98 (107)].”

³⁹⁵ További hivatkozásokkal: STERN 2006, 23.; DREIER-nél konszenzusos alapállítások (*konsentierte Grundaussagen*) DREIER 2004, 170.; HÖFLING-nél probléma dimenziók (*Problemdimensionen*) HÖFLING 2009, 84.; PIEROTH – SCHLINK tankönyvében a tárgyi védelmi kör részterületei (*Teilbereiche*) PIEROTH – SCHLINK, 85.

³⁹⁶ STERN különálló szféraként említi a szükséges mértéken túli állami beavatkozást (ide sorolja az élethez való jog emberi méltóság magjába ütköző eseteket), ezeknek az első esetkörtől (testi és lelki integritás) való különálló kezelése azonban az alapjogok állami beavatkozást elhárító funkciójára tekintettel nem indokolt. STERN 2006, 54-60.

Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog normatív tartalmát dolgozatomban azokkal az egyéb alapjogokkal összefüggésben vizsgálom, amelyek emberi méltóság tartalma a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a legegységesebben kimutatható, vagyis a személyiség szabad kibontakoztatásával [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés] és az élethez és testi épséghez való joggal [*Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés] összefüggésben.³⁹⁷ Röviden kitérek az emberi méltósághoz való jog és a jogegyenlőségi klauzula [*Grundgesetz* 3. cikk], valamint a szociális jogállam [*Grundgesetz* 20. cikk (1) bekezdés] viszonyára is.

Mindenekelőtt azonban megvizsgálom, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság milyen eszközöket dolgozott ki az emberi méltósághoz való jog tartalmának meghatározásához.

5.1.2. Az emberkép szerepe az emberi méltósághoz való jog tartalmának pozitív meghatározásában

5.1.2.1. A *Grundgesetz* emberképe

„Annak a tartalma, amit az 1. cikk (1) bekezdése a létező adottságaként (*Seinsgegebenheit*) alapul vesz, és amit értékítéletként tartalmaz, az emberképből következik.”³⁹⁸ írta Josef M. WINTRICH, a Szövetségi Alkotmánybíróság egykori elnöke, akitől a *Grundgesetz* emberképe formula származik.³⁹⁹

A *Grundgesetz* emberképe fogalom először a beruházási segély-határozatban jelent meg,⁴⁰⁰ és a Szövetségi Alkotmánybíróság határozatai indokolásában folyton felbukkan a *Grundgesetz* emberképe terminus,⁴⁰¹ illetve az ember lényegére vonatkozó érvelés.⁴⁰²

³⁹⁷ STERN összegyűjtötte a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatából azokat a határozatokat, amelyekben a testület egyéb, speciális alapjogokkal összefüggésben vizsgálta az emberi méltósághoz való jog sérelmét. A következő alapjogokkal való kapcsolat merült fel: *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés [személyiség szabad kibontakoztatásához való jog]; 2. cikk (2) bekezdés [élethez és testi épséghez való jog]; 4. cikk [lelkiismeret és vallásszabadság]; 5. cikk [véleményszabadság és sajtószabadság, művészetek szabadsága] 6. cikk [házasság és család védelme]; 7. cikk (4) bekezdés [magániskolák alapítása]; 12. cikk [foglalkozás szabadsága]; 13. cikk [magánlakás sérthetlensége]; 19. cikk (4) bekezdés [bíráshoz fordulás joga]; 103. cikk (1) bekezdés [tisztességes eljárásról való jog]. STERN, 23. 73. l.j.

³⁹⁸ M. WINTRICH, Josef: *Zur Problematik der Grundrechte*. Cologne und Opladen: Westdeutscher Verlag, 1957, 14.

³⁹⁹ STERN 1988, 32.

⁴⁰⁰ BVerfGE 4, 7

⁴⁰¹ BVerfGE 6, 32 (36) Elfes; 12, 45 (51) Katonai szolgálat megtagadása; 27, 1 (6) Mikorcenzus; 30, 1 (20) Lehallgatási-határozat; 30, 173 (193) Mephisto; 35, 202 (225) Lebach; 50, 290 (353) Döntésben való részvétel; 56, 363 (384) Szülői felügyeleti jog; 83, 130 (143) Josefine Mutzenbacher.

⁴⁰² A Szövetségi Alkotmánybíróság érvelésében több esetben úgy merülnek fel az ember lényegére vonatkozó állítások, hogy a testület nem hivatkozik kifejezetten az emberkép formulára. BVerfGE 2, 1 (12) SPR-ítélet (első pártbetiltás); 5, 85 (197, 204) KPD-ítélet (második pártbetiltás); 45, 187 (227) Életfogytig tartó szabadságvesztés, 47, 46 (72) Szexuális felvilágosítás; 47, 239 (247); 48, 127 (161, 163, 168); 49, 286 (298) Transzszexuális; 65, 1 (41) Népszámlálás; 109, 279 (...) Lehallgatási határozat; 115, 118 (161) A légkör biztonsága.

A kiindulópontot tehát a beruházási segély-határozatban kibontott emberkép formula jelenti,⁴⁰³ annak ellenére, hogy a konkrét ügyben jogi személyek általános cselekvési szabadságának sérelme merült fel. Az ügy tényállása szerint a törvényalkotó 1952-ben a gazdasági újjáépítés keretében arra kötelezte az ipari cégeket, hogy az 1950 és 1951 évi nyereségük és forgalmuk 3,5%-át beruházási segélyként bocsássák rendelkezésre a szénbányászat, a vasgyártás és az energiaszolgáltatók megsegítése céljából. Az elkülönített vagyontömegeből a kedvezményezett vállalatok gazdasági beruházásra fordítandó kölcsönt kaptak, cserébe pedig a kölcsön névértékének megfelelő kötvényeket kellett kibocsátaniuk. Ez a kötelezett vállalatok számára közérdekű kényszer-befektetést, a kedvezményezett, gazdaságilag jelentős, de pillanatnyilag életképtelen ágazatok számára pedig beruházási segélyt jelentett. A kötelezettek – a vállalati forgóeszközökről való szabad rendelkezés korlátozására [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés] és a tulajdonhoz való jog (*Grundgesetz* 14. cikk) sérelmére hivatkozva – alkotmányjogi panaszt nyújtottak be a beruházási-segélyről szóló törvény ellen. A BVerfG-nek a hivatkozott alapjogok sérelmén túlmenően arra a kérdésre kellett választ adnia, hogy a kötelezett vállalatok kényszeríthetőek-e arra, hogy az egész nemzetgazdaság érdekében meghatározott ágazatokat megsegítsenek. A Szövetségi Alkotmánybíróság a fenti kérdésre – a *Grundgesetz* emberképére hivatkozással – igennel válaszolt.

„A *Grundgesetz* emberképe nem az elszigetelt, független egyéné; a *Grundgesetz* az egyén-közösség közötti feszültséget az egyén közösségre utaltsága és közösséghez kötöttsége jegyében döntötte el, anélkül azonban, hogy annak *önértékét* érintené. Ez következik különösen a GG 1, 2, 12, 14, 15, 19 és 20 cikk együttes szemléletéből. Ez viszont azt jelenti: az egyénnek el kell fogadnia a *cselekvési szabadságának* azon korlátait, amelyeket a törvényhozó a közösségi együttélés ápolása és előmozdítása érdekében az adott esetben általánosan elvárható módon meghatároz, feltéve, hogy ennek során az egyén *önállóságát* [az eredetiben nincs kiemelés] megóvjá [BVerfGE 4, 7 (15)].”

Az emberkép formula első mondata – a szabadság és méltóság közötti összefüggés felállításával – tulajdonképpen az emberkép magját adja, a második mondat annak megalapozását tartalmazza, a harmadik mondatban pedig már megjelenik az emberkép formula első konkretizálása.

A beruházási-segély határozatban kidolgozott emberkép formula a Szövetségi Alkotmánybíróság állandó gyakorlatának részévé vált.⁴⁰⁵ De az alkotmánybírósági gyakorlatban más megfogalmazásban is megjelenik. A kötelező sorkatonai szolgálatról szóló határozatban „a társadalomban létező és annak sokoldalúan lekötöztetett személyiség”⁴⁰⁶ képe jelent meg, máshol pedig: „[az ember] felelős személyiség, aki a

⁴⁰³ A Szövetségi Alkotmánybíróság SPR-ítélete már tartalmazta a *Grundgesetz* emberfelfogására vonatkozó két legfontosabb elemet: az egyén önértékére és társadalmi kötöttségére utalást. „Ennek a rendszernek az alapja végső soron, a *Grundgesetz*-ben testet öltő alkotmánypolitikai döntés értelmében, hogy az ember a teremtés rendjében önálló értékkel rendelkezik és a szabadság, egyenlőség az állami egység tartós alapértékei.” BVerfGE 2, 1 (12). A „teremtés rendje” fordulat nem vált az emberkép-formula részévé. A későbbi gyakorlatban még egyszer, az első abortusz-határozatban jelent meg. BVerfGE 39, 1 (67)

⁴⁰⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság számos határozatában idézte, az 1979. évi határozatában pedig kifejezetten rögzítette, hogy az emberkép formula az állandó gyakorlat része. BVerfGE 50, 290 (353)

⁴⁰⁶ BVerfGE 12, 45 (51); 28, 175 (189); 33, 1 (10)

társadalmon belül szabadon fejlődik”,⁴⁰⁷ „a társadalomban élő felelős személyiség”,⁴⁰⁸ „a társadalomban kibontakozó, kommunikációra utalt személyiség.”⁴⁰⁹

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a *Grundgesetz* emberképe az ember lényegére,⁴¹⁰ valamint az egyén és a társadalom viszonyára vonatkozó megállapításokat tartalmaz. Egyrészt az emberkép formula megjelölte az ember legfontosabb tulajdonságait (szabad, önálló, önértékkel és felelősségtudattal rendelkezik), amelyeket az emberi méltóság jogfilozófiai fogalma is magában foglal. Tehát az emberkép elemek nem rajzolnak pontos képet az egyes emberről, hanem az emberi nemre jellemző tulajdonságokat adják meg.⁴¹¹ Ez felveti az emberkép fenti elemeinek és az emberi méltóság jogi fogalmának azonosságát. Az emberkép formula ezen túlmenően megjelölte az egyén és a társadalom viszonyában a két szélső pontot. Az egyik pont a magányos ember (individuum) képe, a másik a társadalomban, csupán annak tagjaként létező ember képe.⁴¹² Az emberkép formula az ember felelősségének és önértékének az emberkép tartalmi elemévé tételével elutasítja mindkét szélsőséges álláspontot: az individualizmus extrém eseteit ugyanúgy, mint a kollektívizmus extrém megvalósulását.⁴¹³

5.1.2.2. Az emberkép formula mint a *Grundgesetz* emberképe

A német szakirodalomban köztudomású, hogy a beruházási segély határozatban kidolgozott emberkép formula JOSEF M. WINTRICH-tól, a Szövetségi Alkotmánybíróság egykori elnökétől származik. WINTRICH szerint:

„Az egyes ember szabadsága nem «eleve korlátlan», mivel az ember nem «elszigetelt» egyed, hanem személy és mint ilyen egyúttal szükségképpen társas lény és ezáltal társadalomhoz kötött. Mivel a társadalom szabad és önálló személyekből épül fel, akik együttműködésük révén hozzák létre a közösséget, a társadalomban és annak jogrendjében élő embernek is mindig meg kell maradnia «önmagában célnak» (KANT) [...]»⁴¹⁴

WINTRICH emberképe azonban nem a *Grundgesetz*-hez, hanem a Bajor Alkotmányhoz kapcsolódik.⁴¹⁵ WINTRICH elképzelése a társadalomhoz kötött emberről tulajdonképpen a

⁴⁰⁷ BVerfGE 30, 173 (193) Mephisto; BVerfGE 7, 198 (205) Lüth; 34, 269 (281) Soraya.

⁴⁰⁸ BVerfGE 24, 119 (144); 79, 51 (63); 83, 130 (140) Josefine Mutzenbacher.

⁴⁰⁹ BVerfGE 65, 1 (44)

⁴¹⁰ BECKER tagadja, hogy az emberkép formula az ember természetére, az emberre magára vonatkozó kijelentéseket is tartalmazna. BECKER 83.

⁴¹¹ Peter M. HUBER az egyéni emberképek megvalósulásának kereteit fedezi fel a *Grundgesetz* emberképében. M. HUBER, Peter: Das Menschenbild im Grundgesetz. *Jura (Juristische Ausbildung)* 1998. 511. Nils TEIFKE szerint ebben az értelemben nyitott emberképről van szó. TEIFKE 63.

⁴¹² BECKER 82.

⁴¹³ DÜRIG 1958, 23-24.

⁴¹⁴ M. WINTRICH, Josef: Über Eigenart und Methode verfassungsgerichtlicher Rechtsprechung. In: *Laforet, Wilhelm.-Verfassung und Verwaltung in Theorie und Wirklichkeit. Festschrift für Wilhelm Laforet anlässlich seines 75. Geburtstages*. München: Veröffentlichungen des Instituts für Staatslehre und Politik, 1952, 235.

⁴¹⁵ WINTRICH 1947-től először a Bajor Alkotmánybíróság bírása, 1954-ben választották meg a Szövetségi Alkotmánybíróság elnökévé, amely pozíciót 1958-ban bekövetkezett haláláig töltött be.

Bajor Alkotmány 117. cikkének⁴¹⁶ – amely egy általános állampolgári kötelezettséget írt elő – értelmezésére szolgált. Mivel szembetűnő a hasonlóság WINTRICH emberképe és a Szövetségi Alkotmánybíróság által kibontott emberkép között, felmerül a kérdés, hogy az emberkép formula valóban a *Grundgesetz*-en alapul-e.

5.1.2.3. Az emberkép formula megalapozása

A *Grundgesetz* maga nem tartalmazza kifejezetten az emberkép-formulát. Ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság azt a *Grundgesetz* meghatározott cikkeinek [1. cikk, 2. cikk,⁴¹⁷ 12. cikk,⁴¹⁸ 14. cikk,⁴¹⁹ 15. cikk,⁴²⁰ 19. cikk⁴²¹ és 20. cikk]⁴²² együttes szemléletéből vezette le.

Ennek ellenére Ernst BENDA az emberi méltóság klauzulában látta az emberkép-formula súlypontját.⁴²³ Tatjana GEDDERT-STEINACHER viszont úgy véli, hogy az emberi méltóság csupán az emberkép formula egyik eleme, de nem azonos azzal.⁴²⁴

Az emberkép formula megalapozása során a Szövetségi Alkotmánybíróság valóban nem csupán az 1. cikk (1) bekezdésére hivatkozott, hanem a sérthetetlen és elidegeníthetetlen emberi jogok védelmét kimondó (2) cikkekre és az azt jogi kötőerővel felruházó (3) cikkekre is. Sőt, mivel a *Grundgesetz* nem tartalmaz az egyén közösség iránti felelősségét rögzítő általános rendelkezést, a Szövetségi Alkotmánybíróság azokban az alkotmányos rendelkezésekben keresett és talált fogódzót az egyén társadalom iránti felelősségének levezetéséhez, amelyek az egyes alapjogok korlátozására vonatkoznak, illetve az alapjog-korlátozás általános feltételeit tartalmazzák. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberkép

⁴¹⁶ „A szabadság bárki általi szabad élvezete attól függ, hogy teljesíti-e a néppel és az alkotmánnyal, az állammal és a törvényekkel szemben fennálló hűségkötelezettségét. Mindenkinek tiszteletben kell tartani és követni kell az alkotmányt és a törvényeket, részt kell venni a közügyekben, testi és lelki erejüket a közösség javára kell fordítani.”

⁴¹⁷ A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése általános érvénnyel mondja ki: „Mindenkinek joga van személyisége szabad kibontakoztatásához mindaddig, amíg az nem sérti mások jogait és nem ütközik az alkotmányos rendbe, vagy az erkölcsi törvénybe.”

⁴¹⁸ A 12. cikk állampolgári jogként deklarálja a foglalkozás szabad megválasztásának jogát, amelyet törvény vagy annak felhatalmazása alapján más jogi norma szabályozhat. A 12. cikk (2) bekezdése ennek az állampolgári jognak a korlátozhatóságát engedi meg: „Senkit nem lehet meghatározott munkára kényszeríteni, kivéve a hagyományosan általános, mindenki számára egyenlően hozzáférhető nyilvános közszolgálatot.”

⁴¹⁹ A 14. cikk (1) bekezdése biztosítja a tulajdonhoz és az örökléshez való jogot, amelyet törvény korlátozhat. A (2) bekezdés kifejezetten kimondja, hogy a tulajdon kötelez, annak használata a közösség javát kell, hogy szolgálja. A (3) bekezdés a kisajátítás alapvető feltételeként rögzíti, hogy tulajdont kisajátítani csak közérdekből lehet.

⁴²⁰ A 15. cikk lehetőséget biztosít közösségi érdekből a föld, a természeti kincsek és termelőeszközök kártalanítás melletti kisajátítására is.

⁴²¹ A 19. cikk az alapjog-korlátozás általános feltételeit határozza meg: alapjog csak általános érvényű törvénnyel korlátozható [(1) bekezdés], de az alapjog lényeges tartalmát még törvény sem korlátozhatja [(2) bekezdés].

⁴²² A 20. cikkre való hivatkozást a szociális jogállamiságot deklaráló (1) cikke érdemes pontosítani, az államrendezkedés alapelvei ugyanis az emberkép-formula szempontjából nem relevánsak.

⁴²³ „A jog által alapul vett emberképet alkotmányjogilag/az alkotmányjogban az emberi méltóság sérthetlensége klauzulában kell keresni.” BENDA, Ernst: Die Würde des Menschen ist unantastbar. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP)* – Beiheft 22. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1985. 23.

⁴²⁴ GEDDERT-STEINACHER 187.

formula megalapozása során minden további indokolás nélkül csupán felsorolta a *Grundgesetz* relevánsnak ítélt rendelkezéseit.

DÜRIG az emberkép értelmezése során abból indult ki, hogy a *Grundgesetz* által az 1. cikk (1) bekezdésben felállított kép a sérthetetlen emberi méltósággal rendelkező emberről önmagában még egyoldalú. Ebből csupán az olvasható ki, hogy a *Grundgesetz* feladta az értéksemlegességet és nyíltan állást foglalt az embert tárggyá alacsonyító kollektívizmussal szemben.⁴²⁵ DÜRIG ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy az emberi méltóság történelmi okokból a totalitarista rendszerek kollektívizmusának elutasítása miatt került ugyan be az alkotmányba, de a *Grundgesetz* előtt lebegő ember képe nem felelhet meg a másik szélsőségnek sem, amely a XIX. századi klasszikus liberalizmus értelmében az embert autonóm, magába zárkozó, minden külső behatást kizáró individuumnak tekinti.⁴²⁶

DÜRIG szerint már a *Grundgesetz* 1. cikk második mondatában az emberi méltóság védelmére vonatkozóan előírt állami kötelezettség előfeltételezi, hogy az ember egyúttal kötelezettségek alanya is, másként az állam nem is tudná ellátni a védelmi kötelezettségét. Ezen túlmenően a *Grundgesetz*-re történő rövid rátekintés is alátámasztja, hogy az nem az „elszigetelt egyén”-ből, hanem a (társadalomhoz kötött) személyiségből indul ki. A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében garantált általános szabadságjog (*Hauptfreiheitsrecht*) korlátozása az „addig amíg” mondattal (*Soweit-Satz*) gyakorlatilag nem más mint az ember kötelezettségeinek elismerése.⁴²⁷ Erre mutat a gazdasági jogok [12. cikk (1) bekezdés második mondat és 14. cikk (1) bekezdés második mondat, ill. (2) bekezdés] általános korlátozásának lehetősége,⁴²⁸ valamint a *Grundgesetz* szociális jogállam klauzulája [20. cikk (1) bekezdés], amely arra ad felhatalmazást, hogy az állam a szociális viszonyokat rendezze, ne csupán őrizze azt „működőképesnek feltételezett adottságként”. Az államnak az életviszonyok rendezésére vonatkozó kötelezettségéből (majdhogynem automatikusan) következik az államot alkotó emberek egyéni felelőssége.⁴²⁹ A szociális jogállam alkotmányos céljával a *Grundgesetz* a mérsékelt individualizmust képviseli.⁴³⁰

A szakirodalomban többen kritizálták a Szövetségi Alkotmánybíróság azon törekvését, hogy a *Grundgesetz*-ből megpróbált kiolvasni egy minden emberre jellemző, átfogó képet.⁴³¹ Az „emberkép” fogalom valóban megtévesztő, mivel azt a téves képzetet keltheti, hogy a *Grundgesetz* egy átfogó és homogén emberképen alapul. Ezzel szemben – a fentiekben kifejtettek szerint – az emberkép formula nem ad minden emberre vonatkozó általános képet, hanem egyrészt leírja az emberi nemre jellemző tulajdonságokat, másrészt megjelöli az egyén és a társadalom viszonyában a két szélső pontot. A téves értelmezés

⁴²⁵ DÜRIG: 1958, 23.

⁴²⁶ uo.

⁴²⁷ uo. 25.

⁴²⁸ uo. 25.

⁴²⁹ uo. 25.

⁴³⁰ uo. 24. Ezzel szemben BECKER szerint a *Grundgesetz*-ben sokkal erősebbek a liberális-jogállam elemei, mint a szociális-állami aspektusok, vagyis a szabadság a domináns a közösséghez kötöttséggel szemben. Ezt a tézist a Hans Peter IPSEN által a Weimari Alkotmány és a *Grundgesetz* jogállami, illetve szociális állami elemeinek összehasonlítására alapozza, miszerint a *Grundgesetz* a Weimari Alkotmányt az egyén védelmében fölülmúlja, míg szociális érzékenységekben alatta marad. IPSEN, Hans Peter: Über das *Grundgesetz*. In: Gesammelte Beiträge seit 1949. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1988, 14. Ehhez BECKER annyit tesz hozzá, hogy a *Grundgesetz* a Weimari Alkotmánnyal szemben az alapjogi katalógussal kezdődik. BECKER 98.

⁴³¹ Az „emberkép” fogalom ellentmondásos megítéléséhez további hivatkozásokkal lásd: HUBER 505.

elkerülése végett, alkotmányjogi értelemben nem az emberképről, hanem többes számban, emberkép elemekről kell beszélni.⁴³² Az emberkép elemek (cselekvési autonómia, önállóság, önérték, társadalomhoz kötöttség, felelősségtudat) pedig kiolvashatók a *Grundgesetz* 1. cikk emberi méltóság klauzulájából. Az emberkép formula újdonsága az ember felelősségének hangsúlyozása, amely meghatározza az egyén és a társadalom közti viszonyt. Bár a *Grundgesetz* nem tartalmaz általános felelősségi szabályt, az a *Grundgesetz* hivatkozott rendelkezéseinek együttes értelmezéséből kiolvasható. Így – a kritikákkal ellentétben⁴³³ – az emberkép-formula mindkét eleme a *Grundgesetz* emberről és annak a társadalomhoz való viszonyáról alkotott felfogását tükrözi.

5.1.2.4. Az emberkép funkciója

Az emberkép formula funkciója az alkotmánybíróági gyakorlatban – az egyén és a társadalom viszonyában megjelölt két szélső pontnak megfelelően – az alapjogok tárgyi védelmi körének, illetve az alapjogok korlátozásának igazolása (*Rechtfertigung*) keretében a korlát (*Schranke*) meghatározása lehet.

A reprezentatív minta alapján végzett statisztikai felmérés kapcsán született 1969. évi Mikrocenzus-határozatban egyszerre jelenik meg mindkét funkció. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóságból kiindulva elhatárolta a magánszférától a magánszféra alakítása érinthetetlen területét (*unantastbarer Bereich privater Lebensgestaltung*), ennek tiszteletét és védelmét pedig az emberképből olvasta ki.

„A *Grundgesetz* ezzel [az emberi méltósággal] az egyes polgárok számára biztosítja a magánélet alakításának érinthetetlen területét, amely az állami hatalom behatás alól ki van vonva. Ennek az emberképnek a tükrében az embert a társadalomban szociális érték- és tisztelet iránti igény (*sozialen Wert- und Achtungsanspruch*) illeti meg. Ellenkezik az emberi méltósággal, az embert az állam pusztá tárgyává tenni. Az emberi méltósággal nem lenne összeegyeztethető, ha az állam jogot formálhatna arra, hogy az embereket kényszer útján személyükre vonatkozóan átfogóan regisztrálja és katalogizálja, akár anonim statisztikai felmérés keretében, és ezáltal tárgyként kezelje, amely a leltározás számára minden vonatkozásban hozzáférhető.”⁴³⁴

Az emberkép egyúttal a magánszférához való jog korlátjaként is jelenik a Mikrocenzus határozatban.

„Nem minden személyes adatra vonatkozó statisztikai felmérés sérti az emberi személyiséget méltóságában vagy érinti a belső szférára vonatkozó önrendelkezési jogot. [Az embernek] társadalomra utalt és társadalomhoz kötött polgárként [...] bizonyos mértékben, például a népszámlálás, mint az állami cselekvés tervezhetősége esetében el kell tűrnie a személyére vonatkozó statisztikai célú adatfelvételt.”⁴³⁵

⁴³² HÄBERLE, Peter: *Das Menschenbild im Verfassungsstaat*. Berlin: Dunker&Humblot, 2008, 44.

⁴³³ A legélesebb kritikát Helmut RIDDER fogalmazta meg: „A *Grundgesetz* emberképe egyáltalán nem a *Grundgesetz*é, hanem a Szövetségi Alkotmánybíróság első Szenátusa által kreált, általuk celebrált és az ő, a körforgó politika kitaposott ösvényét kísérő kórusuk által énekelt – teljességgel ájtatosság (...)”RIDDER 123.

⁴³⁴ BVerfGE 27, 1 (6)

5.1.2.4.1. Általános korlát

Az emberkép formulát elsőként megfogalmazó beruházási segély-határozatban a BVerfG-nek azt kellett eldöntenie, hogy a beruházási segély nyújtására kötelezés a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésébe ütközik-e. A Szövetségi Alkotmánybíróság ebben a határozatban még nem foglalt állást a fenti alkotmányos rendelkezés tág (az általános cselekvési szabadságot garantálja), illetve szűk értelmezése (csupán azokat a cselekedeteket védi, amelyek nélkül az ember alapvető lényegét, lelki-erkölcsi személyiség mivoltát nem képes kibontakoztatni)⁴³⁶ mellett, mivel mindkét felfogás esetén igazolhatónak találta a jogkorlátozást. Az emberkép-formula az alapjog védelmi körének tág értelmezése esetében jelent meg az alapjog korlátozásának igazolására.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberképet a konkrét esetben a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében foglalt hármaskorláthoz (mások jogai, az alkotmányos rend, az erkölcsi törvény) kapcsolta. Ezért a szakirodalom az emberkép formulában az általános cselekvési szabadság negyedik korlátját vélte felfedezni: a közösséghez kötöttség korlátját.⁴³⁷ Álláspontom szerint azonban az emberkép-formula már itt általános korlátként jelenik meg. Az emberkép-formula a „hármaskorlátot” (*Schrankentrias*) nem egy negyedik, a többi háromtól független korláttal egészíti ki, hanem azokhoz kapcsolódva, azokra vonatkoztatva jelenik meg.

Az emberkép formula általános korlát jellegén nem változtat az, hogy bizonyos esetekben kifejezetten az alkotmányos jogrendhez⁴³⁸ vagy mások jogaihoz⁴³⁹ kapcsolva jelenik meg.

A lehallgatási határozat a beruházási segély határozatban kidolgozott emberkép formulát, annak szó szerinti idézését követően, a következő szavakkal kifejezetten általános korlát rangra emelte:⁴⁴⁰ „Nem kevésbé jelentős a *Grundgesetz* alapvető döntése azokról a korlátokról, amelyeket a közjóra és kiemelkedő jogtárgyak védelmére tekintettel az alapjogok elé állít [vö. pl. GG 2. cikk (1) bekezdés].”⁴⁴¹

Az emberkép formula általános korlát jellegét támasztja alá az orvostanhallgatók felvételére vonatkozó 1972. évi numerus clausus határozat is, amelyben – a korábban az általános cselekvési szabadság korlátozására vonatkoztatott – emberkép formula a *Grundgesetz* 12. cikk (1) bekezdése első mondatában biztosított foglalkozás szabad megválasztásához való jog korlátját képező szociális állam tartalmának kibontására szolgált. A határozat indokolása az emberkép formula eredeti formájának szó szerinti idézése előtt kifejtette:

„[m]ásfelől egy esetleges alkotmányos felhatalmazás sem kötelez arra, hogy minden jelentkező számára állandó jelleggel rendelkezésre álljon az általa kívánt tanulói hely és ily

⁴³⁶ A Hans PETERS féle személyiség magja elmélet (Persönlichkeitskerntheorie) PETERS, Hans: Die freie Entfaltung der Persönlichkeit als Verfassungsziel. In: LAU, Rudolf – CONTANTOPOULOS, D.S. Hans: *Gegenwartsprobleme des internationalen Rechts und der Rechtsphilosophie. Festschrift für Rudolf Laun zu seinem 70. Geburtstag.* Hamburg: Giradet & Co, 1953, 669-678.

⁴³⁷ HÄBERLE 48., BECKER 103.

⁴³⁸ BVerfGE 50, 256 (262) Temető-kényszer az urnák elhelyezésére

⁴³⁹ BVerfGE 56, 37 (49) Önvádra kötelezés a felszámolási eljárásban

⁴⁴⁰ BECKER 111.

⁴⁴¹ BVerfGE 30, 1 (20)

módon a nagy ráfordítást igénylő felsőoktatási kiadások kizárólag az általában hullámzó és számtalan tényező által befolyásolt egyéni igényektől váljanak függővé. Ez a szabadság félreértéséhez vezetne, amely esetben figyelmen kívül maradna, hogy a személyes szabadság hosszú távon nem valósulhat meg az egész működőképességétől és egyensúlyától elválasztva, és a korlátlan alanyi jog iránti igénynek a közösség költségén való biztosítása ellentétes a szociális jogállam gondolatával.⁴⁴²

Kiemelt szerepet tölt be az emberkép formula az ún. korlátozhatatlan alapjogok (*vorbearbeitete gewährleistete Grundrechte*) esetében.⁴⁴³ A Szövetségi Alkotmánybíróság a Mephisto határozatban arra a megállapításra jutott, hogy a *Grundgesetz* 5. cikk (3) bekezdés első mondatában biztosított művészetek szabadsága annak ellenére, hogy a *Grundgesetz* nem rendelkezik semmilyen törvényi korlátról (*Gesetzesvorbehalt*), nem abszolút. A Szövetségi Alkotmánybíróság az általa felállított alkotmányos korlátot (*verfassungsimmanente Grundrechtsschranke*),⁴⁴⁴ melynek értelmében az alkotmány maga szabja meg a művészetek szabadságának határait, a *Grundgesetz* emberképére alapozta:

„Másfelől az alapjog nem korlátlan. A *Grundgesetz* 5. cikk (3) bekezdésében garantált szabadságjog, mint minden alapjog a *Grundgesetz* emberképéből indul ki, vagyis az emberből, mint felelős személyiségből, aki a társadalmon belül szabadon fejlődik [BVerfGE 4, 7 (15); 7, 198 (205); 24, 119 (144); 27, 1 (7)].”⁴⁴⁵

A korlátlan alapjogok alkotmány általi korlátozhatóságának az emberképre alapozása még egyértelműben jelenik meg az 1971. évi a vallási meggyőződésből elmulasztott segítségnyújtási kötelezettségről szóló határozatában. Az ügy tényállása szerint az Evangélikus testvéri egyesület vallási közösség egyik tagját, egy négygyermekes családapát elítélték amiatt, hogy a negyedik gyermeke otthonukban való megszületését követően vallási meggyőződésének megfelelően nem győzte meg az egyébként beszámítható állapotban lévő feleségét, hogy az orvos tanácsának megfelelően vegye igénybe az életben maradáshoz szükséges kórházi ellátást (vérátömlesztés). A Szövetségi Alkotmánybíróság kifejtette:

„A GG 4. cikk (1) bekezdésében foglalt szabadságjog, mint minden más alapjog a *Grundgesetz* emberképéből indul ki, vagyis az emberből, mint felelős személyiségből, aki a társadalmon belül szabadon fejlődik. Az egyén *Grundgesetz* által elismert társadalomhoz kötöttsége a korlátlan alapjogokat is bizonyos külső korlátok közé szorítja. Mindazonáltal a vallásszabadság határát – a művészetek szabadságához hasonlóan (vö. BVerfGE 30, 173 (193)) – kizárólag csak az alkotmány maga határozhatja meg. [...]”⁴⁴⁶

⁴⁴² BVerfGE 33, 303 (334) *Numerus clausus*

⁴⁴³ Horst DREIER szerint az emberkép formula egy „argumentációs generálklauszula”, amelyet a Szövetségi Alkotmánybíróság előszeretettel használ dogmatikai szempontból bizonytalan terepen. DREIER, Horst: Buchbesprechung: Peter Häberle, Das Menschenbild im Verfassungsstaat. *AöR (Archiv des öffentlichen Rechts)* 1991. 628.

⁴⁴⁴ A Szövetségi Alkotmánybíróság a fenti alkotmányos korlátot a korlátozhatatlan alapjogokban benne rejlő korlátnak tekinti. BVerfGE 39, 334 (367)

⁴⁴⁵ BVerfGE 30, 173 (193)

⁴⁴⁶ BVerfGE 32, 98 (107)

5.1.2.4.2. Az emberi méltóság tartalmának meghatározása?

HÄBERLE szerint az emberkép formula – elszakadva a „születési körülményeitől” – nem csupán az alapjogok korlátozásának igazolására, hanem az alapjogok kiterjesztésére is kell, hogy szolgáljon. Az emberképnek szükségképpen el kellett szakadnia a „születési körülményeitől” (*Geburtsituation*), mert különben „fejlődési rendellenességről” (*Geburtsfehler*) lenne szó, amelyet az elméletnek kellene korrigálnia.⁴⁴⁷ HÄBERLE mégis arra a következtetésre jutott, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberkép formulát „taktikai” okokból egyoldalúan a kötelezettséget megalapozó és szabadságot korlátozó funkciójában alkalmazta.⁴⁴⁸ BECKER is elismeri, hogy azok a határozatok, amelyekben a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberkép formulára az egyes alapjogok védelmi körének megalapozása céljából hivatkozott mennyiségileg alatta maradnak azoknak, amelyekben arra az alapjogok korlátozása érdekében hivatkozott.⁴⁴⁹

Az emberkép formula – az alapjog védelmi körének meghatározása körében legfontosabb esetnek tekintett mikorcensus-határozatban –⁴⁵⁰ az intimszféra megalapozásában játszott szerepet. Már ez a határozat bizonyítja az emberkép, pontosabban az emberkép elemek és az emberi méltóság fogalmának azonosságát a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában, mivel a testület az emberképből olvasta ki az embert a társadalomban önértékénél fogva megillető tisztelet iránti igényt, és az emberi méltóság sérelmét állapította meg a fenti igény megsértése esetén.

A légi közlekedés biztonságáról szóló törvényt vizsgáló határozatból pedig egyértelműen kiderül, hogy az emberi méltóság pozitív tartalmát képező alany fogalmat az emberkép elemek töltik meg tartalommal. A Szövetségi Alkotmánybíróság híres határozatában egyrészt alkotmányellenesnek ítélte a terroristák által eltérített személyszállító repülőgép lelövésére adott engedélyt abban az esetben, ha a repülőgépen tartózkodott a személyzet és az ártatlan utasok, mivel ők a mentési akció pusztá tárgyává válnának, mások megmentése érdekében. Másrészt megállapította, hogy abban az esetben mégis le lehet lőni a repülőgépet, ha azon csak a terroristák tartózkodnak: „Annak, aki a repülőgépet az emberi élet megsemmisítésére fordítja, mások javait jogellenesen használja, nem kérdőjeleződik meg az állam pusztá eszközeként az alanyi jogállása [...] éppen az felel meg a támadó alanyi jogállásának, ha a saját elhatározásából véghezvitt magatartás következményeit személyesen neki számítják fel, és az általa beindított történésekért őt tekintik felelősnek. Az őt egyébként megillető emberi méltóság tisztelete ily módon nem sérül. [BVerfGE 115, 118 (161)]”

A testület az ember alanyi jogállásának a cselekvési autonómia és a saját tettekért való felelősség elemére épített, amikor kimondta, hogy összeegyeztethető az emberi méltósággal a repülőgépet eltérítő bűnelkövetők lelövése. A két alanyi kör eltérő felelősségének értékelése az alanyként kezelés körében vitatható, mivel az látszólag az emberi méltósághoz való jog relativizálásához vezet (ugyanaz a magatartás egyik esetben megvalósítja az emberi méltóság sérelmét, a másikban nem). Álláspontom szerint azonban az emberi méltóság jogi fogalmának tartalmi elemét képező felelősség csupán az egyén saját magával és nem a

⁴⁴⁷ HÄBERLE 48.

⁴⁴⁸ HÄBERLE 50.

⁴⁴⁹ BECKER 114-115.

⁴⁵⁰ BECKER 113.

társadalommal szemben fennálló felelősségét jelenti, így az megmarad az alany fogalmon belül és nem relativizálja az emberi méltóságot.

Az emberi méltósághoz való jog pozitív fogalmi elemei tehát az ember lényegére vonatkozó megállapítások, miszerint: az ember szellemi-erkölcsi lény, aki a társadalom önértékkel rendelkező, de felelős tagja.

Ezek a fogalmi elemek nem alkalmasak ugyan azon életszférák megjelölésére, amelyek igényt tartanak az emberi méltóság védelmére, de az alanyként kezelés elvének alkalmazásával hozzájárulnak az emberi méltóság normatív tartalmának behatárolásához azzal, hogy az emberi nemre jellemző tulajdonságok, mint értékek tisztelete és védelme révén elválasztják az emberi méltóság védelmét az egyén szubjektív méltóság érzésétől.⁴⁵¹ Ennek ellenére az emberi méltósághoz való jog nem absztrakt, hiszen mindig a konkrét egyénnek az emberi minőséget adó tulajdonságok megőrzésére irányuló érdekét részesíti védelemben.

5.1.3. Az emberi méltósághoz való jog tartalmának negatív meghatározása

Az emberi méltóság *Grundgesetz*-be való felvételének oka – ahogy a fentiekben már bemutattam – a második világháborút követő különleges történelmi helyzetnek köszönhető, amely során maga a Szövetségi Köztársaság is megszületett. Az emberi méltóság jogi fogalmának meghatározása szempontjából ezért jelentős az emberi méltóságot sárba tipró nemzetiszocialista rendszer legyőzése.⁴⁵² Vélhetően az emberi méltóság akkor megtapasztalt megsértésének köszönhető a fogalom negatív, a jogsértések oldaláról történő meghatározásának (*Definition vom Verletzungsvorgang her*) mind a Szövetségi Alkotmánybíróság, mind a szakirodalom oldaláról történő elfogadása.

A *Grundgesetz* értelmezésének első éveiben a szakirodalomban is találkozunk olyan állásponttal, amely szerint az emberi méltóság fogalmát egyáltalán nem kell meghatározni.⁴⁵³ Ugyanezt a „nem definiálunk” irányt képviselte HEUSS a *Grundgesetz* elfogadásának vitájában elhangzott, sokat idézett – az emberi méltóság „nem értelmezett tézis” – mondata. Óvatosabban fogalmaznak azok, akik az emberi méltóság fogalmának pontos meghatározását lehetetlennek tartják. Ez a hozzáállás magában rejti az emberi méltóság negatív meghatározásának lehetőségét.

⁴⁵¹ Az egyén szubjektív méltóság érzésének jelentősége az emberi méltóság védelmi körének meghatározása szempontjából vitatott. Az egyik álláspont szerint az az emberi méltóság tartalmának konstitutív eleme, a másik felfogás szerint viszont a méltóság fogalom nem állhat az egyén szabad rendelkezésére. TEIFKE, 60.

⁴⁵² BVerfGE 39, 1 (67): „Az Alaptörvény alapjául olyan államépítési elvek szolgálnak, amelyeket csak a történelmi tapasztalat és a korábbi nemzetiszocialista rendszerrel való szellemi-erkölcsi szembefordulás magyaráznak. Az Alaptörvény a totalitárius állam mindenhatóságával szemben, amely igényt tartott a társadalmi élet minden területe fölötti uralomra és, amelynek céljai elérése során az egyes ember életének tekintetbe vétele alapvetően semmit nem jelentett, egy értékekhez kötött rendet épített fel, amely az egyes embert és annak a méltóságát állította a szabályozás középpontjába.”

⁴⁵³ NIPPERDY 1968, 1.

A negatív meghatározás eszköze a DÜRIG-től származó,⁴⁵⁴ és a Szövetségi Alkotmánybíróság állandó gyakorlatának részévé vált „*Objektformel*” (a tárgyként kezelés formulája). Ez a formula sokak szerint egyértelműen KANT morálfilozófiája kategorikus imperatívuszának második formulájára vezethető vissza:⁴⁵⁵ „Cselekedj úgy, hogy az emberiséget mind saját személyedben, mind mindenki más személyében mindig célnak is, sohasem pusztán eszköznek tekintsd.”⁴⁵⁶ Legalábbis a Szövetségi Alkotmánybíróság ebben az értelemben használja az emberi méltóság fogalmát: „Ellentétes [...] az emberi méltósággal, az embert az állam pusztá eszközévé tenni [...]. Az a mondat, hogy »az ember mindig cél kell, hogy maradjon«, korlátlanul érvényes minden jogterületre.”⁴⁵⁷

A tárgyként kezelés formulája a méltóságnak nem pozitív, hanem pusztán negatív meghatározását adja, amely az emberi méltóság tartalmához annak korlátozása felől közelíti. Ez a megközelítés azt eredményezi, hogy a háromlépcsősről – a korlátozás és jogsértés azonosságára tekintettel – eleve kétlépcsősre szűkült alkotmánybírósági vizsgálat csupán egy lépcsőfokból áll, amennyiben a Szövetségi Alkotmánybíróság csupán azt vizsgálja, hogy megvalósult-e az emberi méltósághoz való jog korlátozása. A korlátozás a konkrét ügyekben, példákon keresztül nyilvánul meg (*Beispielstechnik*),⁴⁵⁸ amelyből következtetni lehet az emberi méltósághoz való jog tartalmára.

A Szövetségi Alkotmánybíróság már a korai határozataiban a korlátozás oldaláról határozta meg a méltóság tartalmát, amennyiben olyan magatartásokat sorolt fel, amelyek az emberi méltóságba ütköznek: „megalázás, megfélemlítés, üldözés, törvénytől kívül helyezés stb.”⁴⁵⁹ Arról a szakirodalomban megoszlanak a vélemények, hogy milyen magatartások valósítják meg az ember tárgyként kezelését.⁴⁶⁰

⁴⁵⁴ „Az emberi méltóság (abban az esetben) érintett, ha az embert (a konkrét személyt) tárggyá, pusztá eszközzé, helyettesíthető nagysággá alacsonyítják.” DÜRIG 1958, 15. TEIFKE arra hívja fel a figyelmet, hogy a formula első része (tárggyá) tágabb, mint a második része (pusztá eszközzé). Ebből a megállapításból azt a következtetést vonja le, hogy az ember tárgyként való kezelésének fokozatai vannak. Ez alapján a tárgyként való kezelés formuláján belül megkülönbözteti a tárgyként kezelés és a pusztá tárgyként kezelés formuláját. Egyértelműnek tűnik számára, hogy a „pusztá tárggyá” degradált embert jobban kell védeni, mint a „tárgyként” kezelt embert. Ezért a tárgyként kezelés kétféle formulája az emberi méltóság szűk és tág tényállásához vezet. TEIFKE 12.

⁴⁵⁵ A KANTI formula Szövetségi Alkotmánybíróság általi recepciójához lásd: GEDDERT-STEINACHER 31.; M. WINTRICH 1957, 7.; JABER, Dunja: *Über den mehrfachen Sinn von Menschenwürde-Garantien. Mit besonderer Berücksichtigung von Art. 1 Abs. 1 Grundgesetz*. Frankfurt am Main: Ontos 2003, 229.; HAIN, Karl-Eberhard: Menschenwürde als Rechtsprinzip, in: H.J. SANDKÜHLER (szerk.): *Menschenwürde. Philosophische, theologische und juristische Analysen*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007, 91.; a kategorikus imperatívusz második formulája és az emberi méltóság közötti közvetlen összefüggés ellen lásd: VON DER PFORDTEN, Dietmar: Zur Würde des Menschen bei KANT. In: BYRD, B. Sharon – HRUSCHKA, Joachim – JOERDEN, Jan C. (szerk.): *Jahrbuch für Recht und Ethik*, 14. kötet, Berlin: Dunker&Humblot, 2006, 503.

⁴⁵⁶ KANT 68.

⁴⁵⁷ BVerfGE 45, 187 (228)

⁴⁵⁸ HÄBERLE 1995, 853.

⁴⁵⁹ BVerfGE 1, 97 (104)

⁴⁶⁰ Például Peter LERCHE a tárgyként kezelés formuláját a megaláztatás tilalmára kívánja korlátozni. LERCHE, Peter: Verfassungsrechtliche Aspekte der Gentechnologie. In: LUKES, Rudolf – SCHOLZ, Rupert: *Rechtsfragen der Gentechnologie. Vorträge anlässlich eines Kollegiums Recht und Technik, Rechtsfragen der Gentechnologie in der Tagungsstätte der Max-Planck-Gesellschaft „Schloß Ringberg“ am 18./19./20. November 1985*. Köln – Berlin – Bonn – München: Carl Heymann, 1986, 102. Ezt az értelmezést ENDERS túl szűknek ítéli, mivel nem látható be, miért ne valósíthatnák meg más magatartások is az embert tárgyként kezelő viselkedést. ENDERS 22. 114. l.j.

A szakirodalom egy része – tekintettel arra, hogy a formula csak az egyértelmű korlátozások behatárolására alkalmas – „*Leerformel*”-nek ⁴⁶¹ (üres formula) titulálja. Egyesek a schopenhaueri kritikát idézik, ⁴⁶² és – a lehallgatási határozatra hivatkozva – azt bizonygatják, hogy maga a Szövetségi Alkotmánybíróság is üres formulának tartja. ⁴⁶³

Ezzel szemben Peter HÄBERLE szerint a tárgyként kezelés formulája jelentős mértékben hozzájárult az emberi méltóság klauzula jogi úton való érvényesítéséhez (*justitiabel*). ⁴⁶⁴

Érdemes megjegyezni, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága az Egyezményben nevesített tilalmak vizsgálata során szintén a korlátozás oldaláról közelíti meg az emberi méltóság tartalmát. A *Tyrer kontra Egyesült Királyság* ügyben a negatív meghatározás eszköze a tárgyként kezelés tilalma: „Így, annak ellenére, hogy a kérelmező nem szenvedett el súlyos és tartós testi sérülést, a büntetése – melynek során a hatóságok hatalma alatt álló tárgyként kezelték – pontosan a 3. cikk védelmének egyik legfőbb célja, nevezetesen az ember méltósága és testi integritása elleni támadás. Az sem zárható ki, hogy a büntetésnek ártalmas pszichikai hatása lehetett.” ⁴⁶⁵ Ez a megközelítés figyelhető meg a biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló 98/44/EK irányelvnek az emberi test meghatározott részei szabadalmaztathatóságát lehetővé tevő 5. cikk (2) bekezdése emberi méltóságba ütközésének vizsgálata során is. Az Európai Unió Bírósága szerint „az irányelv az emberi eredetű élő anyag tekintetében kellőképpen szigorúan határozza meg a szabadalmi jogot ahhoz, hogy az emberi test ténylegesen hozzáférhetetlen és elidegeníthetetlen maradjon és ezzel az emberi méltóság védelme biztosított.” ⁴⁶⁶ Ha az emberi testrészek beszerezhetők és elidegeníthetők lennének, akkor viszont sérülne az emberi méltóság. STIX-HACKL főtanácsnok indítványában az *Omega* ügyben kifejezetten hivatkozott a tárgyként kezelés formulájára: „(...) Az egyén a saját szabad akarat képességénél fogva alany és nem szabad dologgá, tárggyá alacsonyítani (...)” ⁴⁶⁷

5.1.3.1. A lehallgatási határozat

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1970-es lehallgatási határozatában kísérletet tett a tárgyként kezelés formulájának pontosítására a „*Subjektprinzip*” (az alanyként kezelés elve) bevezetésével.

Az ügy tényállása szerint 1945 után a levél-, posta-, távbeszélő- és távíróforgalmat megszálló státuszuk alapján a három nyugat-európai nagyhatalom ellenőrizte. A nyugati-

⁴⁶¹ DREIER 2004, 168.

⁴⁶² A KANTI formula e szerint „nagyon bizonytalan, határozatlan, a szándékát indirekt módon elérő igény, amely minden egyes esetben, amelyben alkalmazásra kerül, először külön magyarázatra, meghatározásra és módosításra szorul.”

⁴⁶³ GRÖSCHNER, Rolf –W. LEMBCKE, Oliver: Dignitas absoluta. Ein kritischer Kommentar zum Absolutheitsanspruch der Würde. In: GRÖSCHNER, Rolf –W. LEMBCKE, Oliver (szerk.): *Das Dogma der Unantastbarkeit. Eine Auseinandersetzung mit dem Absolutheitsanspruch der Würde*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009, 6.

⁴⁶⁴ HÄBERLE 1995, 836.

⁴⁶⁵ 1978. 04.25, kérelemszám: 5856/72, msz. 33.

⁴⁶⁶ 2001. 10. 09, ügyszám: C-377/98, msz. 77.

⁴⁶⁷ 2004. 10. 14, ügyszám: C-36/02, msz. 78.

hatalmak ennek a jognak a gyakorlását az ország szuverenitásának 1955. május 5-i helyreállítását követően is fenntartották maguknak. Ugyanakkor kinyilvánították, hogy a fenntartott jogok megszűnnek, amint a német törvényhozás azok végrehajtására az illetékes német hatóságokat felhatalmazza. Ezért 1968-ban az ún. „szükséghelyzet-alkotmány”-nak nevezett alkotmánymódosítás során kiegészítették a *Grundgesetz* 10. cikkét, beiktatva a – szabad-demokratikus államrend illetve nemzetbiztonság – minősített korlátozási fenntartást, amely lehetőséget nyújtott a levél-, posta-, távbeszélő- és távíróforgalom korlátozására anélkül, hogy az érintetteket értesítették volna [10. cikk 2. bekezdés 2 mondat]. A korlátozás feltételeit, a megfigyelés elrendelését és annak kontrollját a levél-, posta-, távbeszélő- és távíróforgalom korlátozásáról szóló 1968 évi törvény (G 10) tartalmazta. A törvény eredeti változata értelmében az érintettet nem tájékoztatták a megfigyelésről (1. cikk 5. § 5. bekezdés G 10). A parlament grémiuma által felállított, háromtagú, független bizottság feladata volt a megfigyelés elrendelésének és végrehajtásának – hivatalból vagy panasz alapján való – kivizsgálása. Bírói út nem állt rendelkezésre (1. cikk 9. § 5. bekezdés G 10). Ennek ellenére a három nyugati-hatalom elfogadta a fenntartott jogok megszűnését.⁴⁶⁸

A Szövetségi Alkotmánybíróság – az örökkévalósági klauzula szűk értelmezése⁴⁶⁹ és a *Grundgesetz* új 10. cikk (2) bekezdés második mondata alkotmánykonform tartalmának megállapítása⁴⁷⁰ mellett – arra a következtetésre jutott, hogy a bizottság működése összeegyeztethető az emberi méltósággal.

A testület az örökkévalósági klauzula által védett emberi méltóság sérelmének vizsgálata során abból indult ki, hogy a tárgyként kezelés elve csupán az értelmezés irányát jelöli ki, ezért a jogsértést esetről esetre – a konkrét körülményekre tekintettel – kell megállapítani. Ugyanakkor az alanyként kezelés elvének bevezetésével megpróbálta megfogalmazni az emberi méltóság megsértésének lényegét.

„Ezt [az emberi méltóság sérelmét] nyilvánvalóan nem lehet általánosan megállapítani, hanem mindig csak a konkrét esetre tekintettel. Általános formulák, mint, hogy az embert nem szabad az államhatalom pusztá tárgyává alacsonyítani, csupán az irányt jelölik ki, amely elvezet az emberi méltóság sérelmének eseteihez. Az ember nem ritkán pusztá tárgya nem csupán a[z emberi] viszonyoknak és a társadalmi fejlődésnek, hanem a jognak is, amennyiben a saját érdekeire tekintet nélkül engedelmeskednie kell. Az emberi méltóság sérelme pusztán ezen az alapon [tárgyként kezelés] nem állapítható meg. Ezen túlmenően az egyén az alanyi mivoltát alapvetően megkérdőjelező viselkedésmódnak kell, hogy kitéve legyen, vagy a magatartás a konkrét esetben az emberi méltóság önkényes semmibe vételét kell, hogy jelentse. A törvényt végrehajtó államhatalom egyénnel szemben

⁴⁶⁸ Müller-TERPITZ, Ralf: BVerfGE 30, 1 – Abhörurteil. In: MENZEL, Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive* Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, 162-168 (162)

⁴⁶⁹ BVerfGE 30, 1 (24): „A 79. cikk (3) bekezdésének, mint az alkotmánymódosító hatalomkorlátjának a feladata annak megakadályozása, hogy a hatályos alkotmányos rend lényegét, alapjait az alkotmánymódosító törvény formálisan legális eszközével megszüntethessék és egy totalitárius rezsim legalizálása érdekében felhasználják. Az előírás tehát az ott megnevezett alapelvek elvi feladását tiltja.”

⁴⁷⁰ BVerfGE 30, 1 (21-23): Az alkotmánymódosítást úgy kell érteni, hogy az, feltéve, hogy a megfigyelés céljának veszélyeztetése kizárható, megköveteli a megfigyelt személy utólagos tájékoztatását. A korlátozás csak akkor megengedett, ha a konkrét körülmények igazolják az államellenes magatartást és alternatív tájékoztatási lehetőség nem állt rendelkezésre. A parlamenti kontroll-eljárásnak továbbá equivalensnek kell lennie a bírósági eljárással.

tanúsított magatartása akkor érinti az emberi méltóságot, ha az embert személy mivoltánál fogva megillető értéket semmibe veszi, azaz ebben az értelemben »megvető bánásmódot tanúsít«.⁴⁷¹

A határozathoz különvéleményt csatoló három alkotmánybíró nem értett egyet az örökkévalósági klauzula szűk értelmezésével. Álláspontjuk szerint az alkotmánymódosítást korlátozó örökkévalósági klauzulát valóban nem lehet tágan értelmezni, de annak az 1. cikkre vonatkozó tartalma mégis konkrétabb annál, mintsem, hogy – a megalázó bánásmód révén – pusztán a kínzás, a pellengérre állítás és a Harmadik Birodalom módszereinek tilalmára korlátozódjon. Az alkotmánybírák óva intenek az emberi méltóság „patetikus szavának” kizárólag a legmagasztosabb értelemben való meghatározásától. Az ő értelmezésük szerint:

„A *Grundgesetz* azt fejezi ki általa, hogy a szabad emberi személyt az értékrend legmagasabb fokára állította, elismeri az önértékét, önállóságát. Minden állami hatalomnak tisztelnie és védenie kell az embert önértékénél fogva megillető önállóságát. Az embert nem szabad »személytelenül«, tárgyként kezelni, akkor sem, ha ez nem az emberi érték figyelmen kívül hagyásából ered, hanem »jó szándékkal« történik. A Bíróság első Tanácsa úgy fogalmazott, hogy az embernek az állam pusztá eszközévé tétele és a róla rövid úton, hatóságilag való rendelkezés ellentmond az emberi méltóságnak. [...] Ezzel [a tárgyként kezelés klauzulája] semmiképpen nem csupán az irányt jelöli meg, amely révén fellelhetők az emberi méltóság megsértésének esetei. Ez [a tárgyként kezelés klauzulája] a *Grundgesetz* 1. cikkében gyökerező alapelv, amely közvetlenül mércét állít.”⁴⁷²

A konkrét ügy vonatkozásában a különvélemény arra hívta fel a figyelmet, hogy a titkos megfigyelés nem csupán az alkotmányos rend ellenségeit és kémeket érint, hanem ártatlanokat is. Az ő telefonjukat is lehallgathatják, leveleiket kibonthatják, anélkül, hogy valaha is tudomást szereznének erről, vagy lehetőségük lenne önmaguk igazolására, vagy akár a nem kívánt bonyodalomtól szabadulhatnának. A fenti bánásmód révén hatóságilag rendelkeznek az egyén személyes szférájáról, így a polgárt az állami hatalom eszközévé téve. Nem állja meg a helyét az az ellenvetés, hogy az ember nem ritkán pusztá tárgya nem csupán az emberi viszonyoknak és a társadalmi fejlődésnek, hanem a jognak is. Szükségtelen arra hivatkozni, hogy a polgár alá van vetve a jogrendnek, mivel ezáltal nem válik az államhatalom eszközévé, hanem a jogi közösség tagja marad.⁴⁷³

A szakirodalom is kritikával illette a többségi indokolásban a tárgyként kezelés formulájának az ember méltósága szándékos semmibe vételével való pontosításának kísérletét, mivel az emberi méltóság nem szándékos megsértése is megvalósítja az emberi méltóság sérelmét.⁴⁷⁴ A formula elleni legfontosabb ellenvetés tehát az, hogy a látszólag világnézetiileg semleges megfogalmazás megnyitja az utat a szubjektív értékítélet számára.⁴⁷⁵

Álláspontom szerint – és ennyiben egyetértek a határozat többségi indokolását ért kritikával – az emberi méltóság sérelme szempontjából nincs és nem is lehet jelentősége a

⁴⁷¹ BVerfGE 30, 1 (25-26)

⁴⁷² BVerfGE 30, 1 (40)

⁴⁷³ BVerfGE 30, 1 (42)

⁴⁷⁴ PIEROTH – SCHLINK szerint sem lehet jelentőséget tulajdonítani annak, hogy az emberi méltóság korlátozása szándékos volt-e. ZIPPELIUS szerint ugyanakkor a szándék felerősítheti a megalázó jelleget. JARASS 2000, 43.

⁴⁷⁵ DREIER 2004, 168.

jogsértő szándékának. Az Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóság esetében sem térhet el a korlátozás általa kidolgozott fogalmától még akkor sem, ha a korlátozás egyúttal jogsértést valósít meg. A magatartásnak tehát objektíve kell alkalmasnak lennie az egyén emberi méltóságának megsértésére.

Arra a kérdésre, hogy mikor valósul meg az emberi méltóság sérelme az „*Objekt-Subjekt-Formel*”⁴⁷⁶ (tárgyként vagy alanyként kezelés elve) ad választ. Tehát a testület nem fordult el a tárgyként kezelés elvétől, csupán hozzákapcsolta az alany fogalmát. Az összekapcsolás eredményeképpen az emberi méltóság sérelme abban áll, hogy az ember alany mivoltát megkérdőjelezi, és ezáltal az embert pusztán tárggyá degradálják.

5.1.3.2. Az életfogytig tartó szabadságvesztés ügy⁴⁷⁷

A Szövetségi Alkotmánybíróság 1977. évi ítéletének tényállása szerint a Verduni helyi bíróság (esküdttörvényszék) az alapeljárásban megállapította, hogy a rendőrségi tisztviselő (vádolt) kábítószerrel kereskedett. A vádlottat egyik vevője, a drogfüggő L. feljelentéssel fenyegette, arra az estére, ha nem szállít neki újabb adag kábítószer, bár az utolsó adagot még nem fizette ki. A vádlott látszólag engedett a fenyegetésnek, újabb adag kábítószer adott át L.-nek, és ezt követően pont, amikor L. beadta az injekciót, hátulról lelőtte. Az esküdttörvényszék ezt a tettet egy másik bűncselekmény elfedésére szolgáló, aljas indokból elkövetett gyilkosságnak értékelte. A gyilkosság esetében kötelezően kiszabandó életfogytig tartó szabadságvesztést azonban összeegyeztethetetlennek tartotta a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésével, mivel ez a büntetés véglegesen kizárja az elítéltet a társadalomból és lelkileg megsemmisíti.⁴⁷⁸

A Szövetségi Alkotmánybíróság határozata rendelkező részében megállapította, hogy a gyilkosságért kiszabandó életfogytig tartó szabadságvesztés összeegyeztethető az emberi méltósággal. A határozat indokolásában megerősítette a korábbi gyakorlatát, miszerint az emberi méltóság tiszteletben tartásának követelménye a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában különösen azt jelenti, hogy tilos a kegyetlen, embertelen és megalázó büntetés. Ezt kiegészítette az alanyként kezelés követelményével azzal, hogy kimondta: az elkövető – az alkotmány által biztosított „szociális érték- és tisztelet igény”-énél (*sozialen Wert- und Achtungsanspruch*) fogva – nem válhat „a bűnüldözés pusztán tárgyává”. Az alanyként vagy tárgyként kezelés formulája tehát összekapcsolva jelennek meg a határozatban: ha az egyéni és szociális emberi lét alapvető feltételei nem maradnak fenn, az

⁴⁷⁶ HÖFLING 2009, 83.

⁴⁷⁷ Az ügy előzményéhez tartozik, hogy a *Grundgesetz* 102. cikke eltörölte a halálbüntetés és a StGB 211. § (1) bekezdésének „A gyilkost halálbüntetéssel büntetik.” szövegrésze helyére „A gyilkost életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetik.” szövegrész került. Így a kivételből – eredetileg a 211. § (3) bekezdése kivételként szabályozta az életfogytig tartó fegyházbüntetést – főszabály lett. Az életfogytig tartó szabadságvesztésnek a halálbüntetéssel szembeni alárendelt szerepe ellenére már a korábbi szakirodalom vizsgálta az életfogytig tartó szabadságvesztés hatását az emberi személyiségre. A halálbüntetés pártfogói azzal érveltek, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtása kegyetlenebb és embertelenebb („vég nélküli rémület”), mint a halálbüntetés végrehajtása („rémületes vég”). STUCKENBERG, Carl-Friedrich: BVerfGE 45, 187 – Lebenslange Freiheitsstrafe. In: MENZEL (szerk) 272-278, 273.

⁴⁷⁸ Az ügy eldöntésekor az életfogytig tartó szabadságvesztés esetében nem volt jogi lehetőség a feltételes szabadságra bocsátásra (*vorzeitige Entlassung*) vagy a szabadságvesztés felfüggesztésére (*Aussetzung des Strafrechts zur Bewährung*). Az egyetlen lehetőség a szabadulásra a – tartományokban eltérően szabályozott – kegyelem volt.

elkövető a bűnüldözés pusztá eszközévé válik. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóságot ebben az ügyben nem önmagában vizsgálta, hanem a szociális jogállamiság elvével összefüggésben: „[a] *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének a szociális jogállamiság elvével való összefüggéséből következik az államnak az a – különösen a büntetés végrehajtás során érvényesülő – kötelezettsége, hogy az emberhez méltó létminimumot biztosítsa.”⁴⁷⁹ A következtetés pedig az, hogy „az így értelmezett emberi méltósággal összeegyeztethetetlen lenne, ha az állam fenntartaná magának azt az igényt, hogy erőszakkal megfossza az embert a szabadságától anélkül, hogy legalább annak az esélye megmaradna számára, hogy valaha is szabaduljon.”⁴⁸⁰

A Szövetségi Alkotmánybíróság a bűnelkövető reszocializáció iránti érdekét a 2. cikk (1) bekezdésének és az 1. cikk (1) bekezdésének összefüggéséből vezette le, de rögzítette, hogy „az emberi méltóság magját” érintené, ha az elítéltnak – a személyisége fejlődésétől függetlenül – a valamikori szabadulás reményét teljesen fel kell adnia.

A testület az adott esetben mégsem állapította meg az emberi méltóság sérelmét. A korlátozás vizsgálata során tekintettel volt az ügy összes körülményére. Elsőként a „tudomány jelenlegi állására”, – azaz az életfogytig tartó szabadságvesztésnek az elítélt testi és lelki létére való hatásáról szóló szakirodalomra – hivatkozva kérdőjelezte meg azt, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés kényszerűen helyrehozhatatlan testi és lelki károsodáshoz vezetne, amely sérti az emberi méltóságot.

A jogsértés tagadásának a fő oka azonban a büntetés végrehajtás humanizálása volt. A büntetés végrehajtása a határozat szerint az életfogytig tartó szabadságvesztés esetében sem a „megőrzésre” irányul (*Verwahrsvollzug*), hanem a reszocializáció érdekében történő „kezelésre” (*Behandlungsvollzug*). Ennek értelmében a szabadságvesztés káros következményeit az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték esetében is ellensúlyozni kell, a végrehajtásnak ez esetben is arra kell irányulnia, hogy az elítéltnak a szabad életbe való visszailleszkedésben segítsen. Az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélteteket nem szabad jobban izolálni a társadalomtól, mint amennyire az feltétlenül szükséges.⁴⁸¹ Azaz az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték a többi elítélthez hasonló bánásmódban részesülnek. Ezen túlmenően a testület figyelembe vette azt is, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés kitöltése egy ritka kivétel. Az életfogytig tartozó szabadságvesztésre ítélték rendszerint kegyelemben részesülnek.⁴⁸²

A határozatból tehát az olvasható ki, hogy a büntetés-végrehajtás által biztosított reszocializációs cél érvényesülésében nyilvánul meg az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítéltnek az alanyként való kezelése. Ameddig ez a cél érvényesül, addig az elítéltet nem kezelik tárgyként. Ez a cél a veszélyes bűnelkövetők esetében nem érvényesült, mivel az ő esetükben tilos volt a kegyelem. A Szövetségi Alkotmánybíróság szerint az emberi méltóság ez utóbbi esetben sem sérül. Megállapítását egyrészt azzal indokolta, hogy nem lehet megtiltani a társadalom védekezését a közösségre veszélyes bűnelkövetőkkel szemben,⁴⁸³ másrészt, hogy a reszocializációs cél érvényesülésének kizártsága nem a büntetés jellegéből,

⁴⁷⁹ BVerfGE 45, 187 (228)

⁴⁸⁰ BVerfGE 45, 187 (229)

⁴⁸¹ BVerfGE 45, 187 (240)

⁴⁸² BVerfGE 45, 187 (241)

⁴⁸³ BVerfGE 45, 187 (242)

hanem az elítélt személyiségéből adódik.⁴⁸⁴ Mindazonáltal a testület sem ebben a határozatában, sem a 2006. évi veszélyes bűnelkövetőkről szóló határozatában⁴⁸⁵ – amelynek tárgyát az életfogytig tartó szabadságvesztés végrehajtása felfüggesztésének megtagadása képezte – nem mondta ki kifejezetten, hogy az ő esetükben miben nyilvánul meg az alanyként kezelés, hanem megelégedett annak megállapításával, hogy nem valósul meg a tárgyként kezelés. Ezzel a Szövetségi Alkotmánybíróság a jogsértés megítélése során az egylépcsős vizsgálat keretei között maradt.

5.1.3.3. A légi közlekedés biztonságáról szóló törvénnyel kapcsolatos ügy

Az ügy előzményét – ahogy erre a határozat is utal⁴⁸⁶ – a 2001. szeptember 11.-én az Amerikai Egyesült Államokban történt tragédia képezte, amikor is egy nemzetközi terrorszervezet az amerikai légitársaságok négy utasszállító repülőgépét eltérítette. Ezeknek a New York-i World Trade Center-re, a Pentagonba, illetve az Amerikai Egyesült Államok Honvédelmi Minisztériumának épületébe való becsapódása, illetve a negyedik gép Pennsylvania államban történt lezuhanása több mint háromezer ember halálát okozta. Ezért mind az Európai Unióban, mind a Németországban lépéseket tettek a légiközlekedés biztonságának megerősítése és a merényletek elleni védelem érdekében. Ebbe a körbe tartozik a légiközlekedés biztonságáról szóló német törvény is, amelynek a 14. § (3) bekezdését a Szövetségi Alkotmánybíróság megsemmisítette.⁴⁸⁷ A rendelkezés felhatalmazta a fegyveres erőket a terroristák által eltérített személyszállító repülőgép lelövésére abban az esetben, ha feltételezhető, hogy a gépet emberek ellen vetik be, és a lelövés az egyetlen mód a pillanatnyi veszély elhárítására.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a repülőgép lelövésére adott engedélyt azért találta alkotmányellenesnek, mert az utasok és a személyzet a mentési akció pusztá tárgyává válnának, mások megmentése érdekében. A testület ugyanakkor egyértelműen különbséget tett a tettesek és áldozatok között, amikor kimondta, hogy a repülőgép eltérítőinek megölése viszont nem érinti az emberi méltóságuk tiszteletben tartását, az egyéni felelősségük beszámítása pontosan az alanyként való kezelésüket bizonyítja.

A határozat az alanyként való kezelésnek a tárgyként való kezeléshez való kapcsolása révén egyértelműen visszacsatolt a *Grundgesetz* emberképéhez (konkrétan annak a felelősség eleméhez) és ez alapján jutott arra a következtetésre, hogy míg az egyik alanyi kör esetében ugyanazon állami cselekmény sérti az emberi méltóságot, a másik alanyi kör tekintetében nem sérti.

A Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése nem csak a megaláztatástól, megbélyegzéstől, üldözéstől, törvényen kívül helyezéstől, és harmadik személyek vagy az állam egyéb hasonló cselekményeitől védi az egyes embert. Az emberi méltóság tisztelete és védelme – a *Grundgesetz* megalkotójának azon elképzeléséből kiindulva, miszerint az ember lényegéhez tartozik, önmaga szabad meghatározása és szabad kibontakoztatása és az egyén megkövetelheti, hogy a társadalom

⁴⁸⁴ BVerfGE 45, 187 (258)

⁴⁸⁵ BVerfGE 117, 71

⁴⁸⁶ BVerfGE 115, 118 (119)

⁴⁸⁷ uo.

alapvetően egyenjogú, önértékkel rendelkező tagjaként ismerjék el, – általánosan kizárja az embernek az állam pusztá eszközeként való kezelését. Ezért tilos az embernek az államhatalom által oly módon való kezelése, amely az ember alanyi minőségét, az alanyi jogállását alapvetően megkérdőjelezi, amennyiben ezzel figyelmen kívül hagyja annak az értéknek a tiszteletét, amely minden embert önmagáért, személy mivoltánál fogva megillet.⁴⁸⁸ Ezt követően pedig – a lehallgatási határozatra hivatkozva – rögzítette: azt, hogy mikor áll fenn ilyen bánásmód, azt az egyedi esetben, a szituáció különlegességére tekintettel kell megállapítani. Azaz a korlátozás vizsgálatának lépései az esetről esetre való döntés, illetve a konkrét ügy összes körülményének figyelembevétele.

Az egyedi esetben a testület – az emberi méltóság szempontjából⁴⁸⁹ – két alanyi kört különböztetett meg. Az első alanyi körbe a repülőgép személyzete és utasai tartoznak, akik teljesen kilátástalan helyzetben vannak, életkörülményükről nem tudnak önállóan dönteni, mások döntésétől függenek. Ez a helyzet a „tettesek tárgyává” teszi őket. Ezzel a kijelentéssel a határozat visszacsatol a lehallgatási határozathoz, ezúttal is megerősítve, hogy az emberek nem ritkán tárgyai az emberi viszonyoknak. Az állam maga, amely ebben a helyzetben a légiközlekedés biztonságáról szóló törvény 14. § (3) bekezdésének a beavatkozás elhárítására irányuló eszközhöz nyúl, ezeket az embereket a mentési akciója pusztá tárgyaként kezeli, mások megmentése érdekében.

A „pusztá tárgyként kezelés” tehát abban nyilvánul meg, hogy az állam a neki védtelenül és tehetetlenül kiszolgáltatott embereket a repülőgéppel együtt szándékosan lelövi és, ezáltal a benne lévő személyzetet és utasokat szinte teljes bizonyossággal megöli. Ezzel a bánásmóddal az állam semmibe veszi az érintetteket, mint méltósággal és elidegeníthetetlen jogokkal rendelkező alanyokat. Az állam azáltal, hogy a megölésüket eszközként használja mások megmentése érdekében, eldologiasítja, és egyúttal jogfosztottá teszi őket. Amennyiben az állam egyoldalúan rendelkezik az egyébként az állam védelmére szoruló áldozatok életéről, megtagadja tőlük a minden embert, ember voltánál fogva megillető értéket.⁴⁹⁰ Mindehhez hozzáadódik azoknak a körülményeknek a bizonytalansága, amelyek a repülőgép lelövésének szükségességét kérdésessé teszik.⁴⁹¹ Mindezekből vonja le a következtetést a BVerfG:

„Az 1. cikk (1) bekezdésének érvényesülése mellett teljességgel elképzelhetetlen, törvényi felhatalmazás alapján olyan ártatlan embereket, akik, mint az eltérített repülőgép személyzete és utasai, reménytelen helyzetben vannak, szándékosan megölni.”⁴⁹²

Azt az érvelést, miszerint a személyzet tagja vagy az utas azzal, hogy fellépett a repülőgépre vélhetően beleegyezett a repülőgép lelövésébe és a saját megölésébe, mint teljesen életidegen fikciót visszautasítja a testület.⁴⁹³ A terrorcselekmény elkövetésében

⁴⁸⁸ BVerfGE 115, 118 (153)

⁴⁸⁹ A határozatban a repülőgép személyzete és utasai (első alanyi kör), valamint a bűncselekmény elkövetői (második alanyi kör) mellett említésre kerülnek azok a földön tartózkodó emberek is (harmadik alanyi kör), akik a repülőgép lezuhanása és becsapódása következtében veszélybe kerülhetnek. Ebben az esetben azonban nem merül fel az emberi méltóság sérelme; az állam ebben az esetben az élet és egészség védelmére köteles. BVerfGE 115, 118 (164)

⁴⁹⁰ BVerfGE 115, 118 (154)

⁴⁹¹ BVerfGE 115, 118 (155)

⁴⁹² BVerfGE 115, 118 (157)

⁴⁹³ uo.

részt nem vevő ártatlanoknak a halálra ítéltként minősítését ismét a „*Subjekt-Objekt Formel*” alkalmazásával utasítja vissza az Alkotmánybíróság. Az emberi élet és emberi méltóság ugyanis az egyedi ember fizikai létezésének időtartamától függetlenül egyenlő védelmet élvez. Aki ezt tagadja, vagy megkérdőjelezi, az sérti az emberi méltóságot.⁴⁹⁴ Hasonlóképpen sérti az emberi méltóságot az a felfogás, hogy a repülőgép túsul ejtett utasai és személyzete a repülőgép részei, amelyet fegyverként kívánnak bevetni más emberek élete ellen. Ez az elképzelés leplezetlenül kifejezésre juttatja, hogy egy ilyen esemény áldozatait már nem tekintik embernek, hanem egy tárgy részének és, ezáltal őket magukat is tárgyiasítják. Ez nem egyeztethető össze a *Grundgesetz* emberképével és az emberről, mint önmaga meghatározására képes lényről alkotott elképzeléssel, akit pontosan emiatt nem szabad az állami cselekvés pusztá tárgyává alacsonyítani.⁴⁹⁵ A testület elutasítja a szolidaritással való érvelést⁴⁹⁶ is azzal, hogy a 14 § (3) bekezdés megvalósítása nem az államrend megsemmisítése ellen irányuló eszköz, hanem a *Grundgesetz* 35. cikk (2) bekezdés második mondata és (3) bekezdése értelmében vett katasztrófavédelem.⁴⁹⁷ Végül a földön tartózkodó emberek életének védelme sem igazolja a repülőgép ártatlan utasainak lelövését, pontosan azért, mert az utóbbiak esetében nem csupán arról van szó, hogy az állam megtagadja a repülőgép fogva tartott utasai életvédelmi igényének teljesítését, hanem az állam azzal, hogy a védelem nélkül maradt áldozatok életét maga korlátozza, semmibe veszi ezeknek az embereknek az alanyi jogállását, és az ebből az állam számára következő ölési tilalmat.

A Szövetségi Alkotmánybíróság – az alany fogalom értelmezése alapján – más következtetést vont le a második alanyi kör, a bűncselekmény elkövetői esetében. Az Alaptörvény emberképe ugyanis az önmagáért felelős emberre épül. Ezért a testület arra a következtetésre jutott, hogy ha a lövés kizárólag azok ellen irányul, akik a repülőgépet más, a földön tartózkodó emberek ellen fegyverként használják, őket le lehet lőni.

„Annak, aki a repülőgépet az emberi élet megsemmisítésére fordítja, mások javait jogellenesen használja, nem kérdőjeleződik meg az állam pusztá eszközeként az alanyi jogállása [...] éppen az felel meg a támadó alanyi jogállásának, ha a saját elhatározásából véghezvitt magatartás következményeit személyesen neki számítják fel, és az általa beindított történésekért őt tekintik felelősnek. Az őt is egyébként megillető emberi méltóság tisztelete így módon nem sérül.”⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ BVerfGE 115, 118 (158)

⁴⁹⁵ BVerfGE 115, 118 (159)

⁴⁹⁶ ENDERS szerint a jogi keretek között működő állam megőrzése azonban általános szolidaritást feltételez, mivel az államnak a létezése a jogok érvényesülésének is feltétele. Nem tűnik tehát igazolhatónak, hogy az állam olyan emberek életéről rendelkezzen, akik a veszélyhelyzetért nem tehetőek felelőssé, és őket a veszély elhárítása érdekében feláldozza, de bizonyos körülmények között magának az államnak, – amelynek léte minden ember szabadságának feltétele – a megőrzése indokolhatja az állampolgárok összességének (személyükre való tekintet nélkül) szolidáris helytállási kötelezettségét. Ezáltal az egyes ember alanyi jogállása nem sérül. ENDERS, Christoph: Die normative Unantastbarkeit der Menschenwürde. In: GRÖSCHNER – LEMBCKE (szerk.) 2009, 69-93, 84.

⁴⁹⁷ uo.

⁴⁹⁸ BVerfGE 115, 118 (161)

Ebben az esetben a lelövés elrendelésének szükségessége körüli bizonytalanság nem releváns, mivel az elkövetők hatalmában áll szándékuktól elállva együttműködni a hatóságokkal.⁴⁹⁹

Összefoglalóan megállapítható, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltóság negatív meghatározását (negatív fogalmi elemek) – azon magatartások leírása, amelyek nem összeegyeztethetők az emberi méltósággal – kombinálja a méltóság pozitív meghatározásával (pozitív fogalmi elemek).

Mindazonáltal a tárgyként kezelés formulájának az alanyként kezeléssel való pontosítása nem teszi lehetővé az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének általános meghatározását, mivel az esetről esetre történő vizsgálat a háromlépcsős alkotmánybírósági vizsgálat második lépcsőfokán (korlátozás meghatározása) zajlik. Az emberi méltóság normatív tartalma ezért csak az emberi méltósághoz való jog konkrét esetekben – más alapjogokkal összefüggésben – megállapított jogséremlé alapján rekonstruálható az alapjogok emberi méltóság magjának azonosítása révén.

5.2. Az emberi méltósághoz való jog tartalma az Alkotmánybíróság gyakorlatában

5.2.1. Az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalmának viszonya

A korábbi Alkotmány nem adott kellő támpontot az emberi méltósághoz való jog és az alapjogok lényeges tartalma viszonyának értelmezéséhez. Egyrészt, amíg a *Grundgesetz* az emberi méltóság klauzulában és az alapjogok lényeges tartalma vonatkozásában is az „érintetetlen” kifejezést használja, addig a korábbi Alkotmány az élethez és emberi méltósághoz való jogtól való önkényes megfosztás tilalmáról, valamint az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogairól és az alapvető jog lényeges tartalma korlátozásának tilalmáról szólt, másrészt nem tartalmazott konkrét tartalmi korlátozási fenntartásokat sem. A lényeges tartalom korlátozásának általános tilalma pedig nagy mozgásteret adott az Alkotmánybíróság számára az egyes alapjogok tartalmának kidolgozására.⁵⁰⁰ Az Alkotmánybíróság e széles körű felhatalmazással élve a lényeges tartalom fogalmát összekapcsolta az emberi méltósághoz való joggal, az emberi méltósághoz való jogot téve az alapjog-korlátozás abszolút határává.

Az alapjogok lényeges tartalma korlátozásának a régi Alkotmány 8. § (2) bekezdésében foglalt tilalma már a halálbüntetést eltörlő határozatban összekapcsolódott az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt élethez és méltósághoz való joggal. Kifejezetten viszont csak SÓLYOM László különvéleményében került kifejtésre, hogy az emberi élethez és méltósághoz való jog minden más alapjog lényeges tartalmának is részét képezi, hiszen az összes többi alapjog forrásai és feltételei, továbbá azok korlátozhatóságának abszolút határai.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ uo.

⁵⁰⁰ BALOGH 2000, 123.

⁵⁰¹ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 106.

Az Alkotmánybíróság már a halálbüntetés alkotmányellenességénél abból indult ki, hogy a lényeges tartalom korlátozásának tilalma az alapjog alanyi oldalára vonatkozik,⁵⁰² és ezt az értelmezést a későbbiekben is fenntartotta, bár kifejezetten nem foglalt állást ebben a kérdésben.

Az Alkotmánybíróság a vallásszabadság és az emberi méltósághoz való jog viszonyát vizsgálva megállapította:

„[...] az Alkotmánybíróság állandó gyakorlata – a 8/1990. (IV. 25.) AB határozattól kezdve – az emberi méltósághoz való jogot, mint »általános személyiségi jogot« fogja fel, amely magában foglalja a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot. Az Alkotmánybíróság továbbá a lelkiismereti szabadság jogát a 64/1991. (XII. 17.) AB határozat összefüggésében szintén a személyiség integritásához való jogként értelmezte. (Az állam nem kényszeríthet senkit olyan helyzetbe, amely meghasonlásba vinné önmagával, azaz amely összeegyeztethetetlen a személyiségét meghatározó valamely lényeges meggyőződésével.) A lelkiismereti szabadság és a vallásszabadság külön is nevesített joga azt ismeri el, hogy a lelkiismereti meggyőződés, s ezen belül adott esetben a vallás az emberi minőség része, szabadságuk a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog érvényesülésének feltétele.»⁵⁰³

A fenti megállapításból az a következtetés vonható le, hogy az Alkotmánybíróság a lelkiismereti meggyőződést, a személyiség integritásához való jogként határozta meg,⁵⁰⁴ amely a lelkiismereti és vallásszabadság külön nevesített jogának lényeges tartalmát képezi, és ezért abszolút. Ebben az esetben az alapjog lényeges tartalma az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog egyik tartalmi elme.

Más következtetés adódik azonban a határozat következő bekezdéséből: „Maga az emberi személyiség a jog számára érinthetetlen (ezt fejezi ki az emberi élethez és méltósághoz való jog korlátozhatatlan volta), a jog csakis a külső feltételek biztosításával segítheti az autonómiát. Ezért a gondolat, a lelkiismeret és a vallásos hit (meggyőződés) szabadságához való jogból önmagában – ha ti. a vallás gyakorlásához való jogot most nem vesszük figyelembe – az államnak az a kötelessége következik, hogy az állam nem ítélezhet vallásos hit vagy lelkiismereti meggyőződés igazságtartalmáról.»⁵⁰⁵

Az Alkotmánybíróság itt ugyanis az élethez és méltósághoz való jog korlátozhatatlanságával indokolta a lelkiismereti meggyőződés abszolút voltát. Ebből pedig az a következtetés adódik, hogy az alapjog emberi méltóság tartalma az élethez való joggal egységes és oszthatatlan emberi méltósághoz való jog.

A lelkiismereti és vallásszabadság emberi méltóság tartalma tehát meghatározható: a lelkiismereti meggyőződés. Egyértelműen elkülöníthető az emberi méltóság lényeges tartalmán túli korlátozható tartalom is: a vallásgyakorlás, illetve a meggyőződés szerinti cselekvés. Nem egyértelmű azonban, hogy az Alkotmánybíróság mire alapozta az emberi méltóság mag korlátozhatatlanságát: az élethez és a méltósághoz való jog vagy az általános

⁵⁰² GYÖRFI Tamás: *Az alkotmánybíráskodás politikai karaktere. Értekezés a magyar Alkotmánybíróság első tíz évéről.* Budapest: INDOK, 2001, 82.

⁵⁰³ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48, 51.

⁵⁰⁴ SCHANDA Balázs: 60. § Lelkiismereti és vallásszabadság. In: Jakab András [szerk.]: *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest: Századvég 2009, 2200.

⁵⁰⁵ uo.

személyiségi jog tartalmi elemét képező, a személyiség integritásához való jog abszolút voltára.

A névjogot alapjogként elismerő határozat szintén az alapjog lényeges tartalmának korlátozhatatlanságára hivatkozott a névjog első tartományához tarozó saját névhez és annak viseléséhez való jog abszolút voltának kinyilvánításakor. Az Alkotmánybíróság a saját névhez és annak viseléséhez való jog korlátozhatatlanságát már kizárólag csak az emberi méltósághoz való joggal hozta összefüggésbe.

„A saját névhez való jog csak a jog teljességével van fogalmi azonosságban, tehát a maga egészében »lényeges tartalom«: s ilyenként nem korlátozható, vagyis elidegeníthetetlen, érinthetetlen jog, amely felett az állam nem rendelkezhet. Minden embernek kell, hogy legyen saját neve, és ez a név nem helyettesíthető sem számmal, sem kóddal, sem egyéb szimbólummal. A saját név a személy identitásának egyik – mégpedig alapvető – meghatározója, amely azonosítását, egyúttal másoktól való megkülönböztetését is szolgálja, ezért a személy individualitásának, egyedi, helyettesíthetetlen voltának is az egyik kifejezője. A saját névhez való jog tehát az önazonossághoz való jog alapvető eleme, így olyan alapvető jog, amely a születéssel keletkezik, az állam által elvonhatatlan és – lényeges tartalmát tekintve – korlátozhatatlan. Ugyanilyen megítélést és védelmet kaphat a saját név viseléséhez való jog [...]”⁵⁰⁶

A névjog esetében egyértelmű, hogy a névjog első tartománya (a saját névhez és annak viseléséhez való jog) képezi az emberi méltóság lényeges tartalmát, mint az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező önazonossághoz, személyi identitáshoz való jog megnyilvánulása.

A 39/2007. (VI. 20.) AB határozat az életkorhoz kötött kötelező védőoltásokra vonatkozó határozatban kimondta:

„»Az ember soha nem tekinthető pusztán eszköznek valamilyen közcél eléréséhez« - ennek az elvnek különös súlya van az olyan jogi szabályozás esetében, amely alapján közérdekre hivatkozással, megelőző, gyógyító célból oltóanyagot juttatnak az emberek szervezetébe.”⁵⁰⁷

Az Alkotmánybíróság itt tehát az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező testi integritáshoz való jogban határozta meg az emberi méltóság lényegét,⁵⁰⁸ amely a kiskorú személyt is megilleti annak ellenére, hogy nem döntésképes, így az általános személyiségi jog másik elemét képező önrendelkezési jog már nem illeti meg.

Az Alkotmánybíróság a kamerás megfigyelés kapcsán kifejezetten hivatkozott az emberi méltóság lényeges tartalmára: „Az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében deklarált emberi méltósághoz való jog lényeges tartalmát érinti az, ha az elektronikus megfigyelőrendszer alkalmazását lehetővé tevő szabályozás figyelmen kívül hagyja a magánszféra tiszteletét és védelmét [...] a szabályozás alkalmatlan arra, hogy a magánszféra különösen érzékeny területeit (intim helyzeteket: pl. próbafülkében, mosdóban, illemhelyen való tartózkodást) a megfigyelés alól teljes egészében kivonja.”⁵⁰⁹ Az Alkotmánybíróság a

⁵⁰⁶ 58/2001. (XII. 7.) AB határozat, ABH 2001, 527, 542.

⁵⁰⁷ ABH 2007, 464, 479-480.

⁵⁰⁸ JUHÁSZ Gábor: 70/D. § Az egészséghez való jog. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest: Századvég, 2009, 2575-2576.

⁵⁰⁹ 36/2005. (X. 5.) AB határozat, ABH 2005, 390, 401-402.

magánszféra védelme során – a német alkotmánybírósági gyakorlathoz hasonlóan – tehát megkülönböztette a magánszféra különösen érzékeny területeit, vagyis az intimszférát, és ezt tekintette az emberi méltóság lényeges tartalmának, mégis lefolytatta a szükségességi-arányossági vizsgálatot.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában „az emberi méltóság lényeges tartalma” az alapjogok lényeges tartalmát képezi. Arra a kérdésre viszont, hogy az emberi méltóság lényeges tartalma az emberi méltóság melyik dimenziójához tartozik (az élethez való joggal egységben jelenik-e meg vagy az általános személyiségi jog tartalmi elemeivel azonosítható), és mikor, miért korlátozhatatlan, az Alkotmánybíróság Alaptörvény hatályba lépése előtti gyakorlatából nem kaptunk egyértelmű választ.⁵¹⁰

Az emberi méltóság lényeges tartalmának korlátozhatósága kérdésében az alapjogok lényeges tartalma korlátozhatóságára vonatkozó bizonytalanságot érhetjük tetten. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában ugyanis egymásnak ellentmondó értelmezések találhatók.⁵¹¹

Az egyik álláspont szerint az alapjogok lényeges tartalma az alkotmánybírósági vizsgálat során, a szükségességi-arányossági teszt alkalmazásával azonosítható be.⁵¹² Ez az álláspont nem különbözteti meg az alapjog tárgyi védelmi körének vizsgálatát a korlátozás vizsgálatától, és ezzel relativizálja a lényeges tartalom fogalmát.⁵¹³ A másik álláspont – az alapjogok szerkezetéhez igazodó háromlépcsős vizsgálatból kiindulva – szétválasztja a lényeges tartalom vizsgálatát és a szükségességi-arányossági vizsgálatot, ezzel eleve adottnak tételezve a lényeges tartalmat.⁵¹⁴

⁵¹⁰ SÓLYOM László arra hívta fel a figyelmet már egy korai munkájában, hogy a jogmentes magánszféra védelmében az a paradox helyzet áll elő, „hogy a szabályozás szükségessége és az ellene való védekezés egybefolyik, a szabályozás úgy nyel el mindentm hogy sokszor maga is, és önmaga ellen is véd.” SÓLYOM 1983, 315.

⁵¹¹ GÁRDOS-OROSZ három értelmezést azonosít. Az első a lényeges tartalom korlátozhatóságára vonatkozó értelmezés, ez azonban nem releváns az emberi méltóság lényeges tartalmának vizsgálatánál, ezért azzal nem foglalkozom. A második magyarázat a szükségesség-arányosság követelményét egyenlővé teszi a lényeges tartalommal, a harmadik pedig szétválasztja azokat. 2009, 418-419. SONNEVEND Pál szerint a második és harmadik magyarázat egyaránt megtalálható az Alkotmánybíróság gyakorlatában, ezért arra a következtetésre jut, hogy „a magyar alkotmány lényeges tartalom garanciája nem pusztán szubjektív és egyben relatív módon értelmezhető és alkalmazható, hanem van egy objektív és egyben abszolút dimenziója is.” SONNEVEND Pál: Alapvető jogaink a csatlakozás után. *Fundamentum* 2003/2. 33-34.

⁵¹² Az Alkotmánybíróság gyakorlatából erre példa a vagyonyilatkozat-tételi kötelezettségről szóló 21/1993. (IV. 2.) AB határozat, amelyben a testület abból indult ki, hogy „ha a korlátozás kényszerítő ok nélkül történik, vagy egyébként az nem áll összhangban az elérni kívánt céllal, azaz nem elkerülhetetlen, akkor az alapjog lényeges tartalmát érintő sérelem megállapítható.” ABH 1993, 172, 175. SÓLYOM László szerint: „Ha tehát az alkotmány csakis a lényeges tartalmat jelöli meg korlátként, elvileg következetesen és a gyakorlati igénnyel összhangban, ezt a szükségesség és arányosság ismérével kell meghatározni.” SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2001, 393. ÁDÁM Antal szerint pedig „az alapjog lényeges magva sem minősíthető mindenkorra adott tartalomnak, tehát az érinthetetlen mag a lényeges tartalommal egybeeső (szinonim), relatív fogalom, amelynek tartalmi kiterjedtsége a korlátozás alkotmányosan szükséges és arányos mértékétől függ.” ÁDÁM 1998, 55-56.

⁵¹³ Ez az álláspont GYÖRFI szerint „implauzibilis jelentést tulajdonít a lényeges tartalom kifejezésnek. A lényeges tartalom ugyanis az alapjog jellemző vonása, míg a másik teszt vagy a korlátozás jellemvonásaira utal (...), vagy pedig két szembenálló szempont viszonyára (...).” GYÖRFI 2001, 83. Hasonlóan: POZSÁR-SZENTMIKLÓSY 219.

⁵¹⁴ 56/1995. (IX. 15.) AB határozat, DR. VÖRÖS Imre alkotmánybíró párhuzamos indokolása ABH 1195, 260, 274.

A fentiekben bemutatottak szerint az Alkotmánybíróság gyakorlatában a lényeges tartalom korlátozása körében kidolgozott relatív teória és/vagy az abszolút elmélet érvényesül az alapjogok emberi méltóság lényeges tartalma korlátozhatatlansága megállapításánál is. Az Alkotmánybíróság gyakorlatából azonban nem derül ki egyértelműen, hogy az alapjogok lényeges tartalma és az emberi méltósághoz való jog pontosan milyen viszonyban állnak egymással: az alapjogok lényeges tartalma és azok emberi méltóság magja azonos-e, vagy a lényeges tartalom csupán magában foglalja az emberi méltóság magot, de annál tágabb. Ennek oka, hogy az emberi méltóság lényeges tartalmának érve elsősorban az általános személyiségi jog érintettsége esetén merült fel, amikor is a tágan értelmezett, de relatív alapjog emberi méltóság tartalma ugyanannak az alapjognak az abszolút megnyilvánulási formája, így a lényeges tartalom és az emberi méltóság mag értelemszerűen azonos. Ebből az is következik, hogy az emberi méltósághoz való jog két megnyilvánulása egymással a tágabb-szűkebb fogalom viszonyában áll.

Sajátos álláspontot képvisel BALOGH, aki megkülönböztette az alapjog lényeges tartalmának fogalmától az alapjogok érinthetetlen lényegét,⁵¹⁵ amelyek közül az előbbit relatívnak, az utóbbit abszolútnak tartja.⁵¹⁶

A fenti kérdéstől függetlenül az emberi méltósághoz való jog értéktartalma az Alkotmánybíróság értelmezésében kezdettől benne rejlik minden alapjogban. Ezt az értelmezést emelte alkotmányos szintre az Alaptörvény azzal, hogy kimondta az emberi méltóság sérthetetlenségét.⁵¹⁷ Álláspontom szerint az Alkotmánybíróság gyakorlatában az élethez való jognak a korábbiakban sem volt tényleges szerepe az alapjogok emberi méltóság magjának a megalapozásában, az csak a deklaráció szintjén jelent meg. Az Alaptörvény szövegének változása azonban végképp eldönteni látszik a kérdést: az emberi méltóság önmagában tölti meg tartalommal az alapjogokat. Ez – a későbbiekben bemutatottak szerint – nem jelenti azt, hogy az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog védelmi köre közötti szoros összefüggés megszűnne. Vannak azonban olyan élethelyzetek, amelyekben csupán az emberi méltósághoz való jog érintettsége merül fel.

Az Alkotmánybíróság a terrorizmust elhárító szerv titkos információgyűjtését vizsgáló 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésének értelmezése során megerősítette az intimszférát a magánszférától megkülönböztető gyakorlatát. Az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdése ugyanis külön nevesíti a személyiségvédelem fontos terepét képező – az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában az emberi méltóságból mint az általános személyiségi jog megnyilvánulásából levezett – magánszférához való jogot.

A testület elvi élel mondta ki, hogy „[a]z Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésében biztosított magánszférához való jog és az Alaptörvény II. cikke által garantált emberi méltósághoz való jog között különösen szoros a kapcsolat. Az Alaptörvény II. cikke megalapozza a magánszféra alakítása érinthetetlen területének védelmét, ami teljesen ki van

⁵¹⁵ Az érinthetetlen lényeg értelmezésében minden más alapjog központi magja, az emberi minőség, vagyis az élethez és méltósághoz való jog a maga egységében, amely érinthetetlen. BALOGH Zsolt: Alapjogok korlátozása az új alkotmányban. *Pázmány Law Working Paperes* 2011/19. 7.

⁵¹⁶ BALOGH 2010, 124.

⁵¹⁷ Az Alaptörvény javaslat indokolása szerint: „Az Alaptörvény egyes alapvető jogokat tartalmazó rendelkezései élen elvi jelleggel rögzíti az emberi méltóság sérthetetlenségét, amely valamennyi alapvető jog értelmezésére kihatóan hangsúlyosan, külön is kifejezi az emberi méltóság lényeges tartalmának érinthetetlenségét.”

zárva minden állami beavatkozás alól, mivel ez az emberi méltóság alapja. Az Alaptörvény értelmében a magánszféra védelme azonban nem szűkül le az Alaptörvény II. cikke által is védett belső vagy intimszférára, hanem kiterjed a tágabb értelemben vett magánszférára (kapcsolattartás), illetve arra a térbeli szférára is, amelyben a magán- és családi élet kibontakozik (otthon). Ezen túlmenően önálló védelmet élvez az egyén életéről alkotott kép is (jó hírnévhez való jog).⁵¹⁸

Az Alkotmánybíróság megerősítette az emberi méltósághoz való jog és a vallásszabadság viszonyát rendező, a vallásszabadság emberi méltóság magját a lelkiismereti meggyőződésben megjelölő határozatát is.⁵¹⁹

5.2.2. Az emberkép formula megjelenése az Alkotmánybíróság gyakorlatában

5.2.2.1. Az Alkotmány emberképe

Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlatában az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében garantált élethez és emberi méltósághoz való jog értelmezésében jelent meg az emberkép fogalom, és ennek megfelelően az ember lényegére vonatkozó megállapítást tartalmazott.

Először SÓLYOM Lászlónak a halálbüntetés eltöréséről szóló határozathoz fűzött párhuzamos indoklásában bukkant fel az Alkotmánybíróság emberképeként.⁵²⁰ A párhuzamos indoklásban megfogalmazott monista emberfelfogás csupán annyit árul el az ember lényegéről, hogy az ember – a test és lélek eltérő státusából kiinduló dualista állásponttal szemben – egységes és oszthatatlan. Ez a felfogás adott alapot az emberi élethez és emberi méltósághoz való jog egységét és korlátozhatatlanságát valló – a későbbiekben bemutatandó – oszthatatlansági doktrína megfogalmazására.

Az első abortusz határozat már felvetette az élethez és emberi méltósághoz való jog értelmezésében használt emberkép és az Alkotmány normatív ember-fogalmának azonosságát, amelyet az élethez és emberi méltósághoz való jog tölt meg tartalommal.⁵²¹ Az Alkotmánybíróság ebben a döntésében határozta meg ugyanis először az emberi méltóság lényegét: „Az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá. A méltósághoz való jognak ez a felfogása különbözteti meg az embert a jogi személyektől, amelyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs érinthetetlen lényegük.” [ABH 1991, 297, 308.]. Ebben az érinthetetlen lényegben ragadható meg az emberi méltóság abszolút védelemben részesülő önálló tartalma.

A határozatból – a negatív meghatározás lehetősége mellett – kiolvasható az emberi méltóságnak egy pozitív tartalmi eleme: az autonómia, az önrendelkezés. Az Alkotmánybíróságnak az emberi méltósághoz való jogot az általános személyiségi joggal azonosító korábbi határozata az általános személyiségi jog összetevőjeként, tartalmi

⁵¹⁸ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [84]

⁵¹⁹ 6/2013. (III. 1.) AB határozat, Indokolás [124]

⁵²⁰ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 104. SCHANDA Balázs: A vasárnap védelme. Néhány alapjogi szempont. *Iustum Aequum Salutare* 2015/2. 142. 21. lj.

⁵²¹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297, 312.

elemeként nevezte meg – többek között – az önrendelkezési jogot.⁵²² Az emberi méltósághoz való jog két megnyilvánulási formájának eltérő szerkezetéből (abszolút-relatív) az a következtetés adódik, hogy annak tartalma sem lehet azonos. Az abszolút emberi méltóság és a korlátozható általános személyiségi jog tartalmának elkülönítése azonban nem egyszerű feladat. Az elhatárolás nehézségét az okozza, hogy amíg a *Grundgesetz* az emberi méltóság klauzula mellett kifejezetten tartalmazza a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot [2. cikk (1) bekezdés], amely alapot adott a Szövetségi Alkotmánybíróság számára a két rendelkezés egymásra vetített értelmezésével az általános személyiségi jog kibontására, a korlátozhatatlan és a korlátozható rész elhatárolására a konkrét esetekben, addig a korábbi Alkotmány nem tartalmazott külön nevesített átfogó személyiségi jogot.

Az elhatárolás során SÓLYOM Lászlónak az oszthatatlansági doktrínát kibontó párhuzamos indokolásából indulok ki, amelyben az Alkotmánybíróság akkori elnöke elhatárolódott a dualista felfogástól, amely szerint az emberi méltóság „nembeli” jog, vagyis az egyén az emberi nem méltóságából részesedik. Ugyanakkor a párhuzamos indokolása már tartalmazta az első abortusz határozat többségi indoklásából idézett megállapítást, amely az emberi méltóság lényegét az autonómiában, az egyéni önrendelkezésben ragadta meg. SÓLYOM az emberi méltóság lényegének az embert a többi élőlénytől megkülönböztető autonóm minőséggel való meghatározásával emberi tartalmat adott az emberi méltóság jogi fogalmának, és ezzel töltötte ki a jogképesség formális kategóriáját. Az emberi méltóság lényegére vonatkozó elképzelés – ahogy a fentiekben bemutattam – bekerült az első abortusz határozat többségi indoklásába, és ezt követően állandó hivatkozási alappá vált az Alkotmánybíróság határozataiban. Ennek megfelelően az emberi méltóság az Alkotmánybíróság gyakorlatában ugyanúgy „nembeli” jog, mint a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában, amely a konkrét személyt az emberi nemhez tartozás jogán részesíti az emberi minőség védelmében. Az autonómia, az önrendelkezés, mint az emberi minőség meghatározó jegyei az Alkotmány emberképének az elemei, amelyek egyúttal az emberi méltóság pozitív tartalmi elemei.

Az emberi méltósághoz való alapjog tehát az alkotmánybíróági gyakorlatban – a szakirodalomban képviselt álláspontokkal szemben –⁵²³ nem üres: az autonómia, az egyéni önrendelkezés megőrzésére irányuló érdeket részesíti védelemben annak mindenféle korlátozásával szemben. Az emberi minőséget adó autonómiától, önrendelkezéstől meg kell különböztetni az egyéni önrendelkezés konkrét élethelyzetekben való kibontakoztatását, amelyet az általános személyiségi jog részjogai és a belőlük kiolvasott különös személyiségi

⁵²² 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42, 45.

⁵²³ GYÖRFI Tamás szerint a Sólyom-féle koncepció gyengesége, hogy a méltóságot képességgént definiálja, amely nem véd semmilyen durva bánásmód ellen, ezért üres. Álláspontja szerint a méltóság valamilyen morálisan releváns tulajdonságánál fogva (ami lehet akár az autonóm viszonyulás is) illeti meg az embert, de a méltóság nem azonos ezzel a tulajdonsággal, hanem ebből az embernek meghatározott érdekei származnak (például az autonóm viszonyulás képességét gyakorlja, s élete fontos döntéseit maga hozza meg). GYÖRFI 1998, 24. DELI és KUKORELLI szerint az Alkotmánybíróság az Alkotmányhoz kapcsolódó korábbi gyakorlatában az emberi méltóságot „meghatározhatatlan fogalomként fogta fel”, és csupán a második szinten határozott meg bizonyos alapfunkciók mentén ún. beszámítási pontokat, amelyekből a harmadik szinten az egyes konkrét alapjogokat levezette. DELI - KUKORELLI 347.

jogok védik.⁵²⁴ A kettő közötti összefüggéseket az általános személyiségi jog elemzése során vizsgálom.

5.2.2.2. Az Alaptörvény emberképe

Az emberkép formula az Alkotmánybíróság gyakorlatában először az orvosi vények adattartalmáról szóló 3110/2013. (VI. 4.) AB határozatban jelent meg:⁵²⁵

„Az Alaptörvény az egyén-közösség közötti viszonyt az egyén közösséghez kötöttsége jegyében határozta meg, anélkül azonban, hogy annak egyedi értékét érintené. Ez következik különösen az Alaptörvény O) cikkéből és II. cikkéből. [...] Az egyénnek társadalmi lényként, szociális beágyazottsága miatt bizonyos mértékben azonban el kell tűrnie adatai kötelező kiszolgáltatását, és azok állam általi felhasználását. {Indokolás [49]}”

Az emberkép formula a cukorbetegség egészségügyi ellátásáról szóló 3132/2013. (VII. 2.) AB határozatban már a német mintával szinte azonos megfogalmazásában szerepel:

„Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az Alaptörvény emberképe nem az elszigetelt egyéné, hanem a társadalomban élő felelős személyisége. Ez következik különösen az Alaptörvény O) cikkéből. Ez viszont azt jelenti, hogy a betegnek el kell fogadnia azokat a feltételeket, amelyeket a jogalkotó az adott esetben általánosan elvárható módon meghatároz, feltéve, hogy ennek során az egyéni szempontokat figyelembe veszi {Indokolás [95]}.”

Az emberkép formula – a német mintához hasonlóan – tartalmazza az egyén és közösség közötti viszony felállításával az emberkép magját, annak megalapozását és első konkretizálását. Az Alaptörvény emberképe formula tehát mind tartalmát mind megfogalmazását tekintve hasonlóságot mutat a Szövetségi Alkotmánybíróság által kidolgozott emberkép formulával, ezért felmerül a kérdés, hogy az valóban kiolvasható-e az Alaptörvényből.

Az Alkotmánybíróság az emberkép formula megalapozása során az Alaptörvény O) cikkére és II. cikkére hivatkozott, így ezek a rendelkezések adják az emberkép-formula súlypontját.

Az Alaptörvény – a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésével szó szerint megegyezően – kifejezetten kimondja az emberi méltóság sérthetlenségét,⁵²⁶ így az emberi minőséget kifejező emberkép elemek és az emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusa közötti összefüggés változatlanul fenntartható.

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépést követően fenn is tartotta azt a gyakorlatát, miszerint az emberi méltósághoz való jog abszolút dimenziója az emberi minőség védelmére irányul. Az Alkotmánybíróság a 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban és a 17/2014. (V. 30.) AB határozatban – követve a korábbi gyakorlatát – az intimszférát, mint az emberi minőség egyik megnyilvánulási formáját sorolta az emberi méltóság védelmi

⁵²⁴ ZAKARIÁS Kinga: Az általános személyiségi jog a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Jogtudományi Közlöny* 2013/2. 73-78.

⁵²⁵ Megerősítette: 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [88]

⁵²⁶ A *Grundgesetz* emberi méltóság klauzulája az Európai Alapjogi Charta közvetítésével került be az Alaptörvénybe. Az Alapjogi Charta 1. cikkének első mondata („Az emberi méltóság sérthetetlen.” szó szerint, második mondatata („Tiszteletben kell tartani és védelmezni kell.” pedig tartalmilag megegyezik a *Grundgesetz* 1. cikkével.

körébe.⁵²⁷ A 3122/2014. (IV. 24.) AB határozatban pedig az emberi minőség sérelmét állapította meg azzal, hogy kimondta: a jelöltek politikai reklámfilmben állatokkal való azonosítása dehumanizálja az érintett közszereplőket, ezért az sérti az emberi méltóságot.⁵²⁸ Az Alaptörvény II. cikkében garantált emberi méltóság tehát elsősorban az emberi minőség védelmére irányul, amelynek változatlanul a pozitív tartalmi elemét képezi az egyén autonómiája, önrendelkezése.

Ezt egészíti ki az Alaptörvény O) cikke az egyén felelősségének hangsúlyozásával.

Az Alaptörvény O) cikke JAKAB András 2011 januárjában közzétett magántervezetéből származik, eredetileg pedig az 1999-es svájci alkotmány 6. cikkében került megfogalmazásra.⁵²⁹ JAKAB szerint a felelősségi klauzula egy emberképet rögzít, amelynek az Alaptörvény többi rendelkezésének értelmezése során lehet szerepe.⁵³⁰

Az Alaptörvény O) cikkének első tagmondata az egyén önmagáért való felelősségéről szól, a következmények vállalásáról a saját cselekedetekért. A saját cselekedet hatással lehet egyrészt magára az önrendelkezési jogát gyakorló egyénre (önmagának való felelősség), másrészt a személyisége kibontakoztatásának kereteit biztosító szűkebb (család, lakóközösség, iskola, munkahely) és tágabb értelemben vett közösségre (politikai közösség). Az Alaptörvény O) cikkének első tagmondata a közösséggel szemben fennálló felelősséget mondja ki általános érvennyel, a második tagmondata pedig az általános szabályt konkretizálja.

Az Alaptörvény O) cikkének második tagmondata az ellátandó feladatok előtérbe helyezése mellett az állami feladatokhoz való hozzájárulásról, vagyis a közteherviselési kötelezettségről szól. Összehasonlítva a korábbi Alkotmány 70/I. §-ában szereplő közteherviselési szabállyal, ez a rendelkezés jóval szélesebb tartalommal bír, mivel az öngondoskodás gondolata jelenik meg benne.⁵³¹ A közösségi feladatok ellátásáról szóló rendelkezéssel összhangban az Alaptörvény közteherviselési kötelezettséget előíró XXX. cikke a közterhekhez való hozzájárulás helyett a közös szükségletek fedezéséhez való hozzájárulásról rendelkezik.

⁵²⁷ „Az Alaptörvény II. cikke megalapozza a magánszféra alakítása érinthetetlen területének védelmét, ami teljesen ki van zárva minden állami beavatkozás alól, mivel ez az emberi méltóság alapja. Az Alaptörvény értelmében a magánszféra védelme azonban nem szűkül le az Alaptörvény II. cikke által is védett belső vagy intimszférára (...)“ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [84]; „Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy jelen ügy szempontjából különös jelentősége van annak, hogy a gyermekvállalás szándéka, az ennek érdekében vállalt emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelés, illetve az ennek eredményeként vagy természetes úton bekövetkezett várandósság – mindaddig amíg annak nincsenek külső jelei – az intím szférához tartozik, és mint ilyen ki van zárva minden állami beavatkozás alól.“ 17/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [32]

⁵²⁸ Az alapul fekvő ügy tényállása szerint a médiaszolgáltató megtagadta a kérelmező jelölt politikai kampányfilmjének közlését, melyben „egy katonai egyenruhába bújt majomnak öltözött ember szerepel, aki korábbi magyar miniszterelnökök hangjára tátog.“ 3122/2014. (IV. 24.) AB határozat, Indokolás [2],[17]

⁵²⁹ JAKAB magántervezetének 15. §-a szerint: „Mindenki felelős saját magáért, és köteles lehetőségeinek megfelelően az állami és társadalmi feladatok ellátásához hozzájárulni.“ JAKAB 2011, 96.

⁵³⁰ JAKAB 2011, 196-197.

⁵³¹ ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2013, 59.

Az egyén közösséghez kötöttsége az Alaptörvény más rendelkezéseiben is tetten érhető.⁵³² Már a Nemzeti hitvallás hitet tesz az egyén közösséghez kötöttsége mellett, mikor kimondja: „az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki”, „együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet”, „a közösség erejének és minden ember becsületének alapja a munka, az emberi szellem teljesítménye.” Az I. cikk (3) bekezdése az alapjogok korlátozásának általános szabályaként rögzíti, hogy az alapvető jogok mások alapvető jogainak érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében – a szükségesség-arányosság és az alapjogok lényeges tartalmának tiszteletben tartásával – korlátozhatók. A XII. cikk a munkához és vállalkozáshoz való jog biztosítását követően rögzíti: „Képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához.” A XIII. cikk a tulajdonhoz való jog garانتálása mellett kimondja, hogy a tulajdon társadalmi felelősséggel jár. A XVI. cikk a gyermekek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez, valamint a szülők gyermekük neveléséhez való jogának biztosítást követően állampolgári kötelezettséggé nyilvánítja egyrészt a szülők gyermekükről való gondoskodási kötelezettségét, mely magában foglalja a taníttatást is, másrészt a nagykorú gyermekek rászoruló szülőkről való gondoskodási kötelezettségét. A XIX. cikk a szociális biztonságot államcélként tűzi ki, ám a (3) bekezdésében a törvényhozó számára fenntartja a lehetőséget, hogy a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez is igazodóan állapítsa meg. A XXXI. cikk állampolgári kötelezettségként írja elő a haza védelmét.

Mindezek a rendelkezések jól tükrözik azt a szemléletváltást, amely a korábbi Alkotmány egyén központúságától⁵³³ elmozdult az egyén közösség tagjaként való védelme irányába anélkül, hogy az egyént alárendelné a közösségnek.⁵³⁴ Ezt a szemléletváltást

⁵³² KÜPPER megkülönbözteti az Alaptörvény individualista, kollektivista és paternalista elemeit. Az individualista elemek közé sorolja az Alaptörvény O) cikkének egyéni felelősség elemét abban az értelemben, hogy az egyénnek nincs szüksége se az állam se más közösség gyámkodására, az Alaptörvény II. cikkében foglalt emberi méltóságot, amely az egyéni autonómia alapja, valamint az autonómiát biztosító egyes speciális alapjogokat. A kollektivista elemek közé sorolja az egyén nemzethez, családhoz, kereszténységhez, a jövő generációkhoz, a közösséghez kötöttségét, amely a Nemzeti Hitvallásban és az Alapvetésben jelenik meg. A paternalista elemek közé pedig a Nemzeti hitvallás hetedik „valljuk” kezdetű mondatát, a G) cikkben foglalt általános állami kötelezettséget az állampolgárok védelmére, az I. cikk (1) bekezdésében az alapjogok védelmére vonatkozó kötelezettséget, valamint a gazdaságba való beavatkozást rögzítő rendelkezéseket. KÜPPER, Herbert: Zwischen Staatspaternalismus, Kollektivismus und liberalem Individualismus: Normative Grundlagen des Menschenbildes im neuen ungarischen Grundgesetz. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál: *Viva vox iuris civilis Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*, Budapest: Szent István Társulat, 2012, 219-231. KÜPPER, Herbert: *Ungarns Verfassung vom 25. April 2011. Einführung – Übersetzung – Materialien*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2012. 112-113.

⁵³³ A korábbi Alkotmányban az egyén közösség iránti felelősségének gondolata csupán az állampolgári kötelezettségek formájában jelent meg, melyek elsősorban az állami lét fenntartását szolgálták: honvédelmi és közteherviselési kötelezettség [korábbi Alkotmány 70/H. §, 70/I. §]. Kivételképpen említhető a kiskorú gyermek taníttatási kötelezettsége [korábbi Alkotmány 70/J. §], valamint a gyermek megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéshez való jogának biztosítása a család és a társadalom részéről is, mellyel szemben azonban nem állt állampolgári kötelezettség.

⁵³⁴ A DELI-KUKORELLI szerzőpáros az Alaptörvény és az alkotmányozás során mintául szolgáló Alapjogi Charta összehasonlításával jut arra a következtetésre, hogy az Alaptörvény értékvedőbb, és ehhez az értékvédő alapjogi filozófiához szervesen kapcsolódik a kötelezettségek és a felelősség hangsúlyozása. Az Alaptörvény ezzel „túllép az alapjogok hagyományos, leberális krédóján, az Alapjogi Charta individuálisabb szabadságfilozófiáján. Konzervatív alapon nyit – a szabadságjogokat nem megtagadva – a felelősség és a közösség felé.” DELI – KUKORELLI 338.

érvényesítette az Alkotmánybíróság az emberkép formulának az egyén és közösség viszonyára vonatkozó megállapításával.

A fentiek alapján megállapítható, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában megjelenő – német mintára kidolgozott – emberkép formula kiolvasható az Alaptörvényből, mivel annak az emberről és a közösséghez való viszonyáról alkotott felfogását tükrözi.

5.2.2.3. Az emberkép funkciója

Az emberkép formula funkciója az egyén és közösség viszonyában megjelölt két szélső pontnak megfelelően a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban is az alapjog védelmi körének,⁵³⁵ illetve az alapjog korlátjának a meghatározása.⁵³⁶

A 3110/2013. (VI. 4.) AB határozatban⁵³⁷ és a 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban⁵³⁸ egyszerre jelenik meg mindkét funkció. A határozatok az egyén egyedi értékét védő II. cikkből kiindulva jutottak arra a megállapításra, hogy az Alaptörvény hatályba lépését követően is fenntartható az Alkotmánybíróság korábbi Alkotmányon alapuló azon gyakorlata, miszerint a személyes adatok védelméhez való jog – a „védelem” szó ellenére – nem pusztán állami kötelezettséget jelent (az alapjog tárgyi oldala), hanem van alanyi jogi tartalma is, amely az emberi méltóságból ered. Abból azonban, hogy az emberi méltóság alanyi jogi tartalommal tölti meg az alapjogokat nem következik, hogy minden életviszony az emberi méltóság védelmét élvezné. Ezen a lényeges tartalmon túlmenően az egyénnek társadalmi lényként el kell tűnie alapjogai korlátozását.

A 3132/2013. (VII. 2.) AB határozatban az emberkép formula már általános korlátként jelenik meg. Az Alkotmánybíróság a konkrét ügyben a támogatott kezeléssel folytatott analóg inzulin terápia fenntartásának feltételeit tartalmazó jogszabály⁵³⁹ meghatározott szövegrészeinek közvetlen vizsgálata mellett közvetetten az új gyógyszertámogatási módszert is vizsgálta, amely az eltérő százalékos vagy meghatározott összegben korlátozott támogatást a beteg együttműködésétől tette függővé.⁵⁴⁰ A testület az Alaptörvény emberképére hivatkozással arra a következtetésre jutott, hogy a beteg együttműködési kötelezettségének előírása összeegyeztethető az Alaptörvénnyel.⁵⁴¹

⁵³⁵ A 40/2012. (XII. 6.) AB határozatban (megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól szóló határozat) az Alaptörvény O) cikke önmagában szolgált az Alaptörvény XIX. cikkében foglalt szociális biztonság (államcél) korábbtól (szociális biztonsághoz való jog) elérő felfogásának megalapozására.

⁵³⁶ A korhatár előtti öregségi nyugdíjak megszüntetéséről szóló határozatokban az Alaptörvény O) cikke az egyéni felelősség megalapozására szolgál a szerzett jogok korlátozásának igazolására. 23/2013. (IX. 25.) AB határozat, Indokolás [122]; 3061/2015. (IV. 10.) AB határozat, Indokolás [27]

⁵³⁷ Indokolás [50]

⁵³⁸ Indokolás [88]

⁵³⁹ A törzskönyvezett gyógyszerek és a különleges táplálkozási igényt kielégítő tápszerek társadalombiztosítási támogatásba való befogadásának szempontjairól és a befogadás vagy támogatás megváltoztatásáról szóló 32/2004. (IV. 26.) EszCsM rendelet 2. számú mellékletének EÜ 100 2. és EÜ 100 3. pontja.

⁵⁴⁰ Az egyes egészségügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2011. évi CLXXVI. törvény 115. § (2) bekezdése 2012. január 1-jei hatállyal kiegészítette a biztonságos és gazdaságos gyógyszer- és gyógyászatisegédeszköz-ellátás, valamint a gyógyszerforgalmazás általános szabályairól szóló 2006. évi XCVIII. törvény (Gyftv) 28. § (1) bekezdését az új támogatási módszert tartalmazó f) ponttal.

⁵⁴¹ Indokolás [95]

Sajátos szerepet tölt be az emberkép formula a közösségi együttélés alapvető szabályairól szóló 29/2015. (X. 2.) AB határozatban, amelyben a helyi önkormányzatok jogalkotási autonómiájának kibővítését támasztotta alá {Indokolás [27]}.

5.2.2.4. Konklúzió

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott emberkép formula két elemből áll. A testület egyrészt megjelölte az ember legfontosabb tulajdonságait (szabad, önálló, önértekkel és felelősségtudattal rendelkeznek), amelyeket az emberi méltóság jogfilozófiai fogalma is magában foglal, ezzel felvetve az emberkép fenti elemeinek és az emberi méltóság jogi fogalmának azonosságát. Másrészt megjelölte az egyén és a társadalom viszonyában a két szélső pontot (az egyik a magányos ember képe, a másik a társadalomban, csupán annak tagjaként létező ember képe), rámutatva arra, hogy az egyént és a társadalmat az egyén közösség iránti felelőssége kapcsolja össze. Az emberkép formula újdonsága annak második elemében érhető tetten, amely a *Grundgesetz*-ből hiányzó általános felelősségi szabályt hivatott pótolni. Ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság az emberkép formulára általában az alapjogok korlátozása érdekében hivatkozott, de kimutatható, hogy az emberi nem lényeges tulajdonságait felsoroló emberkép elemek adnak az emberi méltóság jogi fogalmának pozitív tartalmat. Az eszmétörténetből levont következtetések így módon lényegében az emberkép formulában csapódtak le. Ezek a fogalmi elemek nem alkalmasak ugyan azon életszférák megjelölésére, amelyek igényt tartanak az emberi méltóság védelmére. Annyiban mégis hozzájárulnak az emberi méltóság tartalmának behatárolásához, hogy annak meghatározását elválasztják az egyén szubjektív méltóság érzésétől.

A magyar Alkotmánybíróság átvette a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott emberkép formulát. Az azonban nem egyszerű másolása a német gyakorlatnak, mivel csupán formailag, megfogalmazásában követi a német mintát, tartalmát tekintve egyrészt az Alkotmánybíróságnak az emberi méltósághoz való jogot értelmező korábbi gyakorlatán alapul, másrészt az egyén felelősségének hangsúlyozásával az Alaptörvény szemléletváltását tükrözi a korábbi Alkotmányhoz képest.

5.2.3. Az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének negatív meghatározása az Alkotmánybíróság gyakorlatában

Már a korábbi Alkotmány biztosította az Alkotmánybíróság számára az emberi méltósághoz való jog negatív meghatározásának lehetőségét azzal, hogy – a *Grundgesetz*-el ellentétben – általánosan rögzítette a kínzás, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánás vagy büntetés tilalmát, valamint az emberen hozzájárulása nélkül végzett orvosi vagy tudományos kísérletet [54. § (2) bekezdés]. Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmányhoz kapcsolódó gyakorlatában azonban nem értelmezte a fenti rendelkezést annak ellenére, hogy a halálbüntetésről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozat indítványozói kifejezetten hivatkoztak az Alkotmány 54. § (2) bekezdésére.⁵⁴²

⁵⁴² Az Alkotmánybíróság az eutanáziahatározatban már maga is rámutatott, hogy az indítványozók az Alkotmány 54. § (1) bekezdése mellett kifejezetten hivatkozhattak volna a rendelkezés (2) bekezdésére is, de indítvány hiányában annak sérelmét nem vizsgálta. 22/2003. (IV. 28.) AB határozat, ABH 2003, 235, 249.

Az Alkotmánybíróság az első abortusz határozatban élt – az emberi méltóság pozitív tartalmi elemének megnevezése mellett – a német gyakorlatból ismert negatív meghatározás lehetőségével, amikor elsőként megfogalmazta az emberi méltóság lényegét:

„Az emberi méltósághoz való jog azt jelenti, hogy van az egyén autonómiájának, önrendelkezésének egy olyan mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany marad, s nem válhat eszközzé vagy tárggyá. A méltósághoz való jognak ez a felfogása különbözteti meg az embert a jogi személyektől, amelyek teljesen szabályozás alá vonhatók, nincs érinthetetlen lényegük.” [ABH 1991, 297, 308.].

A határozat – „a klasszikus megfogalmazás szerint” kitétele ellenére – egyértelműen a német alkotmánybírósági gyakorlatból vette át a tárgyként kezelés tilalmát (*Objektformel*) az emberi méltóság tartalmának meghatározására. Míg a tárgyként kezelés elvének alkalmazása a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltóság sérelmének megállapításához vezet, az Alkotmánybíróság gyakorlatában sokáig csupán „díszítő elem” maradt.

Erre jó példa a 39/2007. (VI. 20.) AB határozat,⁵⁴³ amelyben a testület – a tárgyként kezelés elvére hivatkozással –⁵⁴⁴ megállapította, hogy az életkorhoz kötött kötelező védőoltásokra vonatkozó szabályozás az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező testi-lelki integritáshoz való jog korlátozását jelenti, de ebből nem következett az emberi méltósághoz való jog sérelmére. Ellenkezőleg: a szükségességi-arányossági vizsgálatot követően a testi-lelki integritáshoz való jog korlátozását igazolhatónak ítélte.⁵⁴⁵ Láthatóan a szükségességi-arányossági vizsgálat magában foglalja a tárgyként kezelés elvének sérelmét, amely a korlátozás abszolút határát jelzi. Tehát a konkrét esetben a tárgyként kezelés elve a testi-lelki integritáshoz való jog lényeges tartalmának sérelme – amely az oszthatatlansági doktrína értelmében egyúttal az élethez való jog sérelmét is megvalósítja – esetén vezethetett volna az emberi méltóság sérelmének megállapításához.

Változást jelez azonban a kormánytisztviselők indokolatlan felmentése kapcsán hozott 8/2011. (II. 18.) AB határozat, amely megállapította, hogy

„ez a jogi megoldás – amint arra az Alkotmánybíróság a fentiekben rámutatott – magában hordozza a közszolgálati jogviszony önkényes, a munkáltató szubjektív megítélésén alapuló megszüntetésének lehetőségét, amelynek következtében előre kiszámíthatatlan módon kerülhet veszélybe a kormánytisztviselőnek és családjának létfenntartása is. Mindez feltétlen alárendeltséget, kiszolgáltatott helyzetet teremt a kormánytisztviselő számára. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a kormánytisztviselőnek ez a kiszolgáltatott helyzete, az állami feladatmegoldás »eszközeként« való kezelése ellentétes az emberi méltósággal.”⁵⁴⁶

⁵⁴³ A 39/2007. (VI. 20.) AB határozat két korábbi tanulmányomban tévesen kivételként szerepel. ZAKARIÁS Kinga: Az emberi méltósághoz való jog az Alaptörvényben. *Alkotmánybírósági Szemle* 2012/2. 105. ZAKARIÁS Kinga: Az emberkép formula. Az egyén és közösség viszonyának értelmezése a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban. *Iustum Aequum Salutare* 2015/4.

⁵⁴⁴ „Az ember soha nem tekinthető pusztán eszköznek valamilyen közcél eléréséhez» - ennek az elvnek különös súlya van az olyan jogi szabályozás esetében, amely alapján közérdekre hivatkozással, megelőző, gyógyító célból oltóanyagot juttatnak az emberek szervezetébe.” 39/2007. (VI. 20.) AB határozat, ABH 2007, 464, 479-480.

⁵⁴⁵ ABH 2007, 464, 487-488.

⁵⁴⁶ ABH 2011, 49, 83.

A fent idézett szövegrészben az emberi méltósághoz való jog önállóan (nem az élethez való joggal egységben és nem is általános személyiségi jog formájában) jelent meg, a határozat annak tartalmát pedig az adott esetben a tárgyként kezelés tilalma alapján határozta meg, és ez szolgált az alkotmányellenesség alapjául.

Az Alaptörvény III. cikke fenntartotta az emberi méltóság negatív meghatározásának lehetőségét azzal, hogy az emberi élethez és méltósághoz való jogtól különálló cikkben ugyan, de változatlanul tartalmazza a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód, illetve büntetés abszolút tilalmát.

5.2.3.1. A börtöncella méretéről szóló határozat

Az Alkotmánybíróság ennek megfelelően a börtöncella méretéről szóló 32/2014. (XI. 3.) AB határozatban megállapította, hogy „az alkotmányozó hatalom normaszervezési módja csupán formai különállást valósít meg, így az Alkotmánybíróság értelmezésében a III. cikk (1) bekezdésében megjelenő tilalmak az emberi élethez és méltósághoz való jog megsértése tilalmának önálló, speciális megfogalmazásai is egyben.”

A határozat deklarátíve az élet és méltóság egységéből indul ugyan ki, de a fenti tilalmaknak nem adott önálló értelmet, hanem – az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdésének és az EJEE 3. cikkének szinte szó szerinti megegyezésére, valamint a nemzetközi szerződésekben foglalt jogvédelmi szint minimális mérceként való elfogadására hivatkozással – az EJEB joggyakorlata alapján ítélte meg a kifogásolt jogszabály alkotmányosságát, amely szerint e tilalmak megszegése – az EJEE-ben kifejezetten nem említett – emberi méltóság sérelmét valósítják meg.⁵⁴⁷ Az Alkotmánybíróság azonban nem a börtöncella jogszabályban meghatározott konkrét méretét találta alkotmányellenesnek (negatív meghatározás), de nem is határozta meg – az EJEB-hez hasonlóan – a minimális élet-, illetve mozgástér paramétereit (pozitív meghatározás), hanem a jogszabályt⁵⁴⁸ csupán annak diszpozitív jelleg miatt ítélte alkotmányellenesnek, és alkotmányos követelménnyé tette a fogvatartottak részére biztosítandó mozgástér – közelebbről meg nem határozott – minimális mértékének kógens jellegű szabályozását.⁵⁴⁹ Tehát az Alkotmánybíróság nem élt az emberi méltósághoz való jog meghatározásának egyik lehetőségével sem, így nem egyértelmű, hogy a jogszabály miért sérti az emberi méltósághoz való jogot. DIENES-OEHM Egon különvéleményében hívta fel a figyelmet arra, hogy a többségi indokolás egybemosta az Alaptörvény és a nemzetközi szerződésbe ütközés vizsgálatát, és az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdésének értelmezése hiányában az alaptörvény-ellenesség megállapítása

⁵⁴⁷ Annak ellenére, hogy az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdése szinte szó szerint megegyezik az EJEE 3. cikkével, a Szegedi Ítéltábla II. számú büntető fellebbviteli tanácsa sem az Alaptörvény, hanem az EJEE sérelmére hivatkozva kezdeményezte a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés felülvizsgálatát (a feltételes szabadságra bocsátás lehetőségét) kizáró büntetőjogi rendelkezések alkotmányossági vizsgálatát. Az Alkotmánybíróság a 3013/2015. (I. 27.) AB végzésében pusztán a jogszabályi környezet változására tekintettel megszüntette az eljárást anélkül, hogy vizsgálta volna az új jogszabály tartalmát. Lásd: DR. LÉVAY Miklós alkotmánybíró különvéleménye, Indokolás [38]

⁵⁴⁸ A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet „137. § (1) A zárkában (lakóhelyiségben) elhelyezhető létszámot úgy kell meghatározni, hogy minden elítélre lehetőleg hat köbméter légtér, és lehetőség szerint a férfi elítéltek esetén három négyzetméter, a fiatakorúak, illetve a női elítéltek esetén három és fél négyzetméter mozgástér jusson.”

⁵⁴⁹ 32/2014. (XI. 3.) AB határozat, Indokolás [55]

megalapozatlan.⁵⁵⁰ VARGA ZS. András ehhez azt tette hozzá, hogy az Alkotmánybíróságának – az Alaptörvényben meghatározott feladata alapján – egyébként is elsősorban az Alaptörvénybe ütközést kellett volna vizsgálnia.⁵⁵¹

Álláspontom szerint az Alkotmánybíróság csak abban az esetben állapíthatta volna megalapozottnak, hogy a jogszabály diszpozitív jellege sérti az emberi méltósághoz való jogot, ha az abban meghatározott mértéket – kimondva (pozitív meghatározás) vagy kimondatlanul (negatív meghatározás) – az emberi méltósághoz való jog érvényesüléséhez szükséges minimumnak tekinti, amelytől emiatt nem lehet eltérni. Ezzel szemben a testület – anélkül, hogy legalább az Alaptörvény által minimálisan megkövetelt mozgásteret szempontrendszerét megadta volna – azért találta alkotmányellenesnek a jogszabályi rendelkezést, mert a jogalkotó nem kógens jelleggel írta elő az általa előírt minimális mozgásteret.⁵⁵²

Felmerül a kérdés, hogy ha a jogalkotó a jogszabályban meghatározottnál lényegesen kisebb légtérrel és mozgásterrel ír elő a fogvatartottak számára kógens módon, az akkor már nem is sérti az emberi méltósághoz való jogot? Ez a kérdés rámutat arra, hogy az Alkotmánybíróság határozata az alaptörvény-ellenesség tekintetében nem megalapozott. De arra is, hogy az emberi méltósághoz való jog negatív megközelítése önmagában nem elegendő az emberi méltósághoz való jog sérelmének a felismeréséhez. Az emberi méltósághoz való jog negatív meghatározását ezért – a német gyakorlathoz hasonlóan – mindig össze kell kapcsolni az alkotmány emberképével. Az Alkotmánybíróságnak a konkrét esetben is az Alaptörvényből kellett volna kiindulnia az alaptörvény-ellenesség vizsgálata során. Bár a nemzetközi szerződésekben foglalt, illetve az ahhoz kapcsolódó ítélkezési gyakorlatban kibontott jogvédelmi szint kétségtelenül minimális mércét jelent az alapjogok védelme során,⁵⁵³ azt összhangba kell hozni a nemzeti alkotmánnyal.

Mindazonáltal az Alkotmánybíróság – nem az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdésének értelmezése során ugyan –, de élt az Alaptörvény hatályba lépését követően is az emberi méltóság negatív meghatározásának lehetőségével.

5.2.3.2. A közterület életvitelszerű lakhatásra való használatáról szóló határozat

A közterület életvitelszerű lakhatásra való használatát szankcionáló szabálysértési tényállás megsemmisítéséről szóló 38/2012. (XI. 14.) AB határozat az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdésére alapozta a megsemmisítést, azzal az indokolással, hogy a vitatott

⁵⁵⁰ DR. DIENES-OEHM Egon alkotmánybíró különvéleménye, Indokolás [68]

⁵⁵¹ DR. VARGA Zs. András alkotmánybíró különvéleménye, Indokolás [94]

⁵⁵² Indokolás [56]

⁵⁵³ SONNEVEND, Pál: The role of international law in perserving constitutional values in Hungary – the case of Hungarian Fundamental Law and international law. In: SZENTE, Zoltán –MANDÁK, Fanni – FEJES, Zsuzsanna (szerk.): *Challenges and pitfalls in the recent Hungarian constitutional deveelopment. Discussing the new Fundamental Law of Hungary*. Paris: L'Harmattan, 2015, 247-249.

szabálysértési tényállás⁵⁵⁴ tekintetében nem állapítható meg egyértelműen sem a büntetendővé nyilvánítás indoka, sem a törvényhozó által védeni kívánt jogtárgy, ezen túlmenően nem felel meg – a büntetést megállapító normákkal szemben a jogbiztonságból fakadóan fokozott követelményként támasztott – normavilágosság követelményének sem.⁵⁵⁵ Ennek ellenére a határozat indokolásában – a legitim indok vizsgálata körében – jelentős szerepet kapott az Alaptörvény II. cikkében garantált emberi méltósághoz való jog értelmezése. Az Alkotmánybíróság abból indult ki, hogy a szabálysértési tényállás a közterület életvitelszerű lakhatásra való használatának szabálysértéssé nyilvánításával egy élethelyzetet, az utcán való élést, azaz magát a hajléktalanságot minősítette büntetendőnek.⁵⁵⁶ A hajléktalanság fogalma a testület értelmezésében a hajléktalan személy önrendelkezési jogától független hátrányos helyzet: „A hajléktalan személyek számára az, hogy a közterületen élnek egy rendkívül súlyos krízishelyzetet jelent, ami különböző kényszerek hatására jött létre, a legkritikább esetben tudatos, átgondolt, szabad választásuk következménye. A hajléktalanok elvesztették otthonukat és nincs lehetőségük arra, hogy lakhatásukat megoldják, ezért valódi alternatíva hiányában kénytelenek – miután az egyetlen nyilvános, minenki használatára nyitva álló terület – a közterületen élni.” A testület szerint önmagában ennek a hátrányos helyzetnek a büntetendővé nyilvánítása sérti az emberi méltósághoz való jogot: „Az Alaptörvény II. cikkében szabályozott emberi méltóság védelmével összeegyeztethetetlen önmagában azért társadalomra veszélyesnek minősíteni és büntetni azokat, akik lakhatásukat valamely okból elvesztették, és ezért kényszerűségből a közterületen élnek, de ezzel mások jogait nem sértik, kárt nem okoznak, más jogellenes cselekményt nem követnek el.”⁵⁵⁷ Tehát a testület az emberi méltósághoz való jogot a jogsértés oldaláról közelítette ugyan meg, de azt összekapcsolta alanyként kezelés követelményével. Nem azt állapította meg ugyanis, hogy a jogalkotó tárgyként kezeli a hajléktalanokat a közrend absztrakt védelme érdekében, hanem az emberi méltósághoz való jog pozitív tartalmi elemének, az önrendelkezésnek tulajdonított jelentőséget, amely a konkrét élethelyzetben általában hiányzik, mivel az nem szabad választás következménye. Az emberi méltósághoz való jog pedig – bár a határozat ezt kifejezetten nem mondja ki –⁵⁵⁸ abszolút módon védi az önrendelkezés megőrzésére irányuló érdeket. Ebből álláspontom szerint az államnak az a kötelezettsége származik, hogy hajléktalanság esetén is biztosítsa a megélhetési minimumot, amelynek részét képezi a szálláshoz való jog. A határozat azonban az emberi minőség védelmével (emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusa) szemben az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező általános cselekvési

⁵⁵⁴ A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény „186. § (1) Aki a közterület belterületét rendeltetésétől eltérő módon, életvitelszerű lakhatás céljára használja, illetve életvitelszerű lakhatáshoz használt ingóságokat közterületen tárol, szabálysértést követ el. (2) Az (1) bekezdésben meghatározott szabálysértés nem állapítható meg, ha a feladat ellátására kötelezett önkormányzat a hajléktalan-ellátás feltételeit nem biztosítja. (3) Az (1) bekezdésben meghatározott szabálysértés miatt a közterület-felügyelő is szabhat ki helyszíni bírságot.”

⁵⁵⁵ 38/2012. (XI. 14.) AB határozat, Indokolás [48],[54]

⁵⁵⁶ Indokolás [50]

⁵⁵⁷ Indokolás [53]

⁵⁵⁸ Ebben a határozatban sem válik szét egyértelműen az emberi méltósághoz való jog két aspektusa, így arra a következtetésre is lehet jutni, hogy az önrendelkezési jog itt a konkrét egyén személyisége szabad kibontakoztatását biztosítja, az ő személyes döntési lehetőségeit és nem az objektív mércével mért kiszolgáltatott helyzetet értékeli.

szabadságra (emberi méltósághoz való jog korlátozható aspektusa) jutott arra a következtetésre: „Sérti az egyén emberi méltóságából folyó cselekvési szabadságát az is, hogy az állam a büntetés eszközeivel kényszerít a szociális szolgáltatások igénybe vételére.”⁵⁵⁹ Egyetértek abban, hogy önmagában a hajléktalan állapot szankcionálása sértené az emberi méltósághoz való jogot, mivel a hajléktalan embert tárgyként kezelné azzal, hogy pusztán a léte miatt felelőssé teszi. A konkrét esetben azonban valóban nem az emberi minőség sérelme merül fel, hanem az egyén személyisége szabad kibontakoztatásához való jog (általános cselekvési szabadság) sérelme. A jogalkotó ugyanis nem kérdőjelezte meg a hajléktalan személy emberi minőségét, a hajléktalan személyt nem a pusztán léte, hanem a szociális ellátás igénybevételének elutasítása miatt tette felelőssé. Az általános cselekvési szabadság pedig a legszélesebb körben korlátozható szubszidiárius alapjog, így annak korlátozását elvont közösségi érdekek (közrend, közegészség) is igazolhatják. A jogalkotó által választott eszköz azonban valóban alkotmányossági aggályokat vet fel, mivel garanciák hiányában az nem volt arányos az elérni kívánt céllal.

Az Alaptörvény negyedik módosítása a XXII. cikk (3) bekezdésének beiktatásával megteremtette annak a lehetőségét, hogy törvény vagy helyi önkormányzat rendelete meghatározott alkotmányos értékek (közrend, közbiztonság, közegészség, kulturális értékek védelme) érdekében jelölhessen ki olyan közterületeket, ahol az életvitelszerűen megvalósuló közterületi tartózkodás jogellenesnek (szabálysértésnek)⁵⁶⁰ minősül.⁵⁶¹ Tehát a jogellenessé minősítésre csak célhoz kötötten kerülhet sor és csak a közterület meghatározott részére vonatkozóan. Az Alaptörvény XXII. cikk (2) bekezdése pedig az (1) bekezdésben megfogalmazott – az emberhez méltó lakhatás feltételeinek biztosítására irányuló államcél – konkretizálja azzal, hogy kimondja, az állam és a helyi önkormányzatok törekszenek valamennyi hajlék nélkül élő személy számára szállást biztosítani. Ezzel az Alaptörvény állami kötelezettséggé tette a szálláshoz való jog biztosítását, amely megfogalmazása

⁵⁵⁹ uo.

⁵⁶⁰ A Szabstv. 179/A. § (4) bekezdése meghatározza az életvitelszerű tartózkodás körülményeit: „(...) életvitelszerű tartózkodásnak tekinthető minden olyan magatartás, amely alapján megállapítható, hogy a kijelölt területeken való életvitelszerű tartózkodás a lakó- és tartózkodási hely, valamint egyéb szállásra való visszatérés szándéka nélkül, a kijelölt területen való huzamos tartózkodás érdekében valósul meg, és a kijelölt területen való tartózkodás körülményeiből, vagy a magatartásból arra lehet következtetni, hogy a jellemzően lakóhelyül szolgáló kijelölt területen végzett tevékenységet – így különösen alvás, tisztálkodás, étkezés, öltözködés, állattartás – az elkövető a kijelölt területen rövid időnként visszatérően és rendszeresen végzi.”

⁵⁶¹ A 3/2016. (II. 22.) AB határozat rendelkező részében megállapította, hogy Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzatának a közösségi együttélés alapvető szabályairól szóló 7/2013. (III. 4.) önkormányzati rendelete 7. § (3) bekezdése vonatkozásában az Alaptörvény XXII. cikk (3) bekezdéséből fakadó alkotmányos követelmény, hogy a rendelet a hatálya alá tartozó területen tartózkodó hajléktalan személyekre nem alkalmazható. A határozat indokolása szerint nincs összefüggés az Ör. által szabályozott – a közösségi együttélés alapvető szabályait sértő – magatartás (aki életvitelszerű lakhatás céljára használt ingóságait közterületen tárolja vagy helyez el) és az Alaptörvény XXII. cikk (3) bekezdése között, mivel az Ör. nem vonatkozik a hajléktalan személyekre és – az alkotmányos értelmezés előmozdítása érdekében megállapított – alkotmányos követelmény értelmében nem is vonatkozhat. Ezért elutasította az emberi méltóság sérelmére hivatkozást azzal az indokkal, hogy önmagában az ingóságok közterületen tárolhatósága nem hozható kapcsolatba azzal. Indokolás [8], [21] DR. CZINE Ágnes különvéleménye szerint az Ör. túllépett az Alaptörvény XXII. cikk (3) bekezdésében meghatározott felhatalmazás keretein azzal, hogy az Ör. területén általánosan tiltja a közterületen életvitelszerű tartózkodást. Indokolás [31]-[32]. DR. KISS László alkotmánybíró különvéleménye szerint pedig az Ör. sérti az emberi méltósághoz való jogot is, mivel a hajléktalanok körülményeit oly módon lehetetleníti el, hogy az már az egyén emberi méltóságából folyó cselekvési szabadságát sérti. Indokolás [43]-[44]

ellenére nem csupán objektív, intézményvédelmi kötelezettséget jelent, mivel az emberi méltósághoz való jog ezt a szociális jogot is – a többi alapjoghoz hasonlóan – alanyi jogi tartalommal tölti meg.

A közterületen életvitelszerű lakhatás szankcionálása ezért akkor valósítaná meg az emberi méltósághoz való jog sérelmét, ha az állam úgy sújtaná büntetéssel ezeket a kiszolgáltatott állapotban lévő embereket, akik valójában az állam segítségére szorulnak, hogy az emberi léthez elengedhetetlen minimumot számukra nem biztosítja. Az ennek igénybevételére kötelezés azonban, amennyiben az megfelelő eszközzel történik, pontosan a hajléktalan személy kiszolgáltatottságának csökkentését szolgálja. Fontos hangsúlyozni, hogy a tárgyként kezelés elve ebben az esetben sem értelmezhető az Alaptörvény emberképétől függetlenül, amelynek alapja a saját maga iránt felelős ember. Tehát a hajléktalanság állapotának alkotmányos megítélésénél is különbséget kell tenni az emberi státusz objektív mércével (tárgyként és alanyként kezelés követelménye) mérhető sérelme, valamint a konkrét élethelyzetben az egyén személyes döntésének a korlátozása között, mivel ez utóbbi a szükségesség-arányosság tesztje alapján korlátozható.

5.2.3.3. A majomhasonlatra építő politikai reklámfilmről szóló határozat

Az alapul fekvő ügy tényállása szerint a médiaszolgáltató megtagadta a kérelmező jelölt politikai kampányfilmjének közlését, melyben „egy katonai egyenruhába bújt majomnak öltözött ember szerepel, aki korábbi magyar miniszterelnökök hangjára tátog.”⁵⁶² Az indítványozó a Nemzeti Választási Bizottság határozatát helyben hagyó bírói döntést kifogásolta, mivel az szerinte sérti a véleménynyilvánítás szabadságát. A Kúria álláspontja szerint „az állattal való azonosítás mindenkor dehumanizálja az érintett személyt, és ez az adott esetben alkalmas lehet az emberi méltóság megsértésére.”⁵⁶³ Az indítványozó alkotmányjogi panasz indítványában ezzel szemben azt állította, hogy „a reklámfilm »nem lejárató, hanem inkább erősen kritikus és a humor eszközét alkalmazza«, arra kíván utalni, hogy az érintettek megbízhatatlanok és komolytalanok.”⁵⁶⁴

Az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog sérelmére hivatkozással elutasította az indítványt azzal az indokolással, hogy a véleménynyilvánítás köre a közhatalmat gyakorló személyekkel, valamint a közszereplő politikusokkal kapcsolatos vélemények esetében tágabb ugyan, mint más személyeknél, de „az emberi méltóságuknak az ő esetükben is van egy olyan lényegi, érinthetetlen magja, melyet az esetleges kritikát megfogalmazó személyek is kötelesek tiszteletben tartani.” A konkrét ügyben pedig megállapította, hogy „az érintetteknek állatokként történő, megalázó módon megvalósított ábrázolása ezt a lényegi tartalmat [...] sérti meg.”⁵⁶⁵

A határozat ezzel a véleménynyilvánítás szabadságának és az emberi méltósághoz való jog ütközésének mérlegelésére az új Ptk. 2:44. §-ának absztrakt vizsgálata során lefektetett szempontrendszert konkretizálta. Az Alkotmánybíróság a 7/2014. (III.7.) határozatában a közszereplők bírálhatósága körében különbséget tett az emberi méltósághoz

⁵⁶² 3122/2014. (IV. 24.) AB határozat, Indokolás [2]

⁵⁶³ Indokolás [3]

⁵⁶⁴ Indokolás [4]

⁵⁶⁵ Indokolás [17]

való jog két dimenziója között – az emberi méltósághoz való jog mint az emberi státusz jogi meghatározója, valamint az általános személyiségi jog között –,⁵⁶⁶ és rögzítette: „Az új Ptk. 2:42. §-ában foglalt emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusa csak az emberi státuszt alapjaiban tagadó véleménynyilvánítások egészen szűk körében jelenti a szólásszabadság abszolút határát.”⁵⁶⁷ A határozat – az előzetes normakontroll keretei között – igyekezett tovább pontosítani, hogy milyen magatartások valósítják meg az emberi méltósághoz való jog sérelmét: „Indokolt lehet a polgári jogi felelősségre vonás abban a szűk körben is, amikor a megfogalmazott vélemény az érintett személy emberi státuszának teljes, nyilvánvaló és súlyosan becsmérő tagadásaként már nem az új Ptk. 2:43. §-ában foglalt nevesített személyiségi jogokba, hanem a 2:42. §-ban foglalt emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusába ütközik.”⁵⁶⁸ Ennek értelmében az emberi méltósághoz való jog sérelmének három konjunktív feltétele van: a magatartás teljesen, alapjaiban, tagadja az emberi státuszt, azaz elvitatja az emberi minőséget (1), mégpedig mindenki számára nyilvánvaló (2) és egyúttal súlyosan becsmérő módon (3). Az Alkotmánybíróság a hármas feltételrendszer felállításával objektív mércét szabott, mert a „becsmérő” jelző utat nyit ugyan – a német lehallgatási határozat „megvető bánásmód” kitételéhez hasonlóan – a szubjektív értékítéletnek, de a „nyilvánvaló” kitétel kifejezésre juttatja, hogy a jogsértő szándékának nincs jelentősége, a magatartásnak a kívülálló számára, tehát objektíve kell alkalmasnak lennie a sérelmet szenvedett emberi méltósághoz való jogának megsértésére.⁵⁶⁹ Ezért a fenti szempontrendszer álláspontom szerint minden olyan ügyben irányt mutat – a véleménynyilvánításon túlmenően –, amelyben felmerül az emberi méltósághoz való jog sérelme.

A majomhasonlatra építő politikai reklámfilmről szóló határozat ezeket a szempontokat külön-külön nem vizsgálta, de az egyértelműen megállapítható, hogy a konkrét esetben az érintetteknek állatokkal való azonosítása valósította meg az emberi méltósághoz való jog sérelmét. A majom-figura szerepeltetése az érintett jelöltek helyett kétségtelenül megkérdőjelezi azok emberi minőségét, mégpedig a jogsértő szándékától és a sérelmet szenvedett érzéseitől függetlenül, ezért a „megalázó módon megvalósított ábrázolás” kitételt ki kell egészíteni a „nyilvánvaló” feltétellel. Tehát az emberi méltósághoz való jog sérelmét mindazok a magatartások megvalósítják, amelyek az embert emberi mivoltánál fogva megillető értéket semmibe veszik.

⁵⁶⁶ 7/2014. (III.7.) AB határozat, Indokolás [24] Az 1/2015. (I. 16.) AB határozat ettől eltérően összemosta az emberi méltósághoz való jog két aspektusát és az emberi méltóság, valamint a jóhírnévhez való jog szükségtelen korlátozására hivatkozással semmisítette meg az indítványozó, mint magánvádló feljelentése alapján indult büntetőeljárásban a kifogásolt bírói döntést. Az alkotmányjogi panasz alapjául szolgáló ügyben az indítványozót egy magánszemély az iwiw felhasználói adatlapján, személy szerint megnevezve, az állatai között tüntette fel, valamint ügyvédi minőségét is érintően a jó hírnevét rontó bejegyzéseket tett. Indokolás [2],[45]

⁵⁶⁷ 7/2014. (III. 7.) AB határozat, Indokolás [60]

⁵⁶⁸ Indokolás [62]

⁵⁶⁹ A 13/2014. (IV. 18.) AB határozat büntetőjogi ügyben megerősítette az emberi méltósághoz való jogot sértő véleménynyilvánítások ismérveit azzal, hogy – álláspontom szerint tévesen – jelentőséget tulajdonít a jogsértő szándékának: „Nyilvánvaló emellett az is, hogy nem a közéleti véleménynyilvánítás szabadságával él, aki a másik személy emberi mivoltában való megalázása érdekében használ súlyosan bántó, vagy sértő kifejezéseket. Ennek megfelelően az emberi státuszt közvetlenül megtestesítő emberi méltóság a közéleti vita szabadságának határvonalát jelöli ki.” Indokolás [29]

5.2.3.4. A negatív meghatározás szűk értelmezése

Az emberi méltósághoz való jog negatív meghatározása kapcsán érdemes kiemelni, hogy az Alkotmánybíróság egyik tagja kizárólag az emberi méltósághoz való jog tartalmát negatíve, a jogsértések oldaláról megközelítő értelmezést fogad el, az emberi méltóságot sértő magatartások közül pedig csak a megaláztatást fogadja el, ezzel indokolatlanul szűkítve az emberi méltósághoz való jog tartalmát. POKOL Béla 25/2012. (V. 18.) AB határozathoz csatolt különvéleménye szerint ugyanis az emberi méltóság sérthetlensége csupán a megaláztatás tilalmát jelenti.⁵⁷⁰ POKOL ezzel a felfogással nem csupán az emberi méltósághoz való jog általános személyiségi joggal való azonosítását zárja ki, hanem az emberi méltóság mint az alapjogok lényeges tartalmát is csak meghatározott, megalázó magatartásokkal szemben kívánja védelemben részesíteni. Az általa előadó alkotmánybíróként jegyzett 27/2013. (X. 9.) AB határozatban az Alkotmánybíróság többsége követte őt azon az úton, hogy az Alaptörvény II. cikkének értelmezése során az emberi méltóság eredeti tartalmából, a megaláztatás tilalmából indult ki. Ennek ellenére a határozat végül az emberi méltósághoz való jog sérelmének kifejezett megállapítása nélkül – az Alaptörvény XVI. cikk (4) bekezdés szerinti szülőtartási kötelezettségre is figyelemmel – alkotmányos követelményt állapított meg. Ennek értelmében a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (Sztv.) alapján az intézményfenntartó a szociális ellátásért fizetendő személyi térítési díjat – abban az esetben, ha annak viselésére a jogosult hozzátartozója köteles – úgy köteles megállapítani, hogy az a kötelezett személy saját szükséges tartását ne veszélyeztesse.⁵⁷¹

BALOGH Elemér különvéleményében kiemelte, hogy az emberi méltósághoz való alapjog tartalma szélesebb a többségi határozat indokolásában az alapjog eredeti tartalmaként megjelölt megaláztatás tilalmánál. Álláspontja szerint az emberi méltóság alapjoga – az annak részét képező cselekvési autonómia anyagi alapjaként – magában foglalja az emberhez méltó lét fenntartásához elengedhetetlenül szükséges megélhetési minimum alkotmányos védelmét. Megjegyezte azt is, hogy az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdése külön rögzíti a megalázó bánásmód tilalmát.⁵⁷² Tehát BALOGH – a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód és büntetés kifejezett tilalmára tekintettel – egyrészt elfogadhatatlannak, másrészt – az alapjog normatív tartalmát meghatározó korábbi gyakorlatra tekintettel – szükségtelennek ítélte az alapjogot sértő magatartások körének a megalázásra szűkítését.

5.2.3.5. Konklúzió

Az emberi méltósághoz való jog tartalmának pozitív meghatározása helyett a Szövetségi Alkotmánybíróság a negatív megközelítést alkalmazza, vagyis az emberi méltóság történelem során megtapasztalt megsértéséből kiindulva azt állapítja meg, hogy a kifogásolt magatartások sértik-e az emberi méltósághoz való jogot. A negatív meghatározás eszköze a DÜRIG-től származó, és a Szövetségi Alkotmánybíróság állandó gyakorlatának

⁵⁷⁰ Indokolás [69]

⁵⁷¹ 27/2013. (X. 9.) AB határozat, Rendelkező rész 1. pont és Indokolás [23]-[25]

⁵⁷² Uo. DR. BALOGH Elemér különvéleménye [35]

részévé vált „*Objektformel*” (a tárgyként kezelés formulája). Az eszköz tehát adott, arról azonban megoszlanak a vélemények, hogy milyen magatartások valósítják meg az ember tárgyként kezelését. A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1970-es lehallgatási határozatában kísérletet tett a tárgyként kezelés formulájának pontosítására a „*Subjektprinzip*” (az alanyként kezelés elve) bevezetésével. A két elv összekapcsolása eredményeképpen az emberi méltóság sérelme abban áll, hogy az ember alany mivoltát megkérdőjelezzik, és ezáltal az embert pusztá tárggyá degradálják.

Ettől függetlenül a háromlépcsősről – a korlátozás és jogsértés azonosságára tekintettel – eleve kétlépcsősre szűkült alkotmánybíróági vizsgálat csupán egy lépcsőfokból áll, amennyiben a Szövetségi Alkotmánybíróság csupán azt vizsgálja, hogy megvalósult-e az emberi méltósághoz való jog korlátozása. A Szövetségi Alkotmánybíróság estről esetre dönti el, hogy a kifogásolt magatartás megvalósítja-e az emberi méltósághoz való jog sérelmét, így a korlátozás a konkrét ügyekben, példákön keresztül nyilvánul meg (*Beispielstechnik*), amelyből csupán következtetni lehet az emberi méltósághoz való jog tartalmára. Az emberi méltósághoz való jog negatív megközelítése ily módon tág teret ad a jogértelmezés számára.

Az Alkotmánybíróság az első abortusz határozatban átvette a német alkotmánybíróági gyakorlatból a tárgyként kezelés tilalmát az emberi méltóság tartalmának meghatározásakor. Míg az a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltóság sérelmének megállapításához vezet, az Alkotmánybíróság gyakorlatában sokáig csupán „díszítő elem” maradt.

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmányhoz kapcsolódó gyakorlatában a kormánytisztviselők indokolatlan felmentéséről szóló határozat meghozataláig annak ellenére nem élt az emberi méltósághoz való jog negatív meghatározásának a lehetőségével, hogy – a *Grundgesetz*-cel szemben – már a korábbi Alkotmány általánosan rögzítette a kínzás, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánás vagy büntetés tilalmát, valamint az emberen hozzájárulása nélkül végzett orvosi vagy tudományos kísérletet. Változást jelez azonban a kormánytisztviselők indokolatlan felmentése kapcsán hozott határozat, amelyben a testület a tárgyként kezelés tilalma alapján határozta meg az emberi méltósághoz való jog tartalmát, és ez szolgált az alkotmányellenesség alapjául. Az Alaptörvény hatályba lépését követően több határozatban is megjelent az emberi méltósághoz való jog negatív megközelítése anélkül, hogy ezekben egyértelműen szétválna az emberi méltósághoz való jog két aspektusa. A testület nem tulajdonított jelentőséget az alkotmányszöveg változásának sem, holott az emberi méltósághoz való jog az Alaptörvény II. cikkében két formában jelenik meg: minden alapjog érinthetetlen magjaként, illetve az élethez való joggal együtt.

6. A szellemi-erkölcsi személyiség identitásának védelme a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban

6.1. Az emberi méltóság és a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog kapcsolata a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében garantált személyiség szabad kibontakoztatásához való jog szoros kapcsolatban van az emberi méltósághoz való joggal. A szoros kapcsolat oka, hogy az ember lényegét a méltósága adja. „A méltósága miatt kell neki [az embernek] személyisége lehető legnagyobb mértékű kibontakoztatását biztosítani.”⁵⁷³ Az emberi méltósághoz való jog tehát meghatározza a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésének tartalmát, ez azonban nem jelenti azt, hogy annak ne lenne önálló tartalma.⁵⁷⁴

Amíg a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése⁵⁷⁵ a személy fizikai integritását és mozgásszabadságát védi, az (1) bekezdés a szellemi-erkölcsi személyiséget. Ugyanakkor a „kibontakoztatás” kifejezés túlmutat a személyiség passzív elemeinek védelmén. A 2. cikk (1) bekezdés „az egész személyiséget, vagyis az emberi lét teljességét az élet minden területén” védi, így a személyiség fejlődésének mind a dinamikus (aktív), mind a statikus (passzív) elemeire kiterjed.⁵⁷⁶

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1957. évi Elfes ítéletben – a 2. cikk (1) bekezdés tág értelmezése révén – először az általános cselekvési szabadságot (dinamikus elem) olvasta ki.⁵⁷⁷ Ezt követően került sor az általános személyiségi jog megalapozására. A szakirodalom szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság az 1969. évi, a lakosságról készült statisztikai felmérés alkotmányosságát vizsgáló mikrocenzus döntésében⁵⁷⁸ fogadta el az általános személyiségi jog (statikus elem) intézményét.⁵⁷⁹ Ebben a határozatban bukkan fel a személyiségvédelmet meghatározó szféra-elmélet, de az általános személyiségi jog fogalma *expressis verbis* csak a későbbi határozatokban jelenik meg.⁵⁸⁰ Az alkotmánybírósági gyakorlat tehát – a védett jogi tárgy „kétrétegűségéből” kiindulva – két alapjogot vezetett le a 2. cikk (1) bekezdéséből.⁵⁸¹ A norma mindkét alapjog esetében nyitott, rugalmas, és képes

⁵⁷³ BVerfGE 5, 85 (104)

⁵⁷⁴ SCHMITT GLAESER, Walter: § 129 Schutz der Privatsphäre. In: ISENSEE, Josef –KIRCHHOF, Paul (szerk.): *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschlands VI*. Heidelberg: C.F. Müller Juristischer Verlag, 2000, 52.

⁵⁷⁵ GG 2. cikk (2) bekezdés „Mindenkinek joga van az élethez és a testi épséghez. A személyi szabadság sérthetetlen. Ezeket a jogokat csak törvény alapján lehet korlátozni.”

⁵⁷⁶ SCHMITT GLAESER 2000, 53.

⁵⁷⁷ BVerfGE 6, 32 (36)

⁵⁷⁸ BVerfGE 27, 1

⁵⁷⁹ EHMANN, Horst: Zur Struktur des Allgemeinen Persönlichkeitsrechts. *Juristische Schulung (JuS)* 1997, 193.

⁵⁸⁰ BVerfGE 34, 238 (246) Eppler határozat; 34, 269 (282) Soraya határozat; 35, 202 (220) Lebach határozat

⁵⁸¹ DREIER 2004, 297.

alkalmazkodni a tudomány és technika jövőbeli fejlődéséhez, valamint az azokkal együtt járó veszélyekhez.⁵⁸²

A 2. cikk (1) bekezdés általános szabadságjogként (*Auffanggrundrecht*) működik, amely a szabadság minden olyan állami korlátozása ellen véd, ami nem tartozik a külön nevesített szabadságjogok védelmi körébe.⁵⁸³ A 2. cikk (1) bekezdésének védelme tehát csak abban az esetben merül fel, ha és amennyiben a különös alapjogok nem érintettek (szubszidiaritás).

Az általános személyiségi jog „a védett terület tiszteletéhez fűződő jogként” mind a jog védelmi körét, mind annak korlátozását illetően különbözik „a [személyiség] kibontakoztatásának az aktív elemétől, az általános cselekvési szabadságtól.”⁵⁸⁴ Ennek oka, hogy az általános személyiségi jog által védett jogok körét az emberi méltóság jelöli ki. A Szövetségi Alkotmánybíróság már a mikrocenzus határozatában az emberi méltóságban határozta meg a 2. cikk (1) bekezdésének érték-szubsztrátumát.⁵⁸⁵ „[Az általános személyiségi jog] feladata, az emberi méltóság legfőbb alkotmányos elve értelmében [...] a személyes szféra és annak alapfeltételei fenntartásának biztosítása.”⁵⁸⁶ Az általános személyiségi jog „azoktól a jogsértésektől véd, amelyek alkalmasak a személyes szféra korlátozására”.⁵⁸⁷ Ellentétben az általános cselekvési szabadsággal, amely alapvetően minden emberi cselekvésre kiterjed, az általános személyiségi jog tartalma – az emberi méltósággal összekapcsolt értelmezésnek köszönhetően – körülhatárolható.⁵⁸⁸ A szakirodalomban a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog és az emberi méltósághoz való jog szoros kapcsolatát különbözőképpen értelmezik. Az egyik álláspont szerint az általános személyiségi jog „valódi kombinációs alapjog”, azaz a védett jogi tárgyat a két alapjog együttesen védi.⁵⁸⁹ A másik felfogás szerint „pusztán kombinációs alapjog”, vagyis az alapjog emberi méltóság tartalma a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének, míg az azon túlmutató tartalma pusztán a 2. cikk (1) bekezdésének védelmében részesül.⁵⁹⁰

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kidolgozott szféra-elmélet (a belső érinthetetlen terület elválasztása a külső korlátozható szférától) azt bizonyítja, hogy az általános személyiségi jog lényeges tartalmát az emberi méltóság jelöli ki, érvényesülési köre azonban szélesebb, mint az emberi méltóságé.

A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésének az 1. cikk (1) bekezdésével való összekapcsolása a tehát a személyiség szabad kibontakoztatásához való jog statikus aspektusának kiemelt védelmét biztosítja, de az általános személyiségi jog – az emberi méltósággal ellentétben – korlátozható. A 2. cikk (1) bekezdésének „addig, amíg” kikötése

⁵⁸² SCHMITT GLAESER 2000, 58.

⁵⁸³ Az általános cselekvési jog vonatkozásában: BVerfGE 6, 32 (37) Elfes határozat; az általános személyiségi jog vonatkozásában: BVerfGE 54, 148 (153) Eppler határozat.

⁵⁸⁴ BVerfGE 54, 148 (153)

⁵⁸⁵ BVerfGE 27, 1 (6)

⁵⁸⁶ uo.

⁵⁸⁷ uo.

⁵⁸⁸ DREIER 2004, 328.

⁵⁸⁹ BOROWSKI 276.; BENDA, Ernst: Menschenwürde und Persönlichkeitsrecht. In: BENDA, Ernst – MAIHOFFER, Werner – VOGEL, Hans-Joachen: *Handbuch des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. Berlin – New York: de Gruyter, 1994, 167.

⁵⁹⁰ ZIPPELIUS, Reinhold: Art.1. In: Dolzer, Rudolf – Waldhoff, Christian – Graßhoff, Karin: *Bonner Kommentar zum Grundgesetz*. I. Heidelberg: C. F. Müller, 2008, 10.

három értéket figyelembe véve – a többi embertárs egyéni értékei, az alkotmányos rend társadalmi értéke és az erkölcsi törvény morális értéke – relativizálja a „robinsoni szabadságot”.⁵⁹¹

A nemzetközi dokumentumok nem tartalmazzak – a Grundgesetz 2. cikk (1) bekezdéséhez hasonló – a személyiség átfogó védelmére alkalmas jogot, de külön nevesített szabadságjogok révén biztosítják a szellemi-erkölcsi személyiség védelmét. Így az Egyezmény 8. cikkében foglalt magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog a négy védendő területet megjelölésével (magánélet, család, otthon, levelezés) az egyén személyisége szabad kibontakoztatásának kereteit jelöli ki.⁵⁹² A Bíróság ezeket a fogalmakat szélesen értelmezi, vagyis nem csupán a szűk személyi szférára korlátozza, ugyanakkor a védelem a személyiség fejlődésében szerepet játszó magatartásokra korlátozódik. A különböző magatartások megítélése során a Bíróság az egyéni autonómia fogalmából indul ki, amely az embernek azt a képességet jelenti, hogy a saját életét a saját maga által választott módon élje.⁵⁹³ A védelem erőssége a védendő magatartás és az egyéni autonómia egymáshoz való viszonyától függ.⁵⁹⁴ A beavatkozás azonban csak akkor tilos, ha megállapítható az Egyezmény 3. cikkének sérelme.

6.1.1. Az általános személyiségi jog

6.1.1.1. Az általános személyiségi jog megalapozása

Németországban először a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság magánjogi ítélkezési gyakorlatában jelent meg – a személyiség szabad kibontakoztatáshoz való jog [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés]⁵⁹⁵ és az emberi méltóság klauzulája [*Grundgesetz* 1. cikk]⁵⁹⁶ összefüggésére alapozva – az általános személyiségi jog fogalma.⁵⁹⁷ A jogalkotó által a BGB-ben nem kodifikált személyiségi jogok 1954-ben – még az alapjogként való elismerésük előtt – a BGB 823. § (1) bekezdésében⁵⁹⁸ foglalt „egyéb jog”-ként

⁵⁹¹ DÜRIG 1958, 4.

⁵⁹² GRABENWARTER 186.

⁵⁹³ 2002, 04. 2002., kérelemszám: 2346/02, msz. 62

⁵⁹⁴ Az Emberi Jogok Európai Bírósága a *Friend és Countryside Alliance és társai kontra Egyesült Királyság ügyben* a vadászatot azzal az indokolással zárta ki a 8. cikk védelmi köréből, hogy túlságosan távol áll az egyéni autonómiától. (2009. 11. 24., kérelemszám: 16072/06 és 27809/08, msz. 43.)

⁵⁹⁵ *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés „Mindenkinek joga van személyisége szabad kibontakoztatásához addig, amíg az nem sérti mások jogait és nem ütközik az alkotmányos rendbe, vagy az erkölcsi törvénybe.”

⁵⁹⁶ *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdés „Az emberi méltóság sérthetetlen. Annak tisztelete és védelme minden állami hatalom kötelessége.”

⁵⁹⁷ BGH 1954. május 25. BGHZ 13, 334 (338) olvasói levél ítélet

⁵⁹⁸ BGB 823. § (1) bekezdés „Aki szándékosan vagy gondatlanságból más ember életét, testét, egészségét, szabadságát, tulajdonát vagy egyéb jogát jogellenesen megsérti, köteles az abból származó kárt megtéríteni.”

érvényesültek,⁵⁹⁹ és megsértésük esetén a BGB 253. §⁶⁰⁰ alapján kártérítést lehetett igényelni.⁶⁰¹ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában kibontott általános személyiségi jogot, mint alapjogot a hasonlóságok ellenére nem szabad azonban összekeverni a magánjogi párjával, hiszen ez utóbbi az „egyszerű jog” szintjén helyezkedik el.⁶⁰² A magánjogi személyiségvédelem, bár a védelmi köre az alkotmányos kereteket meghatározó általános személyiségi jognál jóval tágabb lehet, a törvényalkotó által szélesebb körben korlátozható.⁶⁰³

Az általános személyiségi jogot tehát a Szövetségi Alkotmánybíróság alkotmányos rangra emelte és ezzel a személyiségvédelem alkotmányos alapjává tette. Az általános személyiségi jog több mint negyven éves alkotmánybírósági gyakorlatának a határozatok kronologikus sorrendet követő teljes körű bemutatása és értékelése meghaladná a dolgozat kereteit, ezért arra vállalkozom, hogy az általános személyiségi jog normatív tartalmát bemutassam a legfontosabb alkotmánybírósági határozatok tükrében, különös tekintettel annak emberi méltóság magjára.

6.1.1.2. Az általános személyiségi jog normatív tartalma

A Szövetségi Alkotmánybíróság az alkotmányos személyiségvédelem megalapozása során számos különös személyiségi jogot olvasott ki az általános személyiségi jogból. Ezek a jogok – például a becsület védelméhez, vagy jó hírnévhez való jog, a saját képmáshoz való jog – az általános személyiségi jog különös megnyilvánulásai. Ezeknek az alkotmányban meg nem nevezett jogoknak a normatív alapja tehát a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésével összefüggésben értelmezett 2. cikk (1) bekezdés. Ebben az értelemben az általános személyiségi jog anyajog, hiszen a „személyiség alkotóelemei” számára biztosít védelmet azokban az esetekben, amikor azokat nevesített alapjogok nem védik. A Szövetségi Alkotmánybíróság az újabb és újabb különös alapjogok megalapozásakor azoknak a személyiség fejlődésében betöltött szerepére hivatkozott. Nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a személyiségi jog tartalmának az alkotmánybírósági gyakorlat során történt konkretizálása nem lezárt.⁶⁰⁴ Az általános személyiségi jog nyitott és rugalmas fogalma ebből kifolyólag alkalmas arra, hogy az alkotmányos személyiségvédelem lépést tartson a személyiség sérelmének a tudomány és technika fejlődése révén felmerülő újabb és újabb eseteivel. A Szövetségi Alkotmánybíróság tehát esetről esetre dolgozza ki a védendő

⁵⁹⁹ Az első határozatból nem derül ki egyértelműen, hogy a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (BGH) közvetlenül a *Grundgesetz*-ből (*unmittelbare Drittwirkung*), vagy a BGB közvetítésével (*mittelbare Drittwirkung*) vezette le az általános személyiségi jogot. A Cosima-Wagner határozatban mondta ki először a bíróság *expressis verbis*, hogy az általános személyiségi jog a BGB 823. § (1) bekezdése szerinti „egyéb jog” [1959. március 18. BGH, BGHZ 30, 7.].

⁶⁰⁰ BGB 253. § „Nem vagyoni kár esetén csak a törvényben meghatározott esetekben lehet pénzbeli kártérítést igényelni.”

⁶⁰¹ A BGB 253. § (1) bekezdése értelmében csak a törvény által meghatározott esetekben lehetett nem vagyoni kártérítést igényelni. A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1973. évi Soraya határozatában megengedett bírói jogalkotásnak minősítette a BGB 253. §-ának egy további esetkörrel való kibővítését. BVerfGE 34, 269 (283)

⁶⁰² JARASS 2000, 68.

⁶⁰³ JARASS, Hans. D.: Das allgemeine Persönlichkeitsrecht in *Grundgesetz*. NJW 1989, 857, 858.

⁶⁰⁴ BVerfGE 65, 1 (41)

magatartások körét,⁶⁰⁵ mindvégig hangsúlyozva a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésével való szoros kapcsolatot.⁶⁰⁶

Az általános személyiségi jog különböző megnyilvánulásait a szakirodalom vagy egyszerűen csak felsorolja vagy – különböző szempontok alapján – csoportosítja. A kommentár irodalom nem használja az esetkörök szerinti csoportosítást, csupán felsorolja az általános személyiségi jog egyes megnyilvánulásait.⁶⁰⁷ Az egyik csoportosítási lehetőség – a személyiség szférájának belső és külső területre való felosztása révén – a magánszféra alakításához való jog és az önábrázoláshoz való jog, illetve az információs önrendelkezési jog megkülönböztetése.⁶⁰⁸ A másik csoportosítási lehetőség az emberi minőség megnyilvánulási formái alapján való besorolás:⁶⁰⁹ az önrendelkezés (*Selbstbestimmung*),⁶¹⁰ a magánszféra megóvása (*Selbsbewahrung*) és az önábrázolás (*Selbstdarstellung*).⁶¹¹ Az emberi minőség fenti megnyilvánulási formái tulajdonképpen az általános személyiségi jog tartalmi elemeinek tekinthetők. A dolgozat a következő tartalmi elemeket különbözteti meg, és ezeket tekinti a csoportosítás alapjának: 1. a magánszférához való jog; 2. az önazonossághoz való jog; 3. az önábrázoláshoz való jog; 4. az önrendelkezési jog. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az esetkörök bővíthetők és nem is választhatók el élesen egymástól.

A dolgozat az általános személyiségi jog normatív tartalmának bemutatása során a végleges, az alapjog korlátozásának semmivel sem igazolható megsértéséből indul ki, nem különíti el a védelmi kört, a korlátozást és annak igazolását, mivel célja elsősorban az alapjog emberi méltóság magjának rekonstruálása. Tekintettel azonban arra, hogy a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jog az általános személyiségi jog egyik megnyilvánulása, az alapjog két aspektusának elhatárolása érdekében fontos látni, hogy a német alkotmánybírósági gyakorlatban mi az általános személyiségi jog önálló, az emberi méltósághoz való jogon túlmutató tartalma. Ennek bemutatása során nem hagyható figyelmen kívül, hogy az általános személyiségi jog sérelme sok esetben nem az állam–állampolgár vertikális viszonyában, hanem a magánszemélyek egymás közötti viszonyában merül fel, így az általános személyiségi jog – emberi méltóság magon túlmutató – tartalmi elemei szükségképpen ütköző alapjogok egymással szembeni mérlegelésével állapíthatók meg. Az alkotmánybírósági felülvizsgálat keretét ezekben az esetekben a hárompólusú jogviszonyokra kidolgozott intézmények és mércék adják.

⁶⁰⁵ BVerfGE 54, 148 (153)

⁶⁰⁶ BVerfGE 34, 238 (245)

⁶⁰⁷ Például: MURSWIEK 2009, 128-131.

⁶⁰⁸ SCHMITT GLAESER 2000, 59.

⁶⁰⁹ PIEROTH – SCHLINK 91.

⁶¹⁰ Az önrendelkezési jog itt az önazonossághoz, a személyes identitáshoz való jogot jelenti. Példaként a származás megismeréséhez való jog szerepel.

⁶¹¹ Az önábrázoláshoz való joghoz kapcsolódik az információs önrendelkezési jog, valamint információs rendszerek bizalmasságához és integritásához fűződő jog is.

6.1.1.2.1. A magánszférához való jog

A Szövetségi Alkotmánybíróság – a szféra-elmélet⁶¹² jegyében – megkísérelte a magánszféra különböző erősségű védelmet igénylő területeinek az elhatárolását. Már az általános cselekvési szabadságot megalapozó 1957. évi Elfes határozatban megállapította, hogy a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdése,⁶¹³ 1. cikk (3) bekezdése⁶¹⁴ és 2. cikk (1) bekezdése megalapozza „az emberi szabadság végső érinthetetlen területének” védelmét, amely teljesen ki van zárva az állami hatalom bármينemű behatása alól, mivel az a szabadság és méltóság alapköve.⁶¹⁵ Ebből a téziséből kiindulva dolgozta ki a Szövetségi Alkotmánybíróság az általános személyiségi jog keretében a szféra-elméletet. Az érinthetetlen terület védelme volt az első lépés az általános személyiségi jog különböző erősségű védelmet igénylő szférákra való bontása során.⁶¹⁶

A következő állomás a reprezentatív minta alapján végzett statisztikai felmérés kapcsán hozott 1969. évi mikrocenzus határozat, amelyben a Szövetségi Alkotmánybíróság először használta a legbelsőbb intimszféra [*innerste (Intim-) Bereich*] kifejezést az abszolút védelemben részesülő terület megnevezésére, és amelyben kísérletet tett az intimszférának – az arányosság kritériuma mellett korlátozható – magánszférától (*Privatsphäre*)⁶¹⁷ való elválasztására. A határozat tehát megnevezte a személyiség szabad és felelősségteljes kibontakoztatásához szükséges belső szférát (*Innenraum*), ahova az egyén visszavonulhat, ahova a környezete nem nyerhet betekintést, ahol békén hagyják, és ahol a magányhoz való jogot élvezi. Ebbe a szférába – a határozat szerint – az állam már az értékelésmentes betekintéssel is beavatkozik, amely a nyilvánosság pszichikai nyomása révén akadályozza a személyiség szabad kibontakoztatását. De nem minden statisztikai felmérés sérti az emberi méltóságot vagy érinti a belső szférára vonatkozó önrendelkezési jogot. Az embernek a társadalomra utalt és a társadalomhoz kötött polgárként bizonyos mértékben – például népszámlálás, mint az állami cselekvés tervezhetőségének előfeltétele esetében – el kell tűrnie a statisztikai célú adatfelvételt. A statisztikai célú felmérés csak abban az esetben megalázó és veszélyezteti az önrendelkezési jogot, ha az ember titkos szféráját érinti. Abban az esetben azonban, ha a statisztikai felmérés az ember külvilágban tanúsított magatartásához kapcsolódik, „a magánélet alakításának érinthetetlen területe” (*unantastbares Bereich privater Lebensgestaltung*) nem érintett.⁶¹⁸ A fentiek alapján megállapítható, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság nem adta meg az intimszféra pozitív meghatározását, és nem is választotta egyértelműen szét az intimszférát és a magánszférát.

⁶¹² A különböző erősségű védelmet igénylő szférák elkülönítésének modellje Heinrich HUBMANN általános személyiségi jogra vonatkozó magánjogi teóriájára vezethető vissza. HUBMANN, Heinrich: *Das Persönlichkeitsbild*. München, Köln: Böhlau Verlag 1953, 216.

⁶¹³ GG. 19. cikk (2) bekezdés „Alapjog lényeges tartalmát semmilyen esetben sem szabad érinteni.”

⁶¹⁴ GG 1. cikk (3) bekezdés „A következő alapjogok közvetlenül hatályos jogként kötelezik a törvényhozást, a végrehajtó hatalmat és az igazságszolgáltatást.”

⁶¹⁵ BVerfGE 6, 32 (41)

⁶¹⁶ BALDUS, Manfred: Der Kernbereich privater Lebensgestaltung – absolut geschützt, aber abwägungsoffen. *Juristen Zeitung (JZ)* 2008/5. 218.; TEIFKE 19.

⁶¹⁷ A magánszféra kifejezés a későbbi határozatokban jelenik meg. BVerfGE 32, 373 (381); 35, 35 (40); 35, 202 (227).

⁶¹⁸ BVerfGE 27, 1 (7)

A mikrocenzus határozat csupán egy negatív kritériumot jelölt meg: az intimszféra sérelme nem merül fel, ha az ember viselkedése a külvilághoz kapcsolódik.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a későbbi határozataiban sem határozta meg az intimszféra fogalmát. Csupán a terhességet és a szexuális identitást rendelte pozitív módon az intimszférához.⁶¹⁹ Azt viszont minden határozatában kiemelte, hogy „a magánélet alakításának érinthetetlen területe” még nyomós közérdek esetén sem korlátozható, nincs helye a szükségesség-arányosság szerinti mérlegelésnek.⁶²⁰ A kérdés tehát minden esetben az, hogy a korlátozás érinti-e az intimszférát. A fenti kérdést a testület az intimszféra és magánszféra esetről esetre történő szétválasztásával válaszolja meg, figyelembe véve a konkrét eset körülményeit.⁶²¹

A Szövetségi Alkotmánybíróság – egyes szakirodalmi álláspontok szerint – az 1983. évi népszámlálás határozatával a személyes adatok védelmével összefüggésben feladta a szférák szerinti védelmet.⁶²² A Szövetségi Alkotmánybíróság valóban felismerte, hogy az adatok megszerzése, mentése és továbbítása olyan veszélyeket rejt magában, amelyek a „szféra-elmélet” alapján nem oldhatók meg. A modern információs technológia ugyanis az egyes szférákat minden gond nélkül átugorja, és az egyes, önmagukban „jelentéktelen” személyes adatok személyiségképpé állnak össze.⁶²³ A fentiekből – álláspontom szerint – csak az a következtetés vonható le, hogy az információs önrendelkezési jog átfogóan védi a személyes adatokat. Mind az intim, mind a társadalmi vonatkozású adatok az információs önrendelkezési jog védelmi körébe tartoznak, de ezek – a hivatkozott szakirodalmi állásponttal ellentétben – alapvetően továbbra is különböző erősségű védelmet élveznek. Az adatok összekapcsolása a kivétel, amely esetében értelmét veszti az adatok jellege szerinti különbségtétel. Ilyenkor a „jelentéktelen” adat osztozik az intim adat sorsában. A szféra-elmélet fenntartását támasztja alá a határozat azon megállapítása is, miszerint nyomós közérdekről csak társadalmi jelentőségű adatok esetében lehet szó, ennek felmerülése az intim adatok esetében azonban kizárt.⁶²⁴ Álláspontom szerint tehát az információs önrendelkezési jognak a népszámlálás döntésben történt megalapozása nem bizonyítja a szféra elmélet teljes félre tételét, bár a meghaladását bizonyos esetekben (különböző jellegű adatokból összeállhat a személyiségprofil) igen.⁶²⁵

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1989. évi naplóbejegyzések büntetőeljárásban bizonyítékként való értékelésével kapcsolatos határozatában újra felelevenítette a

⁶¹⁹ BVerfGE 39, 1 (42); 49, 286 (301)

⁶²⁰ BVerfGE 34, 238 (245)

⁶²¹ BVerfGE 34, 238 (248)

⁶²² DESOI, Monika –KNIERIM, Antonie: Intimsphäre und Kernbereichsschutz. Ein unantastbarer Bereich privater Lebensgestaltung in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. *Die Öffentliche Verwaltung* 2011/10., 401. hivatkozással korábbi szakirodalmi álláspontokra 50. lj.

⁶²³ HUFEN, Friedhelm: Schutz der Persönlichkeit und Recht auf informationelle Selbstbestimmung. In: Peter BADURA – Horst DREIER (szerk.) *Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht*. I. Tübingen: Mohr Siebeck, 117.

⁶²⁴ BVerfGE 65, 1 (46)

⁶²⁵ DREIER is csak az automatikus adatfeldolgozásra vonatkozóan állította a szféra-elmélet kifejezett feladását, egyébként pedig elismerte, hogy a különböző szférák megkülönböztetése – bár a szférák dogmatikailag egyértelmű elkülönítése aligha megvalósítható – egyfajta orientációt mégis jelent. DREIER, Horst: Art. 2. Abs. 1. Freie Entfaltung der Persönlichkeit. In: DREIER, Horst (szerk.): *Grundgesetz Kommentar* (. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004, 341. HUFEN pedig a merev szféra-elmélet legyőzéséről beszél, de elismeri a „minél közelebb-annál szigorúbb formula” (*Je-desto-Formel*) szerinti különböző erősségű védelmet. HUFEN 118.

magánszféra alakításának érinthetetlen területe fogalmat.⁶²⁶ De amíg korábbi határozataiban egyértelműen szinonimaként használta a magánszféra (érinthetetlen) magja (*Kernbereich*) és az intimszféra fogalmát,⁶²⁷ addig ebben a határozatban az intimszféra fogalma már nem jelent meg. Felmerül a kérdés, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság későbbi gyakorlatában az (érinthetetlen) mag és az intimszféra továbbra is szinonimaként jelenik-e meg. A Szövetségi Alkotmánybíróság az (érinthetetlen) mag alkotmányos alapjaként – az intimszférához hasonlóan – az alapjogok lényeges tartalmának garanciáját és az emberi méltóságot jelölte meg. A határozat megnevezte az (érinthetetlen) mag formai és tartalmi összetevőit is. Formai komponens az érintettnek a tények titokban tartására irányuló akarata, amit a határozat a konkrét ügyben már csak a gondolatok írásba foglalása miatt is megkérdőjelezett. Tartalmi komponens a személyes jelleg, valamint az a körülmény, hogy a tényállás érinti-e, és amennyiben igen, milyen intenzitással érinti mások szféráját vagy a közérdeket.⁶²⁸ A határozat szerint a napló tartalma túlmutatott a megírója belső szféráján és hátrányosan érintette a közérdeket.⁶²⁹ Fontos kiemelni, hogy a szavazatok egyenlősége miatt az ügyben eljáró Szenátus nem tudta ugyan megállapítani a napló-feljegyzések bizonyítékként való értékelésének *Grundgesetz*-be ütközését,⁶³⁰ de a különvéleményt megfogalmazó négy bíró azt az álláspontot képviselte, hogy a napló-feljegyzések személyes jellegűek, amely jelleget nem veszítik el pusztán a papírra vetésük által, és ezen túlmenően nem érintik mások vagy a társadalmi szférát sem.⁶³¹ A különvéleményt megfogalmazó négy bíró kifejezetten felhívta a figyelmet arra, hogy a büntetőeljárásban az (érinthetetlen) magot önmagából kiindulva kell meghatározni, mert, ha a meghatározásra büntetőjogi szempontok (bűnfelelősség elve) hatnak, a büntetőjog instrumentalizálja az emberi méltóságot.⁶³² Ha a gyanúsított személyiségszerkezetéről való ismeretszerzés pusztán lehetősége elegendő a magánjellegű feljegyzések büntetőeljárásban való abszolút védelmének megtagadásához, az (érinthetetlen) mag és a mérlegelés tárgyát képező terület (*Abwägungsbereich*) közötti határ a büntetőeljárás esetében gyakorlatilag megszűnik.⁶³³

A szakirodalom alapvetően a különvéleményekkel ért egyet, és a szerzők elsősorban a napló-feljegyzések határozattal igyekeznek alátámasztani az (érinthetetlen) mag mérlegelhetőségét.⁶³⁴ A magánélet (érinthetetlen) magjának relativitása elvezet az emberi méltóság abszolút voltának megkérdőjelezéséhez.

Visszatérve a szféra-elmélethez, egyes szerzők a naplófeljegyzések határozat külső szférához kapcsolódó érvelését a szféra-elmélet részleges újraélesztésének tekintették.⁶³⁵

⁶²⁶ BVerfGE 80, 367 (374)

⁶²⁷ BVerfGE 34, 238 (245) „Das verfassungskräftige Gebot, diesen Kernbereich, die Intimsphäre des Einzelnen, zu achten, hat seine Grundlage in dem durch Art. 2 Abs. 1 GG verbürgten Recht auf freie Entfaltung der Persönlichkeit.”

⁶²⁸ BVerfGE 80, 367 (374)

⁶²⁹ BVerfGE 80, 367 (378)

⁶³⁰ A Szövetségi Alkotmánybíróságról szóló törvény (*Bundesverfassungsgerichtsgesetz*) 15. § (4) bekezdése értelmében szavazategyenlőség esetén nem lehet megállapítani a *Grundgesetz*-be ütközést.

⁶³¹ BVerfGE 80, 367 (376)

⁶³² BVerfGE 80, 367 (383)

⁶³³ BVerfGE 80, 367 (382)

⁶³⁴ BALDUS 224. TEIFKE 23.

⁶³⁵ Pl. AMELUNG, Knut: Die zweite Tagebuchentscheidung des Bundesverfassungsgerichts. *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)* 1990, 1755.

ADESOI – KNIERIM szerzőpáros pedig arra vállalkozott, hogy az újabb alkotmánybírószági gyakorlat tükrében bebizonyítsa, hogy az intimszféra és az (érinthetetlen) mag – bár mindkettő a magánélet alakításának érinthetetlen területét védi – különböző védelmi koncepciót valósítanak meg, ezért a két fogalom nem használható szinonimaként.⁶³⁶ A két fogalom közötti különbséget elsősorban abban látták, hogy – a napló-feljegyzések határozat értelmében – az (érinthetetlen) mag védelmi körébe – az intimszférával ellentétben – társadalmi vonatkozások is beletartozhatnak.⁶³⁷ A határozat kimondta: „Az ember mint személy a személyisége magjában is szükségszerűen társadalmi vonatkozásokban létezik. Egy tényállásnak a magánélet alakítása érinthetetlen magjához vagy a magánélet azon területéhez való besorolása, amely bizonyos körülmények között nyitva áll az állami beavatkozás előtt, nem attól függ, hogy annak van-e társadalmi jelentősége vagy van-e bármilyen társadalmi kapcsolat, hanem annak jellegétől és intenzitásától.”⁶³⁸ A határozat a konkrét ügyben azonban arra hivatkozva zárta ki a napló-feljegyzéseket az (érinthetetlen) mag védelmi köréből, hogy azok túlmutatnak a megfogalmazója belső szféráján, és hátrányosan érintették a közérdeket. Ezért – álláspontom szerint – a fenti okfejtés nem támasztja alá az intimszféra és az (érinthetetlen) mag szétválasztását, a testület csupán cizellálta korábbi álláspontját a *Grundgesetz* emberképére való utalással: az intimszféra sem a magányos, hanem a társadalmi kapcsolatokban élő embert védi. A másik különbséget abban látják, hogy az intimszféra védelme az általános személyiségi jog keretein belül valósul meg, az (érinthetetlen) mag védelme azonban túlmutat ezen, és a magánlakás sérthetlensége, valamint a távközlési rendszerek védelme körében is érvényesül.

A Szövetségi Alkotmánybírószág a 2004. évi ún. nagy lehallgatási határozatában⁶³⁹ aktualizálta, konkretizálta és tovább építette az (érinthetetlen) mag védelmét. A határozat szerint, ha valaki megfigyelés tárgyává válik, ez nem feltétlenül jelenti az emberi minősége figyelmen kívül hagyását (tárgyként kezelés elve). Az állami megfigyelések során azonban meg kell őrizni a magánélet alakításának érinthetetlen magját. Még a nyomós közérdek sem igazolja az abszolút védelemben részesülő terület korlátozását.⁶⁴⁰ A határozat valóban elismerte az (érinthetetlen) magnak az – 2. cikk (1) bekezdése és 1. cikk (1) bekezdése összefüggéséből levezetett – általános személyiségi jogon túlmenő védelmét azzal a megállapítással: „Az emberi méltóság védelme a GG 13. cikk (1) bekezdésében⁶⁴¹ biztosított alapjogban is konkretizálódik.” Ennek oka a konkrét esetben az eset sajátosságából is adódhatott: a testület az alkotmány módosítását, vagyis a 13. cikk (3) bekezdésének *Grundgesetz*-be iktatását vizsgálta, ezért mérceként csak a 79. cikk (3) bekezdésének örökkévalósági klauzulája⁶⁴² jött szóba.⁶⁴³ Ettől függetlenül nem szabad figyelmen kívül

⁶³⁶ DESOI – KNIERIM 398-404.

⁶³⁷ DESOI – KNIERIM 403.

⁶³⁸ BVerfGE 80, 367 (374)

⁶³⁹ BVerfGE 109, 279 – nagy lehallgatási határozat

⁶⁴⁰ BVerfGE 109, 279 (313)

⁶⁴¹ *Grundgesetz* 13. cikk (1) bekezdés „A lakás sérthetetlen”.

⁶⁴² *Grundgesetz* 79. cikk (3) bekezdés „Az Alaptörvénynek a Szövetség tartományokra osztását, a tartományok alapvető közreműködését vagy az 1. és 20. cikkben lefektetett alapelveket érintő módosítása nem megengedett.”

⁶⁴³ DESOI – KNIERIM 403.

hagyni, hogy az emberi méltóság – ahogyan már a korábbiakban kifejtettem – minden alapjog lényeges tartalmának részét képezi.

A határozat az (érintetetlen) mag meghatározásakor, arra hivatkozott, hogy a személyiség kibontakoztatásához – a magánélet érintetetlen magján belül – hozzátartozik az a lehetőség, hogy az ember belső folyamatokat, érzéseket, érzelmeket valamint személyes jellegű gondolatokat, véleményt és élményeket kifejezésre juttasson, mégpedig anélkül, hogy az állami hatóság megfigyelésétől kellene tartania.⁶⁴⁴ Az (érintetetlen) maghoz tartozik az érzelmek kifejezése, a tudatalatti megnyilvánulások valamint a szexualitás megnyilvánulásai.⁶⁴⁵ Az (érintetetlen) mag pozitív elemei egyértelműen megfeleltethetők tehát az intimszféra azon kevés elemének, amelyeket a testület kifejezetten megnevezett.

A határozat szerint a magánlakás „utolsó menedékként” az emberi méltóság védelmét szolgálja. Ez nem jelenti ugyan a magánlakás abszolút védelmét, de annál inkább jelenti a magánlakásban tanúsított magatartások abszolút védelmét, amennyiben ezek a magatartások a magánélet magján belül az egyén személyiségfejlődését biztosítják.⁶⁴⁶ Mivel a megfigyelés során valószínűsíthető és részben elkerülhetetlen az (érintetetlen) maghoz tartozó információkhoz való hozzáférés, a Szövetségi Alkotmánybíróság a megfigyelés bevezetését az (érintetetlen) mag szigorú védelméhez kötötte. A testület a későbbi határozataiban – a telefonok lehallgatásáról szóló határozatban,⁶⁴⁷ illetve az online-átkutatás határozatban⁶⁴⁸ – tovább építette a kétlépcsős védelmet. Első lépésként az adatok felvétele során meg kell vizsgálni, hogy felmerül-e az (érintetetlen) mag sérelmének a veszélye, és ha igen, az intézkedést nem szabad elrendelni, például időben és térben teljes körű megfigyelés esetében [felhagyási kötelezettség]. Abban az esetben, ha a negatív prognózist követően, a megfigyelés során derül ki az (érintetetlen) mag érintettsége, a megfigyelést haladéktalanul abba kell hagyni [abbahagyási kötelezettség], és a feljegyzéseket meg kell semmisíteni [törlési kötelezettség]. Az adatok értékelésnek második lépcsőfokán az adatok felhasználásának tilalma áll.⁶⁴⁹

Az adatvédelem körében hozott újabb határozatok valóban nem használják az intimszféra fogalmat és – a korábbi gyakorlatra való hivatkozás ellenére – kizárólag az (érintetetlen) mag védelmével összefüggésben fogalmazzak meg alkotmányos követelményeket. De az eltérő szóhasználat – álláspontom szerint – nem azt jelenti, hogy az (érintetetlen) mag és az intimszféra két különböző fogalom. A magánszférához való jog esetében az (érintetetlen) mag és az intimszféra tartalma – a fentiek szerint – egyértelműen megegyezik. Ezt bizonyítja a 2007. évi Esra határozata is, amelyben a Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította az Esra című regény főhősnőjében felismerhető színésznő intim-szférájának sérelmét, mivel az író művében az intim részletekig bemutatta a színésznővel folytatott viszonyát. A határozat szerint: „Ez megvalósítja a [színésznő] intimszférájának és ezzel a személyiségi jog azon területének sérelmét, amely annak [az általános

⁶⁴⁴ BVerfGE 109, 279 (313)

⁶⁴⁵ BVerfGE 109, 279 (314)

⁶⁴⁶ uo.

⁶⁴⁷ BVerfGE 113, 348

⁶⁴⁸ BVerfGE 120, 274

⁶⁴⁹ Az (érintetetlen) mag védelmére szolgáló kétlépcsős védelemről összefoglalóan: BVerfGE 120, 274; a szakirodalomban BALDUS 220.

személyiségi jognak] az emberi méltóság magjához (*Menschenwürdekern*) tartozik.”⁶⁵⁰ A testület ebből vonta le azt a következtetést, hogy nincs helye a személyiségi jogok és a művészetek szabadsága közötti mérlegelésnek.⁶⁵¹

Az Emberi Jogok Európai Bírósága is megkülönbözteti a magánéleten belül a magánélet legintimebb aspektusait (pl. szexuális identitás), amelyekbe a hatóságok csak különösen komoly okból avatkozhatnak be.⁶⁵² A beavatkozás azonban csak akkor tilos, ha a beavatkozás okozta testi vagy lelki sérülés elér egy bizonyos súlyossági fokot, amely alapján megállapítható az Egyezmény 3. cikkének sérelme.⁶⁵³

6.1.1.2.2. Az önazonossághoz való jog

6.1.1.2.2.1. A származás megismeréséhez való jog

A Szövetségi Alkotmánybíróság az általános személyiségi jogból vezette le a gyermek származása megismeréséhez való jogát (*Recht des Kindes auf Kenntnis der eigenen Abstammung*).⁶⁵⁴ Az 1988. évi határozatában megállapította:

„Az általános személyiségi jog [GG 2. cikk (1) bekezdés és 1. cikk (1) bekezdés összefüggésében] magában foglalja a származás megismeréséhez való jogot.”⁶⁵⁵ „Az általános személyiségi jog célja az egyén számára a magánélete alakításához szükséges autonóm szféra biztosítása. [...] Az egyéniség megértése és kibontakozása azonban szoros összefüggésben van az azt meghatározó elemekkel. Ehhez tartozik többek között a származás. [A származás] nem csupán az egyén genetikai állományát határozza meg és ezáltal a személyiségét. Ettől függetlenül is kulcsfontosságú az egyén tudatában az egyénisége megtalálásához és identitása meghatározásához. [...] Az egyéniség megtalálása és önmeghatározása egy összetett folyamat, amelyben a biológiai ismérvek nem kizárólagosan mérvadók. A származás egyéni jellemzőként a személyiséghez tartozik, és az a tudományos eredményektől függetlenül fontos támpontokat nyújt az egyéniség megértéséhez és fejlődéséhez. Mindezek miatt foglalja magában a személyiségi jog a származás megismerését.”⁶⁵⁶

⁶⁵⁰ BVerfGE 119, 1 (34)

⁶⁵¹ uo.

⁶⁵² *Dudgeon kontra Egyesült Királyság* ügy, 1981. 10. 22., kérelemszám: 7525/76, msz. 52.

⁶⁵³ GRABENWARTER 187.

⁶⁵⁴ A Szövetségi Alkotmánybíróság egy korábbi határozatában az általános cselekvési szabadságot nevezte meg mérceként. BVerfGE 35, 41. A szakirodalomban ismert olyan álláspont is (az emberi méltóság antropológiai irányzata), amely szerint az 1. cikk (1) bekezdés védi az emberi lényt, mint a többi élőlénytől különböző egyedi személyiséget, ezért ennek védelme alá tartozik a származás megismeréséhez való jog is. A származás megismeréséhez való jog megalapozásához összefoglalóan lásd: VON SETHE, Henning: *Die Durchsetzbarkeit des Rechts auf Kenntnis der eigenen Abstammung aus der Sicht des Kindes. Eine Analyse des geltenden Rechts und Vorschläge für eine künftige Rechtsgestaltung*. Berlin: Duncker&Humblot, 1995, 73-74.

⁶⁵⁵ BVerfGE 79, 256 (256) *Leitsatz*1.

⁶⁵⁶ BVerfGE 79, 256 (268-269)

A testület tehát a származás biológiai aspektusa mellett kiemelte annak az egyéniség megtalálásában betöltött szerepét (pszichológiai aspektus).⁶⁵⁷ A gyermek származása megismeréséhez való jogának megalapozását követően a határozat az alapjog tartalmát a megszerzhető információk körére korlátozta: „A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése az 1. cikk (1) bekezdésével összefüggésben nem biztosít jogot a származáshoz fűződő ismeretek megszerzésére, csak a hozzáférhető információk visszatartása ellen véd.”⁶⁵⁸ Erre a mondatra hivatkozással – igaz, az intimszféra sérelme mellett – utasította el a testület a házasságon kívül született gyermeknek az anyával szemben az apja megnevezésére irányuló igényét.⁶⁵⁹

Ugyanakkor a származás megismeréséhez való jog korlátozható a törvényalkotó által, feltéve, hogy a korlátozás legitim célt szolgál [a házasság és család *Grundgesetz* 6. cikk (1) bekezdésben garantált védelme, az anya intim szférájának védelme], és megfelel a szükségesség-arányosság követelményének. Ez utóbbi követelmény sérelme miatt semmisítette meg a Szövetségi Alkotmánybíróság a BGB 1596 §. (1) bekezdés 1-5 pontjait. A hatályos családjog ugyanis csak szűk körben biztosított a gyermek számára lehetőséget a származása bíróság előtti vitatására az anya érvényes házassága esetén. A határozat a törvényhozó mérlegelésére bízta a törvényi szabályozás korrekcióját, de két lehetséges megoldási lehetőséget is felvázolt: egyrészt a megtámadási okok kibővítését, másrészt a származás felderítésére irányuló önálló eljárás bevezetését.⁶⁶⁰ A törvényalkotó több mint tíz évvel a határozat meghozatala után – az 1997. évi gyermekvédelmi törvénnyel⁶⁶¹ – tett eleget az alkotmányos követelményeknek. A törvény értelmében az apaság tisztázására az apaság vélelmének megdöntésével nyílt lehetőség. A törvényalkotó tehát eltekintett a származás kiderítésére irányuló önálló eljárás bevezetésétől.⁶⁶² A Szövetségi Alkotmánybíróság viszont nem adta fel. Az 1994. évi határozatában alkotmányellenesnek ítélte a BGB 1598. §-t, mivel a házasságból születtség vélelmének megtámadására abban az esetben is csak a nagykorúság elérését követő két éven belül nyújtott lehetőséget, ha a gyermek a házasságon kívül való születését alátámasztó körülményekről csak később szerzett tudomást.⁶⁶³ Egyúttal megismételte az önálló, az apa és gyermek közötti rokoni kapcsolatot nem érintő, kizárólag a származás tisztázására irányuló kereset bevezetésének lehetőségét.⁶⁶⁴ A törvényalkotó ebben az esetben is a gyermek származása megismeréséhez való jogának a hatályos jog

⁶⁵⁷ A szakirodalom ma már egységesen elismeri a gyermek származása megismeréséhez való jogát. MURSWIEK 2009, 18. lj. 130.; DREIER 2004, 333. A korábbi kritikusok azonban kétségbe vonták, hogy a biológiai származás tudata bármilyen értéket is képviselne az érintett önmeghatározása szempontjából. FRANK, Rainer: Recht auf Kenntnis der genetischen Abstammung. *FamRZ* 1988, S. 113 - 120. HASSENSTEIN, Bernhard: Der Wert der Kenntnis der eigenen genetischen Abstammung. *FamRZ* 1988, 120-123.

⁶⁵⁸ BVerfGE 79, 256 (269)

⁶⁵⁹ BVerfGE 96, 56 (63)

⁶⁶⁰ BVerfGE 79, 256 (274)

⁶⁶¹ 16. 12. 1997. BGB1. I. 2942. (*Kindschaftsrechtsreformgesetz*)

⁶⁶² RITGEN, Klaus: BVerfGE 79, 256 – Recht auf Kenntnis der eigenen Abstammung. Schutz von Ehe und Familie vs. allgemeines Persönlichkeitsrecht: Das Recht des Kindes auf Kenntnis der eigenen Abstammung. In: MENZEL (szerk) 410.

⁶⁶³ BVerfGE 90, 263 (263).

⁶⁶⁴ BVerfGE 90, 263 (276)

rendszerén belüli megoldásáról döntött. A BGB 1600b. § (3) bekezdés második mondata a tudomásszerzéshez kötötte a megtámadás határidejét.⁶⁶⁵

A Szövetségi Alkotmánybíróság – mintegy 20 évvel a gyermek származása megismeréséhez való jogának megalapozását és 10 évvel az apasági vélelem megdöntésére irányuló kereset (*Vaterschaftsanfechtungsklage*) bevezetését követően – szintén az általános személyiségi jogból vezette le az apa jogát a jogilag neki tulajdonított, illetve nem neki tulajdonított gyermek származásának megismerésére (*Recht des Vaters auf Kenntnis der Abstammung eines ihm rechtlich zugeordneten/rechtlich nich zugeordneten Kindes*).⁶⁶⁶ A testület már egy 2003-as döntésében⁶⁶⁷ megállapította: „A gyermek származása megismeréséhez való jogához hasonlóan, amely a [gyermek] személyiségi jogán alapul, a férfi annak megismerésére irányuló kívánsága, hogy egy gyermek tőle származik-e, érinti az önazonosságát, és azt a lehetőséget, hogy individuumként nem csak szociális, hanem genetikai kapcsolatban is álljon másokkal, és ebből kifolyólag [érinti] a GG 2. cikk (1) bekezdésének és 1. cikk (1) bekezdésének összefüggéséből levezetett jogot.”⁶⁶⁸ Már ebből a határozatból kiolvasható tehát, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság alkotmányossági védelemre érdemesnek tartotta a biológiai apa jogát a gyermekei származásának megismerésére.⁶⁶⁹ A 2007. évi ún. kakukkfióka-határozat – a korábbi gyakorlatra hivatkozva – kifejezetten kimondta, hogy mind a jogi, mind a biológiai apát megilleti az a jog, hogy megtudja, a gyermek tőle származik-e.⁶⁷⁰ Egyúttal előírta a származás kiderítésére irányuló önálló kereset (*isoliertes Abstammungsfeststellungsverfahren*) bevezetésének kötelezettségét. „A férfi azon jogához, hogy megtudja, a gyermek tőle származik-e, hozzátartozik annak a lehetőségnek a megnyitása is, hogy egy [önálló] eljárás keretében tisztázzák és állapítsák meg a gyermek tőle való leszármazását.” A magánúton való bizonyíték-szerzés nem biztosítja a férfinak azt a jogát, hogy megtudja: a gyermek tőle származik-e. A gyermek és az anya beleegyezése nélkül, titokban – az adott esetben a gyermek eldobott rágógumiján található nyál alapján elvégzett – DNS-teszt beszerzése sérti a gyermek információs önrendelkezési jogát és az anya gondoskodási jogát, ezért az a bírósági eljárásban bizonyítékként nem értékelhető.⁶⁷¹ Ezért a törvényalkotónak biztosítania

⁶⁶⁵ BERGER, Christian: Buch 4. Familienrecht. Titel 2. Abstammung. In: JAUERING, Othmar (szerk.): *Jauering Bürgerliches Gesetzbuch*. München: C.H.Beck, 2003, 1496.

⁶⁶⁶ A szakirodalomban használatos „a saját leszármazottak megismeréséhez való jog” (*Recht auf Kenntnis der eigenen Nachkommenschaft*). FRANK, Rainer – HELMS, Tobias: Kritische Bemerkungen zum Regierungsentwurf eines „Gesetzes zur Klärung der Vaterschaft unabhängig vom Anfechtungsverfahren.” *FamRZ* 2007, 1277.

⁶⁶⁷ A határozat szerint a gyermek biológiai apja is a *Grundgesetz* 6. cikk (2) bekezdés első mondatának védelme alatt áll. Bár a biológiai apasággal nem járnak együtt a szülői jogok, a fenti alapjog védi a biológiai apának azt az érdekét, hogy betöltse a jogi apa pozícióját. A határozat megállapította, hogy a törvényhozó mulasztást követett el, és alkotmányos követelményként határozta meg a biológiai apa számára a jogi apaság megszerzésének biztosítását, különösen abban az esetben, ha a jogi apa és a gyermek között semmilyen kapcsolat nincs. BVerfGE 108, 82 (109)

⁶⁶⁸ BVerfGE 108, 82 (105)

⁶⁶⁹ SÜß, Bernd: *Die Feststellung der Vaterschaft unabhängig von Anfechtungsverfahren. Das neue Abstammungsrecht unter besonderer Berücksichtigung der Perspektive der Väter*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2010, 25-26. A szerző kiemelte, hogy a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (BGH) már egy 1999-es határozatában elismerte az apa alkotmányos jogát a biológiai apaság megismerésére.

⁶⁷⁰ BVerfGE 117, 202 (226)

⁶⁷¹ BVerfGE 117, 202 (228)

kell a származás kiderítésére irányuló igény önálló érvényesítését a jogi apaság megszűnésének jogkövetkezménye, illetve az apaság megtámadására irányuló határidők és bizonyítási teher nélkül.⁶⁷² A határozat kihirdetését követően egy évvel a törvényhozó megalkotta a származás megállapítására irányuló, az apasági vélelem megdöntésétől független eljárást, ezzel létrehozva a származás megállapításának dualista rendszerét.⁶⁷³

6.1.1.2.2. A névjog

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a saját név (*Geburtsname*) nem csak az egyén másoktól való megkülönböztetésére szolgál, hanem egyúttal a személy identitásának és individualitásának kifejezője is.⁶⁷⁴ Ennek ellenére az alkotmánybíróság korábbi gyakorlata szerint a házastársak közös névviselési kötelezettsége nem sértette annak a házastársnak a névviseléshez való jogát, aki a korábbi nevét a házasságkötés után nem viselhette. A testület annak ellenére jutott erre a megállapításra, hogy a törvény csak kivételesen, abban az esetben nyújtott lehetőséget a születési név (leánykori név) viselésére a házasságkötést követően, ha a névfelvételre kötelezett házaspár [a BGB 1355. § (2) bekezdés második mondata értelmében a nő] a szakmában vagy a művészvilágban korábban már azt használta.⁶⁷⁵ Néhány évvel később azonban a Szövetségi Alkotmánybíróság – a férfiak és nők közötti megkülönböztetés tilalmára [*Grundgesetz* 3. cikk (2) bekezdés] hivatkozva – megsemmisítette a polgári törvénykönyvnek a férj nevének a házassági névként való viselését kötelező módon előíró rendelkezését.⁶⁷⁶ Ennek köszönhetően 1993-ban a BGB szakított a családhoz tartozás kifelé való jelzésére szolgáló közös házassági- és családi név viselési kötelezettség hagyományával. A módosítás értelmében a névegység cél, de nem kényszer, vagyis a házastársak nem kötelesek, de viselhetnek közös családi nevet.⁶⁷⁷ A Szövetségi Alkotmánybíróság – fenntartva korábbi gyakorlatát – alkotmányossági szempontból a későbbiekben sem tartotta kifogásolhatónak, hogy a törvényalkotó főszabályként továbbra is fenntartotta a házastársak közös családi-név viselésének szabályát.⁶⁷⁸ Igaz, hogy arra viszont lehetőséget biztosít a törvény, hogy a másik fél családi nevét felvevő házaspár a családi név élére vagy végére helyezze a saját születési nevét [BGB 1355. § (4) bekezdés].

A szülők névadási joga a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában nem a szülők általános személyiségi jogának része. A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése nem biztosít önrendelkezési jogot mások felett, vagyis az önrendelkezési jog nem terjed ki a mások feletti rendelkezésre, ezért a névadás a szülők – *Grundgesetz* 6. cikk (2) bekezdése által védett – gondoskodási jogának részét képezi.⁶⁷⁹ A szülők jogát a gyermek születési nevének a meghatározására ugyanakkor a gyermek névjogával, mint az általános személyiségi jog részét képező alapjoggal összefüggésben kell értelmezni. Ennek oka, hogy a név – ahogy a

⁶⁷² A határozat részletes elemzését lásd: SÜB 39-73.

⁶⁷³ uo.

⁶⁷⁴ BVerfGE 59, 216 (226)

⁶⁷⁵ BVerfGE 78, 38

⁶⁷⁶ BVerfGE 84, 9

⁶⁷⁷ BERGER 1354-1355.

⁶⁷⁸ BVerfGE 104, 373

⁶⁷⁹ BVerfGE 104, 373 (392)

Szövetségi Alkotmánybíróság azt korábbi gyakorlatában már kifejtette – az ember identitásának és individualitásának kifejeződése és annak viselőjét egész életén át kíséri. A felcseperedő gyermeket segíti egyénisége megtalálásában és annak másokkal szembeni kinyilvánításában. A névadás tehát a személyiség fejlődésének a kulcsa.

Az alkotmánybíróági gyakorlat értelmében a névadás jogához tartozik a névválasztás szabadsága. Ez elsősorban a gyermek vezetéknévének megválasztását jelenti, amely különböző funkciókat tölt be. Jelzi az egyén egyedi voltát, beazonosítja őt és egyúttal megkülönbözteti a többiektől. A családi név funkciója azonban nem merül ki az egyén individualitásának kifejezésében. A családi név a családfa nyomon követésére, a családi viszonyok bemutatására, a családi státus egyértelműsítésére is szolgál. Mivel a családi név a név viselőjének a társadalmi státuszát is jelzi, a névválasztás joga a törvényalkotó által korlátozható. A gyermek nevének a meghatározásakor a kiindulópont a szülők családi neve. A törvényalkotó a kettős házassági (családi) nevek tilalmával a névláncolatok kialakulását akarta elkerülni, és ugyanez a célja a mindkét szülő nevéből képzett vezetéknév (*Doppelname*) tilalmának a gyermek nevének a meghatározásakor is. A kettős családi név viselése sem a szülők névválasztási szabadságából, sem a gyermek saját név viseléséhez való jogából nem vezethető le. A gyermek személyisége kibontakoztatásához való jogának része ugyan a saját név védelme, de ez a saját név viseléséhez való jogot jelenti, mivel a névadáskor nincs abban a helyzetben, hogy a saját nevét megválaszthassa.⁶⁸⁰

6.1.1.2.3. Az önábrázoláshoz való jog

Az önábrázoláshoz való jog szempontjából alapvető jelentőségű a Szövetségi Alkotmánybíróság ún. Lebach-határozata. A Lebach ügy tárgya a lebach-i katona-gyilkosságról készült dokumentumfilmnek a ZDF tévécsatornán való bemutatása. A film bemutatta az elítéltek közötti homoszexuális jegyeket is felvető baráti viszonyt, a bűncselekmény előkészítését és kivitelezését. A filmben bemutatták a – későbbiekben színészek által alakított – elítéltek fényképét is, és meg is nevezték őket. A Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította: „Alapvetően mindenki maga dönti el, hogy az életét (*Lebensbild*) vagy annak bizonyos eseményeit nyilvánosság elé tárja-e.”⁶⁸¹ Tekintettel az elítéltné⁶⁸² – szintén az általános személyiségi jogból levezetett⁶⁸³ – reszocializációs igényére is, a határozat az információszabadsággal⁶⁸⁴ szemben a személyiség védelmének adott elsőbbséget. Súlyos bűncselekmények elkövetése esetén a nyilvánosság tájékoztatásának igénye – a határozat szerint – megelőzi az elkövető önábrázoláshoz való jogát. Ugyanakkor az általános személyiségi jog alkotmányos védelme nem engedi meg azt, hogy a televízió az aktuális tudósításokon kívül, akár dokumentumfilm formájában is, időben korlátlanul foglalkozzék a bűncselekmény elkövetőjének személyével. A későbbi tudósítás nem engedhető meg, ha alkalmas arra, hogy az elkövető szabadon bocsátását

⁶⁸⁰ BVerfGE 104, 373 (392)

⁶⁸¹ BVerfGE 35, 202 (220)

⁶⁸² Az indítványozót bűnsegédként ítélték el, de a szabadságvesztés büntetés kétharmadát már letöltötte, és feltételes szabadlábra helyezték.

⁶⁸³ A terhelt szemszögéből az általános személyiségi jog, a társadalom oldaláról pedig a szociális jogállam elve alapozza meg a bűnelkövetők társadalmi életbe való visszailleszkedésének igényét.

⁶⁸⁴ *Grundgesetz* 5. cikk (1) bekezdés

követően annak a társadalomba való beilleszkedését veszélyeztesse. Az aktuális információs igény kielégítését követően újra elsőbbsége lesz annak a jognak, melynek alapján az érintett maga döntheti el, hogy magánéletének részleteit közzé kívánja-e tenni.⁶⁸⁵

Az alkotmánybíróági gyakorlatban az egyes ember életéről alkotott kép különböző elemei önálló védelmet élveznek. Így megkülönböztethetjük a saját képmáshoz való jogot, a kimondott szó védelméhez való jogot, a névjogot és a jó hírnévhez való jogot, amely az előbbi jogokhoz kapcsolódva jelenik meg az alkotmánybíróági gyakorlatban.

Az egyén életéről alkotott teljes képet az ellenábrázoláshoz való jog (*Gegendarstellungsrecht*) védi, amely a médiában bemutatott személynek lehetőséget nyújt arra, hogy az ottani ábrázolással szembe helyezze a sajátját.⁶⁸⁶

6.1.1.2.3.1. A kimondott szó védelméhez való jog

Az önábrázolás „akusztikai oldalát” a kimondott szó védelméhez való jog védi.⁶⁸⁷ A Szövetségi Alkotmánybíróóság már az általános személyiségi jogot megalapozó egyik első határozatában védelemben részesítette a kimondott szó védelméhez való jogot. A titkos hangfelvétel büntetőeljárás keretében bizonyítékként való értékelése kapcsán kimondta: „Mindenki maga dönti el önállóan, ki veheti fel a hangját és a hangrögzítőre felvett hangot lejátszhatja-e, és ki előtt.”⁶⁸⁸ A kimondott szó védelméhez való jog lényege tehát a közlés címzettjeinek a meghatározása, vagyis, hogy az kizárólag a beszélgető partnernek, egy meghatározott személyi körnek vagy a nyilvánosságnak szól. A Szövetségi Alkotmánybíróóság a telefonbeszélgetés lehallgatása során szerzett információk magánjogi perben bizonyítékként való értékelésének alkotmányjogi megítélése kapcsán mondta ki, hogy – míg a *Grundgesetz* 10. cikk (1) bekezdése⁶⁸⁹ a telekommunikáció, mint műszaki eszköz megbízhatóságát védi – a beszélgető partnerek egymás iránti kölcsönös bizalmát az általános személyiségi jog részét képező, a kimondott szó védelméhez való jog garantálja. Továbbá megállapította, hogy csupán az egyik beszélgető partner tudomásával, lehallgató készülék segítségével történt lehallgatás tanúvallomás keretében való értékelése a kimondott szó védelméhez való jog sérelmét jelenti.⁶⁹⁰

A közlés valótlan, hamis vagy annak értelmét elferdítő visszaadása is a kimondott szó védelméhez való jog sérelméhez vezet. A Szövetségi Alkotmánybíróóság egy idézet televíziós közvetítés keretében módosított formában való visszaadása miatt megállapította a jó hírnévhez való jog sérelmét is.⁶⁹¹

⁶⁸⁵ A határozat ismertetését magyarul lásd: TRÓCSÁNYI Sára: Média és méltóság. Sajtószabadság és személyiségvédelem két német alkotmánybíróági ítélet tükrében. *Infokommunikáció és Jog*. 2005/12. 199-204.

http://www.jogiforum.hu/files/adatvedelem/dr_trocsanyi_saramedia_es_meltosag%5bjogi_forum%5d.pdf

⁶⁸⁶ BVerfGE 63, 131 (142)

⁶⁸⁷ DREIER 2004, 331.

⁶⁸⁸ BVerfGE 34, 238 *Leitsatz* 1.

⁶⁸⁹ *Grundgesetz* 10. cikk (1) bekezdés „A levéltitok, valamint a posta- és távközlési titok sérthetetlen.”

⁶⁹⁰ BVerfGE 106, 28 (39)

⁶⁹¹ BVerfGE 54, 208

A kimondott szó védelméhez való jog olyan magatartásoktól is véd, amelyek az egyén szájába olyan kijelentéseket adnak, amelyeket soha nem tett, és amelyek az általa meghatározott társadalmi érvényesülési igényt sértik.⁶⁹²

6.1.1.2.3.2. A saját képmáshoz való jog

Az önábrázolás „optikai oldalát” a saját képmáshoz való jog két szempontból is védi: egyrészt védelmet nyújt az engedély nélkül készült fénykép vagy filmfelvételekkel szemben, másrészt azoknak a jogosult hozzájárulása nélküli terjesztése ellen.⁶⁹³ A Szövetségi Alkotmánybíróság ún. Caroline von Monaco II. határozatában leszögezte:

„A saját képmáshoz való jog [...] az egyén számára döntési lehetőséget biztosít a róla készített fényképek készítésére és felhasználására vonatkozóan. Annak nincs jelentősége, hogy ezek az egyént magánszemélyként vagy nyilvános fellépések alkalmával ábrázolják. A védelem iránti igény – a kimondott szó védelméhez való joghoz hasonlóan, amelynek következtében a saját képmáshoz való jog meghonosodott az alkotmánybírósági gyakorlatban [BVerfGE 34, 238 (246)] – elsősorban abból a lehetőségből adódik, hogy az ember egy bizonyos helyzetben való megjelenése ettől (a konkrét élethelyzettől) elválasztható, adatként rögzíthető és bármikor reprodukálható egy át nem tekinthető személyi kör előtt. Ez a lehetőség a felvételtechnika fejlődésével, a nagy távolságokból való visszatükrözés lehetőségével, újabban akár műholdon keresztül, és rossz látási viszonyok között is, tovább nőtt.”

A Szövetségi Alkotmánybíróság a képmás alapjogi védelmét tehát azzal indokolta, hogy a reprodukciós technika változásával a nyilvánosság formája is megváltozott: az átlátható nyilvánosságot felváltotta a médianyilvánosság. Ugyanakkor azt is rögzítette, hogy az általános személyiségi jogból nem olvasható ki „a személy általános és átfogó rendelkezési jog önmaga ábrázolásához,”⁶⁹⁴ és a védelem nem „[az ember] saját személyének értékesítése (*Kommerzialisierung*) érdekében történik.”⁶⁹⁵

A konkrét ügyben nem hamisított vagy manipulált fotók okozták a saját képmáshoz való jog sérelmét, hanem az a tény, hogy a hercegnő magánéletébe bepillantást nyújtó képek nagy nyilvánosság elé kerültek. Ezen a ponton a saját képmáshoz való jog összefonódik a – szintén az általános személyiségi jogot konkretizáló – magánszférához való joggal. A magánszféra védelme azonban – a saját képmáshoz való jog védelmével szemben – nem kifejezetten az ábrázolásra irányul, hanem a közlés témája és helye szerint ítélandó meg. A fotók témája egyértelműen magánjellegű, de mivel a képek nem otthoni környezetben ábrázolták a hercegnőt, felmerült az a kérdés, hogy az otthoni környezeten kívül a magánszféra meddig élvez védelmet. A nyilvános helyeken ugyanis – a határozat szerint – hiányzik a magánszféra védelmének az alapvető feltétele: a visszavonulási igény. Ugyanakkor a magánszféra védelme erősebb azokban az esetekben, amikor a szülő-gyermek kapcsolat érintett. Ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság a gyerekekkel közös fényképek vonatkozásában visszautalta az ügyet a rendes bíróságokhoz. Kifogástalannak találta viszont

⁶⁹² BVerfGE 54, 148 *Leitsatz* 1.

⁶⁹³ DREIER 2004, 330.

⁶⁹⁴ BVerfGE 101, 361 (380)

⁶⁹⁵ BVerfGE 101, 361 (385)

a hercegnőnek a „jelenkor abszolút személyisége”-kénti (*absolute Person der Zeitgeschichte*) minősítését. A nyilvánosság érdeklődését nem csak aktuális események válthatják ki, hanem az egyes emberek pusztán a státuszuk vagy jelentőségük okán általános érdeklődésre tarthatnak számot. Azok a képek, amelyek a kortárs személyiségeket funkciójuk ellátása közben ábrázolják, egyértelműen nem jelentik a személyiségi jogok korlátozását. A közzétehető képek körét azonban a közvélemény információs érdekére tekintettel nem lehet csak azokra a képekre korlátozni, amelyek feladatuk ellátása során mutatja be őket. A visszavonultság kritériumát nélkülöző mindennapi eseményekről készült fényképek terjesztéséhez szintén nem szükséges az érintett hozzájárulása.⁶⁹⁶

Az Emberi Jogok Európai Bírósága azonban arra a megállapításra jutott, hogy a németországi bíróságok nem biztosítottak megfelelő védelmet a hercegnő számára, és ezzel megsértették az Emberi Jogok Európai Egyezményének a magánélet szabadságát védő 8. cikkét.⁶⁹⁷ Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéletének megfelelően a rendes bíróságok a későbbiekben már azt vizsgálták, hogy a kép a jelenkor számára releváns-e. A Szövetségi Alkotmánybíróság az ún. Caroline von Monaco III. határozatában kifejtette, hogy ennek során a rendes bíróságok viszont nem vették figyelembe, hogy „Az Emberi Jogok Európai Egyezménye 8. cikk (1) bekezdése által megkívánt magánszféra-védelemnek vissza kell lépnie a *Grundgesetz* 5. cikk (1) bekezdés második mondatában garantált alapjogvédelem alkotmánybírósági gyakorlatban kibontott terjedelmével szemben.” A testület fenntartotta tehát az ún. Caroline von Monaco I. határozatában kifejtett indokokat, de megerősítette az Emberi Jogok Európai Bírósága álláspontját azzal, hogy kimondta: a mérlegelés során különös jelentőségű a tudósítás információértéke. Minél nagyobb az információ értéke a nyilvánosság számára, annál kevésbé védett az érintett saját képmáshoz való joga. Ebből kifolyólag annál súlyosabban esik a latba az érintett személyiségének védelme, minél jelentéktelenebb az információ értéke a nyilvánosság számára.⁶⁹⁸

⁶⁹⁶ A határozat ismertetését magyarul lásd: TRÓCSÁNYI

⁶⁹⁷ A Bíróság álláspontja szerint a magánélet védelme és a véleménynyilvánítás szabadsága közötti mérlegelés szempontjából a legfontosabb kritérium annak megítélése, hogy a nyilvánosságra hozott fotók mennyiben járulnak hozzá a közérdek érvényesüléséhez szükséges vita kialakulásához, vagyis a tudósítás információs értékére helyezték a hangsúlyt. Az adott esetben Caroline von Hannover mindennapi életéről készült fotókról volt szó, olyan fényképekről tehát, amelyek őt csupán magánjellegű tevékenység közben ábrázolják. A Bíróság ebben a vonatkozásban figyelembe vette, hogy a fotók milyen összefüggésben készültek, vagyis a panaszos tudomása, beleegyezése nélkül és olykor titokban. Ezek a fotók nem tekinthetők általános közérdeklődésre számot tartó vitához való hozzájárulásként, mivel a panaszos épp nem hivatalos tevékenységet folytatott és a vitatott fényképek és cikkek kizárólag a magánéletének egyes részeit érintették. Hannover kontra Németország ügy, 2004. 06. 24., kérelemszám: 59320/00. Az ítélet elemzését lásd: STÜRNER, Rölf: *Europarecht. Presserecht. Juristen Zeitung (JZ)* 2004/20. 1015-1021.

⁶⁹⁸ BVerfGE 120, 180

6.1.1.2.4. Az önrendelkezési jog

6.1.1.2.4.1. Az információs önrendelkezési jog

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1983-as híres népszámlálási határozatban⁶⁹⁹ dolgozta ki az információs önrendelkezési jogot, mint adatvédelemhez való jogot (*Grundrecht auf Datenschutz*), és ezzel megteremtette az adatvédelem alkotmányos alapját.⁷⁰⁰ „Az alapjog [az információs önrendelkezési jog] biztosítja az egyénnek azt a jogát, hogy alapvetően maga döntsön személyes adatainak kiadásáról és felhasználásáról.” Az információs önrendelkezési jog nem egy új alapjog, hanem az általános személyiségi jog egyik megnyilvánulása.⁷⁰¹ Az általános személyiségi jog az alkotmánybírósági gyakorlat szerint magában foglalja – az egyén önrendelkezéséből kifolyólag – az arról való döntést, hogy az egyén mikor és milyen korlátok között fedi fel a személyes életviszonyait. Már a népszámlálási határozat előtt voltak olyan határozatok, amelyek a személyhez kötődő adatok és információk vonatkozásában (házassági bontóper aktái,⁷⁰² betegek adatai,⁷⁰³ kábítószerfüggőknek való tanácsadással kapcsolatos információk⁷⁰⁴) az általános személyiségi jogot hívták fel. A népszámlálás határozat szerint az egyéni önrendelkezés az információfeldolgozás modern technológiai mellett is megköveteli a saját döntés szabadságát, beleértve a döntésnek megfelelő viselkedést. A modern technika vívmányai készítették tehát a Szövetségi Alkotmánybíróságot az általános személyiségi jog tartalmának továbbfejlesztésére, de a mérce továbbra is az általános személyiségi jog maradt.⁷⁰⁵

A határozat az automatikus adatfeldolgozás két különös veszélyére hívta fel a figyelmet. Elsősorban arra, hogy a döntési folyamatokban már nem kézzel összeállított nyilvántartó-adatgyűjtő kartotékokban és aktákban való keresgélés alapján nyerhető meghatározott személyek személyi és vagyoni viszonyaira vonatkozó adat, mivel az automatikus adatfeldolgozás korlátlan tárolási lehetőséget, és ezzel az adat bármikor, pillanatok alatt történő lehívását biztosítja. Másodsorban pedig ezek a személyes adatok – különösen integrált informatikai rendszerek kiépítése esetén – más adatbázisokkal együtt egy részleges vagy akár teljes személyiségképpé (*Persönlichkeitsbild*) állhatnak össze anélkül, hogy az érintett annak helyességét és felhasználását ellenőrizni tudná. A határozat szerint ezzel eddig ismeretlen módon bővült a betekintés és a befolyásolás lehetősége, amely pusztán a nyilvánosság pszichikai nyomása (*psychischer Druck*) révén kihathat az egyén magatartására. Ebből vonja le azt a következtetést, hogy az adatfeldolgozás modern körülményei között a személyiség szabad kibontakozása megkívánja az egyén védelmét személyes adatai korlátlan felvételétől, tárolásától, kezelésétől és továbbításától. Különösen fontos tehát a népszámlálás-határozat „az adatfeldolgozás modern technológiáinak

⁶⁹⁹ BVerfGE 65, 1

⁷⁰⁰ TINNEFELD, Marie-Theres –BUCHNER, Benedikt –PETRI, Thomas: *Einführung in das Datenschutzrecht. Datenschutz und Informationsfreiheit in europäischer Sicht*. München: Oldenbourg Verlag, 2012, 97, 103.

⁷⁰¹ PEILERT, Andreas: BVerfGE 65, 1 – Volkszählung. Das Recht auf informationelle Selbstbestimmung als Konkretisierung des allgemeinen Persönlichkeitsrechts. In: Menzel (szerk.) 346-347

⁷⁰² BVerfGE 27, 344 (350)

⁷⁰³ BVerfGE 32, 373 (379)

⁷⁰⁴ BVerfGE 44, 353 (353)

⁷⁰⁵ HUFEN 2001, 117.

körülményei között” kitétele. Erre az alapgondolatra vezethetőek ugyanis vissza az információs önrendelkezési jog egyes elemei. Az egyénnek tudnia kell, ki mit tud róla, és neki magának kell eldöntenie, milyen személyes adatokat és kinek mutat meg. Ezek az elemek azonban nem új keletűek, hanem a személyiségi jog hagyományos tartalmi elemei. Nem az alapjog normatív tartalmát bővítette ki tehát a Szövetségi Alkotmánybíróság, hanem – ahogy a következőkben látni fogjuk – az alapjog korlátozás fogalmát igazította hozzá az új technikai lehetőségekhez.⁷⁰⁶

A határozat – az általános személyiségi jogra vonatkozó állandó alkotmánybírósági gyakorlatnak megfelelően – rögzítette, hogy az információs önrendelkezési jog nem korlátlan alapjog. Senkinek nincs abszolút, kizárólagos joga a saját adatai fölött; az egyén a társadalmi közösségen belül kibontakozó, kommunikációra utalt személyiség. Az információ abban az esetben, ha az a személyre vonatkozó is, a szociális valóságot képezi le, amely nem kizárólag csak az érintetthez kapcsolható. A *Grundgesetz* – ahogyan az alkotmánybírósági gyakorlat többször is kiemelte – az egyén és a közösség közötti feszültséget az egyén közösségre utaltsága és a közösséghez kötöttsége jegyében döntötte el. Ezért az egyénnek el kell fogadnia az általános személyiségi joga nyomós közérdekből (*überwiegende Allgemeininteresse*) történő korlátozását.⁷⁰⁷ A testület ezúttal is visszacsatolt a *Grundgesetz* emberképéhez, amely nem a társadalomtól elszigetelt, hanem a szociálisan beágyazott egyént védi.

A törvényhozó tehát megfogalmazhat olyan okokat, amelyek igazolják az információs önrendelkezési jog korlátozását. De még a nyomós közérdek sem igazolhatja az összegyűjtött információk részleges vagy teljes személyiséggé váló összeillesztését, a személyiség részleges vagy teljes regisztrálását, katalogizálását.⁷⁰⁸ Az általános személyiségi jog korlátozásának ebben az esetben is az abszolút határa az emberi méltóság sérelme: az ember a személyére vonatkozó adatok felvétele és feldolgozása során sem válhat pusztá információs tárggyá.⁷⁰⁹

Az információs önrendelkezési jog korlátozása – a magánszférához való joggal ellentétben – nem elsősorban az adat jellegéhez, hanem annak felhasználásához igazodik. Éppen ezért semmit sem von le a határozat adatvédelemre vonatkozó megállapításainak általános jelentőségéből az, hogy a testület az állam által előírt kötelező adatszolgáltatásra korlátozta a vizsgálatot.⁷¹⁰ Az információ érzékenysége nem csupán attól függ, hogy intim eseményeket érint-e. Sokkal fontosabb az adat személyiségi jogi jelentősége szempontjából a felhasználás összefüggéseinek az ismerete. „Csak akkor lehet eldönteni, hogy az információs önrendelkezési jog korlátozása megengedhető-e, ha már világossá vált, hogy milyen célból kéri ki az adatokat és melyek az összekapcsolási és felhasználási lehetőségek.” Egyetértünk az ehhez kapcsolódó azon megállapítással, miszerint „az automatikus adatfeldolgozás körülményei között nincs többé »jelentéktelen« adat” kijelentés mérföldkő az adatvédelem szempontjából.⁷¹¹ Mérföldkő, azért, mert – a fent hivatkozott

⁷⁰⁶ HUFEN 2001, 117-118.

⁷⁰⁷ BVerfGE 65, 1 (43)

⁷⁰⁸ BVerfGE 65, 1 (53)

⁷⁰⁹ BVerfGE 65, 1 (48)

⁷¹⁰ BVerfGE 65, 1 (44)

⁷¹¹ PEILERT 347.

szakirodalmi álláspontokkal ellentétben – nem teszi ugyan félre a szféra-elméletet, de meghaladja azt abban az értelemben, hogy elismer olyan kivételes eseteket, amikor mind a belső, mind a külső szférához tartozó adatok – összekapcsolódásuk okán – ugyanolyan erősségű védelemben részesülnek. A szféra elmélet fenntartását bizonyítja, hogy a határozat az általános kritériumok mellett különböző korlátozási feltételeket állít fel az egyénisíthető, nem anonimizált személyes adatok és a statisztikai célú adatok megkülönböztetésének megfelelően.

Az információs önrendelkezési jogra is vonatkozik a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésben foglalt általános kritérium, miszerint az alkotmányos jogrend képezheti annak korlátját. Ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság törvényi szabályozást követel, amelyből egyértelműen és az állampolgár számára felismerhető módon kiderül a korlátozás feltétele és terjedelme, vagyis a törvénynek meg kell felelnie a normavilágosság jogállami követelményének. Az általános kritériumok megjelölése az adatok célhoz kötöttségének megjelölésével végződik, amely az adat továbbadása és értékelése esetén is kötelez.

A határozat az azonosítást lehetővé tevő (nem anonimizált) adatok vonatkozásában, mivel azok feldolgozása különös veszélyt jelent az információs önrendelkezési jog szempontjából, szigorú mércét állít a törvényhozó elé. Az azonosítást lehetővé tevő adatok esetében különösen tilos az adatok készletezésre vagy határozatlan, illetve nem meghatározható célok érdekében való gyűjtése.⁷¹² Az információs önrendelkezési jog védelmének a felvett adat jellegéhez, terjedelméhez, annak lehetséges felhasználási módjaihoz, valamint a visszaélés veszélyéhez kell igazodnia. Az azonosítást lehetővé tevő adatok esetében tehát jelentősége van az adat személyhez való közelségének (*Personennähe*). Minél közelebb állnak az adatok az intim-szférához, annál szigorúbbak a korlátozás feltételei.

A statisztikai célú adatfeldolgozás, mivel az abban szereplő személyes adatokat fő szabály szerint anonimizálják – a személyi vonatkozások (*Personenbezug*) hiánya miatt – kisebb veszélyt jelent az információs önrendelkezési jog szempontjából. Ugyanakkor hozzátartozik az állami politika tervezésének alapjául szolgáló statisztikai felmérések lényegéhez az adatkezelés multifunkcionalitása: a készletező adatkezelés, valamint az adatok továbbadása, értékelése. A statisztikai célú adatfelvétel és adatfeldolgozás kizárólag az állami feladatok teljesítéséhez szükséges mértékben történhet (szigorú célhoz kötöttség).⁷¹³ Az adatfelvétel során vizsgálni kell, hogy az ne vezessen az érintettek megbélyegzéséhez (például a kábítószerfüggők, büntetett előéletű személyek, elmebetegek esetében), ezért ilyen esetekben korlátozott az adatfelvétel lehetősége (az adatfelvétel tartalmának korlátozása), illetve vizsgálni kell, hogy a cél nem érhető-e el az adatok anonim módon történő felvételével. Az információs önrendelkezési jog biztosítása érdekében az adatfelvétel megszervezése, kivitelezése különös odafigyelést igényel, mivel ebben a fázisban az adatok még lehetővé teszik az azonosítást. Ezért már az adatfeldolgozás korai szakaszában célszerű az adatok anonimizálása és a szigorú titoktartás (statisztikai titok). Az anonimizált adatok továbbítása más hatóságok számára statisztikai adatfeldolgozás céljából minden további nélkül megengedett. Alapvetően tilos azonban statisztikai célból felvett, nem anonimizált adatok közigazgatás számára való továbbítása.

⁷¹² BVerfGE 65, 1 (46)

⁷¹³ BVerfGE 65, 1 (53)

Az információs önrendelkezési jog tehát átfogóan védi az egyén személyes adatait, attól függetlenül, hogy azok az ember belső vagy külső szférájához tartoznak-e. Abban az esetben, ha az adat az egyén belső szférájához tartozik, az abba való behatolással szemben a magánszféra alakításához való jog, az onnan származó adat felhasználásával szemben pedig az információs önrendelkezési jog nyújt védelmet. Abban az esetben pedig, ha a személyre vonatkozó információ a külső szférához tartozik, az önábrázoláshoz való jog a személyiségkép bizonyos elemeinek nyilvánosság előtti nem engedélyezett bemutatásától és eltorzításától véd, míg az információs önrendelkezési jog az adatok – akár publikálásuktól független – felhasználásától, a személyiségkép adatok összekapcsolása révén való részleges vagy teljes összeállításától.

6.1.1.2.4.2. Az informatikai rendszerek bizalmasságának és integritásának védelméhez való jog

A Szövetségi Alkotmánybíróság az ún. online kutatás határozatában⁷¹⁴ az általános személyiségi jognak egy újabb megnyilvánulását nevezte meg: az informatikai rendszerek bizalmasságának és integritásának védelméhez való jogot, röviden „IT-alapjogot”.⁷¹⁵ Az újonnan kibontott különös személyiségi jog az általános személyiségi jog *Grundgesetz* által megnevezett [10. cikk a levél-, posta-, és távbeszélőtitok; 13. cikk a magánlakás sérthetetlensége] vagy az alkotmánybírósági gyakorlat által kidolgozott [a magánszféra védelme, az információs önrendelkezési jog] megnyilvánulásai által biztosított védelmet egészíti ki. A határozat szerint az információs technika (különösen a személyi számítógép) használata ugyanis előre nem látható szerepre tett szert a személyiség kibontakoztatásában. A személyiség kibontakoztatásának új lehetőségei pedig új veszélyekkel is járnak. A számítógéphez való hozzáférés biztosítja az adatok kifürkészését és manipulálását, kizárva a technikai eszközök révén való önvédelem lehetőségét (például az adatok titkosítását). Ezért az egyén jogosan várja el az államtól, hogy az informatikai rendszerek integritását és az abba vetett bizalmat védje (bizalomvédelem).

A határozat be is azonosítja az új veszélyek révén keletkező joghézagot. A *Grundgesetz* 10. cikke a telekommunikációs rendszerbe vetett bizalmat, és az azon keresztül történő kommunikációt védi (beleértve az e-mail-t).⁷¹⁶ Az online átkutatás azonban a teljes

⁷¹⁴ BVerfGE 120, 274 – Online kutatás A határozat ismertetését magyarul lásd: BERECZ Péter: A német Szövetségi Alkotmánybíróság döntéseiből. *Fundamentum* 2008/1. 81-84. MOHÁCSI Barbara: Az elektronikus nyomozási eszközök alkotmányosságának kérdése Németországban. *Belügyi Szemle* 2010/11. 21-43.

⁷¹⁵ Herbert KÜPPER szerint a német Szövetségi Alkotmánybíróság az IT-alapjog deklarálásával – az információs önrendelkezési jogot követően – másodsor „valódi” új alapjogot kreált a „semmiből”. Míg a „nem valódi” új alapjogok a meglévő alapjogok kiterjesztő vagy analóg értelmezésével kezelhetők a társadalmi gyakorlat vagy megítélés és a technika fejlődése esetén, az alkotmánybírósági gyakorlatban megfogalmazott, a tételes alkotmányszövegen túlmutató jogok a „valódi” új alapjogok. Az IT-alapjog azért „valódi” új alapjog, mert a védelmi köre (az elektronikus magánszféra) a nevesített alapjogok védelmi körén kívül esik és a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében rögzítettektől eltérő, szigorúbb feltételek mellett korlátozható. KÜPPER, Herbert: IT-alapjog és elektronikus magánszféra – az alkotmánybíróság legitim jogfejlesztése vagy tilos jogalkotása? (I. rész) *Közjogi Szemle* 2009/4. 1-5. Ugyanakkor Küpper szerint a német Szövetségi Alkotmánybíróság a hatáskörén belül maradt és nem lépte túl alkotmányjogi szerepének határát, mivel megfelt az alkotmánybírósági jogalkotásra vonatkozóan megállapított arányosság követelményének. KÜPPER, Herbert: IT-alapjog és elektronikus magánszféra – az alkotmánybíróság legitim jogfejlesztése vagy tilos jogalkotása? (I. rész) *Közjogi Szemle* 2010/1. 4.

⁷¹⁶ BVerfGE 113, 348 (383)

informatikai rendszer megfigyelésére és átkutatására irányul, nem csupán a folyamatban lévő beszélgetés lehallgatására. Ezért a *Grundgesetz* 10. cikk (1) bekezdésében nevesített levél-, posta-, távbeszélőitok védelme nem jelent megfelelő garanciát. A *Grundgesetz* 13 cikk (1) bekezdése azt az életteret védi, ahol az egyén magánélete zajlik (beleértve a lakásba való behatolást, a lakás megfigyelését). De a számítógép feltörése nem feltétlenül kötődik a lakáshoz (például a laptop vagy iPhone esetében), ezért a helyhez kötött védelem sem elegendő. A magánszférához való jog – ahogyan ezt már az információs önrendelkezési joggal való összehasonlítás során láthattuk – azért nem nyújt kielégítő védelmet, mert a nem szenzitív adatok összekapcsolása is átfogó képet adhat az egyénről. Az információs önrendelkezési jog túlmegegy a magánszféra védelmén, de – a határozat szerint – csak az egyszerű adatszerzés ellen véd, a teljes informatikai rendszerhez való hozzáféréstől nem.

A határozat fenti megállapítását joggal érte az a kritika, hogy az adatszerzés minősége, mennyisége és ideje csupán az információs önrendelkezési jog korlátozásának intenzitását befolyásolja, de nem indokolja egy önálló „computer-alapjog” levezetést. Azt ugyanakkor a bírálók is elismerik, hogy az általános személyiségi jog ezen megnyilvánulásának a jelentősége az informatikai rendszerek integritásának védelmében áll. A 2. cikk (1) bekezdés az 1. cikk (1) bekezdésével összefüggésben a 13. cikk (1) bekezdése által garantált tényleges-terület védelmet a virtuális-informatikai védelemmel egészíti ki.⁷¹⁷

Az informatikai rendszerek bizalmasságának és integritásának védelméhez való jog – az általános személyiségi jog egyéb megnyilvánulásaihoz hasonlóan – korlátozható. A jog korlátozása mind megelőzési, mind bűnüldözési célok igazolható. Ennek azonban meg kell felelnie a normavilágosság és az arányosság követelményének. Az informatikai rendszerekhez való titkos hozzáférésre vonatkozó felhatalmazást az érintett érdekeit biztosító szabályokkal kell összekapcsolni. A hozzáférésnek fő szabály szerint bírói rendelkezésen kell alapulnia. Az online átkutatás szabályozása a fenti feltételeknek nem felelt meg, és a magánélet alakításának abszolút védelemben részesülő magját sem védte megfelelően, ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság megsemmisítette azt.

6.1.2.3. Az általános cselekvési szabadság

A Szövetségi Alkotmánybíróságnak az Elfes határozatban választ kellett adnia arra a kérdésre, hogy a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében biztosított személyiség szabad kibontakoztatásához való jog az ember cselekvési szabadságát átfogóan védi vagy csak arra a minimumra korlátozódik, amely nélkül az ember, mint szellemi-erkölcsi személyiség egyáltalán nem tud fejlődni.

A szakirodalomban két nézet fogalmazódott meg az általános cselekvési szabadság szűk értelmezésére vonatkozóan. A személyiség magja teória (*Persönlichkeitskerntheorie*) értelmében a védelem a személyiség fejlődésében szerepet játszó magatartásokra korlátozódik.⁷¹⁸ Egy másik nézet értelmében a 2. cikk (1) bekezdés védelmi körét a szűk

⁷¹⁷ MURSWIEK 2009, 130.

⁷¹⁸ PETERS, Hans: *Das Recht auf freie Entfaltung der Persönlichkeit in der höchstrichterlichen Rechtsprechung*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1963, 49.

személyi szférára kellene korlátozni függetlenül azonban attól, hogy az abban tanúsított magatartások mennyiben járulnak hozzá a személyiség szellemi és erkölcsi fejlődéséhez.⁷¹⁹

A Szövetségi Alkotmánybíróság az Elfes ítélet óta az általános cselekvési szabadságot tágan értelmezi, vagyis az kiterjed minden emberi cselekvésre, függetlenül attól, hogy annak milyen szerepe van a személyiség fejlődésében. A konkrét ügyben Wilhelm Elfes, a kormánypárt politikáját élesen kritizáló centрупárti politikus útlevél hosszabbítási kérelmét elutasították az útlevélről szóló törvény azon rendelkezésére hivatkozással, miszerint az útlevél kiállítását meg kell tagadni, ha az igénylő a belső vagy külső biztonságot, vagy a Német Szövetségi Köztársaság egyéb jelentős érdekét sérti. A Szövetségi Alkotmánybíróság elutasította Elfes alkotmányjogi panaszát elsősorban arra hivatkozással, hogy a hivatkozott alkotmányos rendelkezés – a szövetségi állam területén a szabad mozgás jogát biztosító 11. cikk (1) bekezdés – nem értelmezhető úgy, hogy az kiterjed a szövetségi állam területéről való kiutazásra is. Ennek ellenére a kiutazás szabadsága nem maradt alapjogi védelem nélkül,⁷²⁰ mivel azt a Szövetségi Alkotmánybíróság a korábbi határozataiban⁷²¹ alapjogként elismert általános cselekvési szabadság védelmi körébe vonta.⁷²²

Az általános cselekvési szabadság védelmi körének tág értelmezését a korlátozások oldaláról közelítette meg, és azzal indokolta, hogy a belső szférában tanúsított viselkedés nem kerülhetne konfliktusba a hármaskorláttal. A testület szerint „pontosan ezek, az egyén, mint a társadalom tagja elé állított korlátok mutatják a leginkább, hogy a *Grundgesetz* a GG 2. cikk (1) bekezdésében a cselekvési szabadságot átfogóan érti.”⁷²³

A tág értelmezés alátámasztására a 2. cikk (2) bekezdés szövegtörténetére is hivatkozott azzal, hogy nem jogi, hanem stilisztikai szempontok támasztották alá az eredeti megfogalmazás – „Mindenki azt tehet vagy nem tehet, amit akar.” – jelenlegi szövegre cserélését. Az általános cselekvési szabadság védelmi körének tág értelmezése az „alkotmányos rend” korlátjának tág, alkotmányos jogrendként való értelmezéséhez vezetett. Az „alkotmányos rend” kitétel más alkotmányos rendelkezésekben is szerepel, így a 9. cikk (2) bekezdésében az egyesülési jog, a 20. cikk (3) bekezdésében a törvényhozó hatalom korlátjaként, de ez – a testület szerint – nem jelenti azt, hogy annak minden esetben ugyanaz lenne a jelentése, a fogalmat ugyanis mindig a norma címzettjeihez kell igazítani. Ennek megfelelően az állampolgár általános cselekvési szabadságát nem csupán az alkotmány, vagy az alapvető alkotmányos alapelvek, hanem bármelyik formálisan és materiálisan is alkotmányos jogszabály korlátozhatja. A jogszabályokkal szemben fennálló anyagi követelmények közül a testület kiemelte a magánélet alakítása érinthetetlen területét, amely az államhatalom behatása alól teljesen ki van vonva.⁷²⁴

⁷¹⁹ HESSE, Konrad: *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, Heidelberg: C.F.Müller, 1999, 184-185.

⁷²⁰ Az általános cselekvési szabadság védelme nem terjed ki a beutazásra, mivel azt német állampolgárok esetén a *Grundgesetz* 11. cikk (1) bekezdése garantálja. A külföldiek pedig sem beutazás, sem Németországban tartózkodás esetén nem hivatkozhatnak a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésére: BVerfGE 76, 1 (71), 80, 81 (95)

⁷²¹ BVerfGE 1, 7 (8); 4, 7 (15)

⁷²² BVerfGE 6, 32 (41)

⁷²³ BVerfGE 6, 32 (36)

⁷²⁴ BVerfGE 6, 32 (40)

Az Szövetségi Alkotmánybíróság határozatában felhívta a figyelmet az általános cselekvési szabadság tág értelmezésének eljárásjogi következményére is. „Bárki érvényt szerezhet annak az igényének, hogy a cselekvési szabadságát korlátozó törvény nem tartozik az alkotmányos rendhez, mivel az (formailag vagy tartalmilag) egyes alkotmányos rendelkezésekbe vagy az általános alkotmányos elvekbe ütközik; emiatt sérül a 2. cikk (1) bekezdésében biztosított alapjoga.”⁷²⁵ A konkrét ügyben azonban arra a következtetésre jutott, hogy az útlevétörvény az alkotmányos rend része.⁷²⁶

Az erdőben lovaglás határozatában a Szövetségi Alkotmánybíróság az általános cselekvési szabadság melletti argumentációt kiegészítette egy funkcionális érveléssel: „Az emberi cselekvés átfogó védelme a nevesített szabadságjogok mellett értékes szerepet tölt be a szabadság biztosításában, mert a széles korlátozási lehetőségek ellenére az alapjog a vázolt mércék szerint lényeges védelmet biztosít.”⁷²⁷ A tág értelmezés melletti további érvként hozta fel a testület, hogy a védelmi kör szűkebb, személyi szférára való korlátozása, még ha az nem is szorítkozna a szellemi és erkölcsi fejlődésre, a gyakorlatban megnyugtatóan nem megoldható elhatárolási nehézségekhez vezetne.⁷²⁸ A személyiség szabad kibontakoztatása ugyanis az egyéni autonómiára utal, az önrendelkezésre a „idegen (állam általi) rendelkezéssel” szemben.⁷²⁹

A konkrét ügyben a Szövetségi Alkotmánybíróság a lovaglást, mint tevékenységet a 2. cikk (1) bekezdés védelmi körébe vonta, ugyanakkor megállapította, az nem tartozik a magánélet alakítása magjához, ezért korlátozható, és a korlátozást megvalósító rendelkezést alkotmánykonformnak találta.

A határozathoz fűzött különvéleményében Dieter GRIMM rögzítette, hogy az erdőben való lovaglás nem élvez alapjogi védelmet.

„Az alapjogok abban különböznek a többi jogtól, hogy az egyén integritását, autonómiáját és kommunikációját a legalapvetőbb vonatkozásaiban védik. [...] Az alapjogoknak sem történelmileg, sem funkcionálisan nem az az értelme, hogy minden elképzelhető emberi magatartást különleges jogvédelem alá helyezzenek. A GG 2. cikk (1) bekezdése nem közvetít minden tetszés szerint emberi tevékenységre kiterjedő hézagmentes alapjogvédelmet. A GG 2. cikk (1) bekezdése nem az egyén szabadságát védi, hogy azt tegyen, vagy ne tegyen, amit akar, hanem a személyiség szabad kibontakoztatását. Így az alapjog védelmi köre széles ugyan, de nem korlátlan. Ellenkezőleg az egyéni magatartásnak, amely különös alapjogi garancia hiányában igényt tart a GG 2. cikk (1) bekezdés védelmére, nagyobb, a többi alapjog által védett jogi tárgyhoz hasonló relevanciával kell rendelkeznie a személyiség fejlődésében.”⁷³⁰

A különvélemény arra is felhívta a figyelmet, hogy nem csupán két alternatíva létezik a személyiség szabad kibontakoztatásának értelmezésére. „A személyiség érinthetetlen magja és az általános cselekvési szabadság között a tevékenységeknek olyan sávja nyílik

⁷²⁵ BVerfGE 6, 32 (41)

⁷²⁶ BVerfGE 6, 32 (43)

⁷²⁷ BVerfGE 80, 137 (154) – erdőben lovaglás

⁷²⁸ BVerfGE 80, 137 (154)

⁷²⁹ MURSWIEK 2009, 122.

⁷³⁰ BVerfGE 80, 137 (164)

meg, amelyek nem találtak ugyan különös alapjogi védelemre, de a személyiség fejlődése szempontjából hasonlóan kiemelkedő jelentőségűek.”⁷³¹

Az általános cselekvési szabadság tág értelmezése eljelentékteleníti az alapjogokat és egyúttal kitágítja az alkotmányjogi panaszt az absztrakt utólagos normakontroll irányába.⁷³²

Az alkotmánybíróági gyakorlat valóban rendkívüli mértékben kiterjesztette az általános cselekvési szabadság védelmi körét, így például a privátautonómia, különösen a szerződési szabadságra,⁷³³ a gazdasági verseny szabadságára,⁷³⁴ a vállalkozók rendelkezési szabadságára gazdasági ügyekben,⁷³⁵ a „negatív egyesülési jogra”, vagyis a szakmai, érdekképviselési szervezeti tilalmára,⁷³⁶ a tisztességes eljáráshoz való jogra,⁷³⁷ az élettársi közösség létesítésére és fenntartására.⁷³⁸

Az általános cselekvési szabadság jelentős tartalmi eleme a privátautonómia, különösen a szerződési szabadság. A szerződési szabadság törvény vagy bírósági ítélet általi korlátozása megvalósítja a 2. cikk (1) bekezdésében garantált privátautonómia sérelmét. Természetesen „ha az egyén önrendelkezésének (*Selbstbestimmung*) feltételei ténylegesen fennálltak”.⁷³⁹ Ezeket a feltételeket kell a jogalkotónak biztosítania a privátautonómia jogi szabályozása során.

A Szövetségi Alkotmánybíróság szerint a privátautonómiával nem összeegyeztethető „idegen (általi) rendelkezés” (*Fremdbestimmung*) valósul meg abban az esetben is, ha az egyik szerződő fél a többiekkel szemben szociális és gazdasági szempontból erőfölényben van és a szerződés tartalmát gyakorlatilag egyedül meg tudja határozni.⁷⁴⁰

A kezességről szóló 1999. évi határozatban az indítványozók bírósági ítéletek elleni alkotmányjogi panasz keretében azt a kérdést vetették fel, hogy a bíróságok az alkotmány alapján milyen mértékben kötelesek a bankokkal kötött kezességi szerződéseket korrigálni. A konkrét ügyben fiatal felnőttek kilátástalanul eladósodtak, mivel családtagjaik nagy összegű hitelszerződéseinek biztosítására kezességet vállaltak, annak ellenére, hogy csekély bevétellel rendelkeztek. A határozat rögzítette, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság állandó gyakorlata értelmében a magánjogi jogviszonyok szabad alakítása része az általános cselekvési szabadságnak. A *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése értelmében a privátautonómia az egyén önrendelkezési jogát jelenti a jogéletben. Mivel azonban a magánjogi jogviszonyok mindegyik résztvevője részesül a 2. cikk (1) bekezdés védelmében, és ugyanúgy hivatkozhat privátautonómiája alapjogi védelmére, nem érvényesülhet kizárólag csak az erősebb joga. A szerződési jogban az érdekek kiegyenlítése alapvetően a szerződő felek egyező akaratából fakad. Mindkét fél kötelezettséget vállal, és ezzel egyúttal gyakorolja a cselekvési szabadságát. Ám ha az egyik szerződő fél olyan mértékű

⁷³¹ BVerfGE 80, 137 (167)

⁷³² BVerfGE 80, 137 (168)

⁷³³ BVerfGE 8, 274 (328); 65, 196 (210); 70, 115 (123); 74, 129 (151)

⁷³⁴ BVerfGE 32, 311 (316)

⁷³⁵ BVerfGE 12, 341 (347); 27, 375 (384); 29, 260 (266); 50, 290 (366); 65, 196 (210)

⁷³⁶ BVerfGE 10, 89 (102); 38, 281 (299); 78, 320 (329)

⁷³⁷ BVerfGE 39, 156 (163); 11, 246 (249); 57, 250 (274); 63, 45 (60)

⁷³⁸ BVerfGE 82, 6 (16); 87, 234 (267)

⁷³⁹ BVerfGE 103, 89 (100)

⁷⁴⁰ BVerfGE 81, 242 (255) – kereskedelmi ügynök határozat; BVerfGE 89, 214 (232) – kezesség határozat; BVerfGE 103, 89 (101) – házassági szerződés

erőfölénnyel rendelkezik, hogy a szerződés tartalmát gyakorlatilag egyedül meg tudja határozni, ez a másik szerződő fél fölötti „idegen (általi) rendelkezéshez” vezet. A jogrendszer nem gondoskodhat minden egyes olyan esetről, amelyben a szerződő felek nem teljesen egyenjogúak. A jogállamiság elvére tekintettel nem lehet a szerződés érvényességét a felek egyenjogúságának bármiféle sérelme miatt megkérdőjelezni. Ám ha olyan tipikus esetekről van szó, amelyekben az egyik szerződő fél nyilvánvalóan gyengébb, és a szerződés következményei a gyengébb fél számára rendkívül megterhelők, a magánjogi jogszabályoknak erre reagálni kell, és lehetővé kell tenni a beavatkozást. Ez következik a privátautonómia alapjogából [GG 2. cikk (1) bekezdés] és a szociális jogállamiság elvéből [GG 20. cikk (1) bekezdés, 28. cikk (1) bekezdés].⁷⁴¹

A Szövetségi Alkotmánybíróság a bíróságok számára azt a kötelezettséget állapította meg, hogy a generálklauzulák [BGB 138. § jó erkölcsbe ütköző jogügylet és 242. § jóhiszeműség és tisztesség] értelmezése és alkalmazása során arra kell törekedniük, hogy a szerződések ne szolgáljanak az „alárendelés” eszközéül. Ha a szerződés tartalma az egyik szerződő fél számára rendkívül megterhelő és az érdekek kiegyenlítésére nyilvánvalóan alkalmatlan, a bíróságok nem elégedhetnek meg azzal a megállapítással, hogy „a szerződés kötelez” (*Der Vertrag ist Vertrag.*). Ellenkezőleg a generálklauzulák értelmezésével és alkalmazásával be kell avatkozniuk. A privátautonómia alapjogának sérelme merül fel, ha a bíróságok egyáltalán nem észlelik az egyensúly felbomlását, vagy arra alkalmatlan eszközökkel próbálják meg helyreállítani.⁷⁴²

Az alkotmánybírósági gyakorlat tehát rendkívüli mértékben kiterjesztette az általános cselekvési szabadság védelmi körét. Az általános cselekvési szabadság tág értelmezése valóban felveti az alapjogok eljelentéktelenítésének veszélyét és egyúttal kitérít az alkotmányjogi panaszt az absztrakt utólagos normakontroll irányába.

6.2. Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog az Alkotmánybíróság gyakorlatában

6.2.1. Az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog megalapozása

Az Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog személyiségvédelmi funkciójának megjelenítésekor – a német Alkotmánybíróság gyakorlatából kiindulva –⁷⁴³ az emberi méltósághoz való jog korlátozható aspektusát azonosította az általános személyiségi joggal.

A *Grundgesetz* az emberi méltóság klauzula [1. cikk (1) bekezdés] mellett kifejezetten tartalmazza a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot [2. cikk (1) bekezdés]. A Szövetségi Alkotmánybíróság pedig a 2. cikk (1) bekezdéséből bontotta ki az általános cselekvési szabadságot, a személyiség szabad kibontakoztatásához való jogot és az emberi méltóságnak az egymásra vetített értelmezéséből pedig az általános személyiségi jogot.

⁷⁴¹ BVerfGE 89, 214 (232)

⁷⁴² BVerfGE 89, 214 (256)

⁷⁴³ DUPRÉ 2003, 75-86.; BRÜNNER – KÜPPER 445.

A korábbi Alkotmány nem tartalmazott a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésben foglalt alapjoghoz hasonló átfogó jogot, az Alkotmánybíróság gyakorlatában tehát az emberi méltósághoz való jog külön nevesített személyiségi jog hiányában szolgált más jogok forrásaként. Az Alaptörvénybe sem került bele az egész személyiség védelmére alkalmas átfogó jog. Az Alaptörvény VI. cikk (1) és (2) bekezdése a személyiségvédelem köréből a magánszférához való jogot, illetve a személyes adatok védelméhez való jogot emelte ki.

Az emberi méltósághoz való jog anyajog jellegénél fogva viszont továbbra is alkalmas az alkotmányos személyiségvédelem biztosításához elengedhetetlen jogok garantálására. Az Alaptörvény II. cikk első mondata – az emberi méltóság sérthetetlen – ellenére továbbra is fenntartható a korábbi alkotmánybírósági gyakorlat, miszerint az emberi méltósághoz való jogból levezetett részjogosítványok bármely más alapjoghoz hasonlóan a szükségesség és arányosság követelményeinek megfelelően korlátozhatók. Az általános személyiségi jogból kiolvasott különös jogoknak – a nevesített alapjogokhoz hasonlóan – csak az emberi minőséget garantáló emberi méltóság magja korlátozhatatlan.

Az emberi méltósághoz való jog, mint általános személyiségi jog – a német gyakorlathoz hasonlóan – szubszidiárius jog, amely minden esetben felhívható az egyén autonómiájának védelmére, ha az adott tényállásra a konkrét nevesített alapjogok egyike sem alkalmazható.⁷⁴⁴ Az Alkotmánybíróság azonban sok esetben helyettesíthetően használta az emberi méltósághoz való jogot olyan sérelmek orvoslására, amelyek más, nevesített alkotmányos jog védelmi körébe is tartozhatnak.⁷⁴⁵

6.2.2. Az általános személyiségi jog normatív tartalma

Az emberi méltósághoz való jog, mint általános személyiségi jog védelmi körét az Alkotmánybíróság már működése legelején meghatározta. Az emberi méltósághoz való jogot az általános személyiségi joggal azonosító határozata az általános személyiségi jog egyes összetevőiként, tartalmi elemeiként a személyiség szabad kibontakoztatásának jogát, az önrendelkezési jogot, az általános cselekvési szabadságot és a magánszférához való jogot nevezte meg.⁷⁴⁶ Az önazonossághoz való jogot, a személyiség integritásához való jogot illetve a testi integritáshoz való jogot későbbi határozataiban nevesítette.⁷⁴⁷ Az általános személyiségi jog a fent megnevezett tartalmi elemei révén alkalmassá vált a személyiség átfogó védelmére. A védelem kiterjed ugyanis a személyiség statikus elemeire (a személy identitása, test-lelki integritása), ugyanúgy mint a személyiség fejlődésének dinamikus elemeire (a szellemi-erkölcsi személyiség megnyilvánulásai).

A teljes személyiségvédelem megalapozása felé haladva, az Alkotmánybíróság ezekből a tartalmi elemekből további személyiségi jogokat (különös személyiségi jogok) vezetett le.⁷⁴⁸ Ezek azonban nem képeznek új alapjogokat, hanem az általános személyiségi

⁷⁴⁴ 8/1990. (IV.23.) AB határozat, ABH 1990, 42. 44-45.

⁷⁴⁵ SÓLYOM László 2001, 453.

⁷⁴⁶ 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42, 45.

⁷⁴⁷ 57/1991. (XI. 8.) AB határozat, ABH 1991, 236, 242.; 75/1995. (XII. 21.) AB határozat, ABH 1995, 376, 381.

⁷⁴⁸ HOLLÓ – BALOGH a tartalmi elemeknek különös személyiségi jogként és az ezekből levezetett jogoknak egyedi személyiségi jogként való megnevezését használja. A dolgozat ezzel szemben a fogalmak egyértelműbb szétválasztása érdekében a SÓLYOM által az idézett művében alkalmazott terminológiát fogadja el.

jog egyes megnyilvánulásai, amelyekre az Alkotmánybíróság kiterjesztette az Alkotmány 54. § védelmét.⁷⁴⁹

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépése után az emberi méltósághoz való jog tartalmi elemeinek érvényesítésével megerősítette az emberi méltósághoz való jog, mint általános személyiségi jogra vonatkozó korábbi gyakorlatát, sőt abból egy különös személyiségi jogot is kiolvasott (saját képmáshoz való jog). Az alkotmánybírósági gyakorlat azonban nem minden esetben igazodott az Alaptörvény megváltozott szövegéhez, ezért abban – az egyes tartalmi elemeknél bemutatottak szerint – nem egységes, hogy az emberi méltósághoz való jog korlátozható aspektusát az Alaptörvény II. cikkében foglalt emberi méltósághoz való jogból, vagy a VI. cikk (1) és (2) bekezdésben foglalt jogokból vezeti-e le. A személyiség védelmét lefedő tartalmi összetevők olyan rendszerezésével, mint a német szakirodalomban, a magyar szakirodalomban nem találkozunk.⁷⁵⁰ Az általános személyiségi jog védelmi körének bemutatása során – a német modellt ismertető fejezet szerkezetét követve – elkülönítettem annak egyes tartalmi elemeit (magánszférához való jog, önazonossághoz való jog, önrendelkezési jog, testi-lelki integritáshoz való jog általános cselekvési szabadság), bár ezek a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban sem minden esetben választhatók el élesen egymástól.

6.2.2.1. A magánszférához való jog

Az Alkotmánybíróság a magánszféra védelmét a korábbi Alkotmány 54. § (1) bekezdésére, valamint a – jó hírnévhez, a magánlakás sérthetetlenségéhez, a magántitok és a személyes adatok védelméhez való jogot garantáló – 59. § (1) bekezdésére alapozta. Ennek során gyakorlatában összemosódott a magánszférához való jog és az információs önrendelkezési jogként meghatározott személyes adatok védelméhez való jog védelmi köre.⁷⁵¹ A sportrendezvényeken történő kamerás megfigyelés ügyben a testület mind magát a megfigyelést, mind az adatok kezelését a személyes adatok védelméhez való jog sérelmeként értékelte.⁷⁵² A próbafülkés megfigyelés ügyben az intim helyzetekben történő megfigyelést kifejezetten az emberi méltósághoz való joggal, a megfigyelő rendszer alkalmazásával nyert adatok kezelését pedig elsősorban az információs önrendelkezési joggal összefüggésben vizsgálta, de a kép- és hangfelvételek hosszabb ideig való tárolását ellentétesnek tartotta az egyén autonómiájának védelmével is.⁷⁵³

Az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdése viszont – a korábbi Alkotmány 59. § (1) bekezdésével ellentétben – külön nevesíti a magánszférához való jogot, amely átfogóan védi a magánszférát: az egyén magán- és családi életét, otthonát, kapcsolattartását és jó hírnevét. Az Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdése pedig különálló bekezdésben rendelkezik a személyes adatok védelméről.

⁷⁴⁹ HOLLÓ András – BALOGH Zsolt (szerk.): *Az értelmezett Alkotmány* (Budapest: Magyar Hivatalos Közlönykiadó 2005) 701-702.

⁷⁵⁰ Kivétel: ZAKARIÁS Kinga: Az élethez és az emberi méltósághoz való jog. In: SCHANDA Balázs – BALOGH Zsolt: *Alkotmányjog – Alapfogatok*. Budapest: Pázmány Press, 2014, 83-92.

⁷⁵¹ JÓRI András: 59. § A magánszférajogok. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest: Századvég, 2009, 2172.

⁷⁵² 35/2002. (VII. 19.) AB határozat, ABH 2002, 199, 206

⁷⁵³ 36/2005. (X. 5.) AB határozat, ABH 2005, 390, 401-402.

Az Alkotmánybíróság a 32/2013. (XI. 22.) AB határozatban elutasította a rendőrségről szóló törvény azon rendelkezése⁷⁵⁴ alaptörvény-ellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló indítványt, amely felhatalmazást adott a – rendőrség részeként, de szervezetileg elkülönülten működő – terrorizmust elhárító szerv számára, hogy nemzetbiztonsági feladatai ellátása során az igazságügyért felelős miniszter engedélye alapján titokban információkat gyűjtsön azzal az indokolással, hogy az erre az esetre irányadó nemzetbiztonsági törvény lehetővé tette az engedélyezési eljárás végrehajtó hatalomtól független szervek általi ellenőrzését.⁷⁵⁵ Ugyanakkor alkotmányos követelményként előírta, hogy az igazságügyért felelős miniszter a titkos információgyűjtést engedélyező határozatát a külső kontroll hatékonysága érdekében kellő részletességgel indokolni köteles. Az engedélyezőnek az előterjesztésben foglaltakra kell ugyan alapoznia döntését, az előterjesztés azonban értelemszerűen egyoldalú, csak a nemzetbiztonsági érdekre van tekintettel. A határozat szerint az engedélyező feladata a nemzetbiztonsági érdek és a titkos megfigyeléssel érintett magánszemély magánszférához való jogának és információs önrendelkezési jogának kiegyenlítése.⁷⁵⁶

Az Alkotmánybíróság határozatában elhatárolta a két alapjog védelmi körét.

A magánszféra lényege tekintetében fenntartotta a korábbi gyakorlatában megfogalmazott – a magánélet fogalmának esszenciáját jelentő, általános érvényű – megállapítást, miszerint a magánszféra lényegi fogalmi eleme, hogy az érintett akarata ellenére mások oda ne hatolhassanak be, illetőleg be se tekinthessenek. A testület ezen túlmenően – ahogy az emberi méltósághoz való jog lényeges tartalmának rekonstruálása során már bemutattam – német mintára megkülönböztette a magánszféra különböző erősségű védelmet igénylő területeit. Ennek során megnevezte az abszolút védelmet élvező belső vagy intimszférát, illetve a relatív védelemben részesülő tágabb magánszférát.⁷⁵⁷

A konkrét ügyben megállapította, hogy a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény (Nbtv.) 56. §-ában felsorolt titkos információgyűjtés (magánlakás átkutatása, magánlakásban törtétek megfigyelése, postai küldemény felbontása, elektronikus kommunikáció tartalmának megismerése, számítástechnikai eszköz útján továbbított vagy azon tárolt adatok megismerése) lehetővé teszi a magánszféra minden (akár az intim) szegmenseibe történő erőteljes beavatkozást, és a megfigyelt személyen kívül másokat is érinthet. Kimondta, hogy, bár a magánszféra különböző területei különböző erősségű védelmet igényelnek, mivel a beavatkozás titkos, és mint ilyen beláthatatlan lehetőségeket ad a megfigyelést végrehajtó hatóság számára, elengedhetetlen, hogy maga az eljárás kellő garanciát nyújtson a magánszféra minden területének megfelelő védelmére.⁷⁵⁸

Az Alkotmánybíróság – a német alkotmánybírósági gyakorlatból kiindulva – rávilágított az információs önrendelkezési jog és a magánszférához való jog szoros kapcsolatára is. Az információs önrendelkezési jog az arról való döntést foglalja magában, hogy az egyén mikor és milyen korlátok között fedi fel a személyéhez köthető adatokat, vagyis az egyén adatainak felhasználását védi, de attól függetlenül, hogy azok hogyan

⁷⁵⁴ A Rendőrségről szóló törvény 7/E. § (3) bekezdése

⁷⁵⁵ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [122]-[123]

⁷⁵⁶ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [130]-[134]

⁷⁵⁷ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [84]

⁷⁵⁸ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [85]

jutottak az adatkezelő birtokába.⁷⁵⁹ Abban az esetben tehát, ha az adat a magánszférába történő behatolás révén jutott az adatkezelő birtokába, a magánszféra sérelme merül fel.

Az Alkotmánybíróság a 17/2014. (V. 30.) AB határozatban a várandós nők számára az Mt.-ben szabályozott felmondási védelem igénybevételéhez előírt időbeli feltétel („felmondás közlését megelőzően”) vizsgálata során – miután megerősítette a fenti határozatát –⁷⁶⁰ abból indult ki, hogy „a gyermekvállalás szándéka, az ennek érdekében vállalt emberi reprodukciós eljárással összefüggő kezelés, illetve az ennek eredményeként vagy természetes úton bekövetkezett várandósság – mindaddig amíg annak nincsenek külső jelei – az intim szférához tartozik, és mint ilyen ki van zárva minden állami beavatkozás alól.”⁷⁶¹ A határozat elhatárolta egymástól az Alaptörvény VI. cikk (1) és (2) bekezdésének védelmi körét és az adatok jellegének meghatározó jelentőségére tekintettel (a gyermeket vállaló nő magán- vagy intim szférájába tartozó körülmények) megállapította, hogy a fenti adatok munkáltató részére történő kötelező kiszolgáltatásának törvényi előírása a magánszférához való jogot korlátozza.

A korlátozás megítélése során különbséget tett az intimszféra és a magánszféra között. A testület pozitív módon az intimszférába sorolta a gyerekvállalás szándékát, a reprodukciós eljárást és a várandósságot mindaddig, amíg annak nincsenek külső jelei, és különösen súlyosnak ítélte a magánszféra sérelmét a reprodukciós eljárásban való részvételtől történő kötelező tájékoztatás előírása esetén, mivel az minden esetben az intimszférába tartozó körülmény feltárására irányul. Kiemelte, hogy a reprodukciós eljárás esetében a gyermekvállalás szándéka csak a reprodukciós eljárás eredményessége esetén nyilvánul meg külső jelekben, tehát figyelembe vette, hogy a gyermeket vállaló nőnek adott esetben a sikertelen eljárásról is tájékoztatnia kell a munkáltatót.⁷⁶²

A határozat a magánszféra korlátozásának vizsgálata során a gyermeket vállaló munkavállaló magánszférához való alanyi jogának és az állam – gyermeket vállaló munkavállalók érdekeit absztrakt módon védő – intézményvédelmi kötelezettségének [Alaptörvény L. cikk (1)-(2) bekezdés, XV. cikk (3)-(5) bekezdés] ütközéséből indult ki. A felmondási védelem érvényesítéséhez előírt tájékoztatási kötelezettséget szükségesnek, annak időbeli feltételhez kötését azonban szükségtelennek ítélte, mivel az a gyermeket vállaló nőt a felmondási védelmre okot adó körülménytől (felmondás közlése) függetlenül kötelezte a magánszférába tartozó körülményekről való tájékoztatásra.⁷⁶³

Az Alkotmánybíróság a 3018/2016. (II.2.) AB határozatában nem követte az emberi méltósághoz való jog két aspektusának, valamint a korlátozható dimenzió tartalmi elemeinek szétválasztására irányuló gyakorlatát. A konkrét ügyben a testület elutasította az indítványozó anya alkotmányjogi panaszát, amely az újszülött gyermeke ideiglenes hatályú elhelyezéséről szóló közigazgatási határozatot felülvizsgálata tárgyában hozott bírói döntések ellen irányult.

A határozat összemosta az emberi méltósághoz való jog (Alaptörvény II. cikk), a magánszférához való jog [VI. cikk (1) bekezdés] és a szülő neveléshez való jogának [XVI.

⁷⁵⁹ 32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [88]-[89]

⁷⁶⁰ 17/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [29]

⁷⁶¹ 17/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [32]

⁷⁶² 17/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [32]

⁷⁶³ 17/2014. (V. 30.) AB határozat, Indokolás [37], [42]-[43]

cikk (2) bekezdés] vizsgálatát azzal, hogy csak az utóbbi tekintetében folytatta le a vizsgálatot. A különálló vizsgálat mellőzését azzal indokolta, hogy „[A]z Alaptörvény II. és VI. cikk (1) bekezdésében biztosított jogokat a XVI. cikk (2) bekezdése a szülők vonatkozásában bontja ki, megadva a gyermekeknek adandó nevelés megválasztásához való jogot. Indokolás [28]” A határozat ezzel figyelmen kívül hagyta, hogy a hivatkozott alapjogok védelmi köre és a korlátozás mértéke is eltérő lehet.

A határozat a neveléshez való jog és a magánszférához való jog kapcsolatának vizsgálata során a 21/1996. (V. 17.) AB határozatból indult ki, miszerint „[a]z államnak az Alkotmány 67. §-ából folyó kötelezettségei a gyermek fejlődésének védelmére, de alkotmányos lehetőségei is, elsősorban a nyilvánosság szférájában jelenhetnek meg; egyrészt a gyermek nyilvánosság előtti tevékenységét szabályozhatják, másrészt általános szabályokkal nyújthatnak intézményes védelmet. A magánszférában a gondoskodás és védelem joga és kötelessége elsősorban a szülőket illeti. (...) Az állam csak a gyermek fejlődésének súlyos és konkrét sérelme vagy veszélyeztetése esetén avatkozik be – például a szülői felügyelet megszüntetése révén. {(ABH 1996, 74, 80.) Indokolás [34]}”

A szülők neveléshez való joga valóban a magánszférában gyökerezik, de az alapvetően a társadalmi szférában nyilvánul meg (a konkrét esetben: gyermek beoltatása, óvodába, iskolába járatása), amely éppen ezért sokkal inkább korlátozható (a konkrét esetben az anyát megfosztották ettől a jogától). A magánszférán belül pedig meg kellett volna különböztetni az intimszférát (a konkrét esetben: gyermekvállalás), amely az alkotmánybíróság gyakorlata értelmében a magánszféra érinthetetlen területéhez tartozik, valamint a tágabb magánszférát (a konkrét esetben: az anya életkörülményeinek és életvitelének vizsgálata), amely korlátozható.

A határozat azt is figyelmen kívül hagyta, hogy az Alaptörvény III. cikk (1) bekezdésében foglalt embertelen bánásmód tilalma az emberi méltóság egyik nevesített esete, ezért az indítványozónak az a kifogását, hogy az újszülött gyermek elvétele lelki sérülést okozott az anyának, az anyatejes táplálás megakadályozása pedig fizikai megterhelést is jelent, a II. cikk sérelmének vizsgálata körében kellett volna értékelni. A határozat ehelyett visszautasította az Alaptörvény III. cikkére hivatkozást azzal az indokolással, hogy a jogintézmény alkalmazása önmagában nem jelent embertelen, megalázó bánásmódot, az indítványozó pedig nem adott elő az ideiglenes hatályú elhelyezéshez szükségszerűen kapcsolódó jellemzőkön túlmutató sérelmet.⁷⁶⁴

A határozat nem vette figyelembe azt sem, hogy a gyermekvédelmi törvény „súlyosan veszélyezteteti”⁷⁶⁵ kitételének értelmezése során a bírói döntések nem tettek különbséget az anya életkörülményei, életvitel, terhesség alatti magatartása és a nagyobb gyermekekkel szemben tanúsított magatartása között. E körben álláspontom szerint csak az oltás elhanyagolását, a gyermekek orvosi ellátásának hiányát lehetett volna értékelni, az óvoda és iskolalátogatás elmaradását nem, mivel az nincs összefüggésben az újszülött ideiglenes hatályú elhelyezésével. Végül nem volt tekintettel arra sem, hogy a konkrét esetben magánszemélyek versengő alapjogairól és az állam alapjogokból folyó különféle kötelezettségeiről volt szó, mivel az állam (bíróság) az újszülött egészséghez való jogának védelme érdekében korlátozta az anya magánszférához való jogát és neveléshez való jogát.

⁷⁶⁴ 3018/1016. (II. 2.) AB határozat, Indokolás [49]

⁷⁶⁵ A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 72. § (1) bekezdése

6.2.2.2. Az önazonossághoz való jog

Az Alkotmánybíróság az általános személyiségi jog tartalmi elemeként megnevezte az önazonossághoz való jogot, a gyermek identitáshoz való jogából pedig levezette és külön nevesítette a vérségi származás kiderítéséhez (kétségbe vonás, felkutatás) való jogot, amelyet a törvényes képviselő korlátlan perindítási jogosultsága végérvényesen elvont.

A konkrét ügyben a Csjt. egyik rendelkezése alapján a kiskorú gyermek a gyámhatóság által kirendelt eseti gondnok útján keresetet nyújtott be az apasági vélelem megdöntésére, amelynek eredményeképpen a gyermeket az apától elvették. A gyermeknek a nagykorúsága elérése után már nem maradt lehetősége arra, hogy vérségi származását maga vitassa.⁷⁶⁶

Az Alkotmánybíróság nem ismerte el viszont a biológiai apának a jogilag nem neki tulajdonított gyermek (más férfit jegyeztek be apaként a Csjt.-ben megállapított apasági vélelmekből kifolyólag) tőle való származása megismeréséhez való jogát.⁷⁶⁷ Álláspontom szerint a gyermek származása megismeréséhez való jogához hasonlóan, a férfi annak megismerésére irányuló kívánsága, hogy egy gyermek tőle származik-e, érinti az önazonosságát. Ezért mind a jogi, mind a biológiai apát meg kell, hogy illesse a magyar jogrendszerben is az a jog, hogy megtudja, a gyermek tőle származik-e. Németországban ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság 2007. évi ún. kakukkfióka-határozata kifejezetten elismerte az apa jogát a jogilag neki tulajdonított illetve nem neki tulajdonított gyermek származásának megismerésére, és megállapította a származás kiderítésére irányuló önálló kereset bevezetésének kötelezettségét.

Az önazonossághoz való jogból kikristályosodó különös személyiségi jog a névjog is. Az Alkotmánybíróság korábban nem tekintette a név megválasztásának, viselésének jogát önálló alapjognak, hanem az ember olyan jogának, amely bizonyos kapcsolatban áll az emberi méltósághoz való joggal.⁷⁶⁸ Az Alkotmánybíróság az 58/2001. (XII. 7.) AB határozatában a névjogot már önálló alapjognak tekinti,⁷⁶⁹ és egyúttal különbséget tesz a jog első és második tartománya között. A névjog első tartományához tartozik a saját névhez és annak viseléséhez való jog.

„A saját név a személy identitásának egyik – mégpedig alapvető – meghatározója, amely azonosítását, egyúttal másoktól való megkülönböztetését is szolgálja, ezért a személy individualitásának, egyedi, helyettesíthetetlen voltának is az egyik kifejezője. A saját névhez való jog tehát az önazonossághoz való jog alapvető eleme, így olyan alapvető jog, amely a születéssel keletkezik, az állam által elvonhatatlan és – lényeges tartalmát tekintve – korlátozhatatlan. Ugyanilyen megítélést és védelmet kaphat a saját név viseléséhez való jog is, amely a saját névhez való jognak kifelé, mások felé való megjelenítése. Tartalmát tekintve azt fejezi ki, hogy a meglévő – állam által regisztrált – neve senkitől sem vehető el, s az

⁷⁶⁶ 57/1991. (XI. 8.) AB határozat, ABH 1991, 236, 242.

⁷⁶⁷ 340/E/2006. AB határozat, ABH 2011, 1599.

⁷⁶⁸ 995/B/1990. AB határozat, ABH 1990, 515, 522.

⁷⁶⁹ A névjog, mint különös jog megítélése az Alkotmánybíróságon belül nem volt egységes. Ezt tükrözi a határozathoz csatolt két különvélemény. HARMATHY Attila különvéleménye kétségbe vonta a névjognak, mint átfogó alkotmányjogi kategóriának a létezését. Szerinte csak a saját névhez való jog hozható összefüggésbe az emberi méltósághoz való joggal. ABH 2001, 527. 565. TERSZTYÁNSZKYNÉ Vasadi Éva pedig nem tartja indokoltnak a névjog alapjoggá minősítését sem, szerinte a Ptk. elégséges védelmet nyújt. ABH 2001, 527. 571.

állam az érintett beleegyezése nélkül a nevet nem is változtathatja meg. Vagyis a saját név viselésének a joga is korlátozhatatlan alapvető jog. (ABH 2001, 527, 542.)”

A névjog második tartományába tartozó részjogok azonban a szükségesség és arányosság tesztje alapján korlátozhatók. Ide tartozik a névválasztáshoz, a névváltoztatáshoz, illetve a névmódosításhoz való jog.⁷⁷⁰ A névválasztás joga az egyén – a saját vagy leszármazója – identitása meghatározásának egyik eszköze, a személyiség kinyilvánításának egyik módja. A névváltoztatás, névmódosítás joga pedig az identitás tudati felfogásának bekövetkezte után nyilvánvalóvá váló, a névhordozó és a névadó közötti elképzelésbeli eltérések kiküszöbölésének eszköze, a személyiség kiteljesítésének egyik módja.⁷⁷¹

A határozat a név egyén individualitását kifejező funkciója mellett hangsúlyozta annak társadalmi-történeti-kulturális kötöttségét. A név formai értelemben annyiban tradíciókötött, amennyiben családi és utónév összetételéből áll, tartalmát tekintve pedig azért, mert a felmenők által viselt családi név az adott családhoz tartozást hivatott kifejezni, az utónevek körét pedig a hagyomány és a nyelvtudomány jelöli ki. Ezek a kötöttségek éppúgy korlátját képezik a nevek anyakönyvezetésére vonatkozó állami szabályozásnak, mint a névjog részjogosítványai állampolgárok általi gyakorlásának.

A határozat a konkrét esetben megsemmisítette az anyakönyvi eljárásról szóló törvény végrehajtási rendeletének⁷⁷² azon rendelkezését, amely a megkülönböztető betűjel anyakönyvezésénél előírta, hogy azt a családi nevet megelőzően nagybetűvel kell bejegyezni és ponttal elkülöníteni a családi névtől. Az Alkotmánybíróság szerint ez a rendelkezés – a magasabb szintű jogszabállyal való ütközésen túlmenően – azért alkotmányellenes, mert „következménye adott esetben a névviselési jog alkotmányellenes korlátozása lehet, mivel továbbhatásában azoknak a neveknek a megváltoztatásával is együtt jár, amelyeknél a megkülönböztetés a felmenőket illetően korábban, iratokkal igazolhatóan a családi név után került anyakönyvezésre. A betűjelzés sorrendi megállapításával a vizsgált esetben a kérelmező számára teljesen idegen, nem is a családját és őt magát azonosító név jött létre. A más sorrend új nevet keletkeztetett, amely már nem képes arra sem, hogy a felmenőkkel való kapcsolatot érzékeltesse. A vizsgált esetben az Atvr. és az Atvr. Vhr. közötti ütközés eredményeként az indítványozótól gyakorlatilag a saját nevét – annak beleegyezése nélkül – elvették, és az állam őt arra kényszerítette, hogy az ő általa meghatározott nevet viselje. Márpedig a saját névhez és annak viseléséhez minden embernek joga van: az, mint az önazonossághoz való alapvető jog, a születéssel keletkező elidegeníthetetlen emberi jog, amely az állam által elvonhatatlan és – lényeges tartalmát tekintve – korlátozhatatlan. A jelen esetben viszont az állam a regisztrálandó név ténylényeges tartalmát maga határozta meg. (ABH 2001, 527, 553.)”

Tehát az Alkotmánybíróság a névjogot önálló alapjogként elismerő első határozatában – a formai alkotmányellenesség mellett – a kifogásolt rendelkezés tartalmi alkotmányellenességét az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusának

⁷⁷⁰ ABH 2001, 527, 542.

⁷⁷¹ TILK Péter: Az emberi méltósághoz való jog „új” összetevője: a névjog, *Magyar Közigazgatás* 2001/11. 656. 657.

⁷⁷² Az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 2/1982. (VIII. 14.) MT-TH rendelet, amely az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 1982. évi 17. tvr. végrehajtására szolgált.

sérelmére alapozta. A határozat a névjog első tartományába tartozó, a névjog tartalmi elemeit képező saját névhez és annak viseléséhez való jogot az emberi méltósághoz való jog meggyilvánulásaként részesítette védelemben, de különbséget tett a saját név viseléséhez való jogon belül a korlátozhatatlan és korlátozható tartalom között, és a konkrét esetben annak ellenére megállapította a lényeges tartalom sérelmét, hogy a saját név viseléséhez való jog tartalmát az állam által regisztrált név viselésében jelölte meg.⁷⁷³

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában – az emberi méltósághoz való jog pozitív és negatív meghatározása során bemutatottak szerint – a konkrét egyén emberi minőségének védelmét jelenti. Ebből kiindulva a saját névhez és annak viseléséhez való jog csak akkor élvezi az emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusának védelmét, amennyiben az ember egyedi személy voltának kifejezésére, beazonosítására szolgál. Kétségtelenül „minden embernek kell, hogy legyen saját neve és ez a név nem helyettesíthető sem számmal, sem kóddal, sem egyéb szimbólummal. ABH 2001, 527. 542.” Ezek a magatartások ugyanis a tárgyként kezelés tilalmában ütköznek, és ezzel megvalósítják az emberi méltóság sérelmét. A konkrét esetben azonban nem az egyén egyedi személy voltának kétségbe vonása merült fel, hanem a családhoz tartozás kifejezése. Ahogy arra a határozat is utalt a családi név funkciója nem merül ki az egyén individualitásának kifejezésében, a családi név a családfa nyomon követésére, a családi viszonyok bemutatására és a családi státusz kifejezésére is szolgál. Mivel a családi név a viselőjének társadalmi státusát is jelzi, a törvényalkotó által korlátozható. A konkrét esetben a törvénnyel ütköző rendelet valóban korlátozta a név viseléséhez való jogot, de nem annak a lényeges tartalmában, hanem csupán a viselés módjában azzal megakadályozva a családfa nyomon követését.

A 1231/E/2007. AB határozat a kettős állampolgárok névváltoztatási jogát vizsgálta. A konkrét esetben az indítványozó kanadai-magyar kettős állampolgárként a kanadai jog alapján felvette a „von” előnevet. Ezt a névváltoztatást a magyar szabályozás alapján kötőjellel anyakönyvezték, mint kéttagú családi nevet. Az Alkotmánybíróság megállapította, hogy nem áll fenn mulasztásban meggyilvánuló alkotmányellenesség, mivel kettős állampolgár esetén, ha az egyik állampolgárság a magyar, a magyar szabályok irányadó névváltoztatás esetén. Az Alkotmányból pedig nem vezethető le, hogy a méltányossági jogkör gyakorlása keretében különös méltánylást érdemlő eset lenne a nemesi előnév felvételének lehetősége, mivel az egyenlő méltóságú személyként kezelés elvével összeegyeztethetetlen a nemesi címek adományozása és viselése.⁷⁷⁴

A 988/B/2009. AB határozat kifejezetten a nemesi címek viselésének kérdésével foglalkozott és megállapította, hogy nem sérti az emberi méltósághoz való jogból levezetett, a saját név viseléséhez fűződő alkotmányos alapjog tartalmát a nemesi címre utaló előnév bejegyzésének a tilalma. A testület ezúttal is különbséget tett a saját név viseléséhez való jog korlátozható és korlátozhatatlan aspektusa között, de ezúttal elutasította az emberi méltósághoz való jog sérelmét azzal az indokolással, hogy: „az államnak – ha a saját név

⁷⁷³ Az 58/2001. (XII. 7.) AB határozat indokolása ellentmondásos, mivel ugyanazon bekezdésen belül ellentétes megállapításokat tartalmaz: „A saját névhez való jog tehát az önazonossághoz való jog alapvető eleme, így olyan alapvető jog, amely a születéssel keletkezik, az állam által elvonhatatlan és – lényeges tartalmát tekintve – korlátozhatatlan.”; „[a] saját névhez való jog fogalmilag is korlátozhatatlan jog: s nem lehet különbséget tenni annak korlátozható és korlátozhatatlan része – lényeges és lényegtelen tartalma – között.” ABH 2001, 527, 542.

⁷⁷⁴ 1231/E/2007. AB határozat, ABH 2009, 2249, 2253.

viselésének alkotmányos alapjogát biztosította – akkor azon belül már lehetősége van annak eldöntésére, hogy mit tekint az egyes személyek nevének, továbbá, hogy a név megválasztásának, viselésének, megváltoztatásának szabályait miként határozza meg.”⁷⁷⁵

Az Alaptörvény hatályba lépését követően a 27/2015. (VII. 21.) AB határozat fenntartotta a névjogra vonatkozó korábbi gyakorlatát. A konkrét ügyben megállapította, hogy a kéttagú születési családi nevek kötőjellel való anyakönyvezésének szabálya⁷⁷⁶ az Alaptörvény II. cikkének sérelme miatt alaptörvény-ellenes volt. A határozat abból indult ki, hogy a kéttagú családi nevek kötőjellel történő anyakönyvezése abban az esetben, ha azt az adott családban a felmenők kötőjel nélkül használták ugyanúgy megvalósítja a névjog sérelmét, mint a megkülönböztető betűjelzés családi név előtti anyakönyvezetése akkor, ha azt a családban a felmenők bizonyíthatóan nem a családi név előtt használták. Mivel az indítványozó névváltoztatási kérelme arra irányult, hogy az érintett személy a felmenői által viselt családi nevet „visszakaphassa”, a testület a konkrét ügyben kimondta, hogy az alaptörvény-ellenes rendelkezés nem alkalmazható.⁷⁷⁷

Lényeges különbség a névjogot elismerő első határozat és jelen határozat között, hogy az előbbi a lényeges tartalom abszolút teóriájából indult ki, míg az utóbbi a relatív teóriából, így lefolytatta a szükségességi-arányossági vizsgálatot és a névjog korlátozást szükségtelennek ítélte.⁷⁷⁸ Ezen túlmenően a határozat összemosta a névjog két tartományát azzal, hogy a névviselés és névváltoztatás sérelmét vizsgálta,⁷⁷⁹ mégis az Alaptörvény II. cikkének sérelmét állapította meg.

A többségi határozat azt sem vette figyelembe, hogy az Alaptörvény szövege lényegesen megváltozott. CZINE Ágnes⁷⁸⁰ és POKOL Béla⁷⁸¹ mutatott rá, hogy a támadott szabályozás alaptörvény-ellenességét nem az Alaptörvény II. cikkével, hanem a VI. cikk (1) bekezdésével összefüggésben kellett volna megállapítani. Álláspontom szerint az Alaptörvény II. cikk és VI. cikk (1) bekezdésének az egymásra vetített értelmezéséből kellett volna kibontani a névjogot, mint önálló alapjogot, amelynek része a saját névhez való jog, ez azonban csak abban az esetben tartozik az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusához, ha az ember egyedi személy voltának kifejezésére szolgál (névjog első tartománya).

⁷⁷⁵ 988/B/2009. AB határozat, ABH 2011, 2037, 2041.

⁷⁷⁶ Az egyes törvényeknek az elektronikus anyakönyv kialakításával összefüggésben szükséges módosításáról szóló 2013. évi LXXVI. törvény 2014. január 1-jével hatályba léptette a jelenleg hatályos, az anyakönyvi eljárásról szóló 2010. évi I. törvényt, és egyúttal hatályon kívül helyezte a konkrét ügy elbírálásakor még alkalmazandó, az anyakönyvekről, az házasságkötési eljárásról és a névviselésről szóló 1982. évi 17. tvr-t.

⁷⁷⁷ 27/2015. (VII. 21.) AB határozat, Indokolás [43]-[44]

⁷⁷⁸ 27/2015. (VII. 21.) AB határozat, Indokolás [45]

⁷⁷⁹ 27/2015. (VII. 21.) AB határozat, Indokolás [42]

⁷⁸⁰ CZINE Ágnes – a magánszférajogok és az emberi méltósághoz való jog szoros összefüggésének elismerése mellett – az európai emberi jogi dokumentumok és az azon alapuló emberi jogi bíraskodás eredményeinek hasznosítására, az egységes értelmezésre hivatkozott. DR. CZINE Ágnes alkotmánybíró párhuzamos indokolása, Indokolás [57][62].

⁷⁸¹ POKOL Béla a névjognak a levezetését az emberi méltósághoz való jogból az emberi méltósághoz való jog túlfeszítésének ítélte, mivel az értelmezésében pusztán a megaláztatás tilalmát jelenti. Ezért a családi név viselése álláspontja szerint az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdésében garantált magán- és családi élethez való jog védelmében részesül. Arra is hivatkozott, hogy kerülni kell az általános formulákra való hivatkozást abban az esetben, ha az Alaptörvény tartalmaz egy konkrét rendelkezést, amely alkalmas az adott ügyben felmerülő magatartás védelmére. DR. POKOL Béla alkotmánybíró párhuzamos indokolása, Indokolás [64].

A konkrét esetben az indítványozónak nem a névviseléshez és a névváltoztatáshoz való joga sérült (névjog második tartománya), hanem a saját névhez való joga, mégpedig már akkor, amikor kötőjellel anyakönyvezték a családi nevét, a korlátozás azonban a szabályozás változatlansága miatt fennmaradt és a névváltoztatási kérelem elutasításával ismét sérült. A konkrét esetben pedig nem az indítványozó egyedi személy voltának kétségbe vonása merült fel, hanem a családhoz tartozás kifejezése, amely nem tartozik az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan dimenziójához.

Akárcsak a névjog, az önazonosság fontos eleme az egyes személyeknek valamelyik nemzeti és etnikai kisebbséghez való tartozásának vállalása is. Az, hogy az egyén a kisebbséghez tartozását nem akarja nyilvánosságra hozni, már az önrendelkezési jog körébe tartozik.⁷⁸² Bármilyen közösséghez tartozás az egyén személyiségének meghatározó eleme lehet, de az emberi méltóságból kibontott alapjogok csak az egyénhez kapcsolhatók, ezért a „községek méltósága” – az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi körénél bemutatottak szerint – önálló alapjogként nem értelmezhető.

6.2.2.3. Az önrendelkezési jog

Az Alkotmánybíróság az általános személyiségi jog tartalmi elemeként nevezte meg és állandó gyakorlatában széles körű védelemben részesíti a szabad, tájékozott és felelősségteljes döntésre képes ember saját teste és sorsa feletti rendelkezési jogát. Míg az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusa az autonómia, az egyéni önrendelkezés megőrzésére irányuló érdeket részesíti védelemben annak mindenféle korlátozásával szemben, az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog az egyéni önrendelkezés konkrét élethelyzetekben való kibontakoztatását biztosítja. Az Alkotmánybíróság gyakorlata ezért a mindenkit megillető egyenlő emberi méltósággal szemben az egyéni önrendelkezési jog gyakorlásánál meghatározó jelentőséget tulajdonít a személy döntésképeségének a tekintetben, hogy gyakorolni tudja-e az önrendelkezéshez való jogot.

A 54/2004 (XII. 13.) AB határozat szerint a „szabad ártalomra jogosító” döntés, vagyis a kábulat saját maga részére történő kiváltása, azért nem tartozik hozzá az egyén alkotmányos garanciákkal védett szabad személyiségfejlődéséhez, mert az emberi méltósággal csak az egyeztethető össze, ha kellő ismeretekkel rendelkező, döntésképes emberek határozhatnak sorsuk alakításáról.⁷⁸³ A jogszabályokban „kábitószereknek” nevezett anyagok fogyasztása azonban nem tudatos döntés. Az egyénnek nincs szabad

⁷⁸² 45/2005. (XII. 14.) AB határozat, ABH 2005, 569, 577.

⁷⁸³ ABH 2004, 690, 724, 730-731.

választása, mivel a függés felé megtett út fordított arányban áll a cselekvési szabadság fokával.⁷⁸⁴ A „mámorhoz való jog”⁷⁸⁵ ezért nem vezethető le az önrendelkezési jogból.

6.2.2.3.1. Az információs önrendelkezési jog

Az Alkotmánybíróság a személyes adatok védelméhez való jogot a 15/1991. (IV. 13.) AB határozattól⁷⁸⁶ nem hagyományos védelmi jogként értelmezte, hanem német mintára annak alanyi oldalát is figyelembe véve, információs önrendelkezési jogként.⁷⁸⁷ Ennek értelmében a korábbi Alkotmány 59. § (1) bekezdésében foglalt személyes adatok védelméhez való jogot az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog tartalmi elemét képező önrendelkezés töltötte meg tartalommal. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában a személyes adatok védelméhez való jognak „eszerint az a tartalma, hogy mindenki maga rendelkezik személyes adatainak feltárásáról és felhasználásáról. Személyes adatot felvenni és felhasználni tehát általában csakis az érintett beleegyezésével szabad; mindenki számára követhetővé és ellenőrizhetővé kell tenni az adatfeldolgozás egész útját, vagyis mindenkinek joga van tudni, ki, hol, mikor, milyen célra használja fel az ő személyes adatát.”⁷⁸⁸

Az információs önrendelkezési jog az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusa, vagyis a szükségesség-arányosság kritériuma szerint korlátozható. Ezt az általános tesztet az Alkotmánybíróság egy speciális feltétellel egészítette ki, mikor kimondta: „Az információs önrendelkezési jog gyakorlásának feltétele és egyben legfontosabb garanciája a célhoz kötöttség. Ez azt jelenti, hogy személyes adatot feldolgozni csak pontosan meghatározott és jogszerű célra szabad. Az adatfeldolgozásnak minden szakaszában meg kell felelnie a bejelentett és közhitelűen rögzített célnak.”⁷⁸⁹

Az AB az Alaptörvény hatályba lépését követően megerősítette korábbi gyakorlatát {legutóbb: 12/2014. (I. 21.) AB határozat, Indokolás [17]}. Ezen túlmenően tisztázta az információs önrendelkezési jog [Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdés] és a magánszférához

⁷⁸⁴ GYÖRFI az Alkotmánybíróság droghatározata átfogó kritikájaként megállapítja, hogy a testületnek az önrendelkezési joggal kapcsolatos fogalmi kerete olyan kidolgozatlan, hogy eleve nem teszi lehetővé a kábítószer – fogyasztással kapcsolatos kérdések adekvát megválaszolását. Szerinte a többségi vélemény több ponton értelmetlennek tűnik azon feltevés nélkül, hogy a kábítószer – fogyasztás az önrendelkezési jog védelme alatt áll. Az önrendelkezés hiányának érvét nem tartja használhatónak a probléma általános rendezésére, ugyanis nem minden fogyasztó esetében hiányzik. GYÖRFI Tamás: „Üzenet az elefántcsonttoronyból” *Fundamentum* 1/2005. 76. 78. 82. Az önrendelkezési jog természetéről elmélkedve pedig megállapítja, hogy az önrendelkezési jog – legalábbis az autonómia általa elfogadott tágabb fogalma által igazolt változatban – fogalmi kontúrjai az Alkotmánybíróság dogmatikájában hiányoznak. Szerinte e jog esetén nem a döntés tárgyán, hanem a döntésen van a hangsúly, a döntés részesül védelemben, amennyiben nem sért másokat. Györfi Tamás: „Drogfogyasztás és önrendelkezési jog” *Fundamentum* 2001/1. 30.

⁷⁸⁵ A „mámorhoz való jog” (*Recht auf Rausch*) fogalma a Szövetségi Alkotmánybíróság 1994. évi ún. kannabisz döntéséből származik. A testület is elutasította a kábítószer - fogyasztáshoz való alkotmányos jog létezését. BVerfGE 90, 145. 171.

⁷⁸⁶ A korai gyakorlathoz lásd: MAJTÉNYI László: Az információs jogok intézményi kifejlődése Magyarországon. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál: *Viva vox iuris civilis Tanulmányok Súlyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*, Budapest: Szent István Társulat, 2012, 249-253.

⁷⁸⁷ Herbert KÜPPER szerint az Alkotmánybíróság az információs önrendelkezési jogot a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatából „importálta”. KÜPPER 2009, 1.

⁷⁸⁸ ABH 1991, 40, 42.

⁷⁸⁹ ABH 1991, 40, 42.

való jog [VI. cikk (2) bekezdés] viszonyát. Kimondta: az információs önrendelkezési jog az arról való döntést foglalja magában, hogy az egyén mikor és milyen korlátok között fedi fel a személyéhez köthető adatokat, vagyis az egyén adatainak felhasználását védi, de attól függetlenül, hogy azok hogyan jutottak az adatkezelő birtokába {32/2013. (XI. 22.) AB határozat, Indokolás [88]-[89]}.

Az AB az orvosi vényekről szóló 3110/2013. (VI. 4.) AB határozatban megállapította, hogy a személyazonosító adatok (név, lakcím, születési év, 12 év alatti gyermek esetén hónap), illetve – társadalombiztosítási támogatással történő rendelés esetén – a BNO kód vényen történő rögzítése és a gyógyszerész felé történő továbbítása szükséges és – a gyógyszerészre is vonatkozó orvosi titoktartási kötelezettségre tekintettel – arányos módon korlátozza az információs önrendelkezési jogot, mivel az adatkezelés célja az egészség megőrzése, és ennek érdekében a gyógyszerellátás folyamatos és biztonságos nyújtása {Indokolás [71]-[76]}. A határozat szerint a TAJ szám egészségügyi szolgáltató által vezetett nyilvántartásban rögzítése és OEP felé továbbítása is indokolt az egészséghez való jog objektív intézményvédelmi oldalából folyó állami kötelezettség teljesítése céljából (társadalombiztosításon alapuló finanszírozási rendszer működtetése) {Indokolás [95]}. A testület szerint a támogatott egészségügyi szolgáltatás során az OEP által kezelt adatok 15 éves megőrzési ideje is szükséges – többek között – az egészségbiztosítási finanszírozási jogosultság ellenőrzéséhez, és az adatkezelés kereteinek meghatározottságára, valamint az adatbiztonság garantálására tekintettel arányos {Indokolás [87]}.

6.2.2.3.2. A saját képmáshoz való jog

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépését követően kifejezetten az Alaptörvény II. cikkében biztosított emberi méltóság garanciájára alapozta a saját képmáshoz való jog alkotmányos védelmét. A 28/2014. (IX. 29.) AB határozat a képmáshoz való jogot az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező önrendelkezési jogból vezette le arra hivatkozva, hogy az arról való döntést jelenti, az egyénről milyen képet és milyen összefüggésben hoznak nyilvánosságra.⁷⁹⁰

A testület az újonnan kibontott különös személyiségi jogot – a német Carolina von Monaco II. határozat mintájára –⁷⁹¹ elhatárolta a magánszférához való jogtól: „A magánszféra védelme – a saját képmáshoz való jog védelmével szemben – nem kifejezetten az ábrázolásra irányul, hanem a közlés témája és helye szerint ítélandó meg. Nyilvános helyeken általában hiányzik a magánszféra védelmére való hivatkozás alapvető feltétele: a visszavonulási igény.”⁷⁹²

A képmáshoz való jog a testület értelmezésében több mint a személyes adatok védelméhez való jog, mivel „[a] képmáshoz való jog az emberi személyiség külső megnyilvánulását védi. A képmás és hangfelvétel közvetetten a személyiség azonosítására szolgál, a személyiség lényeges tulajdonságait közvetíti.”⁷⁹³

⁷⁹⁰ 28/2014. (IX. 29.) AB határozat, Indokolás [22]-[23]

⁷⁹¹ Lásd: BVerfGE 101, 361 Carolina von Monaco II. határozat

⁷⁹² 28/2014. (IX. 29.) AB határozat, Indokolás [25]

⁷⁹³ Indokolás [39]

Ezzel tehát a határozat – a német alkotmánybírósági gyakorlatból kiindulva – kiterjesztette az általános személyiségi jog egyik megjelenési formájának tekintett emberi méltósághoz való jog védelmi körét az önábrázolás „optikai” és „akusztikai” oldalára is.

A konkrét ügyben mégis megsemmisítette a rendezvény biztosításában részt vett rendőrökről készített fényképet a tüntetésről szóló tudósításban való nyilvánosságra hozatala miatt a hírportálként működő sajtószervet elmarasztaló bírói döntést. Az Alkotmánybíróság a sajtószabadság és az emberi méltóság ütközéséből indult ki és ennek megfelelően abból, hogy a bírói döntés egyensúlyt teremtett-e a konkrét esetben a szabad tájékoztatás és a képmásvédelem eltérő szempontjai között,⁷⁹⁴ mégis csupán azt vizsgálta, hogy az emberi méltósághoz való jog védelme indokolta-e a sajtószabadság érvényesülésének korlátozását.

A határozat a sajtószabadság és az emberi méltóság ütközése kapcsán általános jelleggel rögzítette, hogy „az emberi méltóság védelmével összefüggésben a személyiségi jogok sérelmére való hivatkozás ritkán alapozza meg a sajtószabadság gyakorlásának korlátozását”.⁷⁹⁵ A testület – a 7/2014. (III. 7.) AB határozatra hivatkozással –⁷⁹⁶ megkülönböztette az emberi méltósághoz való jog két aspektusát és csupán abban az esetben látta megállapíthatónak az emberi méltósághoz való jog sérelmét, ha az engedély nélkül készített és közzétett felvétel „a rendőr emberi méltóságának – mint az emberi mivolt benső lényegét feltétlenül megillető védelemnek – sérelmét jelenti; ilyen lehet például a hivatása gyakorlása során megsérült rendőr szenvedésének bemutatása.” Tehát akkor nem minősül az a jelenkor eseményeiről szóló vagy a közhatalom gyakorlása szempontjából közérdeklődésre számot tartó tájékoztatás „közügyet érintő képi tudósításnak”, ha sérti az emberi méltóság abszolút dimenzióját. Az emberi méltósághoz való jog megállapításának eszköze ebben az esetben is annak a korlátozása felől történő, negatív megközelítése, az eredmény pedig az emberi méltóságot sértő magatartás, mint a sajtószabadság gyakorlásával való „visszaélés”⁷⁹⁷ kizárása a véleménynyilvánítás szabadságának védelmi köréből.

A testület – az 1/2012. Büntető-közigazgatási-munkaügyi-polgári jogegységi határozattal szemben – nem annak tulajdonított jelentőséget, hogy a nyilvános helyen vagy közterületen szolgálati kötelezettséget teljesítő vagy munkát végző személy e tevékenységének gyakorlása során közszereplőnek minősül-e, hanem – az EJEE gyakorlatának megfelelően –⁷⁹⁸ a tudósítás információs értékére (jelenkor eseményeiről szóló, közügyet érintő képi tudósítás) helyezte a hangsúlyt. A bírói döntés megsemmisítésének indoka ennek megfelelően az volt, hogy a bíróság csupán annak az egyetlennek szempontnak tulajdonított jelentőséget, hogy a rendőr a szolgálati feladatainak ellátása során általában közszereplőnek minősül-e, és azt az alkotmányjogi szempontot nem vette figyelembe, amely a jelenkor eseményeiről való szabad tájékoztatáshoz fűződik, vagyis alkotmányellenesen leszűkítette a véleménynyilvánítás szabadságának védelmi körét.

A határozat látszólag mindkét alapjogot figyelembe vette, de valójában azzal, hogy csupán a sajtószabadság és az emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusának ütközését vizsgálta az alapjogok védelmi körének szintjén, pontosan a saját képmáshoz való jog

⁷⁹⁴ Indokolás [27],[35]

⁷⁹⁵ Indokolás [41]

⁷⁹⁶ Indokolás [36]

⁷⁹⁷ Indokolás [42]

⁷⁹⁸ Hannover kontra Németország, 2004. 06. 24., kérelemszám: 59320/00.

védelmét hagyta figyelmen kívül. A testület megkülönböztette ugyan a saját képmáshoz való jog önálló tartalmát (saját képpel való rendelkezés) és annak emberi méltóság magját (kiszolgáltatott helyzetben való ábrázolás tilalma), ezzel kijelölve a minimális védelmi szintet, de felmerül a kérdés, hogy csupán ez lenne a „ritka” eset, amelyben a saját képmáshoz való jog megalapozza a sajtószabadság korlátozását. Nyilvánvalóan nem. A határozatból hiányzik ugyan a korlátozás szintjén elvégzett mérlegelés – német gyakorlatból ismert –⁷⁹⁹ általános szempontja, találunk konkrét szempontokat a mérlegeléshez: a felvételek azon túlmenően, hogy nem közvetíthetnek megalázó, lealacsonyító képet, nem közvetíthetnek torz képet sem, illetve nem kelthetnek rossz benyomást az ábrázolt személyekről,⁸⁰⁰ az érintett személyt tárgyilagosan kell ábrázolniuk,⁸⁰¹ különben sértik a saját képmáshoz való jogot.

DIENES-OEHM Egon különvéleményében az egyedi azonosításra alkalmas felvételt személyes adatnak tekintette, amelynek védelme az Alaptörvény VI. cikk (2) bekezdés védelmi körébe tartozik. A konkrét ügyben pedig – a bíróság által megállapított tényállás alapján – megalapozatlannak ítélte a véleménynyilvánítás szabadságának előnyben részesítését.⁸⁰² POKOL Béla szerint a rendőrök arcképnek a médiatudósításokban való nyilvánosságra hozatala az érintettek rendőri tevékenysége közben is megőrzött magánszférához való jogát sértette.⁸⁰³

6.2.2.3.3. Az egészségügyi önrendelkezési jog

Az AB az általános személyiségi jog tartalmi elemét képező önrendelkezési jogból vezette le, és nevesítette az egészségügyi önrendelkezési jogot. Az egészségügyi önrendelkezési jog tágabb kategória, mint az Eütv-ben szereplő önrendelkezési jog, ill. az egészségügyi beavatkozások visszautasításához való jog. Az AB elismerte ezt a művi terhesség-megszakítás esetében⁸⁰⁴ és általában véve is.⁸⁰⁵

Az 56/2000. (XII. 19.) AB határozat értelmében az egészségügyi önrendelkezési szabadság része az orvosválasztás joga is, amelyet sértett a körzethatárok módosításával kapcsolatos rendelkezés, miszerint a betegek választott orvosuktól automatikusan átkerültek az új körzet szerinti háziorvoshoz.⁸⁰⁶ Az AB a 1213/B/2006. határozatban megerősítette, hogy a biztosított szabad orvosválasztáshoz való joga – eltekintve a vészhelyzetektől vagy a

⁷⁹⁹ Minél nagyobb információ értéke a nyilvánosság számára, annál kevésbé védett az érintett saját képmáshoz való joga. Ebből kifolyólag annál súlyosabban esik a latba az érintett személyiségének védelme, minél jelentéktelőbb az információ értéke a nyilvánosság számára. BVerfGE 120, 180

⁸⁰⁰ 28/2014. (IX. 29.) AB határozat, Indokolás [41]

⁸⁰¹ Indokolás [44]

⁸⁰² Indokolás [52]

⁸⁰³ Indokolás [59]

⁸⁰⁴ „A terhesség olyan változásokkal jár az anya szervezetében, s – normális esetben – a gyermeknevelés olyannyira meghatározza az anya további életét, hogy az Alkotmánybíróság megítélése szerint az abortusz lehetőségének [...] szűk körű kizárása is közvetlenül és lényegesen érinti az anya önrendelkezési jogát.” 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 297. 301.; Megerősítette: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat, ABH 1998, 333, 343.

⁸⁰⁵ „Az Eütv. – az Alkotmány 54. § (1) bekezdésében foglalt emberi méltósághoz való jogot érvényre juttató – garanciális rendelkezéseket tartalmaz a betegek önrendelkezési joga tekintetében.” 36/2000. (X. 27.) AB határozat, ABH 2000, 254, 255.; 56/2000. (XII. 19.) AB határozat, ABH 2000, 527, 535

⁸⁰⁶ ABH 2000, 527. 530.

különleges jogi kötelezettségektől –, az önrendelkezési jog kifejeződése. Mindemellett másként látta érvényesülni e jogot a háziiorvosi ellátásban és másként a kórházi ellátásnál. Ezért nem minősítette alkotmányellenesnek, hogy a törvény feltételtől (térítési díj) tette függővé a választott egészségügyi szolgáltatónál a beosztott orvos helyett másik orvos igénylését.⁸⁰⁷

Az önrendelkezési jog ugyanakkor magában foglalja a konvencionális orvosi beavatkozás helyett a „nem konvencionális” orvosi beavatkozás választását is.⁸⁰⁸

Az ellátásban szükséges személyek jelenlétének meghatározása azonban már nem képezi a beteg önrendelkezési joga részét.⁸⁰⁹ Az egyes reprodukciós eljárások (mesterséges megtermékenyítés, dajkaterhesség) sem illetnek meg alapjogként senkit. A mesterséges megtermékenyítésnek ez a formája intézményes gyógymód, amelynek célja, hogy utódhoz segítse azokat az embereket, akiknek házasságából természetes úton gyermek nagy valószínűség szerint nem származhat. A mesterséges megtermékenyítés egészségügyi szolgáltatás, mely feltételhez köthető.⁸¹⁰ Az általános személyiségi jog, illetve az önrendelkezés szabadságához való jog nem terjed ki arra, hogy az államnak lehetőséget kellene biztosítania bármilyen tetszőleges egészségügyi beavatkozás elvégzésére. A dajkaterhesség pedig individuális önrendelkezésként nem is értelmezhető, mivel az önrendelkezési jog személyes jellegű jog, a dajkaterhesség pedig szükségszerűen több ember jogait (az embrió szüleit, a dajkaanyát, valamint a dajkaanyaság nyomán megszülető gyermekeket is) érinti.

Ezzel szemben a testület széles körű védelemben részesíti a szabad, tájékozott és felelősségteljes döntésre képes ember saját teste és sorsa feletti rendelkezési jogát. Ennek megfelelően a 43/2005. (XI. 14.) AB határozat elismerte, hogy mind az egészségügyi, mind a családtervezési okból történő művi meddővé tétel kéréséhez való jog az önrendelkezési jog körébe tartozik, és megsemmisítette a család-tervezési indokú⁸¹¹ sterilizációs szabályokat, ezzel megnyitva minden cselekvőképes, nagykorú személy számára ezt a lehetőséget.⁸¹² A testületben HARMATHY Attila,⁸¹³ TERSZTYÁNSZKYNÉ

⁸⁰⁷ ABH 2010, 1627, 1633-1634.

⁸⁰⁸ 684/B/1997. AB határozat, ABH 2002, 820. 821.

⁸⁰⁹ 11/2006. (III. 23.) AB határozat, ABH 2006, 224. 228.

⁸¹⁰ 750/B/1990. AB határozat, ABH 1991, 634, 635.

⁸¹¹ Eütv. „187. § (2) Családtervezési célból művi meddővé tétel 35. életévét betöltött vagy három vér szerinti gyermekkel rendelkező személynél végezhető el.”

⁸¹² ABH 2005, 536, 543

⁸¹³ HARMATHY szerint ugyanúgy nem tartozik az önrendelkezési jog védelmi körébe a meddővé tételre vonatkozó döntés, mint a dajkaterhesség vagy a mesterséges megtermékenyítéssel történő gyermekszülés. A meddővé tétel kizárását az alapjog védelmi köréből a beavatkozással szemben álló egészségvédelmi kötelezettséggel indokolta, és ezzel az alanyi jog és az intézményvédelmi kötelezettség ütközését az alapjog védelmi körének szintjén döntötte el. Az érvelés azonban nem következetes, mert ugyanott a meddővé tételről történő döntés jogának a maradandó egészségkárosodás megakadályozására vonatkozó állami egészségvédelmi kötelezettségen alapuló indokolt korlátozásáról ír, vagyis ezúttal a korlátozás igazolásának szintjén dönti el a problémát. ABH 2005, 536, 557-558. A két érvelés kizárja egymást, egy magatartás ugyanis vagy az alapjog védelmi körébe tartozik, és akkor kell vizsgálni a korlátozás igazolhatóságát, vagy nem és akkor nincs érdemi alkotmányossági összefüggés a hivatkozott alapjoggal.

VASADI Éva⁸¹⁴ és KOVÁCS Péter⁸¹⁵ különvéleményt képviseltek, ők a többség által megsemmisített rendelkezést alkotmányosnak tartották.

Az Alkotmánybíróság a 386/B/2005. AB határozatban – a fogvatartott személyek korlátozott szabadságára hivatkozva (a fogvatartott nincsen olyan helyzetben, hogy befolyásmentesen, szabadon döntést hozhasson) – az önrendelkezési jog szükséges és arányos korlátozásának ítélte, hogy a fogvatartott személyek kizárólag szűk hozzátartozói körnek jogosultak szervet adományozni, így érzelmi alapon nyugvó donációra nincs lehetőségük.⁸¹⁶

Tehát az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépését követően az egészségügyi önrendelkezési jogot változatlanul az emberi méltósághoz való jog korlátozható aspektusából vezette le anélkül, hogy említette volna az általános személyiségi jogot. A 30/2013. (X. 28.) AB határozat megállapította ugyan, hogy az emberi méltóságra vonatkozó rendelkezés szövege némiképp módosult, mégis arra a következtetésre jutott, hogy a korábbi Alkotmány és az Alaptörvény egyezően rögzíti minden ember jogát az emberi méltósághoz. A testület konkrétan a tartalmi és kontextuális egyezésre hivatkozott anélkül, hogy azt ténylegesen megvizsgálta volna.⁸¹⁷

6.2.2.3.4. Az egészségügyi önrendelkezési jog tartalma az életvégi döntéseknél

Az AB gyakorlatában az egészségügyi önrendelkezési jog sajátos módon érvényesül az életvégi döntéseknél.

Az AB már a kiszolgáltatott betegekről szóló 36/2000. (X. 27.) AB határozatban egyértelművé tette, hogy a betegek önrendelkezési jogához tartozik az egészségügyi beavatkozásokba való beleegyezés és az ellátás visszautasításának joga is.⁸¹⁸ Az Eütv. 16. § (2) bekezdésének az „illetve korlátozottan cselekvőképes” szövegrésze a törvényes képviselők megnevezésével elvonta a korlátozottan cselekvőképes személyek fenti jogát, ezért a testület megsemmisítette azt.

Az eutanázia megítélése szempontjából különösen fontos megállapítása a határozatnak, hogy az önrendelkezési jog, mint az emberi méltóságból fakadó cselekvési autonómia kifejeződése személyhez kötött. Ebből vonta le a testület azt a következtetést,

⁸¹⁴ TERSZTYÁNSZKYNÉ szerint sem terjed ki az önrendelkezési jog a nem egészségügyi okból történő művi meddővé tételre, mivel az olyan fogyatékosságot okoz, amely önmagában az emberi méltóság sérelmével jár. Tekintettel arra, hogy a többségi határozat vizsgálta a korlátozás alkotmányosságát, ebben a tekintetben a különvélemény arra a következtetésre jutott, hogy a családtervezési célból végzett művi meddővé tétel nem szükséges, mivel számos más hatékony, fogyatékosságot, egészségromlást nem okozó, veszélytelen családtervezési eszköz érhető el széles kör számára. Ha pedig a jogalkotó mégis lehetővé teszi, akkor az élethez, az emberi méltósághoz és az egészséghez való jog védelmében legalább ki kell zárnia mind a visszaéléseket, mind a felelőtlen döntés lehetőségét. ABH 2005, 536, 562-563.

⁸¹⁵ KOVÁCS a többségi indokolással szemben a 35 éves korhatár megállapítását orvostudományi kérdésnek és az alapján indokoltnak tartotta. ABH 2005, 536, 558-559.

⁸¹⁶ ABH 2011, 1529, 1539-1540.

⁸¹⁷ 30/2013. (X. 28.) AB határozat, Indokolás [16] POKOL Béla alkotmánybíró szerint a többségi indokolással szemben az ellátás visszautasításának joga nem minősül alapvető jognak, mivel azt egyszerű törvény biztosítja. Az emberi méltósághoz való jogból pedig – az általa képviselt szűk értelmezésnek megfelelően – nem tartotta levezethetőnek ezt a jogot. Különvéleményében arra is fel kívánta hívni a figyelmet, hogy a többség a korábbi határozatra való hivatkozással a régi Alkotmányra alapozta döntését. Indokolás [46]-[48].

⁸¹⁸ ABH 2000, 241, 254-255.

hogy amikor az egyéni cselekvési autonómia körébe tartozóan a jog más személy fellépését intézményesíti, nem az önrendelkezési jogot „ruhazza át” másra. A „helyette történő joggyakorlás” az önrendelkezési jog egyidejű törvényi korlátozása mellett biztosít másnak döntési lehetőséget; az önrendelkezési jog „helyette történő gyakorlása” – a személyiségtől elválaszthatatlan volta folytán – fogalmilag kizárt.⁸¹⁹

Az AB az Eütv. 20. § (3)-(4) bekezdését vizsgáló 22/2003. (IV. 28.) AB határozatban (továbbiakban: első eutanázia határozat) az önkéntes eutanáziát is kifejezetten az egészségügyi önrendelkezési jog védelmi körébe utalta. A testület az eutanázia kifejezést nem használta ugyan, de megállapításai – az általam alapul vett tipológiának megfelelően –⁸²⁰ az eutanázia különböző típusaira vonatkoznak.

Az önrendelkezési jogot első lépésként kiterjesztette az önkéntes passzív eutanáziára a következő megállapítással: „a gyógyíthatatlan beteg döntése arról, hogy életének a rá váró szenvedésekkel teli hátralevő részét nem akarja végigélni”, „ezért visszautasítja az életben tartásához feltétlenül szükséges orvosi beavatkozást” önrendelkezési jogának része.⁸²¹ Más megfogalmazásban: „a gyógyíthatatlan betegnek az elhatározása, hogy életét az életfenntartó orvosi beavatkozás igénybevételével nem kívánja fenntartani, illetőleg meghosszabbítani, önrendelkezési jogának része”.⁸²²

Második lépésként pedig kiterjesztette azt az önkéntes eutanáziára általában véve azzal, hogy kimondta: „[a] saját haláláról való döntés mindenkit megillet, függetlenül attól, hogy egészséges vagy beteg, és ha beteg, betegsége az orvostudomány szerint gyógyítható-e vagy nem.”

A testület összefüggésbe hozta az önrendelkezési joggal az öngyilkosságot is, a határozat szerint ugyanis az önrendelkezési jogból következik, hogy a korszerű jogrendszerek, így a magyar jog sem tilalmazza az öngyilkosságot, csak az ahhoz nyújtott

⁸¹⁹ ABH 2000, 241, 255-256.

⁸²⁰ Az eutanázia görög eredetű szó, jelentése: jó halál. Az eutanázia fogalmának a szakirodalomban többféle értelmezése fordul elő. Éppen ezért tartózkodik az Alkotmánybíróság is a fogalom használatától, amely csak az első eutanázia határozathoz fűzött párhuzamos indoklásokban és különvéleményekben valamint a szakirodalomban jelenik meg. Az eutanázia típusainak átlátható rendszerezését nyújtja TÓTH GÁBOR Attila. Ezért erre a tipológiára támaszkodom. Az említett szerző az eutanázia következő típusait különbözteti meg: a beteg kérésére történő önkéntes eutanáziát és a beleegyezése nélkül bekövetkező nem önkéntes eutanáziát; a passzív eutanáziát, amely esetben az orvos nem kezeli a beteget vagy beszünteti a kezelést és ezzel engedi a halál természetes bekövetkeztét illetve az aktív eutanáziát, amely esetben az orvos olyan tevékenysége okozza a beteg halálát, amely egészséges ember esetén is halálhoz vezetne; a direkt eutanáziát, ahol az orvos szándéka a beteg halála és az indirekt eutanáziát, amely esetben az orvos tevékenységének előre látott, de nem szándékolt következménye a beteg halála. Lásd. TÓTH 2003, 347-348. Az eutanázia meghatározásokról a szakirodalomban részletesebben lásd. KOVÁCS József: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába.* Budapest: Medicina 1997, 399-401 és 410-411.

⁸²¹ ABH 2003, 235, 261

⁸²² ABH 2003, 235, 264

segítséget bünteti.⁸²³ Ezt a megállapítást az állam semlegességének filozófiai álláspontjával támasztotta alá az Alkotmánybíróság.⁸²⁴

A határozat szerint az életmentő orvosi beavatkozás visszautasításának joga (önkéntes passzív eutanázia) a beteg önrendelkezési jogának olyan része, melyet a törvény más alapjog védelméhez elkerülhetetlenül szükséges mértékben korlátozhat ugyan, de nem vonhat el.⁸²⁵

Tehát az Alkotmánybíróság nem az élethez való jog alanyi oldalából, hanem az emberi méltósághoz való jog autonómia tartalmából vezeti le a saját halálról való döntés jogát.

Az AB ugyanakkor csak az önkéntes passzív eutanáziát tartja alkotmányosnak, a nem önkéntes passzív eutanázia – azaz, hogy az orvos a gyógyíthatatlan beteg rendelkezésének hiányában is elősegítheti annak halálát az életmentő, életfenntartó beavatkozás beszüntetésével –⁸²⁶ a testület szerint nincs közvetlen alkotmányos összefüggésben a gyógyíthatatlan beteg önrendelkezési jogával, nem a beteg önrendelkezésén alapul. Az AB megállapította: az életmentő, életfenntartó orvosi beavatkozás beszüntetése a beteg óhajának hiányában éppen azt az elemet – a beteg beleegyezését – iktatná ki a döntésből, amely kapcsolatot teremtené az élet folytatása vagy befejezése közötti választás és a beteg önrendelkezési joga között.⁸²⁷

Amíg az önkéntes passzív eutanázia az alkotmánybíróság gyakorlatában egyértelműen az egészségügyi önrendelkezési jog védelmi körébe tartozik, nem teljesen egyértelmű az aktív eutanázia megítélése. Elsősorban azzal a problémával szembesülünk, hogy válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy a határozat által elbírált tényállások közül melyik minősül aktív eutanáziának. A határozat az életfenntartó, életmentő orvosi beavatkozás beteg általi visszautasításától megkülönbözteti azt az esetet, amikor az orvos a beteg kívánságára a beteg életének tevőleges segítséggel vet véget,⁸²⁸ más megfogalmazásban, amikor az orvos cselekvőleg idézi elő a gyógyíthatatlan beteg személy kívánságára annak halálát.⁸²⁹ A passzív és aktív eutanázia elhatárolása valóban az orvos eltérő szerepében

⁸²³ TERSZTYÁNSZKYNÉ VASADI Éva ebben nem értett egyet a többségi állásponttal és különvéleményében kifejtette, hogy az emberi méltósághoz való jogból, illetve az abból levezetett önrendelkezési jogból nem következik a saját halálról való döntés joga, sem pedig az öngyilkosság elkövetéséhez való jog; ilyen jogok nem léteznek. Nem az önrendelkezési jogból következik az öngyilkosságot elkövetők büntetlensége, hanem abból, hogy az öngyilkosság olyan jogon kívüli szituáció, amelyet a jog nem büntet, de nem is támogat. Ugyanezt az álláspontot képviseli a szakirodalomban JOBBÁGYI 2007 b. 259. 260.

⁸²⁴ GYÖRFI még a határozat megszületése előtt felveti, hogy lehetséges és célszerű a semlegességnél kevésbé vitatott igazolást is találni. Szerinte az eutanázia nem pusztán a testünk fölötti önrendelkezés egy sajátos esete és az élet végéről való döntés nem redukálható a betegre váró fájdalmak és örömök valamilyen költség – haszon elemzésére. Itt nem pusztán az önrendelkezési joggal állunk szemben, hanem annak egy olyan esetével, ami egyben a lelkiismereti szabadság alá is foglalható. Így nem az állam semlegességének elve az erős önrendelkezési jog legjobb alátámasztása, hanem az önrendelkezési jognak a lelkiismereti szabadsággal való együttes értelmezése. GYÖRFI Tamás: Az emberi méltósághoz való jog dogmatikai problémái. Széljegyzetek az eutanázia indítványhoz *Fundamentum* 2003/1. 146-147.

⁸²⁵ ABH 2003, 235, 262

⁸²⁶ Az indítványozók két esetben tartották volna alkotmányosnak a nem önkéntes passzív eutanáziát: amennyiben a közeli halállal viaskodó betegnek nem tulajdonítható olyan, az emberi méltóság körében értelmezhető érdek, mely életének fenntartása mellett szólna, illetve méltányolható szanalomból. (Indoklás V. rész 1.pont) Ismerve a németországi nemzetiszocialista eutanázia programot, amelynek keretében értéktelennek tartott személyek tömeges legyilkolása zajlott, különösen veszélyes lenne az ilyen szabályozás, az élettől való önkényes megfosztás forrásává válhatna.

⁸²⁷ ABH 2003, 235, 263

⁸²⁸ ABH 2003, 235, 261

⁸²⁹ ABH 2003, 235, 267

érhető tetten, de a hangsúly nem a cselekvésen van, hanem a halál előidőzésén. Az életmentő, életfenntartó beavatkozás visszautasítása esetén a halál bekövetkezte ugyanis a betegség természetes lefolyásának eredménye, amit az orvos megfelelő ellátással időben kitolhat ugyan, de nem akadályozhat meg. Az aktív eutanázia lényege, hogy a halál az orvos magatartásának és nem a betegségnek a következménye. Az orvos magatartására felhozott példák alapján egyértelmű, hogy a határozat megfelelően határolja el egymástól az eutanázia aktív és passzív formáját.⁸³⁰ A testület szerint ugyanis a gyógyíthatatlan betegnek az a kívánsága, hogy halálát az orvos idézze elő, például erre alkalmas szer rendelkezésre bocsátásával vagy beadásával (aktív eutanázia) már nem tekinthető önrendelkezési joga olyan részének, melyet a törvény más alapjog védelme érdekében akár teljes egészében is ne vonhatna el.⁸³¹ A határozatban ugyanakkor az a megállapítás is szerepel, hogy a gyógyíthatatlan beteg halálának kívánságára, aktív orvosi tevékenységgel való előidőzése nem vezethető le a minden beteget megillető általános önrendelkezési jogból.⁸³² Ezért felmerül a kérdés, hogy az aktív eutanázia az alkotmánybíróági gyakorlatban az önrendelkezési jog védelmi körébe tartozik-e.

Az Alkotmánybíróság a saját haláláról való döntést általában véve ítélte az önrendelkezési jog megnyilvánulásának és megvizsgálta, hogy a beteget megillető önrendelkezési jog korlátozásának minősül-e az aktív eutanázia tilalma.⁸³³ Így nem egyértelmű, hogy az Alkotmánybíróság az önkéntes aktív eutanáziát is az önrendelkezési jog védelmi körébe utalta-e, vagy csak annak korlátozását ítélte – az állam objektív életvédelmi kötelezettségére tekintettel – szükségesnek és arányosnak.

Az Alkotmánybíróság a 24/2014. (VII. 22.) AB határozatban (a továbbiakban: második eutanázia határozat) kiterjesztette az egészségügyi önrendelkezési jog tartalmát az önkéntes passzív eutanázia Eütv.-ben szabályozott másik esetére is: az előzetes jognyilatkozatra [Eütv. 22.§].⁸³⁴ Az önrendelkezési jog tartalmának vizsgálata során azonban nem tett különbséget az előzetes jognyilatkozat Eütv. 22. § (1) és (2) bekezdésében szereplő két fajtája között. Így a határozatból az a következtetés vonható le, hogy az előzetes jognyilatkozat mindkét fajtája, tehát az ún. helyettesített döntés is az önrendelkezési jog gyakorlásának részét képezi. Ezért felmerül az a probléma, hogyan gyakorolhatja a helyettesített döntéshozó a beteg önrendelkezési jogát.

Az AB az első eutanázia határozatban ugyanis csak az önkéntes passzív eutanáziát tartotta alkotmányosnak, a nem önkéntes passzív eutanázia a határozat szerint nincs közvetlen alkotmányos összefüggésben a gyógyíthatatlan beteg önrendelkezési jogával, nem

⁸³⁰ Ezzel ellentétes következtetésre jutott HALMAI Gábor: Alkotmányos jog az élethez és a halálhoz. In: FILÓ Mihály (szerk.): *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén*. Budapest: Literatura Medica 2011, 58.

⁸³¹ ABH 2003, 235, 262

⁸³² ABH 2003, 235, 266 TÓTH J. értelmezése szerint az Alkotmánybíróság az orvos lelkiismereti szabadságára hivatkozással utasítja el az aktív eutanáziát, ami az abortuszhoz hasonlóan önkéntességi alapon megoldható lenne. TÓTH J. Zoltán, „Osztthatatlan és korlátozhatatlan? – Gondolatok az emberi élethez és méltósághoz való jogról az eutanáziahatározat kapcsán” *Jogelméleti Szemle* <http://jesz.ajk.elte.hu> 1/2005.

⁸³³ ABH 2003, 235, 269

⁸³⁴ A határozat az előzetes nyilatkozattétel jogát nem sorolja kifejezetten az önrendelkezési jog védelmi körébe, de megállapítja, hogy mind az Alaptörvény, mind pedig az Alkotmány széleskörű védelemben részesíti a szabad, tájékozott és felelősségteljes döntésre képes ember rendelkezési jogát {Indoklás [133]}, ill. ezt követően rögzíti, hogy az élő végrendelet jogintézménye alkotmányos jog gyakorlását teszi lehetővé {Indoklás [144]}.

a beteg önrendelkezésén alapul.⁸³⁵ A kiszolgáltatott betegekről szóló határozat pedig kimondta, hogy a „helyette történő joggyakorlás” az önrendelkezési jog egyidejű törvényi korlátozása mellett biztosít másnak döntési lehetőséget; az önrendelkezési jog „helyette történő gyakorlása” – a személyiségtől elválaszthatatlan volta folytán – fogalmilag kizárt.⁸³⁶

A probléma megoldására BALOGH Elemér alkotmánybíró különvéleménye ad választ, melyhez csatlakozott DIENES-OEHM Egon alkotmánybíró és JUHÁSZ Imre alkotmánybíró (a továbbiakban: különvélemény). A különvélemény szerint helyettesített döntés esetén a cselekvőképes személy, – mivel ő maga nevez ki cselekvőképtelensége esetére egy olyan cselekvőképes személyt, akire „átruházza” a döntés jogát –, közvetett módon az ellátás visszautasítására irányuló önrendelkezési jogát gyakorolja, vagyis a helyettesített döntés az önrendelkezési jog gyakorlásának egy speciális esete. Ez az álláspont nem tér el a kiszolgáltatott betegekről szóló határozattól, mivel az arra az esetre vonatkozik, amikor az egyéni cselekvési autonómia körébe tartozóan a jog intézményesíti más személy fellépését. Helyettes döntéshozó nevezése esetén a személyhez kötöttség megmarad, bár kétség kívül közvetetté válik, ezért az élet folytatása vagy befejezése közötti választás és a beteg önrendelkezési joga között gyengébb a kapcsolat.

6.2.2.3.5. A perbeli önrendelkezési jog

Az Alkotmánybíróság az önrendelkezési jogból vezette le a felek perbeli rendelkezési jogát annak ellenére, hogy a korábbi Alkotmány 57. § (1) bekezdése tartalmazta a tisztességes eljáráshoz való jogot.

A jogi önrendelkezés sérelmének kimondásával a szakszervezet meghatalmazás nélküli eljárása folytán a dolgozó munkaügyi pereiben az Alkotmánybíróság már megalapozta a személyiségi jogok tág értelmezését, de kifejezetten a perbeli önrendelkezési jog elismerése a törvényességi óvás megszüntetésére nyúlik vissza.⁸³⁷ A 9/1992. (I. 30.) AB határozat az Alkotmánybíróság alkotmánysértőnek minősítette a törvényességi óvás jogintézményét, amely lehetővé tette a legfőbb ügyész, illetve a Legfelsőbb Bíróság elnöke számára, hogy diszkrecionális jogkörben, a felek akaratától függetlenül óvást emeljen a jogerős határozatok ellen.⁸³⁸ Később ez a határozat több olyan döntés alapjául szolgált, amely a bírósági határozatok meghozatala során érvényesülő rendelkezési jog egyes aspektusait fogalmazta meg. Ennek megfelelően az Alkotmánybíróság az 1/1994. (I. 7.) AB határozatban a polgári eljárásban az ügyész általános keresetindítási, fellépési, fellebbezési és a jogerős ítélet felülvizsgálatára irányuló általános indítványozási jogát találta alkotmányellenesnek és semmisítette meg. A támadott jogszabály eredményeképpen ugyanis az is előfordulhatott, hogy az ügyész az egyén kifejezett akarata ellenére pert indított.⁸³⁹ Ezzel összhangban adott megszorító alkotmányos értelmezést a perújítási kérelem ügyész általi előterjesztésére az 5/1996. (II. 23.) AB határozat.⁸⁴⁰ Az ügyekből

⁸³⁵ 22/2003. (IV. 28.) AB határozat, ABH 2003, 235, 264

⁸³⁶ ABH 2000, 241, 255-256.

⁸³⁷ SÓLYOM 2001, 456.

⁸³⁸ ABH 1992, 59, 67.

⁸³⁹ ABH 1994, 29, 35.

⁸⁴⁰ ABH 1996, 47, 48-49.

kitűnően ez az új jog az ügyész és a szakszervezetek szocializmusból örökölt beavatkozási lehetőségeinek leépítésével indult.⁸⁴¹

A perbeli önrendelkezés ezen messze túlmutatott azzal, hogy a testület szerint magában foglalta az egyén jogát arra, hogy alanyi jogait a különböző állami szervek, így a bíróság előtt érvényesítse. Magában foglalta a jogérvényesítéstől való tartózkodás lehetőségét is.⁸⁴²

A 39/1997. (VII. 1.) AB határozat a hatékony bírói jogvédelem követelményét a közigazgatási határozatokkal szemben már a korábbi Alkotmány 57. § (1) bekezdéséből olvasta ki.⁸⁴³

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépését követően a bírósághoz fordulás jogát egyértelműen a tisztességes bírósági tárgyalás⁸⁴⁴ követelménye részének tekintette.⁸⁴⁵

6.2.2.3.6. A házasságkötés szabadságához való jog

Az önrendelkezési szabadságból vezette le az Alkotmánybíróság a házasságkötés szabadságához való jogot is.⁸⁴⁶

A konkrét esetben megsemmisítette a kifogásolt jogszabály azon rendelkezését, amely szerint a fegyveres erők, fegyveres testületek, a tűzoltóság hivatásos, valamint a fegyveres erők továbbszolgáló állományába tartozó házasuló a házasságkötést megelőző eljárásban az anyakönyvvezető előtt igazolni köteles, hogy az illetékes parancsnok a házasságkötéshez engedélyt adott, és az abban megjelölt határidő nem járt le. A fegyveres erők tagja házasságkötéséhez szükséges parancsnoki engedély korlátozza ugyanis a házasuló önrendelkezési jogát, ezért alkotmányellenes.⁸⁴⁷

A házasságkötéshez való jog csak a különmemű párokat illeti meg, mivel az Alkotmánybíróság értelmezésében a házastársak különmeműsége a házasság fogalmi eleme. Az önrendelkezési jogból ugyanakkor nem csupán a házasságkötéshez való jog vezethető le, hanem az élettársi kapcsolat létesítése is szorosan e joghoz kötődik.⁸⁴⁸

⁸⁴¹ SÓLYOM 2001, 457.

⁸⁴² 46/2007. (VI. 27.) AB határozat, ABH 2007, 606.

⁸⁴³ ABH 1997, 263.

⁸⁴⁴ A 3195/2015. (X. 14.) AB határozat az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdésében garantált tisztességes eljáráshoz való jog, valamint a XXIV. cikk (1) bekezdésében biztosított tisztességes hatósági eljáráshoz való jog közötti különbség jelzése céljából az előbbi tisztességes bírósági tárgyaláshoz való jognak nevezi {Indokolás [26]}.

⁸⁴⁵ 3215/2014. (IX. 22.) AB határozat, Indokolás [11]

⁸⁴⁶ A házasság és család védelméhez részletesebben lásd: CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs: 15. § Házasság és család. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest: Századvég, 2009, 490-500.

⁸⁴⁷ 22/1992. (IV. 10.) AB határozat, ABH 1992, 122, 123

⁸⁴⁸ 154/2008. (XII. 17.) AB határozat, ABH 2008, 1203, 1214. Megerősítette a 43/2012. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [28]

6.2.2.4. A testi-lelki integritáshoz való jog

Az Alkotmánybíróság az általános személyiségi jog alkotóelemének tekinti a személyiség testi-lelki integritásához való jogot is, amelynek szintén az egészségügyben van különös szerepe. A testi-lelki integritáshoz való jog azonban a személy fizikai integritását védi és – a szellemi-erkölcsi személyiséget védő jogokkal ellentétben – attól függetlenül illeti meg a személyeket, hogy döntésképesnek minősülnek-e.

A testület a testi-lelki integritáshoz való jogot elsőként a peres eljárásokban részesítette védelemben.

A 75/1995. (XII. 21.) AB határozatban megállapította, hogy a tanú vérvizsgálatra kötelezése az apasági és származás megállapítása iráni perekben, azáltal, hogy olyan helyzetbe hozza, mintha alperese lenne a pernek, miközben az alperest megillető eljárásjogi garanciák hiányoznak, sérti a tanú önrendelkezési jogát és cselekvési autonómiáját. A tanú vérvizsgálatra kötelezésével ugyanis arra irányult a bizonyítás, hogy a tanú a gyermek apja-e. Ugyanez a határozat megállapította, hogy a vérvételre – egyéb orvosi vizsgálatra – kötelezés kényszerű beavatkozást jelent a tanú általános személyiségi joga részét képező testi integritáshoz fűződő jogába is.⁸⁴⁹

Az Alkotmánybíróság későbbi gyakorlatában rámutatott a korábbi Alkotmány 70/D. § (1) bekezdésében elismert testi és lelki egészséghez való jog és az emberi méltósághoz való jog kapcsolatára: az alapjog alanyi oldalát a személyiség testi-lelki integritáshoz való jogként határozta meg.

A 39/2007. (VI. 20.) AB határozatban a testület megállapította, hogy az életkorhoz kötött kötelező védőoltásokra vonatkozó szabályozás korlátozza a gyermek testi integritáshoz való jogát, de úgy foglalt állást, hogy a gyermekek egészségének védelme és a fertőző betegségek elleni védekezés alkotmányosan elfogadható indok az alapjogkorlátozásra.⁸⁵⁰

Az Alaptörvény hatályba lépését követően a testület fenntartotta korábbi gyakorlatát. A 3132/2013. (VII. 2.) AB határozat általánosan megállapította, hogy az egészséghez való alanyi jog az egyén testi és lelki integritását védi, s mint ilyen az ember egészségének megőrzésére szolgál. A konkrét ügyben azt is rögzítette, hogy a cukorbetegség esetében az egészség megőrzése a megfelelő anyagcsere-egyensúly elérését jelent, de arra a következtetésre jutott, hogy az egészséghez való jog alanyi oldalából nem vezethető le meghatározott gyógyszer (analóg inzulin) feltétel nélküli támogatása.⁸⁵¹

6.2.2.5. Az általános cselekvési szabadság

Az Alkotmánybíróság kezdeti joggyakorlatában az általános cselekvési szabadság a szerződési szabadság Alkotmányhoz kapcsolásának helye lett. Az Alkotmánybíróság az általános cselekvési szabadságból vezette le a jogügyletek létrehozásának szabadságát, az önálló, minden hatalmi befolyástól mentes döntési jogot a magánjogi ügyekben.⁸⁵²

⁸⁴⁹ ABH 1995, 376. 380.

⁸⁵⁰ ABH 2007, 464, 487.

⁸⁵¹ Indokolás [59]-[66]

⁸⁵² 24/1996. (VI. 25.) AB határozat, ABH 1996, 107, 111.

Az Alkotmánybíróság későbbi joggyakorlatában is elismerte ugyan, hogy a szerződési szabadság végső soron visszavezethető a cselekvési autonómiára, mégsem részesítette alapjogi védelemben.

Kimondta, hogy „[a]z, hogy a szerződési szabadság joga végső soron az emberi méltósághoz való jogból levezethető, nem jelenti azt, hogy az egyszersmind alapjogi védelmet is kap. A szerződési szabadságot az Alkotmánybíróság nem az egyén legbensőbb szféráját érintő megállapodások megkötésének szabadságával azonosítja, hanem ennél szűkebben, az egyén gazdasági életben való részvételét biztosító jogként részesíti védelemben, és azt hangsúlyozza, hogy a szerződési szabadság a piac működésének és a gazdasági versenynek az egyik fontos feltétele. Ebből következik az, hogy az alkotmánybírósági gyakorlatban a szerződési szabadság az Alkotmány 9. § (1) bekezdésében biztosított piacgazdaság lényegi elemének és önálló alkotmányos jognak (de nem alapvető jognak) minősül.”⁸⁵³

Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépését követően rámutatott arra, hogy bár az Alaptörvény – szemben a korábbi Alkotmánnyal – nem nevesíti külön a piacgazdaság követelményét, az alkotmánybírósági gyakorlat alapján annak két létfontosságú elemét, a vállalkozás és a verseny szabadságát azonban tartalmazza. Kifejtette továbbá: „A piacgazdaság, és így az Alaptörvény M) cikke által védett vállalkozás és verseny szabadsága működésének elengedhetetlen feltétele a szerződési szabadság, amely ennek következtében szintén élvezzi az Alaptörvény védelmét.”⁸⁵⁴

Tehát az Alkotmánybíróság az általános cselekvési szabadság védelmi körét – a német alkotmánybírósági gyakorlattal szemben – szűken értelmezte.⁸⁵⁵ A testület az Alaptörvény hatályba lépését követően azonban az alapjog védelmi körébe vonta a hajléktalanoknak azt az döntését, hogy igénybe veszik-e az önkormányzat által nyújtott hajléktalan ellátást vagy nem.

A közterület életvitelszerű lakhatásra való használatának szabálysértéssé minősítésével összefüggésben kimondta: „Az Alaptörvény II. cikkében szabályozott emberi méltóság védelmével összeegyeztethetetlen önmagában azért társadalomra veszélyesnek minősíteni és büntetni azokat, akik lakhatásukat valamely okból elveszítették és ezért kényszerűségből a közterületen élnek, de ezzel mások jogait nem sértik, kárt nem okoznak, más jogellenes cselekményt nem követnek el. Sérti az egyén emberi méltóságából folyó cselekvési szabadságát az is, ha az állam a büntetés eszközeivel kényszeríti a szociális szolgáltatások igénybe vételére.”⁸⁵⁶

Az általános cselekvési szabadság az Alaptörvény I. cikk (4) bekezdése értelmében megilleti a jogalanyisággal rendelkező szervezeteket is.

A konkrét esetben az Alkotmánybíróság megállapította, hogy „súlyosan sérül a közös alapítású (civil) alapítvány, valamint a (80 % feletti magánvagyonni részesedésű)

⁸⁵³ 7/2006. (II. 22.) AB határozat, ABH 2006, 181, 198-199.

⁸⁵⁴ 3192/2012. (VII. 26.) AB határozat, Indokolás [19]- [21]; megerősítette a 3175/2013 (X. 9.) AB határozat, Indokolás [9]

⁸⁵⁵ A BVerfGE *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdéséből kiolvasott cselekvési szabadságot az *Elfes* ítélet (1957) óta szélesen értelmezi, vagyis az alapvetően minden emberi cselekvésre (később a jogi személyek cselekvésére is) kiterjed. Az általános cselekvési szabadság különösen jelentős tartalmi eleme „a gazdasági tevékenység szabadsága és ennek keretében a szerződési szabadság”. BVerfGE 97, 267 (303)

⁸⁵⁶ 38/2012. (XI. 14.) AB határozat, Indokolás [53]

közalapítvány nem állami társalapítóinak és magának az alapítványnak, mint jogi személynek a cselekvési autonómiája azáltal, hogy a megszüntetésről (átalakításról) hozandó döntésben nem vehetnek részt.”⁸⁵⁷

6.3. Konklúzió

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdésében biztosított személyiség szabad kibontakoztatásához való jog általános szabadságjogként működik, amely a szabadság minden olyan állami korlátozása ellen véd, ami nem tartozik a külön nevesített szabadságjogok védelmi körébe. A 2. cikk (1) bekezdésének védelme tehát csak abban az esetben merül fel, ha és amennyiben a különös alapjogok nem érintettek (szubszidiaritás). Az alkotmánybíróági gyakorlat – a védett jogi tárgy „kétrétegűségéből” kiindulva – két alapjogot vezetett le a 2. cikk (1) bekezdéséből: a személyiség fejlődésének statikus (passzív) elemeit védő általános személyiségi jogot és a dinamikus (aktív) elemeit védő általános cselekvési szabadságot.

Az általános személyiségi jog mind a jog védelmi körét, mind annak korlátozását illetően különbözik az általános cselekvési szabadságtól, mivel az általános személyiségi jog által védett jogok körét az emberi méltóság jelöli ki. Ezzel az emberi méltóság garanciája kiemelt védelmet biztosít a személyiség fejlődése statikus elemeinek, de egyúttal – az emberi méltóság (érinthetetlen) magja révén – kijelöli a védelem abszolút határát is. Az általános személyiségi jog normatív tartalma – az alapjog tartalmi elemeinek elkülönítése révén – körülhatárolható, de nem lezárt.

Az alapjog emberi méltóság magja az emberi méltóság sérelmét megállapító határozatokból rekonstruálható. A testület pozitív módon az emberi méltóság védelmi körébe sorolta ugyan a magánélet alakításának érintetetlen területét, amely az általános személyiségi jog esetében megegyezik az intimszférával, de ennek sérelméről esetről-esetre, a korlátozás körülményeire tekintettel dönt.

Tehát a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában általános személyiségi jog „valódi kombinációs alapjog”, azaz a védett jogi tárgyat a két alapjog együttesen védi, legalábbis a korlátozható rész és az érintetetlen mag közötti határt absztrakt módon nem határozható meg. Azt a testület esetről esetre – általában negatív módon – határozza meg.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az általános cselekvési szabadságot rendkívül tágan értelmezi, vagyis az kiterjed minden emberi cselekvésre, függetlenül attól, hogy annak milyen szerepe van a személyiség fejlődésében, ezért felveti az alapjogok eljelentéktelenítésének veszélyét és egyúttal kitágítja az alkotmányjogi panaszt az absztrakt utólagos normakontroll irányába.

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmányhoz kapcsolódó gyakorlatában külön nevesített általános személyiségi jog hiányában az emberi méltósághoz való jog két megnyilvánulási formáját különböztette meg, annak korlátozható aspektusát pedig azonosította az általános személyiségi joggal. Az általános személyiségi jog megalapozása dogmatikailag mégsem vitatható, mivel a testület az emberi méltósághoz való jogot nem két különálló jognak tekintette, hanem egy átfogó személyiségvédelmi jognak, amelynek a magja az érintetetlen emberi méltósághoz való jog (az élethez való joggal együtt). A testület

⁸⁵⁷ 25/2012. (V. 18.) AB határozat, Indokolás [47]

ezt az álláspontját következetesen érvényesítette akkor, amikor a személyiség védelmét kiterjesztette mind annak statikus (pl. önazonossághoz való jog, testi-lelki integritáshoz való jog), mind dinamikus elemeire (önrendelkezési jog, általános cselekvési szabadság), ugyanakkor az általános cselekvési szabadságot – a német alkotmánybíróági gyakorlattal szemben – az egyén belső szféráját érintő magatartásokra korlátozta, illetve a testi-lelki integritás védelmét nem választotta szét. Ennek megfelelően az általános személyiségi jog védelme a magyar alkotmánybíróági gyakorlatban szűkebb, mint a német gyakorlatban, amennyiben a személyiség megnyilvánulásait elsősorban a belső szférában (magán- és intimszféra) védi, a külső szférában csak annyiban, amennyiben szerepet játszanak a személyiség fejlődésében. Így viszont fölöslegesség válik az önrendelkezési jog és az általános cselekvési szabadság megkülönböztetése. Az alkotmánybíróági gyakorlatban a magánszemélyek esetében nem is válik el élesen egymástól az általános személyiségi jog két megnyilvánulása, így ennek csupán a jogi személyek esetében van jelentősége, mivel ez utóbbiakat csak az általános személyiségi jog védelme illeti meg. Ez különösen egyértelművé válik az Alkotmánybíróság Alaptörvény hatályba lépését követő gyakorlatából, amikor is annak védelmét az Alaptörvény I. cikk (4) bekezdéséhez kapcsolta. A személyiség védelmének megalapozása az Alaptörvény hatályba lépését követően annyiban változott, hogy az Alkotmánybíróság a magánszférához való jogot az Alaptörvény VI. cikk (1) bekezdéséből, az információs önrendelkezési jogot a VI. cikk (2) bekezdéséből vezeti le. Változatlanul az emberi méltósághoz való jog képezi az alapját annak az általános személyiségi joggal való azonosítása nélkül a névjognak, illetve az egészségügyi önrendelkezési jognak. Ezen alapjogok tekintetében azonban nem egyértelmű, hogy hól húzódik az emberi méltóság korlátozható és korlátozhatatlan dimenziója közötti határ. Ezért helyesebb lenne ezeket az alapjogokat az Alaptörvényben külön nevesített jogokhoz, így a magánszférához való joghoz, illetve az egészséghez való joghoz kapcsolni.

7. Az egyén test-lelki integritásának védelme a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban

7.1. Az emberi méltósághoz való jog és az élethez, valamint a testi épséghez való jog kapcsolata a német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában

A *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének első mondata biztosítja az élethez való jogot és a testi épséghez való jogot.⁸⁵⁸ A két jog együtt biztosítja az ember mint a test, lélek és szellem egységének fizikai létét, amely egyúttal a szellemi lét előfeltételét képezi.⁸⁵⁹ A két jog (tárgyi) védelmi köre között átfedés van, így az élethez való jog egyúttal testi épséghez való jog, és az élet sérelme egyúttal testi sértést is megvalósít. A testi épség védelme azonban az életet már annak veszélyeztetéstől védi, így annak az élethez való jogtól különálló tartalma van. Az élethez való jog szorosabb kapcsolatban van az emberi méltósághoz való joggal, mivel az élethez való jog korlátozása az ember létét érinti.

A Szövetségi Alkotmánybíróság szerint „az élethez való jog az alapjogok rendszerében legfőbb értéket (*Höchstwert*) képvisel, mivel az emberi méltóság lét alapját (*vitale Basis*) és a többi alapvető jog előfeltételét képezi [BVerfGE 39, 1 (42)]”. Ezért nem összeegyeztethető az emberi méltósággal⁸⁶⁰ „a gyermek létezésének a kár forrásakénti jogi minősítése.”⁸⁶¹

Tehát az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog kapcsolata sajátos: emberi élet nélkül ugyanis nincs emberi méltóság. Ahol pedig emberi élet van, azt megilleti az emberi méltóság.⁸⁶²

A két jog közötti szoros kapcsolatból azonban a szakirodalomban uralkodó álláspont szerint nem következik azok (tárgyi) védelmi körének azonossága.⁸⁶³

LORENZ az élethez való jog önállóságát – az emberi méltóság védelmében játszott kiegészítő szerep elismerése mellett – azzal indokolta, hogy az nem csupán az emberi méltóság konkretizálása, mint a többi alapjog, hanem annak az alapja, amelynek az emberi méltóságtól elkülöníthető normatartalma az ember fizikai-biológiai létének védelmében ragadható meg. A *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése tehát akkor is védi az életet, ha az emberi méltóság nem érintett.⁸⁶⁴

⁸⁵⁸ *Grundgesetz* „2. cikk (2) Mindenkinek joga van az élethez és a testi épséghez. A személyi szabadság sérthetetlen. Ezeket a jogokat csak törvény alapján lehet korlátozni.”

⁸⁵⁹ BVerfGE 56, 54 (78)

⁸⁶⁰ A második abortusz határozathoz csatolt különvélemény által *obiter dictum*-nak minősített megállapítás a Szövetségi Alkotmánybíróság két Szenátusa között – a német alkotmánytörténetben egyedülálló – konfliktushoz vezetett. Az első Szenátus ugyanis egy alkotmányjogi panasz tárgyában hozott határozata rendelkező részében kimondta, hogy a fogyatékossgal született gyermek utáni szülői kártérítési igények (*wroful birth*) esetén nem állapítható meg az emberi méltóság alapjogába való ütközés. BVerfGE 96, 375.

⁸⁶¹ „*Eine rechtliche Qualifikation des Daseins eines Kindes als Schadensquelle kommt von Verfassungs wegen (Art. 1. Abs. 1 GG.) nicht in Betracht.*” BVerfGE 88, 203 (296).

⁸⁶² BVerfGE 39, 1 (41)

⁸⁶³ További szerzőkre hivatkozással: DREIER 2004, 357.

⁸⁶⁴ LORENZ 2000, 6.

Az emberi élet és méltóság (tárgyi) védelmi köre DI FABIO szerint sem minden esetben esik egybe. Az élethez való jog korlátozása csak abban az esetben valósítja meg egyúttal az emberi méltóság sérelmét is, ha a tárgyként kezelés tilalmába ütközik. Az emberi méltóság sérthetetlenségéből tehát nem következik az élet abszolút védelme.⁸⁶⁵

A többségi véleménytől részben eltérően STARCK szerint az emberi méltóság normatív tartalma mindenképpen magában foglalja az emberi élet védelmét az állami beavatkozásokkal szemben.⁸⁶⁶ Ezt a kijelentést az első abortusz határozat fent idézett megállapítására alapozta, miszerint az élet az emberi méltóság alapja. Értelmezésében az élethez való jog – DÜRIG megállapításából kiindulva – jog a testi jelenlétre, vagyis a biológiai-fizikai létezésre.⁸⁶⁷ Ebben az összefüggésben tárgyalja a halálbüntetés, az élet feláldozása mások megmentése érdekében, valamint a rendőri löfegyverhasználat témaköreit.⁸⁶⁸ Ezen túlmenően az emberi méltósághoz való jog alapozza meg az államnak a magzati élet, valamint a környezet (ökológiai létminimum) védelmére vonatkozó kötelezettségét is a magánszemélyekkel szemben.⁸⁶⁹

Ugyancsak a többségtől eltérő álláspontot fogalmaz meg KLOEPFER, aki – a két rendelkezés közötti különbségek felismerése ellenére – az élethez és méltósághoz való jog védelmi körének egységét vallja. KLOEPFER az élet és a méltóság jogi védelmének egysége ellen ható érveként a két alapjogi norma teljesen különálló, még csak nem is közvetlenül egymást követő rendelkezésekben való szabályozását,⁸⁷⁰ illetve a két norma struktúrájából adódó különbségeket hozza fel.⁸⁷¹ Véleménye szerint ez utóbbi különbség – miszerint az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan, az élethez való jog korlátozható – a Szövetségi Alkotmánybíróság és a szakirodalom álláspontja szerint fenn áll ugyan, ezt azonban nem tartja meggyőzőnek. Ezen túlmenően a két jog egységét egyrészt azzal támasztja alá, hogy mindkét alapjog tartalmaz az állami beavatkozást elhárító funkció mellett védelmi kötelezettséget is. Másrészt a Szövetségi Alkotmánybíróság azon megállapításából, miszerint minden embert megillet az emberi méltóság, azt a következtetést vonta le, hogy ebben érhető tetten az ember élete és méltósága közötti viszony konstitutív jellege.⁸⁷² Az élet és méltóság tehát az embernek nem tetszőleges, hanem konstitutív tulajdonságai. Ezért azokat a kérdéseket, hogy alkotmányjogi értelemben mikor kezdődik, és mikor végződik az emberi lét, illetve annak határai merevek vagy rugalmasak, egységesen kell megválaszolni. Mindazonáltal KLOEPFER elismeri, hogy az élet és méltóság védelme nem

⁸⁶⁵ DI FABIO 2004, 22.

⁸⁶⁶ STARCK 1999, 74.

⁸⁶⁷ STARCK 1999, 275.

⁸⁶⁸ STARCK 1999, 58, 68, 69.

⁸⁶⁹ STARCK 1999, 74-76.

⁸⁷⁰ Az emberi méltósághoz való jogot a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése, az élethez való jogot a 2. cikk (2) bekezdése garantálja. A két rendelkezést elsősorban a 1. cikk (3) bekezdése, különösen annak „a következő alapjogokra” utalása, illetve a 2. cikk (1) bekezdésében biztosított személyiség szabad kibontakoztatásához való jog választja el egymástól. KLOEPFER 2001, 80.

⁸⁷¹ A két jogi norma különálló szabályozása és eltérő normaszervezete mellett megemlíti, hogy tekintettel kell lenni arra is, hogy a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondata az élethez való jog és a testi épséghez való jog védelmi körének egységéből indul ki. KLOEPFER 2001, 80.

⁸⁷² KLOEPFER 2001, 83.

minden esetben egymás (tárgyi) védelmi körét erősítő alapjogi egységként (*Grundrechtsverbund*) jelenik meg,⁸⁷³ hanem konfliktusba kerülhetnek egymással.

Véleménye szerint az alapjogi kollízió problémamentes azokban az esetekben, amikor különböző jogalanyok élethez és méltósághoz való joga ütközik, mivel álláspontja szerint az emberi méltósághoz való jog is korlátozható, és így a konfliktus az alapjogok kíméletes kiegyenlítése keretében feloldható.⁸⁷⁴ KLOEPFER szerint különleges helyzet áll azonban elő, ha ugyanannak a személynek az élethez és méltósághoz való joga ütközik, mert ezekben az esetekben (pl. eutanázia), valamelyik alapjog háttérbe szorul.⁸⁷⁵

Tehát KLOEPFER élet és méltóság egységére vonatkozó koncepciója a két jog egymást erősítő egységét jelenti azokban az esetekben, amikor az emberi lét érintett. Ez az egység viszont nem oszthatatlan, mivel KLOEPFER elismeri a két jog ütközésének lehetőségét, és ezzel azt, hogy a két jog (tárgyi) védelmi köre között nem teljes mértékű az átfedést. Ezen túlmenően a két jog egysége nem korlátozhatatlan. Ellenkezőleg KLOEPFER – többek között –⁸⁷⁶ az élethez való jog korlátozhatóságával indokolta az emberi méltósághoz való jog korlátozhatóságát. Értelmezésében ugyanis az élethez való jog a legfőbb alkotmányos jogtárgy (*höchste Verfassungsgut*), amelynek egyszerű törvényi korlátja egyúttal kijelöli az alapjogok korlátozási lehetőségének minimumát.⁸⁷⁷

Összefoglalóan megállapítható, hogy a különböző szakirodalmi álláspontok egyetértenek abban, hogy az élethez és a méltósághoz való jog (tárgyi) védelmi körének van egy közös halmaza, de ezen túlmenően az élethez való jognak önálló tartalma is van. A két halmaz terjedelme és a védelem abszolút vagy relatív volta azonban vitatott.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberre úgy tekint, mint a test, lélek és szellem egységére, ebből azonban nem következtet az élethez és az emberi méltósághoz való jog egységére. Az egység gondolata kifejezetten fel sem merül az alkotmánybírósági gyakorlatban, mivel a *Grundgesetz* azon túlmenően, hogy két különálló rendelkezésben szabályozza a két alapjogot, az emberi méltóságot érinthetetlennek [1. cikk (1) bekezdés], az élethez való jogot pedig korlátozhatónak [2. cikk (2) bekezdés 3. mondat] nyilvánította.

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában – ahogy a fentiekben bemutattam – az emberi méltósághoz való jog alapozza meg az alapjogi értékrendet és ennek megfelelően minden alapjog lényeges tartalmának részét képezi. Ezért a következőkben megvizsgálom, hogy az élethez való jog (tárgyi) védelmi körén belül milyen problémakörök tartoznak az élethez való jog emberi méltóság magjába, illetve miben nyilvánul meg az élethez ill. testi épséghez való jog önálló tartalma.

⁸⁷³ Az egységként való megjelenés esetei a következők: a mesterséges megtermékenyítés eredményeképpen létrejött embrió emberi méltóságának kérdése, az emberi élet mint kár problémaköre, az eutanázia, a rendőri löfgyverhasználat kérdése. KLOEPFER 2001, 79.

⁸⁷⁴ Például: a beleegyezés nélküli szervátültetés esetében. KLOEPFER 2001, 79.

⁸⁷⁵ KLOEPFER 2001, 79.

⁸⁷⁶ Az emberi méltósághoz való jog korlátozhatósága melletti legfőbb érv a jog gyakorlati alkalmazhatóságának széles körű biztosítása. KLOEPFER 2001, 101.

⁸⁷⁷ KLOEPFER, Michael: Grundrechtstatbestand und Grundrechtsschranken in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts – dargesellt am Beispiel der Menschenwürde. In: Christian STARCK (szerk.): *Bundesverfassungsgericht und Grundgesetz. Festgabe aus Anlaß des 25jährigen Bestehens des Bundesverfassungsgerichts*. II. Tübingen: Mohr Siebeck, 1976, 405.

7.1.1. Az élethez és testi épséghez való jog alanyi oldala

7.1.1.1. Az élethez való jog alanyi oldala

Az élethez való alanyi jog az ember biológiai-fizikai létének biztosítására szolgál, amely megtiltja az államnak azt, hogy az ember életéről rendelkezzen, az embert életétől megfossza. Felmerül a kérdés, hogy az élethez való alanyi jog értelmezhető-e úgy, hogy negatív szabadságjogként magában foglalja a halálhoz való jogot. Ebből a szempontból figyelemre méltó, hogy a német jogrend szerint sem az öngyilkosság, sem az abban való közreműködés nem bűncselekmény.⁸⁷⁸

A Szövetségi Alkotmánybíróság ebben a kérdésben még nem foglalt állást, a szakirodalomban pedig két ellentétes nézet küzd egymással. PIEROTH – SCHLINK szerint az élethez való jog negatív szabadságjogként magában foglalja a halálhoz való jogot, így az öngyilkossághoz való jogot is.⁸⁷⁹ A szakirodalomban uralkodó álláspont szerint viszont a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése semmilyen formában nem biztosítja az élet befejezéséhez való jogot,⁸⁸⁰ mivel az kioltja az alapjog lényeges tartalmát.⁸⁸¹ Az érintett akarata vagy beleegyezése sem képezhet kivételt az emberölés tilalma alól, mivel az élethez való jog nem az egyéni szabadság kibontakoztatását, hanem az ember fizikai-testi létét biztosítja.⁸⁸² Ugyanakkor az élet végigélése nem alkotmányos kötelezettség. Ezért nem büntethető az öngyilkosság.⁸⁸³

SCHULZE-FIELITZ szerint az élethez való jog nem foglalja ugyan magában a saját halál előidézését, de a halál bekövetkezte rendjének és módjának alakítását igen.⁸⁸⁴

LORENZ nem az élethez való jog alanyi oldalából, hanem a testi épséghez való jog autonómia tartalmából (testi épségről való önrendelkezési jog) vezeti le a méltó halálhoz való jogot. Álláspontja szerint a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondatában foglalt negatív szabadság azt jelenti, hogy az állam nem akadályozhatja meg a halál természetes – az érintett akaratának megfelelő – lefolyását, különösen, mivel az élet mesterséges fenntartása általában testi sértést valósít meg.⁸⁸⁵

DREIER egyenesen az emberi méltósághoz való jogban véli felfedezni az élet szabad akaratból történő befejezésének alapját.⁸⁸⁶

A halálhoz való jog megítélése szempontjából figyelemre méltó az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlata. A Bíróság a *Pretty kontra Egyesült Királyság ügyben*

⁸⁷⁸ Az StGB emberölési tényállása más ember megölését bünteti, ezért nem bűncselekmény az öngyilkosság. Más országok (pl. Magyarország) jogrendszerétől eltérően alaphűncselekmény hiányában nem bünteti az öngyilkossághoz kapcsolódó részesi alakzatokat sem.

⁸⁷⁹ PIEROTH – SCHLINK 97.

⁸⁸⁰ SCHULZE-FIELITZ 2004, 35.

⁸⁸¹ HORST DREIER: Grenzen des Tötungsverbotes – Teil 2. *Juristen Zeitung* (JZ) 2007/7. (a továbbiakban: DREIER 2007 b.) 319.

⁸⁸² SCHULZE-FIELITZ 2004, 35.

⁸⁸³ SCHULZE-FIELITZ szerint ebből következik az öngyilkosságban való közreműködés büntetlensége is. Ez az érvelés azonban nem elfogadható, mivel ez más ember megölésében jelenti, még ha a cselekmény közvetett módon valósul is meg. SCHULZE-FIELITZ 2004, 35.

⁸⁸⁴ SCHULZE-FIELITZ 2004, 35.

⁸⁸⁵ LORENZ 2000, 37.

⁸⁸⁶ DREIER 2007 b. 319.

leszögezte: „A 2. cikk nyelvi torzítás nélkül nem értelmezhető úgy, hogy az magában foglalja a homlokegyenest ellenkező tartalmú halálhoz való jogot vagy az önrendelkezési jogot abban az értelemben, hogy az feljogosítaná az egyént az élettel szemben a halál választására. (...) az Egyezmény 2. cikkéből nem vezethető le sem a mások keze általi, sem az állami intézmények közreműködésével megvalósított halálhoz való jog.” (2002. 04. 29., kérelemszám: 2346/02, msz. 39-40.) Álláspontom szerint sem képezheti a halálhoz való jog az élethez való jog részét, mivel az ellentétes lenne a jog lényegével.

7.1.1.2. A testi épséghez való jog alanyi oldala

A testi épséghez való jog az ember testi integritását védi a fizikai és egyéb behatásoktól.⁸⁸⁷ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az alapjog (tárgyi) védelmi köre kiterjed a testi integritásról való önrendelkezési jogra is.⁸⁸⁸ A testi épséghez való jog azonban nem azonos az egészséghez való joggal, mivel nem átfogóan az egészséget, hanem csupán annak meghatározott elemeit védi. A Szövetségi Alkotmánybíróság arra hivatkozással, hogy a *Grundgesetz* csupán a testi épség védelmét nevesíti, elhatárolódott az Egészségügyi Világszervezet egészség fogalmától, miszerint az egészség nem csupán a betegség hiányát jelenti, hanem a teljes testi-lelki és szociális jóllét állapotát.⁸⁸⁹ Az egészségnek a fenti fogalma a szakirodalom szerint is túlmutat a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének (tárgyi) védelmi körén.⁸⁹⁰

A testi épséghez való jog ugyanakkor magában foglalja a betegséghez való jogot („*Freiheit zur Krankheit*”) is, és ezzel az orvosi ellátás visszautasításának jogát, még az orvostudomány pillanatnyi állásának megfelelő sürgős szükség esetén is.⁸⁹¹ A Szövetségi Alkotmánybíróság szerint alapvetően az egyénnek kell döntenie a kizárólag az ő gyógyulását előmozdító egészségügyi beavatkozásokba való beleegyezésről.⁸⁹²

7.1.2. Az élethez és testi épséghez való jog korlátozása

Az élethez és testi épséghez való jog védelmi köre (*sachlicher Schutzbereich*) között átfedés van, mivel az élethez való jog egyúttal testi épséghez való jog is és ez utóbbi sérelme egyúttal az életet is veszélyeztetheti. Tekintettel azonban arra, hogy az élethez való jog korlátozása az ember létét érinti, a két alapjog korlátozását (*Eingriff*) külön vizsgálom annak ellenére, hogy a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése harmadik mondatában foglalt törvényi korlát (*Gesetzesvorbehalt*) mindkét alapjogra vonatkozik. Ez ugyanis semmit nem árul el az

⁸⁸⁷ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a testi épséghez való jog abban az esetben nyújt védelmet az egyént ért esetleges pszichikai hatásoktól, ha azoknak az emberi testre gyakorolt hatása a fizikai hatással azonos. BVerfGE 56, 54 (75).

⁸⁸⁸ BVerfGE 128, 282 (300)

⁸⁸⁹ BVerfGE 56, 54 (?)

⁸⁹⁰ STARCK a testi épséghez való jog védelmi körének az egészséghez való jogtól való elhatárolását – a WHO egészség definíciójából kiindulva – két okból tartotta szükségesnek: egyrészt a lelki és szociális jóllét fogalma nem elég egyértelmű, másrészt a WHO kötelező erővel nem rendelkező proklamációjával szemben a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése minden állami hatalomra kötelező. STARCK 1999, 277.; LORENZ 2000, 13.; MURSWIECK 2009, 150.; HELMUTH SCHULZE-FIELITZ 2004, 364

⁸⁹¹ BVerfGE 58, 208 (226); 30, 47 (53); 22, 180 (219)

⁸⁹² BVerfGE 22, 180 (219)

alapjog normatív tartalmáról, amely a korlátozás igazolása (*Rechtfertigung*) során az arányossági vizsgálat eredményeképpen bontakozik ki.

7.1.2.1. Az élethez való jog korlátozása

Az élethez és testi épséghez való jog a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés harmadik mondata értelmében törvénnyel vagy törvény felhatalmazása alapján⁸⁹³ korlátozható (egyszerű törvényi korlát). Ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság az élethez való jogot az egyik legfőbb értéknek tekinti, de az élet kiemelkedő értéként való elismerése nem jelenti annak korlátozhatatlanságát. A korlátozás fogalmát a testület tágan értelmezi, így az nem csupán az élet szándékos elvételét jelenti, hanem annak veszélyeztetését is.

Az élethez és testi épséghez való jog kiemelkedő jelentőségére tekintettel a korlátozás igazolhatóságának formai feltétele – a lényegesség tana (*Wesentlichkeitstheorie*) értelmében⁸⁹⁴ – az, hogy a korlátozás törvényben szabályozott legyen. Az élet és testi épség veszélyeztetése esetén a Szövetségi Alkotmánybíróság mégsem értelmezte szigorúan a korlátozás törvényben való szabályozásának követelményét, amennyiben alacsonyabb szintű jogszabály esetén azzal is megelégedett, hogy az életveszélyt kiváltó technológia jóváhagyása a törvényalkotó akaratán alapul.⁸⁹⁵

A Szövetségi Alkotmánybíróság különbséget tesz az élethez való jog korlátozásának közvetlen (pl. halálbüntetés, rendőri löfegyverhasználat) és közvetett (pl. kiadatás halálbüntetés végrehajtásának veszélyes esetén) megvalósulása között.

A különböző eset csoportok megítélésében közös, hogy a lényeges tartalom garanciája (*Wesengehaltsgarantie*) [*Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdés] nem képezi akadályát az egyedi emberi élet elvételének annak ellenére, hogy az alapjog (tárgyi) védelmi körét az alapjog jogosultja szempontjából kiüresíti.

PIEROTH – SCHLINK a dilemma feloldása során abból indul ki, hogy a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésének harmadik mondata kifejezetten megengedi az élethez való jog korlátozását, az pedig elsősorban az élet elvételében nyilvánul meg. Ezért a lényeges tartalom követelménye az élethez való egyéni jogosultságára vonatkoztatva nem értelmezhető, hanem csupán általános, kollektív értelemben.⁸⁹⁶

Mindazonáltal az élethez való jog korlátozása nem igazolható, ha az egyúttal sérti az emberi méltósághoz való jogot.

⁸⁹³ A *Grundgesetz* korlátozási klauzulái (*Vorbehaltssklausel*) – a törvényre utalás ellenére – csupán az alapjog korlátozásra vonatkozó törvényi felhatalmazást követelik meg, ami önmagában nem zárja ki a felhatalmazás kereteinek tág megfogalmazását. PIEROTH – SCHLINK 63-64.

⁸⁹⁴ A Szövetségi Alkotmánybíróság a lényegesség tanának (*Wesentlichkeitslehre*) bevezetésével akadályozza meg azt, hogy a törvényalkotó a túlságosan tág felhatalmazással átruházza a felelősséget a végrehajtó hatalomra. PIEROTH – SCHLINK 64. Ennek értelmében a törvényalkotónak az alapvetően normatív területeken, kiváltképpen az alapjogok gyakorlása terén, amennyiben az egyáltalán hozzáférhető az állami szabályozás számára, magának kell meghoznia a döntéseket. BVerfGE 61, 260 (275); 88, 103 (116)

⁸⁹⁵ MURSWIECK 2009, 152. Hivatkozással a Kalkar határozatra: BVerfGE 49, 89 [129]

⁸⁹⁶ PIEROTH – SCHLINK 100.; Hasonlóan: MURSWIECK 2009, 152.

7.1.2.1.1. Halálbüntetés

Az emberi élet védelme területén az európai jogfejlődés egyértelműen abba az irányba mutat, hogy a halálbüntetés megvalósítja az emberi méltóság sérelmét. Az Emberi Jogok Európai Egyezménye 2. cikkének eredeti rendelkezése szűk törvényes keretek között kivételesen megengedte a halálbüntetést. Azt azonban a Hatodik kiegészítő jegyzőkönyv a háború esetét kivéve megtiltotta, amely kivételt végül a Tizenharmadik kiegészítő jegyzőkönyv eltörölt. Ennek értelmében a halálbüntetéshez ugyanúgy abszolút tilalom kapcsolódik, mint a kínzás, kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódhoz. Ennek megfelelően az Európai Unió Alapjogi Chartájának 2. cikk (2) bekezdése rögzíti, hogy „[s]enkit sem lehet halálra ítélni vagy kivégezni”, a 19. cikk (2) bekezdése pedig, hogy „[s]enki sem toloncolható ki vagy utasítható ki olyan államba, vagy adható ki olyan államnak, ahol komolyan fenyegeti az a veszély, hogy halálra ítélik, kínozzák vagy más embertelen bánásmódnak vagy büntetésnek vetik alá.”

A *Grundgesetz* 102. cikke is kifejezetten kimondja a halálbüntetés megszüntetését. A rendelkezés alapjogi jellege a szakirodalomban vitatott, az azonban általánosan elfogadott, hogy a halálbüntetés az élethez való jog korlátozása alól kivételt képez (*Schranken-Schranke*), azaz a korlátozás ezen módja nem igazolható.⁸⁹⁷ A *Grundgesetz* 102. cikke azonban csupán a törvényalkotót köti, ezért felmerül a kérdés, hogy alkotmánymódosítással hatályon kívül lehet-e helyezni, megnyitva az utat a halálbüntetés bevezetése előtt. A szakirodalomban uralkodó álláspont szerint a halálbüntetés a tárgyként kezelés tilalmába ütközik, és ezért – a nemzetközi kötelezettségvállalástól függetlenül – vonatkozik rá az alkotmányozó hatalmat is kötelező örökkévalósági klauzula.⁸⁹⁸

STARCK szerint a *Grundgesetz* 102. cikke közvetlen kapcsolatban áll az emberi méltósághoz való joggal, az emberi élet legfőbb értéként való elismerését jelenti, amely az emberi méltóság lét alapjaként – a rendőri löfegyverhasználat kivételével mások életének megmentése érdekében – ki van véve az államhatalom rendelkezése alól.⁸⁹⁹

DEGENHART az emberi méltóság garanciájának a jogrendszerben elfoglalt központi jelentőségéből és a náci rezsim halálbüntetésre vonatkozó gyakorlatával való szembehelyezkedésből (teleologikus értelmezés) vonja le ugyanazt a következtetést.⁹⁰⁰ DREIER szerint a *Grundgesetz* 102. cikke pusztán deklaráció, mivel a 2. cikk (2) bekezdés harmadik mondatában a törvényhozó számára biztosított korlátnak is meg kell felelnie az arányosság követelményének, a halálbüntetés pedig, még ha alkalmas is lehet a büntetés céljának elérésére, se nem szükséges, sem nem arányos.⁹⁰¹

Németországban tehát egyértelműen nem lehet újra bevezetni a halálbüntetést, de felmerül a kérdés, hogy a kiadatás olyan állam számára, amelynek jogrendszere tartalmazza a halálbüntetést, felvetheti-e az élethez való jog sérelmét.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a kiadatásról szóló 1964. évi határozatában (első kiadatás-határozat) alkotmánykonformnak ítélte azt a bírósági határozatot, amelyben a

⁸⁹⁷ További hivatkozásokkal: DEGENHART, Christoph: Art. 102. Abschaffung der Todesstrafe. In: SACHS, Michael (szer.): *Grundgesetz Kommentar*. München, C.H.Beck, 2009, 1969.

⁸⁹⁸ LORENZ 2000, 25;

⁸⁹⁹ STARCK 1999, 58.

⁹⁰⁰ DEGENHART 2009, 1971.

⁹⁰¹ SCHULZE-FIELITZ 2004., 372.

rendes bíróság kiadhatónak ítélte az algériai falut kiírtó idegenlégióst annak ellenére, hogy a többrendbeli gyilkosság büntetése az akkor hatályos francia büntető törvénykönyv értelmében a halál volt.⁹⁰²

A testület a kiadatás alkotmányosságát a *Grundgesetz* 102. cikkéhez mérte⁹⁰³ és egyáltalán nem vette figyelembe a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése és 102. cikke közötti szoros kapcsolatot.⁹⁰⁴

A kiadatás kérdése 1982-ben egy terrorcselekmény végrehajtását visszautasító palesztin férfi Libanonnak való kiadatása kapcsán ismét a Szövetségi Alkotmánybírósághoz került. A második kiadási határozatban a testület elhatárolódott a korábbi döntésétől.⁹⁰⁵ A *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdéséből és 102. cikkéből azt az alkotmányos követelményt olvasta ki, hogy biztosítani kell a kiadott személy halálbüntetés végrehajtásával szembeni megfelelő védelmét.⁹⁰⁶ A konkrét esetben azonban – különös tekintettel a kiadási gyakorlatot kodifikáló törvényjavaslatra – elfogadta az állam kiadási gyakorlatára való hivatkozást, amely szerint a kiadatás feltétele a halálbüntetés végrehajthatatlanságába való beleegyezés.⁹⁰⁷

Figyelemre méltó az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Szövetségi Alkotmánybíróság második kiadási határozatát követően a Soering kontra Egyesült Királyság ügyben hozott döntése, amelyben a kiadást a halálbüntetés veszélyének fennállása esetén a kínzás tilalmába ütközőnek ítélte.⁹⁰⁸ A Bíróság ezzel meghatározta az állami cselekvés végső határát.

⁹⁰² Az első kiadatás határozat ismertetését lásd: MENZEL, Jörg: BVerfGE 18, 112 – Auslieferung (Fremdenlegionärbeschluss). Hindert drohende Todesstrafe die Auslieferung? Eine frühe Antwort und ihre Überholung in der Zeit. In: MENZEL (szerk.) 142-147.

⁹⁰³ A testület a következő szempontokra volt tekintettel: 1. A rendelkezés nyelvtani értelmezéséből nem következik a kiadatás tilalma, mivel az a halálbüntetést az ország területén tiltja meg; 2. A rendszertani értelmezésből sem következik, mivel az nem szerepel a *Grundgesetz* menedékjogról szóló rendelkezésében [16. cikk (2) bekezdés]; 3. A testület a halálbüntetés tilalmának alkotmányban való rögzítését a német jogrendszer sajátos reakciójának minősítette a halálbüntetéssel való visszaélések miatt a nemzeti szocializmus időszakában, amely értékítéletet nem lehet kiterjeszteni más jogrendszerekre. 4. Hivatkozott a norma keletkezéstörténetére, konkrétan a halálbüntetés ellen az alkotmány vitája során felhozott érvekre is, ezeket azonban a konkrét ügy szempontjából irrelevánsnak tekintette. 5. Végül arra a nemzetközi gyakorlatra utalt, amely a kiadást a halálbüntetés végrehajtásáról való lemondás feltételéhez kötötte.

⁹⁰⁴ MENZEL szerint a kiadási egyezmények egyrészt mint nemzetközi egyezmények (amelyek nem képezik a *ius cogens* részét) az egyszerű törvények szintjén helyezkednek el, így meg kell felelniük az alkotmányos követelményeknek; másrészt a konkrét ügyben nem a halálbüntetés eltörlése más jogrendszerekre való kiterjesztésének kérdése merült fel, hanem az a kérdés, hogy a német állam köteles-e segédkezni a halálbüntetéshez vezető eljárás lefolytatásában. MENZEL2000, 144. DEGENHART szerint a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdéséből a kiadatás vonatkozásában is levezethető az állam életvédelmi kötelezettsége. DEGENHART 2009, 1969.

⁹⁰⁵ BVerfGE 60, 348 (354)

⁹⁰⁶ BVerfGE 60, 348 (354)

⁹⁰⁷ BVerfGE 60, 348 (355)

⁹⁰⁸ Soering kontra Egyesült Királyság, 1989. 07. 07., kérelemszám: 14038/88. msz. 101-104

7.1.2.1.2. A rendőri lőfegyverhasználat

A jogos védelem általánosan elismert intézménye a magánszemélyek számára biztosítja a jogtalan támadásokkal szembeni védekezés lehetőségét, amely akár a támadó halálához is vezethet, a rendőri lőfegyverhasználat meghatározott céljából⁹⁰⁹ az állam számára biztosítja a jogos védelmet.⁹¹⁰

Szakirodalmi álláspontok szerint az élet mint legfőbb érték védelméből az következik, hogy a rendőri lőfegyverhasználat célja elsősorban a támadó ártalmatlanná tétele, valamint a szökés megakadályozása kell, hogy legyen. Ugyanakkor alkotmányjogi szempontból nem kifogásolható az élet elvétele sem, feltéve hogy élet áll szemben élettel és az élet elleni jogtalan támadás a támadó életének kioltásával megakadályozható.⁹¹¹ Mindazonáltal esetről esetre kell megítélni az arányosság követelménye alapján, hogy a rendőri lőfegyverhasználat – hasonlóan a jogos védelemhez – azokban az esetekben is igazolható-e, ha az nem az élet megmentésére, hanem különböző egyéb alapjogok (tárgyi) védelmi körébe tartozó értékek (pl. testi integritás) vagy az alkotmányos rend védelme indokolja, és a jogtalan támadás elhárítására nem áll rendelkezésre más eszköz.⁹¹²

A Szövetségi Alkotmánybíróság a légi közlekedés biztonságáról szóló döntésében a terroristák által eltérített repülőgép lelövésére adott felhatalmazás vizsgálata során megállapította, hogy a terroristák lelövése – feltéve, hogy a repülőgépen nem lennének

⁹⁰⁹ Az Emberi jogok Európai Egyezményének 2. cikk (2) bekezdése megtiltja az élettől való megfosztást, amennyiben az a feltétlenül szükségesnél nagyobb erőszak alkalmazásából ered, de megfogalmaz három kivételt: személyek jogtalan erőszakkal szembeni védelme, törvényes letartóztatás foganatosítása vagy a törvényesen fogva tartott személy szökésének megakadályozása, zavargás vagy felkelés elfojtása céljából törvényesen tett intézkedés. Tehát harmadik személyek védelme, az állami büntető igény érvényesítése és az alkotmányos rend védelme a (tulajdon védelme önmagában nem) indokolhatja az állami erőszak alkalmazását. A korlátozást igazoló okok kivételt képeznek az élethez való jog megsértése alól.

⁹¹⁰ HORST DREIER: Grenzen des Tötungsverbotes – Teil 1. *Juristen Zeitung (JZ)* 2007/6. (a továbbiakban: DREIER 2007 a.) 264.

⁹¹¹ STARCK 1999, 69.; DI FABIO 2004, 41.

⁹¹² Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata szerint az élethez való jog tárgyi oldala azt a kötelezettséget rója az államokra, hogy hatékony hivatalos vizsgálatot folytassanak le azokban az esetekben, amikor az állami szervek vagy közhatalmat gyakorló személyek okozták az áldozat halálát. Ezeknek a vizsgálatoknak függetlennek, az áldozat hozzátartozói számára hozzáférhetőnek és gyorsnak kell lenniük. A vizsgálatnak alkalmasnak kell lennie annak megállapítására, hogy a körülmények megfelelően indokolták-e az alkalmazott erőszakot és egyébként jogszerűek voltak. A megfelelő vizsgálat kötelezettsége különösen fontos a következő esetekben: belföldi fegyveres konfliktus során az állam által alkalmazott erőszak emberi életek kioltásához vezetett (pl. brit hatóságok IRA elleni harca, a török hatóságok küzdelme a kurd felszabadítási mozgalom ellen, Oroszország csecsenföldi háborúja során); az áldozat a fogvatartása alatt hal meg; felmerül a bűnelkövető összejártsága a hatóságokkal (pl. a későbbi áldozat kifejezetten segítséget kért a hatóságtól az élete elleni fenyegetésekre tekintettel, a hatóságok pedig ezt nem csupán megtagadták, hanem el is ítélték); eltűnt személyek holtteste nem került elő. A Bíróság kiterjesztette a fenti kötelezettséget a nemzetközi fegyveres konfliktus során alkalmazott állami erőszakra is, amennyiben a másik állam területén közhatalmat gyakorló állam hajtott végre erőszakos cselekményt (extraterritoriális hatály). (Al-Skeini és mások kontra Egyesült Királyság, 2011. 07. 07., kérelemszám: 55721/07) Az Egyezmény 2. cikkének rendelkezéseitől ugyanis – a jogszerű háborús cselekmények következtében okozott halálesetek kivételével – szükséghelyzet esetén sem lehet eltérni. KORFF, Douwe: *The right to life. A guide to the implementation of Article 2 of the European Convention of Human Rights*, Human rights handbooks, No. 8, Council of Europe 2006, 35-58. A fenti követelmények az egyes államok alapjogi bíráskodásában a tisztességes eljáráshoz való jog alanyi oldalából fakadnak.

ártatlan utasok –⁹¹³ nem sérti azok emberi méltóságát.⁹¹⁴ Azt a kérdést nem vizsgálta, hogy a rendőri löfegyverhasználat ebben az esetben megvalósítja-e az élethez való jog korlátozását, illetve az milyen szempontok alapján igazolható. Az egyértelmű, hogy a rendőri löfegyverhasználat nem ütközik a halálbüntetés tilalmába még akkor sem, ha a gyanúsított halálához vezet, mivel az nem büntetés.⁹¹⁵ Tekintettel arra, hogy az élethez való jog a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés harmadik mondata értelmében korlátozható, a rendőri löfegyverhasználat alkotmányosságának kérdése a korlátozás általános elvei alapján megválaszolható.

7.1.2.1.3. Az élet feláldozása mások megmentése érdekében

Az általános hadkötelezettség a legtipikusabb példája annak, amikor az állam elvárja az állampolgáraitól életük feláldozását mások, illetve az állam védelme érdekében.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az általános hadkötelezettséget [*Grundgesetz* 12a. cikk] alkotmányos kötelezettségnek tekinti,⁹¹⁶ amit azonban mind hivatásos hadsereg felállításával, mind az általános hadkötelezettség előírásával meg lehet valósítani.⁹¹⁷

Az állam az általános hadkötelezettség bevezetésével nem maga korlátozza az élethez való jogot, hanem csupán veszélyezteti azt. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában ez nem jelenti azt, hogy nem sérült az élethez való jog, mivel már az élet és testi épség veszélyeztetése is megvalósíthatja az alapjog sérelmét.⁹¹⁸

MURSWIEK szerint azok a kockázatok (*Risiken*), amelyek elég nagyok ahhoz, hogy veszélyt (*Gefahr*) képezzenek, rendszerint nem igazolhatók és így alapjogsértők.⁹¹⁹ A kockázat pedig akkor minősíthető veszélynek, ha a kár bekövetkezte valószínűsíthető. Annak a kérdésnek a megítélése, hogy a valószínűség mikor tekinthető elégségesnek, elsősorban a felmerült kár mértékétől függ: minél nagyobb a kár, annál alacsonyabb a bekövetkezés valószínűségére vonatkozó követelmény.⁹²⁰ A valószínűség követelményének megítélése a kár mértékén és az érintett alapjog értékén túlmenően a jogsértés visszafordíthatóságától is függ.⁹²¹

⁹¹³ A rendőri löfegyverhasználat ebben az esetben a jogtalanul támadó ellen irányul, aki a saját halálát a jogellenes cselekmény abbahagyásával megakadályozhatja. Az élethez való jog akkor sérül, ha a rendőri löfegyverhasználat nagy valószínűséggel ártatlanok életének kioltásához vezet. A repülőgép utasai élethez való jogának korlátozása aránytalan, mivel legitim célt követ ugyan és alkalmas a cél elérésére, sőt szükségesnek is tekinthető, de életük nem mérlegelhető a földön tartózkodók életével szemben, önfeláldozási kötelezettségük pedig nincs. DREIER 2007 a. 266. Ezzel ellentétes álláspontot képvisel MURSWIEK, aki szerint az ártatlan utasok halála a mentési akció nem célzatos, ugyanakkor szükségszerű következménye, az életek közötti mérlegelés pedig megengedett, mivel a terrorista akció áldozatai emberi számítás szerint úgylis életüket veszítik. MURSWIEK 2009, 155.

⁹¹⁴ BVerfGE 115, 118 (161)

⁹¹⁵ STARCK 1999, 69.

⁹¹⁶ BVerfGE 28, 243 (261) – katonai szolgálat megtagadása; BVerfGE 48, 127 (159) – általános hadkötelezettség.

⁹¹⁷ BVerfGE 48, 127 (160); BVerfGE 105, 61 (71) – a szökés büntethetősége.

⁹¹⁸ BVerfGE 51, 324 (346); 52, 214 (220); 66, 39 (57)

⁹¹⁹ MURSWIEK 2009, 153.

⁹²⁰ MURSWIEK 2009, 153.

⁹²¹ BVerfGE 49, 89 (141)

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az élethez való jog és a testi épséghez való jog súlyos sérelme – az alapjogok kiemelkedő jelentőségére tekintettel – már távoli összefüggés esetén is megalapozzák a sérelem veszélyének fennállását.⁹²²

Mindazonáltal a Szövetségi Alkotmánybíróság az általános hadkötelezettséget az élethez való joggal összefüggésben nem vizsgálta. Az általános hadkötelezettségről szóló első határozatában a katonai szolgálat lelkiismereti okból történő megtagadásának jogát kifejezetten a sérthetetlen emberi méltóságból vezette le.⁹²³

A katonai szolgálat megtagadásáról szóló határozatában azonban már óvatosabban fogalmazott: „A *Grundgesetz* az emberi méltóság tiszteletének gondolatához közel álló megfontolások alapján meghatározott feltételek mellett engedélyezte a katonai szolgálat megtagadásának jogát (BVerfGE 12, 45 (53)). Ezzel a testület egyúttal lezárta azon lelkiismereti meggyőződésből fakadó magatartások körét, amelyek igazolják a katonai szolgálat megtagadását. Nem ismeri el sem a *Grundgesetz* 4. cikk (3) bekezdésén túlmenően felmerülő további lelkiismereti korlátokat, sem az emberi méltóságra hivatkozást a *Grundgesetz* 4. cikk (3) bekezdése alapján elvárható kötelezettségekkel szemben (BVerfGE 23, 127 (132)).”

Ennek megfelelően az a katona, akinek a katonai szolgálat megtagadására vonatkozó kérelméről még nem döntöttek, katonai szolgálatra kötelezhető és annak megtagadása esetén elítélhető anélkül, hogy az emberi méltóság sérelme megvalósulna.⁹²⁴

A határozatból az a következtetés vonható le, hogy a katonai szolgálat megtagadása nem tartozik a lelkiismereti szabadság emberi méltóság magjába, azaz maga a katonai szolgálat sem ütközik az emberi méltósághoz való jogba. Bár a katonai szolgálat korlátozza az élethez való jogot (az élet veszélyeztetése nyilvánvaló), az igazolható az arányossági vizsgálat alapján.

7.1.2.2. A testi épséghez való jog korlátozása

A testi épség korlátozása kifejezetten a testi integritás sérelmét veti fel, de a testi-fizikai, valamint a lelki-pszichikai sérelem elhatárolása sokszor nehézségekbe ütközik. A Szövetségi Alkotmánybíróság például a zajártalmat abban az esetben tekinti a testi épséghez való jog korlátozásának, amikor az már egészségkárosodáshoz vezet vagy olyan mértéket ölt, hogy fizikai fájdalmat okoz.⁹²⁵

A testi épség korlátozása eltérő intenzitású lehet, a maradandó egészségkárosodástól a teljesen fájdalommentes, diagnosztikai eljárásokon át az egészségre semmilyen negatív következményekkel nem járó beavatkozásokig.

⁹²² BVerfGE 49, 89 (142).

⁹²³ BVerfGE 12, 45 (53)

⁹²⁴ BVerfGE 28, 243 (263)

⁹²⁵ BVerfGE 56, 54 (75)

7.1.2.2.1. A kínzás

A nemzetközi emberi jogi dokumentumok és a nemzeti alkotmányok jelentős része⁹²⁶ tartalmazza a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés tilalmát. A *Grundgesetz* nem mondja ki általános érvénnyel a kínzás tilalmát, de a 104. cikk (1) bekezdése különös szabályként a fogvatartottak⁹²⁷ számára biztosítja a testi és lelki bántalmazás tilalmát. A testi épséghez való jog és a fenti speciális alapjog (tárgyi) védelmi köre között láthatóan átfedés van, azzal a lényeges különbséggel, hogy ez utóbbi kifejezetten védelmet nyújt a pszichikai hatásokkal szemben is, attól függetlenül, hogy azok fizikai fájdalmat okoznak-e.⁹²⁸ A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a testi vagy lelki bántalmazás az emberi méltóság megsértésének egyik tipikus esete, így azt az emberi méltóság klauzula alapján kell megítélni.⁹²⁹ A kínzás tilalmába ütköző cselekmények elbírálásának alkotmányos mércéje akkor is az emberi méltóság klauzula, ha a *Grundgesetz* 104. cikk (1) bekezdésének érintettsége – a speciális személyi körre tekintettel – nem merül fel, mivel az emberi méltóság minden embert megillet. Tekintettel arra, hogy az emberi méltóság érinthetetlen, különösen fontos a kínzás fogalmának a pontos meghatározása.

A kínzás, embertelen, megalázó bánásmód és büntetés tilalmának, mint az emberi méltóság tipikus sérelmének nevesítése a nemzetközi jogi dokumentumokban sem ad önmagában választ arra a kérdésre, mit kell értenünk ezeken a bánásmódokon. Az Emberi Jogok Európai Bírósága legelőször az Írország kontra Egyesült Királyság ügyben értelmezte az Egyezmény 3. cikkébe foglalt tiltott magatartásokat és dolgozta ki azok megvalósulásának feltételeit,⁹³⁰ de esetről esetre dönti el, hogy a kifogásolt bánásmód megvalósítja-e és pontosan melyik tilalmazott magatartást. Az Egyezmény 3. cikkében felsorolt bánásmódok tilalma az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában is az ember testi és lelki integritását védelmezi. A Bíróság gyakorlatában az Egyezmény 3. cikkében foglalt tilalmak „lépcsőfokszerűen” épülnek egymásra: a kínzás a legsúlyosabb bánásmód, amely alatt egymást követően helyezkednek el a „fokról fokra enyhébb” magatartások, amelyek csupán a testi-lelki fájdalom mértékében és súlyában térnek el egymástól.

Az Egyesült Nemzeteknek (ENSZ) az 1984-ben elfogadott a kínzás és más kegyetlen vagy megalázó büntetések elleni nemzetközi egyezménye 1. cikk (1) bekezdése a következő definíciót tartalmazza:

„Az Egyezmény szempontjából a kínzás kifejezés minden olyan cselekményt jelent, amelyet szándékosan, éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés kiváltása céljából alkalmaznak valakivel szemben, hogy tőle, illetőleg harmadik személytől értesüléseket vagy

⁹²⁶ Emberi jogok európai egyezménye (EJEE) 3. cikk; Az Európai Unió alapjogi chartája 4. cikk „Senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.”;

Emberi jogok egyetemes nyilatkozata (EJENY) 5. cikk „Senkit nem lehet kínvallatásnak, avagy kegyetlen, embertelen vagy lealacsonyító büntetésnek vagy bánásmódnak alávetni.”;

Polgári és Politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 7. cikk „Senkit sem lehet kínzásnak, kegyetlen, embertelen, megalázó elbánásnak vagy büntetésnek alávetni. (...)”

⁹²⁷ A *Grundgesetz* 104. cikk (1) bekezdés második mondata attól függetlenül védi a fogvatartottakat, hogy a fogva tartást a nyomozati szakaszban vagy a bírósági eljárásban rendelték-e el. DEGENHART 2009, 2026.

⁹²⁸ *Grundgesetz* 104. cikk (1) bekezdés második mondata „A fogvatartottak lelki és testi bántalmazása tilos.”

⁹²⁹ BVerfG (K) NJW 2005, 656.

⁹³⁰ 1978, 01.18, kérelemszám: 5310/71

vallomást csikarjanak ki, vagy hogy olyan cselekmény miatt büntessék, amelyet ő vagy harmadik személy követett el, illetőleg amelynek elkövetésével őt vagy harmadik személyt gyanúsítanak, hogy megfélemlítsék vagy nyomást gyakoroljanak rá, illetőleg hogy harmadik személyt félemlítsenek meg, vagy harmadik személyre gyakoroljanak nyomást, valamint bármilyen megkülönböztetési formára alapított más okból alkalmaznak, ha az ilyen fájdalmat vagy szenvedést közfeladatot ellátó személy vagy hivatalos minőségben eljáró bármely más személy vagy ilyen személy kifejezett vagy hallgatólagos ösztönzésére vagy ennek hozzájárulásával bárki más okozza.”⁹³¹

A fenti definícióban jól elkülöníthető a kínzás fogalmának három alkotó eleme: éles testi vagy lelki fájdalom vagy szenvedés kiváltása (objektív tényállási elem); szándékosság és célzat (szubjektív tényállási elem); a tettes és az állami hatalom viszonya.

DI FABIO a kínzás fogalmát az emberi méltóság fogalmából kiindulva fogalmazta meg: a hivatali személyek önkényének való kilátástalan kiszolgáltatottság állapota, a reménytelen tehetetlenség mások túlerejével szemben.⁹³² Ennek megfelelően a testi épség sérelme nem minden esetben veti fel az emberi méltóság sérelmét.⁹³³

Az emberi méltóság érinthetatlensége körüli vita egyik központi témáját képező mentő kínzás (*Rettungsfolter*)⁹³⁴ abban különbözik a kínzás „szokásos” módjától, hogy az információ megszerzése az emberi élet megmentésére szolgál.⁹³⁵ Ebben a konstellációban az elkövető emberi méltósághoz való jogának és az áldozat emberi méltósághoz való jogának ütközése merül fel.

7.1.2.2.2. A bűnüldözés érdekében elrendelt korlátozások

A Büntető eljárásjogi törvénykönyv (*Strafprozessordnung – StPO*) 81a. § (1) bekezdése kifejezetten felhatalmazást ad a testi épség korlátozásának különböző módozataira a bűncselekményi törvényi tényállás megállapítása céljából. A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a bűnüldözés érdekében elrendelt korlátozások akkor igazolhatók, ha azok csekély jelentőségűek és nem jelentenek aránytalan megterhelést (pl. haj- és szakállviselet megváltoztatása szembesítés céljából),⁹³⁶ és a korlátozás egyébként arányban áll a gyanú alapjául szolgáló bűncselekmény súlyával (pl. gerincvelő folyadékból mintavétel hűtlen kezeléssel gyanúsított üzletvezető elleni eljárásban).⁹³⁷

⁹³¹ Magyarország 1988-ban rendelkezett az egyezmény kihirdetéséről: A kínzás és más kegyeten, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről szóló 1988. évi 3. törvényerejű rendelet.

⁹³² SCHMITT GLAESER, Walter: Folter als Mittel staatlicher Schutzpflicht? In: Depenheuer, Otto – Heintzen, Markus – Jestaest, Matthias – Axer, Peter (szerk.): *Staat im Wort. Festschrift für Josef Isensee*. Heidelberg: C. F. Müller, 2007, 513, 516.

⁹³³ SCHMITT GLAESER 2007, 521.

⁹³⁴ A mentő kínzás kifejezést elsőként Milos VEC használta a Frankfurter Allgemeiner Zeitung (FAZ) 2003. március 4.-i számának 38. oldalán.

⁹³⁵ HILGENDORF, Eric: Folter im Rechtsstaat? *Juristen Zeitung (JZ)* 2004/7., 334.

⁹³⁶ BVerfGE 47, 239 (248) – haj- és szakállviselet megváltoztatása

⁹³⁷ BVerfGE 16, 194 (202) – gerincvelő folyadékból mintavétel

7.1.2.2.3. A testi épséget sértő egészségügyi beavatkozások

A Szövetségi Alkotmánybíróság szerint a testi épséget sértő egészségügyi beavatkozások, még ha a gyógyítás céljából is történnek, megvalósíthatják az alapjog korlátozását. A testi épség korlátozásának nem képezi feltételét az, hogy károkozásra irányuljon.⁹³⁸

Az egészségügyi beavatkozásokba való beleegyezés ugyanakkor nem csupán igazolja, hanem eleve ki is zárja a korlátozás megvalósulását feltéve, hogy azt a beleegyezési képességgel rendelkező beteg – orvosi tájékoztatást követően –⁹³⁹ önként teszi.⁹⁴⁰ A beleegyezési képesség hiánya önmagában mégsem nem zárja ki a beavatkozás elleni védelmet.⁹⁴¹

Az alkotmánybíróági gyakorlatban a beteg akarata ellenére történő gyógykezelése (kényszergyógykezelés) a testi épséghez való jog (és egyúttal a testi épségről való önrendelkezési jog) korlátozásának egyik tipikus esete. Az érintett ebben az esetben olyan intézkedések elviselésére kényszerül, amelyek megvalósítják a testi sértés bűncselekményének törvényi tényállását, és csupán az érintett – büntetőjogi szempontból érvényes – beleegyezése esetén nem büntethetők.⁹⁴²

A Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy a pszichiátriai intézetbe zárt beteg testi épségének a beteg akarata ellenére történő korlátozása akár az érintett saját védelme érdekében is szükséges lehet feltéve, hogy a betegség jellege miatt nincs betegség tudata és nem ismeri el a kezelés szükségességét.⁹⁴³

A betegség okozta belátási képesség hiánya megakadályozza a beteget abban, hogy a saját érdekeit felfogja (pl. szabadulás).⁹⁴⁴ Pusztán abból a tényből azonban, hogy az érintett a kezeléshez szükséges olyan orvosi ellátást utasít vissza, amely a gyógyulás esélyeire tekintettel általában elfogadott, még nem lehet a betegség okozta belátási képesség hiányára következtetni.

A betegség okozta belátási képesség hiánya különböző konjunktív feltételek esetén áll fenn. Az első feltételek az egészségügyi beavatkozásra vonatkoznak, így az annak indokát képező ellátás sikere valószínűsíthető kell, hogy legyen. A kényszergyógykezelés azonban ebben az esetben is csak végső eszközként vehető igénybe, ha az enyhébb eszközök nem vezetnének sikerhez. A beteget a beavatkozásról és annak módjáról mindenképpen tájékoztatni kell. A beavatkozás pedig akkor arányos, ha az ellátás előnyei meghaladják az elmaradása esetén bekövetkező hátrányokat.⁹⁴⁵ A további feltételek a hatóságok és

⁹³⁸ BVerfGE 89, 120 (130)

⁹³⁹ A Szövetségi Alkotmánybíróság az orvos tájékoztatási kötelezettségét az információs önrendelkezési jogból vezette le [*Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdés az 1. cikk (1) bekezdésével összefüggésben]. BVerfGE 52, 131 (168). A különvéleményt megfogalmazó HIRSCH, NIEBLER ÉS STEIBERGER alkotmánybírák azonban hivatkoztak a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdésére is.

⁹⁴⁰ BVerfGE 128, 282 (301)

⁹⁴¹ BVerfGE 58, 208 (224)

⁹⁴² BVerfGE 128, 282 (302)

⁹⁴³ BVerfGE 58, 208 (224)

⁹⁴⁴ BVerfGE 58, 208 (225)

⁹⁴⁵ BVerfGE 128, 282 (309)-(311)

bíróságok eljárásának részleteire is kiterjednek a teljes ellátás alatti orvosi felügyelettől az ellátás részletes dokumentálásán túl a bírói út biztosításáig.⁹⁴⁶

7.1.2.2.4. Ártalmatlan beavatkozások

A Szövetségi Alkotmánybíróság a testi épséghez való jogba történt ártalmatlan beavatkozásokat is alapvetően az alapjog korlátozásának tekinti és azok igazolhatóságáról az arányossági vizsgálat alapján dönt. A testület tehát – a szakirodalmi kritikákkal ellentétben – nem zárja ki eleve az alapjog védelmi köréből a társadalmilag elfogadott (*sozial adäquat*) beavatkozásokat.⁹⁴⁷

Az agykamrák levegővel való feltöltéséről szóló határozat valóban különbséget tett a határozatnak nevet adó kisebb agyműtétnek minősülő orvosi beavatkozás, valamint a teljesen ártalmatlan EEG-eljárás (elektro-enkefalográfia) között. A testület megállapította, hogy az EEG-eljárás nem tartozik azon beavatkozások közé, amelyek csak a beteg beleegyezésével végezhetők el. Azt a kérdést azonban, hogy a beavatkozás a csekély jelentőségére és eltűrésének elvárhatóságára tekintettel egyáltalán korlátozásnak minősül-e, nyitva hagyta.⁹⁴⁸ Az agykamrák levegővel való feltöltésének eljárását viszont a testi épséghez való jog súlyos korlátozásának tekintette, amelynek alkalmazását a konkrét ügyben a gyanúsítottal szemben szükségtelennek és a bűncselekmény súlyára tekintettel aránytalannak ítélte.⁹⁴⁹

A szakirodalom szerint a társadalomban szokásos beavatkozásoknak a testi épséghez való jog (tárgyi) védelmi köréből való kizárására irányuló gyakorlat az alapjogok korlátozásának igazolása kérdését az alapjog (tárgyi) védelmi körének szintjén akarja megoldani, holott az formális kritériumok alapján behatárolható lenne.

A *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése tehát a csekély jelentőségű vagy társadalmilag elfogadott beavatkozások ellen is védelmet nyújt, az elhanyagolható bagatell beavatkozások, azaz a mindennapi kellemetlenségek vagy egyéni érzékenységek kivételével.⁹⁵⁰ A beavatkozás csekély jelentősége nem zárja ki a korlátozást, de megkönnyíti annak igazolását.⁹⁵¹

⁹⁴⁶ BVerfGE 128, 282 (311)-(317)

⁹⁴⁷ SCHULZE-FIELITZ 2004, 369. Hivatkozással az agykamrák levegővel való feltöltéséről szóló alkotmánybírósági határozatra [BVerfGE 17, 108 (115)], valamint a Szövetségi Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság (Bundesverwaltungsgericht – BwVerG) határozataira [BwVerGE 46, 1 (7); 54, 211 (223)]

⁹⁴⁸ BVerfGE 17, 108 (115)

⁹⁴⁹ BVerfGE 17, 108 (117)

⁹⁵⁰ SCHULZE-FIELITZ 2004, 369.

⁹⁵¹ MURSWIEK 2009, 151. Murswiek szerint a környezetvédelem körében sok, alig észrevehető bagatell hatás összeadódva végül súlyos, krónikus betegségekhez vezethet. Éppen ezért annak eldöntése, hogy mely beavatkozások minősíthetők olyan csekélynek, hogy társadalmilag elfogadottként el kell őket tűrni, a jogalkotó feladata.

7.1.3. Az élethez és testi épséghez való jog tárgyi oldala

A Szövetségi Alkotmánybíróság az állam alapjogokra vonatkozó védelmi kötelezettségét az érintett speciális alapjogok tárgyi oldalából olvassa ki. A védelmi kötelezettség elsősorban az élethez és testi épséghez való joggal összefüggő esetekben merült fel, így annak tartalma elsősorban az abortusz határozatokban bontakozik ki.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a magánszemélyek behatásaival szembeni védelmi kötelezettség révén olyan dogmatikai konstrukciót dolgozott ki, amely eltér a hagyományos állami beavatkozást elhárító jogok felépítésétől, és amely meghatározza annak a tartalmát is.

7.1.3.1. Abortusz

Az abortusz jogi szabályozásának megítélésében Európában a második világháborút követően nem alakult ki a halálbüntetés megítéléséhez hasonló elvi egyetértés. Két egyformán erős emberi jogi meggyőződés került szembe egymással. A *pro choice* mozgalmak vagy „választáspártiak” a nő önrendelkezési jogának adnak elsőbbséget, a *pro life* mozgalmak vagy „életvédők” a méhmagzat életjogának.⁹⁵² Az európai államok abortusz szabályozásában az elvi különbségek miatt két kompromisszumra törekvő modell érvényesül. A határidős modell vagy időbeli korlátozások rendszere alapján a terhesség első szakaszában (általában a fogantatástól számított 10-12. hétig) a nő önrendelkezési joga alapján szabadon dönthet a terhesség megszakításáról. A meghatározott időpont eltelte után általában csak meghatározott indikáció esetében szakítják meg a terhességet. Ez a szabályozási modell érvényesül a következő európai államokban: Ausztria, Franciaország, Görögország, Hollandia, Norvégia, Románia, Svájc, Svédország, Törökország. Az indikációs modell lényege hogy a terhesség megszakításra csak valamilyen törvényben meghatározott ok esetén kerülhet sor. Az okok megválasztásánál azonban különbségek vannak az egyes országok között. Az indikációs rendszert követő országok közé sorolható Anglia, Belgium, Dánia, Finnország, Írország, Luxemburg, Magyarország, Németország.⁹⁵³

A Szövetségi Alkotmánybíróság két határozatban vizsgálta a terhesség megszakítás alkotmányosságát.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az 1975. évi első abortusz határozat rendelkező részében a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondatával és 1. cikk (1) bekezdésével ellentétesnek minősítette a Büntető Törvénykönyv (*Strafgesetzbuch – StGB*) 1974-ben elfogadott módosítását, amely büntetlenséget biztosított a várandósság első 12 hetében a várandós nő kérésére, orvos által elvégzett abortusz vonatkozásában.⁹⁵⁴

A határozat kiemelkedő jelentőségét az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség dogmatikai konstrukciójának kidolgozása adja. A Szövetségi Alkotmánybíróság a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondatából vezette le az állam kötelezettségét minden egyes emberi élet védelmére, de arra is hivatkozott, hogy az az (1) cikk (1) bekezdés második mondatának az emberi méltóság védelmére vonatkozó előírása védelmében is részesül.⁹⁵⁵

⁹⁵² TÓTH 2003, 328.

⁹⁵³ JOBBÁGYI 1997 a. 75-91.

⁹⁵⁴ BVerfGE 39, 1 (2) A határozat ismertetését magyarul lásd: TÓTH 134-135.

⁹⁵⁵ BVerfGE 39, 1 (41)

Az állam védelmi kötelezettségét annál komolyabban kell venni, minél nagyobb a védett jogi tárgy értéke az alapjogok értékrendszerén belül. Ennek megfelelően az életet mint legfőbb értéket különösen komolyan kell venni.⁹⁵⁶

A Szövetségi Alkotmánybíróság az objektív értékrendszerre vonatkozó gyakorlatára hivatkozással kifejtette, hogy „már az alapjogi normák tárgyi oldalából” kikövetkeztethető az állami védelem szükségessége és megvalósulási módjai.⁹⁵⁷ Az államnak a magzati életre kiterjedő védelme elsősorban arra vonatkozik, hogy megóvja azt mások jogellenes beavatkozásától.⁹⁵⁸

Az abortusz probléma alapjául – a „kettősség az egységben” „egyedi állapota” (*singuläre Lage der Zweiheit in Einheit*)⁹⁵⁹ ellenére – felismerhetően egy háromszög konstelláció szolgál.

„Az állam azon kötelezettsége, hogy a fejlődő életet védelmezze, alapvetően az anyával szemben is fennáll. A meg nem született élet és az anya közötti természetes összefonódás kétségtelenül egy különös minőségű kapcsolatot alapoz meg, amellyel nem lelhető fel párhuzam más életviszonyokban. A várandósság a nő intimsférájába tartozik, amelynek alkotmányos védelmét a *Grundgesetz* 2. cikk (1) bekezdése és 1. cikk (1) bekezdése biztosítja. Ha az embrióra kizárólag az anyai szervezet részeként tekintenénk, akkor a terhesség megszakítása a magánélet alakítása körében maradna, amelybe a törvényhozó behatolása tilos [...]. Mivel azonban a méhmagzat egy önálló emberi lény, amely az alkotmány védelme alatt áll, a terhesség-megszakításnak társadalmi dimenziója van, amely őt az állami szabályozás számára hozzáférhetővé és arra rászorulttá teszi. Bár hasonlóképpen elismerést és védelmet igényelhet a nő személyisége szabad kibontakozásához való joga, amely magában foglalja a tág értelemben vett cselekvési szabadságot, és ezzel a nő arra vonatkozó egyéni felelősségét is, hogy az anyaság és az abból fakadó kötelezettség ellen döntsön. Ez a jog azonban nem korlátlan – mások jogai, az alkotmányos rend és az erkölcsi törvények korlátozzák azt BVerfGE 39, 1 (42-43).”

Az egyik oldalon a meg nem született emberi élet áll, amelyre kiterjed az élethez és emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre. Az állam élet és méltóság védelmére vonatkozó kötelezettségével szemben a másik oldalon az anyának az állami beavatkozást elhárító joga áll (személyiség szabad kibontakoztatásához való jog).⁹⁶⁰ Az állam mint az alapjogok címzettje áll a háromszög csúcán; rá vonatkozik mind a magzati élet védelmének kötelezettsége, mind a várandós nő alapjogának tisztelete. Az alapjogok jogosultjai között nem jön ugyan létre alapjogi jogviszony, de az alapjogok közvetetten hatnak a védelmet igénylő és a jogsértő között. A védelmi kötelezettség az alapjogok magánszemélyek közötti jogviszonyaiban való érvényesülés tételén alapul: az alapjogok mindenki irányában tartalmazzák az általuk védett érdekek megsértésének tilalmát. A konfliktus feloldása az

⁹⁵⁶ BVerfGE 39, 1 (42)

⁹⁵⁷ BVerfGE 39, 1 (42)

⁹⁵⁸ BVerfGE 39, 1 (42)

⁹⁵⁹ BVerfGE 88, 203 (253)

⁹⁶⁰ Az Emberi Jogok Európai Bírósága az Emberi Jogok Európai Egyezménye 8. cikke alapján ítéli meg az abortuszhoz való hozzáférést, amelyet a tág értelemben vett egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés részeként értelmez. Ennek megfelelően – az abortuszhoz való alanyi jog deklarálása nélkül – esetről esetre vizsgálja, hogy az állam abortusz szabályozása megfelel-e az eljárási követelményeknek. FENWICK, Daniel: 'Abortion jurisprudence' at Strasbourg: deferential, avoidant and normatively neutral? *Legal Studies*, Vol. 34 No. 2, 2014, 214-241.

állam feladata, amelyet a Szövetségi Alkotmánybíróság első sorban a törvényhozó számára jelöl ki, annak ellenére, hogy az alapjogokból fakadó védelmi kötelezettség a *Grundgesetz* 1. cikk (3) bekezdése szerint mindhárom hatalmi ágat köti. A törvényalkotónak a jogalkotás során mérlegelnie kell, és ennek során kell eldöntenie, hogyan tud a hatékony védelem követelményének megfelelni:

„Arról, hogyan teljesíti az állam hatékonyan a kialakuló élet védelmére vonatkozó kötelezettségét, elsősorban a törvényalkotónak kell döntenie. Ő határozza meg, milyen védelmi intézkedéseket (*Schutzmaßnahme*) tart célszerűnek és szükségesnek a hatékony életvédelem biztosításához [BVerfGE 39, 1 (44)].”

A törvényalkotónak a jogalkotás számára alapul szolgáló életviszonyok szabályozásában, a szükséges prognózis és az eszközök megválasztásában mérlegelési lehetősége (*Beurteilungsspielraum*) van. Bár az Alkotmánybíróság nem helyezheti magát a törvényalkotó helyébe, az ő feladata annak felülvizsgálata, hogy a törvényhozó a rendelkezésére álló lehetőségek keretei között megtette-e a szükséges lépéseket, hogy kivédje a védett jogtárgyat érő veszélyeket.⁹⁶¹ Tehát a törvényalkotó mérlegelési lehetőségének alapvető elismerése mellett, a törvények alkotmánybírósági vizsgálat alapjául szolgálhatnak.

Az első abortusz határozatban – a mértéken aluli korlátozás kivételével – megtalálható minden olyan az alkotmánybírósági gyakorlatban a védelmi kötelezettség számonkérésére kidolgozott mérce, amely az alapul szolgáló konfliktus feloldásában szerepet kap. Ahogy arra már hivatkoztam, a Szövetségi Alkotmánybíróság az érintett alapjog jelentőségéből indult ki. A védelmi kötelezettséget annál komolyabban kell venni, minél nagyobb az alapjog által védett jogi tárgy értéke az alapjogok által alkotott objektív értékrendszerben. Ennek során a Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy az emberi élet az alapjogok rendszerén belül az egyik legfőbb értéket képviseli, mivel az az emberi méltóság alapja és a többi alapjog előfeltétele.⁹⁶²

Az érintett jogi tárgy értékelése mellett különös jelentősége van annak, hogy mekkora az alapjog veszélyeztetésének esélye és mértéke, ill. az milyen és mekkora súlyú következményekkel jár. Az abortusz határozatban ez a lényeges tartalom megsértését jelenti. Az anya önrendelkezési jogának és a születendő emberi élet védelmének kiegyenlítése ugyanis lehetetlen, mivel a terhesség-megszakítás minden esetben a meg nem született élet megsemmisítéséhez vezet. Ezért a mérlegelés során mindkét alkotmányos értéket az emberi méltósághoz, mint az alkotmány értékrendszerének központjához való viszonyuk alapján kell megítélni. A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséhez való igazodás – a 19. cikk (2) bekezdésre tekintettel – azt eredményezi, hogy a méhmagzat életvédelmének elsőbbséget kell tulajdonítani.

„Nem lehetséges olyan egyensúly, amely mind a méhmagzat életvédelmét biztosítaná, mind pedig a várandós nőnek a terhesség-megszakítására vonatkozó szabadságát meghagyná, mivel a terhesség-megszakítás mindig a meg nem született élet megsemmisítését jelenti. Ezért a szükséges mérlegelés során »mindkét alkotmányos értékre aszerint kell tekinteni, hogy hogyan viszonyulnak az alkotmányos értékrendszer központját képező emberi méltósághoz« [...] A *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdéséhez való igazodás

⁹⁶¹ BVerfGE 39, 1 (51)

⁹⁶² BVerfGE 39, 1 (42)

esetén a magzat életének védelme elsőbbséget élvez a várandós nő önrendelkezési jogával szemben. Ez utóbbit a terhesség, a szülés és a gyermeknevelés a személyiségének számos kibontakozási lehetősége tekintetében korlátozhatja. Ezzel szemben a meg nem született életet megsemmisíti a terhesség-megszakítás. Ezért az egymással versengő, alkotmányosan védett pozíciók közötti legkíméletesebb egyensúly megteremtésére vonatkozó elv szerint – a *Grundgesetz* 19. cikk (2) bekezdésének alapgondolata figyelembevételével mellett – a méhmagzat életvédelmének elsőbbséget kell adni. Ez az elsőbbség alapvetően a várandósság teljes időtartama alatt fennáll és nem vonható kétségbe egy meghatározott határidőn belül sem [BVerfGE 39, 1 (43)].”

Az egyenrangú alapjogi pozíciók közötti konfliktus feloldásának eszköze az alapjogok ütközésének az alapjogi pozíciók kíméletes kiegyenlítése révén való feloldásának elve (*Prinzip des schonendsten Ausgleichs konkurrierender Grundgesetzlich geschützter Positionen*). Ez az elv a Konrad HESSE nevéhez köthető gyakorlatias összhang vagy praktikus konkordancia (*praktische Konkordanz*) fordulatra vezethető vissza, melynek értelmében az alkotmányosan védett értékeket a probléma megoldása során úgy kell egymás mellé rendelni, hogy, lehetőség szerint mindegyik megvalósulhasson és az alkotmány egységére tekintettel mindkettő optimális módon érvényesülhessen.⁹⁶³

Mivel az élet védelme gyakorlatilag csak akkor érvényesülhet, ha a mások alapjogainak érvényesülését szolgáló bármilyen korlátozás tilos, a törvényalkotónak a terhesség-megszakítás során annak tilalmából és a várandós nőnek a gyermek kihordására vonatkozó kötelezettségéből kell kiindulnia.

„A jogrend nem szabhatja a nő önrendelkezési jogát a szabályozás egyedüli irányelveként. Az államnak alapvetően egy, a terhesség kihordására vonatkozó kötelezettségből kell kiindulnia, azaz annak megszakítását alapvetően jogtalannak kell tekintenie. A terhesség-megszakítás helytelenítésének egyértelműen meg kell nyilvánulnia a jogrendben. El kell kerülni azt a téves benyomást, mintha a terhesség-megszakítás esetében ugyanazon szociális folyamatról lenne szó, mint például az orvos felkeresése betegség gyógyítása végett, vagy akár a fogamzásgátlás egy jogilag irreleváns alternatívája. Az állam nem vonhatja ki magát a felelősség alól egy »jogmentes tér« elismerésével sem, oly módon, hogy tartózkodjon az értéktételestől, és ezt az egyén saját felelősségi körébe tartozó döntésére hagyja [BVerfGE 39, 1 (44)].”

A Szövetségi Alkotmánybíróság az ütköző alapjogi pozíciók kiegyenlítésének megítélésébe bevonta az arányossági elvet is: „A törvényalkotónak a keletkezett konfliktust kétségtelenül a két egymással szemben álló alapérték vagy szabadságszféra mérlegelésével kell feloldania az alapjogi értékrendhez mérten, az arányosság jogállami elvére tekintettel [BVerfGE 39, 1 (47)].” Mindazonáltal a védelmi kötelezettség különösen súlyos esetekben megkövetelheti egy meghatározott intézkedés meghozatalát, ha másként nem érhető el hatékony védelem és az az alapjog védelme céljából szükséges⁹⁶⁴ (fordított arányossági vizsgálat).⁹⁶⁵ Ennek érdekében szükséges lehet a büntetőjog *ultima ratio*-ként való alkalmazása.

⁹⁶³ HESSE 1995, 317.

⁹⁶⁴ BVerfGE 46, 160 (164) – Schleyer

⁹⁶⁵ MAYER 31.

Mindazonáltal a határozat szerint a még meg nem született élet esetében is érvényes az a vezérlő elv, miszerint a megelőzés elsőbbséget élvez a megtorlással szemben. Ezért az állam feladata elsősorban az, hogy szociálpolitikai és jóléti intézkedéseket vezessen be a leendő élet védelme érdekében. A Szövetségi Alkotmánybíróság felhívta a figyelmet arra, hogy az állam védelmi kötelezettsége mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kialakuló élet védelme a természet rendelete szerint elsősorban az anyára van bízva. Ezért az anyai ösztön újra élesztése vagy erősítése kell legyen az állami életvédelmi erőfeszítések legnemesebb célja.⁹⁶⁶

Ha viszont a büntetőjog eszközét választja, kiegészítő elvként szolgál az elvárhatóság kritériuma, amely tulajdonképpen az arányossági vizsgálat méltányossági szempontjának felel meg. Bár a fogalomból magából nem következik közvetlenül, de az elvárhatóságot sohasem lehet elszigetelten vizsgálni, mindig fel kell tenni a kérdést, hogy mihez képest vagy mi ellen merül fel az elvárhatóság. Így sor kerül a védelmi intézkedés által érintett jogi tárgyak súlyozására. Ha az állami beavatkozást elhárító jog védelmi kötelezettségből következő szükséges korlátozásának elviselése az érintettől nem elvárható, ez a védelem szintjének csökkentéséhez vezethet.⁹⁶⁷ Ez határt szab a büntetőjog védelmi eszközként való alkalmazásának azokban az esetekben, amikor a védelmi kötelezettség következményei az érintett önmagával való meghasonulásához vezetnek.

„Az államnak a leendő élet védelmére vonatkozó kötelezettsége – ahogyan bemutatásra került – az anyával szemben is fennáll. Itt viszont a büntetőjog bevetése különös problémákat vet fel, amelyek a várandós nő egyedi állapotából adódnak. A terhesség mélyreható hatásai a nő testi és lelki állapotára egyértelműen beláthatóak, és nem igényelnek részletes magyarázatot. [...] Itt felmerül az elvárhatóság kérdése, más szavakkal az a kérdés, hogy az állam ezekben az esetekben is kikényszerítheti-e a büntetőjog eszközével a terhesség kihordását. Egymásnak ütközik a meg nem született élet és a nő azon jogának tiszteletben tartása, hogy az elvárható mértéken túl ne kényszerüljön saját értékeinek feladására a meg nem született élet védelme érdekében. Ilyen konfliktushelyzetben, amely nem tesz lehetővé egyértelmű erkölcsi értékítéletet, és amelyben egy, a terhesség megszakítására vonatkozó döntés is tiszteletreméltó lelkiismereti döntés rangjára emelkedhet, a törvényhozónak különös visszafogottságot kell tanúsítania. Ha ilyen helyzetben a várandós nő magatartását nem minősíti büntetést érdemlőnek, és lemond a kriminális szankció eszközéről, akkor ezt a törvényhozó felelősségi körébe tartozó mérlegelés eredményeként alkotmányjogilag el kell fogadni [BVerfGE 39, 1 (48)].”

Ennek megfelelően a Szövetségi Alkotmánybíróság négy feltétel (indikáció) bekövetkezése esetében arra a következtetésre jutott, hogy a várandós nő védendő érdekeire tekintettel a terhesség kihordása nem tűnik elvárhatónak. Ez a négy eset a következő: 1. a várandós nő élethez és testi épséghez való jogának veszélyeztetése (orvosi indikáció); 2. fogyatékos gyermek (genetikai indikáció); 3. nemi erőszak (kriminológiai indikáció); 4. a várandós nő szükséghelyzete (szociális indikáció) esetében.⁹⁶⁸ Míg az első esetben a Szövetségi Alkotmánybíróság az alapjogok ütközésével megindokolta az indikáció

⁹⁶⁶ BVerfGE 39, 1 (45)

⁹⁶⁷ MAYER 31.

⁹⁶⁸ BVerfGE 39, 1 (49-50)

létjogosultságát,⁹⁶⁹ a további esetekben csupán a törvény előkészítés során elhangzott, „meggyőző”-nek minősített feltételekre hivatkozott.⁹⁷⁰ Minden egyéb eset vonatkozásában kimondta ugyan, hogy a terhesség-megszakítás jogellenes és büntetendő,⁹⁷¹ de gyakorlatilag biztosította a törvényalkotó széles körű mérlegelésének lehetőségét a kivételes feltételek meghatározására, amelyek teljesülése esetén a büntetőjogi felelősségre vonás elmaradhat. A határozat vívmánya tehát az, hogy megállapította a minden megszorítás nélküli határidős modell alkotmányellenességét.

RUPP-V. BRÜNNECK alkotmánybíró és SIMON alkotmánybíró különvéleménye a bírói önmérséklet (*judicial self-restraint*) parancsolatát kérte számon a többségi véleménytől. Álláspontjuk szerint törvényhozó ugyanis dönthet mind a tanácsadó- és határidős szabályozás, mind pedig az indikációs szabályozás mellett.⁹⁷² A különvélemény szerint az értékeken alapuló döntéseket a törvényalkotónak kell meghoznia.

„Csak akkor léphet fel a törvényhozóval szemben, ha az egy érték-alapú döntést teljesen figyelmen kívül hagyott, vagy annak megvalósításának rendje és módja nyilvánvalóan hibádzik. Ennek ellenére a többség a törvényhozónak – annak mérlegelési szabadságának állítólagos elismerése mellett – *de facto* felrója, hogy egy önmagában elismerten érték-alapú döntést véleménye szerint nem a lehető legjobb módon valósított meg [BVerfGE 39, 1 (70)].”

A két német állam újraegyesítését követően ismét a Szövetségi Alkotmánybíróság elé került az abortusz probléma, az egyesülési szerződés alapján megalkotott szabályozás ugyanis – az egészségügyi és kriminológiai indokú terhesség-megszakítások szabályozása, valamint a válsághelyzet indikáció megszüntetése mellett –, „nem jogellenesnek” minősítette a várandósság első három hetében a kötelező tanácsadást követő harmadik napon túl elvégzett abortuszt [StGB 218a. §].

A Szövetségi Alkotmánybíróság 1993. évi határozata rendelkező részében a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésébe és 2. cikk (2) bekezdésébe ütközőnek minősítette és megsemmisítette a StGB 218a. §-át.⁹⁷³

A testület megerősítette az első abortuszhatározatban tett elvi megállapításait a magzati élet védelmére vonatkozóan. Rögzítette, hogy a jogrendnek biztosítania kell a meg nem született számára az élethez való jog védelmét, és kiemelte, hogy ez a védelem nem csupán általában az emberi éltre vonatkozik, hanem az egyéni életre.⁹⁷⁴ Ezzel gyakorlatilag elismerte, hogy a védelmi kötelezettséggel szemben egyéni alanyi jog áll a védelem érvényesítésére.

A Szövetségi Alkotmánybíróság továbbra sem látott lehetőséget az arányos kiegyenlítésre (*verhältnismäßige Ausgleich*), mivel a meg nem született esetében nem a több vagy kevesebb jog, nem a hátrányos következmények és korlátozások eltűrése merül fel, hanem maga az élet kérdőjeleződik meg.⁹⁷⁵ Ezért a testület bevezette a szükséges mértéken

⁹⁶⁹ BVerfGE 39, 1 (49)

⁹⁷⁰ BVerfGE 39, 1 (50)

⁹⁷¹ BVerfGE 39, 1 (50)

⁹⁷² BVerfGE 39, 1 (69)

⁹⁷³ A határozat ismertetését magyarul lásd: SCHANDA Balázs: A német Alkotmánybíróság új határozata az abortuszkérdésben. *Jogtudományi Közlöny* 1993/12. 483-487.

⁹⁷⁴ BVerfGE 88, 203 Leitsatz 1., 2.

⁹⁷⁵ BVerfGE 88, 203 (255)

aluli védelem (*Untermaßverbot*)⁹⁷⁶ mércéjét: „A védelem módjának és terjedelmének az egyedi esetben való meghatározása a törvényalkotó feladata. Az Alkotmány kitűzi a védelem célját, de nem határozza meg annak terjedelmét az egyedi esetekben. Mindazonáltal a törvényhozónak figyelembe kell vennie a mértéken aluli korlátozás tilalmát {a fogalmat vö. Isensee in: Handbuch des Staatsrechts, V. kötet, 1992, 111. § [165]}; ennyiben alá van vetve az alkotmánybíróági felülvizsgálatnak [BVerfGE 88, 203 (254)].”

A szükséges mértéken aluli védelem mércéjének alkalmazása az ítélet legjelentősebb dogmatikai újdonsága. A Szövetségi Alkotmánybíróság ezt a fogalmat minden további indokolás nélkül – csupán Josef ISENSEE-re hivatkozással – egyszerűen csak átvette a szakirodalomból. Az elv kritériumai nagyon hasonlítanak egy „fordított arányossági vizsgálathoz”: „Megfelelő – a szembenálló jogi tárgyakra tekintettel levő – védelem szükséges; a döntő az, hogy hatékony legyen. A törvényalkotó által hozott intézkedéseknek megfelelő és hatékony védelmet kell biztosítaniuk [BVerfGE 88, 203 (254)].” Tehát a vizsgálat mércéi a védelmi kötelezettség vizsgálata esetében is az alkalmasság (*Geeignetheit*), szükségesség (*Erforderlichkeit*) és arányosság (*Angemessenheit*).⁹⁷⁷

Miután a határozat ilyen röviden, csupán két mondatban meghatározta a szükséges mértéken aluli védelem tilalmának tartalmi követelményeit, a határozatban 73 oldalon keresztül bontotta ki a magzati élet védelmére a mértéken aluli védelem tilalmából következő konkrét követelményeket.⁹⁷⁸ A szükséges mértéken aluli védelem tilalma miatt az állam nem mondhat le arról, hogy a kivételes helyzeteket felsoroló indikációk hiányában végrehajtott terhesség-megszakítást jogellenesnek minősítse.⁹⁷⁹ Ugyanakkor a határozat – értékelve, hogy a terhesség-megszakítás büntetése a terhesség korai szakaszában hatástalannak bizonyult – megállapította, hogy a büntetőjogi szankciót fel lehet váltani a magzat életének megtartására irányuló tanácsadási koncepcióval, amely megteremti a nő magatartásának pozitív feltételeit.⁹⁸⁰ Ennek keretében a tanácsadást kötelezővé kell tenni.⁹⁸¹

A Szövetségi Alkotmánybíróság további követelményeket támasztott a tanácsadás tartalmával, szervezetével és felügyeletével, valamint az orvos kötelezettségeivel kapcsolatban.⁹⁸² A testület ehelyütt rögzítette azt a sok vitát kiváltott megállapítását is, miszerint a gyermeket, ill. az eltartásával felmerülő költségeket az emberi méltóságba ütközés miatt nem lehet kárként minősíteni.⁹⁸³

⁹⁷⁶ A kifejezést TÓTH „minimális védelmi szint”-ként fordítja. TÓTH 335.; Korábbi saját tanulmányban az „alsó mérce követelménye” fogalmat használtam. ZAKARIÁS Kinga: A bírósági határozatok ellen irányuló alkotmányjogi panasz a német Szövetségi Alkotmánybíróság Esra-határozatának tükrében. *Alkotmánybíróági Szemle* 2011/2. 96.

⁹⁷⁷ MAYER 44.

⁹⁷⁸ BVerfGE 88, 203 (255-328)

⁹⁷⁹ BVerfGE 88, 203 (257)

⁹⁸⁰ BVerfGE 88, 203 (263)

⁹⁸¹ BVerfGE 88, 203 (270)

⁹⁸² BVerfGE 88, 203 (282, 289)

⁹⁸³ BVerfGE 88, 203 (296)

A védelmi koncepcióba a határozat szerint be kell vonni a családot is.⁹⁸⁴ Továbbá fontos olyan szociális körülmények megteremtése, amely nem kínál alkalmat a terhesség anyagi szükséghelyzet miatti megszakítására.⁹⁸⁵

A védelmi kötelezettségből a törvényalkotónak az a kötelezettsége is következik, hogy az idő előre haladásával továbbra is biztosítsa a védelem hatékonyságát. A kiválasztott védelmi koncepció hatását figyelemmel kell kísérnie a társadalmi valóságban, és ennek megfelelően szükség esetén korrigálnia kell a koncepciót. Tehát a mértéken aluli védelem tilalma mellett kiegészítő elvként megjelent a védelmi kötelezettségből fakadó után követési (*Beobachtungs- und Nachbesserungspflicht*) kötelezettség. A törvényhozó ennek a kötelezettségének a terhesség-megszakítás szabályozása során eleget tett.⁹⁸⁶

Mindazonáltal a tanácsadási koncepció keretén belül sem lehet lemondani az orvossal szembeni büntető szankciók alkalmazásáról a tanácsadási- és tájékoztatási kötelezettség kikényszerítésére, ill. a családtagokkal szemben, akik a nőt a terhesség megszakításra kényszerítik vagy a szükséges támogatást megtagadják.⁹⁸⁷

Alkotmányellenes az indikáció nélküli terhesség-megszakítás elvégzésének a társadalombiztosítás rendszeréből történő támogatása.⁹⁸⁸ Ugyanakkor nem sérti a magzati élet védelmét, ha az állam a nő rászorultsága esetén a terhesség-megszakítás költségeihez szociális segítyt nyújt.⁹⁸⁹

A Szövetségi Alkotmánybíróság a magzati élet védelmére vonatkozó kötelezettség kibontása során – a szükséges mértéken aluli védelem tilalmának bevezetésével – meghúzta az állam mérlegelési szabadságának határait és egyúttal korrigálta a korábbi gyakorlatát azzal, hogy kimondta: a mérlegelési szabadság nem olyan széles, hogy alkotmányjogi szempontból csupán teljesen alkalmatlan és teljesen elégtelen védelmi intézkedések kifogásolhatók.⁹⁹⁰ Tehát a testület fenntartotta magának a jogot a törvényhozó kezdetben tágan értelmezett mérlegelési szabadsága szigorú alkotmányossági vizsgálatára. Ennek keretében elismerte ugyan, hogy a törvényhozó a védelmi koncepcióban bekövetkezett változás során figyelemmel volt a büntetőjogi szankció hatástalanságára, de megállapította, hogy az indikáció nélkül végrehajtott terhesség-megszakítás jogellenes, még akkor is ha azt a törvényalkotó nem bünteti. MAHRENHOLZ és SOMMER alkotmánybírák nem értettek egyet a várandósság korai szakaszában, a tanácsadást követően elvégzett terhesség-megszakítás jogellenessé minősítésével.

⁹⁸⁴ BVerfGE 88, 203 (296)

⁹⁸⁵ BVerfGE 88, 203 (258)

⁹⁸⁶ BVerfGE 88, 203 (264)

⁹⁸⁷ BVerfGE 88, 203 (293, 298)

⁹⁸⁸ BVerfGE 88, 203 (312)

⁹⁸⁹ BVerfGE 88, 203 (312)

⁹⁹⁰ BVerfGE 88, 203 (262) A Szövetségi Alkotmánybíróság ezzel egyértelműen eltért a korábbi gyakorlatától: BVerfGE 56, 54 (80) – reptéri zajártalom; 77, 170 (214) – vegyi fegyverek telepítése; 79, 174 (201) – közlekedési zajártalom.

7.1.3.2. Terrorista erőszakcselekmények

Két és fél évvel a „jogi indulónak”⁹⁹¹ (*juristischer Paukenschlag*) aposztrofált első abortusz-határozat után, amellyel a védelmi kötelezettség tana útjára indult, a Szövetségi Alkotmánybíróság azzal a kérdéssel találta szemben magát, hogyan érvényesül az állam alkotmánybírósági gyakorlatban kidolgozott átfogó életvédelmi kötelezettség. A Schleyer ügyben terroristák elrabolták az ügynek nevet adó magas rangú tisztségviselőt és azzal fenyegetőztek, hogy kivégzik túsukat, ha nem engedik szabadon az évek óta raboskodó tizenegy társukat.⁹⁹²

A sértett fia által ideiglenes intézkedés iránt előterjesztett indítvány arra hivatkozott, hogy a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése alapján az állam köteles az élet védelmére, ami az első abortuszhatározat értelmében azt jelenti, hogy meg kell védenie azt harmadik személyek jogellenes beavatkozásától. A határozat kimondta, hogy a hatóságoknak maguknak kell eldönteni, hogyan tudják hatékonyan teljesíteni az élet védelmére vonatkozó kötelezettségüket. A Szövetségi Alkotmánybíróság ezzel minden állami szervet a védelmi kötelezettség címzettjének nyilvánított anélkül, hogy hivatkozott volna a törvényhozó elsőbbségére.⁹⁹³ Egyúttal elismerte, hogy bizonyos esetekben a védelmi kötelezettség egy meghatározott intézkedés megtételére korlátozódik. A konkrét esetben azonban kifejtette, hogy az életet veszélyeztető terrorista akcióknak pontosan az a jellemzője, hogy a szükséges intézkedéseket hozzá kell igazítani az egyedi eset sajátosságaihoz. A Szövetségi Alkotmánybíróság a védelmi kötelezettség funkcióját egy újabb aspektussal egészítette ki azáltal, hogy az egyén irányában fennálló védelmi kötelezettséget szembeállította a polgárok összességét/közösségét (*Gesamtheit aller Bürger*) megillető védelmi kötelezettséggel.⁹⁹⁴ Kiemelte, hogy egy meghatározott intézkedés megkövetelése oda vezetne, hogy a terroristák előre számolhatnának az állam reakciójával és ez lehetetlenné tenné polgárai hatékony védelmét.⁹⁹⁵

⁹⁹¹ ISENSEE, Josef: *Das Grundrecht auf Sicherheit. Zu den Schutzpflichten des freiheitlichen Verfassungsstaates*. Berlin: Dunker&Humblot, 1983, 27. A szerző ugyanakkor arra is utal, hogy ezt a határozatot szinte észrevételenül, de a korábbi gyakorlat készítette elő.

⁹⁹² BVerfGE 46, 160. Az ügy ismertetését németül lásd: DEDERER, Hans-Georg: BVerfGE 46, 160 – Schleyer. Grundrechtliche Schutzpflicht des Staates für das menschliche Leben bei terroristischer Erpressung des Staates: Freie Hand für die Staatsleitung. In: MENZEL (SZERK.) 279.

⁹⁹³ BVerfGE 46, 160, (164)

⁹⁹⁴ ALEXY szerint az egyén irányában fennálló védelmi kötelezettség szembeállítása a polgárok összességét megillető védelmi kötelezettséggel a védelmi kötelezettség objektív és szubjektív tartalmának megkülönböztetésére utal. ALEXY1986, 412.

⁹⁹⁵ BVerfGE 46, 160 (165)

7.1.3.4. Környezeti ártalmak

A Szövetségi Alkotmánybíróság az élethez és a testi integritáshoz való jog védelmének feltételeit együtt vizsgálta az egészségre különösen veszélyes tevékenységekkel kapcsolatos döntéseiben.⁹⁹⁶

Az 1978. évi Kalkar-határozat alapozta meg az atomenergia békés célú felhasználásának és az atomerőművel létesítésének alkotmányos feltételeit. A Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy az atomenergia békés célú felhasználása során jelentkező veszélyek legkisebb valószínűsége is megalapozza – azok módoszataitól és súlyától függetlenül – a törvényalkotó védelmi kötelezettségét.⁹⁹⁷ A határozat különös jelentősége a védelmi kötelezettség terjedelme szempontjából abban rejlik, hogy kimondta a törvényalkotó utánkövetési kötelezettségét arra az esetre, ha a védelem a tudomány és technika fejlődésével elégtelenné válna.⁹⁹⁸ A törvényalkotó köteles megvizsgálni, hogy egy korábban elfogadott jogszabály fenntartható-e abban az esetben, ha az abban foglaltakat új, a törvény elfogadásának pillanatában előre nem látható szempontok megkérdőjelezzik.⁹⁹⁹ A konkrét biztonsági előírásokat azonban a közigazgatásnak kell érvényesíteni. A tudomány mindenkor állásának mindenben megfelelő biztonsági előírásokat nem is lehet normatív előírásokkal meghatározni.¹⁰⁰⁰

Fél évvel a Kalkar-határozat után a Szövetségi Alkotmánybíróságnak lehetősége nyílt az atomenergia békés célú felhasználásának korábban lefektetett alkotmányos kereteinek kiegészítésére. A Mülheim-Kärlich-határozat legfontosabb megállapítása az eljárásjog szerepének hangsúlyozása az alapjogok védelme során. A jogalkotó a modern technológiák alkalmazásából eredő veszélyek minimalizálására vonatkozó védelmi kötelezettségének nem csupán anyagi jogi biztonsági előírásokkal tehet eleget, hanem előzetes engedélyezési rendszer bevezetésével. Az engedélyezési eljárás lehetővé teszi az állam számára egyrészt a veszélyeztetett polgár, másrészt a veszélyforrás üzemeltetője alapjogi pozíciójának kiegyenlítését.¹⁰⁰¹ Az állam tehát az engedélyezési eljárással a szabadság szférák koordinátorává válik.¹⁰⁰²

A környezetvédelmi szempontból releváns ügyek alapjául ugyanis szintén egy hárompólusú jogviszony szolgál. Az államnak a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés 1. mondatából eredő védelmi kötelezettsége konfliktusba kerül ugyanis a védelmi

⁹⁹⁶ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában is megfelelő lépéseket kell tenniük az államoknak a környezeti ártalmak megelőzésére, illetve csökkentésére. (elsőként: L.C.B. kontra Egyesült Királyság, 1998. 06. 09., kérelemszám: 23413/94.) Ennek keretében az állam köteles megfelelő jogszabályok megalkotására és az azokat végrehajtó közigazgatás működtetésére (engedélyezési eljárás és felügyelet), megelőzőképpen a nyilvánosság tájékoztatására, környezeti ártalmak bekövetkezése esetén pedig független és pártatlan eljárás lefolytatására. (Öneryildiz kontra Törökország, 2004. 11. 30., kérelemszám: 48939.) KORFF, Douwe: *The right to life. A guide to the implementation of Article 2 of the European Convention on Human Rights*, Human rights handbooks, No. 8, Council of Europe 2006, 59-73.

⁹⁹⁷ BVerfGE 49, 89 (141) – Kalkar-határozat

⁹⁹⁸ CORNILS, Matthias: BVerfGE 49, 98 – Kalkar. Die Schnelle Brüder im Spannungsfeld zwischen Gesetzesvorbehalt und dynamischen Grundrechtsschutz. In: MENZEL (szerk.) 296.

⁹⁹⁹ BVerfGE 49, 89 (130)

¹⁰⁰⁰ BVerfGE 49, 89 (142)

¹⁰⁰¹ BVerfGE 53, 30 (57) – Mülheim-Kärlich-határozat

¹⁰⁰² ISENSEE 2000, 225.

kötelezettséget kiváltó veszélyforrást (pl. atomerőmű) működtető gazdasági társaságoknak¹⁰⁰³ a foglalkozáshoz való jogával [*Grundgesetz* 12. cikk], valamint a tulajdonhoz való joggal [*Grundgesetz* 14. cikk]. Ennek megfelelően az élet és egészség védelmében hozott intézkedéseket nem csupán a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdéséből fakadó védelmi kötelezettséghez kell mérni, hanem figyelembe kell venni a veszélyforrást működtetők alapjogaiból következő állami beavatkozást elhárító funkciót is. Az állami cselekvés kettős irányultsága különösen egyértelmű abban az esetben, ha a törvényalkotó előzetes engedélyezési rendszert hozott létre, amely alapján közigazgatás engedélyeket bocsát ki, ezzel felelősséget vállalva a magánszemélyek alapjogsértéséért.¹⁰⁰⁴ A határozat szerint amennyiben egy atomerőmű működését az állam az energiaszolgáltatáshoz fűződő közérdekből – a benne rejlő különös veszélyek ellenére – engedélyezi, ez az arra semmilyen befolyással nem rendelkező magánszemélyek testi integritásának veszélyeztetését jelenti. Ezzel az állam a maga részéről is felelősséget vállal. Ezért az atomerőművek engedélyezési szabályainak vizsgálata során a védelem szintjének vizsgálata során nem lehet enyhébb mércét alkalmazni, mint az állami beavatkozások vizsgálata során.¹⁰⁰⁵ A Szövetségi Alkotmánybíróság ezzel egyértelművé tette, hogy a vizsgálat mércéi ugyanazok az alapjog állam általi közvetlen korlátozása (*Eingriff*) és a magánszemélyek beavatkozása (*Übergriff*) esetén.

A reptéri zajártalom határozatban¹⁰⁰⁶ 1981-ben a Szövetségi Alkotmánybíróság kiterjesztette a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondatából fakadó védelmi kötelezettséget a repülőgépek által okozott zajártalomra. Ebben a határozatban a testület kifejezetten a testi épséghez való jogot tekintette mércének. Abból indult ki, hogy a korábbi gyakorlat alapján nem egyértelmű a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondatából fakadó védelmi kötelezettség terjedelme: a testi épség védelme csupán annak biológiai-fizikai sérelmére terjed ki vagy a szellemi-lelki szférára, azaz a pszichikai jólétre. A Szövetségi Alkotmánybíróság arra hivatkozással, hogy a *Grundgesetz* csupán a testi épség védelmét nevesíti, elhatárolódott az Egészségügyi Világszervezet egészség fogalmától, miszerint az egészség nem csupán a betegség hiányát jelenti, hanem a teljes testi-lelki és szociális jólét állapotát. Ugyanakkor felvetette azt a kérdést, hogy egyáltalán összeegyeztethető-e egy szűkítő értelmezés az emberről, mint test, lélek, szellem egységéről alkotott felfogással, valamint a fizikai és pszichikai egészségkárosodás ismert összefüggéseivel. Elismerte, hogy a testi épséghez való jognak a nem kifejezetten fizikai beavatkozások elleni védelmet is magában kell foglalnia, amennyiben azok hatása megegyezik a testi beavatkozásokéval, vagyis fájdalmat okoz. Tekintettel arra, hogy a testi épség szűk értelmezése mellett sem vonható kétségbe, hogy a zajártalom miatti alvászavar fizikai beavatkozást jelentet, a testület a testi épség veszélyeztetésének minősítette a repülőgépek okozta zajártalmat.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰³ Más a helyzet, ha az állam maga is részt vesz a gazdasági társaságban. Ebben az esetben ugyanis az alapjogi jogviszony kétpólusúvá válik.

¹⁰⁰⁴ MAYER 25.

¹⁰⁰⁵ BVerfGE 53, 30 (59)

¹⁰⁰⁶ BVerfGE 56, 54 – reptéri zajártalom

¹⁰⁰⁷ BVerfGE 56, 54 (80)

7.1.3.4. Eutanázia

Az élethez való jog védelme bizonyos esetekben kiterjed – az egyén önrendelkezési jogának tiszteletben tartása mellett – a saját magával szembeni védelmére is.¹⁰⁰⁸

Az egyén saját magával szembeni védelme körében különösen vitatott az eutanázia kérdése. Az eutanázia görög eredetű szó, jelentése: jó halál. Az eutanázia fogalomnak többféle értelmezése fordul elő és sokféle, jogilag különbözőképpen értékelhető magatartás minősülhet eutanáziának. Egységes meghatározás hiányában az eutanázia körébe sorolható, ha a gyógyíthatatlan vagy haldokló beteg érdekében az orvos a halába segíti, illetve életfenntartó vagy életmentő beavatkozást megszüntet vagy elmulaszt. Ezen belül az eutanázia különböző típusai különböztethetők meg: a beteg kérésére történő önkéntes és a beleegyezése nélkül bekövetkező nem önkéntes eutanázia; a passzív eutanáziát, amely esetben az orvos nem kezeli a beteget vagy abbahagyja a kezelést és ezzel engedi a halál természetes bekövetkezését illetve az aktív eutanázia, amely esetben az orvos olyan tevékenysége okozza a beteg halálát, amely egészséges embernél is halálhoz vezetne; a direkt eutanázia, ahol az orvos szándéka a beteg halála és az indirekt eutanázia, amikor az orvos tevékenységének előre látott, de nem szándékolt következménye a beteg halála.¹⁰⁰⁹

A német szakirodalomban különbséget tesznek az eutanázia (*Euthanasie*) és a halálba segítség (*Sterbehilfe*) fogalma között. Az eutanázia kifejezést negatív értelemben elsősorban a nemzeti szocialista időszakban az állam által gyakorolt tömeges gyilkosságra tartja fent, ezzel szemben a halálba segítség fogalmát a halál megkönnyítésére vonatkoztatva alapvetően pozitív értelemben használja.¹⁰¹⁰

Álláspontom szerint az eutanázia fogalom értelmezésénél a görög eredetű szó eredeti jelentéséből kell kiindulni (jó halál), amely a nemzeti szocialista időszakban elkövetett gyilkosságokra nem vonatkoztatható, ezért a kifejezést eredeti értelmében használom.

Bár a Szövetségi Alkotmánybíróság nem vizsgálta érdemben az eutanázia problémát,¹⁰¹¹ az aktív eutanázia megengedhetőségére irányuló alkotmányjogi panaszt ugyanis visszautasította. A szakirodalom pedig az orvos által a beteg halálához nyújtott segítség kérdését a rendes bírósági gyakorlat alapján elsősorban az orvos büntethetősége szempontjából vizsgálta, mivel a német Büntető törvénykönyv (*Strafgesetzbuch – StGB*) 216. §-a tartalmazza a kívánatra ölés tényállását.¹⁰¹² A bírósági gyakorlat szerint a direkt aktív eutanázia (az orvos megöli a beteget) bűncselekmény, még akkor is, ha az az

¹⁰⁰⁸ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában az élethez való jog azt a pozitív kötelezettséget rója az államokra, hogy megelőzzék az öngyilkosságot, ha annak elkövetése nem a következmények ismeretében hozott tudatos és önkéntes döntés. Ennek során azokat az általános módszereket kell előnyben részesíteni, amelyek az egyéni autonómia megsértése nélkül alkalmazhatók az önkárosító magatartások megelőzésére. Fogvatartottak esetében viszont indokolt lehet szigorúbb intézkedések alkalmazása az öngyilkosság megelőzésére, ha a hatóság tudott vagy tudnia kellett volna arról, hogy fennáll az öngyilkosság valós és közvetlen veszélye. (Keenan kontra Egyesült Királyság, 2001. 04. 03., kérelemszám: 27229/95. msz. 90-93.; Haas kontra Svájc, 2011. 01. 20., kérelemszám: 31322/07. msz. 54.) KORFF 73-75.

¹⁰⁰⁹ TÓTH 347-348.

¹⁰¹⁰ PIEROTH – SCHLINK 98.

¹⁰¹¹ BVerfGE 76, 248

¹⁰¹² Az öngyilkosságban való közreműködés és a kívánatra ölés tényállásának elhatárolása a büntetőjog egyik klasszikus vitatémája, amely máig nem jutott nyugvópontra.

öngyilkosságra képtelen beteg kérésére történik.¹⁰¹³ Ezzel szemben a bíróságok már a nyolcvanas években elfogadták, hogy az indirekt aktív eutanázia (a fájdalomcsillapítóként adott gyógyszerek mellékhatásaként az élet megrövidülése),¹⁰¹⁴ valamint a passzív eutanázia (életfenntartó kezelés visszautasítása) a beteg egyetértése esetén nem büntethető.¹⁰¹⁵ A bírósági gyakorlat szerint a kérdés megítélésének legfontosabb eleme a beteg önrendelkezési joga.¹⁰¹⁶ A beteg önrendelkezési joga még az orvosi szempontból érthetetlen döntésekre is kiterjed.¹⁰¹⁷ A beteg kezelésének az akarata ellenére történő folytatása a testi integritásról való önrendelkezési jog alapján tilos.¹⁰¹⁸ Az előzetes jognyilatkozat 2009.évi szabályozása¹⁰¹⁹ előtt azonban gondot okozott az önrendelkezési jog érvényesülése a belátási képességgel nem rendelkező betegek esetében. A BGH az 1994. évi ítéletében a komában lévő beteg esetében a beteg – konkrét viszonyítási pontok alapján rekonstruálható – vélhető akaratát tekintette döntő fontosságúnak.¹⁰²⁰

A Szövetségi Alkotmánybíróság testi épséghez való jogra vonatkozó gyakorlata alapján – eutanázia határozat hiányában is – megállapítható, hogy az *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdése védelemben részesíti az egyén döntését az egészségügyi ellátás visszautasításáról még abban az esetben is, ha a kezelés elmaradása a halálához vezet.

Lényegesen nehezebb arra a kérdésre válaszolni, hogyan nyilvánul meg az állam életvédelmi kötelezettsége az eutanázia szituációban. Az élethez való jog tárgyi oldalából fakadó védelmi kötelezettség ugyanis sajátosan érvényesül abban az esetben, ha a két

¹⁰¹³ BGH NJW 2003, 2326 (2327)

¹⁰¹⁴ BGHSt 42, 301 (305)

¹⁰¹⁵ Már a BGHSt 11, 111 (112) Az Európai Bizottság Parlamenti Közgyűlésének 1418 (1999) sz. ajánlása szerint is elfogadható – a gyógyíthatatlan beteg vagy haldokló életének szándékos kioltásával szemben (direkt aktív eutanázia) – a megfelelő fájdalomcsillapító kezelés járulékos hatásaként az élet megrövidülése (indirekt aktív eutanázia), valamint az életfenntartó vagy életmentő kezelés visszautasítása (passzív eutanázia) abban az esetben is, ha azt az akaratának kinyilvánítására képtelen gyógyíthatatlan haldokló beteg előzetesen nyilatkozatba foglalta (*living will*).

¹⁰¹⁶ BGHSt 32, 367 (378)

¹⁰¹⁷ BGHZ 90, 103 (111)

¹⁰¹⁸ BGHSt 40, 257 (262)

¹⁰¹⁹ A BGB szerint az előzetes jognyilatkozat a beleegyezési képességgel rendelkező nagykorú személynek a beleegyezési képességének elvesztése esetére tett írásos nyilatkozata, amelyben bizonyos, a nyilatkozat megtételekor még nem közvetlenül bekövetkező vizsgálatok, kezelések, beavatkozások elvégzésébe egyezik bele, illetve utasítja vissza azokat. Ha a beteg tett ilyen nyilatkozatot, akkor a gondnokának vizsgálnia kell, hogy az abban foglaltak az aktuális szituációra vonatkoztathatók-e, és ha igen, köteles a gondnokolt akaratát kifejezésre juttatni (BGB § 1901a). Ha nem áll rendelkezésre a fentiek szerinti nyilatkozat, illetve annak megállapításai nem vonatkoztathatók az aktuális élet-, és kezelési szituációra, a gondnoknak a beteg kívánságát vagy vélhető akaratát kell megállapítania, és ez alapján kell döntenie a kezelésbe való beleegyezésről (BGB § 1901 b).

A gondnoknak a vizsgálatba, kezelésbe történő beleegyezése vagy a beleegyezés megtagadása főszabályként csak a bíróság jóváhagyásával érvényes abban az esetben, ha alaposan feltételezhető, hogy a gondnokolt az orvosi beavatkozás elvégzése vagy annak megszakítása, illetve elmaradása következtében meghal. Abban az esetben nincs szükség a bíróság jóváhagyására, ha a gondnok és a kezelőorvos között egyetértés van abban, hogy a beleegyezés megadása vagy megtagadása a gondnokolt akaratának megfelel (BGB § 1904 Abs. 3.). Ezek a rendelkezések tartós meghatalmazott megnevezése esetén (BGB § 1901c) a helyettes döntéshozóra is vonatkoznak, amennyiben a meghatalmazás kifejezetten kiterjed az ilyen döntések meghozatalára is (BGB § 1904 Abs. 5.)

¹⁰²⁰ BGHSt 40, 257 (262) A beteg vélhető akaratának rekonstruálásában konkrét viszonyítási pontot jelenthetnek a beteg szóbeli és írásbeli megnyilvánulásai, az értékrendszere, vallási meggyőződése, halálhoz való viszonyulása.

állampolgár és az állam egymáshoz való viszonyára épülő háromszög konstelláció látszólag ismét kétpólusúvá válik, amennyiben az alapjogot veszélyeztető személy és az alapjog jogosultja egybeesik.¹⁰²¹ MURSWIEK szerint az alapjog [élethez való jog] „objektív értéktartalma” nem játszható ki az alapjog jogosultjának önrendelkezési jogával szemben. Az élet célzott megsemmisítésével ellentétben a védelmi kötelezettség az általános vélekedés szerint ebben az esetben nem léphet közbe.¹⁰²² Az aktív eutanázia esetében viszont elismeri, hogy az emberölés tilalmának tabuként való fenntartása, a visszaélés veszélyének elkerülése, a betegre és az orvosra gyakorolt társadalmi nyomás megakadályozása igazolja az aktív eutanázia tilalmát (StGB 216. §).¹⁰²³

DI FABIO arra hívja fel a figyelmet, hogy az élet nem csupán egyéni jogosultságként élvez védelmet, hanem az emberi méltósággal összefüggésben objektív elvként. Ezért ugyanúgy ahogy az emberi méltóság nem áll szabadon az egyes jogosultak rendelkezésére, az élethez való jogról sem lehet teljesen szabadon rendelkezni.¹⁰²⁴ Az állam életvédelmi kötelezettsége két irányban érvényesül: elsősorban az érintett egyén irányában, különösen, ha az nem képes szabad döntéshozatalra, de objektíve az életet igenlő társadalom irányában is, amely felé a saját életét feladó ember elkeseredettségében téves jelzést ad.¹⁰²⁵ DI FABIO értelmezésében az ember saját testéről való rendelkezése is ott ér véget, ahol az emberi méltóság objektív tartalma megjelenik. Az emberi méltóság ugyanis a teremtmény védelmére irányul.¹⁰²⁶

Az állam fent vázolt kettős kötelezettsége álláspontom szerint kiolvasható a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatából: a testi épséghez való jog autonómia tartalma ugyanis az általános cselekvési szabadsággal szemben, amely minden emberi cselekvésre kiterjed, feltételezi a tudatos döntést, a polgárok közösségével szembeni védelmet pedig kifejezetten az élethez való joggal összefüggésben fogalmazta meg a testület a Schleyer-ítéletben.

7.2. Az élethez való jog és az emberi méltósághoz való jog kapcsolata az Alkotmánybíróság gyakorlatában

Az élethez és az emberi méltósághoz való jogot mind a korábbi Alkotmány 54. § (1) bekezdése, mind az Alaptörvény II. cikke együtt említi: minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz. Az Alaptörvény preambuluma pedig meghatározza az élet és méltóság egymáshoz való viszonyát: az emberi méltóságot az emberi lét alapjának tekinti, ezzel kifejezve, hogy az emberi méltóság az emberi léthez kapcsolódó kvalitás. Ugyanakkor az Alaptörvény II. cikke csupán az emberi méltóság sérthetetlenségét mondja ki, ezért különös súllyal merül fel az élethez és emberi méltósághoz való jog kapcsolatának kérdése.

A két jog egymáshoz való viszonyának kibontásakor az Alkotmánybíróság a 23/1990. (X. 31.) AB határozatban abból indult ki, hogy az „emberi élet és az emberi méltóság

¹⁰²¹ DI FABIO 2004, 51.

¹⁰²² MURSWIEK 2009, 160.

¹⁰²³ MURSWIEK 2009, 160.; SCHULZE-FIELITZ 2004, 375.

¹⁰²⁴ DI FABIO 2004, 51-52.

¹⁰²⁵ DI FABIO 2004, 52.

¹⁰²⁶ DI FABIO 2004, 62.

elválaszthatatlan egységet alkot és minden mást megelőző legnagyobb érték”.¹⁰²⁷ Ez a felfogás alapot adott az oszthatatlansági doktrína megfogalmazására, melynek értelmében az élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog. Az oszthatatlansági elv első kinyilvánítása része a 23/1990. (X. 31.) AB határozat többségi indokolásának, részletes kidolgozása SÓLYOM László párhuzamos véleményében található,¹⁰²⁸ ezért először annak tételeit¹⁰²⁹ elemzem különös tekintettel arra, hogy azok beépültek az alkotmánybírói gyakorlatba.

7.2.1. Az oszthatatlansági doktrína

Az oszthatatlansági doktrína első tétele az, hogy az emberi méltósághoz és az élethez való jog sajátossága a többi alapjoghoz képest azok elválaszthatatlan egységében nyilvánul meg. Az összekapcsolás mellett a következő érv olvasható ki a szövegből: „Az élethez és méltósághoz való jog egysége különbözteti meg az embert egyrészt a többi személytől, másrészt a többi élőlénytől.” „[A]z élethez való alanyi jog és a méltósághoz való alanyi jog egysége adja meg specifikusan a konkrét egyénre vonatkozó státust.”¹⁰³⁰

A dualista felfogással szemben a monista emberfelfogásból a két jog oszthatatlansága folytán következik a doktrína második tétele: az élethez és emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlansága. A korlátozhatatlanság követelménye az emberi méltósághoz való alanyi jogból következik ugyan, amely megtiltja, hogy méltóságától megfoszjunk az egyént. De SÓLYOM szerint „az emberi méltóságtól az embert csakis életének elvételével lehet megfosztani”,¹⁰³¹ ezért korlátozhatatlan az élethez való jog is.

Az élethez való alapjog ennek értelmében az emberi, tehát méltósággal rendelkező élet védelmére szolgál. Nem pusztán a „biológiai-fizikai létezés jogát” jelenti, hanem az emberként – az autonóm viszonyulás képességével rendelkező lényként – létezés jogát.

A két jog elválaszthatatlan egysége mögött bevallottan és tudatosan vállaltan az ember életét és méltóságát egységben szemlélő monista emberfelfogás áll, szemben a test és lélek dualizmusára épülő felfogással, amely szerint különválaszthatók az ember lelki-szellemi és biológiai dimenziójához fűzhető jogok. A szövegből a monista emberfelfogásról csupán annyit tudunk meg, hogy az egységes és oszthatatlan ember-felfogásból indul ki, de se annak a filozófiai hátterére, se a nemzetközi joggyakorlatban való hasznosítására nem utal. Annál több szó esik a dualista felfogásról, amelyről elhatárolódik. A dualista felfogás a test és lélek eltérő státusának különböző szekularizált változataiból táplálkozik, amely a „biológiai-fizikai létezés jogát” biztosító (individuális) „testi jogok”, valamint az absztrakt, a konkrét egyéntől könnyen elválasztható „nembeli jog”, mellyel az egyén az emberi nem méltóságából részesedik, megkülönböztetésére épül. A megkülönböztetés abban nyilvánul meg, hogy ebben az elképzelésben a „testi” jogok alacsonyabb rendűek, mint a méltósághoz

¹⁰²⁷ 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990, 88, 93.

¹⁰²⁸ ABH 1990, 88, 93, 104-107.

¹⁰²⁹ A SÓLYOM féle koncepció elemzését lásd. KIS János: Az Alkotmánybíróság az élethez való jogról. *Jogtudományi Közlöny* 1992/4. 120-122. GYÖRFI Tamás: A tulajdonságok nélküli ember elmélete. Az Alkotmánybíróság oszthatatlansági doktrínája és ami abból (nem) következik. *Fundamentum* 1998/3. 23-25.

¹⁰³⁰ ABH 1990, 88, 105.

¹⁰³¹ ABH 1990, 88, 105.

való jog. A két jog hierarchiájának következménye az absztrakt méltósághoz való jog abszolút védelme és a konkrét egyén élethez való jogának korlátozhatósága.

Az oszthatatlansági doktrína következtében az élethez és az emberi méltósághoz való jog egysége mind az alapjogok személyi mind tárgyi védelmi körének egységét jelenti. A személyi védelmi kör (az alapjogok jogosultjai) egysége egyértelműen következik abból, hogy az emberi méltóságot – német mintára – az emberi élettel eleve együtt járó minőségnek tartja.¹⁰³² Ennek megfelelően az élethez és az emberi méltósághoz való jog jogosultja az ember. Az ember itt biológiai fogalom, amely az első abortuszhatározatban összekapcsolódik ugyan a jogképesség formális kategóriájával, az élethez és méltósághoz való jognak a magzatra való kiterjeszhetőségének felvetésével azonban egyértelműen elmozdul az ember biológiai fogalma irányába.

A tárgyi védelmi kör (jogi tárgy) azonossága abból következik, hogy a párhuzamos indokolás szerint „az emberi méltóságtól az embert csakis életének elvételével lehet megfosztani, s ezzel mindkettő végérvényesen megszűnik”,¹⁰³³ illetve „az élethez és méltósághoz való jog csak elvehető, mégpedig csakis visszafordíthatatlanul, és akkor minden más jog is megszűnik.”¹⁰³⁴ Amíg a „megfosztás” kifejezés még teret enged az emberi méltóság korlátozása enyhébb eseteinek, addig a „csak elvehető” kitétel kizárja a méltósághoz való jog önmagában való korlátozását és ezzel az emberi méltósághoz való jog önálló – az élethez való jogon túlmutató – tartalmát.

Az élethez és méltósághoz való jog a párhuzamos indokolás szerint ebben az oszthatatlan egységben „minden más alapjog lényeges tartalmának is részét képezi, hiszen az összes többi alapjog forrásai és feltételei, továbbá azok korlátozhatóságának abszolút határai.”¹⁰³⁵

SÓLYOM párhuzamos indokolásban kidolgozott tézisei az első abortuszhatározatban immár többségi véleményként jelennek meg. Az alkotmánybírósági gyakorlatban azonban – az alapjogok lényeges tartalmánál bemutatottak szerint – nem egyértelmű, hogy az emberi méltósághoz való jog önállóan vagy az élethez való joggal együtt képezi az alapjogok lényeges tartalmának részét, mivel több esetben önállóan jelent meg.

7.2.2. Az élethez való jog alanyi oldala

Az élethez való alanyi jog a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban is az ember életének biztosítására szolgál. Az élethez való jog alanyi oldalából az oszthatatlansági doktrína következtében – ellentétben a német gyakorlattal – az a kötelezettség származik, hogy az állami intézmények, illetve a közhatalmat gyakorló személyek egyáltalán nem korlátozhatják az egyén élethez való jogát.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában nem merült fel az a kérdés, hogy az élethez való alanyi jog magában foglalja-e a halálhoz való jogot.¹⁰³⁶ Bár a testületnek szembe kellett

¹⁰³² ABH 1990, 88, 105.

¹⁰³³ ABH 1990, 88, 105.

¹⁰³⁴ ABH 1990, 88, 106.

¹⁰³⁵ ABH 1990, 88, 106.

¹⁰³⁶ HALMAI Gábor szerint az eutanázia felfogható az élethez való jog egyfajta negatív érvényesítéseként. HALMAI Gábor: „Alkotmányos jog az élethez és a halálhoz” In FILÓ Mihály (szerk.): *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén* Budapest: Literatura Medica 2011, 59.

néznie az eutanázia problémával, azt nem az élethez való joggal (az élettől megfosztás), hanem az élet saját elhatározásból való befejezésének összefüggésében vizsgálta.¹⁰³⁷

Az Alkotmánybíróság nem foglalkozott¹⁰³⁸ az emberi élet, mint kár problémával sem,¹⁰³⁹ így nem foglalt állást abban a kérdésben, hogy a fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igénye¹⁰⁴⁰ esetében a meg nem születéshez való jog a kártérítés alapjául szolgálhat-e. Álláspontom szerint ugyanúgy ahogy az élethez való jog nem foglalja magában a halálhoz való jogot, bár a halál az élet része, a meg nem születéshez való jog sem vezethető le az élethez való jogból.

Az Alkotmánybíróság a 201/B/1995. AB határozatban megállapította, hogy az élethez való jog részét képezi az önvédelemhez való jog. De a testület szerint abból nem vezethető le a szabad lőfegyvertartás joga.¹⁰⁴¹ Ellenkezőleg, ha korlátlanul be lehetne lőfegyvert szerezni, mivel a fegyvert nemcsak önvédelemre, hanem jogtalan támadásokra is fel lehet használni, az élethez való jogtól való önkényes megfosztások számának növekedésével kellene számot vetni. A jogszabályok azért teszik lehetővé a fegyvertartást a kiemelkedő jelentőségű közmegbízást ellátó személyek számára, mert feladatuk miatt életük és testi épségük védelmet igényel. Más személyek viszont önvédelmi célból csak akkor tarthatnak lőfegyvert, ha igazolják, hogy tevékenységük miatt életük, testi épségük fokozott védelmet igényel.¹⁰⁴² Korábbi határozatára hivatkozva utasította el a testület azokat az indítványokat,

¹⁰³⁷ ABH 2003, 235, 262-263.

¹⁰³⁸ 2008.09.10-én az Alkotmánybíróság előtt utólagos normakontroll hatáskörben kezdeményezték a Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE. sz. jogegységi határozatának vizsgálatát, amely rendelkező részében kimondta, hogy a fogyatékossgal született gyermek saját jogon kártérítést nem igényelhet. Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Abtv.) 71. § (1) bekezdése alapján azonban 2012. január 1-jei hatállyal minden olyan folyamatban levő eljárás megszűnt, amely tartalma szerint jogszabály alkotmányellenességének utólagos vizsgálatára irányul, és amelyet nem az Alaptörvény 24. cikk (2) bekezdés e) pontjában meghatározott indítványozó (a Kormány, az országgyűlési képviselők egynegyede vagy az alapvető jogok biztosa) terjesztett elő.

¹⁰³⁹ A joggyakorlatban több mint hetven évvel ezelőtt, először az Amerikai Egyesült Államokban merült fel a fenti kérdés egy kártérítési perben. Európában a nem kívánt gyermek születése kapcsán kibontakozott jogi vita negyven évvel ezelőtt kezdődött. DÓSA ÁGNES: *Az orvos kártérítési felelőssége*. Budapest: HVG-ORAC, 2004. 136, 142. Magyarországon a rendszerváltást követően indultak ilyen egészségügyi kártérítési eljárások az ítélkezési gyakorlatban. KÖLES TIBOR: *Orvosi műhiba perek*. Budapest: HVG-ORAC, 1999. 203-250, 287-291.

¹⁰⁴⁰ A magyar szakirodalom – az angol-amerikai szakirodalomból átvett, Európában is meghonosodott módon és kifejezéssel – három esetkörre bontotta a nem kívánt gyermek születésével kapcsolatos kártérítési igényeket: 1. az egészséges, de nem kívánt gyermek világrajövele esetén a szülők kártérítési igénye (*wrongful conception vagy wrongful pregnancy*) 2. a fogyatékossgal született gyermek utáni szülők kártérítési igénye (*wrongful birth*) 3. magának a fogyatékos gyermeknek a kárigénye (*wrongful life*). DÓSA ÁGNES: *Az orvos polgári jogi felelőssége az egészséges, nem kívánt gyermek születéséért*. *Állam és Jogtudomány* 2000. 143.; LÁBADY TAMÁS: *A fogyatékossgal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről*. *Családi Jog* 2006/3. 15.; HERPAI ANNAMÁRIA: *Újabb jelenségek a születéssel kapcsolatos kártérítési igények körében*. *Magyar Jog* 2005/11. 691.

¹⁰⁴¹ Az Alkotmánybíróság a lőfegyvertartás korábban hatályos szabályait már korábban több alkalommal vizsgálta. Ennek során megállapította, hogy a lőfegyvertartás nem tartozik az alapvető emberi jogok körébe és hogy emberi életet veszélyeztet. 14/1992. (III. 30.) AB határozat, ABH 1992, 338, 340-341.

¹⁰⁴² ABH 1995, 774, 775.

amelyek a fegyvertartási engedélyezési eljárás szigorítását, a büntetlen előéleti feltétel¹⁰⁴³ kérelmet előterjesztőjétől való megkövetelését alkotmányellenesnek találták.¹⁰⁴⁴

7.2.3. Az élethez való jog korlátozása

Az Alkotmánybíróság a halálbüntetésről szóló 23/1990. (X. 31.) AB határozatban kidolgozott oszthatatlansági doktrína részeként rögzítette, hogy az élethez való jog az állam által korlátozhatatlan. Az Alkotmánybíróság ezt a tételét a későbbi gyakorlatában is fenntartotta azzal, hogy megkülönböztette az élettől való megfosztástól az élet kockáztatását, veszélyeztetését és csupán az élettől való állam általi, biztosan bekövetkező megfosztást tekintette az élethez való jog korlátozásának. A különbségtétel kiindulópontja, hogy – az oszthatatlansági doktrína értelmében – az élethez és méltósághoz való jogot nem lehet részben ellehetetleníteni, attól az embert csupán teljesen megfosztani lehet. Ennek megfelelően a magyar alkotmánybírói gyakorlatban azt vizsgálom, hogy mely magatartások valósítják meg az élethez való jog korlátozását. Tekintettel arra, hogy a korlátozás – az emberi méltósághoz való joggal fennálló egység miatt – nem igazolható, a háromlépcsős alkotmánybírói vizsgálat a korlátozás szintjén zajlik. A végeredmény pedig az élethez és az emberi méltósághoz való jog semmivel sem igazolható sérelme.

7.2.3.1. Halálbüntetés

A Halálbüntetést Ellenzők Ligájának indítványára¹⁰⁴⁵ az Alkotmánybíróság a 23/1990. (X. 31.) AB határozat rendelkező részében¹⁰⁴⁶ alkotmányellenesnek nyilvánította a halálbüntetést és megsemmisítette mindazokat a törvényi rendelkezéseket, amelyek a halálbüntetés kiszabására és végrehajtására vonatkoztak.¹⁰⁴⁷ A halálbüntetésről szóló határozatban jelenik meg először az élethez és méltósághoz való jog egymásra vonatkoztatott értelmezése.¹⁰⁴⁸ Az Alkotmánybíróság határozatának indoklásában megállapította, hogy az Alkotmány 54. § (1) bekezdés az élettől és az emberi méltóságtól

¹⁰⁴³ A löfgyvertartásra vonatkozó hatályos jogszabályok: a löfgyverekről és löszerekről szóló 2004. évi XXIV. törvény; a löfgyverekről és löszerekről szóló 253/2004. (VIII. 31.) Korm. rendelet. A Rendelet 3. § (1) bekezdés c) pontja szerint nem kaphat löfgyvertartási engedélyt, akit az ott felsorolt bizonyos büncselekmények miatt elítéltek, illetve vele szemben intézkedést alkalmaztak, illetve a d. pont szerint, akik büncszervezetben követtek el büncselekményt.

¹⁰⁴⁴ 9/2007. (III. 7.) AB határozat, ABH 2007, 177, 194.

¹⁰⁴⁵ Az indítványt és az ügyben az Alkotmánybíróshághoz benyújtott szakvéleményeket lásd HORVÁTH Tibor (szerk.): *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon* Miskolc: Halálbüntetést ellenzők ligája, 1991.

¹⁰⁴⁶ ABH 1990, 88, 89.

¹⁰⁴⁷ A halálbüntetés elleni mozgalomnak több mint száz éve igen erős hagyományai vannak Magyarországon, ld. HORVÁTH Tibor: „Halálbüntetés Magyarországon” in: SAJÓ András – SEBES Ágnes (szerk.) *A halálbüntetésről* Budapest: Medvetánc Füzetek, 1990 A nemzetközi jogi jogfejlődés pedig a második világháborút követően a halálbüntetés visszaszorításától a halálbüntetés teljes megszüntetésének irányába mutat. ld az Európai Unió Alapvető jogok kártája 2. cikk 2.pont, 19. cikk 2.pont, az Egyezmény 13. kiegészítő jegyzőkönyvét. A nemzetközi jogi tendenciával szoros kölcsönhatásban a demokratikus államok sorra rendelkeztek alkotmányban vagy törvényben a halálbüntetés eltörléséről. Az alkotmánybírói abolíció azonban a nemzetközi gyakorlatban egyedülálló volt. Később a magyar példát más országok is követték.

¹⁰⁴⁸ Az alkotmánybírák többsége (nyolc alkotmánybíró) egyetértett a halálbüntetés eltörlésével, az alapul szolgáló alkotmányos indokok tekintetében azonban mély véleménykülönbségek osztották meg őket, amit a testületi indokláshoz csatolt szokatlanul sok (szám szerint öt) egyéni vélemény jól tükröz.

való önkényes megfosztást tiltja, tehát nem zárja ki a nem önkényes megfosztás lehetőségét. A halálbüntetés alkotmányosságának megítélésénél azonban a 8. § (2) bekezdést tekintette irányadónak, a halálbüntetés ugyanis az élethez és az emberi méltósághoz való jog lényeges tartalmát korlátozza, sőt annak teljes és helyrehozhatatlan megsemmisítését eredményezi, ezért alkotmányellenes. Az Alkotmánybíróság több megjegyzést is fűzött határozata indoklásához. Megállapította, hogy az 54. § (1) bekezdés és a 8. § (2) bekezdés nincs összhangban és az országgyűlésre hárul a feladat, hogy az összhangot megteremtse.¹⁰⁴⁹ Megállapította továbbá, hogy az élethez és az emberi méltósághoz való jog oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog, amely számos egyéb alapjognak forrása és feltétele, amely korlátot jelent az állam büntető hatalmával szemben.

A halálbüntetés 54. § (1) bekezdés alapján való alkotmányellenessége alkotmányjogi akadályát az „önkényesség” fogalom többféle értelmezése jelentette.¹⁰⁵⁰ Az Alkotmánybíróság tagjainak többsége helyezkedett arra az álláspontra, hogy az Alkotmány 54. § (1) bekezdésben foglalt „önkéntesen” kitétel nem zárja ki az élettől és az emberi méltóságtól történő nem önkényes megfosztás lehetőségét. Ezen álláspont szerint tehát az 54. § (1) értelmezhető úgy, hogy mint nem önkényes megfosztást lehetővé teszi a halálbüntetést. E felfogás szerint az önkényesség a törvénynek megfelelő eljárás hiányát jelenti.

Ezzel szemben álló felfogás szerint a halálbüntetés akkor is önkényes, ha törvényi szinten van szabályozva.¹⁰⁵¹ Egyik álláspont szerint az élettől való megfosztást minden esetben önkényes, a halálbüntetés az élettől való megfosztás a eseteként minősül önkényesnek. Az élethez és méltósághoz való jog sajátosságaiból (oszthatatlan, korlátozhatatlan) kifolyólag e jogoktól való megfosztás fogalmilag önkényes.¹⁰⁵² Ennek

¹⁰⁴⁹ Az összhang megteremtését az Alkotmánybíróság az országgyűlésre bízta, az adott konfliktust azonban a saját hatáskörében eldöntötte. A határozatból három indok gyűjthető ki a konfliktus eldöntése mellett: 1. a *lex posterior derogat legi priori* elv 2. a halálbüntetés eltörlése irányába mutató nemzetközi fejlődési tendencia 3. a kriminológia és kriminálstatisztika adatai a halálbüntetés hatástalanságáról. DR. SCHMIDT Péter különvéleménye az Alkotmánybíróság hatáskörét vitatja az egymással ellentétes alkotmányi rendelkezések feloldása miatt. (ABH 1990, 88, 94.)

¹⁰⁵⁰ Az indítványozó, HORVÁTH Tibor a Halálbüntetést Ellenzők Ligája nevében az Alkotmány 54. § (1) bekezdésben foglalt rendelkezésre hivatkozással kezdeményezte a halálbüntetést elrendelő jogszabályok alkotmányellenességének megállapítását és 3 párhuzamos vélemény az 54. § (1) alapján is alkotmányellenesnek és eltörrendőnek tartja a halálbüntetést. A jogi szakirodalomban pedig utólag KIS János felvetette az 54. § (2) bek. figyelembevételének lehetőségét. KIS János: *Alkotmányos demokrácia*, Budapest: INDOK Kiadó, 2000, 208.

¹⁰⁵¹ Az önkényesség fogalmának ilyen értelmezése a DR. LÁBÁDY Tamás, DR. TERSZTYÁNSZKY Ödön valamint DR. SÓLYOM László és DR. ZLINSZKY János párhuzamos véleményében jelenik meg. (ABH 1990, 88, 96, 106-107.)

¹⁰⁵² DR. SÓLYOM László párhuzamos véleménye ABH 1990, 88, 106-107. KIS János szerint az élethez való jog helyt nem álló, abszolút felfogásának az ugyancsak helyt nem álló következménye, hogy az élet elvételének nincsenek nem önkényes esetei. Szerinte vannak olyan rendkívüli helyzetek, amelyekben az élethez való jog „él”, de áthágása megengedett. Kétféle helyzetben fordul elő, hogy az ember életének elvétele nem önkényes. Egyrészt, ha az egyik ember élete közvetlen konfliktusban van a másik ember életével, - erre példaként a jogos védelmet és a végszükséget hozza fel – vagy ha egy másik ember valamilyen nyomós érdeke a mérlegelés során megelőzi az élethez fűződő érdeket és így nem konkurál vele – ilyennek tekinti az abortusz esetét. Másrészt, ha magának az élettől megfosztandó személynek jobb meghalnia mint élnie vagy ha a személy már a testi halál beállta előtt, visszafordíthatatlanul megszűnt. Lásd: KIS János: Az Alkotmánybíróság az élethez való jogról. *Jogtudományi Közlöny* 1992/4. (a továbbiakban: Kis 1992 b.) 120-123.

következtében a jogos védelem köre is szűkebb lesz, mert élet csak élettel lehet arányos.¹⁰⁵³ A jogos védelmi helyzetet jogon kívüli szituációnak tartja, amellyel a természeti állapot tér vissza azokra a pillanatokra, amíg az életek közötti választás fennáll.

Más vélemény abból indul ki, hogy, mivel az Alkotmány 54. § (1) bekezdés az élettől és méltóságtól való önkényes megfosztást tilalmazza, az Alkotmány szerint kell, hogy maradjon tere a nem önkényes megfosztásnak is. Nem állítható, hogy az élettől való minden megfosztás fogalmilag önkényes, ugyanakkor a halálbüntetés – mint büntetés nem – nem tartozik a halálokozás nem önkényes esetei közé.¹⁰⁵⁴

Ehhez hasonló álláspont szerint a halálbüntetés eleve önkényes volta nem vezethető le az Alkotmányból. Az Alkotmány eredetileg a halálbüntetést, ha azt törvény alapján rendes bírói eljárásban szabták ki, nem tekintette önkényesnek. A halálbüntetést azért tartja önkényesnek, mert szükségessége a relatív büntetési elmélet értelmében nem igazolt.¹⁰⁵⁵

A halálbüntetést eltörlő AB határozat és a később ratifikált nemzetközi egyezmények¹⁰⁵⁶ ellenére több esetben is állampolgári kezdeményezés indult a halálbüntetés visszaállításáról rendelkező országos népszavazás megtartása érdekében.¹⁰⁵⁷ A népszavazás kiírását támogató aláírások gyűjtésére azonban nem kerülhetett sor, mert az OVB minden alkalommal megtagadta az aláírásgyűjtő ív mintapéldányának hitelesítését.¹⁰⁵⁸ Az Alkotmánybíróság megerősítette, hogy népszavazással nem lehet visszaállítani a halálbüntetést.¹⁰⁵⁹

Az Alaptörvény nem mondja ki kifejezetten a halálbüntetés eltörlését, de az Alaptörvény II. cikkéből kiolvasható a halálbüntetés tilalma. Az élethez és emberi méltósághoz való jogot biztosító alkotmányi rendelkezés több lehetőséget is kínál a halálbüntetés alkotmányellenességének levezetéséhez. Álláspontom szerint a halálbüntetés alkotmányellenessége már az emberi méltóság lényeges tartalmából és annak a II. cikk első mondatában deklarált sérthetetlenségéből is következik, mivel az ember a bűnüldözés pusztá tárgyává válik. Ez a felfogás viszont csak akkor egyeztethető össze az Alkotmánybíróság gyakorlatával, ha nem ad teret az élethez való jog – az emberi méltóság lényeges tartalmán túlmenő – korlátozásának. Tekintettel a II. cikk második mondatában egységben

¹⁰⁵³ ÚJVÁRI Ákos ebből a jogos védelem büntetője alkalmazása számára azt a következtetést vonja le, hogy a közvetlen személy elleni erőszakot, vagy fenyegetést nem hordozó vagyon elleni támadások elhárítása esetén a szükségesség és a védelmi szándék dualista követelményének van egy kiegészítő, szűkítő kritériuma: a jogtalan támadó élete szándékos kioltásának tilalma. ÚJVÁRI Ákos: *Az élethez való jog és a jogos védelem összefüggései. Iustum Aequum Salutare* 2006/1-2. 93.

¹⁰⁵⁴ DR. LÁBADY Tamás és Dr. TERSZTYÁNSZKY Ödön párhuzamos véleménye, ABH 1990, 88, 96.

¹⁰⁵⁵ DR. ZLINSZKY János párhuzamos véleménye, ABH 1990, 88, 113. SZABÓ András párhuzamos véleményében kifejti, hogy a halálbüntetés az abszolút büntetési elmélettel sem igazolható, ugyanakkor az Alkotmánybíróság a halálbüntetés büntetési rendszerünkben való kiiktatását nem büntetőjogi megfontolásokra, hanem az Alkotmányra alapozta. Így az Alkotmány 8.§-a értelmében az állam büntetőhatalmának nincs joga életet elvenni. (1990 ABH, 88, 109-110.)

¹⁰⁵⁶ Az 1993. évi XXXI. törvénnyel az országgyűlés elfogadta és kihirdette az Egyezményt, annak halálbüntetést békeidőben tiltó 6. kiegészítő jegyzőkönyvével egyetemben. Az 1995. évi II. törvénnyel pedig az ENSZ Egyezségokmányának a halálbüntetés eltörlésére vonatkozó második fakultatív jegyzőkönyvének a kihirdetése történt meg.

¹⁰⁵⁷ TÓTH J. Zoltán: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete*. Budapest: Századvég, 2010, 320. 47. l.j.

¹⁰⁵⁸ Az OVB az Alkotmányra hivatkozott, nevezetesen a 28/C. § (5) bek.-re, ld. 1/1999. (1. 14.) OVB határozat; 8/1999. (III. 29) OVB határozat.

¹⁰⁵⁹ 11/1999. (V. 7.) AB határozat, ABH 1999, 100, 103-104.

megfogalmazott élethez és méltósághoz való jogra, fenntartható azonban az Alkotmánybíróság monista felfogásához fűződő korábbi gyakorlata annyiban, hogy a halálbüntetés mint az élet elvételére irányuló büntetőjogi szankció megítélésénél az élethez és az emberi méltósághoz való jog elválaszthatatlan egységben jelenik meg az emberi lét egészének védelmére, és ezért korlátozhatatlan. A halálbüntetés kifejezett alkotmányi rendelkezésben való rögzítése nélkül is kiolvasható tehát a II. cikkből a halálbüntetés tilalma.

7.2.3.2. A rendőri lőfegyverhasználat

Az Alkotmánybíróság állást foglalt az élethez való joggal kapcsolatos egyik legfontosabb alkotmányjogi kérdésben is, a rendőri lőfegyverhasználat kérdésében és megsemmisítette a rendőrségről szóló törvény¹⁰⁶⁰ néhány rendelkezését. A 9/2004. (III. 30.) AB határozatban megállapította, hogy az Rtv. támadott rendelkezéseiben – az alkotmányos alapjogvédelem szempontjából – közös elem, hogy nem az életnek az állam általi, bizonyosan bekövetkező elvételéről van szó, hanem az emberi élet más emberek általi eshetőleges elvételéről, az élet kockáztatásáról, az élethez való jog esetleges sérelmének megengedéséről. Az élet önkényes elvételének állam általi megengedése sértené az élethez való jog lényeges tartalmát. A jog ugyanakkor bizonyos esetekben eltúri az élet elvételét, ugyanis nem tekinti jogellenesnek a jogos védelmi helyzetben vagy végszükségben elkövetett emberölést. A lőfegyver használati esetek azonban nem tartoznak ehhez a szabályozási területhez. Más megítélés alá esnek, mert nem az élet kioltására, legfeljebb annak kockáztatására adnak felhatalmazást, másrészt azért is, mert a rendőr nem magánemberi minőségben jár el, hanem olyan személyként, aki az államot terhelő életvédelmi kötelezettséget teljesíti.¹⁰⁶¹

Az élet veszélyeztetésén alapuló lőfegyver-használati jogosítvány a testület szerint azért nem vet fel alkotmányossági aggályokat, mivel az a Rtv-ben szabályozott esetek jelentős részében nem valósítja meg az élethez való jog korlátozását (veszélyeztetési esetkör).¹⁰⁶² Így az Alkotmánybíróság azt vizsgálta, hogy alkotmányosan megengedhető-e az élet kockáztatása akkor, ha ez nem életveszély elhárítását célozza. A testület szerint, aki más életének kioltásával már megsértette az élethez való jogot, magára vonja azt a kockázatot, hogy a vele szemben alkalmazható jogszerű fegyverhasználat révén a saját élete

¹⁰⁶⁰ A rendőrségről szóló 1994. évi törvény 17. § (2) bekezdése úgy rendelkezik, hogy kényszerítő eszköz alkalmazása esetén az emberi élet kioltását „lehetőleg kerülni kell” a rendőri intézkedés során. Ugyanakkor a törvény biztosítja a lőfegyver használati jogot a jogos védelem és a végszükség esetein kívül is. Az 54. § a) – k) pontja tartalmazza azokat az esetköröket, amikor a rendőr fegyvert használhat. Fontos, hogy az Rtv. 53. § (1) bekezdés értelmében „lőfegyverhasználatnak csak a szándékosan, személyre leadott lövés minősül.” Megállapítható, hogy az 54. § az élet elleni közvetlen fenyegetés vagy támadás esetein túl, különféle bűnmegelőzési, bűnüldözési, igazságszolgáltatási célból is lehetővé teszi az életet közvetlenül veszélyeztető fegyverhasználatot. Az 54. § alapján a rendőr fegyvert használhat: „g) az emberi élet kioltását szándékosan elkövető elfogására, szökésének megakadályozására; h) az állam elleni (Btk. X. fejezet), az emberiség elleni (Btk. XI. fejezet) bűncselekményt elkövető személy elfogására, szökésének megakadályozására; i) azzal szemben, aki a nála lévő fegyver vagy más veszélyes eszköz letételére irányuló rendőri felszólításnak nem tesz eleget, és magatartása a fegyveres vagy más veszélyes eszköz ember elleni közvetlen felhasználására utal; j) az elfogott, bűncselekmény elkövetése miatt őrizetbe vett vagy bírói döntés alapján fogva tartott menekülésének, erőszakos kiszabadításának megakadályozására vagy elfogására, kivéve ha a fogva tartott fiatalok.”

¹⁰⁶¹ ABH 2004, 179, 186-187.

¹⁰⁶² Rtv. 54. § a) – g)

kerül veszélybe. Ennek a helyzetnek a kialakulásához a szándékos magatartások egybefüggő zárt láncolata az előfeltétel, melyet az Rtv. meghatároz: 1. emberölés, 2. az elkövető nem veti alá magát a jogi eljárásnak, 3. menekül 4. ezen a szándékán a figyelmeztető lövés sem változtat.¹⁰⁶³ Mindazonáltal „[a]z indokoltságot nem a bűnüldözés hatékonyságának fokozása teremti meg, nem is önmagában a büntetőeljárás lefolytathatósága, hanem az élethez való jogból fakadó követelmény: az élet kioltását elkövető személynek jogi eljárással kell szembesülnie.”¹⁰⁶⁴ Amennyiben ezek a feltételek hiányoznak, az élet a közvetlen veszély esetein túl nem kockáztatható.¹⁰⁶⁵

HOLLÓ András különvéleményében rámutatott arra, hogy a többség a nem életveszély elhárítására szolgáló rendőri löfegyverhasználat alkotmányosságának kimondásával túllépett a halálbüntetés határozatban kidolgozott oszthatatlansági doktrínán, mivel az nem csupán az állam büntető hatalmával szemben, hanem általánosan mondta ki az élethez való jog korlátozhatatlanságát.¹⁰⁶⁶ Álláspontja szerint „önmagában az elkövetett bűncselekmény súlyára (szándékos emberölés) tekintettel az elkövető elfogásának, szökésének megakadályozása érdekében a fegyverhasználat biztosítása alkotmányosan nem indokolható szempont.”¹⁰⁶⁷ Tehát HOLLÓ – a többséggel szemben – az élethez való jog korlátozhatatlansága miatt alkotmányellenesnek tekintette a rendőri löfegyverhasználatot abban az esetben, ha az nem életveszély elhárítására szolgál.

TERSZTYÁNSZKYNÉ VASADI Éva nem értett egyet a Rtv. kifogásolt rendelkezéseinek megsemmisítésével, mivel álláspontja szerint „[a] jogszabály, amikor végső eszközként engedi az erőszak e formájának az alkalmazását is, csupán eltűri azt, hogy a végső eszközként alkalmazott erőszak a fegyvert használó rendőr akarata ellenére, szándékán kívül, cselekedetének egyik hatásaként halál okozásához vezessen.”¹⁰⁶⁸ Álláspontja szerint az ember ellen fegyverhasználatra jogosító szabálynak azt kell tiltani, hogy a fegyverhasználat szándékosan az élet kioltására irányuljon.

Az Alkotmánybíróság többsége az élethez való jog kockáztatásának, veszélyeztetésének az élethez való jog korlátozásától való megkülönböztetésével a korlátozás fogalmát – ellentétben a német és az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatával –¹⁰⁶⁹ az élet szándékos elvételére szűkített. Ezzel látszólag az oszthatatlansági doktrína keretein belül maradt, valójában azonban túllépett rajta.

Az oszthatatlansági doktrínán belül elfogadható lenne az az értelmezés, hogy a rendőri fegyverhasználatot – az élethez való jog korlátozásának és veszélyeztetésének megkülönböztetésével – mindaddig ki lehet vonni az élethez való jogot korlátozó magatartások köréből, amíg az nem az élet kioltására irányul. A magatartás

¹⁰⁶³ Ezért utasította el a testület a Rtv. 54. § g) pont alkotmányellenességére vonatkozó indítványt.

¹⁰⁶⁴ ABH 2004, 179, 201.

¹⁰⁶⁵ Ezért semmisítette meg a testület a Rtv. 54. § h), i), és j) pontját. 9/2004. (III. 30.) AB határozat, ABH 179, 199-207.

¹⁰⁶⁶ DR. HOLLÓ András alkotmánybíró különvéleménye, ABH 2004, 179, 209. A különvéleményhez csatlakozott DR. KUKORELLI István alkotmánybíró.

¹⁰⁶⁷ ABH 2004, 179, 210.

¹⁰⁶⁸ DR. TERSZTYÁNSZKYNÉ DR. VASADI Éva alkotmánybíró különvéleménye, ABH 2004, 179, 212.

¹⁰⁶⁹ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában az élethez való jog korlátozása nem csak szándékos emberöléssel valósul meg, hanem az állam által tanúsított olyan magatartásokkal is, amelyek során az áldozat megengedett erőszak nem szándékos eredményeként halt meg. McCann és társai kontra Egyesült Királyság ügy, 1995.09.27., kérelemszám: 18984/91, msz.148.

megvalósítójának szándéka azonban – a bűncselekmények megítélésével szemben – az alapjog korlátozásának megítélésénél nem vehető figyelembe. A magatartásnak objektíve kell alkalmasnak lennie arra, hogy az alapjog gyakorlását ellehetetlenítse. Egyetértek HOLLÓ különvéleményével: az oszthatatlansági doktrína fenntartása mellett nem lehet a nem életveszély elhárítására szolgáló rendőri löfegyverhasználat alkotmányossága mellett érvelni. Az Alkotmánybíróság a korlátozás fogalmának szűkítése (a veszélyeztetés nem korlátozás) mellett ugyanis a korlátozható alapjogok vizsgálatára kidolgozott szükségességi-arányossági vizsgálat alapján jutott arra a következtetésre, hogy az élet kockáztatása, veszélyeztetése akkor is igazolható, ha nem életveszély elhárítását célozza. Az az érvelés, miszerint az emberi élet kioltását elkövetővel szembeni rendőri löfegyverhasználat alkotmányos indoka az elfogása vagy szökése megakadályozása érdekében tulajdonképpen az áldozat élethez való jogából fakadó követelmény, nem elfogadható az élethez való jog korlátozhatatlanságának alátámasztására. A bűncselekmény áldozatának az elkövető élethez való jogával ütköző alanyi joga a halála után már nem értelmezhető. Ezzel a testület tulajdonképpen az élethez való alanyi jog korlátozásának igazolhatóságát állapította meg az állam büntető igényének érvényesítésére. Ezzel szemben az elkövető felelősségére való hivatkozás megalapozott, de ugyanúgy túllép az oszthatatlansági doktrínán, mivel az élethez való jog korlátozását azért tartja indokolhatónak, mivel a rendőri löfegyverhasználat során az emberi méltóság sérelme nem merül fel.

7.2.3.3. Az élet feláldozása mások megmentése érdekében

Az Alkotmánybíróság elutasította azt az indítványt, amely a katonai szolgálatot teljesítők esküjének az élet feláldozására vonatkozó szövegrészét ¹⁰⁷⁰ kifogásolta. Megállapította, hogy amikor az állam a honvédelmi kötelezettség keretében végső esetben az élet feláldozását is megköveteli a fegyveres szolgálatot végző katonától, nem az élettől való állam általi, bizonyosan bekövetkező megfosztásról van szó. Az eskü szövegében az élet feláldozásának kockázatát vállalja a katona. Erre olyan szituációban kerülhet sor, amelyben a katona közvetlen veszélyben van, és amelyben a jog eltűri, hogy a katona a támadó életét kioltsa. Emellett az Alkotmány lehetővé tette lelkiismereti meggyőződésre hivatkozással a fegyveres szolgálat teljesítésének visszautasítását. ¹⁰⁷¹ Ezt az álláspontját erősítette meg a testület a rendőr életének kockáztatásával kapcsolatban is, ugyanakkor megállapította, hogy itt nem alkotmányos kötelezettség teljesítésével összefüggésben merül fel az élet kockáztatása, hanem önként választott élethívatus (foglalkozás) gyakorlása során. ¹⁰⁷² Tehát az Alkotmánybíróság gyakorlatában az élet feláldozása (kockáztatása) mások megmentése érdekében sem valósítja meg az élethez való jog korlátozását.

¹⁰⁷⁰ A honvédelemről szóló 1993. évi CX. törvény Melléklete 1. pont második mondat: „A Magyar Köztársaság érdekeit, állampolgárai jogait és szabadságát bátran, a törvények betartásával életem árán is megvédem.” Az Alkotmánybíróság határozata óta a honvédelmi kötelezettségre vonatkozó szabályozás módosult, a testület élethez való alanyi joggal kapcsolatos megállapításai azonban nem veszítették el aktualitásukat. (Jelenleg a honvédelemre vonatkozó legfontosabb szabályok a honvédelemről és a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvényben, a Magyar Honvédség hivatásos és szerződéses állományú katonáinak jogállásáról szóló 2001. évi XCV. törvényben, valamint a polgári védelemről szóló 1996. évi XXXVII. törvényben találhatók.)

¹⁰⁷¹ 46/1994. (X. 21.) AB határozat, ABH 1994, 274, 276-277.

¹⁰⁷² 9/2004. (III. 30.) AB határozat, ABH 2004, 179, 201.

7.2.4. Az élethez való jog tárgyi oldala

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmány 8. § (1) bekezdésében foglalt „védelem” kifejezésből vezette le az alapjogok védelmére vonatkozó kötelezettséget. Az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége elsősorban az élethez való joggal összefüggő esetekben merült fel, így annak tartalma az abortusz és eutanázia határozatokban bontakozik ki.

7.2.4.1. Abortusz

Az Alkotmánybíróság két határozatban foglalkozott az abortusz jogi szabályozásával. Mindkettőben központi szerepet játszik az élethez való jog objektív, intézményvédelmi oldala.

Az Alkotmánybíróság a 64/1991. (XII. 17.) AB határozat (első abortusz határozat) rendelkező részében megállapította, hogy a terhesség megszakításra vonatkozó szabályok rendeletben való meghatározása alkotmányellenes. Ezért megsemmisítette az egészségügyi törvény vonatkozó rendelkezését valamint a megtámadott rendeleteket.¹⁰⁷³

Az Alkotmánybíróság határozata indoklásában megállapította, hogy a terhesség megszakítás szabályozása számos alapjogot érint, de az élethez való jog és méltósághoz való jog (önrendelkezés) összefüggése az abortusszal követeli meg, hogy a terhesség megszakításról törvény rendelkezzen. Formai szempontból állapította meg az abortusz szabályozásának alkotmányellenességét.¹⁰⁷⁴ Az Alkotmánybíróság mégis rámutatott azokra az alkotmányos keretekre, amelyek a – törvényhozónak a magzat jogalanyiságára vonatkozó döntésétől függően – az abortusz alkotmányos szabályozásának lehetőségeit behatárolják.

Ha a törvényhozó a magzatot jogilag embernek tekinti, a magzatnak alanyi joga van az élethez, mely kioltja a nő önrendelkezési jogát. Így az anya önrendelkezési joga szabály szerint nem, hanem csupán néhány rendkívüli határesetben érvényesül. Ilyen például amikor az anya életének megmentése érdekében válik szükségessé az abortusz.¹⁰⁷⁵ Az

¹⁰⁷³ Az egészségügyről szóló 1972 évi II. törvény 29. § (4) bekezdés első mondata a terhesség megszakításának engedélyezett eseteit jogszabály általi szabályozáshoz köti, amely kitélt az Alkotmánybíróság a terhességmegszakításról szóló 76/1988. (XI. 3.) MT rendelet és az annak végrehajtására kiadott 15/1988. (XII. 15) SZEM rendelettel együtt megsemmisítette

¹⁰⁷⁴ LÁBADY Tamás a határozathoz fűzött párhuzamos véleményében a terhességmegszakítás szabályozását tartalmilag is alkotmányellenesnek tartja. Az ember és veleszületett (velekeletkezett) fogalmaknak a többségi állásponttól eltérő értelmezése vezetett ehhez a következtetéshez.

¹⁰⁷⁵ Ez az álláspont azonban hagy egy komoly támadási felületet, nem oldja meg a nemi erőszak révén bekövetkező terhesség problémáját. Lásd: Judith Thomson analog példájának rövid összefoglalását GYÖRFI Tamás: *Az Alkotmánybíráskodás politikai karaktere, Értekezés a magyar Alkotmánybíróság első tíz évéről* Budapest: INDOK 2001, 101. A többségi határozat fenti fél mondatán kívül („csupán néhány rendkívüli határesetben”) csak ZLINSZKY János véleménye hagyott helyt a probléma megoldására. ZLINSZKY az anya önrendelkezési joga kapcsán megállapította, hogy szabad döntési joga van abban, hogy kíván-e gyermeket, ugyanakkor az anya emberi, erkölcsi kötelezettségére figyelmeztet, hogy magzatát kihordja. Ez a kötelezettség azonban csak akkor áll fenn, ha a magzat szabad aktus révén fogant. A jogalkotó döntésétől függ, hogy ezt az erkölcsi kötelezettséget jogi kötelezettséggé teszi-e. 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, ABH 1991, 258, 290.

Alkotmánybíróság szerint tehát az élethez való jog erősebb alapjog az önrendelkezési jognál.¹⁰⁷⁶

Ha a törvényhozó úgy dönt, hogy a magzat jogilag nem ember, az országgyűlésnek mérlegelnie kell az anya önrendelkezéshez való jogát és az élethez való jogból folyó, a magzatra is kiterjedő állami életvédelmi kötelezettséget. Az állam objektív köteleességéből az élet védelmére következik, hogy az állam nem engedheti meg alkotmányosan az indok nélküli abortuszt.¹⁰⁷⁷ A határozat állást foglalt az abortusz szabályozásának két ismeretes modellje, a határidős modell és az indikációs modell alternatívájában és kizárólag a terhesség kezdetétől fogva megfelelő indoktól függővé tett terhesség megszakítást tekinti alkotmányosnak.¹⁰⁷⁸

Fontos hangsúlyozni, hogy az Alkotmánybíróság szerint a terhesség megszakítást, mint az egyedi élet szándékos kioltását csak akkor lehet az 54. §-ból folyó relatív, intézményes életvédelem hatálya alá tartozónak venni, ha a magzat individualitását jogilag nem ismerik el. Az abortusz személytelenségének a végletekig fokozásával oldja fel az 54. §-ból származó általános, személytelen életvédelmi kötelezettség és az abortusz individualitásának ellentmondását. Nem az egyedi életet, hanem az életet, mint értéket védi. KIS János ezzel szemben nem ismeri el az állam életvédelmi kötelezettségének kiterjesztését a szubjektív jog védelmén túlra, arra figyelmeztet, hogy alapjogot csak egy másik fontosabb alapjog védelmében szabad korlátozni.¹⁰⁷⁹

Ezzel szemben FRIVALDSZKY eleve helyteleníti a még meg nem született emberi személy vonatkozásában a relatív és részleges állami intézményes védelem kötelezettségének megállapítását. Álláspontja szerint „[e]z úgy válik csupán lehetséges, hogy elvitatják – életkori diszkriminációval – az életének korai szakaszában lévő emberi személy ember jellegét s ezáltal jogalanyiságát, ami által tagad(hat)ják a magzati korú személy élethez való eidegeníthetetlen alanyi jogát. Ennek egyik eszköze (házánkban) a

¹⁰⁷⁶ KIS János szerint a terhes nő önrendelkezési joga nem verseng, nem konkurál a magzat élethez való jogával. A terhesség kihordásának kötelezettsége csak akkor áll fenn, ha az anya önként vett részt a terhességi viszony létrehozásában. A terhességi viszony létrehozásának önkéntessége a magzat megszületéshez való jogának előkérdése. KIS 1992 b. 129.

¹⁰⁷⁷ ÁDÁM Antal nem az állam objektív életvédelmi kötelezettségén belül, az élethez való jog objektív oldalán keresi a magzati élet védelmének megoldását. Szerinte a magzatot akkor is megilleti a születéshez való jog, ha a törvényhozó nem minősíti jogi értelemben vett embernek. Ez a jog azonban nem abszolút, hanem származékos jogosultság, nem azonos a jogi értelemben vett ember élethez és méltósághoz való jogával. ABH 1991, 258, 275.

¹⁰⁷⁸ A határidős modell vagy időbeli korlátozások rendszere alapján a terhesség első szakaszában, meghatározott időn belül, általában a fogamzástól számított 10-12. hétig a nő önrendelkezési joga alapján szabadon, indoklási kötelezettség és más érdemi korlátozás nélkül dönthet a terhesség megszakításáról. Az időpont eltelte után általában csak meghatározott indikáció esetében szakítják meg a terhességet. E szabályozási modell érvényesül a következő európai államokban: Ausztria, Hollandia, Görögország, Franciaország, Svédország, Norvégia, Törökország, Norvégia, Svájc. Az indikációs modell lényege, hogy a terhesség megszakításra csak valamilyen törvényben meghatározott ok esetén kerülhet sor. Az okok megválasztásánál különbségek vannak az egyes országok között. Több ország ismeri a válsághelyzet (szükséghelyzet) indikációt, melynek tartalmát az állapotos nő határozza meg. Az indikációs rendszert követő országok közé sorolható: Spanyolország, Belgium, Dánia, Portugália, Írország, Anglia, Luxemburg, Málta, Finnország. JOBBÁGYI Gábor: *Orvosi jog*. Budapest: Szent István Társulat 2007, 116-119. és JOBBÁGYI Gábor: *A méhmagzat életjoga*. Budapest: Szent István Társulat 1997, 75-91.

¹⁰⁷⁹ KIS 1992 b. 127-128. Lásd még HALMAI Gábor: Az élethez való jog az alkotmányjogász szemével. Korreferátum Jobbágyi Gábor előadásához. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/90 – 2005* Budapest: Gondolat 2007, 273.

pandektisztikából örökölt, állami juttathatóságot kifejező 'jogképesség' fogalom, amelyet a 'jogalanyiség' helyett, azt kiváltó módon használnak – nézetünk szerint helytelenül.”¹⁰⁸⁰

Egy évvel az Alkotmánybíróság első terhességmegszakításról szóló határozatának kihirdetése után alkotta meg az országgyűlés a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. törvényt.¹⁰⁸¹ A törvény nem terjesztette ki az ember jogalanyiságát a megszületés előtti időre, de a preambuluma kinyilvánítja, hogy „a fogantatással induló magzati élet tiszteletet és védelmet érdemel.” A törvény indikációs rendszert vezet be és indikációként elfogadja a nő súlyos válsághelyzetét.¹⁰⁸²

Az Alkotmánybíróság a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatának rendelkező részében megállapította, hogy nem alkotmányellenes, ha a törvény az állapotos nő súlyos válsághelyzete esetén lehetővé teszi a terhesség megszakítását.¹⁰⁸³ Ugyanakkor a súlyos válsághelyzet fogalmának és alkalmazása feltételeinek meghatározása kizárólag törvényben történhet. Ezért megsemmisítette a súlyos válsághelyzet törvény által meghatározott fogalmát¹⁰⁸⁴ valamint a törvény végrehajtásáról szóló rendelet e fogalmat konkretizáló rendelkezését.¹⁰⁸⁵ Így a súlyos válsághelyzet intézménye meghatározás nélkül maradt. A jogi szabályozás lehetőségének alkotmányos határát állapítja meg az Alkotmánybíróság azzal az előírással, hogy a súlyos válsághelyzet vizsgálatáról a törvényhozó alkotmányosan kizárólag akkor mondhat le, ha a magzati élet védelmére irányuló, megfelelő ellensúlyt képező rendelkezéseket is megállapít. Elutasítja az Alkotmánybíróság azokat az indítványokat, amelyek a Magzatvédelmi törvény egészének alkotmányellenességét arra alapozva állították, hogy a törvény a magzat jogállását kifejezetten nem határozta meg, valamint az arra irányuló indítványt is, hogy a testület állapítsa meg, hogy ember-e a magzat.

Az Alkotmánybíróság a határozat indoklásában megállapította, hogy az országgyűlés a Magzatvédelmi törvény megalkotásával formailag eleget tett a korábbi határozatban meghatározott követelményeknek. A törvényalkotó nem rendelkezik kifejezetten a magzat jogalanyiságáról, a terhességmegszakítás e törvényben foglalt szabályozásával az országgyűlés implicite azt juttatta kifejezésre, hogy a magzat jogilag nem ember és nem illetik meg jogok. A magzat jogalanyiságának el nem ismerése azonban nem jelenti azt, hogy a magzati élet nem élvez alkotmányos védelmet. A törvényhozónak mérlegelnie kell a

¹⁰⁸⁰ FRIVALDSZKY János: *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól – emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság*. Budapest: Pázmány Press, 2015, 7-8.

¹⁰⁸¹ A törvény kritikájához lásd: KIS János: Az Alkotmánybíróság a terhességmegszakításról in *Fundamentum* 1998/3.97-113., a törvény értékelését lásd továbbá JOBBÁGY 2007 a. 128-130.

¹⁰⁸² 1992. évi LXXXIX. törvény a magzati élet védelméről 6. § (1) bekezdés d) pontja.

¹⁰⁸³ LÁBADY Tamás alkotmánybíró különvéleményében az egész határozat koncepcióját elveti. Megismétli az első alkotmánybíróági döntéshez csatolt párhuzamos véleményében megfogalmazott gondolatmenetet, mely szerint a magzat az Alkotmány értelmében jogalanynak tekintendő, így megilleti az élethez való abszolút jog. LÁBADY a határozat koncepcióján belül is elégtelennek tartja az állam objektív életvédelmi kötelezettségével bevezetett védelmi szintet. ABH 1998, 333, 346. TERSZTYÁNSZKY Ödön különvéleménye szerint pedig a súlyos válsághelyzetet, mint a terhességmegszakítás indokát meg kellett volna semmisíteni. ABH 1998, 333, 346.

¹⁰⁸⁴ 1992. évi LXXXIX. törvény a magzati élet védelméről 12. § (6) bekezdés „Súlyos válsághelyzet az, amely testi vagy lelki megrendülést, illetve társadalmi ellehetetlenülést okoz, és ez által veszélyezteti a magzat egészséges fejlődését. A súlyos válsághelyzet fennállását az állapotos nő a kérelmet aláírásával igazolja.”

¹⁰⁸⁵ 32/1997. (XII. 23.) NM rendelet 9. § (3) bekezdés „A feltétel fennállását a terhessége megszakítását kérő nő nyilatkozatával igazolja, a nyilatkozat tartalmával, illetőleg valódiságával kapcsolatban a munkatársnak mérlegelési jogköre nincs.” (A munkatárs itt a Családvédelmi szolgálat munkatársát jelenti.)

magzati életre is kiterjedő objektív életvédelmi kötelezettséget és az anya önrendelkezési jogát.

A súlyos válsághelyzet az arányosság kritériumának az abortusz sajátos tényállására alkalmazott konkretizálása. A magzat életvédelmének korlátozását az anya joga által az teszi arányossá, hogy a magzat védelmének érvényesítése olyan megterhelést jelentene a várandós nő számára, amely lényegesen nagyobb a normálnál. Tágabb értelemben valamennyi klasszikusan elismert indikáció súlyos válsághelyzet, szűkebb értelemben azonban a szociális indikáció fedi a súlyos válsághelyzet elnevezést. A nő súlyos válsághelyzetének, mint önálló indikációnak mindig a terhes nő állapotát kell minősíteni, akinek az állapota igazolhatja a magzat védelmének feladását. A Magzatvédelmi törvény azonban ellentmond az indikáció természetének és feladatának. És így nem tesz eleget a magzati élet védelmére vonatkozó állami kötelezettségnek.¹⁰⁸⁶ Az alkotmányossági problémát tovább súlyosbítja, hogy a nő súlyos válsághelyzetére vonatkozó nyilatkozata nem vizsgálható. Az általános válság-indikáció és az elbírálásról lemondás hatása a határidős megoldással ér fel. Az indikáció legalább szimbolikus fenntartásának komoly elvi jelentősége van, azt hivatott kifejezni, hogy az állam legalább elvileg és alkotmányos okból nem engedi szabadjára az abortuszt. Ezért, ha a válsághelyzet ellenőrizhetőségét a jog feladja, az ezzel kieső védelmet máshol pótolni kell.¹⁰⁸⁷

Az országgyűlés az Alkotmánybíróság határozata alapján a 2000. évi LXXXVII. törvénnyel módosította a Magzatvédelmi törvényt.¹⁰⁸⁸

7.2.4.2. Eutanázia

Az Alkotmánybíróság két határozatában is vizsgálta az eutanázia problémát, bár a fogalom használatától tartózkodott, ezért az csak a párhuzamos indokolásokban és különvéleményekben jelent meg. Az alkotmánybírósági vizsgálat tárgyát képező Eütv. sem használja az eutanázia kifejezést, de az életfenntartó, illetve életmentő beavatkozás visszautasításának két esetét is szabályozza. Egyrészt a cselekvőképes beteg számára biztosítja az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasításának jogát abban az esetben, ha a törvény által meghatározott feltételek bekövetkeztek [Eütv. 20. §(3)]. Másrészt a cselekvőképes személy – későbbi esetleges cselekvőképtelensége esetére – közokiratban előre is visszautasíthat életfenntartó, életmentő beavatkozásokat, illetve közokiratban megnevezheti azt a cselekvőképes személyt, aki ilyen esetben a visszautasítás jogát helyette gyakorolja [Eütv. 22. §].

Az Eütv. 22. §-a tartalmában az eredetileg angolszász „élő végrendelet” (*living will*) jogintézményének megfelelő rendelkezéseket tartalmaz. Tanulmányomban mégis a magyar szakirodalom által kimunkált, a jogintézmény lényegét jobban kifejező előzetes

¹⁰⁸⁶ A Magzatvédelmi törvény oksági kapcsolatba hozta a nő válsághelyzetét és a magzat fejlődését, márpedig e két szempontot egymással szemben kellene mérlegelni.

¹⁰⁸⁷ HOLLÓ András párhuzamos véleményében arra figyelmeztet, hogy a válsághelyzet ellenőrizhetővé tétele sértené a nők önrendelkezési jogát és magánszférához való jogát, ezért az államnak a magzati élet védelme érdekében új jogintézményeket kell bevezetni és a terhes nő megsegítésére hivatott intézményi hálózatot kifejleszteni. ABH 1998, 333, 370.

¹⁰⁸⁸ Értékelését lásd JOBBÁGYI 2007 a. 131-133.

jognyilatkozat¹⁰⁸⁹ kifejezést használok. Ez azért is indokolt, mert az új Ptk. is lehetőséget teremt a cselekvőképeség jövőbeli (részleges vagy teljes) korlátozása esetére előzetes jognyilatkozatban való rendelkezésre. A cselekvőképtelenség esetére szóló egészségügyi rendelkezés szabályai ugyanakkor eltérnek a Ptk. szabályaitól, így az Eütv. 22.§-a az előzetes jognyilatkozat speciális fajtáját tartalmazza. Ennek megfelelően az előzetes jognyilatkozaton a cselekvőképtelenség esetére szóló egészségügyi rendelkezést értjük.

A magyarországi egészségügyi jogi szakirodalomban vitatott az eutanázia fogalom használatának helyénvalósága az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítására. KOVÁCSY Zsombor szerint hatályos jogunk az életfenntartó, életmentő beavatkozás visszautasításával biztosítja – az élet továbbfolytatásához nélkülözhetetlen cselekmények, beavatkozások tudatos elmulasztásával véghezvitt – passzív eutanázia lehetőségét.¹⁰⁹⁰ A hatályos magyar egészségügyi szabályozás az Eütv. 20. § (3) bekezdése révén FILÓ Mihály szerint is lehetőséget ad a passzív eutanáziára.¹⁰⁹¹ Ezt vitatja JOBBÁGYI Gábor,¹⁰⁹² illetve HEGEDŰS Katalin¹⁰⁹³ arra hivatkozva, hogy az eutanázia esetében az orvos szándéka a beteg életének befejezésére irányul. A Magyar Orvosi Kamara Etikai kódexe szerint sem eutanázia, ha a beteg kellő felvilágosítás után – a jogszabályban rögzített feltételek mellett – életfenntartó kezelést utasít vissza, mert így a halál a betegség természetes lefolyása következtében áll be.

A probléma alkotmányjogi megítélése szempontjából nincs jelentősége annak, hogy az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasításához való jog az Eütv. által szabályozott esetekben passzív eutanáziának tekinthető-e, de a szakirodalmi elterjedtsége miatt elengedhetetlennek tartom az eutanázia fogalmának használatát – a dolgozat által alapul vett tipológiának megfelelően – az Alkotmánybíróság két eutanázia határozatának bemutatása során.

Az Alkotmánybíróság a 22/2003. (IV. 28.) AB határozat rendelkező részében elutasította azt az indítványt, amely szerint az Eütv. alkotmányellenesen korlátozza a gyógyíthatatlan betegek önrendelkezési jogát azáltal, hogy nem teszi lehetővé számukra életük orvosi segítséggel történő befejezését (önkéntes aktív eutanázia). Elutasított az ehhez kapcsolódó indítványt is, amely alkotmányellenesnek tartja, hogy a törvényhozó a nem önrendelkezéssel aktív halálba segítés bizonyos eseteit (nem önkéntes aktív eutanázia) „méltányossági ölésenként” nem különíti el az emberölés törvényi tényállásától és nem kezeli privilegizált esetként, valamint elutasította azokat az indítványokat, amelyek szerint a gyógyíthatatlan beteg életfenntartó vagy életmentő orvosi beavatkozás visszautasítására vonatkozó jogának (passzív eutanázia) törvényi szabályozása sérti a beteg önrendelkezési jogát.

Az Alkotmánybíróság megerősítette, hogy a gyógyíthatatlan beteg döntése arról, hogy életének a rá váró szenvedésekkel teli hátralevő részét nem akarja végigélni, ezért visszautasítja az életben tartásához feltétlenül szükséges orvosi beavatkozást (passzív eutanázia) önrendelkezési jogának része. A saját haláláról való döntés mindenkit megillet.

¹⁰⁸⁹ DÓSA Ágnes: *Összehasonlító egészségügyi jog*. Budapest: Complex 2012, 105.

¹⁰⁹⁰ KOVÁCSY 62-63.

¹⁰⁹¹ Összefoglalóan lásd: FILÓ Mihály: *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2009, 38.

¹⁰⁹² JOBBÁGYI 2007 a. 59.

¹⁰⁹³ HEGEDŰS Katalin: „Újabb viták az eutanáziáról és a palliatív terápiáról” *LAM* 2008/10. 735.

Ebből következik, hogy a korszerű jogrendszerek, így a magyar jog sem tilalmazza az öngyilkosságot, csak az ahhoz nyújtott segítséget bünteti.¹⁰⁹⁴ Ezt a megállapítást az állam semlegességének filozófiai álláspontjával támasztotta alá az Alkotmánybíróság.¹⁰⁹⁵ Így az állam csak annyiban jut szerephez, amennyiben ezt az élethez való jogra vonatkozó intézményvédelmi kötelezettsége elkerülhetetlenül szükségessé nem teszi.

Az Alkotmánybíróság meghatározta, hogy az eutanázia kapcsán miben nyilvánul meg az állam intézményes életvédelmi kötelezettsége. Az állam e körben fennálló életvédelmi kötelezettsége kettős. Egyrészt biztosítania kell a beteg önrendelkezési jogának érvényesülését, vagyis, hogy azt a folyamatot, amelynek során a beteg arról dönt: él-e az életmentő vagy életfenntartó beavatkozás visszautasításának lehetőségével (önkéntes passzív eutanázia), ne zavarhassák meg e döntési folyamattól idegen hatások. A törvényhozó tehát csak annyiban engedhet teret a gyógyíthatatlan beteg önrendelkezési joga érvényesülésének, amennyiben képes biztosítani, hogy a döntés a beteg saját, valódi, befolyástól mentesen kialakított akaratát testesítse meg.¹⁰⁹⁶

Másrészt az állam intézményes életvédelmi kötelezettségének az életről és halálról döntést hozó betegen kívül, tágabb értelemben mindenki más életének védelmében is kell érvényesülnie, aki a jövőben kerülhet hasonló helyzetbe.¹⁰⁹⁷

Ennek megfelelően a szabályozásnak figyelemmel kell lennie arra, hogy az önrendelkezési jog érvényesülésének lehetővé tétele ne járjon együtt az egészségügyi szolgáltatások és az egészségügyi intézmények iránti közbizalom megrendülésével azok részéről, akik e lehetőséggel nem kívánnak élni, illetve a közösség valamennyi tagja – betegek és hozzátartozóik egyaránt – annak tudatában vehessenek igénybe egészségügyi szolgáltatást, hogy ha arra kerül sor, életük és méltóságuk kérdésében hozott döntésüket a törvény megfelelő garanciákkal veszi körül.¹⁰⁹⁸ Ezért az AB arra a következtetésre jutott, hogy a gyógyíthatatlan betegek önrendelkezési jogának korlátozása az aktív eutanázia

¹⁰⁹⁴ TERSZTYÁNSZKYNÉ VASADI Éva nem értett egyet a többségi indoklás ezen megállapításával, szerinte az emberi méltósághoz való jogból, illetve az abból levezetett önrendelkezési jogból nem következik a saját halálról való döntés joga, sem pedig az öngyilkosság elkövetéséhez való jog; ilyen jogok nem léteznek. Nem az önrendelkezési jogból következik az öngyilkosságot elkövetők büntetlensége, hanem abból, hogy az öngyilkosság olyan jogon kívüli szituáció, amelyet a jog nem büntet, de nem is támogat. DR. TERSZTYÁNSZKYNÉ VASADI Éva különvéleménye. Ugyanezt az álláspontot képviseli a szakirodalomban JOBBÁGYI Gábor: Az élethez való jog alakulása. In JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/90 – 2005* Budapest: Gondolat 2007 (a továbbiakban: JOBBÁGYI 2007 b.) 259. 260. FRIVALDSZKY szerint az öngyilkosságban való közreműködés is jogtalan emberölés, ezért a politikai közösség erre irányuló hatalommal rendelkező szerveinek minden körülmények között és minden esetben tiltania és megakadályoznia szükséges. FRIVALDSZKY János – FRIVALDSZKYNÉ JUNG Csilla: Az öngyilkosság és az abban való közreműködés a természetes erkölcsi törvény és természetjogi gondolkodás szempontjából. *Jogelméleti Szemle* 2013/3. 7-33.

¹⁰⁹⁵ GYÖRFI még a határozat megszületése előtt felveti, hogy lehetséges és célszerű a semlegességnél kevésbé vitatott igazolást is találni. Szerinte az eutanázia nem pusztán a testünk fölötti önrendelkezés egy sajátos esete és az élet végéről való döntés nem redukálható a betegre váró fájdalmak és örömek valamilyen költség – haszon elemzésére. Itt nem pusztán az önrendelkezési joggal állunk szemben, hanem annak egy olyan esetével, ami egyben a lelkiismereti szabadság alá is foglalható. Így nem az állam semlegességének elve az erős önrendelkezési jog legjobb alátámasztása, hanem az önrendelkezési jognak a lelkiismereti szabadsággal való együttes értelmezése. GYÖRFI Tamás: Az emberi méltósághoz való jog dogmatikai problémái. *Széljegyzetek az eutanázia indítványhoz* *Fundamentum* 2003/1. 146-147.

¹⁰⁹⁶ ABH 2003, 235, 265

¹⁰⁹⁷ ABH 2003, 235, 269

¹⁰⁹⁸ ABH 2003, 235, 266, 269

engedélyezésének hiánya miatt az élethez való jog védelme érdekében szükséges. A határozat kiemelte, hogy ezekben az esetekben a halál más személy – az orvos – aktív tevékenysége folytán következik be.¹⁰⁹⁹ Hivatkozott arra is, hogy ebben az esetben különös jelentősége van annak, hogy az orvos cselekvő részesévé válik már a döntés folyamatának is.¹¹⁰⁰ Hangsúlyozta, hogy a gyógyíthatatlan betegség előrehaladott szakaszában lévő, általában hosszadalmas betegségtől megviselt betegek érdekeik érvényesítésére csökkent mértékben képesek, ezért az élet és halál közötti választásuk során fokozott mértékben ki vannak téve környezetük befolyásának.¹¹⁰¹

Az AB szerint az állam intézményes életvédelmi kötelezettségéből következik az életfenntartó vagy életmentő beavatkozás visszautasítása (önkéntes passzív eutanázia) jogi szabályozásának sajátos feltételrendszere is.¹¹⁰² A határozat rögzítette, hogy a „rövid idő” követelményének előírásával a törvény az orvosi bizottságot nem a beteg önrendelkezési joga körébe eső kérdésben (a beteg az életéből hátra lévő időt rövid vagy hosszú időként éli meg) ruházta fel döntési joggal, hanem egy objektív elemet vitt be a szabályozásba: a „rövid idő” fogalmát az orvostudomány mindenkori állásához mérve kell megítélni.¹¹⁰³

Az államnak az emberi életre vonatkozó intézményvédelmi kötelezettségére tekintettel nem ítélte alkotmányellenesnek, hogy a törvényhozó azon súlyos, gyógyíthatatlan betegek számára, akiknek a halála az orvostudomány jelenlegi ismeretei alapján előreláthatólag csak hosszabb idő múlva következik be, jelenleg ne tegye lehetővé.¹¹⁰⁴

A testület az állam intézményvédelmi kötelezettségéből vezette le a pszichiáter szakorvos nyilatkozattételi kötelezettségét is arról, hogy a betegnek a beavatkozás visszautasítására vonatkozó akarata világos és egyértelmű-e. A régi Ptk. ugyanis ismerte a gondnokság alá helyezés nélküli cselekvőképtelenség esetét is [17. §], az Eütv. pedig csak cselekvőképes személy számára biztosítja az életfenntartó beavatkozás visszautasítását.¹¹⁰⁵

Az AB az első eutanázia határozatban az egészségügyi önrendelkezési jog és az állam objektív életvédelmi kötelezettségének szembeállításával kijelölte az eutanázia szabályozás alkotmányossága megítélésének kereteit. A határozatból azonban az is kiderül, hogy a törvényi szabályozás területén a még alkotmányos és alkotmányellenes szabályozás közötti

¹⁰⁹⁹ ABH 2003, 235, 266

¹¹⁰⁰ ABH 2003, 235, 262

¹¹⁰¹ ABH 2003, 235, 268

¹¹⁰² ABH 2003, 235, 271 A többségi véleménnyel ellentétben HOLLÓ András és az ő különvéleményéhez csatlakozó KUKORELLI István szerint az Eütv. szükségtelenül és aránytalanul korlátozza az élet méltó befejezésére irányuló önrendelkezési jogot, ezáltal kiüresítve annak lényeges tartalmát. Hasonlóképpen BIHARI Mihály is alkotmányellenesnek tartja az önkéntes passzív eutanázia gyakorlásának alaki feltételeken (döntés közokiratba foglalása) túli további korlátozását. A szakirodalomból HALMAI számon kéri az Alkotmánybíróságtól az élő jog, a kezelés visszautasítása gyakorlatának vizsgálatát. HALMAI 2007, 277.

¹¹⁰³ ABH 2003, 235, 272-273

¹¹⁰⁴ ABH 2003, 235, 274

¹¹⁰⁵ ABH 2003, 235, 274-275.

határvonal nem egyszer és mindenkorra adott, az ismeretek szintje, az intézmények állapota és egy sor további tényező befolyással lehet e kérdés alkotmányosságának megítélésére.¹¹⁰⁶

Az Alkotmánybíróság a 24/2014. (VII. 22.) AB határozat (a továbbiakban: második eutanázia határozat) rendelkező részében megállapította, hogy az előzetes jognyilatkozat érvényességének Eütv. 22. § (3) bekezdésében szabályozott feltételei¹¹⁰⁷ alkotmányellenesek, ezért a rendelkezésnek a pszichiáter szakorvos szakvéleményére, valamint a nyilatkozat két éves megújítási kötelezettségére vonatkozó előírását megsemmisítette. Hasonlóképpen megsemmisítette az egyes egészségügyi ellátások visszautasításának részletes szabályairól szóló 117/1998. (VI. 16.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Kr.) mellékletének azt a rendelkezését is, amely szerint a közokirati formában kiállítandó előzetes nyilatkozat kötelező tartalmi elemét képezi a közjegyző nyilatkozata arról, hogy az érintett személy bemutatta egy pszichiáter szakorvos egy hónapnál nem régebbi szakvéleményét.¹¹⁰⁸

Az alkotmányossági vizsgálat kiindulópontját az első eutanázia határozathoz hasonlóan ebben az esetben is az emberi méltóság korlátozható dimenziója (az általános személyiségi jog tartalmi elemét alkotó önrendelkezési jog) képezte. Feltűnő azonban, hogy a testület az önrendelkezési jogot az első eutanázia határozattól eltérően nem az állam életvédelmi kötelezettségével állította szembe. A testület miután az előzetes jognyilatkozat érvényességi feltételeit az előzetes nyilatkozat tételére kiterjedő önrendelkezési jog korlátozásának tekintette,¹¹⁰⁹ azt – az első eutanázia határozattól eltérően – nem az élet védelmére vonatkozó objektív intézményvédelmi kötelezettséggel, hanem az önrendelkezési jog védelmével szemben mérlegelte.

A határozat kifejezetten kizárta az objektív életvédelmi kötelezettség, mint alkotmányosan igazolható cél figyelembe vételét, arra hivatkozással, hogy a beteg életét

¹¹⁰⁶ ABH 2003, 235, 268 HOLLÓ András párhuzamos indoklásában megerősítette, hogy az élet méltó befejezésére irányuló önrendelkezési jognak a szélesebb értelmezése az állam objektív életvédelmi kötelezettségének, e kötelezettség mértékének, határának és tartalmának meghatározása a törvényhozó mérlegelésétől függ. Az önrendelkezési jog jelenlegi alkotmányos igazolása (határának megvonása) nem zárja ki az önrendelkezési jog – *pro futuro* – alkotmányosan lehetséges, megfelelő garanciákkal biztosított szélesebb értelmezését. Szerinte az anya önrendelkezési joga alkotmányosságának alkotmánybírósági értelmezéséből is következik, hogy a „rendelkezés” nem csak a másik fél passzív magatartását idézheti csak elő, hanem az orvos tevőleges segítségét is. Vele ellentétben TERSZTYÁNSZKYNÉ VASADI Éva alkotmánybíró az élethez való jog elfogadhatatlan relativizálásának tekinti az olyan megfogalmazásokat, melyek az eutanáziával kapcsolatos döntés kulturális kötöttségére utalnak, és azt sugallják, hogy az életről való gondolkodás a jövőben alapvetően megváltozhat. Szerinte az élet jövőbeli védelme tágítható, de nem szűkíthető.

¹¹⁰⁷ Az Eütv. 22. § (3) bekezdése az előzetes nyilatkozat mindkét fajtájának érvényességét – a közokirati forma mellett – további feltételekhez kötötte. Egyrészt egy pszichiáter szakorvosnak – egy hónapnál nem régebbi – szakvéleményben igazolnia kellett, hogy a személy döntését annak lehetséges következményei tudatában hozta meg. Másrészt a nyilatkozat érvényességét két évre korlátozta, így azt két évente meg kellett újítani.

¹¹⁰⁸ A határozat a megsemmisítésen túlmenően elutasítást, visszautasítást és megszüntetést is tartalmaz, ezek azonban nem tesznek hozzá az Alkotmánybíróságnak az eutanázia alkotmányos megítélésére vonatkozó gyakorlatához, így ismertetésüktől eltekintek.

¹¹⁰⁹ SALAMON László alkotmánybíró különvéleményében vitatta azt, hogy az előzetes nyilatkozat érvényességének feltételei az önrendelkezési jog korlátozásának tekinthetők Indoklás [200]-[202].

semmilyen beavatkozás nem tudja (az orvostudomány állása szerint) megmenteni.¹¹¹⁰ Ily módon viszont figyelmen kívül hagyta az alapjogok objektív oldalának első eutanázia határozat által is kiemelt lényegét: annak nem csupán az önrendelkezési jogát gyakorló beteg védelmében kell érvényesülnie, hanem mindenki más életének védelmében. Az élet védelméből ugyanis nem csupán az orvosnak az élet megmentésére, hanem a gyógyíthatatlan beteg esetén az élet, testi épség és egészség fenntartására vonatkozó kötelezettsége is következik.

A BALOGH Elemér különvéleménye ezzel szemben megállapította: a többségi határozatnak arra kellett volna választ adnia, hogy az egyén önrendelkezési jogának korlátozása a méltósággal rendelkező EMBER életének mint legfőbb értéknek a védelme érdekében szükséges-e, és amennyiben igen, az elérni kívánt céllal arányos-e.¹¹¹¹ A különvélemény alapján az a konklúzió vonható le, hogy önmagában a közokirati forma nem biztosítja az élet védelmét előzetes nyilatkozat tétele esetén.¹¹¹² A garanciák hiányát nem orvosolja, hogy az egészségügyi szabályozás hiányosságai (speciális nyilvántartás hiánya) miatt az előzetes nyilatkozat eutanázia szituációban történő érvényesülése kérdéses.

7.2.4.3. Környezetvédelem

Az Alkotmánybíróság értelmezésében a korábbi Alkotmány 18. §-ában biztosított egészséges környezethez való jog nem sorolható a klasszikus, védelmi jellegű alapjogok közé, és nem hasonlítható a szociális jogokhoz sem. Az egészséges környezethez való jog elsősorban önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó. A környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelességei teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére, beleértve a környezet elért védelme korlátozhatóságának feltételeit is. E jog sajátossága folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia.¹¹¹³

Az Alkotmánybíróság rámutatott arra is, hogy a legszorosabb kapcsolat az élethez való joggal áll fenn: a környezethez való jog valójában az élethez való jog objektív, intézményvédelmi oldalának egyik része: az emberi élet természeti alapjainak fenntartására vonatkozó állami köteletséget nevesíti külön alkotmányos „jogként”. Az egészséges környezethez való jog hiányában a környezetvédelemmel kapcsolatos állami kötelezettségek az élethez való jogból is levezethetők.¹¹¹⁴

¹¹¹⁰ Indokolás [147]

¹¹¹¹ Indokolás [185]

¹¹¹² Miután az Alkotmánybíróság a rendelkezést részben megsemmisítette, az Eütv. 22. § (3) bekezdése csupán azt írja elő, hogy a nyilatkozatát a beteg bármikor – cselekvőképességére, illetve alaki kötöttségre tekintet nélkül – visszavonhatja. Így az előzetes nyilatkozat egyetlen érvényességi feltétele a hatályos szabályozás szerint a közokirati forma.

¹¹¹³ Az alkotmánybírósági gyakorlat részletesebb elemzését lásd: MAJTÉNYI Balázs: 18. § Az egészséges környezethez való jog. In: JAKAB András (szerk.): Az Alkotmány kommentárja, Budapest: Századvég, 2009, 512-530.

¹¹¹⁴ 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 134, 137-139; 37/2000. (X. 31.) AB határozat, ABH 293, 296-297.

Az állam a környezetvédelem elvi alapjainak és módszereinek megválasztásában szabad, és szabad annak meghatározásában is, hogy a környezethez való jog tartalmát adó sajátos állami kötelezettségekből milyen konkrét jogalkotási és kormányzati teendők származnak. Az állam azonban nem élvez szabadságot abban, hogy a környezet állapotát romlani engedje vagy a romlás kockázatát megengedje. A környezethez való jog egyik aspektusával kapcsolatban fogalmazta meg az Alkotmánybíróság, hogy az élethez való joggal fennálló kapcsolat szorossága következtében a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét csakis olyan feltételekkel lehet csökkenteni, mint amilyen feltételek valamely alapjog korlátozását alkotmányosan megengedhetővé teszik (szükségesség-arányosság).¹¹¹⁵

7.3. Konklúzió

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az élethez és testi épséghez való jog együtt biztosítja az ember mint a test, lélek és szellem egységének fizikai létét, amely egyúttal a szellemi lét előfeltételét képezi. Az élethez való jog a Szövetségi Alkotmánybíróság értelmezésében szoros kapcsolatban van az emberi méltósághoz való joggal, mivel az élethez való jog korlátozása az ember létét érinti, de a két jog oszthatatlanságának gondolata nem merült fel. A két jog közötti szoros kapcsolatból a szakirodalomban uralkodó álláspont szerint pedig nem következik azok tárgyi védelmi körének azonossága. Az Alkotmánybíróság ezzel szemben az élethez és emberi méltósághoz való jog egységéből és oszthatatlanságából indul ki, amely a két alapjog tárgyi védelmi körének egységén keresztül az élethez való jog korlátozhatatlanságához vezet.

Az élethez való alanyi jog mindkét Alkotmánybíróság gyakorlatában az ember biológiai-fizikai létének biztosítására szolgál azzal a különbséggel, hogy a magyar Alkotmánybíróság szerint a testi lét elválaszthatatlan a lelki-szellemi létől, ezért nem korlátozható. Az Alkotmánybíróság az élethez való jog korlátozását szűken értelmezi: megkülönbözteti az élettől való megfosztástól az élet kockáztatását, veszélyeztetését és csupán az élettől való állam általi, biztosan bekövetkező megfosztást tekinti az élethez való jog korlátozásának. Ezzel szemben a Szövetségi Alkotmánybíróság az élethez való jog korlátozását tágan értelmezi. Így már az élet és testi épség veszélyeztetése is megvalósíthatja az élethez való jog sérelmét, ha a veszélyeztetés korlátozásnak tekinthető. Az élethez való jog korlátozása a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában azonban igazolható, kivéve, ha az egyúttal sérti az emberi méltósághoz való jogot pl. halálbüntetés. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog korlátozását már szűken értelmezi, így nem érinti az emberi méltóságot a rendőri löfegyverhasználat, amely harmadik személy védelme céljából az állam számára biztosítja a jogos védelmet. Az ember biológiai-fizikai és lelki-szellemi létének az elválasztása, illetve egysége nyilvánul meg a testi épséghez való jog és az egészséghez való jog tartalmában is amennyiben az a Szövetségi Alkotmánybíróság az alapjog korlátozás szintjén elhatárolja a kétféle sérelmet, míg az Alkotmánybíróság gyakorlata az egészséghez való alanyi jog test-lelki integritáshoz való joggal történő azonosításával megőrzi a testi és lelki jogok egységét.

¹¹¹⁵ 996/G/1990. AB határozat, ABH 1993, 533, 535; 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 134, 137-139.

Az élethez való jog tárgyi oldalának tartalma elsősorban az abortusz határozatokban jelenik meg. A magyar Alkotmánybíróság német mintára különböztette meg az élethez való jog alanyi és tárgyi oldalát, az abortusz probléma alkotmányjogi megítélésben mégis jelentős különbség van a német és magyar alkotmánybíróság gyakorlatában. A német gyakorlat szerint az abortuszkonfliktus alapjául – a „kettősség az egységben” „egyedi állapotában” is felismerhetően egy „háromszög konstelláció” szolgál. Az egyik oldalon a meg nem született emberi élet áll, amelyre kiterjed az élethez való jog védelmi köre. Az állam életvédelmi kötelezettségéből fakadó életvédelmi igénnyel szemben a másik oldalon az anya szabadságjogainak (élethez és testi épséghez való jog, általános személyiségi jog, általános cselekvési szabadság) érvényesüléséhez fűződő igény áll. Az alapjogok ütközése esetén a törvényhozó feladata az alapjogi pozíciók kiegyenlítése révén való feloldása. A kollízió azonban a magzatelhajtás esetében nem oldható fel, az életbe való behatás a „mindent vagy semmit” elven alapul. Ebből adódik az az alapvető következtetés, hogy a meg nem született élet a terhesség egész időtartama alatt elsőbbséget élvez. A Szövetségi Alkotmánybíróság kimondta, hogy a magzat kihordására vonatkozó jogi kötelezettség megszegése a meg nem született ember életébe való jogellenes behatás, amelyet a törvényhozónak helytelenítenie kell. A Szövetségi Alkotmánybíróság azonban lehetőséget látott arra, hogy a törvényhozó olyan kivételes élethelyzeteket is meghatározzon, amelyekben a meg nem született életbe való behatás jogszerű. Az egyetlen elfogadható kritérium: az elvárhatóság: bizonyos esetekben az állam nem várhatja el az állapotos nőtől magzata kihordását.

A magyar Alkotmánybíróság ezzel szemben a nő önrendelkezési jogának elsőbbségéből indult ki. Csupán ZLINSZKY szól az első abortusz határozathoz fűzött párhuzamos indokolásában a nő magzat kihordására vonatkozó erkölcsi kötelezettségéről, amelynek jogi kötelezettséggé tétele a jogalkotó döntésétől függ. Ez a valóban szerény kötelezettség-megfogalmazás, amely az első abortuszhatározat többségi véleményének teljesen elhibázott logikáját próbálta „menteni”, amely abból indult ki, hogy „az abortusz lehetőségének szűk körű kizárása is közvetlenül és lényegesen érinti az anya önrendelkezési jogát.”

A nő önrendelkezési jogának eltérő értelmezése mellett mindkét alkotmánybíróság gyakorlatában kiterjed az élethez való jog védelme a magzatra az anyával szemben. A magzat életvédelmének terjedelme azonban eltérő, mivel a Szövetségi Alkotmánybíróság a magzat élethez való jogát állítja szembe az anya személyisége szabad kibontakoztatáshoz való jogával és ennek megfelelően szigorúbb mércét alkalmaz. A jogalkotó feladata egyrészt az, hogy megfelelő egyensúlyra törekedjen és ennek megfelelően csak meghatározott feltételek esetén engedélyezze a terhesség megszakítást. Másodsorban pedig szociálpolitikai és jóléti intézkedéseket vezessen be a magzat életének védelme érdekében, amely intézkedéseknek ki kell állniuk a fordított arányossági teszt próbáját.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az állam objektív életvédelmi kötelezettségéből elsősorban az a követelmény fakad, hogy a jogalkotó a terhesség megszakítást törvényi szinten szabályozza. Ezen túlmenően pedig a német gyakorlathoz hasonlóan csak meghatározott okból teheti lehetővé az abortuszt.

Az élethez való jog védelme az Alkotmánybíróság gyakorlatában kiterjed az egyén saját magával szembeni védelmére. Az életfenntartó vagy életmentő ellátás visszautasítása esetén az állam életvédelmi kötelezettsége arra irányul, hogy biztosítsa a beteg megfelelő tájékoztatáson alapuló döntésének befolyástól való mentességét (mások általi nyomás, gazdasági kényszer). Az első eutanázia határozat azt is kimondta, hogy az életről és halálról

döntést hozó betegen kívül, mindenki más életének védelmében is kell érvényesülnie, aki a jövőben kerülhet hasonló helyzetbe. Ennek megfelelően a szabályozásnak figyelemmel kell lennie arra, hogy az önrendelkezési jog érvényesülésének lehetővé tétele ne járjon együtt az egészségügyi szolgáltatások és az egészségügyi intézmények iránti közbizalom megrendülésével azok részéről, aki e lehetőséggel nem kívánnak élni. Az utóbbi követelményeket azonban a második eutanázia-határozat figyelmen kívül hagyta, ezzel csökkentve az életvédelem korábban meghatározott szintjét.

Bár a Szövetségi Alkotmánybíróság nem döntött az eutanázia kérdésében, a fenti követelmények levezethetők a gyakorlatából.

8. Az emberi méltósághoz való jog mint az emberek közötti jogegyenlőség és a megélhetéshez szükséges létminimum alapja

8.1. Az emberi méltósághoz való jog és az általános jogegyenlőségi klauzula viszonya a német és magyar alkotmánybíróági gyakorlatban

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában mindezidáig nem kapcsolódott össze a konkrét ügyek vizsgálata során a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdése, valamint 3. cikke. Az egyenlőség követelményének mércéje (önkényesség és az arányos egyenlőség követelménye) tehát a *Grundgesetz* 3. cikk (1) bekezdésében foglalt általános egyenlőségi szabály, valamint a (2) és (3) bekezdésében foglalt speciális egyenlőségi klauzulák.¹¹¹⁶

Ettől függetlenül a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jog az emberek közti egyenlőség alapját képezi, mivel a minden emberben benne rejlő önértéket (az egyéni önrendelkezés potenciális képességét) egyenlően védi. A Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy: „Mindenki rendelkezik vele, tekintet nélkül tulajdonságaira, teljesítményére és társadalmi státusára. Annak is sajátja, aki testi vagy szellemi állapota miatt nem tud értelem szerint cselekedni.“ [BVerfGE 87, 209 (228)] Ennek alapján egyértelmű, hogy az emberi méltósághoz való jog minden embert megillet, a kiskorút¹¹¹⁷ ugyanúgy mint az idős vagy beteg embert, sőt a bűnözőt¹¹¹⁸ is. Így módon az emberi méltósághoz való jog a *Grundgesetz* 3. cikkében foglalt általános egyenlőségi szabály, valamint a diszkrimináció tilalmának alapjául szolgál.

A szakirodalomban uralkodó álláspont is az, hogy az elementáris jogegyenlőség az emberi méltósághoz való jog tartalmához tartozik, így a rabszolgaság, jobbágyság, valamint a faji, vallási vagy származási diszkrimináció összeegyeztethetetlen az emberi méltósággal.¹¹¹⁹ Sőt a fogyatékkal született vagy nem tervezett, egészséges gyermek létezésének kárként való minősítése¹¹²⁰ is diszkrimináció (genetikai), amely semmiképpen nem egyeztethető össze az emberi méltósággal.¹¹²¹ Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jog és a jogegyenlőség kapcsolata sokkal jelentősebb szerepet

¹¹¹⁶ HÖFLING 2009, 95.; OSTERLOH, Lerne: Art. 3. Gleichheit vor dem Gesetz. In: SACHS, Michael (szerk.): *Grundgesetz. Kommentar*. München: C. H. Beck, 2009, 174-179.

¹¹¹⁷ BVerfGE 24, 119 (144); 57, 361 (382); 74, 102 (124).

¹¹¹⁸ BVerfGE 45, 187 (228) „A méltóság tiszteletéhez fűződő jogtól egy bűnözőt sem lehet megfosztani, bármilyen súlyos és elviselhetetlen módon is járt el mindennel szemben, amit az alkotmány értékrendje a védelme alá helyez.“ BVerfGE 64, 261 (284) – börtönből való ideiglenes eltávozás

¹¹¹⁹ STERN 2006, 54.

¹¹²⁰ Németországban a nem kívánt egészséges, beteg vagy fogyatékos gyermek születése kapcsán előterjesztett kártérítési igényeket átfogóan a „Kind als Schaden” címszó alatt tárgyalják. Lásd: RIEDEL, ULRIKE: „Kind als Schaden” *Die höchststrichterliche Rechtsprechung zur Arzthaftung für den Kindesunterhalt bei unerwünschter Geburt eines gesunden, kranken oder behinderten Kindes*. Frankfurt am Main: Mabuse-Verlag, 2003, 17-22; WINTER, THOMAS: „Bébé préjudice” und „Kind als Schaden” *Eine rechtsvergleichende Untersuchung zur Haftung für neues Leben in Deutschland und Frankreich*. Berlin: Duncker&Humblot, 2002. 13-17.

¹¹²¹ HÖFLING 2009, 89.

töltött be, mint a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában.¹¹²² Az Alkotmánybíróság ugyanis általános jogegyenlőségi klauzula hiányában, az emberi méltósághoz való jogban keresett, és talált fogódzót egy általános jogegyenlőségi szabály levezetéséhez.¹¹²³ A testület a személyek egyenlő méltóságát az emberi méltósághoz való jog fogalmi elemének tekintette. Az egyenlőség követelménye az Alkotmánybíróság gyakorlatában az egyenlő méltóságú személyként kezelést, az egyéni szempontok azonos figyelembevételét jelenti.¹¹²⁴ Az Alkotmánybíróság nem csak az alapvető jogokra, hanem az egész jogrendszerre kiterjesztette a hátrányos megkülönböztetés tilalmát, amennyiben a diszkrimináció az emberi méltóság sérelmével jár.¹¹²⁵ Ezzel a visszacsatolással a testület egyrészt megakadályozta, hogy az alkotmányos védelem parttalanná váljék, másrészt az alapjogi sérelmeknél alkalmazott szükségesség – arányosság teszt helyett az önkényes vagy ésszerű alap nélküli jogkorlátozás ismervét vezette be. Az utóbbi úgy áll kapcsolatban az emberi méltósággal, hogy az ilyen szabályozás az emberi méltóságot, az egyéni szempontok egyenlő komolyságú és méltányosságú figyelembevételét sérti.¹¹²⁶ Az emberi méltósághoz való jog és a jogegyenlőség kapcsolata is azt bizonyítja ezzel, hogy az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusa nem üres, hiszen az egyenlő bánásmód nem csupán az általános jogképességet jelenti, hanem az egyéni – emberi – szempontok figyelembevételét.¹¹²⁷ Az Alaptörvény XV. cikk (1) bekezdése kifejezetten rögzíti a korábbi Alkotmányból hiányzó és az Alkotmánybíróság gyakorlatában kialakított általános jogegyenlőségi szabályt. Az emberi méltóság és az jogegyenlőség közötti összefüggés ettől függetlenül fennmarad, mert a jogegyenlőség végső alapja az emberi méltóság.¹¹²⁸ Ugyanakkor a mérce nem az Alaptörvény II. cikke, hanem a XV. cikk (1) bekezdése, ezért a jogegyenlőségre vonatkozó gyakorlat elemzése meghaladná a dolgozat kereteit.

8.2. Az emberi méltósághoz való jog és a szociális jogállamiság elvének kapcsolata a német és magyar alkotmánybírósági gyakorlatban

Az emberi méltósághoz való jog nem csupán az alapjogok, hanem az alkotmányos rend alapja: „Ez az államrend azon az elképzelésen alapul, hogy az ember a teremtés rendjében saját önálló értékkel rendelkezik és a szabadság és egyenlőség az állami egység tartós értékei. Az államrend ezért értékekhez kötött rend.” [BVerfGE 2, 1 (12)] Ennek

¹¹²² Az Alkotmánybíróság gyakorlatának az elemzését a különböző egyenlőségfelfogások tükrében lásd: KOVÁCS Kriszta: *Az egyenlőség felé. A hátrányos megkülönböztetés tilalma és a támogató intézkedések*. Budapest: L'Harmattan, 2012.

¹¹²³ KOVÁCS Krisztina: A hátrányos megkülönböztetés. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: *Emberi jogok*, Budapest: Osiris, 2003, 380.

¹¹²⁴ 9/1990. (IV. 25.) AB határozat, ABH 1990, 46, 48.

¹¹²⁵ 61/1992. (IX. 20.) AB határozat, ABH 1992, 280, 281.

¹¹²⁶ SÓLYOM 2001, 460.

¹¹²⁷ Pl. az 17/2014. (V. 30) AB határozat az Mt. 65. § (5) bekezdése „a felmondás közlését megelőzően” szövegrészének megsemmisítését a várandósság korai szakaszában lévő nők esetében, aki még maguk sem tudtak a terhességükről (emiatt az ő esetükben nem merült fel a magánszféra sérelme), azzal indokolta, hogy a jogalkotó az egyéni szempontok figyelmen kívül hagyásával a felmondási védelem érvényesítése szempontjából tárgyilagos mérlegelés szerinti ésszerűtlen okból tett különbséget a várandós nők között, és ezzel elzárta a terhességükről még nem értesült nőket a védelem érvényesítésétől. Indokolás [45]

¹¹²⁸ 42/2012. (XII. 20.) AB határozat, Indokolás [22]-[26]

megfelelően az alkotmányos alapelvek, például a szociális jogállam elvének fundamentuma is.

A Szövetségi Alkotmánybíróság a *Grundgesetz* 1. cikk (1) bekezdésének és 20. cikk (1) bekezdésének összefüggéséből ezért – a kezdeti elutasítást követően –¹¹²⁹ levezette az állam kötelezettségét a létminimum biztosítására.¹¹³⁰ A Szövetségi Alkotmánybíróság a 2010. évi Hartz IV. határozatában pedig kidolgozta az emberhez méltó létminimum biztosításához való jogot. A testület ebben a határozatában tisztázta, hogy az alapjog védelme nem korlátozódik a fizikai túlélés minimális feltételeire (élelem, ruházat, szállás, fűtés, higiénia, egészség és hasonló), hanem kiterjed az emberközi kapcsolatok ápolásának lehetőségére és a társadalmi, kulturális és politikai életben való minimális részvételre.¹¹³¹ A határozat rendkívüli jelentősége az emberi méltósághoz való jog alapjogi jellegének hangsúlyozásában, az alapjog szubjektív oldalának kibővítésében, illetve az abszolút voltának megerősítésében rejlik, így ezeket az aspektusokat a dolgozat megfelelő részeiben bemutattam. Az emberi méltósághoz való jog és a szociális jogállam elvének kapcsolata azonban már meghaladja a dolgozat kereteit.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában – a német alkotmánybírósági gyakorlathoz hasonlóan – az emberi méltósághoz való jog magában foglalja a megélhetési minimum védelmét. Míg a Szövetségi Alkotmánybíróság a megélhetési minimum védelmét az emberi méltósághoz való jog és a szociális jogállam egymásra vetített értelmezéséből olvasta ki, az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmány 70/E. §-ában garantált szociális biztonsághoz való jog értelmezését¹¹³² kapcsolta össze az emberi méltósághoz való joggal.

Az Alkotmánybíróság a korábbi Alkotmány 70/E. §-ában garantált szociális biztonsághoz való jog részének tekintette a megélhetéshez szükséges ellátás biztosítását, amelyet az állam a társadalombiztosítás útján és szociális intézmények rendszerével valósít

¹¹²⁹ BVerfGE 1, 97 (104)

¹¹³⁰ BVerfGE 82, 60 (85), *obiter dictum*-ként már korábban megjelent: BVerfGE 45, 187 (228)

¹¹³¹ SEILER, Christian: Das Grundrecht auf ein menschenwürdiges Existenzminimum. Zum Urteil des Bundesverfassungsgerichts vom 9.2.2010. *JZ* 2010/10. 505.

¹¹³² Az Alkotmánybíróság értelmezésének „korszakai”-hoz lásd: JUHÁSZ Gábor: 70/E. § A szociális biztonsághoz való jog. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II.* Budapest: Századvég, 2009, 2584-2589. A szociális alapjogok jellegéről lásd: SONNEVEND Pál: Szociális jogok, bizalomvédelem, tulajdonvédelem. In: HALMAI Gábor (szerk.): *A megtalált Alkotmány. Az Alkotmánybíráskodás első kilenc éve.* Budapest: Indok, 2000, 354-355.

meg.¹¹³³ A 32/1998. (VI. 25.) AB határozat a rendelkező részében alkotmányos követelményként mondta ki: az Alkotmány 70/E. §-ában meghatározott szociális biztonsághoz való jog a szociális ellátások összessége által nyújtandó olyan megélhetési minimum állami biztosítást jelent, amely elengedhetetlen az emberi méltósághoz való jog megvalósulásához.¹¹³⁴

A testület a szociális rendelkezések értelmezését összefoglaló 42/2000. (XI. 8.) AB határozatban – hivatkozással az élethez és emberi méltósághoz való jog oszthatatlanságára – a szociális biztonsághoz való jogot összekapcsolta az élethez való joggal, és a megélhetési minimumot biztosító szociális ellátások rendszerének kialakításakor a határozat rendelkező részében alapvető alkotmányi követelményként határozza meg az emberi élet és méltóság védelmét. A testület nem ismerte ugyan el a megélhetési minimum garantálásából a lakhatáshoz való jog, mint alkotmányos alapjog levezetését, ugyanakkor kimondta, hogy az állam köteles az emberi lét alapvető feltételeiről – így hajléktalanság esetén az emberi életet közvetlenül fenyegető veszélyhelyzet elhárításához szállásról – gondoskodni.¹¹³⁵

Az Alkotmánybíróság egy későbbi határozatában már azt mondta ki, hogy az emberi méltóság védelme megköveteli azt is, hogy az állam tartózkodjon olyan intézkedések törvénybe foglalásától, amelyek alkalmazása – a jogszabályi környezetből felismerhetően – súlyosan veszélyezteti a magánszemély és a vele együtt élő közeli hozzátartozója megélhetését.¹¹³⁶

Az Alkotmánybíróság a végkielégítések 98%-os különadója vizsgálata során¹¹³⁷ pedig kifejezetten rögzítette, hogy az államnak be kell avatkoznia, ha az egyén nem képes a maga

¹¹³³ Az Alkotmánybíróság korábbi gyakorlata szerint a szociális biztonsághoz való jog, valamint öregség, betegség, rokkantság, özvegyiség, árvaság és önhibájukon kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén a megélhetésükhöz szükséges ellátás csupán állami feladatot határoz meg, amelynek nincs alkotmányos mércéje [2093/B/1991. AB határozat, ABH 1992, 546, 547.; 600/B/1993. AB határozat, ABH 1993, 671, 672.]. A munkanélküli járadék feltételeit vizsgáló 31/1993 (V. 21.) AB határozat többségi indokolása kifejezetten tagadta az ellátáshoz való jog alanyi jog jellegét. A 24/1991. (V. 18.) AB végzéshez csatolt különvélemények fogalmaztak meg először ezzel ellentétes álláspontot. Az eltérő álláspontok még markánsabban fogalmazódtak meg az első nyugdíjemeléssel szóló 26/1993. (IV. 28.) AB határozatban. A kisebbségben maradt bírók szerint az Alkotmány 70/E. § (1) bekezdése – pontosvesszővel elválasztva – két alapvető jogot kodifikál: a szociális biztonsághoz való jogot és az ellátáshoz való jogot. Zlinszky és Szabó szerint a szociális biztonság minimumának garantálásából kifejezetten következik a mindenkori létminimum minden rászorulónak állampolgári jogon való biztosítása [ABH 1993, 196, 210]. Zlinszky a Bokros csomagot vizsgáló 43/1995. (VI. 30.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indoklásában már összekapcsolta az Alkotmány 70/E. § (1) bekezdésének értelmezését az emberi méltóság védelmével, így az újabb gyakorlat gyökerei Zlinszky hivatkozott párhuzamos indoklására vezethető vissza. Az emberi méltóság fogalmának kibontását lásd: ZLINSZKY János: *Keresztény erkölcs és jogászai etika*. Budapest: Szent István Társulat, 1998, 19-30. Alkotmányjogi nézőpontból: ZLINSZKY János: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest: Szent István Társulat, 2005, 51-58.

¹¹³⁴ ABH 1998, 251.

¹¹³⁵ ABH 2000, 329.

¹¹³⁶ 73/2009. (VII. 10.) AB határozat, ABH 2009, 735, 741.

¹¹³⁷ Az Alkotmánybíróság első alkalommal a 184/2010. (X. 28.) AB határozatban döntött a végkielégítések különadója néven ismertté vált jogszabályról. A határozatot követően az Alkotmány módosításáról szóló 2010. évi CXIX. törvény korlátozta az Alkotmánybíróság pénzügyi tárgyú törvények felülvizsgálatára irányuló hatáskörét, de kivételten továbbra is lehetővé tette a vizsgálatot az élethez és az emberi méltósághoz való jogra hivatkozás esetén.

számára az anyagi értelemben vett méltó életet biztosítani, és az anyagi létminimum alatt él, vagyis az emberi méltóságnak van egy ellátási igényt megalapozó funkciója is.¹¹³⁸

8.3. Konklúzió

Mind a Szövetségi Alkotmánybíróság mind az Alkotmánybíróság összekapcsolta az általános jogegyenlőségi szabály, valamint a szociális jogállam vagy szociális biztonsághoz való jog értelmezését az emberi méltósághoz való joggal. Az emberi méltósághoz való jog ennek értelmében magában foglalja az alapvető jogegyenlőséget. A Grundgesetz tartalmaz általános jogegyenlőségi klauzulát, ezért a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában ez az összefüggés nem hangsúlyos. Ezzel szemben az Alkotmánybíróság a korai joggyakorlatában az emberi méltósághoz való jogból vezette le az általános jogegyenlőséget. Az emberi méltósághoz való jog magában foglalja a létminimum védelmét is, amelyet alanyi jogként biztosít. A Szövetségi Alkotmánybíróság részletesen meghatározta ennek a jognak a tartalmát is, míg az Alkotmánybíróság csak néhány tartalmi elemét nevezte meg.

¹¹³⁸ 37/2011. (V. 10.) AB határozat, ABH 2011, 225, 235. A konkrét ügyben megállapította, hogy az adóalany cselekvési autonómiáját sértő, illetéktelen állami beavatkozásnak minősül a juttatáskor fennálló közjogi keretek között megszerzett jövedelemnek a különadó szerinti, visszaható hatályú megadóztatása, feltéve, hogy mind a kifizető mind a magánszemély a törvények szabályai alapján, visszaélés nélkül járt el. Lezárt adóévekre vonatkozó visszaható hatályú adóztatásnál a jövedelem típusú adó minden esetben elválik az adóalanytól attól az időszertől, amely megélhetése fedezetéül, cselekvési autonómiája alapjául szolgál. A múltat vonatkozóan, több évvel a bevétel szerzése után keletkezett kötelezettség szükségképpen a magánszemély jelenlegi bevételéhez, jövedelmi viszonyaihoz, életkörülményeihez képest jelent megterhelést. A magánszemély cselekvési autonómiája anyagi alapját különösen a különadó 98%-os mértéke és időbeli hatálya együttesen sérti, illetve veszélyezteti.

9. Az emberi méltósághoz való jog érinthetetlensége

9.1. Az emberi méltóság érinthetetlensége körül kibontakozott vita Németországban

9.1.1. Előzmények

A *Grundgesetz* 1949. május 23.-i kihirdetését követően évtizedeken át nem képezte vita tárgyát az emberi méltóság érinthetetlensége, az utóbbi években azonban éles vita alakult ki arról a kérdésről, hogy az emberi méltóság abszolút módon érvényesül-e vagy mérlegelés tárgyát képezi.

A német szakirodalom a MAUNZ – DÜRIG nevével fémjelzett „cserelapos” kommentár 1. cikk (1) bekezdésének HERDEGEN általi újra kommentálását¹¹³⁹ tartja az azóta egyre inkább fokozódó emberi méltóság vita kiindulópontjának, amelyre BÖCKENFÖRDE válaszolt.¹¹⁴⁰

HERDEGEN abból indul ugyan ki, hogy az emberi méltóságnak, mint alapjognak az egyedisége pontosan a sérthetetlenségének az elismeréséből adódik, de értelmezésében az emberi méltóság konkretizálása nem jelenti egyúttal az emberi méltóság relativizálását. Álláspontja szerint a differenciálástól való „(félő) tisztelet” az emberi méltóság védelmének minimalizálásához vezet, mivel nincs tekintettel az élet komplexitására. Az emberi méltóság ezzel szemben magában foglalja a konkrét szituációban egymással kölcsönhatásban lévő emberi méltóság és egyéb alkotmányos értékek viszonyát. Mások méltóságának vagy életének védelme illetve veszélyeztetése és, az egyén ebből a szempontból fennálló felelőssége meghatározzák a konkrét esetben fennálló méltóság igényt.

HERDEGEN – azokkal ellentétben, akik az emberi méltóságnak az emberi méltósággal,¹¹⁴¹ valamint az élethez való joggal ütközésének elismerésére alapozzák az alapjog abszolút jellegének megőrzését¹¹⁴² – az elvont-általános rendelkezés és annak a konkretizálása között tesz különbséget, és a konkrét esetben levezetett egyéni méltóság igényt (koncretizálódott méltóság igény) tartja abszolútnak. Erre gondolhatott a Szövetségi Alkotmánybíróság is, amikor úgy fogalmazott, hogy az emberi méltóság sérelmét mindig csak a konkrét esetre való tekintettel lehet megállapítani.¹¹⁴³

¹¹³⁹ Eredeti változat: DÜRIG 1958; új változat: HERDEGEN, 2003.

¹¹⁴⁰ BÖCKENFÖRDE arra költői kérdésre, hogy vajon mit szólna DÜRIG az 1. cikk (1) bekezdésének új magyarázatához, egyenesen azt válaszolja: kérné, hogy vegyék ki a nevét a kommentárból, mert az már nem a MAUNZ-DÜRIG. BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: Die Würde war unantastbar, in: *Recht, Staat, Freiheit. Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006, 388. A tanulmány első változata a Frankfurter Allgemeiner Zeitung 2003. szeptember 3-i számában jelent meg.

¹¹⁴¹ STARCK 1999, 52.; DREIER 2004, 210-211.

¹¹⁴² KLOEPFER 2001, 97.

¹¹⁴³ BVerfGE 30, 1 (25)

Az abszolút-tézis védelmezői körében a Daschner ügyet¹¹⁴⁴ követően, – amelyben a Frankfurter Tartományi Bíróság elítélte az akkori frankfurti rendőrfőnököt azért, mert kínzással fenyegette a közismert bankár fiának az elrablóját¹¹⁴⁵ –, jelentek meg olyan hangok,¹¹⁴⁶ mégpedig az emberi méltóság abszolút módon való érvényesülésének változatlan állítása mellett, hogy a méltóság méltósággal való ütközése kivételt képez a mérlegelés kizárása alól (ún. tragikus kollíziók).

Ehhez kapcsolódik a 2008-ban felmerült dilemma, hogy Horst DREIER alkalmas-e a Szövetségi Alkotmánybíróság helyettes elnöki posztjára.¹¹⁴⁷ DREIER ugyanis a kínzás esetében¹¹⁴⁸ a tettes és az áldozat méltóságának ütközéséből kiindulva megjegyezte: „Ezekben a konstellációkban nem lenne szabad eleve kizárni a[z állami] kötelezettségeknek a[z emberi méltóságba való] beavatkozást igazoló ütközését.”¹¹⁴⁹

Ezzel szemben DI FABIO szerint a védelmi kötelezettség és az állami beavatkozás elhárító funkció ütközése csak azonos rangú és mérlegelhető alapjogok esetében képzelhető el, amely az emberi méltósághoz való jog emberi méltósághoz való joggal ütközése esetében kizárt.¹¹⁵⁰

A szakirodalomban uralkodó álláspont szerint a „mentő kínzás” is tilos, mivel az emberi méltósághoz való abszolút jogba ütközik.¹¹⁵¹ DI FABIO frappáns megfogalmazásával: az ördögöt nem lehet Beelzebubbal kiűzni.¹¹⁵²

¹¹⁴⁴ BOURCARDE, Kay: *Folter im Rechtsstaat? . Die Bundesrepublik nach dem Entführungsfall Jakob von Metzler*, Gießen 2004, URL: http://www.bourcarde.eu/texte/folter_im_rechtsstaat.pdf ([2015. 01. 20.]), 8-12; BREUER, Clemens: Das Folter von Menshen. Die Differenz zwischen dem Anspruch eines weltweiten Verbots und dessen praktischer Missachtung und die Frage nach der möglichen Zulassung der «Rettungsfolter». In: BEESTERMÖLLER, Gerhard – BRUNKHORST, Hauke (szerk.): *Rückkehr der Folter. Der Rechtsstaat im Zwielficht?* München: C.H.Beck, 2006, 17.

¹¹⁴⁵ A Frankfurter Tartományi Bíróság ítélete 2004-ben vált jogerőssé. Annak ellenére, hogy a német bíróság elítélte a rendőrfőnököt, az EJEB 2010. évi ítélete elmarasztalta Németországot, mivel a kiszabott büntetést (pénzbüntetés és hivatalból való felfüggesztés) nem találta „megfelelő válasznak” az EJEB 3. cikk sérelmére. Gäfgen kontra Németország ügy, kérelemszám.: 22978/05, 124. §

¹¹⁴⁶ pl. DREIER, STARCK, SCHMITT-GLAESER

¹¹⁴⁷ A kérdés részletes feldolgozásához lásd: LEMBCKE, Oliver W.: Wahl und Auswahl. Die Besetzung des Bundesverfassungsgerichts als Problem der Parteidemokratie, in: LIEDHEGENER, Antonius – OPPELLAND, Torsten (szerk.): *Parteiendemokratie in der Bewährung. Festschrift für Karl Schmitt*, Baden-Baden: Nomos Verlag, 2009, 105-116.

¹¹⁴⁸ A kínzás kivételes esetekben való megengedhetősége melletti érvekhez elsőként lásd: BRUGGER, Winfried: Darf der Staat ausnahmsweise foltern? *IDer Staat* 35, 1996, 67-69.; uő: Vom unbedingten Verbot der Folter zum bedingten Recht auf Folter? *JZ* 2000, 165-173. STARCK különbséget tett a rendőrségi eljárásban alkalmazott megelőző kínzás és a büntető eljárásban alkalmazott kínzás között. Az előbbi esetben kizárta az emberi méltóság sérelmét feltéve, hogy a konkrét esetben nem állt rendelkezésre más eszköz a veszélyeztetett emberek életének megmentésére. STARCK 1999, 70.

¹¹⁴⁹ DREIER 2004, 210-211.

¹¹⁵⁰ DI FABIO 2004, 71.

¹¹⁵¹ JAKAB András öt jellegzetes álláspontot különböztet meg: 1. örökös és teljes körű tilalom; 2. tragikus választás; 3. hős keresteti; 4. be kellene vezetni; 5. jelenleg is lehetséges (vagy éppen kötelező). Az örökös és teljes körű tilalmat tartja a hagyományos és többségi álláspontnak, amely szerint a kínzást az alkotmány és a törvények is feltétlenül tiltják, de morálisan sem tartják elfogadhatónak. JAKAB András: Jogállamiság és terrorfenyegetés. Az alkotmány normativitásának és az életmentő kínzás megengedhetőségének kérdése. In: FEKETE Balázs – HORVÁTH Balázs – KREISZ Brigitta (szerk.): *A világ mi magunk vagyunk...: Liber Amicorum Imre Vörös*, Budapest: HVH-ORAC, 2014, 254-260.

¹¹⁵² HERDEGEN 2009, 71.

ENDERS szerint az „mentő kínzás” eltérése nem tartozik az állampolgárokra vonatkozó, egyéni szabadságuk határát kijelölő szolidaritás körébe, mivel a kínzás célja a személy önkontrolltól való megfosztása a szóra bírása érdekében, amely révén már nem jogalanyként, hanem tárgyként kezelik idegen célok megvalósítása érdekében.¹¹⁵³

HÖFLING kifejezetten cinikusnak tartja a kínzásnak a „saját maga által okozott megmentő meghallgatás”-ra („*selbstverschuldete Rettungsbefragung*”) ¹¹⁵⁴ való „átcímkezését”, ¹¹⁵⁵ mert a kínzás áldozata nem csupán eszközzé válik, hanem egyenesen a saját testét alakítják át az akarata megtörésére irányuló fegyverré. Ugyanakkor a *ticking-bomb* elméleti konstelláció ¹¹⁵⁶ kapcsán arra a következtetésre jutott, hogy extrém szükséghelyzetben hiányzik a jogi jelleg. ¹¹⁵⁷

Hasonló szituációban felmerülhet az emberi méltóságnak és – az örökkévalósági klauzula által szintén védett – jogállamiság elvével való ütközése. A *Grundgesetz* 20. cikkében lefektetett jogelvek azonban nem igazolhatják az emberi méltóság korlátozását, mivel minden államhatalom feladata annak tisztelete és védelme.¹¹⁵⁸

A légi közlekedés biztonságáról szóló törvény 14. § (3) bekezdését megsemmisítő 2006-os határozata különösen élessé tette az emberi méltóság érinthetetlensége körüli vitát.¹¹⁵⁹ A határozat azt a kérdést vetette fel, hogy megengedett-e meghatározott számú ember megölése több ember megmentése érdekében.¹¹⁶⁰

A legújabb szakirodalomban a légkör biztonságáról szóló határozat áll ugyan a célkeresztben, de az azt kritizálók tulajdonképpen a Szövetségi Alkotmánybíróság emberi méltóságra vonatkozó egész addigi gyakorlatát is megkérdőjelezi.

¹¹⁵³ ENDERS szerint bizonyos körülmények között az állam léte, amely minden ember szabadságának feltétele, indokolhatja az állampolgárok összességének helytállási kötelezettségét. ENDERS I 2009, 85.

¹¹⁵⁴ TRAPP, Rainer: *Folter oder selbstverschuldete Rettungsbefragung?* Münster: Mentis, 2006.

¹¹⁵⁵ HÖFLING, Wolfram: Wer definiert des Menschen Leben und Würde? In: DEPENHAUER (szerk.) 527.

¹¹⁵⁶ A *ticking bomb* konstelláció esetében terroristák a birtokukban lévő kémiai bombával vagy atombombával sokak életét veszélyeztetik. A kérdés az, hogy az államhatalom, feltéve, hogy elfogta a terrorista csoport vezetőjét, megkínozhatja-e a bomba megtalálása és ártalmatlanítása érdekében. A kínzás körüli vita alapjául szolgáló elsőként LUHMAN által leírt elméleti példát TEIFKE ismerteti: TEIFKE 128.

¹¹⁵⁷ HÖFLING, Wolfram: Unantastbare Grundrechte. Ein normlogischer Widerspruch? Zur Dogmatik des Art. 1 Absatz 1. In: GRÖSCHNER – LEMBCKE (szerk.) 119.

¹¹⁵⁸ PIEROTH – SCHLINK 88.

¹¹⁵⁹ A Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította, hogy a fegyveres erőknek a terroristák által eltérített személyszállító repülőgép lelövésére adott felhatalmazása, ha feltételezhető, hogy a gépet más emberek ellen vetik be, nem egyeztethető össze a *Grundgesetz* 2. cikk (2) bekezdés első mondatában biztosított élethez való joggal összefüggésben az 1. cikk (1) bekezdésének emberi méltóság garanciájával, amennyiben az a bűncselekmény elkövetésében részt nem vevő utasokat érintheti. BVerfGE 115, 118 (Leitsatz 3.)

¹¹⁶⁰ TEIFKE a problémát Matthias KUMM nyomán két gondolati kísérlettel szemlélteti. A két verzió lényege: egyik esetben az elszabadult villamos előtt álló öt munkást csak úgy lehet megmenteni, hogy a villamost átirányítják a másik sínpárra, amin egy munkás dolgozik; a másik esetben az öt munkás megmentése érdekében a sínek mellett álldogáló kövér embert kellene a sínre lökni és ezzel a villamost megállítani. KUMM szerint a két eset közötti lényeges különbség, hogy amíg az első esetben a munkás halála pusztán szerencsétlen következmény, a kövér embert pusztán eszközként használják. Az első esetben az emberi méltóság kontra emberi méltóság kollízió feloldható, az a beavatkozás mértékétől és más egyéb, például biztonsági szempontoktól függhet. A második esetben azonban a mérlegelés kizárt. lásd: KUMM, Matthias: *Jenseits des Verhältnismäßigkeitsgrundsatzes. Grundrechtlicher Strukturpluralismus im Verfassungsrecht der Vereinigten Staaten.* In: SIECKMANN, Jan R. (szerk.): *Die Prinzipientheorie der Grundrechte. Studien zur Grundrechtstheorie Robert Alexys.* Baden-Baden: Nomos, 2007, 255. TEIFKE szerint a villamos-probléma első verziója alkalmazható lett volna a levegő biztonságáról szóló törvény 14 § 3 bekezdésére is, amelyet a Szövetségi Alkotmánybíróság megsemmisített. TEIFKE 130.

9.1.2. A német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlata a célkeresztben

A Szövetségi Alkotmánybíróság emberi méltóságra vonatkozó gyakorlatának esszenciája abban a megállapításban foglalható össze, hogy az emberi méltóság abszolút módon érvényesül, ezért nincs helye az arányosság követelménye szerinti mérlegelésnek.¹¹⁶¹

Az emberi méltóság abszolút voltát megkérdőjelezők arra töreksenek, hogy rámutassanak a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában a mérlegelést tartalmazó konstrukciókra. Az abszolút konstrukciót olyan ügyekben vélik felfedezni, amelyekben a Szövetségi Alkotmánybíróság az általános személyiségi jognak a sérelmét vizsgálva jutott arra a megállapításra: „Mindazonáltal amennyiben az általános személyiségi jog közvetlenül az emberi méltóságból fakad, a korlátozás tilalma abszolút, nincs lehetőség a kiegyenlítésre.”¹¹⁶²

Az intimszféra elkülönítése, amelynek érintettsége esetén nincs helye az arányosság követelménye szerinti mérlegelésnek, a naplófeljegyzések büntetőeljárásban való értékelhetőségéről szóló határozattal kapcsolatban vált először kritika tárgyává a különvéleményekben, később pedig a lehallgatási ügyekben és végül a légiközlekedés biztonságáról szóló határozattal összefüggésben.

TEIFKE szerint az (1) az esetről esetre való döntés, (2) az eset összes körülményeinek figyelembe vétele és (3) az okok súlya relativizálja az emberi méltóság abszolút sérthetetlenségét, így tehát ellentmondás van az emberi méltóság abszolút voltának tétele és az általa bizonyítottnak vélt mérlegelhetősége között.

Ezzel szemben PIEROTH-SCHLINK arra hívja fel a figyelmet, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság nem az emberi méltósághoz való jog (tárgyi) védelmi körére, hanem annak korlátozására vonatkozóan állapította meg, hogy azt nem lehet általánosan, hanem csupán a konkrét esetre tekintettel meghatározni.¹¹⁶³

A Szövetségi Alkotmánybíróság a légiközlekedés biztonságáról szóló határozatban valóban azt vizsgálta – az eset sajátosságait figyelembe véve –, hogy az élethez való jog korlátozása (repülőgép lelövése) megvalósítja-e az emberi méltósághoz való jog sérelmét.¹¹⁶⁴

Az egyedi esetben a testület két alanyi kört különböztetett meg: a repülőgép személyzetét és utasait, valamint a bűncselekmény elkövetőit. Az első alanyi kör esetében megállapította az emberi méltósághoz való jog sérelmét: „Az 1. cikk (1) bekezdésének érvényesülése mellett teljességgel elképzelhetetlen, törvényi felhatalmazás alapján olyan ártatlan embereket, akik, mint az eltérített repülőgép személyzete és utasai reménytelen helyzetben vannak, szándékosan megölni.”

Ez a mondat a szakirodalomban különös felháborodást váltott ki. GRÖSCHNER és LEMBCKE számon kéri, hogy hol maradt ebben az ügyben „az állampolgárok összességével szemben fennálló védelmi kötelezettség” Schleyer határozatból ismert konstrukciója. Szerintük pontosan az volt a „teljességgel elképzelhetetlen” erőszakos megfogalmazás célja, hogy a fenti kérdést ne kelljen feltenni. A szerzők álláspontja szerint ebben az ügyben is a

¹¹⁶¹ BVerfGE 34, 238 (245); 75, 369 (380); 80, 367 (373); 93, 266 (293)

¹¹⁶² BVerfGE 75, 369 (380)

¹¹⁶³ PIEROTH – SCHLINK 86.

¹¹⁶⁴ BVerfGE 115, 118 (153) – légi közlekedés biztonsága

korábban jól bevált „háromszög konstellációt” kellett volna alkalmazni, amelynek egyik oldalán az eltérített repülőgép utasainak beavatkozást elhárítására irányuló igénye (*Abwehrrecht*), a másik oldalon pedig a földön lévő potenciális áldozatok védelmi igénye (*Schutzpflicht*) áll, és a háromszög csúcsán az államhatalmat gyakorló fegyveres erők.¹¹⁶⁵

HÖMIG szerint a testület tekintettel volt az esetleges földi áldozatokra is, de az 1. cikk (1) bekezdéséből fakadó állami beavatkozás tilalma (*Abwehrrecht*) „győzött” a harmadik személyek beavatkozása elleni védelmi kötelezettséggel (*Schutzpflicht*) szemben, amely kötelezettség ráadásul – az esetleges földi áldozatok tárgyként való kezelésének hiányában – nincs is összefüggésben az emberi méltósággal.¹¹⁶⁶

Megállapítható, hogy az eset alapjául két háromszög konstelláció szolgált. Az első konstellációban a repülőgép személyzete és utasai – akaratukon kívül – veszélyeztették a földön lévő emberek életét. A második konstelláció esetében az alapjogokból fakadó igények ütközése hasonlóképpen alakul, ismét az állam életvédelmi kötelezettsége áll szemben az bűnelkövetők élethez és emberi méltóságához való jogával. Az utóbbi esetben azonban a bűnelkövetők szándékosan, sőt célzatosan veszélyeztették a földön lévő emberek, sőt a saját életüket is.

A Szövetségi Alkotmánybíróság az első konstellációban az áldozatoknak a mások megmentése érdekében való lelövésében az állam pusztá eszközévé való degradálást látott. A második konstelláció esetében azonban kimondta, hogy a repülőgép eltérítőinek megölése nem érinti az emberi méltóságuk tiszteletben tartását, az egyéni felelősségük beszámítása pontosan az alanyként való kezelésüket bizonyítja. A testület az ember alanyi jogállásának a saját tettekért való felelősség elemére épített, amikor kimondta, hogy az emberi méltósággal csak a repülőgépet eltérítő bűnelkövető lelövése összeegyeztethető.¹¹⁶⁷

HERDEGEN a módszerrel egyetért,¹¹⁶⁸ de az eredménnyel – a „halálra ítélt” utasok ténylegesen bekövetkező halálának a méltóságuk körében való értékelésével – nem.¹¹⁶⁹

Álláspontom szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság ebben az esetben sem az emberi méltósághoz való jog (tárgyi) védelmi körét konkretizálta, hanem azt állapította meg, hogy a két alanyi kör esetében megvalósult-e az emberi méltósághoz való jog sérelme, vagyis a repülőgép lelövése a tárgyként kezelés tilalmába, ill. az alanyként kezelés követelményébe ütközik-e.

Az adott esetben a repülőgép ártatlan utasai a határozat szerint – anélkül, hogy bármiféle ráhatásuk lett volna az eseményekre – ki voltak szolgáltatva mind az elkövetőknek, mind az államnak.¹¹⁷⁰ Az elkövetők viszont maguk döntöttek úgy, hogy a repülőgépet emberi életek kioltására használják, és a döntéstől való elállás (az együttműködés) lehetősége számukra adott volt.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁵ GRÖSCHNER – LEMBCKE 2009, 12-14.

¹¹⁶⁶ HÖMIG, Dieter: Menschenwürdeschutz in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. In: GRÖSCHNER – LEMBCKE (szerk.) 44-45.

¹¹⁶⁷ HÖMIG 42.

¹¹⁶⁸ HERDEGEN szerint a „módszer” ebben az esetben is az eset körülményeitől függő méltóság igény konkretizálása az egyéni felelősség szerinti különbségtétellel. HERDEGEN, Matthias: Die Garantie der Menschenwürde: absolut und doch differenziert? In: GRÖSCHNER – LEMBCKE (szerk.) 107.

¹¹⁶⁹ HERDEGEN 2009, 108.

¹¹⁷⁰ BVerfGE 115, 118 (154)

¹¹⁷¹ BVerfGE 115, 118 (161)

Amíg tehát az ártatlan utasok tehetetlenül ki voltak szolgáltatva az államnak, az elkövetők nem is voltak kiszolgáltatott helyzetben. Ezért elegendő lett volna azt rögzíteni, hogy a testület az emberi méltósághoz való jog értelmezése során az autonóm döntés lehetőségét, illetve annak hiányát értékelte. A két alanyi kör eltérő felelősségének értékelése az alanyként kezelés körében vitatható, mivel látszólag az emberi méltósághoz való jog relativizálásához vezethet (ugyanaz a magatartás egyik esetben megvalósítja az emberi méltóság sérelmét, a másikon nem). Álláspontom szerint az emberi méltóság jogi fogalmának tartalmi elemét képező felelősség az egyén saját magával és nem a társadalommal szemben fennálló felelőssége értelmében megalapozza a két alanyi kör közötti különbségtételt, mivel megmarad az alany fogalmon belül és ezért nem relativizálja az emberi méltóságot. A Szövetségi Alkotmánybíróság már a tényleges életfogytiglani szabadságvesztésről szóló határozatban megállapította, hogy „az ember mint személy elveszíthetetlen méltósága pontosan abban nyilvánul meg, hogy felelős személyiségként ismerik el.”¹¹⁷² A társadalom iránti felelősség azonban már valóban nem értékelhető az emberi méltóság sérelmének vizsgálata során, csupán a korlátozható alapjogok (pl. személyiség szabad kibontakoztatásához való jog, élethez való jog) esetében.

9.2. Az oszthatatlansági doktrína kritikája

Az Alkotmánybíróság emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusára vonatkozó gyakorlatának lényegét az a megállapítás adja, miszerint „az élethez és méltósághoz való jog ugyancsak egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog.”

A legfőbb kritikát az oszthatatlansági doktrína halálbüntetés határozatban megfogalmazott tételeivel szemben Kis János fogalmazta meg, aki szerint sem az emberi méltósághoz való jog, sem az élethez való jog nem korlátozhatatlan. Álláspontja szerint „[a]z embert méltóságában meg lehet sérteni, és e sérelemnek fokozatai lehetnek (sérti az ember méltóságát, ha mint alacsonyabb rendű fajhoz tartozót, kitiltják a magassabbrendűnek deklarált rassz tagjai számára fenntartott helyekről; még jobban sérti a méltóságát, ha az utóbbiak büntetlenül megverhetik, kifoszthatják; ennél is súlyosabb a sérelem, ha az utóbbiak tetszőleges parancsának köteles engedelmeskedni).”¹¹⁷³ Kis szerint az embert nem csupán meg lehet fosztani emberi méltóságától, hanem azt el is veszítheti: „Sőt, nemcsak a méltóságra sérelmes bánásmódok lehetségesek: ezek következtében maga a sértett személy méltóságában degradálódhat (az ember beletörődhet a faji elkülönítésbe, elfogadhatja, hogy a kiváltságos rassz tagjai azt tesznek vele, amit akarnak, magáévá teheti az engedelmeskedési kötelezettséget). S a méltóság degradálásának is fokozatai vannak: kevésbé alázták le azt a személyt, aki csak a faji elkülönülést fogadja el, mint azt, aki önkényes bántalmazásokba is belenyugszik, vagy még inkább azt, aki minden parancsra engedelmeskedik. Mindhárom fokozaton belül degradáltabb a méltóságában az a személy, aki nemcsak hogy nem lázad a lealázás ellen, de azonosul degradált állapotával, amire bőségesen van példa.”¹¹⁷⁴ Ennek megfelelően értelmezésében – az oszthatatlansági doktrínával szemben – az emberi méltóság teljes megsemmisítésének nem az élet elvétele

¹¹⁷² BVerfGE 45, 187 (229) – tényleges életfogytiglan

¹¹⁷³ Kis 1992 b. 121.

¹¹⁷⁴ uo.

az egyedül lehetséges módja, hanem azok az esetek, amikor az önálló erkölcsi viszonyulás és ítéletalkotás teljesen elenyészik.¹¹⁷⁵

Álláspontja szerint az élethez való jog sem tartozik az abszolút korlátozhatatlan jogaink közé, de elismeri, hogy az élethez való jog kivételesen erős jog és csak egészen rendkívüli érdek utasíthatja maga mögé. Erre a végszükséget és a jogos védelmet hozza példaként.¹¹⁷⁶ Ennek ellenére – állítása szerint – némiképp eltérő értelmezésben, de fenntartja az élethez és méltósághoz való jog egysége „rendkívül fontos” tételét amennyiben elismeri, hogy van egy olyan eset, amikor azért nem megengedett az élet elvétele, mert megszünteti magát az alanyt, akinek méltósága van. Tehát értelmezésében az élet elvétele nem szükségképpen fosztja meg az embert méltóságától, a halálbüntetés azonban az élet elvételének önkényes módja.¹¹⁷⁷ Ezzel Kis valóban újraértelmezte az oszthatatlansági doktrína második tételét, miszerint az élethez és méltósághoz való jog ebben az egységben korlátozhatatlan, de ezzel még nem adott választ arra a kérdésre, hogyan tartható fenn az oszthatatlansági doktrína első – a két alapjog személyi és tárgyi védelmi körének azonosságára – vonatkozó tétele. E nélkül pedig nem beszélhetünk az oszthatatlansági doktrína fenntartásáról.

Kis szerint az Alkotmánybíróság nem a biológiai, hanem az erkölcsi-társadalmi értelemben vett embernek tulajdonítja az alapvető jogokat, így az élethez és méltósághoz való jog személyi védelmi köre megegyezik. Az első abortusz határozat emberi méltóság lényegére vonatkozó megállapítását – miszerint az egyén autonómiájának, önrendelkezésének a mindenki más rendelkezése által kivont magját jelenti –, úgy értelmezi, hogy a méltósághoz való jog az „autonóm viszonyulásra” képes személy erkölcsi szuverenitását védi, és az élethez való jog is ezt a lényt védi. Rámutat arra, hogy a jogképesség magzatra való kiterjesztése – az Alkotmánybíróság álláspontjával szemben – az emberfogalom gyökeres átértelmezést tenné szükségessé és nem maradna más, használható értelmezés, mint az ember biológia fogalma.¹¹⁷⁸ Az élet végével kapcsolatban kérdésekben is az erkölcsi személy fogalmából indul ki, így álláspontja szerint a halott méltóságának védelme esetén annak az embernek a méltóságáról van szó, aki egykoron élt. Kis ezzel részben újraértelmezi az oszthatatlansági doktrína második tételét is, és ily módon fenntartja a két jog személyi védelmi köre egységének elvét.

Nehezebb kérdés, hogyan tartható fenn a két jog tárgyi védelmi köre azonosságának elve, ha mindkét alapjognak tulajdonítható olyan védelmi kör, amely a másik alapjogtól függetlenül korlátozható. Erre a választ Kis emberi méltóság fogalma adja meg: „Emberi méltóságon részint készségek és viselkedési módok együtteseit értjük, részint azt a bánásmódot, amely az ilyen tulajdonságokkal rendelkező, ilyen viselkedésre képes lénynek kijár.”¹¹⁷⁹ Ebben a fogalom meghatározásban megtaláljuk mind az emberi méltóság pozitív, mind negatív meghatározását. Ennek értelmében az emberi méltóság pozitív tartalma megegyezik az erkölcsi személy fogalmával, a méltóságra sérelmes bánásmódok pedig azok amelyek az erkölcsi személyre jellemző tulajdonságok (önálló erkölcsi viszonyulás és

¹¹⁷⁵ uo.

¹¹⁷⁶ Kis 1992. b. 123.

¹¹⁷⁷ Kis 1992. b. 125.

¹¹⁷⁸ Kis 1992. b. 132.

¹¹⁷⁹ Kis 1992. b. 122.

ítéletalkotás) elvesztéséhez vezetnek. Ezek a tulajdonságok nem szakíthatók el az embertől, mivel sem élet elvétele esetén, sem a fenti tulajdonságok nélkül nem beszélhetünk erkölcsi személyről, így KIS elmélete azzal kerüli el a két jog tárgyi védelmi köre azonosságának problémáját, hogy azt állítja: vannak olyan magatartások, amelyek csupán az emberi méltóságot sértik. Hasonlóképpen léteznek olyan magatartások is, amelyek csupán az élethez való jogot érintik.

KIShez hasonlóan GYÖRFI is kísérletet tesz az oszthatatlansági doktrína újragondolására. Tagadja – KISSel egyetértőleg – az oszthatatlansági doktrína második tételét és az első tételének átértelmezésével próbál meg olyan értelmezést adni, amely elkerüli az ellenvetéseket. Ennek értelmében a két jog jogosultjainak köre megegyezik, aki az egyik jog alanya, az alanya a másiknak is.¹¹⁸⁰ Tételének kiindulópontja az emberi méltósághoz való jog két megjelenési formájának, két aspektusának tagadása. Álláspontja szerint ugyanazzal a joggal kapcsolatos két kérdésről van szó: az egyik kérdés az, hogy ki lehet a méltósághoz való jog alanya, és erre azt a választ adja, hogy ugyanazok, akiket megillet az élethez való jog; a másik pedig az, hogy mi a jog tartalma.¹¹⁸¹ A méltóság tartalma tekintetében arra a következtetésre jut, hogy az emberi élet a méltóság kritériuma ugyan, de az csupán szükséges és nem elégséges feltétel. GYÖRFI is a morális emberfogalomból indul ki, amelynek autonómia tartalma meghatározza a személyi védelmi kört is. Álláspontja szerint – bárhogyan is vélekedjen a bíróság a méltóság fogalmáról – csak olyan lényeket lehet méltósághoz való joggal felruházni, akik „konceptuálisan” alkalmasak arra, hogy jogok alanyai legyenek. Véleménye szerint az érzőképeség, vagy legalább a potenciálja vagy múltbeli megléte az a külső határ, ameddig egy lénynek morális státusza, az azzal való bánásmódnak morális jelentősége van, így eddig terjeszthető ki a méltóság fogalma. Ebben az esetben szerinte helyesebb pusztán morális értékről vagy morális státusról beszélni. Ezzel azonban a méltóság központi jelentése vesztődne el, amely csak erkölcsi érveket megérteni képes, aszerint cselekedni tudó lényekre alkalmazható. Értelmezésében a méltóság csak valamilyen releváns tulajdonságánál fogva, ami lehet akár az autonóm viszonyulás illeti meg az embert. A méltóság azonban nem azonos ezzel a tulajdonsággal, a jognak a tulajdonságból fakadó érdekeket kell védeni.¹¹⁸² A jog védelmi köre egységének fenntartása érdekében felveti, hogy ha az élethez való jog nemcsak a biológiai létezést védi, helyesebb lenne azt mondani, hogy a személyt védi, azaz a biológiai létezést csak annyiban védi, amennyiben egy személy létezéséhez, tegyük hozzá erkölcsi személyként való létezéséhez szükséges. GYÖRFI tehát úgy oldja meg a jog tárgyi védelmi köre azonosságának problémáját, hogy az élethez való jogot leszűkíti az erkölcsi személyként létezés jogára, ezzel kizárva mindazokat mindkét jog személyi és tárgyi védelmi köréből, akik nem képesek erkölcsi érvek megértésére, nem képesek választásra.

¹¹⁸⁰ GYÖRFI 1998. 25.

¹¹⁸¹ uo.

¹¹⁸² GYÖRFI 1998. 24.

A halálbüntetésről és az abortuszról szóló határozatok meghozatalát követően az oszthatatlansági doktrínát kritizálók célkeresztjében már az első eutanázia határozat meghozata előtt és azóta is az eutanázia probléma alkotmányos megítélése áll.¹¹⁸³

Az első eutanázia határozat meghozatala előtt TÓTH és GYÖRFI is megvizsgálta a korábbi határozatok következményeit. TÓTH szerint az Alkotmánybíróság, ha „félfordulatot” vesz, akkor az oszthatatlansági doktrína keretein belül maradva, az emberi méltósághoz való jog mint általános személyiségi jog részét képező önrendelkezési jogból levezeti az önkéntes passzív eutanáziát, az eutanázia többi formájának liberalizálása azonban az élethez és méltósághoz való jog értelmezésének új alapokra helyezésével érhető el. TÓTH szerint ugyanis a méltósághoz való jog két aspektusa összeütközésbe kerülhet, így a két jog egységes és abszolút szemléletét fel kellene váltani az egyéni autonómia morális elvén alapuló interpretációval.¹¹⁸⁴ GYÖRFI arra a következtetésre jutott, hogy az önkéntes passzív eutanázia liberalizálásához nem az oszthatatlansági doktrína terén kell egy félfordulatot venni, hanem a korlátozás és joggyakorlás azonosítása terén egy egészet, mivel az önkéntes eutanázia az élethez és méltósághoz való jog gyakorlása, nem korlátozása.¹¹⁸⁵ Az egyén nem az élethez való joga ellenére, hanem abból is következően gyakorolja az ellátás visszautasításának jogát. Ha nem is fogadjuk el, hogy az élethez való jogban benne foglaltatik az élet befejezéséhez való jog, akkor is igaz, ha magába foglalná, az a jog gyakorlása és nem korlátozása lenne. A jog tárgyáról vagy magáról a jogról való lemondás a jog gyakorlásának egy speciális esete. Ezért az önkéntes passzív eutanázia esetén nincs konfliktus az élethez és az emberi méltósághoz való jog között. Az aktív eutanázia esetén azonban valóságos konfliktus jön létre a két jog között és a kollíziót csak a korlátozhatatlansági és oszthatatlansági doktrínával való szakítással lehetne feloldani.¹¹⁸⁶

Az Alkotmánybíróság a 22/2003. (IV. 28.) AB határozatban az élethez és emberi méltósághoz való jog korábbi értelmezési gyakorlatából indult ki és változatlanul fenntartotta azt az álláspontját, hogy az élethez és emberi méltósághoz való jog elválaszthatatlan egységet alkotó oszthatatlan és korlátozhatatlan alapjog, ugyanakkor rögzítette, hogy az emberi méltósághoz való jog csupán az emberi státus meghatározójaként, csak az élettel együtt fennálló egységben abszolút és korlátozhatatlan, így anyajog mivoltából levezetett egyes részjogosítványai bármely más alapjoghoz hasonlóan korlátozhatók. Az Alkotmánybíróság a vizsgálat módszeréül – az élethez és az emberi méltósághoz való jog, mint az ember jogi státusát meghatározó jogok abszolút voltának érintetlenül hagyásával – „kitágított tesztet”¹¹⁸⁷ alkalmazott: az alkotmányosan korlátozható önrendelkezési jog és a szintén nem abszolút életvédelmi kötelezettség egymással szembeni mérlegelése alapján. Az Alkotmánybíróság abból indult ki, hogy a passzív eutanázia – mivel ez az élet saját elhatározásból való befejezésének összefüggésében merül fel – nem az

¹¹⁸³ Visszafogott álláspontot képvisel Paulovics Anita, aki megállapította, hogy az élethez és az emberi méltósághoz való jog elválaszthatatlan egységének és korlátozhatatlanságának „merek elve” az eutanázia határozatban „lazulni kezdett”, de rögzítette, hogy ezek a jogok olyan rendkívüli értéket képviselnek, amelyek nem kérdőjelezhetők meg. PAULOVICS Anita: Az élethez való jog korlátozhatósága. *Sectio Juridica et Politica*, XXV/2. Miskolc: Miskolc University Press, 2007, 427-428.

¹¹⁸⁴ TÓTH Gábor Attila: Egy nehéz eset: a könnyű halál. *Beszélő* 1996/6-7. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/egy-nehez-eset-a-konnyu-halal>

¹¹⁸⁵ GYÖRFI 1998. 34.

¹¹⁸⁶ GYÖRFI 2003, 147.

¹¹⁸⁷ 9/2004. (III. 30.) AB határozat, ABH 2004. 179, 186.

élethez való joggal elválaszthatatlan egységben jelentkezik és az emberi méltóság sérelme következik be azáltal, hogy a gyógyíthatatlan beteg élete nem ér véget azon a ponton, ahol élete konfliktusba kerül méltóságérzetével.

TÓTH J. szerint az Alkotmánybíróság azzal, hogy formálisan továbbra is ezt a szerinte elhibázott elgondolást képviselte, *de facto* azonban a határozatban mégiscsak elismerte a passzív eutanázia kapcsán, hogy az emberi méltósághoz való jog, illetve az ennek részét képező önrendelkezéshez való jog elsőbbséget élvez az élethez való joggal szemben, furcsa, tudathasadásos helyzetbe került. Míg egyfelől az élethez és emberi méltósághoz való jog egységét hirdeti, addig másfelől elismeri, hogy van legalább egy olyan helyzet, a passzív eutanázia, amikor ez az egység nem valósul meg.¹¹⁸⁸ TÓTH. J. szerint az élethez és méltósághoz való jog egysége ezért tartalmilag téves.¹¹⁸⁹ Álláspontja szerint az élet és méltóság oszthatatlansága azon a világnézeti előfeltevésen alapul, hogy a méltóság csak az élet minden körülmények közötti megőrzésével lehetséges, mert az élet szent. Ezzel viszont az Alkotmánybíróság megsértette a világnézeti semlegesség elvét.¹¹⁹⁰

TÓTH J. értelmezésében a méltósághoz való jog önálló, az élettől függetlenül felfogott, önmagában álló jog, amely az eutanázia szituációban a kiszolgáltatott és/vagy fájdalmaktól gyötrődő beteget önállóan védi. Álláspontja szerint a méltósághoz való jog személyiségvédelmi célú, szubszidiárius alapjogként történő felfogása itt nem jöhet szóba, mert a „jó halálnál” nem a méltóságból levezetett, származtatott egyes részérdekek, hanem maga „a” méltóság a védendő jogtárgy. Méltóságon az ember azon személyes tulajdonságait érti, mely hozzá, mint autonóm erkölcsi személyhez, azaz mint egyedi személyiséghez tapad, és melynek alapján mind mások, mind az állam köteles az embert önértéknek tekinteni, és tartózkodni attól, hogy másokat bármilyen módon és mértékben saját céljai eszközeként tekintsen, és akként használjon fel. A méltóság formális fogalmát az önrendelkezési jog tölti meg tartalommal, amely értelmezésében szubjektív: „A méltóság mindig az egyénhez kötött, és egyéni értékelés függvénye, hogy ki mit tart a méltóság sérelmének, és mit nem.” Ezért „az egyénnek a világhoz és annak dolgaihoz (például az élet értékéhez) való autonóm viszonyulása és az e viszonyulásnak megfelelő, más jogait és érdekeit nem sértő és nem veszélyeztető magatartás az állam által alkotmányosan nem korlátozható.” Így az eutanázia szituációban a méltóság csupán egyéni felfogás alapján ütközhetne az élethez való joggal. Az oszthatatlansági doktrínából viszont az eutanázia esetében az következik, hogy az élethez való jog, amely szerinte így inkább kötelezettség és a méltósághoz való jog önrendelkezési jogon alapuló gyakorlása ütközni fog.¹¹⁹¹

¹¹⁸⁸ TÓTH J. Zoltán, „Oszthatatlan és korlátozhatatlan? – Gondolatok az emberi élethez és méltósághoz való jogról az eutanáziahatározat kapcsán” *Jogelméleti Szemle* <http://jesz.ajk.elte.hu> 2005/1.

¹¹⁸⁹ TÓTH J. szerint az Alkotmányból grammatikailag sem vezethető le, hogy az élethez és méltósághoz való jog egységet alkot. Ellenkezőleg, álláspontja szerint a korábbi Alkotmány 54. § (1) bekezdésének szó szerinti értelmezéséből az következik, hogy az élethez való jogot, illetve a méltósághoz való jogot külön jogokként fogalmazta meg az alkotmányozó, mivel az „amelyek” szóban a „k” betű a többes szám jeleként legalább két dologra kell, hogy utaljon. TÓTH J. Zoltán: Élethez való jog és életvédelem pro futuro *Pázmány Law Working Papers* 2011/12. <http://plwp.eu/evfolyamok/2011/126-2011-12>

¹¹⁹⁰ uo.

¹¹⁹¹ TÓTH J. Zoltán: Élet vs. méltóság, élethez való jog vs. méltósághoz való jog: Az oszthatatlansági tézis és az eutanáziahatározat *De iurisprudencia et iure publico Jog- és politikatudományi folyóirat* 2011/2. <http://dieip.hu/wp-content/uploads/2011-2-17.pdf>

TÓTH J. elutasítja az élethez való jog korlátozhatatlanságára vonatkozó alkotmánybíróági gyakorlatot is. Tagadja a „jogon kívüli” szituációk létezését, mivel egy szituáció, amely egy „jog-államban” (jog által uralt államban) zajlik, vagy jogos vagy jogtalan. Álláspontja szerint nem igaz, hogy ezeken kívül van egy „harmadik állapot”, az ún. „jogilag nem védett” helyzet, ami nem jogos, hiszen, amiről a jogalkotó nem mondta ki, hogy jogtalan, azt mégiscsak szabad. Ha igaz lenne, hogy a jogos védelmi helyzet „jogon kívüli”, azaz a természeti állapot áll fenn, akkor nem lehetne elítélni a támadót sem, mivel a természeti állapot lényege, hogy az „erősebb győz” elve érvényesül. Mivel a hatályos jog rendelkezik a jogos védelemről, az általa szabályozott szituáció nem lehet jogon kívüli.¹¹⁹²

Az oszthatatlansági doktrínát kritizálók az Alkotmánybírósággal ellentétben, amely az élethez és emberi méltósághoz való jog kapcsolatának értelmezésében a halálbüntetés határozatban kinyilvánított normatív ember fogalommal szemben az abortusz határozatokban egyértelműen elmozdult a biológiai ember fogalom irányába, az ember társadalmi-erkölcsi fogalmából indulnak ki. Ennek megfelelően, míg az Alkotmánybíróság értelmezésében az emberi méltósághoz való jog abszolút megnyilvánulása a konkrét személy autonóm viszonyulási képességének megőrzésére irányuló érdeket védi, amely az emberi nemhez tartozás okán illeti meg, addig a kritikát megfogalmazók értelmezésében az önrendelkezési jog az egyén konkrét élethelyzetekben megnyilvánuló döntését védi, amely az embert erkölcsi személy voltánál fogva illeti meg. Ez utóbbi az Alkotmánybíróság gyakorlatában is korlátozható, így a kritika nem veszi figyelembe, vagy inkább nem fogadja el, hogy az Alkotmánybíróság más emberfelfogásból indul ki és ennek következtében más tartalommal tölti meg az emberi méltósághoz való abszolút jogot, amelynek létezését TÓTH J. egyenesen tagadja azzal, hogy a méltósághoz való jogot az egyén méltóság érzésétől teszi függővé ezzel a végletekig relativizálva azt. Ezzel – amint ezt FRIVALDSZKY levezette – az ember személyisége vagy eltűnik, vagy részjogosultságai egyszerű hordozójává alacsonyodik.¹¹⁹³ Hasonlóképpen vélekedik az önrendelkezési jog abszolutizálásáról SCHANDA, aki szerint „[h]a az identitás helyét a hangulat, vagy az adott nap változó eszméi határozzák meg, akkor ezek figyelembevétele vagy lehetetlenné válik, vagy önmaga karikatúrájává változtatja a jogot.”¹¹⁹⁴

Az Alkotmánybíróság a halálbüntetésről szóló határozat meghozatalát követően többször szembesült az oszthatatlansági doktrínából fakadó problémákkal és különböző dogmatikai megoldásokkal megpróbálta megőrizni azt. Rendszerint sikerrel.

Így az élethez és méltósághoz való jog személyi védelmi körének egységét azzal – az egyébként vitatható – megoldással, hogy az élethez és méltósághoz való alanyi jogot nem terjesztette ki a magzatra. A magzat – a jogalkotó döntésére tekintettel – csupán az élethez való jog tárgyi oldalából fakadó (objektív, intézmény) védelmi kötelezettség alapján részesül korlátozott védelemben. Az Alkotmánybíróság kibontotta ugyan az ember *post mortem* védelmét, bár nem egyértelmű, hogy az emberi méltósághoz való jog melyik dimenziójából,

¹¹⁹² TÓTH J. Zoltán: Élethez való jog és életvédelem pro futuro *Pázmány Law Working Papers* 2011/12. <http://plwp.eu/evfolyamok/2011/126-2011-12>

¹¹⁹³ FRIVALDSZKY János: Az emberi személy alkotmányos fogalma felé. In: Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *Láttelek közjogunk elmúlt évtizedéről*. Budapest: PPKE JÁK, 2010, 41.

¹¹⁹⁴ SCHANDA Balázs: Az emberi személy, mint az emberi jogok politikát megelőző alapjai. In: HALUSTYIK Anna – KLICSU László (szerk.): *Cooperatrici Veritatis. Ünnepi kötet Tersztyánszkykyné Vasadi Éva 80. születésnapja alkalmából*. Budapest: Pázmány Press, 2015,

de – alany hiányában – egyértelműen valamelyik aspektus tárgyi oldalából. Álláspontom szerint a testület e tekintetben akkor tudja következetesen érvényesíteni az oszthatatlansági doktrínát, ha a *post mortem* védelmet az általános személyiségi jog tárgyi oldalához kapcsolja, mivel az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusában – a többi alapjogtól eltérően – nem választható szét az alanyi és tárgyi oldal és azt az alkotmánybíróági gyakorlat sem választja szét (ld. megélhetési minimum).

Ezzel szemben – álláspontom szerint – az Alkotmánybíróság nem érvényesítette következetesen az élethez és méltósághoz való jog tárgyi védelmi körének egységét. Az alkotmánybíróági gyakorlatában ugyanis – az alapjogok lényeges tartalmánál bemutatottak szerint – nem egyértelmű, hogy az emberi méltósághoz való jog az élethez való joggal együtt képezi az alapjogok lényeges tartalmának részét, mivel az emberi méltóság korlátozhatatlan aspektusa több esetben önállóan jelent meg (pl. lelkiismereti szabadság, intimszféra). Tehát a testület deklarátíve kizárja ugyan a méltósághoz való jog abszolút dimenziójának önmagában való korlátozását és ezzel az emberi méltósághoz való jog önálló – az élethez való jogon túlmutató – tartalmát, az mégis megjelenik az alkotmánybíróági gyakorlatban. Ezzel szemben az emberi méltóság negatív – a korlátozások oldaláról történő – meghatározása nyitva hagyja az oszthatatlanság kérdését, mivel a korlátozást vizsgálja, és abból pedig nem rekonstruálható általánosan az emberi méltósághoz való jog tárgyi védelmi köre, csupán annak a konkrét esetben megállapított normatív tartalmára vonatkozóan vonható le következtetés (pl. testi-lelki integritást sérti a kínzás).

A méltósághoz való jog korlátozhatatlanságának megőrzését a testület úgy próbálta megoldani, hogy megkülönböztette az emberi méltósághoz való jog abszolút és relatív megjelenési formáját, és az emberi méltósághoz való jogot csak az élethez való joggal egységben – az emberi státusz meghatározójaként – minősítette korlátozhatatlannak. Az azonban nem egyértelmű, hogy hol húzódik a két aspektus közötti határ. Az Alkotmánybíróság ugyanis az emberi méltósághoz való jog lényegét az autonómiában, az önrendelkezésben határozta meg, ugyanakkor az önrendelkezési jogot az általános személyiségi jog tartalmi elemeként korlátozhatónak ítélte. Abban az esetben, ha az emberi méltóság lényegén a testület az egyén személyisége szabad kibontakoztatását értené, nem lenne tartható az oszthatatlansági doktrína, hiszen az emberi méltósághoz való jog valóban konfliktusba kerülhetne az élethez való joggal (aktív eutanázia). Álláspontom szerint az Alkotmánybíróság elkerüli ezt a kritikát, mivel az emberi méltósághoz való jog lényegének tekintett autonómia védelme az egyén autonóm viszonyulási képességének megőrzését védi. Míg az autonóm viszonyulás képessége az emberi személy statikus aspektusait (élet, testi-lelki integritás, intimszféra) abszolút módon védi, addig az önrendelkezési jog a személyiség különböző megnyilvánulásait, azaz annak dinamikus aspektusát részesíti korlátozott védelemben. Az ember emberi státusát csak a halállal veszti el, és az az emberi méltóság egyenlősége folytán nem is veszíthető el, sőt nem is csökkenhet. Így a kiszolgáltatott, szenvedő beteget kétségkívül megilleti az emberi méltósághoz való abszolút jog. Az életmentő ellátás visszautasítása kihat ugyan az emberi státusra, de a visszautasítás mint a konkrét élethelyzetben hozott döntés nem az emberi minőséggel, hanem az egyén személyisége szabad kibontakoztatásával hozható összefüggésbe. Így az Alkotmánybíróság az oszthatatlansági doktrína keretein belül maradt az eutanázia megítélése során is. Azt a kérdést azonban nyitva hagyta, hogy a kiszolgáltatott, szenvedő beteg lemondhat-e az élethez és emberi méltósághoz való jogáról.

Az élethez való jog korlátozhatatlanságának megőrzéséhez az Alkotmánybíróság különböző – néhol vitatható – „dogmatikai trükkökkel“ élt. Az élethez való jog magánszemélyek általi korlátozása (jogos védelem, végszükség) nem képezte ugyan alkotmánybíróági vizsgálat tárgyát, de SÓLYOM a halálbüntetés eltörléséről szóló határozatban kétféle választ is adott erre a kérdésre. Az az álláspont szerintem sem tartható – és ennyiben egyetértek Tóth J.-vel –, hogy ezekben a szituációkban visszatér a természeti állapot. De önmagában elégséges magyarázatnak tartom azt, hogy magánszemélyek egymás közötti viszonyában az egyik személy élet megőrzésére irányuló joga csak addig terjedhet, ameddig a másik ember ugyanilyen joga a kettő közötti konfliktusban érvényesül. Az élethez való jog állam általi korlátozása a jogos védelemhez hasonló szituációban (rendőri löfegyverhasználat) már nagyobb kihívás elé állította a testületet. A rendőri löfegyverhasználatról szóló határozathoz csatolt egyik különvélemény fel is vetette, hogy a többségi indoklás átlépett az oszthatatlansági doktrínán. A határozat viszont azt a megoldást választotta, hogy megkülönböztette az élettől való megfosztástól az élet kockáztatást, veszélyeztetését és csupán az élettől való állam által szakcióként kiszabott, biztosan bekövetkező megfosztást tekintette az élethez való jog korlátozásának. Vitatható ugyan, hogy az élethez való jog veszélyeztetése miért nem minősül korlátozásnak, de ezzel a „dogmatikai trükkel“ a testület még formálisan az oszthatatlansági doktrína keretein belül maradt. A határozat azonban az élethez való jog korlátozását az életveszély elhárítása érdekében és azon túlmenően is igazolhatónak ítélte.

A fentiek alapján megállapítható, hogy az oszthatatlansági doktrína sok kérdést vet fel ugyan, de ezeket az Alkotmánybíróság javarészt megválaszolta. Az egyik kivétel az emberi méltósághoz való jog mint az alapjogok lényeges tartalmának része. Az Alkotmánybíróságot ebben a tekintetben a korábbi Alkotmány kényszerpályára állította, mivel megengedte az élettől és emberi méltóságtól való nem önkényes megfosztást. Az Alkotmánybíróság pedig így csak a lényeges tartalom garanciájára alapozhatta a halálbüntetés eltörlését. Ehhez azonban elegendő lett volna kimondani, hogy az élethez való jog az emberi méltósághoz való abszolút jog része, ezért korlátozhatatlan. Az oszthatatlansági doktrína azonban nem csupán az élethez való jog emberi méltósághoz való jogtól független, önálló tartalmát zárta ki, amely védhető álláspont, mivel az élet vagy-vagy kategória és elvétele megszünteti a méltóságot is, hanem az emberi méltósághoz való jog korlátozhatatlan aspektusának önálló tartalmát is. Ezt azonban nem sikerült fenntartania, mivel az Alkotmánybíróság gyakorlatában vannak olyan esetek, amelyekben a konkrét alapjog (pl. lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jog) emberi méltóság tartalma (lelkiismereti meggyőződés) nem foglalja magában az élet védelmét, bár az élet kétségtelenül minden alapjog gyakorlásának feltétele.

Az Alaptörvény II. cikke az emberi méltóság sérthetlenségének kimondásával megerősíti, hogy az emberi méltósághoz való jog képezi minden alapjog lényeges tartalmának részét. Ez nem zárja ki azt az értelmezést, hogy az élethez való jognak nincs az emberi méltósághoz való jogtól független tartalma. Ez azt jelenti, hogy az élethez való alanyi jog a méltósághoz való abszolút jog részét képezi, de a méltósághoz való jog korlátozhatatlan tartalma ennél tágabb.

Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog sérthetetlen aspektusa korlátozásának sem az élet elvétele az egyetlen módja. Ezt bizonyítja, hogy maga az Alkotmány is tartalmazza a kínzás, kegyetlen, embertelen bánásmód tilalmát, ezek a magatartások pedig nem fosztják meg az egyént az emberi méltóságtól (az egyént az emberi

méltóságtól valóban csak a halál fosztja meg, mert ezzel megszűnik a személy maga és vele az emberi méltósághoz való jog), de korlátozzák azt. Az emberi méltósághoz való jog abszolút jellege abban nyilvánul meg, hogy annak semmilyen korlátozása nem igazolható. Az Alkotmánybíróság maga is már a korábbi Alkotmány 54. § (2) bekezdését az emberi méltóság sérelme alkotmányban nevesített esetének tartotta, így, ha a korlátozás oldaláról közelítünk a kérdéshez, akkor is kellett, hogy legyen az emberi méltósághoz való jognak önálló tartalma is, hiszen a fenti magatartások – különösen az Alkotmánybíróság korlátozás fogalmából kiindulva – nem feltétlenül korlátozzák az élethez való jogot. Más magatartások pedig (pl. intimszféra sérelme) egyáltalán nem is érintik az élethez való jogot.

9.3. Konklúzió

A Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltóság, mint alapjog abszolút, és ezért annak semmilyen korlátozása nem igazolható. Álláspontom szerint a Szövetségi Alkotmánybíróság ezt a tételt következetesen érvényesítette gyakorlatában azzal, hogy a tárgyként kezelés tilalmából kiindulva – kiegészítve azt az alanyként kezelés követelményével – esetről esetre vizsgálta, hogy a korlátozás a konkrét eset sajátosságaira tekintettel megvalósítja-e az emberi méltósághoz való jog sérelmét. Az alkotmánybírósági vizsgálat a korlátozásra irányul, ezért az alapjog normatív tartalma csak a konkrét esetben állapítható meg.

Ezen túlmenően a Szövetségi Alkotmánybíróság eleve abból indul ki, hogy az emberi méltóság védelmi köre szűk (az a különböző konkrét alapjogok lényeges tartalmán belül helyezkedik el), ezért nem érheti az vád, hogy az alapjogok kollízióját a konkrét esetben a védelmi kör megállapítása szintjén dönti el. Ettől függetlenül igaz, hogy a védelmi kör és a korlátozás összefügg egymással, de a korlátozás megállapításának hiányából semmilyen következtetést nem lehet levonni a védelmi körre vonatkozóan. Az azonban igaz, hogy minél kevesebb esetben állapítja meg a testület az emberi méltóság sérelmét, annál szűkebb körre szorul vissza annak a védelme. Tehát az emberi méltóság abszolút volta kétségtávolan behatárolja azon életszférák körét, amelyekben érvényesül.

Az emberi méltóság szűk védelmi köre azonban már annak a pozitív tartalmából is következik, mivel a Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltóság egyrészt a konkrét egyén személyes méltósága, amelyből más alapjogok védelme is fakad, másrészt az ember mint az emberi nem tagjának absztrakt méltósága. A Szövetségi Alkotmánybíróság mindkettő védelmét együtt, szubjektív jogként biztosítja, ezért az alapjog két oldala nem választható el egymástól. Ez az oka annak, hogy az emberi méltósághoz való jogot nem lehet elveszíteni, de arról lemondani sem lehet. Tehát az emberi méltósághoz való jog a minden emberben benne rejlő emberi minőséget védi abszolút módon.

Az Alkotmánybíróság már a korai gyakorlatában megkülönböztette az emberi méltósághoz való jog két aspektusát, de az emberi státuszt garantáló abszolút emberi méltóságot nem határolta el egyértelműen a korlátozható általános személyiségi jogtól. Álláspontom szerint – az egyértelmű elhatárolás mellett – igazolható, hogy az Alkotmánybíróság értelmezésében az emberi méltósághoz való abszolút jog valóban korlátozhatatlan. A korlátozhatatlanság azonban nem a korlátozás lehetőségét, hanem annak az igazolhatóságát zárja ki. Ezért az emberi méltóság sérelmének vizsgálata az Alkotmánybíróság gyakorlatában is a korlátozás szintjén zajlik, az emberi méltóság korlátozása pedig megvalósítja az alapjog sérelmét.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jog az egyén autonóm viszonyulási képességének megőrzésére irányul, ezért attól csak az élete elvételevel lehet megfosztani az egyént, és mindaddig amíg az él, megilleti az emberi méltóság tisztelete és védelme. Tehát az emberi méltósághoz való jognak ez az aspektusa az Alkotmánybíróság gyakorlatában is abszolút.

Ami az emberi méltósághoz való jog érinthetlensége körüli vitát illeti, nem hagyható figyelmen kívül, hogy a jogrendszer legfőbb célja az ember érinthetlenségének biztosítása, amit nem szabad megingatni, mert ha „átszakad a gát” az emberi méltóság központú jogrend, viszonylagos jogrenddé degradálódik.¹¹⁹⁵

¹¹⁹⁵ KUNIG, Philip: Zum Dogma der unantastbaren Menschenwürde. In: GRÖSCHNER – LEMBCKE (szerk.) 131.

Záró megjegyzések

A dolgozat az emberi méltósághoz való jog értelmezését vizsgálja a német és magyar alkotmánybírószági gyakorlat tükrében.

Az emberi méltósághoz való jog a második világháborút követően nyert elismerést a *Grundgesetz*-ben, a különböző nemzetközi dokumentumokban való megjelenéssel egy időben. A nemzetközi emberi jogi dokumentumokból kerül be az Alkotmányba a rendszerváltás után. Az emberi méltóság fogalma azonban gazdag filozófiai hagyományokra vezethető vissza, amelyek hatással voltak a méltóság jogi fogalmának meghatározására is. A német és magyar alkotmánybírószági gyakorlatra hatást gyakorló keresztény természetjog, valamint a kanti erkölcsfilozófia egyetért abban, hogy az emberi méltóság által védett érték a minden emberben benne rejlő önérték. A dolgozatnak nem volt célja ezek hatásának kimutatása, ezért az első fejezetbe foglalt esztétörténeti háttér felvázolása során csupán a közös hagyomány azonosítására szorítkoztam.

A dolgozat második fejezetében ismertettem a *Grundgesetz*, az Alkotmány és az Alaptörvény emberi méltóságra vonatkozó szövegrészeit, feltárva a szövegek keletkezéstörténetét is. A normaszövegek bemutatása célja az emberi méltóság jogi természetének vizsgálata, amely a megszövegezése és a fogalom absztraktsága, valamint a mögötte rejlő ellentétes filozófiai hagyományok miatt vitatott. Az emberi méltósághoz való jogot alapjognak tartom, amely az alapjogok rendszerében betöltött szerepe révén emelkedik ki a többi alapjog közül.

Az emberi méltósághoz való jog a többi alapjoghoz hasonlóan biztosítja az egyén szabadságkörének állami korlátozásokkal szembeni oltalmát (*status negativus*) és a magánszemélyek beavatkozásaival szembeni védelmét (*status positivus*). Az emberi méltósághoz való jog a hagyományos alapjogi funkciók mellett, amelyeket a minden emberben benne rejlő önérték azonossága következtében alanyi jogként biztosít, minden alapjog lényeges tartalma részeként megalapozza az alapjogok által alkotott értékrendszert.

Az emberi méltósághoz való jog személyi védelmi körének kérdése szorosan összefügg az élet kezdetének kérdésével, amelyet a két testület – az alkotmánybírószági gyakorlat alapjául szolgáló – eltérő emberfogalom következtében eltérően válaszolt meg. A Szövetségi Alkotmánybírószág az emberi méltósághoz való jog jogosultjának meghatározásakor az ember biológiai fogalmából indult ki, ezért értelmezésében a magzatot megilleti az emberi méltósághoz való jog és ebből kifolyólag az élet védelme. Az Alkotmánybírószág a jogi ember fogalomból indult ki és összekapcsolta az élethez és emberi méltósághoz való jog jogosultjának kérdését a jogalanyiség kezdetével az alkotmány alatti jogszabályokban. A jogi ember fogalom azonban formális, így az élethez való jog tartalmának meghatározása során a biológiai élet fogalomból indult ki azzal, hogy az állam objektív, intézményvédelmi kötelezettségének kidolgozásával szigorúan elválasztotta a jog alanyi és tárgyi oldalát. Az Alaptörvény az élet „fogantatástól” kezdve biztosított védelmével nem döntötte el ugyan az ember fogalom körüli vitát, de megerősítette a biológiai ember fogalom irányába történt elmozdulást.

A dolgozat legterjedelmesebb részét az emberi méltósághoz való jog tartalmának bemutatása képezi a német és magyar Alkotmánybírószág gyakorlatában, amelynek során

abból indultam ki, hogy az emberi méltósághoz való jog résztartalmakból áll. A Szövetségi Alkotmánybíróság és az Alkotmánybíróság gyakorlatának elemzése igazolta, hogy abból nem bontakozik ki valamelyik filozófiai hagyomány mellett elkötelezett, az emberi méltósághoz való jog tartalmát közvetlenül az emberi méltóság fogalmából kibontó materiális koncepció. Az alkotmánybírósági gyakorlatban az emberi méltósághoz való jog az alapjogok lényeges tartalmának részét képezi és ennek megfelelően normatív résztartalmakból tevődik össze.

A Szövetségi Alkotmánybíróság maga is kísérletet tett emberi méltósághoz való jog tartalmának meghatározására. Ebben két kiindulási pont kínálkozott számára: egyrészt a jogi fogalom keletkezésének története, másrészt a fogalom esztörténete. Az esztörténetből levont következtetések lényegében az emberi méltóság pozitív meghatározási kísérletében csapódtak le. Az emberkép formula az emberkép következő elemeit nevesítik: önérték, önállóság, cselekvési autonómia, társadalomhoz kötöttség, felelősségtudat. A Szövetségi Alkotmánybíróság az emberi méltósághoz való jog tartalmát azonban általában nem pozitív, hanem az emberi méltóság történelem során megtapasztalt megsértéséből kiindulva, negatív módon, a jogsértések oldaláról határozza meg azzal, hogy meghatározott magatartásokat megtilt. A negatív meghatározás eszköze a tárgyként kezelés formulája, amelyet a testület az emberkép elemeket magában foglaló alany fogalommal pontosított. A tárgyként kezelés formulájának az alanyként kezeléssel való pontosítása sem teszi lehetővé az emberi méltósághoz való jog tartalmának általános meghatározását, mivel az alkotmánybírósági vizsgálat a korlátozás szintjén zajlik, az emberi méltóság sérelmének megállapítása pedig a konkrét ügy körülményeitől függ. Bár az emberi méltóság negatív megközelítése tág teret ad a jogértelmezés számára, a Szövetségi Alkotmánybíróság által az emberi méltóság értelmezésére kidolgozott fogalmi rendszer behatárolja a testület mozgásterét és irányt mutat a későbbi joggyakorlat számára.

Az Alkotmánybíróság már a korai gyakorlatában felhasználta a tárgyként kezelés tilalmát az emberi méltóság lényegének meghatározásakor, az sokáig csak díszítő elemként funkcionált. Az Alkotmánybíróság az ember jogi fogalmából kiindulva az emberi méltósághoz való jogot elsősorban nem abszolút jogként, hanem az általános személyiségi jog megnyilvánulásaként hasznosította azzal, hogy megnevezte annak a tartalmi elemeit és ezekből különböző különös jogokat olvasott ki. Az Alkotmánybíróság gyakorlatában az Alkotmánybíróság hatásköreinek változása 2010-ben és az Alaptörvény hatályba lépése 2012-ben jelentős változást hozott. Elsősorban a testület alkalmazta a tárgyként kezelés elvét az emberi méltóság sérelmének megállapítására. Másodsorban pedig a korábbi gyakorlatban kibontott emberképből, amely az emberi méltósághoz való jogot pozitív tartalommal töltötte meg, valamint az Alaptörvény felelősségi klauzulájából kiindulva – német mintára – kidolgozta az Alaptörvény emberképe formulát. Az emberi méltósághoz való jog tartalma a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban is esetről esetre bontakozik ki, de a testület alapvetően a megadott fogalmi keretek között mozog, amely támpontot nyújt a későbbi ügyek megítélésében is.

Az alkotmánybírósági gyakorlatban az emberi méltósághoz való jog – a *post mortem* védelmet kivéve, amelynek az emberi méltósághoz kapcsolása a védelem korlátozottsága miatt vitatható – nem önmagában jelenik meg, hanem valamelyik speciális alapjoggal összekapcsolva. Ezért a szakirodalom az emberi méltósághoz való jog tartalmát olyan szférák azonosítása révén határozza meg, amelyekben az emberi méltóság az alapjogok különös tartalmaként különösképpen megnyilvánul. Egyetértés van abban, hogy az emberi

méltósághoz való jog biztosítja az egyén testi-lelki integritását, a szellemi-erkölcsi személyiség identitását, az emberek jogegyenlőségét, és a megélhetéshez szükséges létminimumot. Ennek megfelelően az emberi méltósághoz való jog tartalmának bemutatása során elsősorban az élethez való joggal és a személyiség szabad kibontakoztatásához való joggal való kapcsolatát vizsgáltam. Az élethez való jog és a személyiség szabad kibontakoztatáshoz való jog részletesebb, az emberi méltóság magon túlmutató bemutatását az indokolta, hogy az Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jognak két aspektusa van: egyrészt az emberi lét egészét az élethez való joggal együtt védő, az alapjogi rendszert megalapozó abszolút jog, másrészt a személyiség fejlődését védő relatív jog (általános személyiségi jog). Az emberi méltósághoz való jog jogegyenlőségi klauzulával és a szociális jogállam elvével való viszonyát ezzel szemben csak olyan mértékben tártam fel, amennyiben az az emberi méltóság mag azonosításához szükséges volt. A konklúzió az, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság és az Alkotmánybíróság gyakorlatában az emberi méltósághoz való jog tartalma jelentős mértékben megegyezik annak ellenére, hogy az emberi méltósághoz való jog és a többi alapjog viszonyát eltérően értelmezi a két testület. Az egyes résztartalmak kibontásában szerepet kapott az Emberi Jogok Európai Bíróságának a joggyakorlata is, amelyet az adott ügyeknél jeleztem.

Végül bemutattam az emberi méltósághoz való jog érinthetlensége körül kibontakozott vitát, amely a német gyakorlatban döntően a rendőri löfegyverhasználat, a magyar gyakorlatban pedig az eutanázia kérdéséhez kapcsolódik. Álláspontom szerint mindkét testület megmaradt a saját maga által kidolgozott alkotmányjogi elvek keretein belül az emberi méltósághoz való jog vagy annak egyik aspektusa korlátozhatatlanságánál.

Szakirodalom

ÁDÁM Antal: *Alkotmányi értékek és alkotmánybíráskodás*. Budapest: Osiris, 1998.

ALEXY, Robert: *Theorie der Grundrechte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1986.

ALEXY, Robert: Grundrechte als subjektive Rechte und als objektive Normen. In: ALEXY, Robert (szerk.): *Recht, Vernunft, Diskurs. Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1995, 277-278.

AMELUNG, Knut: Die zweite Tagebuchentscheidung des Bundesverfassungsgerichts. *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)* 1990, 1755.

AUBEL, Tobias: Das Gewährleistungsrecht auf ein menschenwürdiges Existenzminimum. In: EMMENEGGER, Sigrid – WIEDEMANN, Ariane (szerk.): *Linien der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts – erörtert von den wissenschaftlichen Mitarbeitern*. 2. kötet Berlin: De Gruyter, 2011, 273-298.

ÁRVA Zsuzsanna: *Kommentár Magyarország Alaptörvényéhez*. Budapest, Wolters Kluwer, 2013.

BALDUS, Manfred: Der Kernbereich privater Lebensgestaltung – absolut geschützt, aber abwägungsoffen. *Juristen Zeitung (JZ)* 2008/5.

BALOGH Zsolt: Alapjogi tesztek az Alkotmánybíróság gyakorlatában. In: HALMAI Gábor (szerk.): *A megtalált alkotmány? A magyar alapjogi bíráskodás első kilenc éve*. Budapest: Indok, 2000.

BALOGH Zsolt – HOLLÓ András (szerk.): *Az alkotmány magyarázata*. Budapest: KJK KERSZÖV, 2002.

BALOGH Zsolt: Az emberi méltóság: Jogi absztrakció vagy alanyi jog. *Iustum Aequum Salutare* 2010/4. 35-44.

BALOGH Zsolt: Alapjogok korlátozása az új alkotmányban. *Pázmány Law Working Paperes* 2011/19. <http://d18wh0wf8v71m4.cloudfront.net/docs/wp/2012/2011-19.pdf>

BARCSI Tamás: *Az emberi méltóság filozófiája*. Budapest: Typotex, 2013.

BECKER, Ulrich: *Das 'Menschenbild des Grundgesetzes' in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*. Berlin: Dunker & Humblot, 1996.

BENDA, Ernst: Die Würde des Menschen ist unantastbar. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie (ARSP) – Beiheft 22*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1985.

BENDA, Ernst: Menschenwürde und Persönlichkeitsrecht. In: BENDA, Ernst – MAIHOFFER, Werner – VOGEL, Hans-Joachen: *Handbuch des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*. (a továbbiakban: HbVerfR) Berlin – New York: de Gruyter, 1994.

BENDA, Ernst: Verständigungsversuche über die Würde des Menschen, *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)* 2001, 2147-2148.

BERECZ Péter: A német Szövetségi Alkotmánybíróság döntéseiből. *Fundamentum* 2008/1. 81-84.

BERGER, Christian: Buch 4. Familienrecht. Titel 2. Abstammung. In: JAUERING Othmar (szerk.): *Jauering Bürgerliches Gesetzbuch*. München: C.H.Beck, 2003.

BITSKEY Botond: Hosszú távon megéri alkotmányosnak lenni. Két közjogi eset. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *Viva vox iuris civilis Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Szent István Társulat, 2012, 77-90.

BÖCKENFÖRDE, Ernst Wolfgang: Schutzbereich, Eingriff, Verfassungsimmanente Schranken. *Der Staat*. 2003/1. 165.

BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: *Recht, Staat, Freiheit. Studien zur Rechtsphilosophie, Staatstheorie und Verfassungsgeschichte*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2006, 379-419.

BOLBERITZ Pál: *Isten, ember, vallás a keresztény filozófiai gondolkodás tükrében*. Budapest: Ecclesia, 1981.

BOLBERITZ Pál: Az emberi méltóság keresztény szemléletéről. In: TRÓCSÁNYI László (szerk.): *A mi alkotmányun*. Budapest: KJK-Kerszöv 2006.

BOROWSKI, Martin: *Grundrechte als Prinzipien*. Baden-Baden: Nomos, 2007.

BOURCARDE, Kay: *Folter im Rechtsstaat? Die Bundesrepublik nach dem Entführungsfall Jakob von Metzler*, Gießen 2004,

URL: http://www.bourcarde.eu/texte/folter_im_rechtsstaat.pdf ([2015. 01. 20.]).

BRAGYOVA András: *Az új Alkotmány egy koncepciója*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – MTA ÁJI, 1995.

BREUER, Clemens: Das Folter von Menschen. Die Differenz zwischen dem Anspruch eines weltweiten Verbots und dessen praktischer Missachtung und die Frage nach der möglichen Zulassung der «Rettungsfolter». In: BEESTERMÖLLER, Gerhard – BRUNKHORST, Hauke (szerk.): *Rückkehr der Folter. Der Rechtsstaat im Zwielficht?* München: C.H. Beck, 2006.

BRUGGER, Winfried: *Menschenwürde, Menschenrechte, Grundrechte*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 1997.

CALLIESS, Christian: Die grundrechtliche Schutzpflicht im mehrpoligen Verfassungsrechtsverhältnis, *Juristen Zeitung (JZ)* 2005/ 7. 321-330.

CLASSEN, Claus Dieter: Die Ableitung von Schutzpflichten des Gesetzgebers aus Freiheitsrechten. Ein Vergleich von deutschem und französischem Verfassungsrecht sowie der europäischen Menschenrechtskonvention. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart Neue Folge (JöR NF)* 36. kötet Tübingen: J.C.B. Mohr, 1987.

CORNILS Matthias: BVerfGE 49, 98 – Kalkar. Die Schnelle Brüder im Spannungsfeld zwischen Gesetzesvorbehalt und dynamischen Grundrechtsschutz. In: MENZEL, Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, 296.

CORNILIS, Matthias: *Die Ausgestaltung der Grundrechte*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2005.

COSTA BARBOSA, Ana Paula: *Die Menschenwürde im deutschen Grundgesetz und in der brasilianischen Verfassung von 1988*. Berlin: Lit Verlag, 2008.

CSINK Lóránt – SCHANDA Balázs: 15. § Házasság és család. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II*. Budapest: Századvég, 2009, 490-500.

DEDERER, Hans-Georg: BVerfGE 31, 1 – Schwangerschaft I. Warum der Gesetzgeber von einer grundsätzlichen Rechtspflicht der Schwangeren zum Austragen des Kindes ausgehen muss. In: MENZEL, Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, 242-253.

DEDERER, Hans-Georg: BVerfGE 46, 160 – Schleyer. Grundrechtliche Schutzpflicht des Staates für das menschliche Leben bei terroristischer Erpressung des Staates: Freie Hand für die Staatsleitung. In: MENZEL, Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, 279.

DEDERER, Hans-Georg: BVerfGE 82, 60 – Steuerfreies Existenzminimum. Verfassungsrechtlich gebotener Familienlastenausgleich: Existenzminimum sämtlicher Familienmitglieder muss steuerfrei bleiben. In: MENZEL, Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, 437-442.

DEGENHART, Christoph: Art. 102. Abschaffung der Todesstrafe. In: SACHS, Michael (szer.): *Grundgesetz Kommentar*. München, C.H. Beck, 2009, 1967-1971.

DELI Gergely – KUKORELLI István: Az emberi méltóság alapjoga Magyarországon *Jogtudományi Közlöny* 2015/7-8. 337-348.

DESOI, Monika – KNIERIM, Antonie: Intimsphäre und Kernbereichsschutz. Ein unantastbarer Bereich privater Lebensgestaltung in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. *Die Öffentliche Verwaltung* 2011/10. 398-404.

DI FABIO, Udo: Art. 2 Abs. 2 In: MAUNZ, Theodor – DÜRIG, Günter (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. 1. kötet München: C.H. Beck, cserelap állás: 2004, 1-81. (DI FABIO 2004)

DI FABIO, Udo: Grundrechte als Wertordnung, *Juristen Zeitung (JZ)* 2004/1. 1-8.

DÓSA ÁGNES: *Az orvos kártérítési felelőssége*. Budapest: HVG-ORAC, 2004.

DÓSA ÁGNES: Az orvos polgári jogi felelőssége az egészséges, nem kívánt gyermek születéséért. *Állam és Jogtudomány* 2000.

DÓSA Ágnes: *Összehasonlító egészségügyi jog*. Budapest: Complex 2012.

DREIER, Horst: Buchbesprechung: Peter Häberle, Das Menschenbild im Verfassungsstaat. *AöR (Archiv des öffentlichen Rechts)* 1991, 623-628.

DREIER, Horst: Art. 1. Menschenwürde, Menschenrechte, Grundrechtsbindung. In: DREIER, Horst (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004, 139-287.

DREIER, Horst: Art. 2. Abs. 1. Freie Entfaltung der Persönlichkeit. In: DREIER, Horst (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2004, 288-345.

DREIER, Horst: Grenzen des Tötungsverbotes – Teil 1. *Juristen Zeitung (JZ)* 2007/6. 261-270.

DREIER, Horst: Grenzen des Tötungsverbotes – Teil 2. *Juristen Zeitung (JZ)* 2007/7. 317-326.

DUPRÉ, Catherine: *Importing the law in Post-Communist Transitions. The Hungarian Constitutional Court and the Right to Human Dignity*. Oxford – Portland Oregon: Hart Publishing, 2003.

DUPRÉ, Catherine: Az emberi méltóság a 2011-es magyar Alaptörvényben. *Fundamentum* 2011/4. 23-36.

- DUPRÉ, Catherine: Human Dignity: Rhetoric, Protection and Instrumentalisation. In: TÓTH, Gábor Attila (szerk.): *Constitution for a Disunited Nation – On Hungary's 2011 Fundamental Law*, Budapest-New York, Central European University Press, 2012, 143-169.
- DUPRÉ, Catherine: *The age of dignity. Human rights and constitutionalism in Europe*. Oxford: Hart Publishing, 2015.
- DÜRIG, Günter: Grundrechte und Zivilrechtsprechung. In: Theodor MAUNZ (szerk.): *Festschrift für Hans Nawiasky*. München: 1956.
- DÜRIG, Günter: Art. 1. In: MAUNZ Theodor, DÜRIG Günter (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. 1. kötet München: C.H. Beck, cserelap állás: 1958, 1-26.
- EHMANN, Horst: Zur Struktur des Allgemeinen Persönlichkeitsrechts. *Juristische Schulung (JuS)* 1997, 193-202.
- ENDERS, Christoph: *Die Menschenwürde in der Verfassungsordnung. Zur Dogmatik des Art. 1 GG*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1997.
- ENDERS, Christoph: Die normative Unantastbarkeit der Menschenwürde. In: GRÖSCHNER, Rolf – LEMBCKE, Oliver W. (szerk.): *Das Dogma der Unantastbarkeit. Eine Auseinandersetzung mit dem Absolutheitsanspruch der Würde*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009, 69-93
- FENWICK, Daniel: 'Abortion jurisprudence' at Strasbourg: deferential, avoidant and normatively neutral? *Legal Studies*. Vol. 34 No. 2, 2014, 214-241.
- FILÓ Mihály: *Az eutanázia a büntetőjogi gondolkodásban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 2009.
- FRANK, Rainer: Recht auf Kenntnis der genetischen Abstammung. *FamRZ* 1988, 113 - 120.
- FRANK, Rainer – HELMS, Tobias: Kritische Bemerkungen zum Regierungsentwurf eines „Gesetzes zur Klärung der Vaterschaft unabhängig vom Anfechtungsverfahren.“ *FamRZ* 2007, 1277-1281.
- FRIVALDSZKY János: Az emberi személy alkotmányos fogalma felé. In: Schanda Balázs – Varga Zs. András (szerk.): *Látélet közjogunk elmúlt évtizedéről*. Budapest: PPKE JÁK, 2010, 1951.
- FRIVALDSZKY János – FRIVALDSZKYNÉ JUNG Csilla: Az öngyilkosság és az abban való közreműködés a természetes erkölcsi törvény és természetjogi gondolkodás szempontjából. *Jogelméleti Szemle* 2013/3. 7-33.
- FRIVALDSZKY János: John Locke: a kormányzat a tulajdonjog biztosítására jött létre megbízási szerződéssel. In: FRIVALDSZKY János: *A jogi gondolkodás mérföldkövei a kezdetektől a XIX. század végéig*. Budapest: Szent István Társulat, 2013, 211-240.
- FRIVALDSZKY János: Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai perspektívában – különös tekintettel a jogalanyisághoz és az élethez való jog aktuális kérdéseire. *Acta Humana* 2014/1. 7-33.
- FRIVALDSZKY János: *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól – emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság*. Budapest: Pázmány Press, 2015.
- GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: 8. § Alapjogok korlátozása. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I*. Budapest: Századvég, 2009, 387-432.
- GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: *Alkotmányos polgári jog? Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban*. Budapest–Pécs: Dialog Campus, 2011.

GEDDERT-STEINACHER, Tatjana: *Menschenwürde als Verfassungsbegriff. Aspekte der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts zu Art. 1 Abs. 1 Grundgesetz*. Berlin: Dunker&Humblot, Berlin, 1989.

GIESE, Bernhard: *Das Würde-Konzept. Eine normfunktionale Explikation des Begriffes Würde in Art. 1 Abs. 1 GG*. Berlin: Duncker&Humblot, 1975.

GÖRÖG Márta: A kegyeleti jog gyakorlásának jogosultjairól és az érvényesíthetőség időbeli korlátairól. *Polgári jogi kodifikáció (PJK)* 2005/2. 15-19.

GRABENWARTER, Christoph: *European Convention on Human Rights. Commentary*, 2014.

GRAF, VITZTHUM Wolfgang: Die Menschenwürde als Verfassungsbegriff. *Juristen Zeitung (JZ)*, 1985, 201-209.

GRAF VON KIELMANSEGG, Sebastian: Grundfälle zu den allgemeinen Grundrechtslehren. *JuS* 2009/1. 19-23; *JuS* 2009/2. 118-124.; *JuS* 2009/3. 216-221.

GRÖSCHNER, Rolf: Menschenwürde als Konstitutionsprinzip der Grundrechte. In: SIEGETSLEITNER, Anne – KNOEPFFLER, Nikolaus (szerk.): *Menschenwürde im interkulturellen Dialog*. Freiburg – Münchn: Karl Alber Verlag, 2005.

GRÖSCHNER, Rolf – LEMBCKE, Oliver W: Das Kopftuch als Augenbinde – Fünf für den Frieden und drei für die Pflicht. *Zeitschrift für Rechtsphilosophie (ZRph)* 2005/2. 69-72.

GRÖSCHNER, Rolf: Des Menschen Würde – humanistische Tradition eines Verfassungsprinzips. In: KIRSTE, Stephan – LEMBCKE, Oliver W. (szerk.): *Des Menschen Würde – entdeckt und erfunden im Humanismus der italienischen Renaissance*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, 215-234.

GRÖSCHNER Rolf – LEMBCKE Oliver W.: Dignitas absoluta. Ein kritischer Kommentar zum Absolutheitsanspruch der Würde. In: GRÖSCHNER Rolf – LEMBCKE Oliver W. (szerk.): *Das Dogma der Unantastbarkeit. Eine Auseinandersetzung mit dem Absolutheitsanspruch der Würde*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009, 1-24.

GYÖRFI Tamás: A tulajdonságok nélküli ember elmélete. Az Alkotmánybíróság oszthatatlansági doktrínája és ami abból (nem) következik. *Fundamentum* 1998/3. 23-41.

GYÖRFI Tamás: *Az Alkotmánybíráskodás politikai karaktere, Értekezés a magyar Alkotmánybíróság első tíz évéről* Budapest: INDOK 2001.

Györfi Tamás: Drogfogyasztás és önrendelkezési jog. *Fundamentum* 2001/1. 26-38.

GYÖRFI Tamás: Az emberi méltósághoz való jog dogmatikai problémái. Szélgjegyzetek az eutanázia indítványhoz. *Fundamentum* 2003/1. 142-150.

GYÖRFI Tamás: Üzenet az elefántcsonttoronyból. *Fundamentum* 1/2005. 73-85.

HÄBERLE, Peter: § 20 Die Menschenwürde als Grundlage der staatlichen Gemeinschaft In: ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland* 1. kötet Grundlagen von Staat und Verfassung Heidelberg: C.F. Müller, 1995, 815-861.

HÄBERLE, Peter: *Das Menschenbild im Verfassungsstaat*. Berlin: Dunker&Humblot, 2008.

HALMAI Gábor: Az alkotmány mint norma a bírói jogalkalmazásban *Fundamentum* 1998/3. 77-81

HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: Az emberi jogok korlátozása. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila: *Emberi jogok*. Budapest: Osiris, 2003, 108-135.

HALMAI Gábor: Az élethez való jog az alkotmányjogász szemével. Korreferátum Jobbágyi Gábor előadásához. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/90 – 2005*. Budapest: Gondolat 2007, 17-26.

HALMAI Gábor: Alkotmányos jog az élethez és a halálhoz. In: FILÓ Mihály (szerk.): *Párbeszéd a halálról. Eutanázia a jogrend peremén*. Budapest: Literatura Medica 2011.

HAMANN, Andreas: *Das Grundgesetz. Ein Kommentar für Wissenschaft und Praxis*. Neuwied: Hermann Luchterhand Verlag, 1961.

HANÁK András: Egy különös abortusz után. *Fundamentum* 1998/3. 82-88.

HASE, Friedelm: Freiheit ohne Grenzen? Überlegungen zu den Grundlagen der Dogmatik vorbehaltlos gewährleisteter Grundrechte. In: DEPENHEUER, Otto – HEINTZEN, Markus – JESTAEDT, Matthias – AXEL, Peter (szerk.): *Staat im Wort. Festschrift für Josef Isensee*. Heidelberg: 2007, 549-560.

HASSENSTEIN, Bernhard: Der Wert der Kenntnis der eigenen genetischen Abstammung. *FamRZ* 1988, 120-123.

HEGEDŰS Katalin: Újabb viták az eutanáziáról és a palliatív terapiáról. *Lege Artis Medicinae (LAM)* 2008/10. 732-735.

HERDEGEN, Matthias: Art. 1. Abs. 1 In: MAUNZ Theodor, DÜRIG Günter (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. 1. kötet München: C.H. Beck, cserelap állás: 2009, 1-74. (HERDEGEN 2009)

HERDEGEN, Matthias: Die Garantie der Menschenwürde: absolut und doch differenziert? In: GRÖSCHNER Rolf – W. LEMBCKE Oliver (szerk.): *Das Dogma der Unantastbarkeit. Eine Auseinandersetzung mit dem Absolutheitsanspruch der Würde*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009, 93-109.

HERPAI ANNAMÁRIA: Újabb jelenségek a születéssel kapcsolatos kártérítési igények körében. *Magyar Jog* 2005/11. 691-701.

HESSE, Konrad: *Grundzüge des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, Heidelberg: C.F. Müller, 1999.

HILGENDORF, Eric: Folter im Rechtsstaat? *Juristen Zeitung (JZ)* 2004/7. 331-339.

HILLGRUBER, Christian: *Der Schutz des Menschen vor sich selbst?* München: Vahlen, 1992.

HILLGRUBER, Christian: Selbstbestimmung und Fremdbestimmung. Zu den tatbestandlichen Grenzen grundrechtlicher Freiheit. In: DEPENHEUER, Otto – HEINTZEN, Markus – JESTAEDT, Matthias – AXEL, Peter (szerk.): *Staat im Wort. Festschrift für Josef Isensee*. Heidelberg: 2007, 561-576.

HOFFMANN, Haso: Die versprochene Menschenwürde (Antrittsvorlesung 21. Januar 1993). <http://edoc.hu-berlin.de/humboldt-vl/hofmann-hasso/PDF/Hofmann.pdf>

HÖFLING, Wolfram: Menschenwürde und gute Sitten, *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)* 1983, 1582-1585.

HÖFLING, Matthias: Art. 1. In: SACHS, Michael (szerk.): *Grundgesetz Kommentar*. München: C.H. Beck Verlag, 2009, 75-110.

HÖFLING, Wolfram: Wer definiert des Menschen Leben und Würde? In: DEPENHEUER, Otto – HEINTZEN, Markus – JESTAEDT, Matthias – AXEL, Peter (szerk.): *Staat im Wort. Festschrift für Josef Isensee*. Heidelberg: 2007, 525-533.

HORVÁTH Tibor (szerk.): *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon* Miskolc: Halálbüntetést ellenzők ligája, 1991.

HORVÁTH Tibor: Halálbüntetés Magyarországon. In: SAJÓ András – SEBES Ágnes (szerk.) *A halálbüntetésről*. Budapest: Medvetánc Füzetek, 1990.

HUBER, Peter M.: Das Menschenbild im Grundgesetz. *Jura (Juristische Ausbildung)* 1998, 505-511.

HUBMANN, Heinrich: *Das Persönlichkeitsbild*. München – Köln: Böhlau Verlag, 1953.

HUFEN Friedhelm: Schutz der Persönlichkeit und Recht auf informationelle Selbstbestimmung. In: Peter BADURA – Horst DREIER (szerk.) *Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht*. I. kötet Tübingen: Mohr Siebeck, 2001, 105-127.

HUFEN, Friedelm: Erosion der Menschenwürde? *Juristen Zeitung (JZ)* 2004/7. 313-318.

IPSEN, Hans Peter: Über das Grundgesetz. In: *Gesammelte Beiträge seit 1949*. Tübingen: J.C.B. Mohr, 1988.

ISENSEE, Josef: *Das Grundrecht auf Sicherheit. Zu den Schutzpflichten des freiheitlichen Verfassungsstaates*. Berlin: Dunker&Humblot, 1983.

ISENSEE, Josef: § 111 Das Grundrecht als Abwehrrecht und als staatliche Schutzpflicht: In: ISENSEE, Josef – Kirchhof, Paul (szerk.): *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland V*. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 2000, 143-241.

JABER, Dunja: *Über den mehrfachen Sinn von Menschenwürde-Garantien. Mit besonderer Berücksichtigung von Art. 1 Abs. 1 Grundgesetz*. Frankfurt am Main: Ontos 2003.

JAKAB András: Buchbesprechung [Catherine DUPRÉ: *Importing the Law in Post-Communist Transitions. The Hungarian Constitutional Court and the Right to Human Dignity* Oxford: Hart 2003, 63-86.] *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht (ZaöRV)* Vol. 64. 2004, 243-253.

JAKAB ANDRÁS: *A magyar jogrendszer szerkezete*. Budapest-Pécs: Dialóg Campus, 2007. (JAKAB 2007)

JAKAB András: A szocializmus jogdogmatikai hagyatékának néhány eleméről. *Iustum Aequum Salutare* 2007/1. 189-2014.

JAKAB András – VINCZE Attila: 70/K. § Alapjogok érvényesíthetősége a bíróságokon. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II*. Budapest: Századvég, 2009, 2666-2684.

JAKAB András: *Az új Alaptörvény keletkezése és gyakorlati következményei*. Budapest: HVG-ORAC, 2011.

JAKAB András: Jogállamiság és terrorfenyegetés. Az alkotmány nomativitásának és az életmentő kényszer megengedhetőségének kérdése. In: FEKETE Balázs – HORVÁTH Balázs – KREISZ Brigitta (szerk.): *A világ mi magunk vagyunk...: Liber Amicorum Imre Vörös*. Budapest: HVG-ORAC, 2014, 240-263.

JAKAB András: *Az Európai alkotmányjog nyelve*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Egyetem, 2016.

JARASS, Hans D.: Das allgemeine Persönlichkeitsrecht in Grundgesetz, *NJW* 1989, 857-862.

JARASS, Hans D.: Die Grundrechte. In: D. JARASS, Hans –PIEROTH, Bodo: *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2000, 15-92.

JELLINEK Georg: *System der subjektiven öffentlichen Rechte*. Tübingen: J. C. B. Mohr 1919.

JOBÁGYI Gábor: *A méhmagzat életjog*. Budapest: Szent István Társulat, 1997.

JOBÁGYI Gábor: A dávodi abortuszper. *Jogtudományi Közlöny* 11/12/2002. 465-473.

JOBÁGYI Gábor: *Orvosi jog* Budapest: Szent István Társulat, 2007. (JOBÁGYI 2007. a.)

JOBÁGYI Gábor: Az élethez való jog alakulása. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/90 – 2005* Budapest: Gondolat, 2007, 236-270. (JOBÁGYI 2007. b.)

JÓRI András: 59. § A magánszférájogok. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II*. Budapest: Századvég, 2009, 2167-2193.

JUHÁSZ Gábor: 70/D. § Az egészséghez való jog. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II*. Budapest: Századvég, 2009, 2570-2578.

JUHÁSZ Gábor: 70/E. § A szociális biztonsághoz való jog. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II*. Budapest: Századvég, 2009, 2579-2593.

KANT, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése* In: KANT Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája* [ford. Berényi Gábor] Budapest: Gondolat 1991.

KIRSTE, Stephan: Menschenwürde und die Freiheitsrechte des Status Activus. Renaissancehumanismus und gegenwärtige Verfassungsdiskussion. In: GRÖSCHNER, Rolf – KIRSTE, Stephan – LEMBCKE, Oliver W.: *Des Menschen Würde – entdeckt und erfunden im Humanismus der italienischen Renaissance*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, 187-214.

KIS János: *Az abortuszról. Érvek és ellenérvek*. Cserépfalvi, 1992 (KIS 1992 a.)

KIS János: Az Alkotmánybíróság az élethez való jogról. *Jogtudományi Közlöny* 1992/3-4. 118-133. (KIS 1992 b.)

KIS János: *Alkotmányos demokrácia*, Budapest: INDOK, 2000.

KLICSU László: Az emberi méltóság a német Alkotmánybíróság egyes döntéseiben. *Iustum Aequum Salutare* 2010/4. 127-133.

KLOEPFER, Michael: Grundrechtstatbestand und Grundrechtsschranken in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts – dargesellt am Beispiel der Menschenwürde. In: STARCK Christian (szerk.): *Bundesverfassungsgericht und Grundgesetz. Festgabe aus Anlaß des 25jährigen Bestehens des Bundesverfassungsgerichts*. II kötet. Die Bundesstaatlichkeit in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. Tübingen: Mohr Siebeck, 1976, 405-420.

KLOEPFER Michael: Leben und Würde des Menschen In: Peter BADURA – Horst DREIER (szerk.): *Festschrift 50 Jahre Bundesverfassungsgericht II*. Band Klärung und Fortbildung des Verfassungsrechts Tübingen: Mohr Siebeck, 2001, 77-103.

KLUTH Winfried: Menschenwürde zwischen Naturrecht und Tabu. In: DEPENHEUER, Otto – HEINTZEN, Markus – JESTAEDT, Matthias – AXEL, Peter (szerk.): *Staat im Wort. Festschrift für Josef Isensee*. Heidelberg: 2007, 535-548.

KÖLES TIBOR: *Orvosi műhiba perek*. Budapest: HVG-ORAC, 1999.

KOLTAY András: A közösségek méltóságának védelme. *Iustum Aequum Salutare* 2005/1. 147-169.

KOLTAY András: Az emberi jogok, az emberi méltóság és az alkotmányos rend védelme a magyar médiaszabályozásban. In: *Medias Res* 2012/1. 37-66.

KOLTAY András: Az emberi méltóság védelmének kérdései a médiaszabályozásban és a joggyakorlatban. In: MENYHÁRD Attila – GÁRDOS-OROSZ Fruzsina (szerk.): *Személy és személyiség a jogban*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016, 193-246.

KORFF, Douwe: *The right to life. A guide to the implementation of Article 2 of the European Convention of Human Rights*, Human rights handbooks, No. 8, Council of Europe 2006.

KOVÁCS József: *A modern orvosi etika alapjai. Bevezetés a bioetikába*. Budapest: Medicina 1997.

KOVÁCS Krisztina: A hátrányos megkülönböztetés. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest: Osiris, 2003, 363-421.

KOVÁCS Kriszta: *Az egyenlőség felé. A hátrányos megkülönböztetés tilalma és a támogató intézkedések*. Budapest: L'Harmattan, 2012.

KRINGS, Günter: *Grund und Grenzen grundrechtlicher Schutzansprüche*. Berlin: Dunker&Humblot, 2003.

KUNIG, Philip: Zum Dogma der unantastbaren Menschenwürde. In: GRÖSCHNER, Rolf – LEMBCKE, Oliver W. (szerk.): *Das Dogma der Unantastbarkeit. Eine Auseinandersetzung mit dem Absolutheitsanspruch der Würde*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2009, 121-132.

KÜPPER, Herbert: A gyülekezési alapjog Magyarországon és Németországban. *Jura* 2008/1. 103-118.

KÜPPER, Herbert: IT-alapjog és elektronikus magánszféra – az alkotmánybíróság legitim jogfejlesztése vagy tilos jogalkotása? (I. rész) *Közjogi Szemle* 2009/4. 1-6.

KÜPPER, Herbert: IT-alapjog és elektronikus magánszféra – az alkotmánybíróság legitim jogfejlesztése vagy tilos jogalkotása? (I. rész) *Közjogi Szemle* 2010/1. 1-6.

KÜPPER Herbert: *Ungarns Verfassung vom 25. April 2011: Einführung – Übersetzung – Materialien*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 2012.

KÜPPER, Herbert: Zwischen Staatspaternalismus, Kollektivismus und liberalem Individualismus: Normative Grundlagen des Menschenbildes im neuen ungarischen Grundgesetz. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál: *Viva vox iuris civilis Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*, Budapest: Szent István Társulat, 2012, 213-239.

LÁBADY TAMÁS: A fogyatékkal született gyermek saját jogú kártérítési igényéről. *Családi Jog* 2006/3. 15-25.

LAUFS, Adolf: Fortpflanzungsmedizin und Menschenwürde, *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)* 2000, 2716-2718.

LEMBCKE, Oliver W.: *Die Würde des Menschen frei zu sein. Zum Vermächtnis der „Oratio de hominis dignitate“ Picos della Mirandola*. In: Rolf GRÖSCHNER – KIRSTE, Stephan – LEMBCKE, Oliver W.: *Des Menschen Würde – entdeckt und erfunden im Humanismus der italienischen Renaissance*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, 159-186.

LERCHE, Peter: Verfassungsrechtliche Aspekte der Gentechnologie. In: LUKES Rudolf – SCHOLZ Rupert: *Rechtsfragen der Gentechnologie. Vorträge anlässlich eines Kollegiums Recht und Technik, Rechtsfragen der Gentechnologie in der Tagungsstätte der Max-Planck-Gesellschaft „Schloß Ringberg“ am 18./19./20. November 1985*. Köln – Berlin – Bonn – München: Carl Heymann, 1986.

LOCKE John: Értékezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról. Budapest: Gondolat Kiadó, 1986.

LORENZ, Dieter: § 128 Recht auf Leben und körperliche Unversehrtheit. In: ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland (HdSdBD)* VI. 3-39.

LORZ, Ralph Alexander: *Modernes Grund- und Menschenrechtsverständnis und die Philosophie der Freiheit Kants. Eine staatsrechtliche Untersuchung an Maßstäben des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland*. Stuttgart-München-Hannover-Berlin-Weimar: Richard Boorberg Verlag, 1993.

LÜBBE-WOLFF, Gertrude: *Die Grundrechte als Eingriffsabwehrrechte. Struktur und Reichweite der Eingriffsdogmatik im Bereich staatlicher Leistungen*. Baden-Baden: Nomos, 1988.

MAJTÉNYI Balázs: 18. § Az egészséges környezethez való jog. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I*. Budapest: Századvég, 2009, 512-530.

MAJTÉNYI Balázs: 56. § Jogképesség. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II*. Budapest: Századvég, 2009, 1996-2004.

MAJTÉNYI László: Az információs jogok intézményi kifejlődése Magyarországon. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál: *Viva vox iuris civilis Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*, Budapest: Szent István Társulat, 2012, 240-254.

MAYER Matthias: *Untermaß, Übermaß und Wesengehaltsgarantie* Baden-Baden: Nomos Verlag, 2005.

MCCRUDDEN, Christopher: *Human dignity and judicial interpretation of Human Rights*, The European Journal of International Law, Vol. 19 No. 4, 2008, 655-724.

MENZEL, Jörg: BVerfGE 18, 112 – Auslieferung. In: MENZEL Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive* Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, 142-147.

MERKEL, Reinhard: „Wrongful birth – wrongful life”: Die menschliche Existenz als Schaden? In: NEUMANN, Ulfrid – SCHULZ, Lorenz (szerk.): *International Association for the Philosophy of Law and Social Philosophy/Deutsche Selektion: Verantwortung in Recht und Moral*. ARSP Beiheft 74. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000, 173-192.

MOHÁCSI Barbara: Az elektronikus nyomozási eszközök alkotmányosságának kérdése Németországban. *Belügyi Szemle* 2010/11. 21-43.

MÜLLER-DIETZ, Heinz: *Menschenwürde und Strafvollzug* Sonderausdruck Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1994. 5-36.

MÜLLER-TERPITZ Ralf: BVerfGE 30, 1 – Abhörurteil. In: MENZEL Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive* Tübingen: Mohr Siebeck, 2000. 163-168.

MURSWIEK, Dietrich: Art. 2 Freie Entfaltung der Persönlichkeit, Recht auf Leben, körperliche Unversehrtheit, Freiheit der Person. In: SACHS, Michael (szerk.): *Grundgesetz. Kommentar*. München: C. H. Beck, 2009, 111-169.

NAV RATYIL Zoltán: *A varázsló eltöri pálcáját? A jogi szabályozás vonulata az asszisztált humán reprodukciótól a reprodukív klónozásig*. Budapest: Gondolat, 2012.

NAV RATYIL Zoltán: Az anyatesten kívüli embrió mint „jogi személy”? Egyes szabályozási alternatívák problémái az asszisztált reprodukció során létrehozott anyatesten kívüli embrió tekintetében. In: In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – LANDI Balázs – POGÁCSÁS Anett (szerk.): *(L)ex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Pázmány Press, 2014, 401-412.

NIPPERDEY, Hans Carl: *Grundrechte und Privatrecht*. Krefeld: Scherpe, 1961.

NIPPERDY, Hans Carl: Die Würde des Menschen. In: NEUMANN, Franz – NIPPERDEY, Hans Carl – SCHEUNER, Ulrich (szerk.): *Die Grundrechte. Handbuch der Theorie und Praxis der Grundrechte II*. Berlin: Dunker&Humblot, 1968.

OSSENBUHL, Fritz: Die Interpretation der Grundrechte in der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts. *NJW* 1976, 2100-2117.

OSTERLOH, Lerke: Art. 3. Gleichheit vor dem Gesetz. In: SACHS, Michael (szerk.): *Grundgesetz. Kommentar*. München: C. H. Beck, 2009, 169-237.

PACZOLAY Péter: Az emberi jogok egyetemessége. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – LANDI Balázs – Pogácsás Anett: *(L)ex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Pázmány Press, 2014, 497-504.

PAPIER, Hans Jürgen: Die Würde des Menschen ist unantastbar. In: Rainer GROTE (szerk.): *Die Ordnung der Freiheit: Festschrift für Christian Starck zum siebzigsten Geburtstag*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2007.

PAULOVICS Anita: Az élethez való jog korlátozhatósága. *Sectio Juridica et Politica*, XXV/2. Miskolc: Miskolc University Press, 2007, 415-429.

PAWLIK, Michael: § 14 Abs. 3 des Luftsicherheitsgesetzes – ein Tabubruch? *Juristen Zeitung (JZ)* 2004/21. 1045-1055.

PEILERT Andreas: BVerfGE 65, 1 – Volkszählung. Das Recht auf informationelle Selbstbestimmung als Konkretisierung des allgemeinen Persönlichkeitsrechts. In: MENZEL Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive* Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, 346-347

PETERS, Hans: Die freie Entfaltung der Persönlichkeit als Verfassungsziel. In: LAU, Rudolf – CONTANTOPOULOS, D.S. Hans: *Gegenwartsprobleme des internationalen Rechts und der Rechtsphilosophie. Festschrift für Rudolf Laun zu seinem 70. Geburtstag*. Hamburg: Giradet & Co, 1953, 669-678.

PETERS, Hans: *Das Recht auf freie Entfaltung der Persönlichkeit in der höchstrichterlichen Rechtsprechung*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1963.

PICKER Eduard: *Schadenersatz für das unerwünschte eigene Leben. >>Wrongful life<<* Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1995.

PIEROTH, Bodo – SCHLINK, Bernhard: *Grundrechte Staatsrecht II*. Heidelberg: C. F. Müller, 2011.

PIETZCKER, Jost: Die Rechtsfigur des Grundrechtsverzichts, *Der Staat*, 1978, 527- 551.

PIETZCKER, Jost: Drittwirkung – Schutzpflicht – Eingriff. In: MAURER, Hartmut (szerk.): *Das akzeptierte Grundgesetz. Festschrift für Günter Dürig zum 70. Geburtstag*. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1990.

POSCHER, Ralf: *Grundrechte als Abwehrrechte. Reflexive Regelung rechtlich geordneter Freiheit* Tübingen: Mohr Siebeck, 2003.

POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: Alapjogok mérlegen. Az általános alapjogi tesztek dogmatikája. Budapest: HVG-ORAC, 2016.

PÖSCHL, Viktor – KONDYLI, Panajotis: Würde. In: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland VII.*, 1992, 637-677.

RAINEY, Bernadette – WICKS, Elizabeth – OVEY, Clare: *The European Convention on Human Rights*. Oxford: Oxford University Press, 2014, 143-168.

RENSMANN Thilo: *Wertordnung und Verfassung. Das Grundgesetz im Kontext grenzüberschreitender Konstitutionalisierung*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2007.

RÉVÉSZ T. Mihály – FÖGLEIN Gizella: A polgári demokratikus köztársaság. In: MEZEY Barna (szerk.): *Magyar Alkotmánytörténet*. Budapest: Osiris 2007.

RIDDER, Helmut: *Die soziale Ordnung des Grundgesetzes: Leitfaden zu den Grundrechten einer demokratischen Verfassung*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1975.

RIEDEL, Ulrike: „Kind als Schaden“ Die höchstrichterliche Rechtsprechung zur Arzthaftung für den Kindesunterhalt bei unerwünschter Geburt eines gesunden, kranken oder behinderten Kindes. Frankfurt am Main: Mabuse-Verlag, 2000.

RITGEN, Klaus: BVerfGE 79, 256 – Recht auf Kenntnis der eigenen Abstammung. Schutz von Ehe und Familie vs. allgemeines Persönlichkeitsrecht: Das Recht des Kindes auf Kenntnis der eigenen Abstammung. In: MENZEL Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive* Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.

RUFFERT Matthias: *Vorrang der Verfassung und Eigenständigkeit des Privatrechts. Eine verfassungsrechtliche Untersuchung zur Privatrechtswirkung des Grundgesetzes*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2001.

SACHS, Michael: Die Grundrechte. Vorbemerkungen zu Abschnitt I. In: SACHS, Michael: *Grundgesetz. Kommentar*. München: C.H. Beck, 2009, 39-74.

SAJÓ András: A „láthatatlan alkotmány“ apróbetűi. A magyar Alkotmánybíróság első ezerkétszáz napja. *Állam és Jogtudomány* 1993/1-2. 37-96.

SCHANDA Balázs: A német Alkotmánybíróság új határozata az abortuszkérdésben. *Jogtudományi Közlöny* 1993/12. 483-487.

SCHANDA Balázs: Élet és értékek az új Alaptörvényben. In: CSEHI Zoltán – KOLTAY András – LANDI Balázs – POGÁCSÁS Anett (szerk.): *(L)ex cathedra et praxis. Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Pázmány Press, 2014, 505-514.

SCHANDA Balázs: Házasság és család – alkotmányi értékek. In: Kocsis Miklós – Zeller Judit (szerk.): *A köztársasági alkotmány 20 éve*. Pécs: PAMA, 2009, 113-124.

SCHANDA Balázs: 60. § Lelkiismereti és vallásszabadság. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja II*. Budapest: Századvég 2009, 2194-2219.

SCHANDA Balázs: A vasárnap védelme. Néhány alapjogi szempont. *Iustum Aequum Salutare* 2015/2. 137-142.

SCHANDA Balázs: Az emberi személy, mint az emberi jogok politikát megelőző alapjai. In: HALUSTYIK Anna – KLICSU László (szerk.): *Cooperatrici Veritatis. Ünnepi kötet Tersztyánszkyé Vasadi Éva 80. születésnapja alkalmából*. Budapest: Pázmány Press, 2015, 71-81.

SCHANDA Balázs: Keresztény vagy semleges? Az Alaptörvény identitásának kérdése. *Magyar jog* 2015/3. 129-135.

SCHMIDT-JORTZIG, Edzard: Zum Streit um die korrekte dogmatische Einordnung und Anwendung von Art. 1 Abs. 1 GG. In: HEINTZEN, Markus – JESTAEDT, Matthias – AXER, Peter (szerk.): *Staat im Wort. Festschrift für Josef Isensee*. Heidelberg: C.F. Müller, 2007, 491-506.

SCHMITT GLAESER, Walter: § 129 Schutz der Privatsphäre. In: ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul (szerk.): *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschlands VI*. Heidelberg: C.F. Müller Juristischer Verlag, 2000, 41-106.

SCHMITT GLAESER, Walter: Folter als Mittel staatlicher Schutzpflicht? In: Depenheuer, Otto – Heintzen, Markus – Jestaest, Matthias – Axer, Peter (szerk.): *Staat im Wort. Festschrift für Josef Isensee*. Heidelberg: C. F. Müller, 2007, 507-523.

SCHULZ, Lorenz: Das juristische Potential der Menschenwürde im Humanismus. In: Rolf GRÖSCHNER – Stephan KIRSTE – Oliver W. LEMBCKE: *Des Menschen Würde – entdeckt und erfunden im Humanismus der italienischen Renaissance*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, 21-48.

SCHULZE-FIELITZ, Helmuth: Art. 2. Recht auf Leben und körperliche Unversehrtheit. In: DREIER, Horst (szer.): *Grundgesetz Kommentar I*. Tübingen: Mohr siebeck, 2004, 346-397.

SCHWABE, Jürgen: *Die sogennante Drittwirkung der Grundrechte: zur Einwirkung der Grundrechte auf den Privatrechtsverkehr*. München: W. Goldmann, 1971.

SCHWABE, Jürgen: Probleme der Grundrechtsdogmatik. Buxtehude: J. Schwabe Verlag, 1997. (első kiadás 1977., változatlan kiadás)

SEELMANN, Kurt: Menschenwürde zwischen Person und Individuum. Von der Repräsentation zur Selbst-Darstellung? In: DÖLLIG Dieter (szerk.): *Jus humanum. Grundlagen des Rechts und Strafrechts. Festschrift für Ernst-Joachim Lampe zum 70. Geburtstag*. Berlin: Duncker&Humblot, 2003, 201-316.

SEILER, Christian: Das Grundrecht auf ein menschenwürdiges Existenzminimum. Zum Urteil des Bundesverfassungsgerichts vom 9.2.2010. *JZ* 2010/10. 500-505.

SÓLYOM László: *A személyiségi jogok elmélete*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1983.

SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*, Budapest: Osiris, 2001.

SONNEVEND Pál: Az alapjogi bíráskodás és korlátai. *Fundamentum* 1998/4. 79-84.

SONNEVEND Pál: Szociális jogok, bizalomvédelem, tulajdonvédelem. In: HALMAI Gábor (szerk.): *A megtalált Alkotmány. A magyar alapjogi bíráskodás első kilenc éve*. Budapest: Indok, 2000, 354-379.

SONNEVEND Pál: Alapvető jogaink a csatlakozás után. *Fundamentum* 2003/2. 27-37.

SONNEVEND Pál: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye mint Európa Emberi Jogi Alkotmánya. In: CSEHI Zoltán – SCHANDA Balázs – SONNEVEND Pál (szerk.): *Viva vox iuris civilis. Tanulmányok Sólyom László tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest: Szent István Társulat, 2012, 326-341.

SONNEVEND Pál: The role of international law in perserving constitutional values in Hungary – the case of Hungarian Fundamental Law and international law. In: Zoltán SZENTE – Fanni MANDÁK – Zsuzsanna FEJES (szerk.): *Challenges and pitfalls in the recent Hungarian constitutional deveelopment. Discussing the new Fundamental Law of Hungary*. Paris: L'Harmattan, 2015, 241-257.

STARCK, Christian: Art. 1. Abs. 1 In: MANGOLDT, Hermann von – KLEIN, Friedrich – STARCK, Christian (szerk.): *Das Bonner Grundgesetz. Kommentar*. 1. kötet München: Franz Vahlen Verlag, 1999, 30 – 106.

STARCK, Christian: Art. 2. In: MANGOLDT, Hermann von – KLEIN, Friedrich – STARCK, Christian (szerk.): *Das Bonner Grundgesetz. Kommentar*. 1. kötet München: Franz Vahlen Verlag, 1999, 188-297.

STEINBEIß-WINKELMANN, Christine: *Grundrechtliche Freiheit und staatliche Freiheitsordnung. Funktion und Regelungsgehalt verfassungsrechtlicher Freiheitsgarantien im Licht neuerer Grundrechtstheorien*. Frankfurt a.M.-New York: Peter Lang, 1986.

STERN, Klaus: § 58. Die Menschenwürde als Fundament der Grundrechte. In: STERN, Klaus: *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. III/1. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1988, 6-51.

STERN, Klaus: § 108 Idee der Menschenrechte und Positivität der Grundrechte; § 109 Idee und Elemente eines Systems der Grundrechte In: ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul: *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland* 5. kötet Heidelberg: C.F. Müller Juristischer Verlag, 2000, 3-44, 45-100.

STERN, Klaus: § 97 Die Unantastbarkeit und der Schutz der Menschenwürde In: STERN, Klaus: *Das Staatsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. IV./1. kötet München: C. H.Beck, 2006, 8-118.

STUCKENBERG, Carl-Friedrich: BVerfGE 45, 187 – Lebenslange Freiheitsstrafe. In: MENZEL Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive* Tübingen: Mohr Siebeck, 2000, 272-278

STÜRNER, Rölf: Europarecht. Presserecht. *Juristen Zeitung (JZ)* 2004/20. 1015-1021.

SÜß, Bernd: *Die Feststellung der Vaterschaft unabhängig von Anfechtungsverfahren. Das neue Abstammungsrecht unter besonderer Berücksichtigung der Perspektive der Väter*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2010.

TATTAY Szilárd: Az emberi személy mint „önmaga tulajdonosa”: a dominim sui fogalmától a self-ownership eszméjéig. In: MENYHÁRD Attila – GÁRDOS-OROSZ Fruzsina (szerk.): *Személy és személyiség a jogban*. Budapest: Wolters Kluwer, 2016, 13-32.

TILK Péter: Az emberi méltósághoz való jog „új” összetevője: a névjog, *Magyar Közigazgatás* 2002/11. 651-662.

TINNEFELD, Marie-Theres –BUCHNER, Benedikt –PETRI, Thomas: *Einführung in das Datenschutzrecht. Datenschutz und Informationsfreiheit in europäischer Sicht*. München: Oldenbourg Verlag, 2012.

TÓTH Gábor Attila: Az emberi méltósághoz való jog és az élethez való jog. In: HALMAI Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003, 255-361.

TÓTH Gábor Attila: Egy nehéz eset: a könnyű halál. *Beszélő* 1996/6-7. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/egy-nehez-eset-a-konnyu-halal>

TÓTH Gábor Attila: *Túl a szövegen. Értekezés a magyar alkotmányról*. Budapest: Osiris, 2009.

TÓTH J. Zoltán, „Oszthatatlan és korlátozhatatlan? – Gondolatok az emberi élethez és méltósághoz való jogról az eutanáziahatározat kapcsán” *Jogelméleti Szemle* <http://jesz.ajk.elte.hu> 1/2005.

TÓTH J. Zoltán: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi jogtörténete*. Budapest: Századvég, 2010.

TÓTH J. Zoltán: Élet vs. méltóság, élethez való jog vs. méltósághoz való jog: Az oszthatatlansági tézis és az eutanáziahatározat *De iurisprudencia et iure publico Jog- és politikatudományi folyóirat* 2011/2. <http://dieip.hu/wp-content/uploads/2011-2-17.pdf>

TÓTH J. Zoltán: Élethez való jog és életvédelem pro futuro *Pázmány Law Working Papers* 2011/12. <http://plwp.eu/evfolyamok/2011/126-2011-12>

TÖRÖK Bernát: A Legfelsőbb Bíróság ítélete az emberi méltóság sérelmét megállapító médiahatósági határozatról. Az emberi méltóság hatósági védelmének kérdései a médiajogban. *Jogesetek Magyarázata* 2012/3. 58-65.

TRÓCSÁNYI Sára: Média és méltóság. Sajtószabadság és személyiségvédelem két német alkotmánybírói ítélet tükrében.

http://www.jogiforum.hu/files/adatvedelem/dr_trocsanyi_sara-media_es_meltosag%5bjogi_forum%5d.pdf

UJVÁRI Ákos: Az élethez való jog és a jogos védelem összefüggései. *Iustum Aequum Salutare* 2006/1-2. 91-94.

VANVORMIZEELE, Philipp Voet: Würde des Menschen, in: SCHWARZE, Jürgen (szerk.) *EU-Kommentar*, 2012, 2615-2628.

VARGA Zs. András: Alkotmányunk értékei. A fogalmi keretek. *Iustum Aequum Salutare* 2009/1. 89-107.

VARGA Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*. Budapest: Századvég, 2015.

VARGA Zs. András: Méltóság és közösség. In: HALUSTYIK Anna – KLICSU László (szerk.): *Cooperatrici Veritatis. Ünnepi kötet Tersztyánszkyé Vasadi Éva 80. születésnapja alkalmából*. Budapest: Pázmány Press, 2015, 83-91.

VINCZE Attila: Somody Bernadette (szerk.): *Alapjogi bíráskodás – Alapjogok az ítélkezésben*. (Budapest: L'Harmattan, 2013.) *Állam és Jogtudomány* 2014, 104-109.

VON SETHE, Henning: *Die Durchsetzbarkeit des Rechts auf Kenntnis der eigenen Abstammung aus der Sicht des Kindes. Eine Analyse des geltenden Rechts und Vorschläge für eine künftige Rechtsgestaltung*. Berlin: Duncker&Humblot, 1995.

WALLAU, Philipp: *Die Menschenwürde in der Grundrechtsordnung der Europäischen Union*, Bonn: bonn University Press, 2010.

WETZ, Franz Josef: *Die Würde des Menschen ist antastbar. Eine Provokation* Stuttgart: Klett-Cotta, 1998.

WINTER, Thomas: „*Bébé préjudice*” und „*Kind als Schaden*”. Eine rechtsvergleichende Untersuchung zur Haftung für neues Leben in Deutschland und Frankreich Berlin: Duncker&Humblot, 2002.

WINTRICH, Josef M.: Über Eigenart und Methode verfassungsgerichtlicher Rechtsprechung. In: SÜSTERHERN, Adolf (szerk.): *Verfassung und Verwaltung in Theorie und Wirklichkeit. Festschrift für Wilhelm Laforet anlässlich seines 75. Geburtstages*. München: Isar-Verlag, 1952.

WINTRICH Josef M.: *Zur Problematik der Grundrechte*. Cologne und Opladen: Westdeutscher Verlag, 1957.

ZIPPELIUS Reinhold: Art. 1. In: DOLZER, Rudolf –WALDHOFF, Christian –GRAßHOFF, Karin (szerk.): *Bonner Kommentar zum Grundgesetz*. I. kötet, Heidelberg: C.F. Müller, cserelap állás: 2008.

ZLINSZKY János: *Keresztény erkölcs és jogász etika*. Budapest: Szent István Társulat, 1998.

ZLINSZKY János: A kegyelet magánjogi kérdései – személyi jog, vagyoni jog, és kötelezettség *Polgári jogi kodifikáció (PJK)* 2005/2. 12-15.

ZLINSZKY János: *Az Alkotmány értéktartalma és a mai politika*. Budapest: Szent István Társulat, 2005.

ZU SODINGEN, Beate Schultze: BVerfGE 30, 173 – Mephisto. Die Freiheit der Kunst und der postmortale Ehrenschatz. In: MENZEL Jörg (szerk.): *Verfassungsrechtsprechung. Hundert Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts in Retrospektive* Tübingen: Mohr Siebeck, 2000.169-170.

A német Szövetségi Alkotmánybíróság határozatai

- BVerfGE 2, 1 SPR-ítélet (első pártbetiltás)
 BVerfGE 4, 7 – beruházási segély határozat
 BVerfGE 5, 85 – KPD-ítélet (második pártbetiltás)
 BVerfGE 6, 32 – Elfes
 BVerfGE 7, 198 – Lüth
 BVerfGE 12, 45 – Katonai szolgálat megtagadása
 BVerfGE 16, 194 – Gerincvelő folyadékból mintavétel
 BVerfGE 17, 108 – Agykamrák levegővel való feltöltése
 BVerfGE 27, 1 – Mikrocenzus
 BVerfGE 28, 243 – Katonai szolgálat megtagadása
 BVerfGE 30, 1 – Lehallgatás
 BVerfGE 30, 173 – Mephisto
 BVerfGE 33, 303 – *Numerus clausus*
 BVerfGE 34, 238 – Hangfelvétel (titkos hangfelvétel büntetőeljárásban bizonyítékként való értékelése)
 BVerfGE 34, 269 – Soraya
 BVerfGE 35, 202 – Lebach
 BVerfGE 39, 1 – Abortusz I.
 BVerfGE 45, 187 – Életfogytig tartó szabadságvesztés
 BVerfGE 46, 160 – Schleyer
 BVerfGE 47, 46 – Szexuális felvilágosítás
 BVerfGE 47, 239 – Haj- és szakállviselet megváltoztatása
 BVerfGE 48, 127 – Általános hadkötelezettség
 BVerfGE 49, 89 – Kalkar
 BVerfGE 49, 286 – Transzszexuálisok
 BVerfGE 50, 166 – Kiutasítás
 BVerfGE 50, 256 – Temető-kényszer az urnák elhelyezésére
 BVerfGE 50, 290 – Munkáltatói döntésben való részvétel
 BVerfGE 53, 30 – Mülheim-Kärlich
 BVerfGE 54, 148 – Eppler
 BVerfGE 56, 37 – Önvádra kötelezés a felszámolási eljárásban
 BVerfGE 56, 54 – Reptéri zajártalom
 BVerfGE 56, 363 – Szülői felügyeleti jog
 BVerfGE 65, 1 – Népszámlálás
 BVerfGE 77, 170 – Vegyi fegyverek telepítése
 BVerfGE 79, 174 – Tömegközlekedési zajártalom
 BVerfGE 80, 137 – Erdőben lovaglás
 BVerfGE 80, 367 – Naplófeljegyzések felhasználása büntetőeljárásban
 BVerfGE 81, 242 – Kereskedelmi ügynök
 BVerfGE 83, 130 – Josefine Mutzenbacher
 BVerfGE 87, 209 – „Ördögök tánca”
 BVerfGE 88, 203 – Abortusz II.

- BVerfGE 89, 214 – Kezesség
BverfGE 94, 49 – Biztonságos harmadik államok
BVerfGE 96, 375 – „Gyermek, mint kár”
BVerfGE 103, 89 – Házassági szerződés
BVerfGE 105, 61 – Szökés büntethetősége
BVerfGE 106, 28 – Lehallgatás során szerzett információk felhasználása magánjogi perben
BVerfGE 109, 279 – Nagy lehallgatási határozat
BverfGE 115, 118 – Légi közlekedés biztonsága
BVerfGE 117, 202 – „Kakukkfióka”
BverfGE 119, 1 – Esra
BVerfGE 120, 274 – Online átkutatás
BVerfGE 125, 175 – Hartz IV.
BVerfG NJW 2001, 2957 – Wilhelm Kaisen határozat

Az Alkotmánybíróság határozatai

- 8/1990. (IV. 23.) AB határozat – általános személyiségi jog
- 23/1990. (X. 31.) AB határozat – halálbüntetés eltörlése
- 15/1991. (IV. 13.) AB határozat – általános személyi szám
- 57/1991. (XI. 8.) AB határozat – Jánosi ügy (származás megismeréséhez való jog)
- 64/1991. (XII. 17.) AB határozat – első abortuszhatározat
- 9/1992. (I. 30.) AB határozat – törvényességi óvás
- 14/1992. (III. 30.) AB határozat – lőfegyvertartás
- 22/1992. (IV. 10.) AB határozat – fegyveres erők tagjának házasságkötése
- 30/1992. (V. 26.) AB határozat – gyalázkodás
- 61/1992. (IX. 20.) AB határozat – általános jogegyenlőség
- 4/1993. (II. 12.) AB határozat – lelkiismereti meggyőződés
- 1/1994. (I. 7.) AB határozat – ügyész általános keresetindítási joga
- 28/1994. (V. 20.) AB határozat – egészséges környezethez való jog
- 46/1994. (X. 21.) AB határozat – katonai eskü
- 75/1995. (XII. 21.) AB határozat – tanú vérvételre kötelezése
- 201/B/1995. AB határozat – önvédelemhez való jog
- 56/1995. (IX. 15.) AB határozat – egészséghez való jog tárgyi oldala
- 5/1996. (II. 23.) AB határozat – perújítási kérelem ügyész általi előterjesztése
- 24/1996. (VI. 25.) AB határozat – jogügyletek létrehozásának szabadsága
- 39/1997. (VII. 1.) AB határozat – közigazgatási határozatokkal szembeni bírói jogvédelem
- 52/1997. (X. 14.) AB határozat – népszavazás
- 32/1998. (VI. 25.) AB határozat – megélhetési minimum
- 48/1998. (XI. 23.) AB határozat – második abortusz határozat
- 13/2000. (V. 12.) AB határozat – nemzeti jelképek
- 14/2000. (V. 12.) AB határozat – önkényuralmi jelképek
- 36/2000. (X. 27.) AB határozat – kiszolgáltatott betegek
- 56/2000. (XII. 19.) AB határozat – orvosválasztás szabadsága
- 58/2001. (XII. 7.) AB határozat – névjog
- 35/2002. (VII. 19.) AB határozat – kamerás megfigyelés sportrendezvényen
- 22/2003. (IV. 28.) AB határozat – első eutanázia határozat
- 9/2004. (III. 30.) AB határozat – rendőri lőfegyverhasználat
- 18/2004. (V. 28.) AB határozat – gyűlöletbeszéd
- 54/2004. (XII. 13.) AB határozat – mámorhoz való jog
- 36/2005. (X. 5.) AB határozat – próbafülke megfigyelése
- 43/2005. (XI. 14.) AB határozat – művi meddővé tétel
- 997/B/2005. AB határozat – kegyeleti jog
- 7/2006. (II. 22.) AB határozat – szerződési szabadság
- 39/2007. (VI. 20.) AB határozat – kötelező védőoltás
- 46/2007. (VI. 27.) AB határozat – műsorszolgáltatási jogosultság
- 1231/E/2007. AB határozat – kettős állampolgárok névváltoztatási joga
- 95/2008. (VII. 3.) AB határozat – új gyalázkodási tényállás
- 96/2008. (VII. 3.) AB határozat – közösséget sértő nyilvánulások

- 154/2008. (XII. 17.) AB határozat – bejegyzett élettársi kapcsolat
 988/B/2009. AB határozat – nemesi címek viselése
 8/2011. (II. 18.) AB határozat – kormánytisztviselők indokolatlan felmentése
 165/2011. (XII. 20.) AB határozat – médiatartalom-szolgáltatók
 25/2012. (V. 18.) AB határozat – jogi személyek általános cselekvési szabadsága
 37/2011. (V. 10.) AB határozat – végkielégítések különadója
 38/2012. (XI. 14.) AB határozat – közterület életvitelszerű lakhatásra használata
 42/2012. (XII. 20.) AB határozat – jogi segítségnyújtás
 4/2013. (II. 21.) AB határozat – önkényuralmi jelképek
 6/2013. (III. 1.) AB határozat – egyházak jogállása
 27/2013. (X. 9.) AB határozat – szülőtartás
 30/2013. (X. 28.) AB határozat – fogvatartottak egészségügyi ellátása
 32/2013. (XI. 22.) AB határozat – TEK titkos információgyűjtés
 3110/2013. (VI. 4.) AB határozat – orvosi vények adattartalma
 3132/2013. (VII. 2.) AB határozat – cukorbetegséghez való joga
 7/2014. (II. 7.) AB határozat – közéleti szereplő személyiségi jogának védelme
 17/2014. (V. 30.) AB határozat – felmondási védelem
 19/2014. (V. 30.) AB határozat – kommentek
 24/2014. (VII. 22.) AB határozat – második eutanázia határozat
 28/2014. (IX. 29.) AB határozat – képmáshoz való jog
 32/2014. (XI. 3.) AB határozat – börtöncella mérete
 3122/2014. (IV. 24.) AB határozat – majomhasonlatra építő politikai reklámfilm
 1/2015. (I. 16.) AB határozat – ügyvéd jó hírnévhez való joga
 27/2015. (VII. 21.) AB határozat – kéttagú születési családi nevek
 3195/2015. (X. 14.) AB határozat – tisztességes bírósági tárgyaláshoz való jog
 3/2016. (II. 22.) AB határozat – közösségi együttélés alapvető szabályai
 13/2016. (VII. 18.) AB határozat – magánszféra védelme
 14/2016. (VII. 18.) AB határozat – emberi méltóság sérelmének veszélye
 3018/2016. (II. 2.) AB határozat – szülők neveléshez való joga